

UNIVERSITATEA PEDAGOGICĂ DE STAT „ION CREANGA” DIN CHIȘINAU

**CERCETAREA ISTORIEI
ȘI PATRIMONIULUI CULTURAL LOCAL
ÎN CONTEXTUL DEZVOLTĂRII DURABILE
A SOCIETĂȚII**

IN HONOREM NICOLAE CHICUȘ

**Coordonatori:
Larisa NOROC, Valentina URSU**

Chișinău 2021

Volumul a fost discutat și aprobat în ședința Catedrei Istorie și Geografie

din 17 noiembrie 2021, pr. verbal nr. 3

Recomandat pentru publicare în ședința Senatului Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

din 29 noiembrie 201, pr. verbal nr. 3.

Recenzenți:

Anatol PETRENCU, dr. hab. în istorie, prof. univ., Universitatea de Stat din Moldova

Gabriela TOPOR, dr. în filologie, conf. univ., Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

Redactor literar:

Elena JUNGHIETU

Procesare computerizată:

Ecaterina BULICANU

Copertă:

Ion BULICANU

DESCRIEREA CIP A CAMEREI NAȚIONALE A CĂRȚII

Cercetarea istoriei și patrimoniului cultural local în contextul dezvoltării durabile a societății. In Honorem Nicolae Chicuș / Universitatea Pedagogică de Stat "Ion Creangă" din Chișinău; coordonatori: Larisa Noroc, Valentina Ursu. – Chișinău: S. n., 2021 (CEP UPS). – 404 p.: fig., fot., tab.

Texte : lb. rom., rusă, ucr. – Rez. : lb. engl., fr. – Referințe bibliogr. la sfârșitul art. – 100 ex.

ISBN 978-9975-46-574-8.

082=135.1=161.1

C 35

Centrul Editorial-Poligrafic al Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, str. Ion Creangă, nr. 1, MD-2069

Responsabilitatea științifică o au autorii studiilor.

© Autorii

© UPS „Ion Creangă” din Chișinău, 2021

CUPRINS

PARTEA I

NICOLAE CHICUȘ – 70 ANI

Dr. hab., prof. univ., membru-corespondent al Academiei de Științe a Moldovei Demir DRAGNEV. O VOCAȚIE ONORATĂ DE PEDAGOG: PROFESORUL JUBILIAR NICOLAE CHICUȘ.....8

Dr., conf. univ. Larisa NOROC. PEDAGOGUL ȘI MANAGERUL NICOLAE CHICUȘ.....12

PARTEA A II-A

**MATERIALELE CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE NAȚIONALE
CU PARTICIPARE INTERNAȚIONALĂ
CERCETAREA ISTORIEI ȘI PATRIMONIULUI CULTURAL LOCAL ÎN
CONTEXTUL DEZVOLTĂRII DURABILE A SOCIETĂȚII
CHIȘINĂU, 24-25 SEPTEMBRIE 2021**

SECȚIUNEA I / Panel I:

PERSPECTIVE CONTEMPORANE DE CERCETARE A ISTORIEI /CONTEMPORARY PERSPECTIVES ON HISTORICAL RESEARCH

Comunicări / Presentations:

1. **Drd. Anton TRAIAN**, Școala Doctorală de Științe Umane, Universitatea „Ștefan cel Mare”, Suceava; profesor la Școala Gimnazială nr.1 Răucești, Neamț, România. Elemente de landscape archaeology în perioada neoliticului și eneoliticului în Depresiunea Neamț-Topolița.....27
2. **Dr. hab. Valentin TOMULEȚ**, Universitatea de Stat din Moldova. Statistica militară rusă din 1825 – sursă de patrimoniu în studierea istoriei Ținutului Orhei.....38
3. **Dr. Alexandru FURTUNĂ**, Rezervația Natural-Culturală „Orheiul Vechi”. Aspecte istorico-folclorice și epistolare privind serviciul militar al basarabenilor și participarea lor la diverse conflagrații (sec. al XIX-lea – înc. sec. XX).....58
4. **Dr. Ольга МОРОЗОВА**, Черноморский национальный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина. Проблема хронологи в исторических исследованиях на примере украинской национально-демократической революции;.....80

5. **Drd. Viorel BOLDUMA**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Tentative de emigrare a populației din județele Akkerman și Izmail în Extremul Orient în anii 1893-1895.....88
6. **Dr. Angela LISNIC**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Conexiuni și interferențe ale multiculturalismului în „Însemnările Prințului Serghei Urusov” 104
7. **Dr. Valentina ENACHI**, Universitatea Pedagogică „Ion Creangă”. Democratizarea și mișcarea națională din Republica Moldova la feminin. Participarea femeilor la evenimentele social-politice în anii '90 ai secolului XX.....109

SECȚIUNEA II / Panel II:

ISTORIE ȘI PATRIMONIU/HISTORY AND HERITAGE

1. **Drd. Daniela CURELEA**, Colegiul Tehnic „Cibinium”, Sibiu; **Dr. Dragoș CURELEA**, Colegiul Tehnic Energetic, Sibiu, România. Meniul la Dejunul de Gală oferit la Casa Regală a României în Vremea lui Carol al II-lea (1930-1939).....117
2. **Drd. Viorel Romus LAIU**, Seminarul Teologic Ortodox „Veniamin Costachi” – Mănăstirea Neamț. Mănăstirea Secu-Neamț – mărturii peste veacuri.....126
3. **Drd. Elena-Diana SPIRIDON**, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România. Salvarea obiectelor de patrimoniu de la mănăstirile din zona Neamțului în Primul Război Mondial.....137
4. **Dr. Valentin ARAPU**, Institutul Patrimoniului Cultural, MEC, **Gabriel ARAPU**, Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie „Nicolae Testemițeanu”. Sfânta Mare Muceniță Varvara – ocrotitoare de boli prin prisma interconexiunilor patrimoniului cultural (Aspecte onomastice, etnologice și ecleziastice).....155
5. **Dr. Ольга ГАЙДАЙ**, Черноморский национальный университет имени Петра Могилы (Николаев, Украина). Сохранение культурного наследия в Украине: правовые основы музейной деятельности.....164
6. **Dr. hab. Елизавета КВИЛИНKOVA**, Национальная Академия Наук Беларуси. Фольклор как историко-этнографический источник и объект междисциплинарных исследований.....174
7. **Dr. Олена КОЗАКЕВИЧ**, Институт народоведения Национальной Академии Наук Украины, Львов. Этнолокальные и художественные особенности народной одежды бойков конца XIX – начала XXI вв.: ажурные чепцы (на основании полевых материалов и музейных коллекций Украины и Польши) 183
8. **Dr. Marina MIRON**, AO Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova; **Dr. Viorel MIRON**, AO Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova, Chișinău, Republica Moldova. Patrimoniul cultural material și imaterial în memoria localnicilor din Valea Nistrului de Jos.....189
9. **Drd. Igor SOROCEANU**, Academia „Ștefan cel Mare” a Ministerului Afacerilor Interne al Republicii Moldova. Ocrotirea patrimoniului cultural local de atacurile mercenarilor la etapa actuală.....201

10. **Dr. Larisa NOROC**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Protecția patrimoniului prin instituții internaționale. Studiu de caz: Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii.....208
11. **Master Alexandru OBADĂ**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Conservarea și promovarea obiectelor de patrimoniu prin metoda scanării și modelării 3D.....218

SECȚIUNEA III / Panel III:

PATRIMONIU ȘI MEMORIE CULTURALĂ / HERITAGE AND CULTURAL MEMORY

1. **Dr. hab. Anatol PETRENCU**, Universitatea de Stat din Chișinău. Alexei Mateevici – apărător al țărânimii basarabene.....225
2. **Dr. Rodica SOLOVEI**, Institutul de Științe ale Educației, Chișinău, Republica Moldova. Petre V. Ștefănuță – un etnograf și folclorist meritoriu. 229
3. **Dr. Vitalie SOCHIRCĂ**, Universitatea de Stat din Moldova, Omagiu pentru doi mari geografi din Republica Moldova – Mihai Coșcodan și Sezont Ciubară – cu prilejul aniversării de 80 ani.....239
4. **Dr. Dionisie BOAGHIE**, Universitatea Agrară de Stat din Moldova; **Dr. Vasile MAXIM**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”. Personalități marcante de silvicultori basarabeni și contribuția acestora în dezvoltarea științelor silvice din România.....245
5. **Dr. Vasile MAXIM**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”; **Dr. Dionisie BOAGHIE**, Universitatea Agrară de Stat din Moldova; **Dr. Ion DANILESCU**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”. Patrimoniul natural și antropic din cadrul Basarabiei în cercetările unor personalități notorii din domeniul geografiei.....253
- ..

SECȚIUNEA IV / Panel IV:

PATRIMONIU ȘI PROCESE ETNICE ÎN SEC. XX-XXI/ HERITAGE AND ETHNICITY FROM THE TWENTY TO TWENTY-FIRST CENTURY

1. **В.А. САКОВИЧ**, доктор политических наук, профессор, Академия управления при Президенте Республики Беларусь. «Историческая политика» как значимый фактор формирования национальной идентичности и укрепления государственности (на примере Республики Беларусь) 261
2. **Dr. hab. Елизавета КВИЛИНKOVA**, Национальная Академия Наук Беларуси. Значимость у молдаван беларуси этнической и гражданской идентичностей 270

3. **Dr. Valentin BURLACU**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Tentative de fundamentare a conceptului de „națiune moldovenească” în procesul de formare și evoluție a RASS Moldovenești.....282

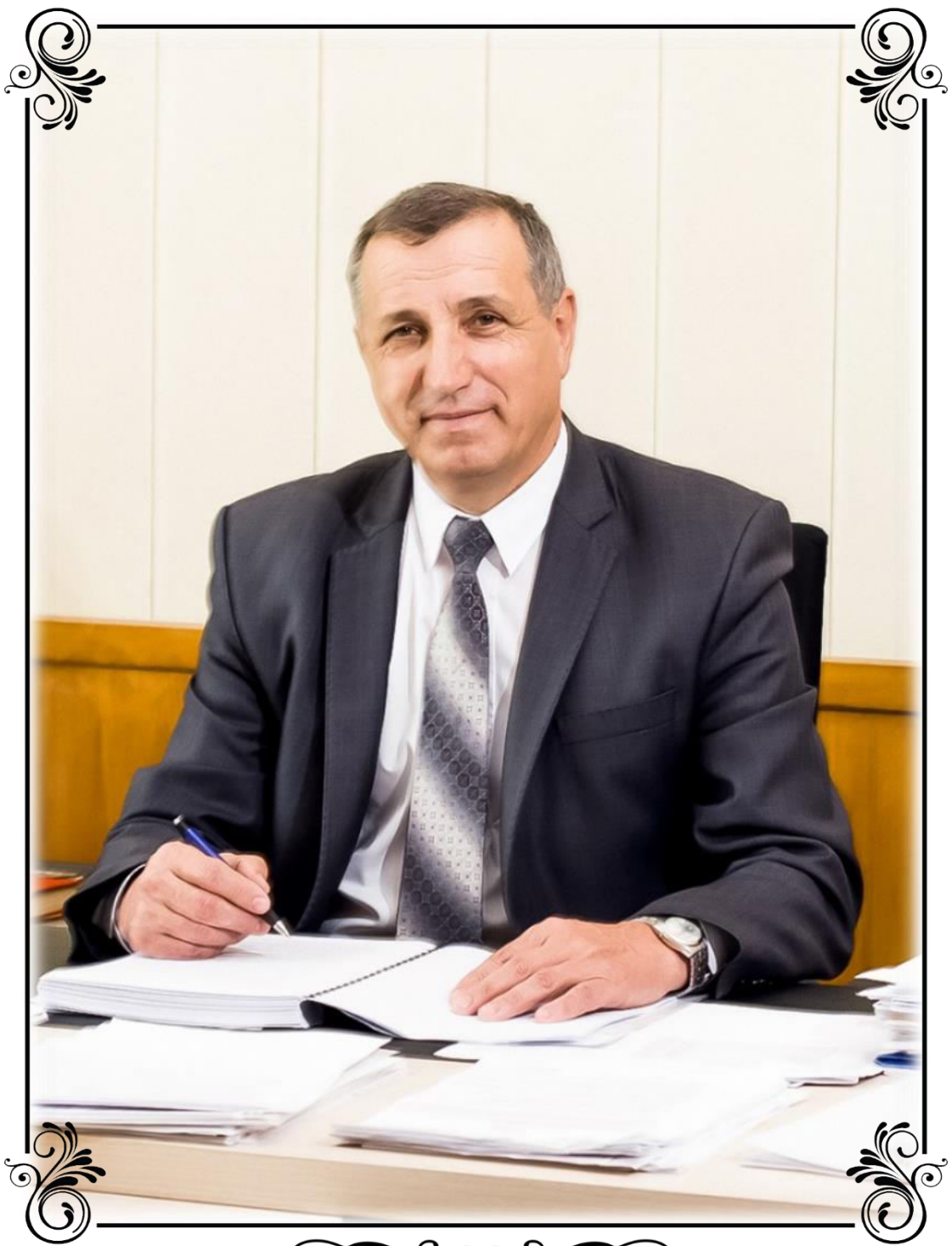

SECȚIUNEA V / Panel V:

**ISTORIE ȘI PATRIMONIU ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR ȘI GENERAL /
HISTORY AND HERITAGE IN HIGHER AND GENERAL EDUCATION**

---

1. **Dr. hab. Elena PLOȘNIȚA**, Muzeul Național de Istorie a Moldovei. Educație pentru patrimoniu: coordonate teoretice.....303
2. **Dr. Valentin CUȘCĂ**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Post adevărul și impactul acestui fenomen în sfera valorilor educaționale.....311
3. **Dr. Elena BUZINSCHI**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Sistemul de valori în cugetările filosofice ale lui Tudor Vianu.....321
4. **Drd. Elena Constantin PREDA**, Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România. Facultatea de Istorie și Geografie, România. Analiza cadrului legislativ al sistemului educațional românesc în perioada 1918-1948.....329
5. **Dr. Liliana ROTARU**, Universitatea de Stat din Moldova. Patrimoniu nou, dar vechi. Școli superioare din RSSM, 1940-1941.....347
6. **Dr. Valentina URSU**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Formarea specialiștilor în Istorie la Institutul Pedagogic din Chișinău în anul de studii 1948-1949.....357
7. **Dr. Sergiu SUVAC**, Universitatea „Valahia”, Târgoviște, Dâmbovița, România. Similitudini și diferențe ale curriculumului gimnazial la *Istorie* în Republica Moldova și România.....366
8. **Магістр Ирина ДЕРКАЧ**, гимназия. „Т. Шевченко”, Кишинёв, Республика Молдова. Шкільний музей як осередок збереження та вивчення історико-культурної спадщини народу.....378
9. **Dr. Анна БОЛУЧЕНКОВА**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Изучение педагогического наследия на основе учебно-методического пособия по истории педагогики.....384
10. **Master Galina BODAREU**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Formarea competențelor de comunicare prin modelarea caracterului participativ al învățării constructiviste la *Istorie*.....392
11. **Dr. Gheorghii NICULIȚĂ**, Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Subiectivismul didactic în predarea *Geografiei Fizice a Republicii Moldova* în gimnaziile naționale.....399

NICOLAE CHICUŞ

PARTEA I
NICOLAE CHICUȘ – 70 ANI

**O VOCAȚIE ONORATĂ DE PEDAGOG:
PROFESORUL JUBILIAR NICOLAE CHICUȘ**

**Demir DRAGNEV, dr. hab., prof. univ.,
membru-corespondent al Academiei de Științe a Moldovei**

Motto: „Destinul omului este caracterul”.

Heraclit

Consider că în alegerea unei specialități în mare măsură influențează principalele trăsături ale caracterului persoanei care se formează la momentul finalizării studiilor gimnaziale sau liceale. Un tânăr care îmbină armonios în caracterul său curiozitatea cu străduința de a cunoaște, exigența cu toleranța, năzuința spre autoritate cu modestia, va tinde spre o specialitate umanistică, preponderent pedagogică, unde poate să transmită și discipolilor săi aceleași calități.

Cunoscându-l pe distinsul omagiat, Nicolae CHICUȘ, pe parcursul ultimilor patru decenii, sunt convins că anume aceste trăsături de caracter l-au determinat să-și aleagă drept specialitate activitatea instructiv-didactică. Primii pași în această direcție îi face după absolvirea Școlii Pedagogice din or. Orhei (1970), ulterior a Facultății de Istorie și Pedagogie a Institutului Pedagogic de Stat „Ion Creangă” (1978), devenind lector la Catedra de istorie universală la *Alma Mater* (1978–1980). Dar, conducându-se de principiul că pentru un pedagog de înalt calibru este necesar de a îmbina metodologia predării cu cunoștințele științifice profunde în domeniul ales, Domnia sa se înscrie la doctorat (aspirantură) la Institutul de Istorie al Academiei de Științe a RSS Moldovenești (1980), după absolvirea căruia, activând în calitate de cercetător al aceluiași institut, susține cu brio, în anul 1987, teza de

doctor (candidat) în istorie, editând și un studiu monografic, consacrat descrierii situației economice a satului transnistrean până la începutul colectivizării.

Promovat în funcția de cercetător științific superior (1988), Nicolae CHICUȘ, se include plenar în procesul de *restructurare și transparență* a cercetărilor istorice de pe poziții general-umane. Activitatea sa este apreciată de conducerea Academiei de Științe, numindu-l în funcția de șef al Direcției de planificare și organizare a cercetării științifice a Prezidiului (1989–1992). Drept urmare, anii aflați în cadrul Academiei i-au îmbogățit cunoștințele în domeniul cercetării științifice și ale activității manageriale.

Cu noi cunoștințe și o bogată experiență managerială, Nicolae CHICUȘ, revine la activitatea vocației sale – cea didactico-instructivă, fiind ales în funcția de decan al Facultății de Istorie și Etnopedagogie, apoi în cea de rector la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă”. Anume în această perioadă, subsemnatul, datorită angajării prin cumul la facultatea respectivă (1992–2013), am avut posibilitatea să colaborez cu distinsul omagiat, care în mod constant se conducea de principiile cu care s-a inclus în activitatea pedagogică, pe care le-am menționat mai sus, bucurându-se de autoritatea și stima din partea colectivului.

Consecvent în activitățile sale profesionale, N. CHICUȘ a promovat cu fermitate implementarea în sistemul de învățământ preuniversitar și universitar predarea istoriei naționale – Istoria Românilor, luând poziție în cadrul unor comisii guvernamentale și participând la elaborarea unor manuale școlare și altor materiale didactice.

Astfel, în anul 1994, atunci când guvernarea „moldovenistă” a „agrarienilor” creează o Comisie guvernamentală pentru elaborarea concepției studierii istoriei în învățământul din Republica Moldova, N. CHICUȘ, fiind inclus în componența acestei Comisii, împreună cu colegii D. DRAGNEV, Gh. GONȚA și doi profesor liceali se opuneau categoric împotriva revenirii în sistemul de învățământ la predarea „Istoriei Moldovei”. Împreună cu colegii săi a creat o platformă distinctă, în care a formulat concepția predării Istoriei Moldovei ca parte

componentă a Istoriei Românilor. Scindată, Comisia nu și-a atins scopul (*Făclia*, 30 septembrie 1994).

Situația s-a repetat în anul 2002, atunci când guvernarea comunistă a format Comisia națională pentru elaborarea concepției studierii istoriei în Republica Moldova, urmărind scopul înlocuirii predării „Istoriei Românilor” cu un obiect integrat „Istoria”. Inclus în componența Comisiei, N. CHICUȘ, împreună cu colegii D. DRAGNEV și Ion NICULIȚĂ au semnat o Declarație prin care respingeau propunerea guvernanților, abandonând apoi Comisia, care a avut aceeași soartă ca și cea precedentă (*Literatura și arta*, 19 septembrie 2002, p. 2).

Poziția sa principială, N. CHICUȘ a demonstrat-o și prin publicațiile sale didactice fiind coautor al manualelor: *Istoria Românilor. Clasa a VIII-a* (1997; ed. a II-a, 2011); *Istoria Modernă a Românilor. Clasa a XI-a* (2008); *Istoria Românilor și Universală. Clasa a XI-a* (2011); coordonator al *Curriculumului pentru învățământul liceal* (2010) etc.

Un merit incontestabil al profesorului N. CHICUȘ este și stabilirea unor relații de colaborare cu instituțiile de profil de peste hotare. Printre acestea se distinge colaborarea cu Universitatea Pedagogică de Stat „M.P. Dragomanov” din or. Kiev (Ucraina), unde N. CHICUȘ a avut două stagii profesionale (2011–2012) și unde i s-a acordat *Titlul Honoris Causa* al acestei universități (2012). Alte stagii au fost realizate la Universitatea „Al.I. Cuza” din or. Iași și la Institutul German de Manuale „Georg Eckert” din Braunschwig.

N. CHICUȘ este, de asemenea, coautor la o prestigioasă lucrare didactică consacrate istoriei relațiilor dintre țările riverane ale Mării Negre. (*The Black Sea. A History of Interactions*, Norway, 2004), coordonată de Direcția Educație, Cultură și Sport a Consiliului Europei. Distinsul omagiat a mai participat cu referate științifice la conferințe științifice peste hotare (Soci, Rusia; Istanbul, Turcia; Odessa, Ucraina) și a fost președinte al Comitetului Organizatoric al Conferinței internaționale consacrate relațiilor istorice moldo-elene (Chișinău, UPS „Ion Creangă”, 2002). A participat la realizarea proiectului internațional „Inițiativa de

cercetare a istoriei riverane a Mării Negre” (Ucraina, 2002–2004) («Черноморская инициатива по истории»).

Rectorul Nicolae CHICUȘ înmânează însemnele onorifice de Doctor Honoris Cauza al UPS „Ion Creangă” dlui Demir DRAGNEV, Chișinău, 08 iunie 2019.
Foto din Arniva Universtății

În concluzie, voi menționa că notorietatea activității sale instructiv-didactice, de cercetare și de management i-a pus numele în rândul pedagogilor consacrați din Republica Moldova, fiind cunoscut și peste hotare, apreciat de discipoli și colegi drept *Om al Cetății*. Vă doresc, mult stimat coleg, mulți ani binecuvântați cu sănătate, satisfacție sufletească de cele realizate, aducându-vă tradiționalele urări: **VIVAT, CRESCAT, FLOREAT!**

PEDAGOGUL ȘI MANAGERUL NICOLAE CHICUȘ

Larisa NOROC, dr., conf. univ.,
Șefa Catedrei Istorie și Geografie

Summary

The article relates the pedagogical, scientific, managerial activity of the doctor in history, associate professor Nicolae Chicuș. The activity of the teacher and researcher N. Chicuș took place in a period marked by contradictory changes. The first years 70-80 of the sec. XX, took place within a complicated education and research system, subject to ideology and censorship, and with the beginning of the 90s, sec. XX - his activity was marked by processes such as national rebirth, democratization. Exceptional qualities such as perseverance, selflessness, courage and the ability to take on responsibilities helped him to meet the demands of the times. The occupation of teaching and managerial positions has contributed to conceptual changes of the curricula, the promotion of new teaching methods, the adjustment of the pedagogical institution to the reforms undertaken at European level. Through the elaboration of scientific publications, textbooks, gymnasium and high school curriculum, he enrolled in the leading places among teachers, who had a special role in promoting scientific truth, national and universal values in educating the young generation.

Keywords: *Educator, manager, researcher, teaching activity, scientific activity, institution, monograph, textbook, curriculum, curricula*

Nicolae Chicuș (n. 12.08.1951, comuna Bolohani, raionul. Orhei), pedagog, cercetător, manager.

Născut într-o familie de oameni simpli, dar cu înțelepciune rară, a fost educat cu dragoste, altoindu-i-se valori ca respectul față de familie, patrie, neam, dar și calități ca omenia și perseverența. Părinții – mama Maria¹ și tata Efim – i-au sugerat să-și aleagă o profesie nobilă, una care nu numai să-i placă, dar și să servească binelui comunității. L-au îndemnat să-și construiască o casă în localitatea de baștină pentru a menține vie legătura cu familia și cu rudele și l-au învățat să-și

---

¹ Mama protagonistului, Maria, a început studiile la școala medicală din Orhei în 1946. Foametea din 1946–1947 a dejucaut planurile.

asume responsabilitate în tot ce face. O influență puternică asupra formării atitudinii față de viață au avut-o soarta bunecilor.

Gheorghe Costiuc, străbunelul după mamă, a fost ridicat în perioada stalinismului. Bunelul, Mihail Boldișor din partea mamei a căzut pe front în cel de-al Doilea Război Mondial.

Studiile și avansarea în cariera didactică, metodică, științifică. Studiile gimnaziale le-a urmat în satul de baștină, iar în perioada 1966-1970 le-a continuat la Școala Pedagogică din Orhei. În cadrul școlii pedagogice a avut ocazia să-l cunoască pe profesorul de istorie Aurel Tihon, care l-a marcat în alegerea specializării ulterioare. După absolvire, la vârsta de 19 ani, a revenit în satul natal, unde s-a angajat profesor școlar de cultura fizică². În perioada sovietică, după atingerea majoratului, tinerii trebuia să efectueze serviciul militar. Prin urmare, doar după 3 luni de activitate pedagogică, N. Chicuș a fost încorporat pentru doi ani (1970-1972) în serviciul militar în cadrul aviației marine. La întoarcere din armată, locul vechi de muncă fiind ocupat, și-a reluat activitatea de învățător la școala de 8 ani din satul vecin Clișova. În această instituție a predat disciplina limba rusă. Cu dorința și potențialul său de dezvoltare personală înalt, după finalizarea anului de studiu, a decis să urmeze studii superioare cu specializarea în istorie.

Între anii 1973-1978 a făcut studii superioare la Institutul Pedagogic de Stat „Ion Creangă” din Chișinău, Facultatea de Istorie și Pedagogie, specialitatea *istorie și pedagogie*. Deși au trecut ani buni, până în prezent, doctorul în istorie, profesorul universitar N. Chicuș își amintește de profesorii de o măiestrie pedagogică înaltă care i-au servit drept model: Vladimir Potlog, Vladimir Barbulat, Ecaterina Stanciu, Serghei Galușenco ș.a. După absolvirea instituției în anul 1978, pentru performanțe înalte, a fost lăsat să activeze în calitate de lector asistent la *Catedra de istorie universală*. Este necesar de menționat că avansarea în cariera universitară

² Țicu L. Interviu cu Nicolae Chicuș. În: Profesori ai Facultății de Istorie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Chișinău: Garomont Studio, 2017, p. 63. Dosarul personal al dr. în istorie, profesor universitar Nicolae Chicuș.

responsabilizează profesorii să se preocupe și de cercetarea științifică. Prin urmare, în anul 1979–1992 a activat în paralel și în cadrul Institutului de Istorie al AȘM, unde a avansat treptat în cariera științifică, de la laborant, colaborator științific, la colaborator științific superior. În anul 1987, a susținut cu succes teza de doctor în istorie. Manifestându-se activ și responsabil în cadrul AȘM, între 1989–1992, a exercitat atribuțiile de șef al *Direcției planificare și organizare a cercetărilor științifice* a Prezidiului Academiei de Științe a Moldovei³.

Absolvirea doctoratului și susținerea tezei au facilitat ocuparea postului științifico-didactic de conferențiar universitar la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” la *Catedra istorie contemporană*, ulterior fiind transferat la *Catedra de istoria românilor*, creată în mai 1992. Tot din 1992 a fost promovat în funcția de decan interimar al Facultății de Istorie și Etnopedagogie.

Membrul Catedrei Nicolae Chicuș la ședința *Catedrei de istoria românilor*, 2005.
Foto din arhiva UPS „Ion Creangă”

La *Catedra de istoria românilor* activau 15 profesori, printre care dr. hab. B. Vizer, dr. hab. Gh. Gonța, dr. conf. univ. N. Ciubotaru, dr. conf. univ. N. Laiu, dr.

³ Ursu V. Profesorul, savantul, managerul și Omul Nicolae Chicuș. În: *Pedagogi români notorii* (din Basarabia). Vol. III. Chișinău: Pontos, 2016, pp. 98-104.

conf. univ. V. Barbulat, dr., conf. univ. N. Petrovski, dr., conf. univ. S. Chicu, dr., conf. univ. V. Burlacu, lector universitar V. Bolduma etc. Doctorul în istorie Nicolae Chicuș a fost titular la cursurile *Istoria modernă a românilor*, *Geografia istorică a românilor*, pentru care au fost pregătite curricula, au fost publicate articole științifice.

Pe parcursul mai multor ani a lucrat asupra temei de cercetare: *Istoria social-economică a Moldovei, perioada 1920-1940*. În 2013, pentru merite deosebite în domeniul științifico-didactic, având în palmaresul său un număr important de lucrări științifice, ore publice memorabile, doi doctoranzi care și-au susținut cu succes teza de doctor, N. Chicuș a fost promovat prin concurs la postul de profesor universitar⁴.

Activitatea științifică. Domeniul de cercetare științifico-metodic al dlui N. Chicuș a fost întotdeauna axat pe probleme ce țin de istoria modernă și contemporană a românilor, istoria diplomației și relațiilor internaționale din epoca modernă, geografie istorică, demografie istorică, istoria locală, politica fiscală a statului sovietic în satul moldovenesc la est de Nistru (1920-1940) etc.

A ocupat mai multe funcții relaționate acestui domeniu științific, fiind membru al Seminarului Științific de Profil din cadrul UPS „Ion Creangă” și USM, membru al Consiliilor Științifice Specializate de susținere a tezelor de doctorat. Mai mult, cercetătorul N. Chicuș a coordonat mai multe teze de licență, masterat și de doctorat. O realizare importantă, pe care N. Chicuș o apreciază înalt, este susținerea tezelor de doctor în istorie ale discipolilor săi: Argint Lucia *Sistemul administrativ al Basarabiei în perioada autonomiei, 1812-1828, în istoriografie* (2009), Leonid Stoica *Serviciul sanitar al Armatei Române în perioada 1914-1919* (2012). În acest context, discipola și doctoranda Lucia Argint notează: „În calea vieții ne este dat să întâlnim diferiți oameni. Unele sunt date drept binecuvântare, alții – pentru a însuși lecții... Mai rar, dar întâlnim persoane, care îmbină ambele

⁴ Guțu I., Chicuș N., Vizer B. et. al. Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. 1940-2000. Chișinău, 2000, p. 85, 142, 150, 154; Dosarul personal al dr. în istorie, profesor universitar Nicolae Chicuș.

calități....Printre pușinii, pe care i-am întâlnit în calea vieții mele, care mi-au oferit și una și alta, formându-mă și educându-mi calitățile unei personalități puternice, au fost tatăl meu, dar și conducătorul meu științific – Nicolae Chicuș...”⁵.

Păstrează și o relație strânsă cu învățământul preuniversitar, aceasta fiind vizibilă mai ales prin calitatea sa de autor de manuale și de curriculum școlar la istorie:

1. *Manual de Istoria Românilor*, cl. a VIII-a, autori E. Istrate, D. Dragnev, N. Chicuș (în limba română și în limba rusă). Chișinău, 1997, 1998. Scrierea manualului a avut susținerea financiară a Băncii Mondiale.
2. Chicuș N., Șarov I., Ojog I., Cerbușca P., Pâslariuc V., Dobzeu M., Nagnibeda Tverdogleb T. *Istorie. Manual* (cl. XI), Chișinău: Cartdidact, 2008 (în limbile română și rusă).
3. Chicuș N., Ciubotaru N., Gonța Gh., Negrei I., Dobzeu M., Gavriliță G. *Istoria românilor. Epoca modernă. Manual* (cl. XI). Chișinău: Știința, 2002, 2006, 2011.
4. Curriculum școlar pentru cl. a IV-a. Istorie. Chișinău: Liceum, 1997 (în limbile română și rusă).
5. Curriculum școlar pentru cl. a V-a. Istorie. Chișinău, 1997.
6. Curriculum școlar pentru cl. a VI-a. Istorie. Chișinău, 1997.
7. *Istoria. Curriculum pentru învățământul gimnazial* (cl. V-IX). Chișinău, 2010 (Coordonator Chicuș N.).
8. *Istoria. Curriculum pentru învățământul liceal* (cl. X-XII). Chișinău, 2010 (în limbile română și rusă) (Coord. Chicuș N.).

În palmaresul său N. Chicuș are și alte funcții, precum:

- Membru al Comisiei Naționale de elaborare a Curriculum privind studierea istoriei în Republica Moldova (1992). Este important de subliniat că componența ei s-a divizat în două grupuri: una susținea elaborarea curriculei pentru istoria românilor, printre care figurau: D. Dragnev, Gh. Gonța, N. Chicuș, cealaltă opta pentru curriculum la Istoria Moldovei;

⁵ Argint-Căldare L. Nicolae Chicuș – omul binecuvântare, omul – lecție. În: Profesori ai Facultății de Istorie a Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. Vol. I. Chișinău: Garomont Studio, 2017, p. 55.

- Membru al Consiliului Național pentru Curriculum și evaluare (1996) (a participat la pregătirea programelor de studiu la istoria românilor și universală pentru ciclul gimnazial, liceal);

- Membru și președinte al Comisiei Republicane de atestare a profesorilor de istorie din învățământul preuniversitar (2000-2005);

- Președinte al Consiliului Republican Olimpic la Istorie în perioada 1996-2008;

- Președinte al grupului de lucru pentru elaborarea Curriculumului la Istoria Românilor (2010) etc.

A fost redactor-șef al „Revistei de științe socioumane” a UPS „Ion Creangă”; este membru al colegiului de redacție al „Revistei de Istorie a Moldovei” a Institutului de Istorie al AȘM; membru al colegiului de redacție al revistei „Европейські педагогічні студії (European pedagogical studies)” din Киев.

Activitatea managerială. Din anul 1992 până în 2010, domnul Nicolae Chicuș a ocupat funcția de decan al Facultății de Istorie și Etnopedagogie.

Nicolae Chicuș – președinte al Consiliului Facultății de Istorie și Etnopedagogie, 2007.
Foto I. Topală. Membrii Consiliului (de la stânga la dreapta): O. Munteanu, B. Vizer, J. Nastas, Gh. Gonța, V. Ursu, T. Selivestru, V. Mireniuc, S. Culea, N. Tudoreanu, A. Tverdohleb.

În calitate de manager a coordonat activitatea administrativă, didactică și științifică a facultății. În funcția de decan, și-a asumat misiunea de a poziționa facultatea pe un loc de frunte în cadrul UPS „Ion Creangă”⁶.

“Să trăiți să-nfloriți”. Sărbătoarea de Crăciun și Anul Nou – 2007 la Facultate

Pentru realizarea dezideratului și-a propus mai multe sarcini. Printre cele prioritare era și formarea capitalului uman, ce presupunea coagularea și promovarea profesorilor facultății, stimularea creșterii lor profesionale și științifice.

Alte sarcini importante de pe ordinea de zi erau: întemeierea Catedrei de istorie a românilor, formarea specialiștilor cu o bună pregătire profesională în vederea integrării acestora cu succes în instituțiile de învățământ preuniversitar și superior, îmbinarea eficientă a activității didactice cu cea de cercetare⁷, publicarea produselor științifice ale profesorilor în publicații de prestigiu, elaborarea resurselor curriculare și îmbogățirea fondului bibliotecar al universității,

⁶ Ibidem, p. 57.

⁷ Mențiuni efectuate de E. Certan, V. Cavruc. Dosarul personal al dr. în istorie, profesor universitar Nicolae Chicuș.

propunerea noilor programe de studii, modernizarea conținuturilor, programelor; atragerea cadrelor calificate, introducerea cursurilor speciale care să contribuie la eficientizarea parcursului profesional al studentului⁸, dezvoltarea abilităților studenților de a lucra individual cu sursele bibliografice, valorificarea sălii de lectură etc.

Conform dosarului personal al protagonistului, în calitate de decan a stabilit o atmosferă de lucru, dar democratică la facultate, cu decizii consensuale. Profesorii puneau în discuție probleme importante și actuale, cu privire la practica pedagogică, actualizarea programelor și planurilor de învățământ, schimbul de experiență cu instituții pedagogice și de cercetare, îmbunătățirea condițiilor de cazare a studenților etc. Pentru eficientizarea practicii pedagogice au fost încheiate contracte de colaborare cu școli de bază⁹, iar pentru sporirea calității studiilor și cercetării au fost stabilite colaborări cu instituțiile pedagogice și de cercetare din republică și de peste hotare, au fost introduse discipline predate de specialiști în domeniu, îmbunătățirea condițiilor în căminele studențești. Sub îndrumarea decanului s-au desfășurat numeroase evenimente naționale și internaționale¹⁰.

Cu trecerea anilor, s-au mai impus: asigurarea tehnică cu calculatoare a catedrelor, umanizarea/democratizarea relațiilor profesor/student, posedarea de profesor a abilităților TIC. Urmărind dosarul cadrului didactic și managerului N. Chicuș, concluzionăm că unele ședințe ale facultății sau ale grupurilor de lucru decurgeau destul de aprins, totuși hotărârile se luau în urma unui consens al celor implicați în discuție. De exemplu, în 2007, când domnul Chicuș și-a depus candidatura de a participa la concursul de ocuparea funcției de decan, s-au pronunțat voci care au enunțat mai multe probleme:

- necesitatea promovării în funcții a candidaturilor noi;
- asigurarea materială a facultății;
- monitorizarea disciplinei studenților nu este la nivelul așteptărilor;

⁸ Ibidem.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ursu V. Profesorul, savantul, managerul și Omul Nicolae Chicuș. În: Pedagogi români notorii (din Basarabia). Vol. III. Chișinău: Pontos, 2016, pp. 98-104.

- cursurile din Planurile de învățământ trebuie orientate spre traseul profesional al studentului, iar predarea să fie axată pe aspectul problematic și nu pe cel factologic;

- înzestrarea modestă a fondului bibliotecar cu literatura necesară pentru facultate etc.

Desigur că aceste probleme nu puteau fi realizate doar de către decan. Iată de ce în soluționarea celor indicate au fost antrenate toate catedrele facultății. În timp, împreună cu colectivul de profesori, au fost diversificate specialitățile: istorie și etnografie; istorie și istoria culturii; istorie și educație moral-spirituală; istorie și psihologie; istorie și științe socioumane; geografie; istorie și drept; istorie și limba engleză/franceză.

În vara anului 2010 dl Nicolae Chicuș a fost ales prin concurs în funcția de Rector al UPS „Ion Creangă”¹¹ (a se vedea Hotărârea de Guvern, nr. 788 din 02.09.2010, Ordinul Ministrului Educației al Republicii Moldova nr. 243-p din 06.09.2010¹²). În această funcție, îndeplinită cu multă dăruire pe parcursul a 10 ani, s-a manifestat ca o persoană cu capacități manageriale deosebite, reușind să organizeze cu maximă eficiență activitatea instituției conduse. Printre reușitele Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” în perioada vizată a fost ajustarea procesului educațional la rigorile Codului Educației, implementând o serie de modificări structurale în procesul de organizare a studiilor și de cercetare științifică. Sub conducerea și cu participarea sa nemijlocită a fost elaborată *Carta Universitară*, care a stipulat o nouă misiune și obiective formative ale UPS „Ion Creangă”.

Nicolae Chicuș a îndeplinit funcția de rector în baza autonomiei organizaționale și administrative, didactico-științifice și financiare. Prin *Planurile de acțiuni strategice* (2011-2015; 2016-2020) și a celor *anuale* (operaționale) s-a

¹¹ Omul săptămânii: Nicolae Chicuș. *Timpul*, 2011, 14 august.

¹² Monitorul Oficial al Republicii Moldova, nr. 159 din 4 septembrie 2010, art. 859.

reușit elaborarea unui buget echilibrat, care a permis realizarea unor acțiuni vizând reparațiile capitale și curente, procurarea de echipament, materiale didactice.

S-a pus accent pe sporirea calității pregătirii profesionale și pe angajarea absolvenților în câmpul muncii. În acest scop au fost create *Departamentul de asigurare a calității*, *Centrul de ghidare și consiliere în carieră*.

Nicolae Chicuș împreună cu promoția anului 2017 la Festivitatea de absolvire.

Foto din arhiva facultății

A fost eficientizată activitatea de conlucrare cu organele autogovernării studentești, s-au depus eforturi spre conjugarea eforturilor angajaților întru realizarea unor performanțe notorii.

Rectorul Nicolae Chicuș alături de absolvenții primei promoții a programului de masterat Didactica educației civice. Chișinău, februarie 2016. Foto din arhiva facultății.

În toată perioada de activitate, profesorul și managerul N. Chicuș a avut deschidere față de noile tendințe din domeniul pedagogic și față de bunele practici din alte instituții de învățământ similare. Cu această ocazie a întreprins mai multe stagii de profesionalizare și deplasări la: Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași (04.04.1994 – 04.05.1994), în urma obținerii bursei de cercetare; la Institutul „Georg Eckert” din Braunschweig, Germania; la Universitatea Pedagogică Națională „M. Dragomanov” din Kiev, Ucraina (22.04.2015-24.04.2015); în SUA în cadrul programului „International Leadership Program” (26./02.2011-20.03.2011); la Kiev, Ucraina pentru a participa la Forumul Rectorilor Universităților Pedagogice din Europa (14-17.09.2011); în Republica Turcia (11.04.2013-15.04.2013) pentru a participa la conferință științifică.

Mențiuni, distincții. Pentru activitate prodigioasă și merite deosebite a fost apreciat cu mai multe distincții: Meritul Civic, 2000; Ordinul de Onoare, 2010; Diplomă de recunoștință a AȘM (pentru rezultate obținute în cercetare, pregătirea cadrelor științifice de înaltă calitate), 2010; Medalia „Dimitrie Cantemir”, 2011; Diploma de Onoare de Gradul 1 a Guvernului Republicii Moldova, 2011; Doctor Honoris Cauza al Universității Pedagogice de Stat „M. Dragomanov” din Kiev, Ucraina; Diploma de Onoare a Ministerului Educației al Republicii Moldova (2011); Titlul onorific „Om Emerit”, 2016.

Doctor Honoris Cauza al Universității
Pedagogice de Stat “M. Dragomanov”
din Kiev.

Foto din arhiva personală

Publicații selective:

- Chicuș N. Экономическое развитие доколхозного села МАССР. Chișinău: Știința, 1989.
- Istoria Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă”. 1940-2000. Coautor. Chișinău: UPS „Ion Creangă”, 2000.
- The Black Sea. A History of Interactions. Coautor. Norway, 2004.
- Țara Moldovei în contextul civilizației europene. In Honorem Gh. Gonța. Col. de red. N. Chicuș, S. Chicu, Gh. Gonța, D. Dragnev, P. Parasca, I. Șarov, V. Tomuleț. Chișinău: Cartdidact, 2008.
- Chicuș N., Argint L. Promovarea valorilor occidentale în estul Europei prin procesul de codificare a legislației moldovenești în regiunea Basarabia la înc. sec. al XIX-lea. În: Țara Moldovei în contextual civilizației europene. Chișinău: Cartdidact, 2008, p. 635-653.
- Chicuș N., Țicu L., Teodor și Anastasie Ciufli – ctitorii bisericii *Sf. Mare Mucenic Teodor Tiron* din orașul Chișinău. În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Chișinău: Centrul editorial al UPS „Ion Creangă”, vol. II, 2009, p. 218-224.
- Chicuș N. Cu privire la intensificarea procesului de rusificare a populației Basarabiei în a II-a jum. a sec. XIX. În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Vol. II. Chișinău: Centrul editorial al UPS „Ion Creangă”, 2010, p. 378-387.
- Cușcă V., Chicuș N. Educația în spiritual valorilor în Grecia antică și perspective contemporană. În: Educația din perspectiva valorilor: idei, concepte, modele. Ediția IV. Cluj-Napoca: Eicon, 2012, p. 103-110.
- Chicuș N., Stoica L. Serviciul sanitar al armatei române în perioada neutralității: probleme de pregătire teoretică și practică. În: Revista de științe socioumane, nr. 1 (20) 2012, p. 3-11.
- Chicuș N. Dinamica mortalității sezoniere în Basarabia în ultimele două decenii de ocupație țaristă (studiu de caz: Slobozia Bolohanului, jud. Orhei). În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Vol. III. Chișinău: Centrul editorial al UPS „Ion Creangă”, 2012, p. 3-10.

- Chicuș N. Căsătoria în satul basarabean la sf. sec. XIX – înc. sec. XX (studiu de caz: Slobozia Bolohanului, jud. Orhei). În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Vol. III. Ch.: Centrul editorial al UPS „Ion Creangă”, 2013.
- Politica marilor Puteri în Balcani și Europa Centrală. In Honorem Gheorghe Gonța. Redactor-șef Nicolae Chicuș. Chișinău: Garomont-Studio, 2013.
- Chicuș N. Dinamica populației Sloboziei Bolohanului (1835-1850). În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Conferința științifică anuală a cadrelor didactice a UPS „Ion Creangă”, Seria 18, vol. 2. Chișinău, 2016.
- Teterina M., Chicuș N. Unele aspecte ale structurii de vârstă și de sex a populației județului Iași. În: Probleme actuale ale științelor umanistice. Analele științifice ale doctoranzilor și competitorilor. Vol.18, partea 4, Chișinău, 2019.
- Chicuș N., Cușcă V. Tradiție și inovație în educație. În: Perspectivele și problemele integrării în spațiul european al cercetării și educației. Vol. 6, partea 1. Cahul, 2019, p. 21-24.
- Chicuș N., Cușcă V. Reformă și modernizare în educație. În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului. Seria 22, vol. III. Chișinău: Centrul editorial al UPS „Ion Creangă”, 2020, p. 7-12.
- Chicuș N. Valorile naționale și universale reflectate într-o nouă culegere. În: Educația în spiritul valorilor naționale și universitare din perspectiva dialogului pedagogic. Chișinău: Garomont Studio, 2020, p. 14-15.
- Chicuș N. Educația în spiritul valorilor naționale și universitare din perspectiva dialogului pedagogic. În: Revista de socioumane, nr. 2(48), 2021.
- Chicuș N. Bolohani și bolohăneni. Monografie. Manuscris.

Nicolae Chicuș în ședința plenară a Conferinței științifice naționale cu participare internațională *Cercetarea istoriei și patrimoniului cultural local în contextul dezvoltării durabile a societății*, 24 septembrie 2021.
Foto din arhiva facultății.

Rectorul Nicolae Chicuș la înmânarea premiilor Concursului *Cel mai bun student al Universității Pedagogice de Stat "Ion Creangă"* lui Vasile MANICA, noiembrie 2016.
Foto din arhiva facultății

Nicolae Chicuș în ședința plenară a Conferinței naționale „Educația privind Drepturile Omului/Drepturile Copilului: obiective, realități și finalități”,
Ediția a II-a, 9 decembrie 2016.

Nicolae Chicuș – moderatorul ședinței plenare a Conferinței științifice *Cercetarea istoriei și patrimoniului cultural local în contextul dezvoltării durabile a societății*,
alături de Ion Ștefăniță și Valentin Cușcă, Chișinău, 24 septembrie 2021.

Foto din arhiva facultății.

PARTEA A II-A

MATERIALELE CONFERINȚEI ȘTIINȚIFICE NAȚIONALE CU PARTICIPARE INTERNĂȚIONALĂ

CERCETAREA ISTORIEI ȘI PATRIMONIULUI CULTURAL LOCAL ÎN CONTEXTUL DEZVOLTĂRII DURABILE A SOCIETĂȚII CHIȘINĂU, 24-25 SEPTEMBRIE 2021

SECȚIUNEA I / Panel I:

PERSPECTIVE CONTEMPORANE DE CERCETARE A ISTORIEI / CONTEMPORARY PERSPECTIVES ON HISTORICAL RESEARCH

ELEMENTE DE *LANDSCAPE ARCHAEOLOGY* ÎN PERIOADA NEOLITICULUI ȘI ENEOLITICULUI ÎN DEPRESIUNEA NEAMȚ- TOPOLIȚA¹³

Anton TRAIAN,
Prod. drd., Universitatea ”Ștefan cel Mare”, Suceava,
profesor la Școala Gimnazială nr.1, Răucești, Neamț, România
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1417-9112>

Summary

La dépression Neamț-Topolița est considérée comme l'une des sous-Carpates les plus représentatives du pays, avec un foyer clairement délimité, avec un relief lisse entre interfluves et terrasses largement développées le long des vallées, avec des dépôts pétrographiques appartenant au Néogène et au Quaternaire. Landscape archaeology est clairement multidisciplinaire et utilisé par les archéologues, car il met l'accent sur les relations entre la culture matérielle (artefacts) et le milieu environnant ou sur le changement anthropique et culturel du paysage et du milieu naturel. Le paysage géographique, avec ses caractéristiques, a toujours été inclus dans la recherche archéologique, mais a été rarement mis en conformité avec les activités quotidiennes de l'homme préhistorique.

---

¹³ Lucrare științifică elaborată cu sprijinul proiectului: “DECIDE - Dezvoltare prin educație antreprenorială și cercetare inovativă doctorală și postdoctorală”, Cod proiect POCU/380/6/13/125031, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014 – 2020”.

Mots clés: *landscape archaeology*, interdisciplinarité, Néo-énéolithique, archéozoologie, archéobotanique, paléoécologie.

Arheologia peisajului – *landscape archaeology*¹⁴ – reprezintă studierea modului în care oamenii din trecut au folosit sau au adaptat mediul geografic din jurul lor pentru a crea o cultură caracteristică lor.

Trecutul trebuie reconstituit urmărind sistemele de relații dintre oamenii preistorici și mediul în care trăiau, lucru destul de greu de realizat deoarece mărturiile recuperate (artefactele arheologice), destul de puține, și nu acoperă întregul spectru de relații. Obligatoriu folosim imaginația, dar o imaginație legată de dovezi științifice, corect interpretate de științele anexe arheologiei, analize inter-și transdisciplinare, legate de concretizări, studii științifice pe artefactele descoperite de arheologi, studii efectuate cu sprijinul geologilor, biologilor, anatomiştilor, geografilor etc. Oricât de bogată ar fi imaginația noastră, trebuie să o legăm de anumite concretizări, de studiile științifice, ale căror date, cifre să le punem în acord cu povestea omului neo-eneolitic, cu mediul geografic în care acesta a trăit, a creat și a lăsat urme la nivel cultural.

Trebuie să fim conștienți că lumea neolitică și eneolitică a omului preistoric era una complexă, cu puternice relații sociale, relații cu mediul înconjurător ce defineau existența și modul de a trăi a întregii populații din spațiul geografic delimitat de râurile Neamț și Topolița. Fără îndoială că era un spațiu depresionar, la limita cu munții, prielnic creșterii animalelor, cu însemnate resurse minerale (litice, pigmenți, sare) sau pășuni colinare aflate la dispoziția celor ce au lăsat mărturie în siturile arheologice cercetate de-a lungul depresiunii Neamț.

Din punct de vedere geografic, regiunea cercetată în prezentul studiu, este situată la contactul dintre Carpații Orientali, Subcarpații Moldovei, podișul Moldovei, de-a lungul depresiunilor formate de râurile Neamț (Ozana) și Topolița. Depresiunea Neamțului se suprapune sinclinoriului de Miocen al molasei

¹⁴ Termen utilizat în 1974 de către Mick Aston și Trevor Rowley în lucrarea: *Landscape Archaeology: An Introduction of Fieldwork of Techniques on Post-Roman Landscapes*.

pericarpatice, partea ei centrală fiind formată din terasele și șesurile râurilor Neamț și Topolița, care se mențin la altitudini de 400-500 m. Legătura depresiunii Neamțului cu depresiunea Cracău-Bistrița de la sud se face prin șaua Crăcăoanilor. La est comunică destul de larg cu culoarul Siretului, prin intermediul celor două porți deschise de râurile Neamț și Topolița¹⁵.

Depresiunea Neamțului este drenată de apa Neamțului (Ozana) și Topolița, afluenți pe dreapta ai Moldovei, ambele râuri având obârșia în Subcarpați. Modul lor de alimentare este pluvio-nival, iar debitul înregistrează fluctuații de-a lungul unui an, nivelul apei este mic, între 15-40 cm, în funcție de anotimp. Râul Neamț izvorăște din zona flișului carpatic, de sub vârful Hălăuca, cu o lungime a cursului de 57 km. În cursul mijlociu și inferior, râul Neamț are o albie largă, cu firul apei despletit, cu aluviuni groase formate din pietriș și nisip. Debitul scade considerabil datorită infiltrării apei în orizontul freatic de unde se alimentează captările pentru aprovizionarea cu apă a orașului Iași. Râul Topolița are o lungime de 44 km, izvorăște din amonte de mănăstirea Agapia, cu o albie mult mai îngustă, datorită puterii mai mici de eroziune și transport¹⁶.

În mod natural, acest areal geografic, delimitat de râurile Neamț și Topolița se desfășoară la nivelul etajului forestier. Se mai păstrează câteva areale restrânse, la contactul cu Subcarpații, de pădure de gorun (*Quercus petraea*), stejar (*Quercus robur*), de fag (*Fagus silvatica*), și carpen (*Carpinus betulus*). În albiile majore ale râurilor, cu soluri bine hidratate găsim arinul negru (*Alnus glutinosa*), frasinul (*Fraxinus excelsior*), salcia (*Salix decedea*) și plopul (*Populus tremula*). Pajiștile, rezultate în majoritatea lor prin defrișare, sunt utilizate îndeosebi pentru fâneață, formate din asociații erbacee cu păiuș (*Festuca rupicola*) și iarba câmpului (*Agrostis capillaris*). Fauna cuprinde specii de interes cinegetic, particularizate fiecărui etaj bioclimatic: căprioara (*Capreolus capreolus*), mistrețul (*Sus scrofa*),

¹⁵ R. Dimitriu, *Depresiunea Neamțului – studiu de geografie umană*, Iași, 2000, p. 276.

¹⁶ G. Davidescu, *Depresiunea Ozana-Topolița, studiu de geografie fizică*, Ed. Cugetarea, Iași, 2000, p. 98-99.

iepurele (*Oryctolagus cuniculus*), lupul (*Canis lupus*), vulpea (*Vulpes vulpes*), ursul (*Ursus arctos*), zimbrul (*Bison bonasus*). Amintim câteva specii de păsări din coronamentul pădurii cum ar fi: gaița (*Garrulus glandarius*), ciocănitorea (*Dendrocopos major*), vrabia (*Passer domesticus*), pupăza (*Upupa epops*), etc. Fauna acvatică este reprezentată de boiștean (*Phoxinus phoxinus*), zglăvoacă (*Cottus gobio*), scobar (*Chondostoma nasus*), păstrăv (*Salmo trutta*), clean (*Squalius cephalus*), lostrița (*Hucho hucho*) etc.

Pe interfluviile cu altitudini de 400 m, întâlnim soluri cenușii și cernoziomuri argiloiluviale, eubazice (grad de saturare în baze de 75-85%), slab acide, cu fertilitate medie și o reacție ușor acidă (pH=6,5-7%). Argiluvisolurile le întâlnim la peste 400m, cu soluri brune luvice și luvisoluri albe, cu o fertilitate mică, pH acid (4,5-5,5%), impermeabile și pseudogleizate. Cambisolurile le găsim în zonele mai înalte reprezentate prin soluri brune eumezobazice și soluri brune acide, fără prea multă eficacitate agricolă. În apropierea izvoarelor sărate pot să apară soluri halomorfe¹⁷.

Limita dintre Holocen și Pleistocen ar trebui plasată la sfârșitul ultimei mari perioade glaciare, înaintea primei încălziri majore a climei (oscilația Erbiceni b sau episodul pinetelor). Sfârșitul Pleistocenului s-a caracterizat prin alternarea unor oscilații climatice care au fost succedate de scurte etape de răcire.

În Holocen, conform schemei Blytt-Sernander, s-au succedat următoarele perioade climatice:

1. Preborealul (8.200-6.700 î.H.), rece și uscat, fiind o etapă de trecere de tip arctic și subarctic.
2. Borealul (6.700-5.500 î.H.), climă caldă și uscată, continentală.
3. Atlanticul (5.500-2.250 î.H.), climă caldă și umedă.
4. Subborealul (2.250-700 î.H.), climă caldă și uscată, postglaciară.

¹⁷ R. Dimitriu, *op.cit.*, p. 286-287.

5. Subatlanticul (700-2.000 d.H.), climă umedă, ceva mai rece la început¹⁸.

Unele forme de relief cu poziții de apărare mai bune, nu au constituit locul unor așezări, arătând că alegerea de amplasare a așezărilor era condiționată de mai mulți factori:

- apropierea apei necesare omului și creșterii animalelor;
- condițiile de sol prielnice pentru cultivarea plantelor și creșterea animalelor;
- apropierea de surse de materii prime necesare realizării uneltelor sau construcțiilor;
- posibilitatea de legături și comunicare cu celelalte comunități umane;
- posibilități naturale de apărare sau realizare a sistemelor artificiale de apărare cu eforturi reduse, precum și locuri prielnice de refugiu.

Cercetările palinologice au permis observarea că în perioada de timp cuprinsă între 7000-1000 î.H. s-a constatat un optimum climatic, care era un climat temperat; între anii 5000-3000/2800 î.H. climatul era mai cald și umed, iar între 3000/2800-1000 î.H. era cald și secetos. Analizele polinice de la Târpești, indică apariția în momentul trecerii de la Precucuteni la Cucuteni a unui proces de aridizare, dovedit și de numărul mic de animale vâdate. Dacă în timpul culturii Precucuteni polenul speciilor de pădure și cel provenit din zona cerealiară era egal procentual, în timpul culturii Cucuteni cele două valori scad, abia în timpul perioadei de tranziție la epoca bronzului se observă o creștere a procentului de polen de pădure și o scădere a celui de cereale.¹⁹

Arhitectura neoliticului și a eneoliticului carpato-danubian este caracterizată de folosirea preponderentă a lemnului și lutului, adică resurse locale și doar în câteva cazuri folosindu-se piatra și alte materiale (stuf, trestie, tuf vulcanic). Preferința pentru aceste materiale este legată de cunoștințele privind rezistența și posibilitatea de prelucrare. Prelucrarea lemnului (tăiere, cioplire, îmbinare) se pare că a reprezentat atât un meșteșug cât și o artă; felul de prelucrare a lemnului,

¹⁸ M. Cârțumaru, *Paleoetnobotanica, Studii în Preistoria și Protoistoria României*, Ed. Glasul Bucovinei, Iași, 1996, p. 18.

¹⁹ C. M. Mantu, *Cultura Cucuteni, evoluție, cronologie, legături*, Piatra Neamț, 1988, p. 54.

tehnicele aplicate la construcție pot fi determinate pe baza amprentelor de lemn din resturile de pereți sau amenajări din lut. Cunoștințele se transmiteau probabil și de la o comunitate la alta, ceea ce atestă relații permanente și pe spații destul de largi. Prezența șanțurilor de delimitare și de fortificare sau folosirea unui sistem de fortificații mai complex, alcătuit din șanț și val sau șanț-val-palisade, la Târpești (Neamț), Târgu-Frumos (Iași), presupune existența unei autorități care avea capacitatea de a supraveghea, organiza și de a conduce astfel de lucrări, în care erau implicați toți membrii comunității, poate chiar de a elabora unele reguli²⁰.

În depresiunea Neamț-Topolița se întruneau condițiile de mai sus. Se pot distinge mai multe tipuri de așezări în funcție de altitudinea reliefului: așezări pe forme de relief mai înalte, pe culmi subcarpatice sau prelungiri montane: *Răucești – Munteni, Piatra Șoimului – Calu, Ghindăoani – Dealul Brașoveanu, Târgu Neamț – Pometea*; așezări pe teren cu altitudini medii: *Bodești – Frumușica, Târpești – Țolici, Vânători – Poiana Slatinei, Costișa – Cetățuia*; așezări pe forme de relief joase: *Petricani – Râpa lui Bodai, Piatra Neamț – Văleni*²¹.

Cele mai multe așezări preistorice sunt în zonă cu perspectivă agricolă, favorabilă cultivării plantelor, îndeosebi în Câmpia Moldovei sau depresiunile subcarpatice, zonele de așezare fiind pe soluri de tip aluvionar sau molisoluri, folosite diversificat. În zona de pădure densitatea așezărilor este mai mică, cu concentrări pe coridoarele fluviatile, disponibilitatea apei sau controlul teritorial mai ușor, în perioada neolitică și eneolitică se observă o tendință de așezare spre zone colinare, chiar subcarpatice²². Omul nu mai utilizează resursele mediului înconjurător în mod exclusiv instinctiv, ci recurge la modalități de facilitarea procesului de obținere, la strategii comportamentale care să-l pună la adăpost de ostilitatea naturii, vrea să o diminueze, să se bucure de disponibilitatea ei și să se adapteze la mediul ambiant.

²⁰ C. M. Lazarovici, Gh. Lazarovici, *op.cit.*, p. 335-336.

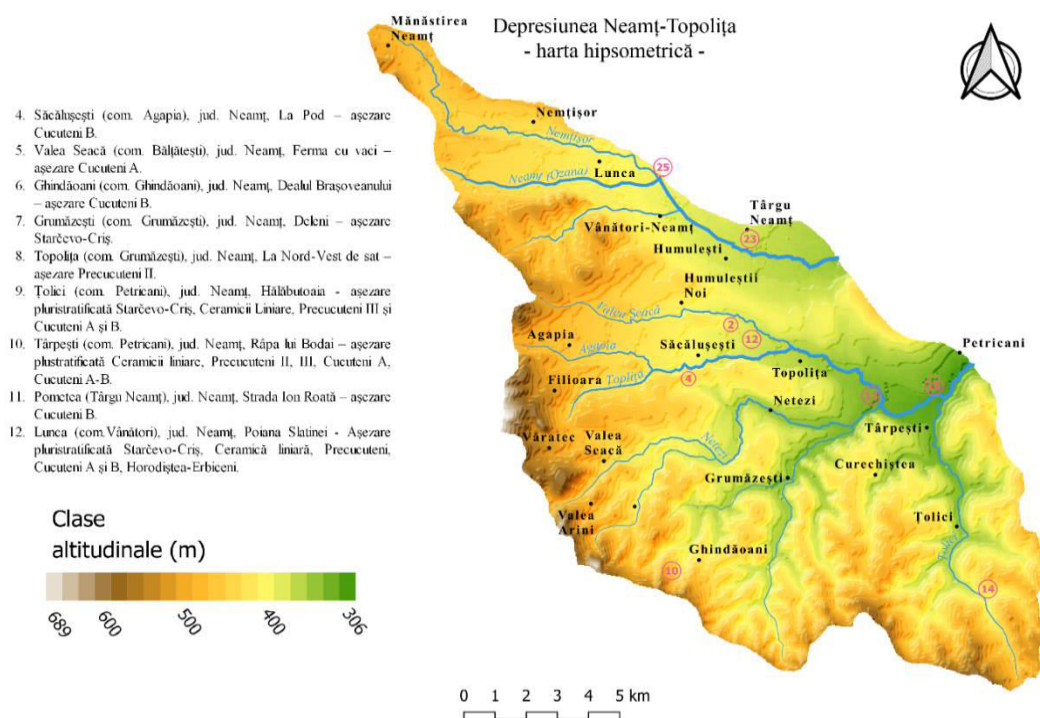
²¹ Șt. Cucuș, *Faza Cucuteni B în zona subcarpatică a Moldovei*, Ed.Constantin Mătase, Piatra Neamț, 1999, p. 25-35.

²² R.Brigard, O. Weller, *Neolithic and Chalcolithic settlement patterns in central Moldavia, Romania*, în *Documenta Praehistorica*, XL, 2013, p. 202.

Majoritatea condițiilor climatice au antrenat remanierea potențialului mediului în resursele alimentare (specii cinetic-alimentare) și a dus la o adaptare a echipamentului litic, cu piese microlitice ce ocupau un loc din ce în ce mai important. Unele studii referitoare la defrișarea pădurii și domesticirea animalelor în perioada Atlanticului, arată că niște grupuri umane au parcurs o fază epipaleotică, iar alte grupuri au trecut, fără tranziție de la paleoliticul superior la neoliticul timpuriu. Încălzirea climatului, diminuarea vânătorii mare, a dus la o fragmentare, la o regionalizare culturală, caracterizate, în zona depresionară Neamț, prin prezența unor grupuri regionale care ocupă teritorii bine delimitate.

HARTA HIPSOMETRICĂ ȘI A DISTRIBUIRII SITURILOR ARHEOLOGICE NEOLITICE ȘI

Cultura Starčevo-Criș, prima cultură neolitică cu ceramică, se pare că s-a desfășurat în climatul specific Borealului, când stejărișurile și alunușurile acoperiseră deja regiunea de coline, iar molidul și pinul se etajau pe înălțimile superioare. Fazele timpurii ale culturii Starčevo-Criș se caracterizează prin așezări situate în apropierea apelor, pe terase sau boturi de deal, cu un utilaj litic

reprezentat de topoare-calapod, trapezoidal, specializări meșteșugărești (șlefuitul pietrei, tors, țesut). Ceramica evoluează, apar vase cu picior (cilindric, treflet, poliobat), străchini, vase de provizii. Economia comunităților Starčevo-Criș se bazează pe agricultură și creșterea animalelor, vânătoarea, pescuitul și culesul fiind secundare, sezoniere²³. Nu se cunoaște nici o așezare Starčevo-Criș care să fie fortificată. Uneltele au caracter microlitic: lamele, gratoare, vârfuri, trapeze, nuclee microlitice, „dinți” pentru seceri cu mâner din corn de animal. Fusaiiolele de lut dovedesc practicarea torsului, având forma de dublu trunchi de con sau patru brațe²⁴. Accentuarea vieții stabile și a dezvoltării plantelor se reflectă în prezența săpăligilor din corn de cerb sau a secerilor cu dinți de silex. Purtătorii acestei culturi aveau o preferință pentru bovine și ovicaprine, s-au descoperit amprente de semințe și s-au identificat trei specii: *Triticum monoccum*, *Triticum dicoccum*, *Triticum spelta*²⁵.

Cultura ceramicii liniare reprezintă o creație de origine sudic-europeană în care factorul central-european joacă un rol marcant. Prima fază începe cu momentul venirii primelor comunități liniar-ceramice la est de Carpați. Aceștia au dislocat sau au asimilat pe purtătorii culturii Starčevo-Criș din Moldova, care, la rândul lor, le-au transmis o serie de elemente, sesizabile mai ales în cadrul ceramicii grosiere și a tipului de locuințe. A fost, deci o posibilă perioadă de coexistență a purtătorilor celor două culturi în regiuni intercalate. Așa s-ar explica apariția izolată a unor fragmente de factură liniar-ceramică, în cadrul unor stațiuni Starčevo-Criș, ca de exemplu, la *Grumăzești* sau *Vânători-Lunca*. Oamenii civilizației ceramicii liniare beneficiau de o climă, în mare măsură comparabilă cu cea actuală; peste 40% din așezări s-au descoperit în aceleași puncte în care

²³ C. Berdiman, *Industria materiilor dure animale*, Ed. ProUniversitaria, 2012, p. 36-39.

²⁴ D. Berciu, *Zorile Istoriei în Carpați și la Dunăre*, Ed. Științifică, București, 1966, p. 72-73.

²⁵ M. Cârțumaru, *op.cit.*, p. 132-133.

locuieră purtătorii culturii Starčevo-Criș, ceea ce explică modul de economie asemănător²⁶.

În Moldova și în sud-estul Transilvaniei, pe fondul local liniar, asupra căruia s-au exercitat influențe destul de puternice, apare cultura Precucuteni, numită astfel nu numai pentru a preciza poziția ei cronologică, anterioară culturii Cucuteni, ci și poziția de strămoș direct a acesteia din urmă²⁷. Cultura Precucuteni este caracterizată printr-o creștere ușoară a numărului de așezări și printr-o intensificare a dinamicii teritoriale. Controlul teritorial este bine observat, gradul de vizibilitate crește până la 33 km², cu legături vizuale bune, de 3,6%²⁸. Așezările culturii Precucuteni sunt la început mici, cu puține construcții, majoritatea având sub 1 ha, dar recent au fost investigate și altele mai mari, de până la 10 ha (Târgu-Frumos). În unele din ele au fost identificate pe lângă construcțiile de locuit, câteva legate de activitățile gospodărești (mori, silozuri, pavaje de piatră), șanțuri de delimitare și de fortificare cu val și palisade, sanctuare casnice și comunitare. La purtătorii acestei culturi, domină bovinele față de celelalte specii de animale domestice, ceea ce poate să demonstreze că existau condiții de mediu favorabile pentru hrana acestor animale, inclusiv pe timpul iernii, când era necesară conservarea furajelor. Cultivarea plantelor era la fel de importantă, realizându-se determinări de amprentă de semințe, îndeosebi pe ceramică și chirpic, de la Târpești sau Poduri (Neamț). Este interesantă cantitatea scăzută a semințelor de buruieni, fie că nu existau în natură, fie erau îndepărtate. În depresiunea Neamțului este atestată cultivarea orzului (*Hordeum vulgare*) și s-a relevat existența grâului din specia *Triticum dicocum*. S-au identificat unelte cum ar fi săpăligi din corn de animale și spații pentru depozitarea proviziilor²⁹.

²⁶ N.Ursulescu, *Tipologia și evoluția pieselor de piatră șlefuită cu tăiș ale culturii Starčevo-Criș din Moldova* în N. Ursulescu, *Contribuții privind neoliticul și eneoliticul din regiunile est-carpătice ale României*, vol.I, Ed. Universității Al.I. Cuza, Iași, 2000, p. 252.

²⁷ E. Condurache, V. Dumitrescu, M. Matei, *Harta arheologică a României*, Ed. Meridiane, București, 1972, p. 19.

²⁸ R. Brigard, O. Weller, *op.cit.*, p. 203-204.

²⁹ M. Cărciumaru, *op.cit.*, p. 136-137.

Cercetările palinologice au permis observarea că în perioada de timp cuprinsă între 7000-1000 î.H. s-a constatat un optimum climatic, care era un climat temperat; între anii 5000-3000/2800 î.H. climatul era mai cald și umed iar între 3000/2800-1000 î.H. era cald și secetos. Analizele polinice de la Târpești, indică apariția în momentul trecerii de la Precucuteni la Cucuteni a unui proces de aridizare, dovedit și de numărul mic de animale vâdate. Dacă în timpul culturii Precucuteni polenul speciilor de pădure și cel provenit din zona cerealiară era egal procentual, în timpul culturii Cucuteni cele două valori scad, abia în timpul perioadei de tranziție la epoca bronzului se observă o creștere a procentului de polen de pădure și o scădere a celui de cereale. I.I. Cerniakov consideră că sistemul de agricultură mobilă, periodică practicat a determinat extinderea culturii Cucuteni, sfârșitul ei fiind legat de trecerea la un alt sistem de economie, bazat pe creșterea animalelor³⁰.

Stațiunea arheologică cercetată faunistic în 2003, se află situată în depresiunea Neamț, pe dealul Pometea, fiind pluristratificată. S-au colectat 143 de resturi faunistice și umane, 101 identificate, 47 de fragmente de animale domestice, 44 de fragmente oase de amfibieni și 10 resturi umane. Resturile de animale domestice, în marea lor majoritate au fost asociate cu consumul de carne, identificate ca: bovine (*Bos taurus*), ovicaprine (*Ovis aries/Capra hircus*), porcul (*Sus scrofa domesticus*) și câinele (*Canis familiaris*). Fragmentele de amfibieni sunt atribuite speciei broaștei roșii de pădure (*Rana dalmatina*), ca element intrusiv în sit, având obiceiul de a hiberna în găuri, iar resturile de homo sapiens aparțin epocii moderne³¹.

Informații despre arborii fructiferi sunt puține, din flora spontană sunt atestate fructele de coarnă (*Cornus mas*), alun (*Corylus avellana*) și cireș sălbatec (*Cerasus avium*); purtătorii culturii Cucuteni A de la Poduri – Dealul Ghindaru cultivau perjul (*Prunus domesticus*), zmeură (*Rubus idaeus*). De asemenea este

³⁰ C.M.Mantu, *Cultura Cucuteni, evoluție, cronologie, legături*, Piatra Neamț, 1988, p.54.

³¹ F.Oleaniuc, L.Bejenaru, *Resturile faunistice și umane descoperite în situl arheologic de la Târgu Neamț (județul Neamț)*, în *Arh.Mold.*, XXXIV, 2011, p.306-307.

atestat arheobotanic utilizarea, la construcții a stufului (*Phragmites australis*) și a papurei (*Typha* sp.)³².

Sedentarizarea populației neolitice și eneolitice s-a reflectat și în modificarea producției litice sau ceramice, în intensificarea proceselor de specializare sau diversificare ca răspuns la cerințele biologice și sociale impuse de acest stil de viață. Creșterea demografică afectează *landscape archaeology* al neoliticului și eneoliticului, utilizarea resurselor și organizarea socială, pe gen sau vârstă ori între producători și consumatori.

Am relevat faptul că lumea omului preistoric neolitic și eneolitic era una mai complexă, cu puternice relații sociale, relații cu mediul înconjurător ce defineau existența și modul de a trăia a întregii populații din spațiul geografic delimitat de râurile Bistrița, Cracău, Neamț, Topolița. Fără îndoială că era un spațiu depresionar, la limita cu munții, prielnic creșterii animalelor, cu însemnate resurse litice sau de sare, cu lemn și pășuni colinare. Sedentarizarea populației neolitice și eneolitice s-a reflectat și în modificarea producției litice sau ceramice, în intensificarea proceselor de specializare sau diversificare ca răspuns la cerințele biologice și sociale impuse de acest stil de viață. Creșterea demografică afectează *landscape archaeology* al neoliticului și eneoliticului, utilizarea resurselor și organizarea social, pe gen sau vârstă ori între producători și consumatori.

³² F. Monah, D. Monah, *Stadiul cercetărilor arheobotanice pentru eneoliticul din Moldova de Vest*, în *MemAntiq*, XXI, 1997, p.307-308.

STATISTICA MILITARĂ RUSĂ DIN 1825 – SURSĂ DE PATRIMONIU ÎN STUDIAREA ISTORIEI ȚINUTULUI ORHEI

Valentin TOMULEȚ,

dr. hab. în istorie , prof. univ.,

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID : <https://orcid.org/0000-0003-4696-2064>

Summary

Selon les statistiques militaires russes de 1825, trouvées dans les fonds des Archives historiques militaires d'État Russe (Moscou), l'auteur analyse les changements survenus dans la du comté d'Orhei au milieu des années '20 du XIX-ème siècle. Les statistiques établissaient avec une grande précision le nombre de logements et contenaient des informations détaillées sur les ménages céréaliers et des différentes catégories sociales au moment de l'établissement des statistiques. Cette information était d'une nécessité vitale pour les institutions impériales, en particulier lorsque l'Empire russe était engagé dans divers affrontements militaires dans les Balkans et que la Bessarabie, en tant que territoire frontalier ou de transit, devait fournir à l'armée russe tout le nécessaire.

Mots clés: *Bessarabie, Empire russe, comté d'Orhei, statistiques démographiques, propriétaires terriens – propriétaires fonciers, razeshi, paysans ou tsarani*

Introducere

Înainte de a pune în discuție subiectul legat de *Statistica militară rusă din 1825 pentru ținutul Orhei*, trebuie de menționat faptul că unitatea de baza a fiecărei arhive, indiferent de faptul dacă se află la noi în Republică sau peste hotare, este *documentul*. Marele arhivist român Aurelian Sacerdoțeanu (1904-1976) scria la timpul său că: „Documentele sunt purtătoare de informații și servesc transmiterea acestora în spațiu și timp. Ele sunt utilizate în diferite domenii de activitate ale omului, constituind obiect de studiu ale diferitelor discipline științifice și se află depozitate în arhive, biblioteci, muzee”³³. Din categoria documentelor fac parte: înscrisurile oficiale sau particulare, diplomatice și consulare, memoriile, manuscrisele, planurile, schițele, hărțile, peliculele cinematografice, matricele

³³ Aurelian Sacerdoțeanu, *Instrucțiuni arhivistice*. În: *Arhivele Statului*, vol. 3, București, 1948, p. 23.

sigilare, precum și înregistrările foto, audio, video, electronice etc. Pentru istoricul profesionist, o importanță deosebită o au documentele inedite de arhivă, care au menirea să pună în discuție o problemă necunoscută pentru cititorul interesat de diferite aspecte ale istoriei Basarabiei.

În acest sens, o sursă deosebită, strict obligatorie și necesară în studierea diverselor probleme de istorie modernă a Basarabiei, sunt datele statistice, adunate și sistematizate de administrația imperială rusă pe parcursul secolului al XIX-lea.

Imediat după anexarea în 1812 a teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, administrația imperială întreprinde măsuri concrete în vederea studierii resurselor economice și umane a teritoriului nou anexat. În Basarabia sunt trimiși funcționari și date dispoziții administrației militare și civile să se studieze frontiera de apus – la Prut și Dunăre – în vederea instituirii unui cordon sanitaro-vamal ce ar apăra teritoriul nou anexat nu numai de pătrunderea molimei, dar care l-ar pregăti, în ce privește instituțiile vamale, și de carantină, pentru o administrare economică eficientă și o includere cât mai grabnică și sigură a regiunii în sistemul economic și politic al Imperiului Rus³⁴. Acești funcționari aveau obligația de a studia în teren numărul populației, specificul administrării teritoriului, instituțiile sociale, fiscale, administrative etc. Totodată, erau analizate schimbările care au intervenit în cadrul diferitelor categorii sociale, modalitatea de impozitare a populației moștenită din Principatul Moldova, pentru a putea fi operate schimbări, reieșind din noile condiții etc.³⁵

Cele mai timpurii izvoare ce reflectă politica imperială a țarismului și descriu situația demografică și social-economică a Basarabiei sunt cele depozitate în fondul „Senatorilor” din ANRM (Fondul 1), parțial publicat la începutul secolului al XX-lea³⁶ și cele depozitate în fondurile „Armata Moldovenească” și în „Arhiva Militaro-

³⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 2, inventar (inv.) 1, dosar (d.) 61, fila (f.) 52-58 verso; F. 17, inv.1, d. 5, f. 85-97 verso.

³⁵ Rapoartele și corespondența acestor funcționari cu instituțiile imperiale ne permit să pătrundem în esența specificului existenței și funcționării instituțiilor din Basarabia.

³⁶ *A se vedea: И. Халиппа, Описание Архива Сенаторов председателствовавших в диванах княжеств Молдавии и Валахии с 1808 по 1813 гг.* În: ТБГУАК, т. I-III, Кишинев, 1901-1907;

Științifică” din Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia³⁷. Dintre izvoarele depozitate în fondurile AIMSР un interes deosebit prezintă manuscrisele ofițerilor Cartierului general al armatei ruse I. P. Liprandi³⁸, A. Rozeilon-Soșalski³⁹, M. Daragan⁴⁰ ș. a. care conțin diverse și variate informații cu privire la schimbările din viața economică, structura socială, sistemul administrativ din Basarabia etc. Marea majoritate din aceste lucrări au rămas în formă de manuscris. Știm că în aceste fonduri s-au mai păstrat și o parte din materialul cules de funcționarii ruși și administrația regională, dar care n-a fost inclus în aceste lucrări din varii motive, deși este greu să se identifice cărui autor îi aparțin. Un exemplu, în acest sens, ne va servi *Statistica militară rusă din 1825 pentru ținutul Orhei*.

Necesitatea statisticii

Problema necesității unei evidențe riguroase și constante a populației⁴¹ și a resurselor de care dispunea provincia nou anexată a fost sesizată de autoritățile imperiale imediat după anexarea în 1812 a Basarabiei la Imperiul Rus. În instrucțiunile date de amiralul P. V. Ciceagov, comandantul-șef al armatei ruse de la Dunăre, șeful suprem al flotei de pe Marea Neagră și seful Administrației Generale a Moldovei și Țării Românești, adresate la 23 iulie 1812 guvernatorului civil Scarlat Sturdza privind organizarea teritoriului dintre Prut și Nistru, se sublinia necesitatea efectuării unei

---

Radu Rosetti, *Arhiva Senatorilor din Chișinău și ocupația rusească de la 1806-1812*. Vol. I-IV, București, 1909.

³⁷ Din a doua grupă de izvoare depozitate în fondurile AIMSР un interes aparte prezintă diferitele descrieri statistice ale Basarabiei efectuate de ofițerii Cartierului General încă pe timpul războiului ruso-turc din anii 1806-1812 sau imediat după anexarea ținutului la Rusia (Arhiva Istorică Militară de Stat din Rusia/AIMSР, F. AMȘ, d. 18590, 18594, 18595; F. AM, inv.182 “a”, cert. 7), observațiile șefului districtului vamal Dubăsari Iușnevski referitoare la comerțul cu Basarabia (*Ibidem*, d. 19150, p. I, f. 3-5; p. III, f. 98-206) etc.

³⁸ И.П. Липранди, *Краткое извлечение из составляемого исторического описания Бессарабской области*, Кишинев, 1827 (AIMSР, F. AMȘ, d. 18595).

³⁹ А. Розейлон-Сошальский, *Военно-статистическое описание Бессарабской области 1821-1826 гг.* (AIMSР, F. Arhiva Militaro-Științifică/AMȘ, d. 18589, inv. I, p. I-II).

⁴⁰ М. Дараган, *Военно-статистическое обозрение Бессарабской области* (AIMSР, F. AMȘ, d. 18599); *Idem*, *Военно-статистическое обозрение Бессарабской области*, СПб., 1849; *Idem*, *Военно-статистическое обозрение Российской империи*, т. XI, ч. III. Бессарабская область, СПб., 1858.

⁴¹ Prin noțiunea de *populație* subînțelegem mulțimea de oameni care ocupă un anumit teritoriu sau numărul de locuitori într-o anumită arie geografică sau localitate.

statistici riguroase în Basarabia pentru a o putea governa cât mai eficient⁴². Drept rezultat, la 2 februarie 1813, în cadrul Guvernului Provizoriu al regiunii Basarabiei a fost constituit Departamentul doi, cu Expediția statistică, condus de Matei Crupenschi⁴³. Grație activității acestei expediții, dar și activității instituțiilor administrative care au urmat, în Arhiva Națională a Republicii Moldova, precum și în arhivele din Federația Rusă, s-au păstrat mai multe informații statistice privind situația social-economică din Basarabia în acea perioadă de timp. Însă lipsa de personal calificat (un expeditor și doi funcționari de birou) a făcut existența acestei structuri neeficientă și în 1816 ea a fost suprimată în urma reformei Guvernului, funcțiile de evidență fiind transferate Departamentului financiar-economic. Acesta întocmea, către data de 1 ianuarie a fiecărui an, rapoarte despre numărul populației pe familii și apartenența lor socială⁴⁴, iar, la necesitate, prezenta și alte informații. Aceste informații s-au păstrat doar fragmentar în fondurile Arhivei Naționale a Republicii Moldova.

Astfel, problema legată de studiul evidenței populației, inclusiv al diferitelor categorii sociale și situația lor economică, în baza statisticii populației, în cazul nostru, pentru ținutul Orhei în baza statisticii militare ruse din 1825, prezintă un mare interes. În plus, subiectele legate de studiul situației social-economice a populației în baza datelor statistice, adunate de administrația imperială rusă cu diferite scopuri și ocazii pe parcursul secolului al XIX-lea, prezintă un interes deosebit, deoarece ne permit să stabilim schimbările de ordin demografic, social-economic și nu numai care au avut loc în această perioadă pe teritoriul Basarabiei sub dominația țaristă, în cazul nostru, legat de cunoașterea detaliată a situației economice a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei, cel mai mare și mai dens populat ținut din Basarabia la început de secol.

⁴² Arhiva Istorică de Stat din Rusia (AISR), F. 19, inv. 3, d. 125, f. 50-54 verso.

⁴³ ANRM, F. 1, inv. 1, d. 3995, f. 11-14; Записки Бессарабского Статистического Комитета (ЗБСК), Кишинев, 1868, т. III, сс. 113-116.

⁴⁴ *Полное собрание законов Российской империи (ПСЗРИ)*. Собр. I, т. I, 1826, № 444, СПб., 1830, сс. 658-659; А. Защук, *Материалы для военной географии и военной статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Военное обозрение Бессарабской области*, СПб., 1863, сс. 147-150.

Statistica – izvor în cercetarea proceselor istorice

În studierea trecutului o sursă importantă, de primă necesitate, strict obligatorie, o constituie izvoarele istorice, în special cele statistice. Aceasta din simplul considerent că existența statului a fost permanent dependentă și interesată de cunoașterea, acumularea și sistematizarea cât mai exactă și detaliată a informațiilor privind propriile resurse materiale și umane, astfel încât mecanismele sale fiscale, aflate în arsenalul și subordinea administrației centrale (și nu numai), trebuiau să funcționeze eficient și continuu pentru asigurarea veniturilor necesare acoperirii cheltuielilor statului. Acest obiectiv avea o importanță deosebită, în special, la periferiile de apus ale Imperiului Rus, antrenat încă din secolul al XVIII-lea în expansiunea teritorială în Balcani, care urma să asigure armata rusă de ocupație cu toate resursele necesare pentru buna ei funcționare. Cunoscuții cercetători români Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceaușu și Dumitru Vitcu, în partea introductivă a lucrării dedicate izvoarelor statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX, scriu în această privință că „...documentele sau informațiile statistice, în general, catagrafiile fiscale, în speță, întocmite în numele și interesul unei (unor) autorități, politico-administrative sau locale, potrivit unor reguli, cerințe sau criterii corespunzătoare momentului istoric căruia i se raportează constituie – dincolo de orice îndoială, rezervă sau controversă – surse de primă importanță, adesea indispensabile oricărui analist preocupat de recuperarea istoriografică a trecutului mai îndepărtat sau mai apropiat, de cunoașterea și aprofundarea variilor aspecte de natură economică, socială, juridică, demografică, etnică etc., privite într-un orizont mai larg, național, sau mai restrâns, local”⁴⁵.

În plus, statistica oferă posibilități reale de a obține informații veridice referitoare la gospodăriile populației și potențialul lor economic, precum și la fondul locativ și condițiile de trai ale populației. Posedarea acestor informații de către instituțiile imperiale ruse făcea posibilă proiecția evoluției populației ca estimare a dimensiunii viitoare a acesteia, pe baza căreia țarismul putea întocmi strategii

⁴⁵ *Izvoare statistice privind mutațiile demografice la est de Carpați în secolele XIX-XX*, ediție de Cătălin Turliuc, Mihail-Ștefan Ceaușu, Dumitru Vitcu, Iași, 2011, p. 11.

politico-sociale, economico-financiare/fiscale și, în anumită măsură, pentru perioada estimată, educaționale și sanitare. Manifestând un interes sporit și constant pentru sud-estul Europei, administrația rusă era preocupată de cunoașterea potențialului economic și uman al teritoriilor limitrofe sau al țărilor pe unde urma să treacă și să se hrănească armata rusă.

Însemnătatea acestor categorii de surse documentare, în demersul amplu și complex al cercetării istorice, derivă și din faptul că ele permit a înțelege mai profund și mai clar acele schimbări care au intervenit în Basarabia sub regim de dominație țaristă, deschid posibilități mult mai largi pentru descătușarea științei istorice de dogmele paradigmei marxiste și ale ideologiei regimului totalitar-comunist și pun în fața cercetătorului sarcina de a studia fenomenele istorice prin prisma metodelor științifice general-umane și de a cerceta, în baza acestor metode, problemele ce țin de metamorfozele care au avut loc în satul și orașul basarabean în această perioadă de timp.

Pentru a pătrunde mai ușor în esența problemei, să facem la început o caracteristică succintă a statisticii militare ruse din 1825, a modalităților de adunare și selectare a informațiilor statistice privind populația pe care administrația imperială le-a utilizat pe parcursul secolului al XIX-lea în Basarabia.

Caracteristica statisticii militare ruse din 1825

La sfârșitul anilor '20 ai secolului trecut, statistica la care ne referim, însă datată cu anul 1820, a fost depistată, studiată și publicată de cercetătorul român Constantin N. Tomescu. Lucrând asupra editării primei catagrafii, alcătuită în Basarabia sub stăpânirea rusească la 1817, editând datele cu referire la ținuturile Hotin și Soroca și căutând în fondurile Arhivei Statului din Chișinău informațiile pentru ținutul Iași, C. Tomescu a dat întâmplător „peste alt ținut și din alt an, sub titlul *Statisticeasca știință a ținutului Orheiului. 1820 anul*, o condică în folio, cu 445 file, scrise pe ambele fețe”, pe care o publică în 1929-1930 în *Revista Societății Istorico-*

*Arheologice Bisericești din Chișinău*⁴⁶. Analizând catagrafia de la 1820 pentru ținutul Orhei, C. Tomescu constată că informațiile din această catagrafie, alcătuită după trei ani de la cea din 1817, sunt mult mai bogate și prezintă un mai mare interes pentru științele istorice⁴⁷. Dar cercetătorul nu publică integral catagrafia ținutului Orhei de la 1820 în forma inițială de tabel, prevăzută de instituțiile imperiale ruse, ci o expune în formă simplă de text, iar compartimentul „Așăzatul norodului” „nu-l transcrie cu toate știrile de amănunt, dar lasă la o parte împărțirea sufletelor pe 6 etăți și ia doar numărul lor total”. Însă pentru a prezenta forma inițială a documentului (conținutul tabelului), totuși transcrie în întregime datele statistice pentru târgușorul Hâncești în formă de text, și nu de tabel, cum era documentul în original⁴⁸.

Deși documentul a fost publicat în 1929-1930, puțini cercetători au pus în circuitul științific datele acestei importante statistici. Ea nu se regăsește în lucrările de sinteză scrise privind istoria modernă a Basarabiei. Doar informații sumare întâlnim în unele lucrări dedicate istoriei locale, atunci când autorii s-au referit la un sat sau altul din ținutul Orhei.

În fondul Guvernului Regional al Basarabiei din Arhiva Națională a Republicii Moldova (F. 5, inv. 2, d. 398, p. I-III, f. 1-522) s-au mai păstrat date similare cu referire la ținutul Hotin, perfectate după aceeași modalitate ca statistica pentru ținutul Orhei și datată cu același an 1820 (deși din titlul dosarului nu se poate constata acest lucru, din lipsa lui), nedepistate, la timpul său, de Constantin N. Tomescu, dar nici de alți autori. Ele includ trei volume și conțin date importante pentru 145 de sate din ținutul Hotin, publicate de noi într-o monografie dedicată acestui ținut⁴⁹.

Aceste statistici au tangență directă cu statistica militară rusă din 1825, depistată în fondurile AIMS de cercetătorul Mihail Muntean (și noi) și publicată

⁴⁶ Constantin N. Tomescu, *99 sate din ținutul Orheiului la 1820*, în: *Revista Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Chișinău*, Chișinău, 1929, vol. XIX, pp. 316-168; Idem. *Catagrafia Basarabiei la 1820. 132 sate din ținutul Orheiului*, Chișinău, 1930, pp. 1-56.

⁴⁷ Constantin N. Tomescu, *99 sate din ținutul Orheiului la 1820*, p. 316.

⁴⁸ *Ibidem*.

⁴⁹ Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, Chișinău: Editura „Lexon-Plus”, 2018 (1056 p.), p. 270-445, 681-844.

fragmentar împreună cu cercetătorul Teo-Todor Marșalcovschi⁵⁰. Însă lucrarea conține multe inexactități, statistica nu este publicată integral, unele compartimente lipsesc complet, iar multitudinea de cifre și metodele manuale de calcul din anii '70 ai secolului trecut au cauzat mai multe greșeli de calcul.

Urmează să constatăm că o asemenea statistică cu referire la ținutul Hotin, datată cu anul 1825, a fost depistată în același fond de arhivă⁵¹ și publicată de noi⁵². În această lucrare au fost adunate, selectate și generalizate informații destul de prețioase despre numărul total de persoane de sex masculin și de sex feminin pentru următoarele categorii sociale – țărani, clerici, mazili, țigani și evrei, și despre starea economică a satelor la momentul elaborării statisticii. Presupunem că statistica, la fel ca și cea pe care o vom analiza în articolul de față, a fost efectuată de ofițerii departamentului militar, susținuți de administrația ținutală și regională, probabil în frunte cu ofițerul Cartierului General A. Rozeilon-Soșalski, concomitent cu selectarea materialului pentru *Descrierea militaro-statistică a Basarabiei*⁵³, alcătuită în 1826 și rămasă în variantă de manuscris până în prezent.

Despre modalitatea perfectării statisticii de la 1825 pentru ținutul Orhei⁵⁴, ca și cea pentru ținutul Hotin la 1825, nu dispunem de informații concrete. Dosarul de arhivă conține doar statistica, fără a oferi informații suplimentare. Caracteristica celor cincisprezece compartimente ale statisticii, divizată în secțiuni, cuprinse în 24 de file, scrise pe ambele părți, prezintă următorul tablou:

⁵⁰ М. П. Мунтян, Ф. Я. Маршалковский, *Развитие сельского хозяйства на резеских и царанских землях Бессарабии в 20-х гг. в. (на материалах Оргеевского уезда). Социально-экономическое развитие Бессарабии в XIX в. В: Вопросы истории. Межвузовский сборник*, Кишинев, 1977, сс. 18-47.

⁵¹ *Ведомость о местных способах Бессарабской области Хотинского цынута, составленная в 1825 году*. În: *AIMSR*, F. AMȘ, d. 18593, p. a III-a, f. 1-24.

⁵² Valentin Tomuleț, *Ținutul Hotin în surse statistice rusești din prima jumătate a secolului al XIX-lea*, p. 909-932.

⁵³ А. Розейлон-Сошальский, *Военно-статистическое описание Бессарабской области 1821-1826 гг.* В: *AIMSR*, F. AMȘ, d. 18589, p. I-II.

⁵⁴ *Ведомость о местных способах Бессарабской области Оргеевского цынута, составленная в 1825 году*. În: *AIMSR*, F. AMȘ, d. 18593, p. a II-a, f. 1-24.

I. Denumirea localităților: include denumirile cătunelor, odăilor⁵⁵, cășlelor⁵⁶, sloboziilor⁵⁷, moșiilor, satelor, schiturilor, mănăstirilor și târgurilor cu specificarea cui aparține moșia satului, deținută în proprietate privată: moșierilor (boierilor), mănăstirilor, răzeșilor, moșierilor și răzeșilor sau altor categorii sociale. Izvorul indică de cele mai multe ori rangul nobiliar rusesc confirmat de instituțiile imperiale sau cel moldovenesc.

II. Numărul de case de locuit: 1. bune pentru încartiruirea ostașilor ruși; 2. rele.

III. Numărul de mori: 1. de apă; 2. de vânt; 3. râșnițe.

IV. Numărul locuitorilor: 1. de sex masculin: a. bărbați/țărani; b. fețe bisericești; c. mazili; d. țigani; e. evrei; 2. de sex feminin: a. femei/țărance; b. fețe bisericești; c. mazilce; d. țigănce; e. evreice (cu regret, aceste părți ale compartimentului IV, din considerente necunoscute, au rămas necompletate).

V. Numărul total de care.

VI. Numărul total de vite: 1. vite cornute mari: a. boi; b. vaci; c. viței; 2. vite cornute mici: a. oi; 3. cai: a. cai de ham; b. mânji.

VII. Varietatea de cereale cultivate, recoltate, consumate și rămase (în chile) 1. cantitatea cultivată: a. secară; b. grâu; c. orz; d. ovăz; e. mei; f. porumb; 2. cantitatea recoltată: a. secară; b. grâu; c. orz; d. ovăz; e. mei; f. porumb; 3. cantitatea consumată: a. secară; b. grâu; c. orz; d. ovăz; e. mei; f. porumb; 4. cantitatea rămasă: a. secară; b. grâu; c. orz; d. ovăz; e. mei; f. porumb (compartimentul dat va fi analizat separat în cadrul altui articol).

⁵⁵ Odaie – așezare improvizată în câmp, munți sau în păduri, pentru adăpostul vitelor în perioada pășunatului. Cu timpul, termenul *odaie* a căpătat o anumită stabilitate, constituind puncte permanente de gospodărire a turmelor de oi sau a cirezilor de vite. După alte surse – așezare gospodărească izolată de sat, fermă mică, târlă de vite sau gospodărie organizată pe câmp departe de sat (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni), ediția a III-a, revăzută și adăugită*, Editura „Tipo Moldova”, Iași, 2014, p. 415).

⁵⁶ Cășlă – așezare bazată pe creșterea vitelor. Alte surse atestă despre câșlă ca despre un loc de iernare, construcții pentru adăpostul vitelor în timpul iernării (*Ibidem*, p. 155).

⁵⁷ Slobozie – sat întemeiat pe un loc pustiu sau refăcut după ce acesta este părăsit de către locuitori, care se bucură de anumite privilegii – scutire de bir sau prestații. Scutirea se acorda pe un termen de 2-3 ani (Vasile Breban, *Dicționar general al limbii române*. Vol. II, București, 1992, p. 958).

VIII. Suprafața loturilor (desetine): 1. pământ arabil; 2. pârloagă.

IX. Pășuni: 1. suprafața (desetine); 2. fân: **a.** obținut; **b.** folosit.

X. Prisăci: 1. stupi; 2. miere și ceară (în puduri).

XI. Livezi: 1. suprafața (desetine); 2. fructe (puduri).

XII. Viță-de-vie: 1. suprafața (desetine); 2. vin (vedre).

XIII. Păduri (desetine): 1. lemn de construcții; 2. lemn de foc.

XIV. Fabrici.

XV. Uzine.

Specificarea acestor compartimente ale statisticii denotă faptul că administrația imperială avea deja o experiență bogată în efectuarea unor asemenea evidențe, care cuprindeau un volum destul de mare de subiecte ce urmau să includă întreaga informație despre starea umană și economică a gospodăriilor țărănești și nu numai. Aceste informații erau de o necesitate vitală pentru instituțiile imperiale antrenate des în confruntări militare în Balcani, iar Basarabia ca teritoriu limitrof, „spate al frontului”, urma să asigure armata rusă de ocupație cu toate cele necesare.

Imperfecțiunea statisticii ruse din 1825

Așa cum am constatat *supra*, statistica nu conține informații despre numărul populației distribuit pe sexe și categorii sociale, după cum este indicat în compartimentul indicator. În plus, datele statistice, în special cele care se referă la compartimentul *Varietatea de cereale cultivate, recoltate, consumate și rămase* (**a.** seară; **b.** grâu; **c.** orz; **d.** ovăz; **e.** mei; **f.** porumb) nu totdeauna coincid sumar, pentru unele localități, la compartimentul cereale recoltate, consumate și rămase. Lasă de dorit primul compartiment, care nu totdeauna ne indică numele deplin al proprietarilor moșiilor și suprafața loturilor deținute de aceștia. Din lipsa informațiilor cu privire la fabrici și uzine, n-au fost completate ultimele două compartimente ale statisticii, care n-au fost incluse în Anexă. Din considerentul că avem documentul în formă de fotocopie, unele denumiri de localități, nume de familii sau cifre au fost greu de descifrat.

În pofida acestui fapt, statistica de la 1825 este una destul de detaliată, prezintă un interes deosebit atât pentru studierea formelor de proprietate existente în

primele decenii după anexarea teritoriului dintre Prut și Nistru la Imperiul Rus, cât și pentru analiza situației sociale și economice a ținutului în general.

Deși lipsesc compartimentul *Numărul locuitorilor* și informații despre structura etnică, documentele de epocă, emise de administrația locală din Basarabia în primii ani după anexarea ei la Imperiul Rus, atestă proveniența autohtonă a majorității covârșitoare a populației ținutului Orhei, care s-a format și s-a dezvoltat pe teritoriul în care trăiește și, la momentul perfectării statisticii, avea rădăcini străvechi în acest ținut și valori comune, cum ar fi originea etnică, limba, credința, tradițiile, datinile etc. Serdăria Orhei scria, spre exemplu, într-un raport din 26 iulie 1816, adresat președintelui Comitetului Provizoriu al Basarabiei, guvernatorului de Ekaterinoslav, I. H. Kalagheorghe: „Niamuri di oameni să află în ținutul acesta ce mai multă parti di nație moldovenească, care sânt adivărați lăcuitori de aicea statorniciți (subl. n.)”⁵⁸, după care urmează veneticii: rușii, sârbii, armenii, lipovenii, țiganii și jidovii.

Situația demografică și economică a gospodăriilor țărănești conform statisticii din 1825

Statistica militară rusă din 1825 ne permite să analizăm în amănunt situația economică a diferitelor categorii de țărani pentru toate localitățile din ținutul Orhei – deținute de moșieri; moșieri, răzeși și mănăstiri în proprietate privată separat în cadrul moșiei și moșii care aparțineau moșierilor. Datele ce descriu situația economică a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei, reflectată în statistica militară rusă din 1825, sunt sistematizate în Tabelul 1.

Datele tabelului 1 atestă că în ținutul Orhei erau înregistrate 364 de localități⁵⁹ ce întruneau 2.1741 case de locuit, inclusiv 14.532 (66,8%) bune pentru

⁵⁸ ANRM, F. 4, inv. 1, d. 44, p. I, f. 137-137 verso.

⁵⁹ La 1817, din numărul total de 1.179 de localități înregistrate la recensământul efectuat de administrația imperială, ținutului Orhei îi reveneau 326 (27,7%) de localități și un număr de 164 (22,2%) de sate țărănești și 106 sate răzeșești, ceea ce constituia 57,3% din numărul total de așezări răzeșești din Basarabia. Din 92.946 de gospodării înregistrate la recensământ, 25.922 (27,9%) reveneau ținutului Orhei (T. Porucic, *Regiunile naturale dintre Prut și Nistru*. În: *Viața Basarabiei. Revistă lunară*, editată de Asociația culturală „Cuvânt Moldovenesc”, Chișinău, 1933, august, anul II, nr. 8, p. 419).

încartiruire, adică într-o stare bună și 7.209 (33,2%) într-o stare rea, gospodării țărănești a căror situație economică era precară. Din acest număr total de 21.741 case de locuit, 6004 (27,6%) aparțineau răzeșilor, inclusiv mazililor și ruțașilor, dintre care 4008 (66,8%) erau bune pentru încartiruire și 1996 (33,2%) se aflau într-o stare rea, adică nu erau acceptate de administrația militară pentru încartiruire; dintre 2.486 (11,4%) de case ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor, 676 (67,4%) erau bune pentru încartiruire, iar 810 (32,6%) – într-o stare rea și din cele 13.251 (61%) de case care aparțineau moșierilor (sate moșierești), 8.848 (66,8%) erau considerate bune pentru încartiruire și 4.403 (33,2%) erau într-o stare rea. Analizate prin prisma datelor prezentate de administrația rusă (case bune și rele pentru încartiruirea ostașilor ruși), datele incluse în tabelul 1 nu atestă o discrepanță mare între gospodăriile ce aparțineau răzeșilor, pătura cea mai înstărită din satul basarabean, gospodăriile ce aparțineau răzeșilor, nobililor și mănăstirilor și gospodăriilor care aparțineau moșierilor, unde locuia pătura cea mai săracă și oropsită a populației – țăranii moșierești.

În pofida faptului că statistica de la 1825 nu ne prezintă informații despre numărul total al populației din ținutul Orhei, știind numărul gospodăriilor țărănești și aplicând multiplicatorul demografic folosit pentru această perioadă, putem afla, deși cu aproximație, numărul locuitorilor, cel puțin, pentru mediul rural țărănesc și cele câteva târguri, date ce includeau, în fond, contribuabilii. Dacă aplicăm multiplicatorul demografic 5, cel mai frecvent utilizat în demografia istorică, obținem cca 108.805 persoane, iar dacă aplicăm multiplicatorul 4, utilizat de ofițerul Cartierului General A. Rozeilon-Soșalski, obținem 87.044 de persoane, inclusiv: 30.020/24.016 persoane pe moșiile răzășești, 12.430/9.944 persoane pe moșiile ce aparțineau răzeșilor, nobililor și mănăstirilor și 66.255/53.004 persoane pe moșiile care aparțineau moșierilor. Din cele 93 de moșii ce aparțineau răzeșilor, doar 15 (16,1%), cu un total de 2236 de case/gospodării (1514 sau 67,7% – bune de încartiruire și 722 sau 32,3% – rele), depășeau cifra de 100 de case/gospodării: Nisporeni cu 201 case (126/75), Peresecina – 201 (130/71), Ciuciuleni – 190 (140/50), Băraiacu – 183 (124/59), Băcioi – 173 (110/63), Cojușna – 165 (110/55),

Trușeni – 148 (98/50), Buiucani – 145 (90/55), Bravicea – 138 (103/35), Isacova – 135 (100/35), Ialoveni – 133 (74/59), Chipirceni – 110 (85/25), Costești – 108 (60/48), Cornova – 104 (94/10) și Sireți cu 102 (70/32) case/gospodării.

Din cele 29 de moșii deținute de moșieri, răzeși și mănăstiri în proprietate privată în cadrul moșiei, 11 (37,9%), ce întruneau 1462 de case/gospodării (1014 sau 69,4% – bune de încartuire și 448 sau 30,6% – rele), depășeau cifra de 100 de case/gospodării: Mașcăuți cu 216 case (158/58), Vărzărești – 181 (117/64), târgul Criuleni – 157 (122/35), Sipoteni – 121 (80/41), Milești – 119 (68/51), Olișcani – 118 (93/25), Susleni – 117 (100/17), Iurceni – 112 (49/63), Onișcani – 110 (90/20), Ghidighici – 110 (80/30) și Morozeni cu 101 (57/44) case/gospodării.

Multe din aceste localități ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și altor categorii sociale erau populate și de mazili, pătura cea mai înstărită, care se bucura de mare autoritate în rândul celorlalte categorii de țărani.

Iar din cele 241 de localități, moșiile cărora aparțineau moșierilor, doar 30 (21,1%) depășeau cifra de 100 de case/gospodării, ce constituiau 4533 de case/gospodării (3130 sau 69% – bune de încartuire și 1403 sau 31% – rele): târgul Orhei cu 320 de case (180/140), târgul Hâncești – 232 (200/32), târgul Tuzara – 148 (96/52), Lăpușna – 276 (240/36), Cineșeuți – 222 (148/74), Bujor – 201 (112/89), Lozova – 175 (115/60), Șișcani – 173 (140/33), Drăgușeni – 161 (100/61), Volcineț – 158 (107/51), Cărpineni – 153 (100/53), Visterniceni – 152 (120/32), Seliște – 146 (100/46), Vadul lui Vodă – 143 (100/43), Bălburești – 137 (97/40), Boghicieni – 135 (85/50), Strășeni – 128 (80/48), Logănești II – 126 (100/26), Seliște – 125 (75/50), Molovata – 124 (100/24), Sârcova – 124 (82/42), Bodești – 120 (85/35), Sipoteni – 112 (82/30), Vorniceni – 109 (59/50), Izbiște – 109 (60/49), Echimăuți – 107 (80/27), Țibirica – 107 (77/30), Buțeni – 106 (90/16), Horodiște – 104 (60/44) și Tătărești cu 100 (60/40) case/gospodării.

Dacă am suma numărul localităților populate de răzeși și cele deținute de răzeși, moșieri și mănăstiri în proprietate în cadrul moșiei, ce depășeau numărul de 100 de locuitori, acestora le-ar reveni cota cea mai mare.

În proprietatea și în folosința țăranilor erau 285.449 desetine de pământ arabil și 27.326 desetine de pârloagă. Aceste suprafețe de pământ erau repartizate, după cum urmează: pământ arabil: 66.458 (23,3%) de desetine constituiau proprietatea răzeșilor, 28.588 (10%) – proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 190.403 (66,7%) desetine – proprietatea moșierilor; pârloagă: 5.588 (20,4%) de desetine erau proprietatea răzeșilor, 2.422 (8,9%) – proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 19.316 (70,7%) desetine – proprietatea moșierilor. Analiza acestor date ne permite să constatăm că în medie fiecărei familii de răzeși îi revenea 11,1 desetine de pământ arabil și 0,9 desetine de pârloagă; țăranilor care munceau pe proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 11,5 desetine de pământ arabil și circa o desetină de pârloagă, și țăranilor moșierești – 14,4 desetine de pământ arabil și 1,5 desetine de pârloagă. Numărul mai mare de desetine ce se afla în folosința țăranilor moșierești este unul convențional, din considerentul că, de fapt, moșiile erau proprietatea moșierilor, iar țăranii arendau pământul moșieresc sau cel mănăstiresc și dețineau în folosință veșnică doar așa-numitul *pământ al obștii sătești*, pentru care îndeplineau boierescul și plăteau diferite impozite. Convenționalitatea acestor date mai este dictată și de faptul că hotărnicia loturilor răzeșești, moșierești, mănăstirești și celor ce aparțineau altor categorii sociale nici pe departe nu era finalizată.

În plus, în proprietatea și în folosința țăranilor erau 29.203 desetine de pășuni, folosite pentru pășunatul vitelor și obținerea fânațului pentru iernatul animalelor. Răzeșii dețineau 5.889 (20,2%) de desetine de pășune; moșierilor, răzeșilor și mănăstirilor care dețineau în proprietate privată pământul în cadrul moșiei le reveneau 1.520 (5,2%) de desetine și țăranilor moșierești – 21.749 (74,6%) de desetine.

Izvorul indică și cantitatea de fân obținută și folosită la data perfectării statisticii: răzeșii au obținut 424.270 (21,4%) de puduri și au folosit 439.300 (23,3) de puduri de fân, țăranii care munceau pe proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor au obținut 121.960 (6,2%) și au folosit 116.860 (6,2%) de puduri, iar țăranii moșierești au obținut 1.433.065 (72,4%) și au folosit 1.330.995

(70,5%) de puduri de fân. Datele statisticii atestă că aproape întreaga cantitate de fân obținută era folosită pentru hrana animalelor, fapt pentru care în Anexă și în Tabel n-a fost inclusă cantitatea de fân rămasă, din considerentul că în majoritatea satelor acest compartiment era gol. Importanța acestor date ne permite să înțelegem mult mai profund situația creată în satul basarabean în perioada cantonării armate ruse în provincie, în special în timpul războaielor ruso-turce, când locuitorii erau obligați să asigure trupele de ocupație cu furaje, când situația locuitorilor se complica până la maximum. Lipsite de furaje, animalele slăbeau, pierdeau capacitatea de tracțiune, ceea ce influența negativ productivitatea gospodăriilor țărănești.

O parte din populația ținutului Orhei se ocupa cu creșterea livezilor și a viței-de-vie. Conform statisticii, în ținut erau înregistrate 9052 de desetine de livezi, inclusiv 3.267 (36,1) de desetine aparțineau răzeșilor, 3.745 (41,3%) – țăranilor care munceau pe moșiile aflate în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 2.040 (22,5%) de desetine – în proprietatea țăranilor moșierești.

Fructele proaspete și uscate, strugurii și vinul erau produse destul de solicitate în guberniile ucrainene și ruse, fapt ce contribuia la atragerea gospodăriilor țărănești, în special a păturilor înstărite ale răzeșilor și ale mazililor, în relațiile de piață. Datele statistice atestă că răzeșii au obținut din livezile pe care le dețineau în proprietate 50.352 (40,9%) de puduri de fructe, țăranii care munceau pe moșiile din proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 4.514 (3,7%) și țăranii moșierești – 68.297 (55,5%). În medie, fiecărei gospodării răzeșești îi reveneau 8,4 puduri, țăranilor care munceau pe moșiile aflate în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 1,8 puduri și țăranilor moșierești – 5,2 puduri de fructe.

În proprietatea răzeșilor erau 3.092 (23,8%) de desetine de viță-de-vie, țăranilor care munceau pe moșiile aflate în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 3.402 (26,2%) desetine și în proprietatea țăranilor

moșierești – 6.513 (50,1%) desetine. De pe aceste suprafețe de viță-de-vie răzeșii au obținut 130.311 (42%) vedre⁶⁰ de vin, țărani care munceau pe moșiile ce erau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 25.482 (8,2%) și țărani moșierești – 154.836 (49,8%) de vedre de vin. Raportate, în medie la fiecare gospodărie, răzeșilor le reveneau 21,8 de vedre, țăranilor ce munceau pe moșiile care se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 10,3 vedre și țăranilor moșierești – 11,7 vedre. Aceste date ne demonstrează destul de elocvent randamentul mai mare al gospodăriilor răzeșești, atrase în relațiile de piață.

Statistica din 1825 conține informații prețioase despre suprafața pădurilor aflate în proprietatea acestor categorii de posesori⁶¹. În proprietatea răzeșilor erau 28.820 (44,1%) de desetine de pădure cu lemn de construcții și 14.426 (28,1%) de desetine cu lemn de foc, în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 2.402 (3,7%) desetine de pădure cu lemn de construcții și 4.473 (8,7%) de desetine cu lemn de foc, și în proprietatea moșierilor – 34.066 (52,2%) de desetine de pădure cu lemn de construcții și 32.384 (63,1%) de desetine cu lemn de foc. Aceste date atestă că în mâinile mazililor erau concentrate suprafețe însemnate de pădure.

Una din ocupațiile de bază ale populației ținutului Orhei, ca și a majorității populației Basarabiei, era creșterea animalelor, care le asigura nu doar existența, hrana de toate zilele, forța de tracțiune pentru prelucrarea loturilor agricole, dar și posibilitatea de a comercializa o parte din animale și produse animaliere, pentru a câștiga bani și a putea plăti impozitele. Conform statisticii, în proprietatea răzeșilor erau 15.670 (28,8%) de boi, 14.129 (26,5%) de vaci, 7.295 (19,1%) de viței și 35.013 (25%) oi; țăranilor ce munceau pe moșiile care se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor le aparțineau 6.478 (11,9%) de boi,

⁶⁰ *Vadră* – unitate de măsură moldovenească, egală cu 8 ocale. Potrivit altor surse, o vadră moldovenească era egală cu 1,2 vedre rusești sau cu 15 litri (Valentin Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, p. 636).

⁶¹ În ținuturile Orhei, Iași și Hotin pădurile aparțineau proprietarilor (ANRM, F. 5, inv. 3, d. 747, f. 169).

5.603 (10%) vaci, 3.562 (9,3%) de viței și 14.780 (10,6%) de oi, și țăranilor moșierești – 32.297 (59,3%) de boi, 33.496 (62,9%) de vaci, 27.393 (71,6%) de viței și 90.132 (64,4%) de oi. Stabilind datele medii pentru o singură gospodărie, obținem următorul tablou: gospodăriile răzeșești dispuneau de câte 2,6 boi, 2,4 vaci, 1,2 viței și 5,8 oi; gospodăriile țăranilor care munceau pe moșiile aflate în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor le reveneau câte 2,6 boi, 2,3 vaci, 1,4 viței și 5,9 oi și gospodăriilor ce aparțineau țăranilor moșierești, respectiv 2,4 boi, 2,5 vaci, 2,1 viței și 6,8 oi. Prin urmare, aceste date ne demonstrează, ca și în celelalte cazuri, că între cele trei tipuri de gospodării nu exista o discrepanță mare cu privire la această ramură economică.

Deși forța de muncă de bază erau boii, în gospodăriile țăranilor din ținutul Orhei erau și mulți cai, care serveau atât ca mijloc de transport, cât și ca forță de muncă. În proprietatea răzeșilor erau 4.250 (26,4%) de cai de ham și 1521 (24,9%) de mânji; țăranilor care munceau pe moșiile ce se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor le aparțineau 1.926 (12%) de cai de ham și 1984 (32,5%) de mânji, iar în proprietatea țăranilor moșierești erau 9.911 (61,6%) de cai de ham și 2.596 (42,6%) de mânji. Datele medii pentru fiecare gospodărie ne prezintă următorul tablou: gospodăriile răzeșești dispuneau de câte 0,7 cai de ham și 0,3 mânji; gospodăriile țăranilor care munceau pe moșiile ce se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 0,8 cai de ham și 0,8 mânji, iar gospodăriilor ce aparțineau țăranilor moșierești – 0,7 cai de ham și 0,2 mânji. și în cazul dat, nu avem o discrepanță mare între cele trei tipuri de gospodării, excepție făcând numărul scăzut de mânji din gospodăriile țăranilor moșierești, o parte din care probabil au fost comercializați în timpul verii.

Analizând raportul forței de tracțiune – boi și cai, pentru cele trei tipuri de gospodării, obținem următorul rezultat: în gospodăriile răzeșilor 73,1% boi și 26,9% cai; gospodăriile țăranilor care munceau pe moșiile ce se aflau în proprietatea comună a răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 77,1% boi și 22,9% cai și în gospodăriile ce aparțineau țăranilor moșierești – 76,5% boi și 23,5% cai.

La dispoziția țăranilor erau 13.631 de unități de transport/căruțe, care erau proprietatea lor: 3.965 (29,1%) aparțineau gospodăriilor ale căror proprietari erau răzeșii, 1.529 (11,2%) – gospodăriilor ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor și 8.137 (59,7%) – gospodăriilor, moșiile cărora aparțineau moșierilor. Aceste date denotă faptul că doar 0,6% din gospodăriile țărănești dispuneau de unități de transport, ceea ce atestă starea economică grea a multor gospodării țărănești. Prin urmare, unei gospodării răzeșești îi revenea în medie câte 0,7 căruțe, gospodăriilor ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și altor categorii sociale – 0,6 și țăranilor moșierești câte 0,6 unități de transport.

Statistica conține informații prețioase și cu privire la morile care funcționau în ținutul Orhei la data perfectării ei. Răzeșii dețineau în proprietate 90 (22,9%) de mori de apă, 57 (52,8%) de mori de vânt și 120 (44,1%) de râșnițe; gospodăriile ce aparțineau răzeșilor, moșierilor și mănăstirilor – 63 (16%) de mori de apă, 14 (13%) mori de vânt și 38 (14%) de râșnițe, iar gospodăriile aflate pe pământurile moșierești – 240 (61,1%) de mori de apă, 37 (34,3%) de mori de vânt și 114 (41,9%) râșnițe, marea majoritate a morilor de apă și de vânt fiind proprietatea moșierilor.

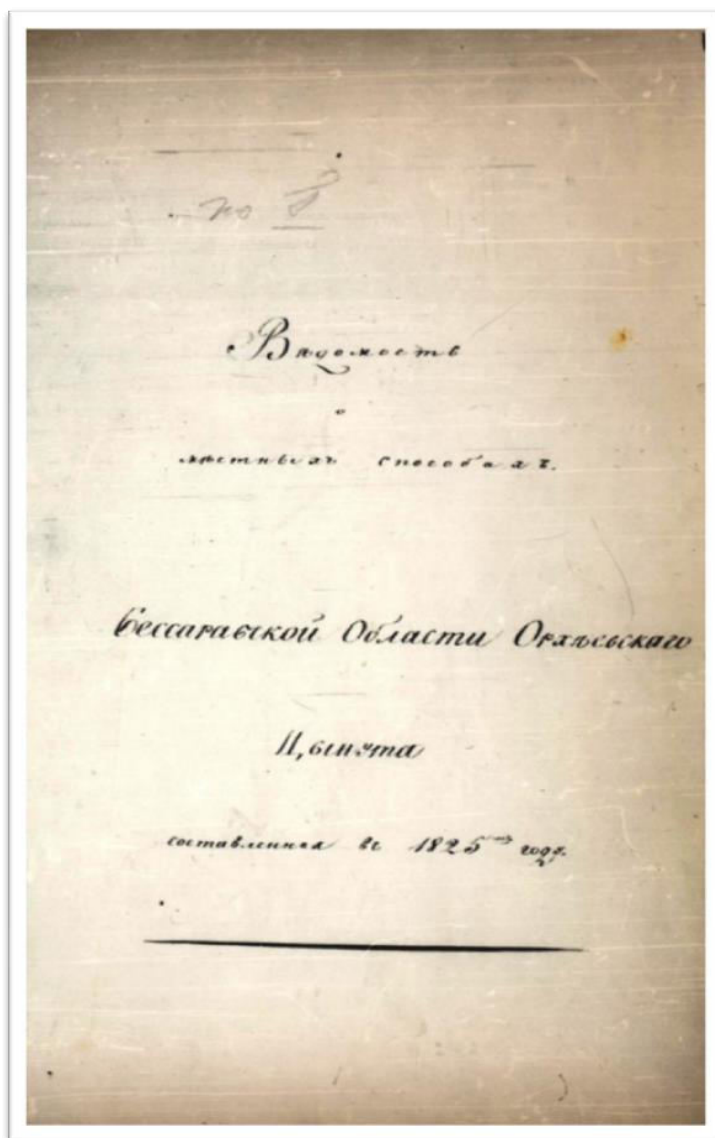
Concluzii

Cele relatate *supra* ne permit să concluzionăm că statistica militară rusă din 1825, alcătuită în scopul determinării situației economice și fiscale a populației din Basarabia (în cazul nostru, a populației din ținutul Orhei), prezintă o sursă importantă pentru studierea problemelor de istorie modernă a Basarabiei, inclusiv de istorie locală.

Statistica atestă că la mijlocul anilor '20 ai secolului al XIX-lea schimbări esențiale în sistemul de proprietate, relațiile agrare și activitățile economice dintre cele trei tipuri de gospodării (1. ce aparțineau răzeșilor; 2. gospodăriilor aflate în proprietatea moșierilor, răzeșilor și mănăstirilor deținute separat în cadrul moșiei și 3. celor ce aparțineau moșierilor) n-au avut loc, păstrându-se o tendință de întăietate, aflată în creștere a gospodăriilor răzeșești, pe care am observat-o în a

doua jumătate a secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea în Principatul Moldovei.

Această tendință se observă, în special, în încercarea gospodăriilor răzeșești de a se încadra în relațiile de piață prin creșterea suprafețelor și a randamentului la producerea fructelor proaspete și uscate, a strugurilor și a vinului, cele mai solicitate pe piețele din guberniile ucrainene și ruse. Anumite schimbări de ordin calitativ sunt observate și în gospodăria/ramura cerealiară a răzeșilor, comparativ cu alte categorii de țărani, dar care vor fi examinate de noi în cadrul altui articol.

Tabelul 1

Situția economică a gospodăriilor țărănești din ținutul Orhei, conform statisticii militare ruse din anul 1825*

Numărul total de case de locuit	Inclusiv:		Numărul total de mori			Numărul total de căruțe	Numărul total de vite cornute				Cai		Suprafața loturilor (desetini)		Pășuni		Prisăci		Livezi		Viță-de-vie		Păduri (desetini)		
	Bune pentru încartiruire	Rele	De apă	De vânt	Râșnițe		Boi	Mari		Mici	Cai de ham	Mânji	Arabil	Pârloagă	Suprafața (desetini)	Fân (puduri)		Stupi	Miere, ceară (puduri)	Suprafața (desetini)	Fructe (puduri)	Suprafața (desetini)	Vin (vedre)	Lemn de construcții	Lemn de foc
								Obținut	Folosit							Obținut	Folosit								
Moșii care aparțineau răzeșilor (inclusiv: mazililor și ruptașilor)																									
6004	4008	1996	90	57	120	3965	15670	14129	7295	35013	4250	1521	66458	5588	5889	424270	439300	12552	6297	3267	50352	3091,8	130311	28820	14426
Moșii care aparțineau răzeșilor, moșierilor și altor categorii sociale																									
2486	1676	810	63	14	38	1529	6478	5603	3562	14780	1926	1984	28588	2422	1520	121960	116860	3358	1577	3745	4513,5	3401,5	25482	2402	4473
Moșii care aparțineau proprietarilor funciari (sate moșieresti)																									
13251	8848	4403	240	37	114	8137	32297	33496	27393	90132	9911	2596	190403	19316	21794	1433065	1330995	34510	8175,5	2039,75	68297	6513	154836	34066	32384
21741	14532	7209	393	108	272	13631	54445	53228	38250	139925	16087	6101	285449	27326	29203	1979295	1887155	50420	16049,5	9051,75	123162,5	13006,3	310629	65288	51283

* AIMSR, F. AMȘ, d. 18593, partea a II-a, f. 2-23.

**ASPECTE ISTORICO-FOLCLORICE ȘI EPISTOLARE PRIVIND SERVICIUL MILITAR
AL BASARABENILOR ȘI PARTICIPAREA LOR LA DIVERSE CONFLAGRAȚII
(SECOLUL XIX – PRIMA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XX-LEA)**

Alexandru FURTUNĂ,
doctor în istorie, specialist etnograf,
Rezervația Cultural-Naturală „Orheiul Vechi”, Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5277-0141>

Summary

In this approach are studied, from a historical-folkloric and epistolary aspect, the employment of Bessarabians in military service and their participation in various conflagrations, such as: the Russo-Japanese War, the First World War, the Second World War. Special attention is paid to the research of this phenomenon in the localities within the Cultural-Natural Reserve "Orheiul Vechi".

As a consequence, combining the study of written sources with oral and epistolary ones, we were able to decipher and fully understand the moods of the Bessarabians who were enlisted in the armed forces and fought on various fronts (19th century - first half of the 20th century).

Keywords: *conflagration, army, song, epistle, suffering*

„Datinile, poveștile, muzica și poezia sunt arhivele poporului.

Cu ele se poate oricând reconstitui trecutul întunecat.”

Alecu Russo

Pentru început, punând la temelie lucrările unor autori consacrați (A. Leșcu, A. Petrencu, V. Șoimaru), ne vom axa pe studierea aspectului istoric al problemei vizate. Ulterior, pornind de la textele folclorice și unele scrisori, vom da predilecție analizei caracterului mentalității populare cu privire la recrutarea și participarea basarabenilor la diverse conflagrații.

Astfel, după cum scrie A. Leșcu, este bine știut faptul că, în conformitate cu privilegiile acordate Basarabiei, populația ținutului era scutită de obligativitatea serviciului militar în favoarea Imperiului Rus. Persoanele care doreau să îndeplinească serviciul militar o făceau pe cont propriu, pe bază de voluntariat, în mare parte fiind vorba de reprezentanți ai nobilimii locale. Situația s-a schimbat la începutul anilor șaptezeci ai secolului al XIX-lea, când în Rusia, sub presiunea înfrângerii suferite în Războiul Crimeii, au început reformele economice, sociale și militare. În 1873 este promulgat statutul guberniei Basarabia, ea fiind adusă în rândul celorlalte gubernii ale imperiului. Totodată, pe 1 ianuarie 1874, în Rusia a fost introdus principiul serviciului militar obligatoriu pentru întreaga populație a țării, începând cu vârsta de 21 de ani, termenul fiind de 6 ani în serviciul activ la trupe și 9 ani în serviciul militar în rezervă. Erau practicate pe scară largă

diferite scutiri de la serviciul militar, inclusiv pentru popoarele islamice, ceea ce reducea cu aproximativ 5 la sută numărul persoanelor înrolate în mod real în armată.

Imediat după instituirea guberniei Basarabia, ea a fost inclusă în Districtul Militar Odesa, care mai cuprindea și guberniile Herson, Ekaterinoslav, Tavia și ținutul Balta și gubernia Podolia. Deci, Districtul Militar Odesa cuprindea toate teritoriile Imperiului Rus populate de moldoveni, inclusiv așa-zisa „Moldovă Ucraineană”, teritoriile fostei Serbii Noi, Slavenoserbiei și Transnistriei, din Ucraina, populate complet de moldoveni. Dat fiind faptul că teritoriul imperiului era imens, de la începutul secolului al XX-lea, pentru unitățile de infanterie și, parțial, pentru cele de cavalerie era aplicat sistemul teritorial de completare, ceea ce însemna că unitățile dislocate în teritoriu erau completate de populația locală. Pentru trupele de gardă și de marină era în vigoare sistemul extrateritorial de completare. Este necesar de menționat că aceasta se referă numai la efectivul de rând, pentru ofițeri existând principiul extrateritorial de satisfacere a serviciului militar. (...)

Către începutul secolului al XX-lea, din Basarabia erau chemați anual sub arme în jur de 5000-8000 de oameni, în condițiile în care potențialul demografic al ținutului permitea mărirea acestei cifre de trei ori. De pildă, în anul 1903, din Basarabia au fost recrutați în armată 5806 oameni, iar în 1910, 8297 de oameni. Sigur că, în linii generale, numărul moldovenilor recrutați corespundea cu procentajul moldovenilor pe întreaga Basarabie, adică 56%, conform recensământului din anul 1897. De exemplu, din cei 8297 de oameni recrutați în armata țaristă în anul 1910, 5332 erau moldoveni, ceea ce însemna 64% din tot efectivul recrutat. În conformitate, însă, cu faptul că popoarele conlocuitoare din Basarabia dețineau un procentaj mai mare de populație cu studii medii și superioare și profitau de diferite înlesniri în vederea eschivării de la serviciul militar, numărul moldovenilor în serviciul militar, în general, și în Divizia 14 (cu sediul în Chișinău – A. F.), în particular, depășea cu mult 64%.⁶²

Cu încorporarea populației se ocupau organele administrativ-teritoriale. Organele administrativ-teritoriale aveau ca scop principal pe timp de pace completarea anuală a armatei cu contingente noi de recruți, punerea la evidență și control a celor demobilizați, iar pe timp de război mobilizarea și completarea armatei conform statelor de război, completarea treptată a armatei pe timpul acțiunilor militare și la încheierea războiului – desfășurarea măsurilor de demobilizare.

Organ administrativ-militar suprem în Basarabia era Comitetul privind serviciul militar, în fruntea căruia era guvernatorul. Comitetul, pe lângă președinte – în persoana guvernatorului, era compus din mareșalul nobilimii Basarabiei, președintele zemstvei guberniale, procurorul regional, comandantul unui regiment staționat în Basarabia, un membru și un secretar. Structuri similare erau organizate în fiecare județ, unde președintele era numit din rândul mareșalilor nobilimii din ținut și

⁶² A. Leșcu, *Românii basarabeni în istoria militară a Rusiei. De la războaiele din Caucaz la Războiul Civil*. București: Editura militară, 2009, p. 6, 7, 8, 9.

în componența cărora era inclus și șeful militar județean. Șeful județean militar avea în subordine un ajutor și secretar.⁶³

Așadar, către începutul secolului al XX-lea, din Basarabia erau anual recrutați în jur de 5000-8000 de tineri. Însă, în spatele acestor cifre seci, se ascund tragice destine umane. Căci, recruții basarabeni, smulși din matca lor firească, erau impuși să slujească într-o limbă necunoscută și un mediu străin firii lor, un regim predominant represiv.

Grăitoare, în contextul respectiv, sunt rândurile următoare: „De când moscalii o vinit, /Toți copchiii ni s-o prăpădit”. În așa fel, conform lui N. Smochină, cântecul recrutului este unul din cele mai jalnice, originea lui trebuie căutată în timpurile îndepărtate, când moldovenii erau prinși cu arcanul și rămâneau la oaste douăzeci și cinci de ani. Nu în zadar la străin: „În priiomu-mpărătesc / Mulț voinici sî prăpădesc”.

De aceea, cu drept cuvânt, recrutul este obiectul compătimirii tuturor, iar plecarea lui din sânul obștii se îndeplinește cu o ceremonie deosebită. Toată toamna el se ține numai de petreceri și cântece. Până la plecare el nu lucrează din greu și umblă în haine de sărbătoare. Iar la părăsirea satului, dacă e holtei, se face „gioc”. În preajma plecării se adună toți flăcăii și fetele; fiecare îl leagă cu câte un prosop și îi dăruiește câte ceva. Spre seară, toți îl conduc până la marginea satului. În casă, stând la masă, toată lumea cântă și plânge; iar pe drum merg cuprinși, având la mijloc pe recrut. Unii cântă, alții dansează, pentru a înveseli pe cel ce pleacă și pe rudele sale înlăcrămate. Întreg satul le iese în cale făcând daruri celui ce-l părăsește. Lumea certată cu recrutul îi cere iertare până în trei ori; apoi se îmbrățișează și se sărută. Fiecare își dă seama că „Dumnădzău știi dacă va vide satu!”⁶⁴

Semnificativ, în acest context, este următorul cântec-blestem: „Frunză verde trei migdale,/ Cine cheamă la moscali,/ Ducă-i carnea la cântari,/ Pielea lui la tabacari,/ Ducă-i oasele-n „văczal”/ Dacă vre să fiu moscal/ Ș-acolo să putrezascî,/ Schini ghimpoși din el să crească,/ De moscali să nu vorbească”.⁶⁵ La fel, gândindu-se la soarta lui amară, un tânăr își blestemă mama: „Fira-i, maică, blăstămată/ M-ai făcut băiat, nu fată/ Ca să-ți dau ajutor la vatră,/ M-ai făcut ostaș voinic,/ Țava tunului ridic,/ Țava tunului îi grea,/ Mi se rupe inima”.⁶⁶

Floarea neamului românesc, de obicei, era smulsă de la muncile câmpului și pusă, în mod forțat, în slujba „împăratului roșu”. Iată cum își plânge durerea un tânăr „luat la moscali”: „Plângemă, maică, cu dor/ Că și eu ți-am fost fecior,/ Ți-am scos boii din ocol/ și i-am pus la plugușor,/ și m-am dus eu la ogor,/ Două brazde n-am brăzdat,/ La „priiom” că m-au sămnat,/ Când am dat-o la

⁶³ A. Leșcu. *Istoria militară a Moldovei. Curs de lectii*: Chișinău, 2018, p. 181-182.

⁶⁴ N. Smochină. *Din literatura populară de peste Nistru*, ... circa 1939, p. 11.

⁶⁵ Arhiva de Folclor a Academiei de Științe a Moldovei (mai departe: AFAȘM), 7 august 1960, ms 830, f. 39; Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁶⁶ AFAȘM, 1956, ms 484, f. 31; Trebujeni-Orhei, inf. Bălan Zinaida A., 56 ani, a trăit în Holercani; culeg. Benzin Ana C.

grapat/, La moscali m-au și luat”.⁶⁷ Alt recrut spune că „Brazdă neagră n-am brăzdat/ Și-mpăratul m-a luat,/ La-mpărat îi slujba gre,/ Rău m-a tem că noi puté,/ Sunt cai nanți și tunuri grele/ și nu poți servi la ele”.⁶⁸

Deci, tinerii basarabeni era „săltați” și duși la „priiom” (centrul de recrutare). Amintirea „priiomului”, unde urma să fie „dată jos chiculița”, nu-i lăsa pe tinerii recruți să doarmă liniștit. Astfel, în unul din cântece se spune: „Murgul paște și nechează,/ Gheorghe doarme și visează./ – Ce visăzi, maică, prin somn?/ – Mă visăz, maică, în „priiom”./ În „priiom” împărătesc,/ Mulți voinici se prăpădesc”.⁶⁹ Și, nu în zadar, amintirea „priiomului” le dădea fiori flăcăilor care urmau să fie recrutați. Căci, conform mărturiilor unui recrut, „În „priiom” când am intrat,/ „Nacialnicii s-o mirat,/ Ș-o strigat, bravo soldat/ De unde ești, din ce sat,/ Eu bun rezultat le-am dat,/ Din raionul Susleni,/ și comuna Trebujeni,/ Pe scaun m-o așăzat,/ Chiculița mi-o rețezat./ Mergi, măicuță, și o strânge/ și o strânge fir cu fir,/ Să paie că-i trandafir/ și mi-o pune-ntr-un pahar,/ Ca să-ți treacă din amar,/ Și-i pune-o și-n sân la piele,/ Ți-o trece de dor și jăle”.⁷⁰ „Ș-o du pe la nemurele,/ Să mă plângă mai cu jăle”.⁷¹

Concentrarea tinerilor la „priiom” era similară cu îndepărtarea de cei dragi și, respectiv, înstrăinarea de casă și sat. Anume acesta este subiectul de bază al mult prea răspânditului cântec „În grădina (livada) lui Ion”. Să-i dăm curs: „La livadă la Ion,/ Toate păsările dorm,/ Numai una n-are somn,/ Sare din pom în pom/ și strigă Ion, Ion/, Dar Ion îi la „priiom”./ La „priiomul” cel de piatră,/ Străinel fără de tată,/ La „priiomul” cel de alamă,/ Străinel fără de mamă,/ La „priiomul” cel de brazi,/ Străinel fără de frați,/ La „priiomul” cel de flori/ Străinel fără de surori”.⁷²

Despărțirea de cei dragi lăsa urme adânci și dureroase în sufletul celorla ruși de la coarnele plugului. Porniți la drum, neștiind care le va fi soarta, tinerii recruți se adresează mamei: „– Hai, mamă, și măi petrece,/ Măcar pân' la valea rece./ – Dragul mamei, nu pot merge,/ Că străinii te-or petrece./ – Hai, măicuță, dumneata,/ De străini m-oi sătura,/ De străini îi plină lumea,/ Da măicuța-i numai una”;⁷³ „Da de mamă și de tată,/ Nu mă satur niciodată/, Da de frați și de surori/ Nu mă satur

⁶⁷ AFAȘM, 7 august 1960, ms 830, f. 32; Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁶⁸ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 43; Molovata-Orhei, inf. Procop Ion Ia., 19 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁶⁹ AFAȘM, 7 august 1960, ms 830, f. 39-40; Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁷⁰ AFAȘM, 1956, ms 484, f. 34-36; Trebujeni-Orhei, inf. Bălan Zinaida A., 56 ani, a trăit în Holercani; culeg. Benzin Ana C.

⁷¹ AFAȘM, Fond 19, inv. 3, dos. 5, fila 22, a. 1946; Molovata-Dubăsari, inf. Oprea Liuba I., 19 ani, culeg. Barcari Maria C.

⁷² AFAȘM, 1967, ms 988, f. 271^v; Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabajiu Nadejda N., 28 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁷³ A. Furtună. Arhiva personală (mai departe: AFAP). Butuceni-Orhei; 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

pân' ce mor,/ De cumnați și de cumnate,/ Nu mă satur pân' la moarte”.⁷⁴ La despărțire, „Când am pus un picior în scară,/ Maica me mi se omoară,/ Când l-am pus și pe celălalt,/ Maica mea o leșinat”.⁷⁵

Și surioara, petrecându-și frații în „neagra străinătate”, nu-și poate stăpâni, de rând cu dâșii, lacrimile: „Frunzișoară lozioară/ La Nistru, la mărgioară/ S-o strâns frații grămăjoară,/ Printre dâșii o surioară/ Și, vai, plâng de se omoară,/ Că-i trece peste ape,/ În neagra străinătate,/ Unde n-ai mamă și tată,/ Dar nici frate cu dreptate,/ Pușculița-i-măiculița,/ și teasacul – în loc de tată,/ Iar chistolul-frățiorul,/ Săghioara-i sorioara”.⁷⁶ (subl. n. – A. F.).

Nu doar la „Nistru, la mărgioară” e mare jale, ci și „La „vaczal”, la Călărași/ Stă mașina la popas/ Și-mi încarcă moscalași,/ De zapas (?) mi-i încarcă/ și mi-i mână în țări străine,/ Unde nu știu pe nime,/ N-am nici soră, da nici frate,/ Nici măicuță cu dreptate,/ și ne mână în loc departe,/ Nici cu cartea nu răzbate”.⁷⁷ Asemenea mașinii și cu aceleași intenții, „Vine trenul, rău vuieste/ Drept în gară se oprește,/ Nu se oprește să steie,/ Se oprește să mă iee,/ Să mă ducă în țări străine,/ Unde nu cunosc pe nime,/ Numai arma lângă mine/ și batista de la tine,/ și batista are-o floare,/ Să-mi șterg fața de sudoare,/ și ochii de lăcrămioare/ Inimioara rău mă doare,/ Nu mă doare de durere,/ Mă doare de amar și jele”.⁷⁸

Fiind dus în „țări străine”, cuprins de dor, flăcăul îi scrie mândrei sale: „Leagă, mândruliță, leagă/ Dorul într-o basmauă neagră/ Și-l dă pe apă să meargă,/ Dar de-i vede că merge lin,/ Să știi mândră c-am să vin,/ Dar de-i vede că dă la mal,/ Să știi, mândră, că-s pe-un an,/ Dar de s-a afunda de tot,/ Să știi mândră să sunt mort”.⁷⁹ În același timp, măcinat de dorul mamei, cel îndepărtat și înstrăinat de cuibul părintesc, este gata să-i scrie și celei care i-a dat viață: „Nucule, cu frunza rară,/ Face-te-ai neagră cerneală,/ Să te pui în călimară/ și să-i scriu mamei scrisoare,/ Să-i scriu rânduri mărunțele,/ Ca să mi-o citească cu jele,/ Să-i scriu rânduri mai mășcate,/ Să nu crezi, mamă, că te-am uitat,/ Că trei ani e slujbă grea,/ Nu crede că te-oi uita”.⁸⁰ De uitat nu se uită, însă, cel „luat la

⁷⁴ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 49^v, Molovata-Orhei, inf. Mișcoi Zinovia V., 49 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁷⁵ AFAȘM, ff 19, inv.3, d. 255, f. 43^v-44, a. 1973, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Irina Gr., 58 ani, culeg. Hâncu A., Moraru P., Tonofa V.

⁷⁶ AFAȘM, 1960, ms 830, f. 15, Trebujeni-Orhei, inf. Popușoi Sava, 71 de ani; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

⁷⁷ AFAȘM, F. 19, inv.3, d. 3, f. 38^v, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani; culeg. Serbina Maria D.

⁷⁸ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 56, Molovata-Orhei, inf. Diaconu Ana V., 19 ani; culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

⁷⁹ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 35, Brânzești-Orhei, inf. Damian Ana Gh., 43 de ani; culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

⁸⁰ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 54^v-55, Molovata-Orhei, inf. Diaconu Ana V., 19 ani; culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

moscali” constată: „Mamă, cărările mele,/ Au crescut iarba pe ele,/ Au crescut și s-au uscat,/ și eu nu m-am liberat”.⁸¹ Căci, „De la plug eu vin acasă,/ Din armată nu mă lasă”.⁸²

În cadrul armatei țariste, aceștia (basarabenii – A. F.) au participat la toate războaiele și acțiunile militare duse de Rusia, începând cu Războiul ruso-turc din anii 1877-1878 și terminând cu Primul Război Mondial (inclusiv războiul ruso-japonez – A. F.). (...)

Războiul ruso-japonez a început la 26 ianuarie (8 februarie) 1904 și a avut la origine divergențele adânci apărute între Rusia și Japonia în privința dominației în Extremul Orient. Ambele state doreau să exploreze imensele bogății naturale ale Chinei. (...) Consolidarea pozițiilor rusești în regiune nu putea să nu îngrijoreze Japonia, care, la rândul său, avea intenția de a înainta în Manciuria, aflată sub dominația rusească. Războiul între cele două imperii era inevitabil. (...)

În conformitate cu desfășurarea acțiunilor militare, participarea basarabenilor la acest război se împarte în două perioade. Prima perioadă – de la începutul războiului până în noiembrie 1904 –, când pe front a sosit Corpul 8 Armată, cu Diviziile 14 și 15 infanterie. Această perioadă se caracterizează prin participarea mai mică a basarabenilor la acțiuni militare, majoritatea lor fiind din cadrul unităților dislocate în Orient sau transferați voluntar în aceste unități pe perioada războiului. A doua perioadă – noiembrie 1904 și până la sfârșitul războiului –, se caracterizează printr-o participare masivă a moldovenilor la război, datorită sosirii pe teatrul de operații a Diviziilor 14 și 15 infanterie.⁸³

Pe teatrul de operații a fost dislocată și Divizia 15 Est-Siberiană de pușcași. Din compania 5 de pușcași, subdiviziune a diviziei respective, a făcut parte și Constantin al lui Ion Furtună, locuitor al satului Lipnic, plasa Otaci, județul Soroca. A căzut, la 6 septembrie 1904, pe câmpul de luptă (la Port-Artur). Pe data de 24 iulie 1905, trista veste a ajuns, pe cale oficială, la tatăl lui Constantin Furtună.⁸⁴ Imensa durere sufletească a celui luat la război, despărțit fiind de cei dragi, o desprindem din următorul cântec: „Frunzișoară de săcară,/ Rămâi țară, țărișoară/ Rămâi tată și măicuță/ și tu draga mea puicuță,/ M-a duc tocma în Kaucaz,/ La nevoie și năcaz,/ M-a duc la Artur cetate,/ Unde n-auzi glas de frate,/ Nici scrisoarea nu răzbate,/ N-or ști nime cum oi plânge,/ Cum oi zăcé,/ Cum m-oi stinge”.⁸⁵ La fel, un locuitor din satul Mahala, raionul

Dubăsari își varsă durerea în cântecul ce urmează (se cântă în toate satele de pe malul Nistrului – nota lui N. Smochină): „Frudzășoară fir mătasî,/ Lepăd casî, lepăd masî./ Lepăd nevastî frumoasî,/ Cu doi copchilaș pi brațî./ Unu strigî: mamî, mamî!/ Altu strigî: tatî, tatî!/ Taci, dragu mamii, nu

⁸¹ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f. 95, a. 1970, Holercani-Dubăsari, inv. Guzun Ana, 15 ani; culeg. Junghietu E., Dumitraș A.

⁸² AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

⁸³ A. Leșcu. *Românii basarabeni...*, p. 251-252, 59, 61.

⁸⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova. Fond 6, inventar 6, dosar 809, filele 244, 305-305^v, 346-346^v, 348.

⁸⁵ AFAȘM, 7 august 1960, ms 830, f. 37-38, Trebujeni-Orhei, inf. Lesnic Sofia Șt., n. 1918; culeg. Botezatu Gr., Gherman I., Vlad C., Galan G.

striga,/ Cî nimi nu ti-a asculta,/ Cî tat' t-o nu-i acasă./ Îi în Manjuria, la loc diparti,/ Undi nici hârtia nu răzbati”.⁸⁶

De rând cu aceste cântece, o valoare deosebită prezintă și mărturiile orale ale participanților la războiul ruso-japonez. Mărturiile respective au fost culese (în 1931) de către Petre Ștefănuță, de la locuitorii satului Cornova, amplasat în Codrii Orheiului. În Codrii Orheiului își au locul și localitățile incluse în zona Rezervației Cultural-Naturale „Orheiul Vechi”.

Astfel, analizând cauzele și consecințele războiului ruso-japonez, accentul căzând pe mărturiile participanților basarabeni la război, P. Ștefănuță scrie: „Rusia din trecut și de astăzi a urmărit întotdeauna ieșirea spre largul mărilor și oceanelor, atât spre Extremul Orient în oceanul Pacific, cât și spre Marea Mediterană. În drumul lor spre Mediterană, Românii i-au stat în cale. Ei nu s-au oprit a păși asupra noastră, stăpânind prin silnicie o parte din pământurile Moldovei, mai bine de un veac.

În Extremul Orient s-au lovit de rezistența năprasnică a Japoniei. În 1904, Rușii au suferit la Port-Artur cea mai dezastruoasă și rușinoasă înfrângere din istoria lor. Românii din Basarabia și-au vărsat inutil sângele lor pentru idealurile Rușilor și în acest război.

Când a izbucnit războiul, mii de flăcăi moldoveni dintre acei care-și făceau stagiul militar în anul 1904, au fost porniți din toate colțurile Rusiei spre frontul din Extremul orient (vezi, mai sus, și cazul din Lipnic – A. F.). Cu toții au suportat drumul greu de 40 de zile cu trenul, de-a lungul Rusiei și Siberiei, ca să ajungă să lupte flămânzi și fără arme, în câmp deschis, cu Japonezii. Câți dintre ei nu-și vor fi lăsat oasele pe câmpurile Mancuriei, departe de părinți, de frați și de locurile lor din Basarabia. Numai din satul Cornova, jud. Orhei, au plecat 18 soldați dintre care patru flăcăi voinici ca brazii au căzut morți, luptând pentru idealurile imperialiste ale asupritorilor lor din Basarabia. Faptele lor de vitejie și suferințele grele n-au fost trecute nici într-o istorie a războiului ruso-japonez. Cine s-ar fi putut gândi din conglomeratul sutelor de naționalități din Rusia și la Românii din Basarabia, luptători în acest război?

Iată de ce am crezut nimerit să fac cunoscute câteva mărturii culese de la sătenii din com. Cornova, jud. Orhei, care au luptat în războiul ruso-japonez. (...)

Gh. Galeriu, 49 ani, știe carte, știe rusește. – Când am fost la bătălie la Japonia, am mers până la lacul Baical (Siberia) o lună și jumătate. Din Lodz am pornit și ne-am suit în tren și nu ne-am coborât până acolo. La Baical ne-am suit în parahod (vapor) numai cu mașinile (vagoanele), dar parahodul (locomotiva) a rămas. Baicalul îi de 69 km de lat. Dacă am trecut dincolo de Baical, a pus parahodul la vagoanele noastre și am mers o săptămână până la Mugden (Mancuria). De la Mugden am mers 10 zile pe jos până la front. Locurile de acolo îs drepte și baloturi (bălți). Eram pe

⁸⁶ N. Smochină, op. cit., p. 24.

pământul Chitaiului (China). La front am șezut un an întreg și a murit tare mult norod. (...). Noi acolo am luptat, da când ne-a luat Iaponțul (Japonezul) pe fugă, n-am mai putut ține frontul. (...) Când ne întorceam, picau oamenii morți pe drumuri de oboseală și flămânzi, ședeau împrăștiați pe drum ca oile și treceau peste ei artileria și cavaleria de nici nu se uita. (...)

D. Spânu, 70 ani, nu știe carte. – Când a fost bătălia cu Japonia am mers la știc (atac), dar am scăpat. N-avea să dovedească Japonia, da n-a fost credință, uneală și înțelegere. Generalii mai mari ascundeau patroanele (cartușele), nu ne dădeau de mâncare că ei vânduse voisca (armata) Rușilor la Iaponți (Japonezilor)”⁸⁷

Apogeul manifestării spiritului militar național l-a reprezentat participarea basarabenilor la Primul Război Mondial. Basarabeni au dat armatei ruse un număr mare de militari, începând cu soldați și terminând cu o întreagă pleiadă de comandanți și generali, care au jucat un rol important în desfășurarea acțiunilor militare din anii 1914-1917, dar și în evenimentele din timpul Războiului Civil. Pe durata întregului război, Rusia a aruncat în luptă 16 armate, 147 de divizii de infanterie, 27 de divizii de cavalerie regulată și 27 de divizii de cazaci. Nu era front, armată sau corp de armată, unde să nu fie reprezentanți basarabeni, atât cei trăitori în provincie, cât și cei veniți din alte regiuni ale Imperiului, aparținând tuturor genurilor de armă – infanterie, artilerie, cavalerie, marină și forțe aeriene. Un exemplu elocvent în acest domeniu este și numărul mare de moldoveni – cavaleri ai Ordinului militar „Sfântul Gheorghe”. Conform datelor incomplete de care dispunem, pe parcursul întregii existențe a Ordinului, cu el au fost decorați 74 de compatrioți de-ai noștri, dintre care 6 au primit clasa a III-a.⁸⁸

Participarea basarabenilor la Primul Război Mondial și-a găsit reflectare și în folclor. În unul din cântece, soldatul rănit în luptele din Austria se adresează mamei: „Sui, măicuți, sus la steli/ Și-i prăgi oasâli meli,/ Cum li duc pi năsîli,/ Dila **Austria** mărunțăli./ Și nili duc la bolniți./ La sestriți./ – Fa, sestriți, pușor, / Undi-i a neu ficioz?/ – Du-ti, ia, la cei fereastră/ Și lâ-i prăgi cum îi fac priveasci” (Domnița, r. Râbnița, 1936).⁸⁹

O altă sursă prețioasă, de rând cu cântecele, o constituie scrisorile, amintirile etc. unor participanți (din Cornova) la Primul Război Mondial. Astfel, după cum scrie P. Ștefănuță, „din materialul documentar necesar rezolvării problemei: „Războiul și satul”, în cadrul principiilor monografice, scrisorile de război formează, poate, materialul cel mai puternic și mai valoros. În satul Cornova, jud. Orhei, am reușit să descopăr un număr de 90 de scrisori de război, scrise, aproape toate, de același soldat, Ștefan Micu, către părinții săi, neamuri, prieteni, iubită, timp de doi ani și jumătate, din luna mai 1915 și până în luna septembrie 1917. (...)

⁸⁷ P. Ștefănuță. *Românii din Basarabia în războiul ruso-japonez din 1904, în Cornova*. Autorul proiectului și coordonator dr. Vasile Șoimar. Chișinău, 2000, p. 349-350.

⁸⁸ A. Leșcu. *Românii basarabeni...*, p. 253-254.

⁸⁹ N. Smochină, op. cit., p. 24.

Soldatul Ștefan Micu a făcut parte din cadrele armatei rusești și la început, înainte de a fi dus la front, a fost repartizat la Odesa, pentru instrucție. De aici sunt scrise primele două scrisori, și cea de a doua chiar din timpul plecării la front. În aceste două scrisori, pe soldatul Ștefan Micu, fiind încă proaspăt smuls de la vatră, îl chinuie dorul de sat, de casă, de părinți, neamuri, prieteni etc.

Scrisoarea a III-a, din anul 1916, e scrisă de pe frontul din Galiția, dar acum armata rusă era în vâltoarea anarhiei (...).⁹⁰

Mai jos, aducem în atenția cititorului câteva fragmente, care ni se par mai sugestive, din scrisorile lui Ștefan Micu (descoperite de Petre Ștefănuță).

Pismo (scrisoare) 1915-go Iulea, 22-dnia (ziua)

Poftim tată și mamă de primiți hârtiuța asta dela feciorul Dumneavoastră Ștefan. Mă-nchin de sănătate, la Dumneavoastră, tată și mamă. (...)

Și mi-ați spus că pe acolo plouă; dar pe la noi a fost numai o ploaie la 19 Iuli cu piatră ca oul cel părăsit. și mi-ai spus tată că ai să-mi aduci popușoi. Iaca n-am unde-i coace. Numai harbuji să mi-aduci, dacă veți binevoi. (...) și te rog, mamă, să o iei pe Anica și pe Catinca și să le hrănești cu harbuji, nuci; pe mine măcar cu atâta mă vor pomeni și ele! (...) și vă-ntreb. Catinică și Anică, că veți plânge mult la poiata mea și la harbuzăria mea până ce voi veni eu s-o păzesc, că mi-a spus tată-meu ca să viu s-o păzesc. Hei, când m-aș face eu măcar o leacă să păzesc harbuzăria mea! Of, Doamne! Ce lucru de poamă mi-am lăsat eu și ce locuri bune! și vă spun că-n ziua de Sfântul Ilie, Dumneavoastră, poate, ați mâncat mere, dar eu am mâncat borș cu fasole, numai două linguri. (...) și să-mi spuneți de toate celea, ce-i în sat, și aștept câte o hârtie ca pe ziua Paștelui. Cu atâta mă mai iau și eu; că de câte ori mi-aduc aminte, de atâtea ori plâng. De acasă tare mi-i jale, de părinți și de neamuri, și de Catinca, și de Anica, și de mahala noastră. Mai ales de când mi-a spus Catinca c-a rămas măhala pustie de când m-am dus eu, parcă mi s-a rupt inima în mine (subl. n. – A. F.). (...) Vai de capul meu ce zile am ajuns eu acum. Mă rog că mă ducă mai degrabă la poziție. Mamă, tare îți era greu de mine, când eram acasă. Da acum cum îți pare? Nu mă blăstămai să mă duc la moscali? Of, Doamne și iar Doamne! Pe semne n-am avut noroc pe lume! și cu sănătate, tată și mamă. (subl. n. – A. F.)

Pismo (scrisoare) na (la) 1915, Avgust, 19 dnia (ziua)

Și îți spun, mamă, dacă ai și rămas singură, apoi să îți gospodăria cum vei putea; să nu vinzi nimic, numai vitele să le mai împutinezi. și vă spun c-am primit priseagă la 15 Avgust și-am sărutat crucea, și sfânta Evanghelie, și znamea, iar am sărutat-o. Of, Doamne, tare mi-a mai fost jale când am sărutat znamea! (...) și vă mai spun iară, când mi-aduc aminte cum mi-era acasă, și acum cum

⁹⁰ P. Ștefănuță. *Scrisori de război, în Cornova...*, p. 332.

mi-i, numai sfârâie inima în mine. (...) Eu tare șed supărat întotdeauna, că-s prin streini și mă duc în foc! Apui mai am eu inimă în mine, și mai ales când am auzit că au luat și ratnici și l-o fi luat și pe tată-meu și-au rămas ogrăzile pustii și locurile fără de stăpân! (...) Hei, mamă, tare greu ai s-o duci acum, singură, fără de noi; că vezi dintr-o ogradă au ieșit patru moscali. Când ne ducea muzica la văgzal, tare mai plângeam! (...) Dar, mamă, iar te rog să nu vinzi nimic de al meu din straiu, că nu se știe cum va veni vremea, poate-și va face Dumnezeu milă și de mine pe lumea asta. (...) și mă rog, măicuță, și Anicuță, și bunică, și tătacă Mărioara și gheaghe Pavăl de mă iertați aceștia cu toții, că Dumnezeu știe, ne-am mai vedea, ori nu! (subl. n. – A. F.). și să-mi spuneți de tată-meu, când va trimite hârtie, unde-i el. Vă spun că tare ne-a mai cântat muzica de numai sfârâia inima în mine de jale. (...) Dar, mamă, să nu scârbești de mine, că dacă voiu avea zile, voiu veni acasă. și mulțumesc lui Dumnezeu că-s sănătos! Vă spun, poate, voiu mai sta undeva, și voiu mai trimite vreo hârtie. Dar partretul Anicăi l-am luat cu mine (subl. n. – A. F.).

Pișceno (scrisă) 1916. Febr. 3-go dnia (ziua a 3-a)

Să vă spun că tare ne mai muncesc în ocopuri. Toată noaptea n-avem odihnă, ședem în picioare în secret, în caraul, pe la bolniță. Dar ziua toată rănim prin ocopuri, ca să fie curat ca în casă, măcar glod să fie, că trebuie să fie curat. Așa pățim noi și mi-au degerat picioarele, că tare mă dor picioarele de la genunchi. Așa durere, de. Of, Doamne! Să-mi spuneți ce mai faceți, sunteți sănătoși? Slavă Domnului, că-s sănătos, numai atâta că picioarele mă dor și tare ne mai mănâncă păduchii! Of, Doamne! Că ședem în ocopuri câte 38 de zile, ședem și zi și noapte, încinși. și mâncare numai borș cu mazăre, curat apă vânăță. Of, Doamne! Tare îi greu, tare grele zile am ajuns eu acum! și o pâine la cinci ne dă, și mâncăm porția cea de pâine la o mâncare, sara, căci numai sara primim și iar sara, dar toată ziua răbdăm. (...) Of, mămicuță, când m-ai vede măta cum fug păduchii pe mine! Dar alții nu se prea caută și șed ca tărăța, păduchii! (...) și cu sănătate de acum, părinților, că-i mai bună decât toate.

20-go Apr. 1917 – goda

Nu trebuie să te fudulești, dacă știi vreo două buchii. Trebuie să scrii lui cel care nu poate, și la zapasniți trebuie să scrii că bucuria moscalului, numai cât așteaptă câte o hârtie ca (și) cum așteptați Dumneavoastră Paștele, așa și noi grajdaninii așteptăm, din zi în zi, hârtie. Cu atâta uităm cum ne necăjim noi, cu cât mai spuneți Dumneavoastră câte o minciună prin hârtie. Hei, cine scrie hârtie la vreun moscal și-i spune multe de toate, mai ales cum scrie Dimitrie Chiriac în hârtie toate celea, apoi multă pomană au cărturarii.

Și de Slobodă, vă spun că mătincă ne vom mai lupta vreo leacă până ce vom apuca-o cu tot adinsul. Vă spun, părinților, să nu mă uitați și pe mine, să vă rugați lui Dumnezeu și pentru mine să

scap și eu din locul acesta cu zile. Cât m-am strădănit, măcar dac-aș ajunge să văd casa și să văd ce fel de Slobodă va fi! (subl. n. – A. F.).

Pismo na 1915-go, Decabria, 4 dnia

Șă vă rog să-mi trimiteti o bâcățicî di posâlcî dac-îț vre; niști turti de celi cari ni-ați trimăs la Ades șă v-o leacî di brânzî di vacî. Șă va ajungi capul. Mulț primăsc posâlcî. Șă tot ci-i de acasă, nu-i din cumpărat. Știi, ș-o bâcățâcî o știi că-i di la părinții tăi. Da cușmă am șă mânuș ni-o dat. Cușma îi cu urechi, mânușâli cu trii degiti (subl. n. – A. F.).⁹¹

Viața în războiu

Dumitru Chiriac, 45 ani, știe carte. – În regimentul Minski și în toată divizia a 14-a erau numai moldoveni, mai mult de jumătate moldoveni. și unde erau moldovenii mai mulți, nu făceau rușii trei bani înaintea noastră. Pe moldoveni mai tare îi grada decât pe ruși (subl. n. – A. F.).

Emilian Popescu, 38 ani. – Când am mers la știc (atac cu baioneta) mai erau moldoveni în treti granaderski polc (regimentul 3 de granadieri). Noi eram un zvod (grupă) tot de moldoveni. Da nu ne lăsa să vorbim moldovenește. Noi stăteam prin ocopuri (tranșee) și vorbeam de acasă și tot ne aduceam aminte de cei de acasă, de fete, de flăcăi, că eram holtei. Zvodnii (caporalul) ne chema și ne spunea să nu vorbim moldovenește, dar numai rusește. El ne spunea: „De ce rusește nu vorbiți?” și ne bătea. Dar noi îi răspundeam că nu știm limba rusească, că limba moldovenească (română – A. F.) ni-i limba noastră (subl. n. – A. F.).

D. Chiriac, 45 ani. (...) Când să mergem la bătălie, ne întorlocam noi moldovenii dela mine din zvod, (grupă) și din alte zvoduri, ca să luptăm împreună. Mulți moldoveni fugeau din polcul lor, dacă nu erau moldoveni, și veneau unde-s moldoveni. Rușii erau cam proști la luptă, se cam fereau, dar ai noștri, moldovenii chiar puneau spatele cum trebuie (subl. n. – A. F.)

Ștefan Micu, 45 ani, știe carte. (...) Acolo puneau în groapă câte trei rânduri de oameni și puneau o cruce. Acolo n-aveau când să facă groapă la tot moscalul (soldatul).

Pe frontul din Moldova

Nicandru Vascan, 49 ani, știe carte. – În Moldova am fost pe la Mărășăști, pe la Focșani, Crucea de Sus, Iași, Vaslui, Galați. Am trăit trei luni de zile într-un sat la Stănilești. Ședeam la gazdă la un gospodar și trăiam cu dânsul tare bine. (...) El tot mai bine sta la vorbă cu mine că ne înțelegeam și de asta mă iubea. Dar pe ruși îi făcea hoți și-i înjura. „Rușii erau răi, se îmbătau și făceau gălăgie” (subl. n. – A. F.).

⁹¹ Ibidem, p. 332-337.

Din viața prizonierilor

Ion Popescu, 40 ani, nu știe carte. – Acolo în lagăr (Germania) nu era nici un basarabean. O jumătate de an n-am auzit vorbă moldovenească. (...) Nemții trăiau bine, dar noi plenicii (prizonierii) rău o mai ducem în lagăr. Ne da câte o jumătate de funt (200 gr.) de pâine pe sutcă (o zi și o noapte) și niște supă, la 12 ceasuri: Dacă mi-ar fi dat mâncarea pe care o dau eu la porci, tot ar fi fost mai bine (subl. n. – A. F.).

Vasile Popa, 36 ani, știe carte. – În Polonia am stat în lagărul Chibișov, iar în Austria în Purstar și Treistat și după aceea ni-au dus în Moravia la o fabrică de zahăr și acolo am trăit bine.

Emilian Popescu, 38 ani. – Eu îs invalid, am chicat din front, cum mergeam la știc (atac), și-am stătut trei zile la pământ rănit, m-au umplut viermii. Era cald, ca pe vremea aiasta (August). A venit Ghermanul și ne-a strâns pe toți și ne-a dus la Budapesta și Tirisolstop. De acolo ne-au îndreptat în Rusia, la Petrograd.

Satul în timpul războiului

Ștefan Corcodel, 48 ani. – Pe timpul bătăliei rămăsese în sat numai cei mai bătrâni și cei ologi și bolnavi și chiar dintre aceștia au luat în acopuri (tranșee) și la podvoadă. La acopuri au luat și femei, și fete mari și le-au dus la Orhei, și au stat trei săptămâni. Femeile plâneau și nu vroiau să se ducă, da venea ureadnicul (șeful de post) și starostele (primarul) și le lua și dacă se cam puneau de pricină, le închidea la primărie. Mulți au murit din acopuri că se duceau goli. Se îmbolnăveau și dacă veneau acasă mulți au și murit.

Ilinca Cheptănar, 64 ani. – Cât a fost la bătălie (fiul ei, Ștefan Micu) mai plăteam la biserică câte o rugăciune, să-l păzească Dumnezeu, că avem numai unul. El a fost cu dreptate, de aceasta a scăpat. Dacă crezi înaintea lui Dumnezeu, te păzește, dacă umbli cu vicleșug degrabă dai peste nevoie (subl. n. – A. F.).

Din urmările războiului

Andrei Sclifos, 42 ani. – Când m-am întors de la bătălie, am găsit toate risipite: trăsura pierdută, plugul, borona, șărăbanul, caii și hamurile. Toate s-au pierdut dacă n-a fost stăpânul lor acasă. Am avut trei cai și pe toți i-am pierdut.

Gardurile de la ogradă s-au ars, pâinea de pe deal s-a prăpădit, dacă n-a avut cine s-o strângă. Nevasta ce era să facă, dacă am lăsat-o cu copiii mărunței.⁹²

Așadar, în cântece, scrisorile de război, amintiri etc. sunt oglindite pe viu stările sufletești și suferințele celor ruși de la vatra strămoșească și aruncați în vârtoarea și focul războiului ruso-

⁹² P. Ștefănuță. *Amintiri din războiul mondial (adunate de la soldații moldoveni din comuna Cornova, jud. Orhei)*, în *Cornova*, p. 341-342, 344, 345-346, 347-348.

japonez și Primului Război Mondial. La fel, au avut mult de pățimit și basarabienii care au participat la cel de-al Doilea Război Mondial, fapt care și-a găsit reflectare în numeroase cântece populare (detalii: vezi mai jos).

Astfel, folosindu-se de împrejurările prielnice din vara anului 1941, Ion Antonescu a intrat în războiul sfânt împotriva Sovietelor pentru a elibera teritoriile naționale ale României (Basarabia, nordul Bucovinei, Ținutul Herța, unele insule de la gurile Dunării răpite de către URSS în iunie 1940 – A. F.). În a doua jumătate a lunii iulie 1941, teritoriile Bucovinei și Basarabiei au fost eliberate, iar frontiera pe Nistru restabilită. Altfel spus, România și-a reîntronat suveranitatea asupra teritoriilor ei naționale. (...)

După eliberarea Basarabiei și a nordului Bucovinei, Armata română a continuat ofensiva împotriva trupelor sovietice, trecând frontiera de stat – Nistru. (...) În august 1941, trupele germane și române trec Nistrul, străpung linia de întărire „Stalin”. Armatele 3 română și 11 germană au înaintat rapid și au ajuns la Bug; Armata 4 română s-a îndreptat spre Odesa. Bătălia pentru Odesa a durat de la 14 august până la 16 octombrie 1941. Forțele militare române au avut pierderi mari: 17729 morți, 63345 răniți și 11471 dispăruți. După cucerirea Odesei, Armata 4 s-a retras la vest de Nistru, iar Armata 3 a rămas în teritoriul dintre Nistru și Bug, așa cum prevedeau înțelegerile româno-germane, la care s-a ajuns în august 1941. (...)

De la începutul anului 1942, trupe speciale române încadrate în Armata 11 germană, au continuat operațiile militare privind cucerirea Crimeii; la 4 iulie 1942, Sevastopolul, principalul oraș-port al peninsulei, a fost pus sub controlul germano-român.

În același an, Armatele 3 și 4, încadrate în grupul de Armata „B” (comandant feldmareșalul Maximilian von Weichs), au înaintat spre Stalingrad. Către toamna anului 1942, Armata 3 română s-a situat la Cotul Donului, iar Armata 4 română a ocupat zona cea mai avansată în dispozitivul de la Stalingrad la sud-vest de oraș, în așa-numita Stepa Calmucă.

În toamna anului 1942, la est de Nistru se aflau 463395 de militari români, din care pe front – 380103, restul – în Transnistria și Ucraina.⁹³

În zilele de 19-22 noiembrie 1942, la Don au căzut 150 de mii de ostași români.⁹⁴ Iată cum descrie noțiunea de „Bătălia de la Cotul Donului” Enciclopedia bătăliilor din istoria românilor (Editura Meronia, 2011), o lucrare (citată de V. Șoimaru – A. F.) deosebit de utilă, coordonată de George Marcu și prefăcută de ilustrul istoric Florin Constantiniu: „Acțiuni militare de amploare, în cadrul bătăliei de la Stalingrad, desfășurate de trupele române, alături de cele germane, în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. Obiectivul ofensivei germane lansată în Rusia Meridională a

⁹³ A. Petrencu. *Basarabia în timpul celui de-al Doilea Război Mondial (1939-1945)*. Chișinău, 2006, p. 131, 121, 122.

⁹⁴ *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*. Autorul proiectului, coordonator și imagini: dr. Vasile Șoimaru. Chișinău, 2012, p. 7.

urmărit atingerea fluviului Volga pentru oprirea aprovizionării trupelor sovietice și ocuparea regiunii petroliere din Caucaz. În această acțiune, forțelor române le revine sarcina de a prelua un sector de front în lungime de 110 km pe brațul de nord al Donului, la vest de Stalingrad. Armata 3 română, comandată de generalul Petre Dumitrescu, se confruntă cu existența a trei capete de pod inamice, puternic întărite de trupele sovietice, numeric superioare și foarte bine dotate cu piese de artilerie și blindate. La 19 nov. 1942 trupele sovietice atacă în forță. Superioritatea acestora, dublată de lipsa sprijinului german, duce la spargerea frontului român, culminând cu încercuirea a trei divizii. Succesul înregistrat în prima zi de lupte este consolidat prin spargerea frontului român în mai multe locuri. În fața pericolului de distrugere a forțelor, comandamentul român face demersuri pe lângă cel german pentru începerea rapidă a retragerii, solicitare respinsă de Hitler, preocupat de menținerea pozițiilor române în susținerea propriului efort de la Stalingrad. În ciuda ordinelor primite, comandanții trupelor române, încercuite deja decid retragerea pe direcția sud-vest. Demersul nu reușește decât parțial, o mică parte a trupelor străpungând încercuirea. Restul forțelor capitulează, rând pe rând, până la 24 nov. 1942”.⁹⁵

Foarte mulți oameni, după cum scrie V. Pohilă, în cadrul lansărilor sau la citirea recenziilor, la ascultarea reportajelor despre prezentările de care a beneficiat cartea „Cotul Donului 1942...”, și-au amintit, care cu lacrimi de durere, care cu lacrimi de bucurie, de tați, unchi sau frați, verișori etc. mai în vârstă ce au luptat la Cotul Donului, la Stalingrad și în stepa Calmucă, unii fără a se mai întoarce de acolo... Atunci mi-am amintit și eu, scrie în continuare V. Pohilă, surprins, cât de uzuale erau prin satele noastre, din nordul Basarabiei, cel puțin, fraze conținând îmbinarea „Cotul Donului”: „... [cutare] a fost la Cotul Donului...”, „... a luptat la Cotul Donului...”, „... a înghețat la Cotul Donului...”, „... nu a mai venit de la Cotul Donului...”, „... i-au rămas oasele, în pământ străin, fără cruce, la Cotul Donului...” etc.

De urgia bolșevică, s-au refugiat în dreapta Prutului, în iunie-iulie 1940, peste 100.000 de basarabeni și circa 50.000 de nord-bucovineni. Mulți, foarte mulți dintre aceștia au fost mobilizați în Armata Română, ajungând și în Crimeea, și la Stalingrad, și la Cotul Donului. Au plecat atunci pe Frontul de Est și ca voluntari, inclusiv unii dintre basarabeni ce nu trecuseră Prutul, în Vechiul Regat, în acea blestemată „Săptămână Roșie” (după Paul Goma). (...)

Toți basarabeni și nord-bucovinenii ce au luptat împotriva ciumei cominterniste, fiind veterani ai Armatei Române, au avut de suferit toată viața lor „sub ruși”... Au fost mereu umiliți și obidiți numai pentru că se aflaseră în partea cealaltă a frontului, dincolo de linia unde au ieșit

⁹⁵ Ibidem, p. 9.

învingători cei care aveau să ocupe total a șasea parte din globul pământesc, iar parțial – și mai mult.⁹⁶

Dar să revenim la evenimentele din 1943. Astfel, conform lui A. Petrencu, după înfrângerea armatelor germane și a aliatelor lor în bătălia de la Stalingrad, Armatele 3 și 4 române s-au retras în țară și către 17 aprilie 1943 erau demobilizate. Diviziile române 6 și 9 de cavalerie, diviziile 1, 2 și 3 de munte, diviziile 10 și 19 de infanterie, încadrate în grupul de armate germane „A”, s-au retras spre Marea Azov și Crimeea, și după lupte de apărare (octombrie 1943 – aprilie 1944), s-au evacuat pe căile maritimă și aeriană.

Pierderile omenești ale românilor pe Frontul de Est au fost de 624740 de morți, răniți, dispăruți. (...)

Din august 1944 (în urma loviturii de stat din 23 august 1944 – A. F.), Armata română a luptat alături de forțele militare ale statelor-membre ale Coaliției antihitleriste, în special ale URSS, împotriva aliaților de odinioară – Germania și sateliții ei. Campania din Vest a avut două subetape: a) august-octombrie 1944, când trupele române în coordonare cu cele sovietice au eliberat nordul Transilvaniei, alungând forțele germane și ungare; b) octombrie 1944 – mai 1945, când trupele române, aflate în continuare sub comandamentul Armatei Roșii, au depășit granița de vest a țării, acționând – în urmărirea forțelor Wermachtului în principal – pe teritoriile Ungariei, Cehoslovaciei și nordul Austriei. (...)

Românii basarabeni încadrați în unitățile Armatei Roșii, au luptat eroic pe teritoriul Ungariei, fiind, de regulă, pe prima linie (vezi spargerea liniei de apărare a trupelor fasciste lângă Budapesta – A. F.). (...)

Românii basarabeni au luptat pentru eliberarea Iugoslaviei, la forțarea Vistulei. (...) Tot basarabeni au fost printre primii care au trecut pe malul apusean al Oderului. Numărul basarabenilor căzuți în luptele din Vest nu este știut.

În august 1944, la Chișinău, revin organele Puterii sovietice de ocupație: în RSS Moldovenească s-a reinstaurat regimul totalitar comunist.⁹⁷

Cititorii mai în vârstă o fi ținând minte, scrie Ion Druță, scena din „Frunze de dor” când la marginea satului se adunau femeile, copiii, bătrânii și stăteau cu sufletul la gură în așteptarea veștilor trimise de pe front. Am scris-o, cum s-ar zice, pe viu, căci nu trecuse multă vreme de la terminarea războiului, când se scriau și se trimiteau vești din satul de baștină până acolo unde explodau obuze și curgea sângele pârău. După trimiterea veștilor de acasă, oamenii se adunau grămăjoară și așteptau cu înfrigurare ce le va aduce poștașul de la cei scumpi și dragi. Apoi că nu

⁹⁶ V. Pohilă. *Până se va risipi năluca rătăcitoare din capetele unor sus-puși...* (În loc de prefață), în *Cotul Donului 1942: eroism, jertfă, trădare*. Ediția a doua, revăzută și completată. Autorul proiectului, coordonator și imagine: dr. Vasile Șoimaru. Chișinău, 2013, p. 9, 10, 11.

⁹⁷ A. Petrencu, op. cit., p. 124, 125, 129, 135, 140.

era vorba doar de un singur sat, de un caz unic ce avusese loc doar în Valea Răzeșilor. În fiecare sat era un punct anume, fie lângă școală, lângă biserică sau lângă sovietul sătesc, unde se adunau sătenii în așteptarea poștașului...

Omului de azi îi vine greu să-și închipuie ce însemna pe atunci primirea unei scrisorele în trei colțuri, numite laconic de popor „hulubaș”. Pe timpul războiului nu se găseau nici plicuri, nici hârtie, scrisorile se așterneau pe ce se găsea, apoi foițele celea erau adunate în trei colțuri, cum făceau cândva copiii hulubași din foile de caiet, de le aruncau prin geamul școlii să vadă până unde vor ajunge hulubașii lor. Acum hulubașii ni se trimiteau nu de copii, ci de oameni în toată firea, și nu prin geamul școlii, ci de departe, din Ungaria, din Slovacia, din Moravia, și sătenii se adunau, stăteau prin frig și ploaie, așteptându-și hulubașul cum se așteaptă o minune, un dar ceresc. (...)

Principalul era să se termine odată războiul, să se întoarcă cei scumpi și dragi la vetrele lor, iar hulubașii, odată ce și-au îndeplinit misiunea, la ce ar mai fi ei buni? În gospodăria țărănească, totul trebuie să fie bun la ceva, să-și aibă rostul său. Scrisorile se scriu pentru a fi citite. Odată ajunse la destinație și citite, își pierd rostul. Țăranii nu sunt sentimentali, scrisorile, în concepția lor, nu depășesc prețul hârtiei pe care au fost scrise. De altfel, o vreme, scrisorile așa și se numeau – hârtie. Am trimis hârtie la băiet, am primit hârtie, așteptăm hârtie.⁹⁸

Chiar dacă aceste hârtii nu s-au păstrat, în schimb, au ajuns până la noi cântecele de război⁹⁹, izvorâte dintr-o mare durere și, ca urmare, pline de un tragism cutremurător. În ele găsim oglindită, în toată plinătatea, soarta nemiloasă a celor schilodiți în timpul războiului, a celor care își dorm somnul de veci în pământ străin, a celor rămași singuratici la baștină. Căci, basarabeni au luptat și și-au vărsat sângele pe diverse fronturi și în diverse locuri și țări: Țiganca, Iepureni, Odesa, Sevastopol, Stalingrad, Cotul Donului, Crimeea, Ucraina, România, Ungaria, Cehoslovacia, nordul Austriei, Germania, Iugoslavia etc.

Astfel, unele cântece încep cu rândurile: „La douăzeci și două iunie/ S-o-nceput război în lume”. Vinovați de declanșarea războiului sunt considerați, conform textelor populare, Hitler, Mareșalul (Antonescu?), Voievodul Mihai, precum și, la modul general, nemții. Să exemplificăm.

Hitler, zicându-i-se „tu”, este blestemat: „Să n-ai, Hitlere, tu parte/ De avioane și de tancuri./ Tancurile să-ți ruginească,/ și avioanele să putrezească,/ Că tu ne-ai stârnit război,/ și ne-ai concentrat pe noi,/ și ne-ai concentrat la moarte,/ De Moldova, tu, n-ai parte”.¹⁰⁰ Mareșalului, de către personajul liric, i se impută: „Mareșale, mareșale/ Ai făcut potop și jale,/ C-ai pus lumea în

⁹⁸ I. Druță. *Despărțirea apelor. Almanah epistolar*. Chișinău: Cartier, 2020, p. 5, 6.

⁹⁹ A se vedea: E. Junghietu. *Folclor moldovenesc din perioada marelui război pentru apărarea Patriei*. Chișinău, 1972; E. Junghietu. *Studiu asupra folclorului moldovenesc din perioada războiului 1941-1945*. Chișinău, 1975; E. Junghietu. *Imagini simbolice în cântecul popular moldovenesc din anii Marelui război pentru apărarea Patriei*, în E. Junghietu. *Deslușiri. Articole despre folclor*. Chișinău, 1989, p. 106-119.

¹⁰⁰ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 61, Molovata-Orhei, inf. Grigoraș Andrei V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

mișcare,/ Ai concentrat orașe, sate/ și fete nemăritate,/ Neveste cu copii mici,/ Ca de jalea lor să plângi./ Mareșale împărate,/ Fă pace, nu ne mai bate,/ Că tare ne-am săturat,/ De războiul ist turbat”.¹⁰¹ și Voievodului Mihai i se spune: „Voievodule Mihai,/ Multe războaie mai ai,/ și ce faci de nu te-mpaci,/ De rămân copii săraci,/ și neveste-n vădănie,/ Morți oameni în bătălie”.¹⁰²

„Morți oameni în bătălie” au fost și în vara anului 1944, când trupele germane băteau în retragere. și acest moment istoric și-a găsit reflectare în cântecele de război, din care aflăm: „Frunză verde de-o cicoare,/ Am trecut Nistru, frățioare/ Nemții stăte în cazamate,/ și ne bate cu granate,/ Nemții stăte prin tufiș,/ și dăde glonț pe furiș”;¹⁰³ „Ș-am zis verde a bobului,/ Bate neamțu a dracului,/ Bate neamțu cel nebun,/ Cu cartușele zdum-zdum,/ Pân’ te lasă mort în drum”.¹⁰⁴ Ca urmare, cei suferinzi zic: „Fie a dracului de neamț,/ Pe toți i-a pus în laț, /Tinerei fără’ de mustață,/ Nu stau cu fetele-n brață,/ Nu ți-ar fi, neamțule, greu,/ Când vezi sângele pârău,/ Curgând din fratele meu,/ Nu ți-ar fi, neamțule, jele/ Când vezi sânge pe curele,/ Curgând din șălile mele”.¹⁰⁵

Deci, cei luați la război erau „Tinerei fără’ de mustață,/ Ei n-au strâns fete în brațe,/ Tinerei fără’ de noroc,/ I-a băgat de mici în foc”.¹⁰⁶ și că „Arma și oțălile,/ Mi-au mâncat puterile,/ Arma și patroanele,/ Mi-au mâncat ciolanele”.¹⁰⁷ Drept consecință, cei pătimiți exclamă: „Scobori, Doamne, pe pământ/ Să vezi ce jale au făcut,/ C-au rămas case pustii,/ și neveste în vădănie,/ Copilași-n sărăcie”.¹⁰⁸ Jalea era mare și atunci când flăcăii erau chemați la „voicomat” (comisariatul militar): „Pe flăcăi noi din sat,/ I-o chemat la „voicomat”,/ I-o chemat, i-o dezbrăcat/ Părul din cap jos le-au dat,/ Părul meu cel gălbior,/ La căpitan sub picior, /Strânge-l, mamă, fir cu fir,/ Să-ți paie că-i trandafir,/ Să mi-l scoți la zile mari,/ Să-mi plângă și fete mari,/ Să mi-l scoți la zile mici,/ Să plângă ostași voinici,/ Să mi-l scoți duminica,/ Să-mi plângă ibovnica”.¹⁰⁹ După ce părul a ajuns „la căpitan sub picior”, „Ofițerii supărați,/ Dau cartușe la soldați,/ Plâng soldații sărmănei,/ Încărcându-și armele,/ Blăstămându-și mamele,/ Care i-au făcut pe ei,/ Așa nalți și subțirei,/ De trec toți glonții prin ei,/ Ci, mai bine mai mititei,/ Ca să treacă peste ei”.¹¹⁰ În pofida faptului că își blestemă mama,

¹⁰¹ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 29, Trebujeni-Orhei, inf. Moraru Teodora S., culeg. Băieșu N.

¹⁰² AFAȘM, 1967, ms 981, f. 63-63^v, Molovata-Orhei, inf. Bulat Vera V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁰³ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 23-23^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Eudochia M., 37 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹⁰⁴ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău Manea, 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹⁰⁵ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁰⁶ AFAȘM, 1956, ms 480, f. 80, Trebujeni-Orhei, inf. Sârbu Ana Gh., 25 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹⁰⁷ AFAȘM, 1956, ms 485, f. 69-70, Trebujeni-Orhei, inf. Nour A., 52 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹⁰⁸ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 273-273^v, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda N., 28 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁰⁹ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f. 112, a. 1970, Holercani-Dubăsari, inf. Șeptelici Vasile A., 13 ani, culeg. Junghietu E.

¹¹⁰ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f. 125, a. 1970, Holercani-Dubăsari, inf. Sandu Nicodim A., n. 1929, culeg. Junghietu E., Dumitraș A.

totuși, ea este rugată: „ – Spală, mamă, rufele/ Că m-așteaptă trupele,/ – Dragul mamei, sunt spălate,/ Numai că nu sunt călcate,/ – Lasă, mamă, s-or usca,/ Unde-o-i sta, ș-oi cantona”.¹¹¹

În continuare, flăcăul luat și aruncat în vârtoarea războiului se adresează iarăși mamei: „De ți-a fi, măicuță, dor/ Samănă o vatră cu flori,/ Samănă o vatră cu flori,/ Cu gheorghine și bujori,/ și de-or înflori frumos,/ Să știi că sunt sănătos,/ De-or înflori vestejit,/ Să știi, mamă, că-s rănit,/ Dar de s-or usca de tot,/ Să știi, mamă, că sunt mort./ Ie-ți mâncare de trei zile,/ Vină, mamă, după mine,/ Ți-a părea calea departe,/ Dă-te jos și scrie-o carte,/ S-o scrii cu cerneală neagră,/Ca s-ajungă mai degrabă,/ De-i vedea morminte multe,/ Aceea-s vânători de munte,/ De-i vedea mai mărunțele,/ Aceea-s de la artilerie,/ De-i vedea mereu, mereu/ Să știi, mamă, că-s și eu”.¹¹²

Luându-și „mâncare de trei zile”, mamele celor ruși din cuibul părintesc aveau de făcut multe drumuri. Căci, după cum arătăm mai sus, basarabeni au luptat pe diverse fronturi și în diverse locuri și țări. Dar să le luăm pe rând. Astfel, conform unui cântec, „În pădure la **Țiganca**,/ Stau răniții ca și piatra,/ Și-i încarcă în camioane,/ Și-i duc prin spitale,/ Din mașina de pe urmă,/ Strigă un frate făr’ de-o mână,/ Făr’ de-o mână, făr’ de-un picior,/ Strigă, frați, în ajutor”.¹¹³ La fel, „În vale la Iepureni,/ Plâng frații basarabeni,/ Acolo-n vale, într-o vâlcea/ Bate artileria grea,/ Bate la metru patrat,/ N-a rămas nici-un soldat”.¹¹⁴

Mare era jalea și după cei căzuți în luptele de pe teritoriul Ucrainei: „Ocraină, Ocraină/Numai morminte străine,/ De români și de germani,/ și de frați basarabeni;”¹¹⁵ „Pe pământul Ucrainei,/ Numai morminte străine,/ și mormintele-s cu flori,/ Ai mamelor feciori,/ Ce-au căzut în bătălie,/ Și-i așteaptă ca să vie”.¹¹⁶ Dar cele mai grele lupte s-au dat la Odesa și Stalingrad. De aceea, „De la Odesa, la vale,/ Numai carne și ciolane,/ Numai cruci și morminte”;¹¹⁷ „Vine trenul „Principesa”/ Cu răniți de la Odesa,/ Vine ș-un accelerat,/ Cu răniți din Stalingrad,/ Strigă unul din vagon,/ Săriți, fraților, că mor,/ Căci n-am o mână ș-un picior,/ C-am lăsat-o nemților”,¹¹⁸ „De la Odesa, la vale,/ Vine-un tren cu cinci vagoane,/ Toate-s pline cu răniți;/ De la Stalingrad

¹¹¹ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., nr. 1928, culeg. Aurtună A.

¹¹² AFAȘM, 1967, ms 173, f. 23-23^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Eudochia N., 37 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹¹³ AFAȘM, 1956, ms 480, f. 81-82, Trebujeni-Orhei, inf. Sârbu Ana Gh., 25 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹¹⁴ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹¹⁵ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 63-63^v, Molovata-Orhei, inf. Bulat Vera V., 37 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹¹⁶ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 61, Molovata-Orhei, inf. Grigoraș Andrei V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Mandea A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹¹⁷ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 60^v-61, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹¹⁸ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 29, Trebujeni-Orhei, inf. Moraru Teodora S., 42 ani, culeg. Băieșu N.

veniți,/ ... / Că ne duce prin spitale,/ Să murim fără lumânare,/ Fără lumină de ceară,/ Fără un om dintr-a mea țară./ Fără scândură de brad./ Fără un om dintr-al meu sat”¹¹⁹ (subl. n. – A. F.).

Crâncene lupte s-au dat și la Cotul Donului, unde au căzut mulți români: „Vine vara, unde s-apuc,/ Să-mi iau drumul să mă duc,/ Pân’ la Cotul Donului,/ Ș-acolo când am ajuns,/ Îndată m-am pus pe plâns,/ Am văzut crucea răsturnată/ și țărna puțin lăsată,/ și din groapă am auzit,/ Cum vorbea al meu iubit: / – Fa, puicuță, bălăioară/ Nu pot ca să ies afară,/ M-o-ngropat dușmanii bine,/ și nu pot să ies la tine”.¹²⁰ Din alt cântec aflăm: „Foaie verde de alior,/ Mamă, dragă, mamă/ Să vă spun eu fraților,/ C-am stat șase luni la Don,/ În fața dușmanilor/ și veneau nemții puhoi/ Să ne-nconjure pe noi,/ Dar noi stam în cazemate,/ Cu ranița pusă-n spate,/ Carabina între picioare,/ Cu cinci sute încărcătoare”.¹²¹ Vagoanele cu răniți veneau „de la Odesa, la vale” și din Sevastopol.¹²²

Mare foc și jale era și în Germania, unde „Avionul lui Stalin,/ Bombardează la Berlin,/ La Berlin, pe strada mare,/ Curge sângele pâraie,/ Din răniți făr’de picioare./ Bombardați de avioane”;¹²³ „Ș-am zis verde trei grăunți,/ Vine trenul dinspre munți,/ Vine trenul încet și lin,/ Cu răniții din Berlin”.¹²⁴ și „de la Budapești la vale/ Merg un tren cu cinci vagoane,/ Dintr-un vagon unu strigă,/ Săriți frați că am să mor”.¹²⁵ Deci, unii schilodiți, alții loviți de glonte nemilos și căutați de soția îndurerară: „Foaie verde, foaie lată/ Vin bărbații din armată,/ Am ieșit și-am întrebat:/ – Pe-al meu unde l-ați lăsat?/ – Lângă Vengria într-un sat,/ Acolo l-am îngropat,/ În șinelu îmbrăcat/ Și-n cămeșă neschimbat”.¹²⁶

Luptele s-au desfășurat, conform textelor populare, și pe teritoriul României: „Avioanele rusești,/ Bombardează la Ploiești”¹²⁷; „Of, în vale la Sinaia,/ Vâjâie glonții ca ploaia,/ Flăcăi nanți și subțirei,/ Vâjâie glonții prin ei”;¹²⁸ „Feciorașul mijlociu,/ zace-n spital la Sibiu!;¹²⁹ „Vine trenul din

¹¹⁹ AFAȘM, 1967, ms 173, f. 60^v-61, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹²⁰ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 278-278^v; Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²¹ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 297-297^v; Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Maxim Varvara I., 73 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²² AFAȘM, 1967, ms 981, f. 61^v, Molovata-Orhei, inf. Bulat Vera V., 37 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²³ AFAȘM, 1967, ms 981, f.10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²⁴ AFAȘM, 1967, ms 988, f.278^v-279, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 30 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²⁵ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 37, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani, culeg. Serbina Maria D.

¹²⁶ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 40^v, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani, culeg. Serbina Maria D.

¹²⁷ AFAȘM, 1967, ms 981, f.10^v-11, Molovata-Orhei, inf. Stângaci Ilie D., 40 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹²⁸ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 43^v-44, Molovata-Dubăsari, inf. Gazea Pavel E., 33 ani, culeg. Serbina Maria D.

¹²⁹ AFAȘM, 1967, ms173, f. 64-64^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

Ardeal,/ Încărcat cu militari./ Unul strigă din vagon,/ Săriți, fraților, că mor”¹³⁰ și, în general, „Din Focșani și pân’ la Prut./ Multă lume s-a pierdut./ și orașe au pustiit,/ și neveste-au vădovit”.¹³¹

Odată prezentată, în linii mari, aria geografică a luptelor la care au participat basarabienii, urmează să venim cu o serie de cântece legate compozițional de balada „Miorița” și poezia lirică „Ciobănaș de la miori”. Acest subiect necesită un studiu special. Dar, deocamdată, aducem în atenția cititorului subiectul sorții tragice a celor răniți și al testamentului lăsat de ei. Astfel, luptătorul grav rănit, „La spital când o ajuns./ Dintr-o dată o și spus:/ – Bună ziua, doctor mari/ Da-ți condei și călimari./ Ș-o hârtie albioară/ S-o trimit la maica-n țară./ Să nu-i spun că-s împușcat./ Dar să-i spun că-s însurat./ Însurat la mănăstire./ Ș-o turnat pământ pe mine./ Pământ negru, ruginos/ C-o murit un om frumos”.¹³² (subl. n. – A. F.)

Eroul liric se mai roagă, în afară de „doctorii mari”, la Nistru (Dunăre), fratele de suferință, mama, mândra, pasăre etc. Să le luăm la rând.

1. **Adresarea imaginară către Nistru (Dunăre):** „Nistrule, apă vioară/ Face-te-ai neagră cerneală./ Un condei ș-o călimară./ Ca să scriu o hârtioară./ S-o trimit la mama-n țară./ Să-i spun că m-am însurat./ Cu patru scânduri de brad./ Două-n lung și două-n lat/ și deasupra un capac”;¹³³ „Capacul îi zugrăvit./ Numele meu iscălit./ Iscălit numele meu./ C-am murit tânăr flăcău”¹³⁴ (subl. n. – A. F.).

2. **Adresarea imaginară către fratele de suferință:** „Stai, măi frate, lângă mine./ Ai tu grijă de mine./ Dacă n-oi muri pân’ mâine./ Oi avea și eu de tine./ Iar dacă o fi să mor./ Să-i scrii, tu, mamei scrisori./ și să nu scrii că m-o-mpușcat./ Dar să-i scrii că m-am însurat./ La Stalingrad la palat./Și cine m-o cununat?/ Boambele care-o explodată”;¹³⁵ Scrie, frate, o scrisoare./ La părinți în depărtare./ Să nu scrii că-s rănit./ Da să scrii că-s logodit./ Să nu scrii că am să mor./ Da să scrii c-o să mă-nsor./ După fata vântului./ În fundul pământului”¹³⁶ (subl. n. – A. F.).

3. **Adresarea imaginară către mamă:** „Prinde, mamă, mașina/ și vină-n Germania./ Vezi înmormântarea mea./ Ce-am putut face cu ea./ La picioare crește-o floare./ La cap arde-o lumânare./ C-așa mi-o fost sortit./ Să fiu de tânăr în pământ./ Taci, măicuță, nu mai plânge./ Focul mai tare s-aprinde./ Focul nu-i de lemne groase./ Da-i de carne și de oase./ Focul nu-i de lemne verzi./ Da-i de

¹³⁰ AFAȘM, 1967, ms 981, f.59^v-60, Molovata-Orhei, inf. Diaconu Ana V., 19 ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹³¹ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău M., 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹³² AFAȘM, 1956, ms 480, f. 81-82, Trebujeni-Orhei, inf. Sârbu Ana Gh., 25 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹³³ AFAȘM, 1967, ms 981, f. 64^v, Molovata-Orhei, inf. Grigoraș Andrei V., culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹³⁴ AFAȘM, 1967, ms173, f. 64-64^v, Brănești-Orhei, inf. Gașper Valentina Gh., 16 ani, culeg. Hâncu A., Hropotinschi A., Banaga A., Potlog Z., Snighiri V.

¹³⁵ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău M., 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹³⁶ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 3, f. 40^v, a. 1946, Molovata-Dubăsari, inf. Alexeev Pantelei N., 44 ani, culeg. Serbina Maria D.

tinerei băieți”;¹³⁷ Mamă, nu te chinui/ Mamă, totuna oi muri./ Îți las, mamă, un cuvânt/ Că să nu mă-ngropi adânc./ S-aud fetele cântând/ și băieții șuierând”¹³⁸ (subl. n. – A. F.).

4. **Adresarea imaginară către mândră** (a soldatului mort pe câmpul de luptă): „Fa, copilă necăjită,/ Du-te-n sat și te mărită,/ Nu sta cu inima friptă,/ Căci pe câmp îi iarba deasă,/ și pe mine nu mă lasă,/ Ca să merg și eu acasă”;¹³⁹ „Că și eu m-am însurat,/ În cimitir la Stalingrad,/ Am luat fata nu știu cui,/ Din fundul pământului,/ și pământu-i plin de sânge./ Pe mine n-are cine mă plânge/ și pe cruce așa scria/ „Regimentul al cincilea”;¹⁴⁰ „Că și eu m-am însurat,/ În Berlin când am intrat./ Gloantele, cartușele/ Vorniceii și druștele./ Tunurile și brandurile./ Mi-o-nchinat paharele./ Dar și pușculița mea./ Ea mi-a fost mireasa mea”;¹⁴¹ „Armele, obuzele/ Mi-ar fi toate rudele./ Iar obuzul cel din tun./ Mi-a fi nașul cel mai bun”;¹⁴² „Granatele și puștile/ Ele mi-au fost druștele./ Tunurile și snareadurile./ Mi-au jucat paharele”;¹⁴³ „C-am fost tânăr ca o floare./ S-am rămas fără picioare./ S-am fost tânăr ca un brad./ și cu tancul m-au călcat”¹⁴⁴ (subl. n. – A. F.)

5. **Adresarea imaginară către pasăre:** „Du-te, pasăre și zboară/ Asupra satului meu iară,/ și vezi copilașii mei,/ Cum își bate joc vremea de ei,/ Căci eu de aici nu pot ieși,/ Că a pus mult pământ pe mine,/ și l-a pus cu bolovani,/ Parcă la toți le-am fost dușman”¹⁴⁵

Iar „soldatul roșior”, mort „Sus în vârful munților,/ În bătaia plumbilor,/ În huiatul puștilor”¹⁴⁶ este întrebat: „ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o spălat pe tine?/ – Pe mine m-au spălat,/ Ploile când au chicat,/ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o-mbrăcat pe tine?/ – Pe mine m-au îmbrăcat,/ Frunzele când o chicat,/ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o bocit pe tine? – Pe mine, of, m-o bocit,/ Pășările când o ciripit./ – Vin, Vaniușa, de mi-i spune,/ Cine te-o-ngropat pe tine?/ – Pe mine m-au îngropat,/ Malurile când o chicat”.¹⁴⁷ În același timp, cei căzuți pe câmpul de luptă sunt căinați: „Of, sărmanii frații toți./ Cum șed în ocopuri morți./ Șed ca snopii cei de grâu,/ Plini de sânge pân’ la brâu”¹⁴⁸ (subl. n. – A. F.).

Pe când cei reveniți la vatră, schilodiți și amărâți, îi spun mamei: „Ș-am stat la spital o lună,/ și mi-o pus picior de gumă,/ și mână de cauciuc,/ La gură nu pot să duc,/ Ridic mâna să-mi fac

¹³⁷ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

¹³⁸ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f.128-129, Holercani-Dubăsari, inv. Sandu Vera V., 11 ani, culeg. Junghietu E., Dumitraș A.

¹³⁹ AFAȘM, 1956, ms 487, f. 169-170, Trebujeni-Orhei, inf. Cangea Vera S., 27 ani, culeg. Benzin Ana S.

¹⁴⁰ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 35, Trebujeni-Orhei, inf. Postolachi Valentina A., 15 ani, culeg. Junghietu E., Melnic I.

¹⁴¹ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 278-278^v, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 30 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁴² AFAȘM, 1967, ms 974, f. 3-4, Trebujeni-Orhei, inf. Gusina Larisa P., n. 1949, culeg. Junghietu E.

¹⁴³ AFAȘM, 1956, ms 487, f. 166-167, Trebujeni-Orhei, inf. Cangea Vera S., 27 ani, culeg. Benzin Ana S.

¹⁴⁴ AFAȘM, F. 19, inv. 3, d. 216, f.117-118, Holercani-Dubăsari, inv. Brânzaniuc Teodota Gh., n. 1951, culeg. Junghietu

¹⁴⁵ AFAȘM, 1956, ms 484, f. 6-7^v, Trebujeni-Orhei, inf. Nour Andrei N., 52 ani, culeg. Benzin Ana S.

¹⁴⁶ AFAȘM, 1970, ms. 221, f. 141, Mașcăiuți-Criuleni, inf. Zgarbor Irina N., culeg. Ciobanu I., Croitoru A.

¹⁴⁷ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

¹⁴⁸ AFAȘM, fF 19, inv. 3, d. 43, Molovata-Dubăsari, inv. Gazea Pavel E., 33 ani, culeg. Serbina Maria D.

cruce./ De la cot nu se mai duce”,¹⁴⁹ „Decât picior de „râzână”./ Mai bine o moarte bună./ Decât mână fără de os./ Mai bine un săcriu frumos”.¹⁵⁰

Ecoul războiului, cu grozăviile lui, mai dăinuie în memoria celor întorși acasă, plini de răni și care își dau obștescul sfârșit: „ – Mie, mamă, mi se pare./ Ori bubuie așa tare?/ – Ție, mamă, ți se pare./ Că nu bubuie așa tare./ Noaptea, pe la cântători./ Nicu este călător./ Dimineața s-au sculat./ Șapte clopote au sunat./ Două muzici au cântat./ Cântă muzica cea mare./ Măicuța murea de jale./ Cântă muzica cea mică./ Inimioara mi se despică”.¹⁵¹

Măicuța, plină de jale, își liniștește copiii care o întreabă: „ – De ce plângi, mămica mea?/ – Plâng și eu, plângeți și voi/ Căci taticu-i la război./ Nu știm de vine înapoi./ Să stea la masă cu noi./ Căci tare mulți s-au mai dus/ Iar înapoi puțini s-au întors./ Toți aceea au murit./ Cu spatele la pământ./ Cu fața la răsărit”.¹⁵² „Toți aceea au murit”, iar cei rămași acasă, fără sprijin și singuratici, au suportat și ei, din plin, consecințele războiului. Căci, nu puține erau cazurile oglindite în următorul cântec: „Vară, vară, primăvară./ Toate plugurile ară./ Numai plugul meu nu ară./ Numai eu străin în țară./ Nu mai vezi tineri la plug./ Nici patru boi trăgând la plug./ Plugul două vaci îl trag./ Un moșneag ține de coarne./ Ș-o nevestă supărată./ Strigă la vaci câte odată./ Pășind pe ogor din greu./ Să-i mai vie vo hârtie./ Din blestemata Rusie”.¹⁵³

Așadar, îmbinând studierea surselor scrise cu cele orale și epistolare, am putut descifra și înțelege plenar stările de spirit ale basarabenilor care au făcut serviciul militar și au luptat pe diverse fronturi. Căci, informația furnizată de documentele istorice poartă, de regulă, un caracter static. Pe când sufletul și retrăirile sufletești ale celor care au făcut serviciul în armata țaristă, ale celor care și-au vărsat sângele pe câmpul de luptă și ale celor care au rămas schilozi au fost și rămân conservate, asemenea unor vestigii arheologice, în cântecele numite convențional de recruție și de război, precum și în scrisorile venite de pe front.

¹⁴⁹ AFAȘM, 1967, ms 974, f. 18-19, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău M., 42 ani, culeg. Mărgineanu E., Junghietu E.

¹⁵⁰ AFAȘM, 1967, ms 988, f. 269, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 22 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁵¹ AFAȘM, 1956, ms 485, f. 94-96, Trebujeni-Orhei, inf. Bădărău Efrosinia, 40 ani, culeg. Benzin Ana C.

¹⁵² AFAȘM, 1967, ms 988, f. 273-273^v, Lazo (Piatra)-Orhei, inf. Garabagiu Nadejda Gh., 28 de ani, culeg. Botezatu Gr., Hanganu M., Manda A., Polișciuc N., Ciobanu I.

¹⁵³ AFAP, Butuceni-Orhei, 2020, inf. Moraru Iacob H., n. 1928, culeg. Furtună A.

ПРОБЛЕМА ХРОНОЛОГИИ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ НА ПРИМЕРЕ УКРАИНСКОЙ НАЦИОНАЛЬНО-ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ

Ольга МОРОЗОВА,

кандидат исторических наук, доцент,
Черноморский национальный университет
имени Петра Могилы, Николаев, Украина
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4627-2189>

Summary

The article focuses on the importance of such discipline as historical chronology, as well as the problems that scientists face in the chronological measurements of historical phenomena. The author draws attention to the direct dependence of scientific conclusions and statements on the established dates of the investigated events and processes. On the example of the chronology of the Ukrainian national liberation struggle in the first third of the twentieth century the author demonstrates the difference in interpretations, assessments of historical phenomena. That in turn, leads to an ambiguous understanding of events, deepening discrepancies in the assessments of scientists of certain phenomena, complicating the formation of an objective vision of processes.

Key words: *chronology, historical researches, periodization, Ukrainian national democratic revolution.*

Целью каждого историка есть наиболее реалистичное и правдоподобное отображение исторических событий и как можно более объективный их анализ. Одно и то же событие истории может быть настолько по-разному отображено в работах учёных, что на первый взгляд может даже показаться, что речь идёт про абсолютно разные явления. Особую роль в процессе объективной оценки событий играет хронология. Неправильное установление дат и относящихся к ним периодов, путаницы и ошибки, допускаемые историками, приводят к абсолютному изменению смысла явлений и процессов, усложняют путь приближения к истине.

Цель статьи – обратить внимание учёных на проблемы хронологии в исторических исследованиях на примере украинской национально-демократической революции и проанализировать влияние хронологии на осознание сути исторических явлений и процессов.

В 2021 г. украинцы чествуют столетие Национально-демократической революции и актуальным вопросом есть проблема хронологии события. Уточнение хронологических

рамок украинской революции имеет значение для понимания и репрезентации ментальной составляющей новой парадигмы национальной истории.

За столетний период изучения феномена Национально-демократической революции в Украине накопился немалый пласт исторической литературы. В то же время, хронологические рамки самой революции требуют серьезного уточнения и переосмысления.

Отдельные аспекты данной проблемы были освещены такими историками, как Людмила Радченко¹⁵⁴, Владислав Верстюк¹⁵⁵, Александр Реент¹⁵⁶, Валерий Капелюшный и Елена Коваль¹⁵⁷, Геннадий Королёв¹⁵⁸ и другие. Обращает на себя внимание неодинаковая хронология национально-освободительной борьбы украинцев: 1917-1920 гг., 1917-1921 гг., 1917-1923 гг. Нижняя хронологическая граница украинской революции доходит даже до 1929-1933 гг.¹⁵⁹ Историки активно пытаются осмыслить пройденный украинской нацией путь, оценить его и спроектировать будущее. Различные позиции историков, которые до сих пор не могут прийти к единому хронологическому трактованию событий украинской революции, позволяют выделить основные точки расхождений учёных, понять причину разного осмысления сути явлений, и, как результат, существования контroversийных моделей не только украинского национально-освободительного движения, но и концепций становления украинской нации в целом.

Долгое время в украинской историографии был популярен хронологический период 1917-1920 гг. касательно национально-демократической борьбы на украинских землях, что совпадает с российско-коммунистическим датированием гражданской войны. События украинской революции относились к контексту внутренней российской истории, характер которой определялся не особенностями процесса в регионах, а общими закономерностями. Хронологическим периодом 1917-1920 гг. ограничили национально-демократическую борьбу украинцев Валерий Солдатенко¹⁶⁰ и представители его научной школы, Богдан

¹⁵⁴ Радченко Л.О. Національно-демократична революція в Україні 1917-1920 років у новітній вітчизняній літературі : дис...канд. іст. наук : 07.00.06. Харківський державний університет. Х., 1996. 168 с. ; Радченко Л.О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 років. Х. : Око, 1996. 120 с.

¹⁵⁵ Верстюк В. Україна: виклики 1918 року // 1918 рік в історії Центрально-Східної Європи: до 100-річчя проголошення незалежності УНР та 100-річчя відродження польської державності : матеріали Міжнародної наукової конференції (Харків, 27-29.09.2018 р.) / відп. ред. Є.Сінкевич. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові. Харків : ФОП Панов А. М., 2019, с. 7-15.

¹⁵⁶ Реент О. Більшовизм і українська революція 1917-1920 рр. : спроба визначення характеру і динаміка соціальних процесів. К., 1994. 39 с.

¹⁵⁷ Капелюшний В.П., Коваль О.Ф. Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917-1921 років. Історіографічний нарис. Монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 480 с.

¹⁵⁸ Королёв Г. Украинская революция 1917–1921 гг.: мифы современников, образы и представления историографии (ru, en) // Ab imregio : международный научный журнал. Нью-Йорк, Казань, 2011. Вып. 4, с. 357-374.

¹⁵⁹ Нугуц І. Кроків над «І». Реконструкція революції української // Історична правда. 25.05.2020.

¹⁶⁰ Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. К.: Либідь, 1999. 976 с.; Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). К.: Пошуково-видавниче агентство

Андрусишин¹⁶¹, Дмитрий Розовик¹⁶², Геннадий Стрельский¹⁶³ и другие. По мнению известного украинского историка Ярослава Грицака, украинскую революцию нельзя считать частью российской революции, так как она происходила не только на украинских территориях, входящих в состав Российской империи; политическая программа украинцев отличалась от политической программы россиян¹⁶⁴. Аналогичную позицию поддерживают и отдельные западноевропейские учёные¹⁶⁵.

С момента становления независимой Украины и подъёма национального самосознания украинского народа, возрос интерес к событиям Украинской национально-демократической революции. В научном обороте всё чаще стал использоваться хронологический период 1917–1921 гг. касательно национально-освободительной борьбы украинцев. Современные украинские учёные верхнюю хронологическую границу (1921 г.) определяют моментом подписания Рижского мира между большевицкой Россией и Польшей, после чего настал раздел Украины между этими двумя государствами. Такие хронологические рамки украинской революции определяют историки Ярослав Калакура¹⁶⁶, Владислав Верстюк¹⁶⁷, Валерий Капелюшний¹⁶⁸, Александр Бойко¹⁶⁹, Сергей Корновенко¹⁷⁰,

---

"Книга пам'яті України", Видавничий центр "Просвіта", 1999. 508 с.; Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920. Київ, 2017. 748 с.

¹⁶¹ Андрусишин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. К. : Федерація професійних спілок України, 1995. 192 с.

¹⁶² Розовик Д. Ф. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». К., 2004. 38 с.; Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). Монографія. К.: «Київський університет», 2002. 311 с.; Розовик Д.Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: Монографія. К.: «Аквілон-Плюс», 2011. 544 с.

¹⁶³ Стрельський Г.В. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічний словник // Історія в школі. 1998. №5/6. 2000. №4.

¹⁶⁴ Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К., 1996. 360 с.

¹⁶⁵ Fedyshyn, Oleh S. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917–1918. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1971. 401 p.; John S. Reshetar Jr. The Ukrainian Revolution, 1917–1920: A Study In Nationalism. Literary Licensing, LLC, 2011. 374 p.

¹⁶⁶ Калакура Ярослав. Ментальний вимір Української революції 1917–1921 рр. // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.) : Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / упоряд. В. Верстюк (відп. ред.), В. Скальський, Г. Басара-Тилішак, В. Бойко. Київ–Чернігів : Сіверський центр післядипломної освіти, 2017, с. 83–100.

¹⁶⁷ Верстюк В. Україна: виклики 1918 року // 1918 рік в історії Центрально-Східної Європи: до 100-річчя проголошення незалежності УНР та 100-річчя відродження польської державності : матеріали Міжнародної наукової конференції (Харків, 27–29.09.2018 р.) / відп. ред. Є.Сінкевич. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові. Харків : ФОП Панов А. М., 2019, с. 7–15.

¹⁶⁸ Капелюшний В.П., Коваль О.Ф. Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917–1921 років. Історіографічний нарис. Монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 480 с.; Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). К. : Олан, 2003. 608 с.

¹⁶⁹ Бойко О.Д. Формування території Української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.). К. : Інститут історії України НАН України, 2007. 64 с.

¹⁷⁰ Селянське республікотворення періоду Української революції 1917–1921 рр. / С. В. Корновенко та ін. М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2019. 219 с.

Геннадий Королёв¹⁷¹, Оксана Яценко¹⁷², Михайло Ковальчук¹⁷³ и другие. С украинскими историками содидарны и отдельные польские учёные¹⁷⁴.

Современный дискурс украинской революции трактует события 1917–1921 гг. как закономерное явление в контексте истории Восточной Европы. Концепция украинской революции появилась как идея революции во “Втором мире” и была связана с конструированием национальной идентичности и обоснованием исторических прав “неисторической” нации. История Восточной Европы в этом контексте понимается как пространство имперского капитализма и общественной нестабильности, этнических и религиозных конфликтов¹⁷⁵.

Историки выделяют несколько этапов в ходе Украинской революции. Первый – связан с функционированием Центральной Рады и УНР (1917–апрель 1918 гг.). Второй – от государственного переворота 29 апреля до падения гетманского правления 14 декабря 1918 г. Третий – с приходом к власти Директории УНР в середине декабря 1918 г. и через ряд трансформаций государственной власти до конца 1920 г. и далее – к отдельным проявлениям в 1921 г.¹⁷⁶

Украинский историк Ярослав Калакура, осмысливая ментальное измерение Украинской революции 1917–1921 гг., указывает на то, что это явление центральноевропейского масштаба, которое сыграло важную цивилизационную роль в формировании современной украинской нации, оказало заметное влияние на её ментальный облик, способствовало утверждению идеи национальной государственности в общественном сознании и практике¹⁷⁷.

В последнее время актуальности набирает позиция украинских исследователей, которая обосновывает хронологические рамки украинской национально-демократической

¹⁷¹ Королёв Г. Украинская революция 1917–1921 гг.: мифы современников, образы и представления историографии (ru, en) // *Ab impregio* : международный научный журнал. Нью-Йорк, Казань, 2011. Вып. 4, с. 357–374.

¹⁷² Яценко О.В. Кооперативний рух на Поділлі в роки Української революції (1917–1921): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернівці, 2011. 20 с.

¹⁷³ Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. 288 с.

¹⁷⁴ Морозова О. Дослідження історії України першої половини ХХ ст. в сучасній польській історіографії : напрямки, концепції, дискусії : монографія. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2020, с. 194–195.

¹⁷⁵ Королёв Г. Украинская революция 1917–1921 гг.: мифы современников, образы и представления историографии (ru, en) // *Ab impregio* : международный научный журнал. Нью-Йорк, Казань, 2011. Вып. 4, с. 360.

¹⁷⁶ Нариси історії української революції 1917–1921 років: У 2-х кн. / В. Ф. Верстюк, В. І. Головченко, Т. С. Осташко та ін.; ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Кн. І. К.: Наукова думка, 2011, с. 8.

¹⁷⁷ Калакура Ярослав. Ментальний вимір Української революції 1917–1921 рр. // *Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.)* : Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / упоряд. В. Верстюк (відп. ред.), В. Скальський, Г. Басара-Тиліщак, В. Бойко. Київ–Чернівці : Сіверський центр післядипломної освіти, 2017, с. 94.

борьбы 1914–1923 гг. Именно в этот период происходило изменение карты мира. Верхняя грань символизирует начало Первой мировой войны и становление на повестке дня украинского политикума вопроса независимой Украины и до момента официального завершения вопроса Восточной Галиции.

Украинский историк Ярослав Грицак поддерживает позицию про хронологию украинской национально-демократической революции, начиная с 1914 г., объясняя события в Украине преемственностью освободительного движения в Центральной и Восточной Европе: «Как и в случае чехов, словаков, литовцев, поляков, финнов и др., для украинцев революция началась не в 1917, а в 1914 г. В отличие от российской революции 1917–1921 гг., где центральным вопросом являлась замена политического строя в границах уже господствующего государства, национальные революции этих народов преследовали совершенно иную цель – создание собственного государства для нации, лишенной политической независимости»¹⁷⁸.

Украинский ученый Игорь Гирыч считает обоснованными варианты 1914–1923 гг. и 1917–1921 гг. Однако, по мнению ученого, считать 1921 и 1923 гг. датами завершения украинской революции не вполне уместно. Ведь большевистские восстания продолжались до середины 20-х гг. XX в. Существование украинской автокефальной церкви, Украинской академии наук, издательского, кооперативного движения, земельной собственности на селе и других публичных структур и институтов, которые продолжали традиции независимой Украины, свидетельствовало о сохранении достижений украинской революции по крайней мере еще в течении 10 лет после революции. Далее – украинизация 20-х гг. и «расстрелянное» возрождение. И. Гирыч утверждает, что концом украинской революции был судебный процесс по делу Союза освобождения Украины в 1929 р., массовая коллективизация, репрессии в отношении интеллигенции, и, в конце концов, Голодомор 1932–1933 гг.¹⁷⁹

Исследователь выделяет три различные процессы, произошедшие на одной территории в одно и то же время: Российская демократическая революция, целью которой было формирование либеральной Российской советской республики с возможной федерацией земель, в том числе и украинских; международная революция, в результате которой планировалось расширение территорий Польши, Румынии и Венгрии за счет присоединения украинских земель; Украинская революция, в которой украинские революционные силы имели целью сделать из Украины объект международного права,

¹⁷⁸ Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. Київ, 2000, с. 103.

¹⁷⁹ Нугуц І. Кроків над «І». Реконструкція революції української // Історична правда. 25.05.2020.

построить независимое государство. И еще один процесс, который происходил одновременно с тремя революциями, – слабо выраженные попытки анархистов и других повстанческих атаманов, по определению И. Гирича, сформировать Украину в отдельном регионе (атаманы Зеленый, Чучупака, Струк и др.), или анархистскую микронацию (батько Махно в Юго-Восточной Украине)¹⁸⁰.

По нашему мнению, хронология украинской национально-демократической революции чётко показывает процесс осмысления учёными украинской революции, начиная от отождествления украинских процессов с внутренней российской историей до понимания национально-освободительного движения украинского народа как самобытного и самодостаточного исторического явления. Современные украинские историки ассоциируют действия украинцев первой трети XX в. на пути реализации идеи становления независимой Украины как самобытное явление, природный результат многовековой борьбы украинского народа за своё самоопределение и суверенитет. В то же время современная украинская историография показывает осознание исследователями событий в Украине как явления всемирной истории, что зависело от множества других факторов, как: Первая мировая война, революционные изменения в России, события в Центральной и Восточной Европе. Украинская национально-демократическая революция представляется как комплекс политических, национальных и социальных факторов. Её началом можно считать момент возникновения самой проблемы в период Первой мировой войны, то есть становления вопроса независимой Украины в деятельности украинских политиков в 1914 году. Период 1917–1921 гг. – наиболее активная фаза борьбы за независимость украинского народа. В это время возникли Украинская народная республика времён правления Центральной Рады (1917–1918 гг.), Украинское государство Павла Скоропадского (1918 г.), Западно-Украинская Народная Республика во главе с Евгением Петрушевичем (1918–1919 гг.), Украинская народная республика времён Директории (1919–1920 гг.), Украинская Социалистическая Советская Республика (с 1919 г. и до конца Украинской национально-демократической революции). Украинский вопрос решался при подписании Брестского мира 1918 г., проведении Парижской мирной конференции 1919 г., заключении Варшавского договора 1920 г., Рижского мира 1921 г., поднимался на Совете послов Антанты, заседаниях Лиги Наций в 1923 г. После территориальных изменений и разделения украинских территорий между СССР, Румынией, Чехословакией и Польшей традиции независимой Украины продолжали существовать в деятельности украинской интеллигенции, общественных структур и институций фактически до массового их уничтожения времён

¹⁸⁰ Там же.

сталинщини. В осмыслении вопроса об украинской революции и определении хронологических рамок процесса украинские учёные исходят из социально-экономических проблем, вопросов международных отношений, политической истории, истории освободительного движения начала XX века и тд. Расхождения в расставлении акцентов и приоритетов в оценках Украинской национально-демократической революции, а также в хронологических рамках явления свидетельствуют о том, что в Украине происходит процесс формирования исторического самосознания. И дальнейшее изучение познания сути украинской революции, в частности установление единых хронологических её границ, – хороший способ ускорить процесс становления новой парадигмы национальной истории.

Библиография

1. Fedyshyn, Oleh S. Germany's Drive to the East and the Ukrainian Revolution 1917–1918. New Brunswick, N. J.: Rutgers University Press, 1971. 401 p.
2. Нурыц І. Кроків над «І». Реконструкція революції української // Історична правда. 25.05.2020.
3. John S. Reshetar Jr. The Ukrainian Revolution, 1917–1920: A Study In Nationalism. Literary Licensing, LLC, 2011. 374 p.
4. Андрусішин Б.І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917–1920 рр. К. : Федерація професійних спілок України, 1995. 192 с.
5. Бойко О.Д. Формування території Української незалежної держави в часи Української революції (1917–1921 рр.). К. : Інститут історії України НАН України, 2007. 64 с.
6. Верстюк В. Україна: виклики 1918 року // 1918 рік в історії Центрально-Східної Європи: до 100-річчя проголошення незалежності УНР та 100-річчя відродження польської державності : матеріали Міжнародної наукової конференції (Харків, 27-29.09.2018 р.) / відп. ред. Є.Сінкевич. Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, Генеральне консульство Республіки Польща в Харкові. Харків : ФОП Панов А. М., 2019. С. 7-15.
7. Грицак Я. Й. Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст. К., 1996. 360 с.
8. Калакура Ярослав. Ментальний вимір Української революції 1917–1921 рр. // Революція, державність, нація: Україна на шляху самоствердження (1917–1921 рр.) : Матеріали Міжнародної наукової конференції (м. Київ, 1–2 червня 2017 р.) / упоряд. В. Верстюк (відп. ред.), В. Скальський, Г. Басара-Тилішак, В. Бойко. Київ–Чернігів : Сіверський центр післядипломної освіти, 2017. С. 83-100.
9. Капелюшний В. Здобута і втрачена незалежність: історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917–1921 рр.). К. : Олан, 2003. 608 с.
10. Капелюшний В.П., Коваль О.Ф. Незламна і нескорена: національна еліта в Українській революції 1917-1921 років. Історіографічний нарис. Монографія. К. : Інтерсервіс, 2018. 480 с.
11. Ковальчук М. На чолі Січових стрільців. Військово-політична діяльність Євгена Коновальця в 1917–1921 рр. К.: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2010. 288 с.
12. Королёв Г. Украинская революция 1917–1921 гг.: мифы современников, образы и представления историографии (ru, en) // Ab imregio : международный научный журнал. Нью-Йорк, Казань, 2011. Вып. 4. С. 357-374.
13. Морозова О. Дослідження історії України першої половини XX ст. в сучасній польській історіографії : напрямки, концепції, дискусії : монографія. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2020. 432 с.

14. Нариси історії української революції 1917–1921 років: У 2-х кн. / В. Ф. Верстюк, В. І. Головаченко, Т. С. Осташко та ін.; ред. кол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, В. Ф. Верстюк та ін. Кн. І. К.: Наукова думка, 2011. 390 с.
15. Радченко Л.О. Національно-демократична революція в Україні 1917-1920 років у новітній вітчизняній літературі : дис...канд. іст. наук : 07.00.06. Харківський державний університет. Х., 1996. 168 с. ; Радченко Л.О. Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917-1920 років. Х. : Око, 1996. 120 с.
16. Реєнт О. Більшовизм і українська революція 1917-1920 рр. : спроба визначення характеру і динаміка соціальних процесів. К., 1994. 39 с.
17. Розовик Д.Ф. Культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: Монографія. К.: «Аквілон-Плюс», 2011. 544 с.
18. Розовик Д.Ф. Національно-культурне будівництво в Україні у 1917–1920 рр.: автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». К., 2004. 38 с.
19. Розовик Д.Ф. Українське культурне відродження в роки національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). Монографія. К.: «Київський університет», 2002. національно-демократичної революції (1917–1920 рр.). Монографія. К.: «Київський університет», 2002. 311 с.
20. Селянське республікотворення періоду Української революції 1917–1921 рр. / С.В. Корновенко та ін. М-во освіти і науки України, Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. Черкаси : Чабаненко Ю. А., 2019. 219 с.
21. Солдатенко В.Ф. Деміурги революції: нарис партійної історії України 1917–1920. Київ, 2017. 748 с.
22. Солдатенко В.Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. К.: Либідь, 1999. 976 с.
23. Солдатенко В.Ф. Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.). К.: Пошуково-видавниче агентство "Книга пам'яті України", Видавничий центр "Просвіта", 1999. 508 с.
24. Стрельський Г.В. Діячі України доби національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.). Біографічний словник // Історія в школі. 1998. №5/6. 2000. №4.
25. Яценко О.В. Кооперативний рух на Поділлі в роки Української революції (1917–1921): автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01 «Історія України». Чернігів, 2011. 20 с.

TENTATIVE DE EMIGRARE A POPULAȚIEI DIN JUDEȚELE AKKERMAN ȘI ISMAIL ÎN EXTREMUL ORIENT ÎN ANII 1893-1895

Viorel BOLDUMA,

drd., lector universitar,

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-2111-3701>

Summary

In this article, based on archive materials and published works, the author analyzes attempts to emigration of the population from the Ismail, Akkerman county in the Amur/Priamur region, in the years 1893-1895. The main cause of population emigration is to be identified in the demographic processes that took place in the province in the first half century, in the policy of colonization and denationalization promoted by the Russian imperial administration, in the consequences of the agrarian reform of 1868, frequent droughts, epidemics and raising taxes. The imperial authorities practically did not stand in the way of granting permission for the emigration of the population. The main condition was to comply with the circulars and regulations issued, according to which emigration was allowed.

Keywords: *Bessarabia, Russian Empire, Amur, Priamur, Ussuriysk, Akkerman, Cahul, Ismail, reform, legislation, emigration, peasants, land.*

Din momentul anexării Basarabiei la Imperiul Rus, în 1812, interesul pentru istoria provinciei, în general, și pentru problemele majore ce țin de politica social-economică a țarismului la periferiile naționale ale Imperiului, în special, constituie un subiect actual și necesar de cercetare.

Subiectul pus în discuție are tangență cu înțelegerea problemelor majore legate de aplicarea în Basarabia a politicii de colonizare, reformei agrare din 14 iulie 1868 și efectele ei asupra diferitor categorii de țărani din Basarabia. În acest context, vom analiza migrația populației din Basarabia în Extremul Orient, prin prisma acestor aspecte, luând ca bază documente care n-au fost puse în circuitul științific până în prezent.

Astfel, după anexarea Basarabiei de către Imperiul Rus, o parte a populației a fost forțată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării țăranilor liberi în țărani iobagi¹⁸¹. Situația economică a țăranilor s-a înrăutățit și mai mult odată cu implementarea politicii de colonizare cu populație alogenă (bulgari, găgăuzi, germani, elvețieni, evrei etc.), care s-a bucurat de diverse înlesniri și privilegii din partea autorităților imperiale, la începutul secolului al XIX-lea.

¹⁸¹ D. Poștarencu. *Exodul populației peste Prut după anexarea Basarabiei la Imperiul Rus*. În: Revista de istorie a Moldovei, nr. 1-2, Chișinău, 2003, p. 93-99; V. Tomuleț. *Exodul populației din Basarabia în Moldova de peste Prut (anii 1812-1828)*. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 2, Chișinău, 2012, p. 55-78.

Problema emigrației¹⁸² populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre și Extremul Orient/Siberia a fost elucidată sporadic atât în literatura de specialitate din perioada țaristă¹⁸³, sovietică rusă și moldovenească¹⁸⁴, cât și în cea din Republica Moldova după obținerea independenței¹⁸⁵.

În pofida acestui fapt, mai multe aspecte ale subiectului examinat au continuat să rămână neclarificate (antecedentele și consecințele reformelor agrare din 1868; procesele sociale din satul basarabean după reformă; migrările populației în afara guberniei etc.), necesitând o abordare specială și detaliată, iar altele au fost cercetate tendențios și unilateral (tulburările țărănești în anii implementării reformelor agrare și în perioada post-reformă etc.), sub impactul factorilor ideologici, impunându-se o reexaminare, o abordare critică și obiectivă, în baza unor noi izvoare inedite, ceea ce ne permite să punem în discuție tema dată.

Documentele depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova (Fondul 2, *Cancelaria guvernatorului Basarabiei* și Fondul 8, *Oficiul gubernial pe probleme țărănești din Basarabia*) ne oferă posibilitatea să afirmăm că primele manifestări ale emigrației populației din Basarabia s-au produs încă în anii '40 ai secolului al XIX-lea, atunci când sunt atestate primele cereri ale populației din provincie de a emigra în Crimeea și Caucaz¹⁸⁶. Asemenea cereri au urmat să parvină în anii 1860 și 1861 de la țăranii din județele Hotin, Bălți și Chișinău¹⁸⁷.

¹⁸² *Migrațiune/emigrațiune de populație* – deplasarea în masă, de pe un teritoriu pe altul, dintr-o regiune în alta, a unor popoare sau a unor grupuri de populație, determinată de diverși factori: economici, sociali, politici, confesionali etc. În legătură cu anexarea Basarabiei la Imperiul Rus, pot fi delimitate mai multe tipuri de migrație: 1. migrația spontană a populației, care se petrecea în taină, fără acordul și susținerea instituțiilor guvernamentale; 2. migrația organizată, susținută de administrația imperială sau regională; 3. migrația sau colonizarea moșierească (В. Зеленчук. *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*, Кишинев, 1979, с. 114-115).

¹⁸³ П. Батюшков. *Бессарабия. Историческое описание*, СПб., 1892, с. 15-161; П. Крушеван. *Бессарабия. Географический, исторический, статистический, экономический, этнографический, литературный справочник*. Москва, 1903, с. 41-71; Н. Лашков. *Бессарабия – к столетию присоединения к России 1812-1912 гг. Географический и историко-статистический обзор состояния края*, Кишинев, 1912, с. 2-63.

¹⁸⁴ *Istoria RSS Moldovenești din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*, Chișinău, 1984, p. 208-235; И. Анцупов. *Государственная деревня Бессарабии (1812-1870)*, Кишинев, 1966 passim; Я. Гросул. *Крестьянская реформа 1868 г. и ее особенности*. În: Ученые Записки Кишиневского Государственного Университета, т II, Кишинев, 1949, с. 79-115; Я. Гросул. *Крестьяне Бессарабии (1812-1861 гг.)*. Кишинев, 1956, с. 37-104; Я. Гросул, И Будак. *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии*. Кишинев, 1956, с. 92-96; Я. Гросул, И. Будак. *Очерки истории народного хозяйства Бессарабии (1861-1905)*. Кишинев, 1972, с. 330-350; В. Зеленчук. *Население Бессарабии и Поднепровья в XIX в. (Этнические и социально-демографические процессы)*. Кишинев, 1979, с. 121.

¹⁸⁵ N. Ciubotaru. *Fenomenul migrației țăranilor basarabeni în regiunile îndepărtate ale Rusiei în secolul XIX – încep. secolului XX*. În: *Probleme ale științelor socio-umane și modernizării învățământului*, vol. 3, Chișinău 2012, p. 58-64; I. Jarcuțchi. *Unele considerente privind migrarea țăranilor din județul Tiraspol în Siberia la finele secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea*. În: *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, Chișinău, 2005, p. 96-109; V. Scutelnic. *Migrațiunea țăranilor din Basarabia în Caucaz, Kuban, Siberia și Extremul Orient (a doua jumătate a secolului al XIX-lea – începutul secolului al XX-lea)*. În: *Destin Românesc*, nr. 3-4, Chișinău, 2007, p. 115-132; V. Tomuleț. *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, ediția a III-a, revăzută și adăugită, Iași, 2014, passim.

¹⁸⁶ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), F. 2, inv. 1, d. 1860, f. 1-6; ANRM, F. 2, inv. 1, d. 1841, f. 1-24.

¹⁸⁷ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 7142, f. 6-7, 9-10.

Analiza documentelor editate, supuse reevaluării, și a celor inedite, de arhivă, ne permite să constatăm că aplicarea în Basarabia a reformei agrare din 14 iulie 1868, care a agravat și mai mult situația economică a țăranimii, insuficiența de pământ, dar și secetele frecvente și creșterea impozitelor au constituit cauzele principale care au generat emigrarea populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre, Extremul Orient/Siberia.

Amintim că, în baza Regulamentului din 14 iulie 1868, suprafața lotului de împroprietărire a variat între 8 și 13,5 desetine. Țăranii au primit, în medie, câte 7,39 desetine. Mărimea lotului depindea de așezarea geografică și fertilitatea solului. Pentru județele Hotin, Soroca, Chișinău și Bender au fost stabilite două categorii de loturi, iar pentru județele Iași, Orhei și Akkerman – o singură categorie. Cele mai mari loturi de pământ au primit țăranii din județul Bender – 10,5-11,5 desetine¹⁸⁸ și din județul Akkerman – 13,5 desetine, iar cele mai mici loturi (8-8,5 desetine) – țăranii din județul Hotin¹⁸⁹. După aplicarea reformei agrare, situația majorității țăranilor a rămas practic neschimbată, ba în unele județe s-a înrăutățit cu mult. Nu toți țăranii au primit pământul potrivit legii. În general, peste 100000 țărani din Basarabia aveau cel mult câte un hectar de pământ în proprietate, 200000 de țărani dețineau câte 3,5 hectare, numai 150000 peste 8 hectare de pământ¹⁹⁰.

Menționăm că încercări de emigrare a populației în Extremul Orient au fost și anterior. Astfel, într-un raport adresat guvernatorului Basarabiei din 23 februarie 1861, ispravnicul județului Chișinău Botean scria că printre locuitorii plasei Hâncești, satele Logănești, Pulbereni, Stolniceni, Spărieți circula zvonul precum că guvernul țarist îndeamnă țăranii să emigreze în Crimeea, Caucaz și în regiunea Amur. Ispravnicul menționa că acest zvon este lansat de fostul funcționar de birou Evsevi Hrsjonstovski, stabilit la Chișinău din gubernia Podolia¹⁹¹. Totodată, un ex-funcționar rus din orașul Hotin Kubarkin este învinuit că instigă, prin promisiuni false, țăranii satelor Babin și Rucșin din județul Hotin să-și vândă averea și să emigreze în Crimeea, Amur¹⁹².

¹⁸⁸ *Desetină (desetină de stat)* – măsură a suprafeței în Rusia, egală cu 2400 de stânjeni pătrați (1,09 hectare) sau cu 240 de stânjeni în lungime și 10 în lățime. Stânjenul este egal cu 3 arșini. Un stânjen pătrat este egal cu 3 arșini în lungime, 3 arșini în lățime și 3 arșini în înălțime. Desetina ca măsură a suprafeței a fost introdusă în Basarabia după lichidarea unităților de măsură românești – falcea, prăjina, pasul, palma etc. potrivit Regulamentului despre țăranii sau agricultorii liberi în Basarabia din 24 ianuarie 1834 (V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni). Ediția a III-a, revăzută și adăugită*. Iași, 2014, p. 279).

¹⁸⁹ Я. Гросул, И Будак, *Крестьянская реформа 60-70 годов XIX века в Бессарабии*, p. 60, 198-222; V. Tomuleț, *Basarabia în epoca modernă (1812-1918) (Instituții, regulamente, termeni)*, p. 502-503; V. Scutelnic, *Regulamentul despre relațiile agrare ale țăranilor regiunii Basarabia*. În: Revista de istorie a Moldovei, nr. 1, Chișinău 2007, p. 60-78.

¹⁹⁰ Șt. Purici, *Istoria Basarabiei*, București, 2011, p. 104-105.

¹⁹¹ *История Молдавии. Документы и материалы. Т. 4: Положение крестьян и общественное движение в Бессарабии (1861-1895 годы)* / Сост.: I. Г. Будак; Под ред.: Я. Г. Гросула (отв. ред.) и др., Кишинев, 1964, p. 18-20.

¹⁹² *Ibidem*, p. 20.

Izvoarele confirmă că, până în anii '90 ai secolului al XIX-lea, direcția principală de emigrare a țăranilor a fost Crimeea și Caucaz, care geografic erau cele mai aproape de Basarabia¹⁹³.

Odată cu adoptarea legii din 13 iulie 1889 *Despre migrarea locuitorilor rurali și miciburghezilor pe pământurile domeniiale*¹⁹⁴, procesele migraționiste din Basarabia cresc atât în intensitate, cât și se diversifică geografic, în evidență ieșind Siberia/Extremul Orient.

Un impuls ce i-a determinat pe țăranii din Basarabia să emigreze a fost și mortalitatea înaltă din această perioadă. Anul 1892 poate fi considerat culminant în privința mortalității, în ambele medii de trai înregistrându-se 63235 de decese. Din cauza bolilor molipsitoare au decedat 5592 de locuitori ai Basarabiei, cei mai mulți dintre care (1754 sau 31,4%, inclusiv 722 sau 41,1%, din orașe) au pierit de holeră, această molimă bătând din luna august până la sfârșitul anului în toate județele provinciei. La creșterea numărului de decese au contribuit și recoltele proaste din anii anteriori, care au influențat asupra situației economice a locuitorilor și au provocat, în perioada premergătoare epidemiei de holeră, slăbirea puterii vitale a populației. După dispariția unor cauze generatoare ale crizei de mortalitate, numărul deceselor, până la sfârșitul secolului al XIX-lea, a fost într-o ușoară scădere. O cotă mai înaltă se constată în anul 1896, când au încetat din viață 52106 de persoane, cazurile de deces mai frecvente, față de anii anteriori și ulteriori, producându-se în mediul rural (44232 de oameni)¹⁹⁵.

Pentru a reglementa emigrarea populației, autoritățile imperiale, în dependență de regiune, au emis un șir de regulamente.

Astfel, la 8 noiembrie 1860 a fost adoptat *Regulamentul privind popularea pământurilor aflate în posesiune din Crimeea de către imigranți străini*. Conform acestui Regulament, emigranții se bucurau de un șir de privilegii, printre care scutirea de serviciul militar pe viață și de impozite pe un termen între 5 și 20 de ani¹⁹⁶.

Emigrarea populației în Caucaz se realiza în conformitate cu *Regulamentul din 10 mai 1862 privind așezarea în fața de vest muntoasă caucaziană a cazacilor din Kuban și alți imigranți din Rusia*¹⁹⁷, iar emigrația populației în districtul Cernomorsk era reglementată prin *Regulamentul privind popularea districtului Mării Negre și gestionarea acestuia din 10 martie 1866*¹⁹⁸.

¹⁹³ ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8633, f. 18-18 verso, 21, 45, 65-65 verso, f. 69; ANRM, F. 2, inv. 1, d. 8662, f. 16-16 verso, 44-48, 51-52; ANRM, F.8, inv. 2, d. 2087, f. 16, 20-29, 31-36; V. Bolduma. *Emigrația populației din Basarabia în Caucaz, Crimeea și nordul Mării Negre* (anii '70- '90 ai secolului al XIX-lea). Tyragetia s.n. XIV/2, 2020, 185-200.

¹⁹⁴ *Полное собрание законов Российской империи*. (ПСЗРИ), Собр. третье. Т. IX. 1889. № 6198, СПб., 1891, с. 535-538.

¹⁹⁵ D. Poștarencu. *Mișcarea naturală a populației basarabene în perioada țaristă*. În: Revista de Istorie a Moldovei, nr. 4, Chișinău, 2013, p. 21.

¹⁹⁶ ПСЗРИ, Собр. II, т. XXXV. 1860, отд. второе, № 36298, СПб., 1862, с. 224-226.

¹⁹⁷ ПСЗРИ, Собр. II, т. XXXVII, 1862, отд. первое, № 58256, СПб., 1865, с. 406-425.

¹⁹⁸ ПСЗРИ, Собр. II, т. XLI, 1868, отд. первое, № 45093, СПб., 1868, с. 237-241.

În vederea realizării procesului de emigrare a populației în regiunea Amur și Primoria (Extremul Orient), autoritățile țariste au emis *Regulamentul privind așezarea rușilor și străinilor în regiunile Primoria și Amur ale Siberiei de Est*¹⁹⁹. Această lege, adoptată la 20 martie 1861 pentru o perioadă de 20 de ani, a fost prelungită cu anumite completări în anul 1882 pentru o perioadă de 10 ani²⁰⁰, apoi în anul 1892 cu încă 10 ani²⁰¹.

Prin urmare, scopul autorităților imperiale era de a popula și valorifica aceste pământuri anexate și a crea o bază socială solidă, formată din populație preponderent de origine slavă, similar cum a procedat în Basarabia, după anexarea acesteia la Rusia.

Documentele depozitate în Arhiva Națională a Republicii Moldova²⁰², fondul 329, inventarul 3, ne oferă posibilitatea să afirmăm că, în perioada 1893-1895, un număr mare de cereri ale țăranilor de a emigra în regiunea Amur și Primoria parvin din județele sudice ale Basarabiei – Akkerman și Ismail.

Documentele incluse în acest fond reprezintă corespondența dintre autoritățile țariste/centrale și funcționarii locali din Basarabia cu privire la cererile/tentativele de emigrare pe pământurile statului din Extremul Orient ale țăranilor din Basarabia, inclusiv din județele Ismail și Akkerman.

Totodată, dosarele conțin listele țăranilor dornici să emigreze, informații despre starea economică a acestora, cauzele emigrării, precum și încercările autorităților locale de a reglementa acest proces.

În perioada anilor 1893-1895, în vederea emigrării în regiunea Amur s-a adresat un număr mare de locuitori ai județelor Ismail și Akkerman. Astfel, la 5 iulie 1894, 81 de familii din județul Akkerman (400 de persoane), din localitatea Turlaci și alte sate din apropiere, au depus cerere de emigrare în regiunile Amur și Primoria. În cereri se menționa că o parte dintre cei dornici să emigreze sunt mic-burghezi rămași fără pământ. Din această cauză, ei, care fac parte din „poporul rus dominant”, sunt nevoiți să arendeze teren agricol de o fertilitate proastă, de la marii latifundiați la un preț de 8-12 ruble desetina pe an. Pe lângă aceasta, secetele din anii 1891, 1892 și 1894 au înrăutățit și mai mult situația lor economică²⁰³. În urma examinării cererilor depuse de țărani, autoritățile imperiale au respins, la 18 martie 1895, 36 de solicitări pe motiv că nu au suficiente resurse pentru emigrare, iar alte 45, deși întruneau condițiile pentru emigrare, de asemenea nu au fost acceptate pe motiv că situația lor materială, după cum considerau autoritățile, le permite să

¹⁹⁹ ПСЗРИ, Собр. II, т. XXXVI. 1861, отд. первое, № 36928, СПб., 1863, с. 682-685.

²⁰⁰ ПСЗРИ Собр. III, т. XXXVI. 1882, отд. третье, № 633, СПб., 1886, с. 26-27.

²⁰¹ ПСЗРИ, Собр. III, т. II, 1892, № 8755, СПб., 1895, с. 477-478.

²⁰² A se vedea: ANRM, Fondul 329, Oficiul gubernial din Basarabia.

²⁰³ ANRM, F. 329, inv. 3, d.140, f. 27.

ducă un trai decent fără să emigreze²⁰⁴. Prin urmare, autoritățile imperiale respingeau cererile de emigrare chiar dacă erau întrunite condițiile necesare, probabil din considerentul că nu doreau să piardă pătura mijlocie, respectiv, decizia era la discreția autorităților locale.

La 15 ianuarie 1895, un alt grup de țărani din mai multe localități ale județului Akkerman, compus din 91 de familii (377 de persoane), a depus o cerere comună pentru emigrare în regiunea Amur/Primoria, Extremul Orient, din contul statului. În adresare, aceștia menționau că se află într-o situație economică precară, fiind nevoiți să achite câte 8-10 ruble pentru arenda unei desetine de pământ pe an. Din aceste motive, locuitorii nu mai reușesc să iasă din datorii și unica salvare o vedeau în emigrarea în regiunea Amur/Primoria. Ca și în alte cazuri, autoritățile au respins toate cererile. Motivul era același – statul nu acoperea cheltuielile de deplasare în Extremul Orient, emigrarea urmând să se realizeze din contul celor dornici să plece din țară²⁰⁵.

Pe parcursul anului 1895, locuitori din mai multe sate din județul Akkerman²⁰⁶ au depus cereri de emigrare în regiunile Amur/Primoria și Ussuriisk din Extremul Orient (Tabelul 1). În solicitările lor, țăranii și mic-burghezii motivau dorința de emigrare prin condițiile de viață foarte proaste, apărute din cauza lipsei acute de teren agricol, a secetelor frecvente abătute asupra județului Akkerman, a inexistenței unei piețe de desfacere a producției, de unde și prețul foarte mic, costul arendeii fiind între 7-12 ruble pentru fiecare desetină pe an etc.

În urma analizei situației economice a fiecărei familii în parte, autoritățile au respins aceste cereri, pe motiv că în urma vânzării bunurilor pe care le dețineau țăranii nu puteau să adune sumele necesare pentru emigrare.

Totodată, din cauza lipsei de bani, țăranii cereau să li se permită emigrarea din contul statului, promițând că vor achita treptat datoria ajunși la destinație. Autoritățile imperiale accentuau în răspunsul dat la cererile țăranilor că emigrarea se permite numai din contul celor dornici să plece din țară²⁰⁷.

Numărul localităților și familiilor din județul Akkerman, care au depus cereri pentru a emigra în regiunea Amur/Primoria și au primit refuz, este prezentat în Tabelul 1.

²⁰⁴ *Ibidem*, f. 69.

²⁰⁵ *Ibidem*, f. 70-75; 130.

²⁰⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 140, f. 1-464; d. 194, f. 1-10; d. 195, f. 1-6; d. 196, f. 1-22; d. 197, f. 1-15; d. 198, f. 1-6; d. 199, f. 1-3; d. 200, f. 1-6; d. 201, f. 1-6; d. 219, f. 1-18; d. 229, f. 1-21; d. 247, f. 1-11; d. 261, f. 1-76; d. 266, f. 1-17; d. 271, f. 1-14; d. 274, f. 1-12.

²⁰⁷ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 219, f. 1.

Tabelul 1

Lista localităților din județul Akkerman și numărul locuitorilor acestora, ale căror cereri pentru a emigra în Extremul Orient (Amur/Primoria), în anii 1894-1895 au fost respinse*:

Nr. c/o	Localitatea	Anul	Numărul de familii	Numărul de persoane	Statutul familiilor dornice să emigreze	Regiunea unde urmau să emigreze
1.	Turlaci	1894	81	400	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
2.	Țariceanca, Plahteevca, Alexandrovca, Ermoclia, Karnaleevka Popovca, Bairamcea, Volontirovka	1895	91	377	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
3.	Alexandrovca	1895	40	125	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
4.	Karnaleevka, Uspenskoie, Bairamcea	1895	33	102	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
5.	Copceac, Volontirovka	1895	34	186	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
6.	Nicolaevca	1895	51	240	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
7.	Akkerman	1895	65	330	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
8.	Volontirovka	1895	16	63	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
9.	Ivanovca - Russkaia	1895	16	94	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
10.	Bairamcea	1895	30	133	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
11.	Ermoclia	1895	24	100	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
12.	Volontirovka, Răscăeți, Marienfeld, Stepanovka, Răileanca, Țariceanca, Caplani, Antonovka,	1895	365	2000	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria

	Palanca, Alava, Tudora					
13.	Semenovca	1895	59	295	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
14.	Olănești	1895	16	72	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
15.	Frumușica – Veche	1895	42	204	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
Total – 26 localități		1894/95	963	4721	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 140, f. 1-10, 70-75; d. 194, f. 1-10; d. 195, f. 1-6; d. 196, f. 1- 22; d. 197, f. 4-10, 13-14, d. 198, f.5-7; d. 199, f. 3-4; d. 200, f. 5-6; d. 201, f. 5-6; d. 219, f. 2-4; d. 229, f. 2; d. 247, f. 4; d. 261, f. 31-65; d. 266, f.1; d. 271, f. 2; d. 274, f. 9-12.

Datele din tabel confirmă că, pentru a emigra în regiunea Amur/Primoria, în anul 1894 au depus cereri doar 81 de familii (400 de persoane) din satul Turlaci, iar în anul 1895 au depus 882 de familii, cu un număr de 4321 de persoane, din alte 25 de localități ale județului Akkerman, cele mai multe fiind din satul Turlaca, 81 de familii, ceea ce reprezintă 400 de persoane. Subliniem faptul că existau mai multe cazuri când țăranii din câteva localități formau o listă comună (Țariceanca, Plahteevca, Alexandrovca, Ermoclia, Karnaleevka, Popovca, Bairamcea, Volontirovka; Volontirovka, Răscăeți, Marienfeld, Stepanovca, Răileanca, Țariceanca, Caplani, Antonovca, Palanca, Alava, Tudora, Moldavca). Menționăm că din aceleași localități au depus cereri pentru emigrare mai multe grupuri de țăranii în diferite luni ale anului 1895 (Volontirovca, Cornoleuca, Alexandrovca, Ermoclia).

Totodată, observăm că o bună parte de cereri depuse de țăranii/mic-burghezi pentru emigrare erau din plasele de pe domeniile satelor Volontirovca, Plahteevca, Palanca, Ivanovca - Russkaia, Alexandrovca²⁰⁸.

Un număr mare de cereri pentru emigrare în Extremul Orient au parvenit din orașul Cahul, județul Ismail.

Astfel, la 2 martie 1895, Grigorie Muzâca și Timofei Gricenko, reprezentând interesele a 36 de familii (153 de persoane) din orașul Cahul, au depus cerere de emigrate în regiunea Amur, din contul statului. În urma examinării cererilor, la data de 12 iulie 1895, autoritățile au dat răspuns prin care au fost respinse toate cererile, motivând că nici o cerere nu întrunește condițiile pentru emigrare și accentuând că statul nu suportă cheltuielile pentru cei dornici să emigreze²⁰⁹.

²⁰⁸ Памятная книжка Бессарабской области на 1862 год. Кишинев, 1862, p. 269-272; S. Cornea, *Organizarea administrativă a Basarabiei sub ocupație țaristă (1812-1917)*, Brăila: Istros, 2019, p. 172.

²⁰⁹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 203, d. f. 1, 5, 6.

Un alt grup de locuitori ai orașului Cahul, compus din 91 de familii (253 de persoane), reprezentați de Arsenie Odovenko, au depus la 12 aprilie 1895 cereri pentru emigrare în regiunea Amur/Primoria, Extremul Orient, din contul statului. În adresare, aceștia menționau ca se află într-o situație economică precară, fiind nevoiți să achite câte 15 ruble arenda unei desetine de pământ sau să dea moșierului între 2/5-2/4 din roadă. În afară de aceasta, mai aveau de achitat impozitul pentru imobil – 8 ruble, pentru folosirea pășunilor: pentru o pereche de bivoli – 10 ruble; o pereche de cai – 10 ruble; o vacă – 5 ruble. Din aceste motive, locuitorii nu mai reușeau să iasă din datorii și unica salvare o vedeau în emigrarea în regiunea Amur sau Primoria. La 25 aprilie 1895, autoritățile au avizat negativ și aceste cereri. Motivul era același – statul nu acoperă cheltuielile de deplasare în Extremul Orient, emigrarea urmând să se realizeze din contul celor dornici să părăsească patria. La fel, în răspuns se menționa că, în urma analizei stării economice a celor 91 de familii, după vânzarea bunurilor acestora, nici o familie nu poate să adune sume minime pentru emigrare²¹⁰.

Același răspuns, la data de 7 mai 1895, a primit și grupul compus din 22 de familii (101 persoane), locuitori ai orașului Cahul, reprezentați de către Maxim și Serghei Demcenko, Ivan Titov și Constantin Vronski, la cererea depusă la 11 aprilie 1895²¹¹.

În cererile depuse de către țărani, drept cauză a emigrației era invocată criza terenului agricol ca rezultat al creșterii demografice. Astfel, locuitorii satului Ermoclia, în cererea lor de emigrare, subliniau că în localitate sunt 300 de gospodării, iar la momentul înzestrării lor cu teren agricol erau 74 de gospodării. Prin urmare, ei menționau că, dacă li se va permite să emigreze în regiunea indicată, celor rămași la baștină le va reveni mai mult teren agricol²¹².

În continuare vom analiza cel mai mare grup care, la 20 noiembrie 1895, în frunte cu Vasilie și Alexandru Miron, reprezentând interesele a 105 familii (734 de persoane) din orașul Cahul, s-au adresat guvernatorului Basarabiei cu rugămintea să li se permită emigrarea în regiunea Amur, din contul statului. După cum remarcau autoritățile, era deja a treia oară când ei se adresau cu acest demers, dar de fiecare dată au fost refuzați. Refuzul era explicat prin faptul că, în conformitate cu legislația în vigoare, țăraniii trebuiau să se deplaseze în regiunea indicată pe cont propriu. Prin urmare, ca să acumuleze suma necesară de bani, ei trebuiau să-și vândă bunurile²¹³.

Drept motiv pentru emigrare, țăraniii indicau în cerere lipsa acută de pământ și arenda foarte scumpă a pământului agricol (12 ruble pentru arenda unei desetine de pământ pe an). Este interesant că în adresările lor către autorități, sătenii subliniau faptul că o bună parte dintre ei sunt urmașii țăranilor ruși sosiți în Basarabia după anexarea acesteia de către Rusia țarista²¹⁴. Prin urmare, lipsa

²¹⁰ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 233, f. 1, 8.

²¹¹ ANRM, F. 329, inv. 3, 237, f. 1, 2.

²¹² ANRM, F. 329, inv. 3, d. 247, f. 2-3.

²¹³ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 1-3.

²¹⁴ *Ibidem*, f. 32-38.

terenului agricol era resimțită și printre țărani ruși sosiți în Basarabia. Aceasta se observă și în lista solicitanților din satul Leova, dornici să emigreze în Extremul Orient, care includea și locuitori proveniți din diverse gubernii ale Imperiului Rus: Tula, Kursk, Volânia, Smolensk, Viatka, Ryazan²¹⁵.

Analizând situația economică a celor 105 familii din orașul Cahul, autoritățile au constatat că, în urma vânzării bunurilor, doar 50 dintre acestea pot aduna suma necesară de bani pentru a putea emigra în regiunea Amur, suma minimă acceptată în această listă fiind de 380 de ruble²¹⁶. Restul familiilor au fost refuzate din motiv că nu pot acumula suma suficientă pentru a putea emigra²¹⁷.

Totodată, din lista de 105 familii, doar familia Rogozenko deținea în proprietate privată 5 desetine de pământ în satul Moscovei. Cu toate că, în urma vânzării bunurilor, aceasta putea să obțină suma necesară pentru emigrare, i-a fost refuzată examinarea cererii pe motiv că și aici se poate descurca. Celelalte 104 familii, pentru a se putea întreține, arendau pământ la prețul de 12 ruble desetina pe an²¹⁸.

De altfel, ispravnicul de județ remarca faptul că în orașul Cahul sunt scoase la vânzare peste 100 de case și puțin probabil ca țărani să-și poată vinde bunurile la prețurile dorite, ținând cont că populația este săracă. Prin urmare, le vor vinde pentru sume derizorii sau nu le vor putea vinde deloc²¹⁹.

Chiar dacă 50 de familii au primit actele necesare pentru a putea emigra, emise de autoritățile locale și cele centrale, 45 de familii dintre acestea, în decursul anului 1898, au cerut să fie primite înapoi în obște, întorcând actele pentru emigrare din motivul oficial că s-au răzgândit să plece²²⁰. Credem însă că motivul real a fost că țărani n-au reușit să-și vândă bunurile și exista și presiunea/piedicile din partea moșierilor locali care nu doreau să piardă brațele de muncă.

Numărul familiilor din orașul Cahul, care au emigrat în regiunea Amur, este prezentat în Tabelul 2.

²¹⁵ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 241, f. 17-20.

²¹⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 46-80.

²¹⁷ *Ibidem*, f. 84-85.

²¹⁸ *Ibidem*, f. 19.

²¹⁹ *Ibidem*, f. 18 verso.

²²⁰ *Ibidem*, f. 91-174, 175-175 verso.

Tabelul 2

Lista familiilor din orașul Cahul, județul Ismail, plecate în regiunea Amur în anul 1898*

Nr. c/o	Numele, prenumele (componenta familiei)	Vârsta (ani)	Suma de bani obținută în urma vânzării bunurilor (în ruble)	Regiunea unde urma să emigreze
1.	Tuluk Timofei**	70	790	Amur
	Tuluk Maria	68		
	Tuluk Ivan	38		
	Tuluk Oxana	30		
	Tuluk Evghenii	12		
	Tuluk Gorpina	10		
	Tuluk Gheorghii	8		
	Tuluk Parascovia	5		
	Tuluk Iakob	3		
	Tuluk Ecaterina	8 luni		
	Tuluk Vasilii	29		
	Tuluk Eudochia	28		
	Tuluk Natalia	4		
	Tuluk Matriona	2		
2.	Miron Alexandr	65	1085	Amur
	Miron Maria	50		
	Miron Yakim	18		
	Miron Mavra	10		
	Miron Domna	7		
	Miron Ivan	35		
	Miron Parascovia	30		
	Miron Pavel	8		
	Miron Dumitru	6		
	Miron Maria	3		
Miron Gherasim	1			
3.	Miron Efstafii	60	450	Amur
	Miron Olga	55		
	Miron Manoil	13		
	Kipariov Daniil (ginerele lui Miron E.)	26		
	Kipariov Palaghia	24		
	Kipariov Victoria	6 luni		
4.	Lebedev Nicolae	60	775	Amur
	Lebedev Anastasia	45		
	Lebedev Ivan	22		
	Lebedev Metodii	10		
5.	Sokora Kuzima	67	550	Amur
	Sokora Macarie	28		
	Sokora Efstafii	19		
Numărul total		38	3650	Amur

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 48 verso, 50, 51, 52.

** Cu **Bold** sunt indicate familiile țăranilor ce au emigrat în regiunea Amur.

Datele sistematizate în Tabelul 2 confirmă că în regiunea Amur au emigrat numai 5 familii, cu un număr de 21 de persoane mature, cu vârste cuprinse între 70 și 18 ani și 17 copii minori cu vârste între 6 luni și 12 ani.

Prin urmare, situația precară în care se aflau locuitorii orașului Cahul îi forța să vândă tot și să emigreze în căutarea unor condiții prielnice pentru familiile lor.

Totodată, observăm că majoritatea numelor de familie sunt de origine rusă, aceștia fiind urmașii coloniștilor ruși sosiți în aceste locuri după anexarea Basarabiei. Aceștia, din cauza insuficienței de teren agricol și a măririi numărului membrilor de familie, s-au adresat să li se permită să emigreze în regiunea Amur.

Astfel, observăm că cererile de emigrare au fost depuse pe 22 noiembrie 1895, iar soluționarea lor definitivă din partea autorităților a fost în anul 1898. Acest fapt se explică prin numărul mare de solicitări parvenite din județele Basarabiei, care trebuiau analizate minuțios de autoritățile centrale și locale.

Asemenea cazuri când autoritățile permiteau emigrarea au existat și în județul Akkerman. Astfel, într-un raport către Gubernatorul Basarabiei din 22 septembrie 1895, întocmit de ispravnicul județului Akkerman, aflăm că permisiune de a emigra în regiunea Primoria la data de 15 aprilie 1895 a primit mic-burghezul Evsei Boicenko (5 persoane) din localitatea Turlaci care, la 17 august al aceluiași an, a și ajuns în regiunea Primorie²²¹. La fel, la 15 mai 1895, au primit permisiunea pentru emigrare în regiunea Primoria familiile mic-burghezilor Arcadie Albul care, în urma vânzării bunurilor sale, a obținut suma de 500 de ruble și a lui Andrei Badiuk, care a acumulat suma de 1000 de ruble. Ambele familii erau din satul Karnaleevka, județul Akkerman²²².

De asemenea, ispravnicul județului Akkerman, într-un raport adresat autorităților centrale din 8 noiembrie 1895, menționează că, la 27 iulie 1895, în regiunea Primoria au plecat mic-burghezii din orașul Akkerman, Grigorie Macarov Golovcenko (5 persoane), Ivan Macarov Golovcenko (8 persoane) și Iosif Macarov Golovcenko (8 persoane) care, în urma vânzării bunurilor pe care le dețineau, au obținut sumele necesare pentru emigrare: respectiv câte 500, 600, 500 de ruble de familie²²³. La fel, în luna iulie 1895, a mai obținut permisiunea pentru a emigra în regiunea Primorie și mic-burghezul din localitatea Plahteevca, Avacum Manzur (8 persoane), care, în urma vânzării bunurilor sale, obținuse suma de 500 de ruble²²⁴.

În luna mai 1895, au fost acceptate pentru emigrare în regiunea Primoria familiile mic-burghezilor Zaharia Petrov Duca (11 persoane), care a obținut, în urma vânzării bunurilor sale,

²²¹ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 140, f. 416, 419.

²²² *Ibidem*, 384-389.

²²³ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 272, f. 23, 24.

²²⁴ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 275, f. 5-15.

suma de 600 de ruble²²⁵ și a lui Ivan Onofrei Kolesnicenko (7 persoane), care a acumulat suma de 1000 de ruble. Ambele familii erau din satul Tropoclo, județul Ismail²²⁶.

Un număr mare de cereri pentru emigrare au mai parvenit și de la țăranii din alte localități ale județului Ismail.

Numărul localităților și familiilor din județul Ismail, care au depus cereri pentru a emigra în regiunile Amur/Primoria/Ussuriisk și au fost respinse, este prezentat în Tabelul 3.

Tabelul 3

Lista localităților din județul Ismail din care locuitorii au depus cereri și au fost respinse pentru a emigra în Extremul Orient (Amur/Primoria/Ussuriisk) în anii 1893-1895*

Nr. c/o	Localitatea	Anul	Numărul de familii	Numărul de persoane	Statutul familiilor dornice să emigreze	Regiunea unde urma să emigreze
1.	Draculea	1893	10	60	Fără pământ/arendași	Primoria
2.	Cahul	1895	244	1205	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
3.	Ismail	1895	181	965	Fără pământ/arendași	Primoria/Ussuriisk
4.	Vulcănești	1895	191	980	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
5.	Cișmichioi	1895	24	140	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
6.	Borceag Alexadrovka Nouă	1895	7	36	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
7.	Coștangalia	1895	37	148	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
8.	Țăganca	1895	9	54	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
9.	Chiselița Mică	1895	14	74	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
10.	Baimaclia	1895	41	246	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
11.	Tatar-Baurci	1895	30	130	Fără pământ/arendași	Amur
12.	Leova	1895	51	212	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
13.	Bolgrad	1895	15	66	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
14.	Chircani	1895	1	7	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria
15.	Cârpești Chiosalia Mare Epurenii Enichioi Lărguța,	1895	39	210	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria

²²⁵ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 299, f. 1-5.

²²⁶ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 300, f. 1-4.

	Tartaul					
Total – 22 localități	1893/95	884	4533	Fără pământ/arendași	Amur/Primoria	

* ANRM, F. 329, inv. 3, d. 60, f. 1-5; d. 203, f. 19-32; d. 204, f. 12-7; d. 210, f. 47-81; d. 211, f. 1-6, 42; d. 213, f. 1-9. d. 214, f. 1-14. d. 224, f. 3-11; d. 226, f. 1-5; d. 233, f. 3-12; d. 234, f. 1-4; d. 237, f. 14-16; d. 238, f. 1-19; d. 240, f. 8-11; d. 241, f. 1-22; d. 243, f. 1-10; d. 245, f. 1-10; d. 260, f. 1-15; d. 295, f. 1-8.

Datele din tabelul de mai sus confirmă că pentru a emigra în regiunea Amur/Primoria în anul 1893 au depus cereri doar 10 familii (60 persoane) din satul Draculea, iar în anul 1895 au depus 874 de familii, cu un număr de 4473 de persoane, din alte 21 de localități ale județului Ismail, cele mai multe fiind din orașul Cahul - 244 de familii, ce reprezintă 1205 persoane. Subliniem faptul că existau cazuri când țăranii din câteva localități formau o listă comună (Cârpești, Enichioi, Lărguța, Epureni, Tartaul, Chiosalia Mare, Borceag, Alexandrovca Nouă).

Din tabel mai observăm că toate cererile au fost respinse de autorități, deoarece țăranii, fiind fără pământ și fără bani, cereau ca statul să le acopere toate cheltuielile de drum, ceea ce era interzis de *Regulamentul cu privire la așezarea rușilor și străinilor în regiunea Primoria și Amur a Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, care stipula că fiecare solicitant urma să ajungă pe cont propriu la destinație. Toate aceste familii, chiar vânzându-și bunurile, nu adunau suma minimă necesară pentru emigrare²²⁷. De altfel, în conformitate cu circulară nr. 11 din 19 februarie 1893, emisă de către Ministerul de Interne, cei dornici să emigreze în Extremul Orient trebuiau să fie fără datorii către stat, să dețină sumă minimă de 375-475 ruble (în dependență de ruta aleasă), pentru o familie compusă din 6 persoane²²⁸.

După ce au primit toate actele necesare (permis de călătorie) din partea autorităților, bilete cu preț redus pentru călătorie cu trenul, unde era indicată componența familiei, aceștia urmau să parcurgă un drum lung și anevoios. Astfel, țăranii din orașul Cahul, ce alegeau calea ferată, urmau să se deplaseze pe traseul: Vulcanești/Odessa-Samara-Ufa, până la Omsk, regiunea Akmolinsk. Apoi, de acolo, urmau să ajungă la stația Obi, calea ferată Siberiană, de unde, pe râurile Siberiei, până la orașul Blagoveșcensk, regiunea Amur, parcurgând peste 10 mii de verste²²⁹.

Aceste deplasări puteau dura de la 4-5 luni până 2-3 ani, dacă, desigur, nu se întâmpla nimic pe parcurs. Însă, nu toată lumea putea să ajungă în regiunea Amur, unii s-au îmbolnăvit și au rămas

²²⁷ ПСЗПИ, Собр. III, Т. XII, 1892, № 8755, СПб, 1895, с. 477.

²²⁸ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 211, f. 54.

²²⁹ *Ibidem*, f. 173.

pe drum, unii au murit, alții nu au avut forța și resursele necesare să ajungă la destinație, așa că mulți emigranți s-au stabilit în Siberia și regiunea Transbaikal²³⁰.

Țăranii din toate guberniile imperiului, inclusiv din Basarabia, care alegeau calea maritimă, urmau să se deplaseze din portul Odessa, cu vaporul până la Vladivostok, ajungând acolo în decurs de 50 de zile²³¹. Aceștia urmau să achite: pentru un matur – 90 de ruble, pentru copiii cu vârsta între 2 și 10 ani – 45 de ruble, iar pentru copiii care nu au împlinit vârsta de 2 ani – 22 de ruble și 50 de copeici²³². În conformitate cu prelungirea termenului cu încă 10 ani a *Regulamentului cu privire la așezarea rușilor și străinilor în regiunea Primoria și Amur a Siberiei de Est*, adoptat la 18 iunie 1892, țăranii ajunși la destinație se bucurau de un șir de înlesniri. Ei urmau să primească 100 de desetine de teren agricol de cap de familie, în folosință de la stat, pe un termen de 20 de ani cu drept de răscumpărare la prețul de 3 ruble desetina. Noii veniți erau scutiți de toate impozitele pe un termen de 3 ani. În ceea ce privește satisfacerea serviciului militar, aceștia urmau să se supună normelor și rigorilor stabilite în ținutul dat, ca și localnicii²³³. Ajunși la destinație, țăranii mai puteau beneficia de un ajutor de stat în valoare de 250 de ruble pentru a-și întemeia noua gospodărie²³⁴.

Din cele expuse, conchidem că după anexarea, în 1812, a Basarabiei la Imperiul Rus, o parte a populației a fost forțată să emigreze peste Prut, în Principatul Moldovei, de teama transformării țăranilor liberi în țăranii iobagi. Situația economică a țăranilor s-a înrăutățit și mai mult odată cu implementarea politicii de colonizare și de deznaționalizare practică de autoritățile imperiale, pe parcursul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, cu populație alogenă (ruși, ucraineni, bulgari, găgăuzi, germani, elvețieni, evrei etc.), care a beneficiat de anumite înlesniri și privilegii.

Cauza principală a emigrației populației din Basarabia, în Caucaz, Crimeea, nordul Mării Negre, Extremul Orient/Siberia urmează a fi identificată în procesele demografice care s-au produs în provincie în prima jumătate de secol, în politica de colonizare și de deznaționalizare promovată de administrația imperială rusă, în consecințele reformei agrare din 1868, secetele, epidemiile frecvente și creșterea impozitelor.

În perioada anilor 1893-1895 au parvenit un număr mare de cereri din partea locuitorilor județului Ismail (884 de cereri, 4533 de persoane din 22 de localități) și Akkerman (963 de cereri, 4721 de persoane din 26 de localități), de a emigra în Extremul Orient/Siberia (regiunea Amur/Primoria/Ussuriisk), din cauza lipsei de teren agricol. Autoritățile imperiale, practic, nu

²³⁰ В. Редчун, *К вопросу об особенностях переселенческой политики Российского правительства на Дальнем Востоке во второй половине XIX-века: правовой аспект*. În: *Культура и наука Дальнего Востока*, №2 (22), Хабаровск, 2017, p. 89-90.

²³¹ *Ibidem*, p. 91.

²³² ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 85.

²³³ ПСЗПИ, Собр. III, Т. XII, 1892, № 8755, СПб, 1895, с. 478.

²³⁴ ANRM, F. 329, inv. 3, d. 210, f. 85 verso.

puneau piedici în vederea acordării permisiunii pentru emigrarea populației. Condiția principală era să se respecte circularele și regulamentele emise, conform cărora era permisă emigrarea. Însă, necesitatea de a se deplasa la noul loc de destinație din cont propriu i-a impus pe mulți țărani să se dezică de intenția dată.

Astfel, din cauza lipsei mijloacelor proprii pentru a ajunge la destinație, cu mici excepții, majoritatea cererilor au fost respinse de către autorități.

**CONEXIUNI ȘI INTERFERENȚE ALE MULTICULTURALISMULUI
ÎN „ÎNSEMNĂRILE PRINȚULUI SERGHEI URUSOV”**

Angela LISNIC,
dr. în istorie, conf. univ.
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău,
Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1975-0413>

Summary

The given study, based on the memorialistic source from the beginning of the century. XX, of the princely descendant S.Urusov, analyzes the multicultural connections and interferences in Bessarabia from the beginning of the last century. Based on the definitions and methodological landmarks on multiculturalism, an analysis is made of the multicultural manifestations in the land. The research demonstrates the existence of multiple ethnic cultures in the land. At the same time, the particularities of the manifestation of multiculturalism in different contexts and historical circumstances are shown.

Key-words: *multiculturalism, historical source, ethnic cultures, memories.*

Preambul

Memoria trecutului în mileniul III, supusă unui val puternic de globalizare, vine cu incursiuni cronologice și istoriografice asupra unor aspecte specifice în evoluția istoriei umane. Meleagurile Basarabiei, teritoriu populat din cele mai vechi timpuri cu diverse grupuri etnice, are în istoria sa multiple pagini și evenimente irepetabile, care au lăsat amprenta asupra memoriei colective a populației din această provincie multietnică.

Subiectul prezentului articol în reprezintă comentariile privind interferențele culturale basarabene, pe care le-am constatat în consemnările memorialistice ale prințului Serghei Urusov, privind situația și starea ce exista în acest teritoriul față de spiritul multicultural în Basarabia de la începutul secolului XX. Lucrarea prințului Urusov S.²³⁵ prin esența sa prezintă într-o lumină inedită, trecutul istoric al teritoriilor basarabene privind coabitarea diverselor grupuri etnice ce s-au perindat prin această provincie. Consemnările realizate de descendentul unei vițe princiare din Imperiu Rus, cum a fost principele S. Urusov, care a deținut pe o perioadă destul de scurtă postul de guvernator al guberniei Basarabia, în perioada 1903-1904, prin reflectările sale memorialistice, rămân a fi în istorie și în istoriografie unele dintre cele mai colorate descrieri ale populației de pe acest teritoriu. Această sursă cu caracter personal, este un izvor captivant despre raporturile interculturale și interetnice între populația acestui teritoriu plin de tradiții, confruntări și legături între etnii.

²³⁵ Urusov, S. D. *Însemnările unui guvernator.*, traducere din l. rusă de Vsevolod Ciorneț. Chișinău: Cartier, 2019.

Motiv de cercetare sau câteva referințe teoretice despre multiculturalism

În studiul său, Laurent Bouvet susținea: „Punctul de plecare al tuturor reflecțiilor contemporane asupra multiculturalismului trimite la ideea că identitatea fiecăruia se definește mai degrabă pornind de la apartenențele culturale multiple ale individului, decât de la însăși individualitatea sa – proprie unei concepții universaliste despre om”²³⁶ Acest punct de vedere este confirmat de definiția lui C. Kluckhohn care afirmă: „Cultura constă în modalități tipizate (patterned) de gândire, de a percepe și de a reacționa, modalități ce sunt achiziționate și transmise prin intermediul simbolurilor și care sunt realizări distinctive ale grupurilor umane, incluzând și materializarea acestora în artefacte; constructele tradiționale (derivate din istorie și selectate în mod permanent), precum și valorile atașate acestora ce constituie miezul esențial al culturilor.”²³⁷ Astfel putem să fim de acord cu afirmația lui C. W. Watson, care susținea că „multiculturalismul pare să răspundă necesităților unei lumi în schimbare în care exprimarea diverselor identități capătă forma unor răspunsuri în fața provocărilor aduse atât de către statului național, cât și de sfera transnațională și globală.”²³⁸

Situația ce exista în Basarabia la începutul secolului al XX-lea ne permite să desprindem acele conexiuni și interferențe identitare și etnice ce s-au constituit în acest areal în ultimele secole. Anume aceste corelații demonstrează o paletă complexă și multiformă identitară care bulversează acțiunile umane până în prezent.

Referințe multiculturale pe paginile memoriilor prințului Urusov

Chiar din primele pagini ale însemnărilor prințului S. Urusov desprindem descrierea primirii de care a avut parte acesta când a ajuns pe acest teritoriu. El consemnează că „ajungând în Chișinău am urcat pe platforma vagonului meu, m-am întors cu fața spre public și am dus mâna la chipiu în semn de recunoștință. Asistența și-a scos pălăriile și a început a striga „Ura!”. În această primire el remarcă o grupă aparte, evreii, care „se evidențiau prin temperamentul expansiv și prin acea curiozitate lacomă cu care mă priveau, arătând cu degetul, înghiontind-se unii pe alții și vorbind între ei despre impresia pe care o produseseam”.²³⁹ Accentuarea evreilor ca grup separat el o face datorită prezenței sale în acest teritoriu, după renumitul pogrom evreiesc, care a avut loc la Chișinău în 1903. Totodată, el consemnează și poziția populației autohtone față de evenimentul avut,

²³⁶ Laurent Bouvet. *Comunitarismul. Mituri și realități. Universul Juridic*. București: Universitaria Craiova, 2014, p. 56-57.

²³⁷ Kluckhohn C. The Study of Culture. In: D. Lerner–H.D. Laswell (eds.): *The policy sciences*. Stanford, CA: Stanford University Press, 1951. Apud: Levente Salat Ovidiu Oltean. *Multiculturalism și Interculturalitate*. Suport de curs, Universitatea Babeș-Bolyai, Facultatea de Științe Politice, Administrative și de Comunicare, 2016-2017.

²³⁸ Watson C. W. *Multiculturalism*, Open University Press, Buckingham, Philadelphia, 2000, p. 110. Apud: Frunza, Sandu. Pluralism și multiculturalism/Pluralism and multiculturalism. În: *Journal for the Study of Religions and Ideologies* 3.9, 2010, pp 136-143.

²³⁹ Urusov S. D. *Însemnările unui guvernator*. Traducere din l. rusă de Vsevolod Ciorneț, Chișinău: Cartier, 2019, p. 44.

afirmând că „majoritatea localnicilor creștini nu au luat parte la pogrom, mulți erau indignați de el, dar nici pe departe nu toți dintre ei puteau să spună cu mâna pe inimă că nu au contribuit niciodată și cu nimic la menținerea dezbinării etnice între ambele jumătăți ale populației chișinăuene.”²⁴⁰

Asemenea atitudine era atribuită de Urusov S. condițiilor în care trăia această populație. În rândurile de mai jos ale lucrării găsim o astfel de descriere: „Populația agrară subdezvoltată, neinstruită, înstărită și liniștită, moșierii ușuratici, plin de viață, amatori de petreceri; societatea îngăduitoare cu slăbiciunile proprii și a altora, predispusă la strălucire exterioară și înclinând spre reprezentanții puterii; puțină muncă și puțin caracter, multă ospitalitate blajină și o anumită depravare a moravurilor – aceasta este în linii mari Basarabia și trebuie să recunoaștem că constituie un cadru cât se poate de potrivit pentru guvernatorului ei.”²⁴¹ Prin așa calificative S. Urusov încearcă să identifice cauzele incidentului produs în 1903 în Chișinău, și care a produs un scandal în Europa de la începutul secolului al XX-lea.

După părerea contelui, o astfel de stare de lucruri se datorează diversității sociale, confesionale și etnice din ținut, despre care consemnează următoarele: „După dejun am făcut vizite la arhieru, episcopul vicar, arhiepiscopul armean, viceguvernator, trei generali, mareșalii nobilimii din gubernie și din județ, președintele și procurorul judecătorei, președintele administrației zemstvei guberniale, șeful camerei de finanțe, și primarul orașului și am fixat pentru azi, la ora 11, audiența pentru toți cei care doresc să i se prezinte guvernatorului.”²⁴²

Diversitatea culturală pentru prințul Urusov era ceva nou, despre care el scrie: „Primirea în audiență a vizitatorilor la Chișinău este un rit necunoscut în Rusia Mare. Sala mea de audiență se umple de obicei de câte trei – patru ori pe zi, astfel încât trebuie să ies la solicitanți peste fiecare oră. Ei vorbeau în aproape zece limbi diferite, dintre care eu cunoșteam cel mult două. Velicorușii, malorușii, polonezii, evreii, turcii, grecii, armenii, bulgarii, nemții-coloniști, elvețienii din satul Șaba, găgăuzii și, în fine într-un număr enorm, moldovenii, m-au împins la început în stupoare. Moldovenii stăteau în genunchi, ținându-și pe capete petițiile și bălmăjindu-se încet rugămintele, cu ochii în pământ; evreii și, mai ales, evreicele gesticulau și mă presau în așa fel încât eram nevoit să mă dau îndărăt din fața lor. Fiecare depunător de petiție dorea să-și mai lămurească și prin viu grai păsul. De obicei îi permiteam fiecăruia să și-l spună, după care îl pofteam să plece și în special pentru aceasta am învățat câteva cuvinte moldovenești.”²⁴³

El consideră că „populația autohtonă moldovenească, la fel ca și cea rusă, este blajină și blândă; ea nu are mobilitate mare, capacitatea și aspirația de acumula bogății; fiind primii producători nemijlociți de valori, localnicii nu știu să le păstreze și să le schimbe – în această

²⁴⁰ Ibidem, p. 45.

²⁴¹ Ibidem, p. 50.

²⁴² Ibidem, p. 45.

²⁴³ Ibidem, p. 58.

privință voi o să-i surclasați întotdeauna. Deci, trebuie să știți să vă folosiți cu chibzuință de avantajele voastre, să aveți o atitudine bună față de populația în rândul căreia trăiți și sunt sigur că ciocnirile dintre voi nu se vor produce niciodată.”²⁴⁴

În contextul acestor afirmații, putem identifica locul unei astfel de stări de spirit, pe care Urusov o leagă de poziția oficială a imperiului privind toleranța religioasă și interetnică, afirmând că „Legile noastre și voința Țarului exprimate în repetate rânduri instituie în Rusia libertatea de conștiință, iar religia dominantă în patria noastră nu ne învață să urâm, ci să trăim în pace și iubire. Voi adaugă la acestea că mie personal îmi este străină discordia etnică și religioasă, de aceea îmi va fi ușor, în relațiile mele cu evreii, să respect cu strictete dezideratele legilor de resort, fără a introduce în interpretarea lor vreun amestec străin, personal. Acestea sunt regulile generale de care mă voi călăuzi.”²⁴⁵

Prin astfel de afirmații prințul S. Urusov caută să demonstreze poziția sa civică în calitate de funcționar public într-un imperiu vast cum era Imperiul Rus. Prințul S. Urusov acordă moravurilor care dominau în acest ținut o apreciere aparte, scriind: „La Chișinău se obișnuia ca cuplul guvernatorului să fie primit în ospetie nu altfel decât cu ceremonii deosebite.”²⁴⁶ Ca mai apoi să detalieze: „Cât de plăcut ar fi să prânzești pe principii camaraderești cu basarabeni veseli, plini de viață și cât de apăsătoare sunt aceste prânzuri când ești prezentat la ele în calitate de guvernator! Ca să nu vorbim de faptul că nu știu de ce în ochii majorității stomacul de guvernator pare să fie „cusut cu piele de oaie”, ca stomacul popii din proverbul rusesc, la aceste prânzuri ești nevoit să stai singur, în capul mesei. Văzând în fața ta un vin superb, ești dator să îți mîntie că între pahar și înghițirea conținutului său trebuie să fie plasat toastul de răspuns la salutul bombastic al gazdei.”²⁴⁷

Obiceiurile și ritualurile aplicate în această provincie a Rusiei creau pentru autor o stare de confuzie personală, o percepere neclară față de ele și o neînțelegere la nivel mintal. S. Urusov mai observă un detaliu ce îi caracterizează pe locuitorii acestui ținut, scriind că „basarabeni sunt remarcabili, între altele, și prin faptul că le place să trăiască nu din venituri, ci din tot capitalul. Ei sunt la fel și la jocurile de cărți. Pentru ei nu înseamnă nimic să câștige sau să piardă în decursul unui sezon o sumă egală cu toată averea lor. Pe vremea mea, unul dintre judecătorii de pace din partea locului, B., un om nicidecum bogat, a câștigat la clubul din Chișinău în decursul a două săptămâni 60.000 de ruble, iar apoi a pierdut treptat toată suma aceasta în decursul a două luni.

Mulți își pierdeau toți banii și dispăreau pe un timp de la orizontul lumii bune. Erau printre membrii clubului și profesioniști – ca să nu spun mai mult: unul dintre ei își scoate mânușile doar în timpul jocului pentru a păstra, după cum mi s-a explicat, sensibilitatea vârfulor degetelor în timpul

²⁴⁴ Ibidem, p. 52.

²⁴⁵ Ibidem, p. 52.

²⁴⁶ Ibidem, p. 149.

²⁴⁷ Ibidem, p. 150.

jocului.”²⁴⁸ Viciile pe care le descrie autorul, de fapt, pot fi atestate și în zilele noastre în anumite cercuri ale puterii locale, fapt ce denotă persistarea unor sintagme și stereotipuri comportamentale ce nu se schimbă în timp și fac parte din mentalitatea ținutului.

Un aspect specific ține de raporturile interpersonale, mai ales între persoanele din tagma burgheză, despre care guvernatorul scria următoarele: „Firea expresivă a meridionalilor basarabeni se manifesta, între altele, în modificarea frecvență a relațiilor dintre cunoscuți și prieteni. De multe ori îi puneam într-o situație jenantă pe unii oameni considerați că sunt amici între ei. Îi așezi alături la masă, dar afli că ei au încetat deja de o săptămână să-și vorbească. Abia reușeai să memorizezi că cutare persoane s-au certat între ele, când oamenii aceștia se dovedeau a fi din nou amici. Declarația de război și încheierea păcii se succedau atât de repede, încât eu chiar nu reușeam să țin pasul cu schimbarea stărilor de spirit și eram nevoit, înainte de a invita oaspeți, atât bărbați, cât și doamne, să mă informez de la persoane atotștiutoare despre starea, cum s-ar zice, barometrului lumii bune. Supărările și certurile se dovedeau a fi, din fericire, de nimic, și în decursul celei mai mari părți a anului nu aveau consecințe serioase.”²⁴⁹

Astfel de situație nu era acceptată de autor care își exprima în diferite cercuri și la întruniri de rang înalt dezacordul cu privire la acest fel de comportament, fapt ce a condiționat transferarea lui în altă regiune a imperiului.

În loc de epilog

Trecerea în revistă a consemnărilor memorialistice ale prințului Serghei Urusov despre populația din ținutul basarabean demonstrează încă odată plenitudinea și diversitatea etnică a acestui teritoriu, care, pe parcursul istoriei, a imprimat un colorit aparte, irepetabil și inedit raporturilor interetnice, religioase și, nu în ultimul rând, interpersonale. Prin natura lor relațiile dintre grupurile etnice ale ținutului au demonstrat existența unor tangențe interculturale deosebite.

²⁴⁸ Ibidem, p. 153.

²⁴⁹ Ibidem, p. 154.

DEMOCRATIZAREA ȘI MIȘCAREA NAȚIONALĂ DIN REPUBLICA MOLDOVA LA FEMININ. PARTICIPAREA FEMEILOR LA EVENIMENTELE SOCIAL-POLITICE ÎN ANII '90 AI SECOLULUI XX.

Valentina ENACHI,

dr. în istorie, conf. univ.

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1682-3103>.

Summary

The article summarizes the directions of women's participation in the social and political processes of the 90s of the twentieth century. The names of remarkable personalities are brought as well as simple women, who fought in politics, manifested themselves in the cultural and economic life. The participation of women in the resistance struggle in Transnistria is analyzed.

Keywords: *politics, participation, struggle, democratization, courage*

Dezvoltarea durabilă a societății contemporane presupune folosirea plină a potențialului deopotrivă al femeilor și bărbaților. Aportul bărbaților în evoluția umană și socială este cunoscut, promovat și propagat. Rolul femeilor deseori se află în umbra istoriei, deși ele au jucat un rol important în diverse mișcări politice și chiar revoluții. Drepturile pe care le-au câștigat femeile sunt considerate „achiziții naturale” ale evoluției democrației și nu un rezultat al mișcărilor politice feministe. Realmente tot ce s-a realizat în istorie a fost și o consecință a activității pline de sacrificiu al femeilor.

Scopul articolului este de a prezenta aportul femeilor din Republica Moldova la procesul de democratizare a societății. Evenimentele politice din anii '90 ai secolului XX au mobilizat societatea și femeile au inițiat acțiuni care s-au derulat în continuare pentru libertatea de a gândi, de a acționa în spiritul valorilor naționale și respectării drepturilor civile. Activismul politic și social al femeilor din Republică Moldova este prezentat în baza studierii materialelor din presa timpului, literaturii publicistice și documentelor istorice.

Teoriile sociale feministe subliniază că femeile contribuie la nașterea națiunilor și democratizarea societății. Genurile umane modelează societatea, remodelată ulterior de condițiile sociale și politice în care apar. În literatura de gen consacrată problemelor politice și naționale se menționează că femeile se implică în procese etnice și politice prin: reproducerea biologică ai membrilor colectivităților etnice, ca reproducători ai granițelor grupurilor naționale, ca participanți fundamentali la reproducerea ideologică a colectivității și transmițători ai culturii acesteia. Nu în ultimul rând, femeile sunt o forță politică reală în mișcarea de emancipare democratică și națională

a societăților. Evenimentele din anii '90 ai secolului trecut sunt o mărturie convingătoare a acestei tezei.

Femeile din Republica Moldova de diferite etnii au participat la mișcarea națională și au contribuit la schimbările sociale radicale. Circumstanțele istorice care au antrenat femeile și le-au organizat în vederea acțiunilor de interes public au fost evenimentele din anii '90 ai secolului XX. În Republica Moldova acestea au dus la apariția mișcărilor de emancipare ale femeilor, cunoscute formal încă din socialism, dar lipsite în condițiile sovietice de adevărata democrație participativă. Femeile s-au implicat în mod voluntar cu pasiune în luptă pentru libertățile politice și implicit naționale. Câteva exemple concrete:

Scriitoare: Leonida Lari, Galina Trifan, Irina Nechit și altele;

Politiciene: Lidia Istrati, Ecaterina Mardarovici, Vitalia Pavlicenco și multe altele;

Jurnaliste: Viorica Cucereanu, Corina Fusu, Lucia Culev, Maria Bulat Saharneau ș.a.;

Profesoare: Veronica Postolachi, Eugenia Marin și multe altele.

Participarea femeilor în procesele politice.

Anii '90 ai secolului trecut au fost un debut spectaculos al mișcării de democratizare în spațiul moldovenesc. Evenimentele dramatice din acea perioadă au adus pe arena politică mai multe femei curajoase care credeau într-un viitor mai bun, femei cu aptitudini de lider și pasiune de muncă. Epoca sovietică, deși i-a egalat în drepturi pe bărbați și femei, nu a realizat o egalitate reală și o democrație politică a femeilor. O mișcare politică independentă feministă în republică nu a existat. Organizațiile de femei au fost create și susținute de Guvernul RSS Moldovenești și tutelate de PCM. Drept exemplu de o astfel de organizație a fost Consiliul Femeilor Moldovei, creat încă în 1960, a cărei președintă a fost numită Ludmila Scalinîi. Dar această organizație nu s-a manifestat în anii 1989-2000, deși scopurile ei presupuneau și activități politice. Pe valul lozincilor democratizării, în RSSM s-a realizat o stabilizare a mișcării politice a femeilor.

Astfel, în anii 1989-1990 s-au cristalizat patru formațiuni noi. În anul 1988, în luna iunie, a fost formată Liga Creștin-Democrată a Femeilor din Moldova. Tot atunci s-a votat Consiliul Central și Comitetul Executiv al Ligii. Președinta Consiliului Central a fost aleasă Leonida Lari. Scopurile acestei organizații au constat în includerea femeilor în viața social-politică, economică și cultural-spirituală a Republicii. Liga Creștin-Democrată a Femeilor a existat până în anul 2001, când a fuzionat cu Partidul Liberal. Într-un interviu, Leonida Lari menționa: „Cât a fost Lidia Istrati și Leonida Lari Liga a existat, cum a venit Ala Mândăcanu Liga a dispărut”.

O altă organizație politică a fost Asociația Femeilor din Moldova, care a activat între anii 1992–1999 și a avut scop asigurarea reprezentării paritare și participării active a femeilor la întreaga viață politică, socială, economică și culturală. Deși a avut un program și statut stabilit, nu s-a

manifestat activ, iar în anul 1998 nu a întrunit condițiile de înregistrare impuse de legislația din Republica Moldova, fiind radiată din Registrul partidelor. Unii politologi remarcă faptul că această formațiune a încercat să atragă alegători și să găsească compromisuri între diferite grupuri doctrinale sau ideologice, convențional separate între stânga și dreapta eșichierului politic.

Organizație de factură feminină a fost Mișcarea Social-Politică a Femeilor, care s-a conturat în anul 2000 și a fost premergătoarea unor anumite schimbări. Mișcarea a avut un impact mai larg, punând astfel bazele implicării directe a femeilor în politică și a oferit politicii moldovenești nume care au stat în avangarda evenimentelor de eliberare națională. Fondatoarea acestei mișcări a fost Lidia Istrati.

În alte regiuni ale fostei URSS s-a încercat crearea partidelor politice ale femeilor. De regulă, acestea s-au desprins de pe urma mișcărilor organizate de femei care încercau să se poziționeze mai „sus” de partidele politice existente, oferind, totodată, voce femeilor. Un exemplu este Partidul „Femeile Rusiei”, înființat în anul 1993 în calitate de mișcare politică. La alegerile parlamentare naționale din 1993, „Femeile Rusiei” au câștigat 10 la sută din voturi, astfel au obținut 25 de locuri în Duma de Stat din Rusia. În total, femeile dețineau 51 din 130 de locuri în prima Dumă de Stat (1993-1995). Ulterior, partidul a devenit activ pe marginea unei serii de probleme, printre care se numără și opoziția față de campania militară din Cecenia, care a început în anul 1994. La alegerile parlamentare naționale din anul 1995, „Femeile Rusiei” au decis să-și păstreze platforma politică neschimbată, decât să se alipească unei coaliții create de mai multe partide liberale, punând accent pe probleme sociale, cum ar fi protecția copiilor și a femeilor. Partidul nu a reușit să obțină acele cinci la sută din voturi necesare pentru o reprezentare proporțională în noua Dumă de Stat și a fost marginalizat de alte forțe politice.

Un alt exemplu este cel al Partidului Femeilor Lituaniene, condus de ex-prim-ministrul Kazimira Prunskiene. Partidul a fost fondat în 1995 de către 13 organizații ale femeilor cu scopul de a arăta publicului că femeile nu au nevoie de cote pentru a fi actori politici independenți. Partidul s-a clasat pe locul șapte din 24 de partide politice, după numărul voturilor, în urma alegerilor din 1996, șocând astfel partidele politice tradițional constituite.

În Republica Moldova nu au fost create astfel de partide. În spațiul post-sovietic partide politice feminine viabile nu s-au constituit. În schimb, marea majoritate a partidelor politice au adoptat relativ rapid practica înființării de organizații de femei, urmărind în acest fel să-și mobilizeze susținătorii simpatizanți.

În calea afirmării politice a femeilor din Republica Moldova au stat și stereotipurile societății patriarhale, conform cărora locul femeii este în casă, în familie, capul societății sunt doar bărbații, în plus și respectul de sine scăzut al femeilor. Bariere în calea participării femeilor la viața politică au fost și sărăcia, costurile ridicate ale candidării și exercitării funcțiilor publice, teama de critică,

divorțul, excluderea problemelor femeilor de pe agendele politice, responsabilitățile legate de gospodărie și de îngrijirea familiilor.

În pofida acestor greutăți, au apărut personalități ale mișcării de emancipare națională, printre care menționăm doar câteva: Lidia Istrati, ex-deputat, ex-lider al Ligii Creștin-Democrate a Femeilor din Moldova, care a fost aleasă în calitate de deputat în primul Parlament democratic al Republicii Moldova în 1990 și realeasă în 1994 pe listele Blocului Țăranilor și Intelectualilor. Absolventă a Institutului Agricol din Chișinău, a fost cunoscută și ca poetă și om politic. Iată ce spunea despre ea Ecaterina Mardarovici, una dintre discipolele Lidiei Istrati, directoare executivă la Clubul Politic al Femeilor 50/50.: „A fost femeia care a motivat alte femei să se implice. Am mai avut femei active în politică, dar, cu părere de rău, la umbra lor nu au crescut prea multe alte femei. Pentru mine este o onoare să spun că am crescut la umbra personalității Lidiei Istrati. Ea ne-a încurajat, ne-a spus ce să facem, ne-a învățat. Trebuie să constat, la această distanță de ani, că cel mai democrat partid din Republica Moldova a fost Liga Creștin-Democrată a Femeilor, care era condusă de Lidia Istrati”.

Nadejda Brânzan s-a impus în viața publică a Republicii Moldova și a activat în calitate de deputat în anii 1990-1994. A fost aleasă președintă a Comisiei pentru problemele femeii, mamei și copilului, membră a prezidiului Parlamentului.

În anul 1996, pentru prima dată după declararea Independenței, s-a lansat în competiție electorală fosta directoare a liceului „Mircea Eliade” Iuliana Gorea–Costin, candidat independent la alegerile prezidențiale din Republica Moldova. A obținut un scor de consolare – 0,64% pe țară și 0,73% în Chișinău și funcția de ambasador extraordinar și plenipotențiar la Strasbourg.

Personalități marcante, activiste în domeniul politic au fost și femeile obișnuite. În luările de atitudine față de procesele politice s-au manifestat activ femeile de la sate. Astfel, deputata Sovietului Suprem al RSS Moldovenești din satul Sofia, raionul Drochia, G. Scacun, de naționalitate ucraineană, a scris în ziarul „Moldova Suverană”: „...Noi, toți ce trăim în Moldova trebuie să ne unim, să ne consolidăm, să rezolvăm umăr la umăr problemele, să trăim onest și cinstit în multinaționala noastră familie...”

Evenimentele anilor '90 au canalizat energia multor oameni care au acționat și pe baricade. Astfel de eveniment a fost participarea la eliberarea arestaților politici din anul 1989. Arestarea a avut loc după o demonstrație politică. Pentru a urgenta eliberarea celor arestați, la 31 mai 1989, un grup de cinci persoane a declarat greva foamei. La aceștia au aderat alte 12 persoane. În acest grup erau și femei: Tatiana Țigău, Anastasia Calistru, Svetlana Chiriac și Diana Grinciuc. Drept urmare, pe 8 iunie 1989, persoanele arestate au fost eliberate.

La manifestația națională în satul Larga, raionul Dubăsari, în luna septembrie a anului 1990, cuvântările Anei Vasilevschi, constructoare din or. Tighina, Mariei Morozan din Mălăiești, raionul Grigoriopol, și a Valentinei Șerpu au fost marcate de un veritabil curaj.

Iată ce a spus Maria Morozan din satul Mălăiești, raionul Grigoriopol: „Azi cu mare greu am reușit să ieșim la traseul principal pentru a ajunge aici. Am fost împroșcați cu pietre. Situația e de așa natură, că practic nu poți ieși la un microfon pentru a le vorbi oamenilor din satul natal. De aceea am hotărât să vorbesc aici cu speranța că mă vor auzi locuitorii din Mălăiești, care mai țin la acest pământ nesperiat de nici un fariseu...Voi exprima unele doleanțe ale mălăieștenilor, care încă nu și-au uitat mamele, nu calcă în picioare mormintele străbunilor... Cerem guvernului să ne ajute să scăpăm de colonialism... Cu atât mai mult că emisarii trudesesc fără hodină, împrăștiind foi volante agramate, jignind demnitatea poporului moldovenesc...”.

Astfel de alocuțiuni erau o dovadă de sacrificiu. Nimeni nu garanta că nu vor urma persecutări pentru asemenea opinii. Ana Vasilevschi din Tighina spunea: „Noi, vreo 300 de oameni din vechea cetate a lui Ștefan cel Mare, am ajuns înfruntând obstacole nemaipomenite, fiind înjosiți și batjocoriți. Autoritățile orașului au refuzat să ne ofere mijloace de transport. Am venit cu autobuzele închiriate în raionul Căușeni, fiindcă nu puteam rămâne în afara grijilor și durerilor poporului. Unde mai pui că vrem să ne spunem în fața dumneavoastră durerile noastre, să declarăm că nu mai putem trăi în dezmățul șovin, care domnește la Tighina. Asemenea răuvoitori ca Pologov și Volcov ne aduc daună nu numai nouă, moldovenilor, îi pun în situații deloc plăcute chiar și pe ruși...”

Profesoara Zoia Jalbă din Orhei a participat la toate Marile Adunări Naționale. Având un pronunțat dar al convingerii, a reușit să-și aducă rudele și prietenii pe baricadele luptei de eliberare națională. A fost deputată, a venit cu mai multe inițiative ce țin de patrimoniul Republicii Moldova în Ucraina, privind reîntoarcerea moștenirii fostelor persoane deportate, de problemele învățământului și multe altele. Femeile s-au implicat și în viața economică. Liuba Gherasim a devenit liderul gospodăriei țărănești din satul Crișcăuți, raionul Dondușeni.

Femeile s-au manifestat și în domeniul libertății de exprimare religioasă: canalizând eforturile obștii ortodoxe din Republica Moldova, în frunte cu Maria Petrache, au luptat pentru înregistrarea Mitropoliei Basarabiei. Leonida Lari a neliniștit mult PCM, ea abordând chestiunea deportărilor în cheia unui genocid asupra moldovenilor, care a distrus cea mai bună parte a acestui popor. Discriminarea moldovenilor în propria lor țară a început în 1940 și continua, ei fiind lipsiți de privilegiile de care se bucurau cadrele venite din republicile slave; migrația era încurajată la nivel oficial; limba „moldovenească” era strâmtorată în școli, menționa scriitoarea. Profesoara Veronica Postolachi le-a cultivat elevilor săi dragostea și responsabilitatea pentru țara în care trăiesc și față de poporul, descendenți cărora sunt. Eugenia Bulat menționează într-un interviu:

„Veronica Postolachi, doctor în filologie, profesoară la Liceul Academic Roman-englez „Mircea Eliade”, face parte din cohorta intelectualilor basarabeni ai școlii naționale dintre Nistru și Prut, prin travaliul și devoțiunea cărora a fost posibilă până la 1989 și în continuare rezistența prin cultură a segmentului de popor românesc izolat de matcă, aici, în extremă de est a romanității și a spațiului general latin.”

Lidia Kulikovski, director general al bibliotecii „B.P. Hașdeu”, a inițiat multe proiecte de cercetare bibliografică. În anul 1989 s-a dat o luptă pentru o bibliotecă deschisă valorilor naționale. Alegerea Lidiei Kulikovski în funcție de director al bibliotecii a fost un act de democrație din istoria bibliotecii inițiate de Direcția Cultură a Primăriei municipiului Chișinău. În colecția bibliotecii de atunci doar 4 procente de cărți erau în limba română. Fondul de carte a fost reînnoit substanțial și în 1990. În 1991, fondurile BM s-au completat cu 20000 de cărți scrise cu alfabet latin .

În anii 2005-2006, când la putere se afla Partidul Comuniștilor din Republica Moldova, s-a încercat în mod repetat și agresiv suprimarea cursului de istorie națională și universală. Un grup de deputați istorici, printre care era și deputata Zoia Jalbă, au bătut alarma și au cerut să se renunțe la politica iresponsabilă de subminare a conștiinței naționale.

Un rol aparte în mișcarea de rezistență și emancipare națională l-au avut femeile din zona de conflict armat al Republicii Moldova, așa-numita Transnistria. Enumerăm aici doar câteva dintre acestea: Raisa Padurean, director adjunct al Liceului „Lucian Blaga” din Tiraspol, consecventă apărătoare a valorilor românești în Tiraspol; Tatiana Andrei, director adjunct la același liceu; Maria Roibu, luptătoare pentru dreptul copiilor la Tighina; Eugenia Halus, directoarea Liceului Teoretic „Evrka” din Râbnia, luptătoare activă pentru drepturile băștinașilor din Transnistria. Directoarea a reușit, prin forța ei spirituală și morală, să păstreze corpul didactic de 37 de profesori și 540 de elevi care învățau. Soțul doamnei a fost arestat de către poliția locală și dus în direcție necunoscută. A fost și este exemplu de fermitate și disciplină morală. Într-un interviu a subliniat faptul că nu i se dădea voie să vorbească în limba română în public. Lista continuă cu Eleonora Cercavschi, directoarea Școlii generale de alternativă de limbă română din Grigoriopol, președinta Asociației profesorilor din partea de Est a Republicii Moldova, o personalitate care menține conștiința civică și națională într-o situație dramatică.

Evoluția pieței libere și a relațiilor de piață a dus femeile către sfera publică și feminism; rezerva forței de muncă a dezvoltat economia și le-a dat libertatea de a crea mișcări feministe și a influența politicile de stat.

În spațiul nostru, în anii '90, au apărut organizații neguvernamentale active în problema femeilor, multe din care aveau drept fondatori femei. Acestea au fost promotoare ale inițiativelor legislative în realizarea egalității reale de șanse, au format rețele de comunicare, au inițiat dialogul

statului și cu organizațiile neguvernamentale ale femeilor, au inițiat cursuri de instruire în problemele de gen.

Astfel, Asociația Femeilor „Imperativ” includea reprezentanți ai organizațiilor neguvernamentale de pe ambele maluri ale Nistrului. Relațiile dintre participante au evoluat de la o simplă comunicare asupra situației din regiunile Moldovei până la elaborarea unei strategii de activitate în parteneriat.

În urma activității organizațiilor neguvernamentale s-au realizat acțiuni legislative, și anume, în anul 2006 a fost adoptată „Legea cu privire la asigurarea egalității de șanse între femei și bărbați”. A fost acceptat Planul național „Promovarea egalității genurilor umane în societate pentru perioada 2006-2009”. În guvern s-a instituit Comisia guvernamentală pentru egalitate între femei și bărbați, în ministere s-au instituit unități Gender. În 2007, în cadrul Ministerului Protecției Sociale, Familiei și Copilului, a fost instituită o Direcție pentru oportunități egale și prevenirea violenței, în scopul supravegherii modului de implementare a Legii cu privire la oportunitățile egale.

După anul 2000 s-a majorat numărul de participare al femeilor în organele de luare a deciziilor: în parlament, guvern ș.a. În plan internațional, Republica Moldova este, de asemenea, membră a Convenției ONU privind drepturile politice ale femeilor, precum și a Convenției ONU privind eliminarea tuturor formelor de discriminare împotriva femeilor (CEDAW, din 1994), devenind din anul 2006 membră a Protocolului Opțional la CEDAW. Astfel a fost creat un cadru juridic național și internațional solid, ce a pus bazele participării egale a femeilor și bărbaților în viața politică, inclusiv la nivelele superioare ale structurilor de luare a deciziilor naționale. Experții însă arată că nu s-a realizat participarea egală a femeilor și bărbaților în viața politică, mai ales la capitolul reprezentarea femeilor și implicarea în procesul de luare a deciziilor politice.

Democrația începe atunci când atât femeia, cât și bărbatul sunt pe picior de egalitate în luarea deciziilor în viața politică. Poziționarea femeii la o cotă egală cu bărbatul în viața politică este un element nepărtinitor în democratizarea societății și standardele înalte de viață ale cetățenilor. Femeile din țara noastră s-au dovedit a fi energice și au tot dreptul de a participa activ la viața politică a regiunii.

Transformările sociopolitice de la sfârșitul secolului trecut au fost realizate cu o contribuție considerabilă a femeilor. Femeile au fost la tribunele forurilor legislative și guvernamentale, au condus mișcări de protestatari, au fost în posturi înalte în companii private și de stat. Mișcarea feminină din Republica Moldova, deși nu s-a întruchipat într-un partid politic, și-a adus contribuția la procesele de eliberare națională, la fondarea unor instituții și practici democratice și la crearea unor modele noi de conducere a societății.

În final, putem spune că alegerea unei femei în calitate de președintă a Republicii Moldova este și un rezultat, și un ecou politic al acelor acțiuni dramatice la care au participat femeile în anii

'90 ai secolului XX, care s-au implicat direct în procesul de reconstrucție a societății, aducând partea lor de contribuție la destrămarea sistemului totalitar patriarhal și la crearea statului Republica Moldova.

Bibliografie

1. *Democrația la feminin: Istoria verbală*. Chișinău: Chișinău: bal
2. *Femeia în zonele de conflict*. Coordonator de proiect: Călin Trifan. Chișinău: Chișinău:or de
3. *Femeia – un argument al libertății*. Coordonatori: Elena Prus, Iurie Colesnic. Chișinău: Prut Internațional, 2011.
6. *http: Point md, 26 августа 2012, Politicieni.top 10*, accesat la 23 mai 2021.
4. Julie Mertus, Nancy Flowers, Malika Dutt. *Acțiune locală, schimbare globală. Studiu despre drepturile umane ale femeilor*. Chișinău: Știința, 2005.
5. Unire, moldoveni, deșteaptă-te, popor. Moldova Suverană, 18 septembrie 1990.

SECȚIUNEA II / Panel II:

ISTORIE ȘI PATRIMONIU / HISTORY AND HERITAGE

MENIUL LA DEJUNUL DE GALĂ OFERIT LA CASA REGALĂ A ROMÂNIEI ÎN VREMEA LUI CAROL AL II-LEA (1930-1939)*

Daniela CURELEA

Drd., Prof. Colegiul Tehnic „Cibinium”, Sibiu, România;

Dragoș CURELEA,

dr., Colegiul Tehnic Energetic, Sibiu, România

Summary

The menus that were presented and the meals, which were organized at the Royal Palace of Romania, had behind them a discipline of preparation and a hygienic-sanitary monitoring extremely judicious performed both in the purchase and storage of food, and in their processing until when they became part of the breakfast, lunch or dinner served at the Royal House to Romanian sovereigns and their guests - ambassadors, statesmen, military officials, representatives of the high clergy of our country or various presidents of societies, associations and cultural gatherings from Romania. Practically from the lists of expenses made, which were registered in different registers, we can get a general idea about the purchases that were made for the consumption of the Royal House.

Keywords: menu, Royal House, food, processing, guests

Meniurile care au fost prezentate și mesele care erau organizate la Palatul Regal din România au avut în spatele lor o disciplină a preparării și o monitorizare igienico-sanitară extrem de judicios efectuată, atât la achiziționarea și păstrarea alimentelor, cât și la prelucrarea acestora până în momentul în care deveneau parte a micului-dejun, a prânzului sau a cinelor servite la Casa Regală suveranilor români și invitaților lor – ambasadori, oameni de stat, oficiali militari, reprezentanți ai clerului înalt din țara noastră sau diferiți președinți ai societăților, asociațiilor și reuniunilor culturale din România. Din listele de cheltuieli efectuate, care au fost înscrise în diferite registre, putem să ne facem o idee generală despre cumpărăturile ce se făceau pentru consumul

---

* Prezentul articol este parte dintr-o cercetare mai extinsă, în care urmărim să ne referim la toate tipurile de mese care au fost oferite invitaților la Casa Regală a României în perioada în care la conducerea acesteia s-a aflat suveranul român Carol al II-lea (8 iunie 1930- 6 septembrie 1940). Evident, în prezenta comunicare ne-am rezumat numai la dineurile și dejunurile de gală, oferite de regele român, în cinstea unor monarhi, principii români și străini, a unor miniștri români ori străini. Alte tipuri de mese oferite au fost cele festive, care erau organizate cu ocazia sărbătoririi zilelor Restaurației, a aniversării zilelor de naștere și a onomasticii suveranului român și ale membrilor familiei regale, mese prilejuite în contextul organizării partidelor de vânatoare la care lua parte regele, mese care au fost servite în timpul diferitelor călătorii în țară și în străinătate, atât ale suveranului român, cât și ale principelui de coroană Mihai, marele voievod de Alba Iulia, mesele zilnice ale membrilor Casei Regale și ale suitei acesteia.

Casei Regale. Astfel menționăm că pe aceste liste se aflau aproape în permanență carne de vițel, de vânat, dar și mult pește. Nu în ultimul rând, notăm fructele, legumele care erau achiziționate în vederea prelucrării termice, pentru a se face compoturi, zăcuște, tocănițe de legume, dulcețuri, magiun²⁵⁰.

De altfel, la o privire generală, în concepția noastră, mâncarea și băutura sunt momente oarecum banale și pe care le încercă fiecare dintre noi, atât în parte, cât și colectiv, cu diferite ocazii, ceremonii, serate etc... și totuși, dincolo de banalitatea și deopotrivă de particularitatea meselor servite și a băuturilor degustate sau consumate, în jurul lor, gastronomia, dar și sănătatea publică, exprimată prin nutriție au creat o adevărată artă și un cult bine gândit al consumului alimentar cotidian. În fond, alcătuirea meselor și a meniurilor de zi cu zi se consemna în liste înscrise caligrafic pe foi de hârtie mici care erau marcate cu o coroană în colțuri și erau așezate deasupra cifrului respectivului suveran român, dar mai frecvent este întâlnită această procedură în timpul domniei regelui Carol I al României, comparând meniurile obișnuite cu acelea preparate pentru ocazii deosebite, reale opere de artă, realizate cu migală și însoțite de picturi colorate.

În vremea regilor Carol I și Ferdinand I meniurile se caligrafiau în limba franceză, în perioada domniei lui Carol al II-lea, vreme de un deceniu, în aceste meniuri care erau oferite invitaților săi întâlnim nume românești de preparate, vinuri, dulcețuri, șerbete, lichioruri, bomboare, cafea, alte delicatose. Schimbarea a fost impusă de suveranul român Carol al II-lea, după restaurația sa în 8 iunie 1930, dar în demersurile de realizare a meniurilor și a meselor activitatea efectivă s-a datorat lui Iosif Strassman, un bucătar șef de origine germană și care avea cursuri de specializare în Gastronomie la Paris, unde a fost elevul celebrului chef Auguste Escoffier (acesta a fost considerat cel mai mare bucătar al secolului al XX-lea) și care efectiv a îndrăgit bucătăria românească, realizând pentru Casa Regală și pentru invitații lui Carol al II-lea o regândire a rețetelor și meniurilor românești, tradiționale sau cotidiene. A brevetat unele feluri și preparate noi din perspectivă gastronomică, pe care apoi le-a consemnat în mod frecvent cu denumiri precum: *Salade de Sinaia* sau *Parfait Château Pelech*²⁵¹.

Un alt important bucătar de origine germană care a activat în serviciul Casei Regale a României în perioada suveranilor români Ferdinand I și Carol al II-lea a fost Carol Hüttel²⁵². Și poate mâncatul alimentelor, a diferitelor feluri preparate termic prin încălzire, fierbere, prăjire sau servite reci, consumul diferitelor soiuri de fructe ne induce o stare de bucurie, de confort psihic, dar și papilo-gustativ, ne facilitează memorări și ne aduce în memoria noastră, individual și comună

²⁵⁰ Ana Iorga; Filip Lucian Iorga; Elena Mușat, Florica Bucur, *Mesele de odinioară: de la Palatul Regal la Târgul Moșilor*. București: Editura Corint, 2015, pp. 35-36.

²⁵¹ Mircea Hortopan (coordonator), *Artă și ceremonial la mesele regale*, Ministerul Culturii, Muzeul Național Peleş, București-Sinaia, 2014, pp. 21-23, 28-29; Ștefania Dinu, *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, București: Editura Corint, 2019, p. 51.

²⁵² Ștefania Dinu. *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, București: Editura Corint, 2019, pp. 51-52.

coeziunea colectivă în fața calității alimentelor, a fructelor, a alcoolului și cafelei consumate, a altor delicatese la care avem acces în condiții normale de sănătate, și astfel, oameni simpli, țărani, meseriași, muncitori, tehnicieni, aristocrați, elite, ambasadori, înalte fețe bisericești, ofițeri superiori și generali, ne solidarizăm sau din contră, ne diferențiem prin alegerile culinare și gastronomice pe care le facem, sau pe care le ignorăm.

În fond, istoria alimentației, atât particular-individuale, cât și publice, ne relevă constanța transistorică a unui gest și anume acela că ne întoarcem mereu de-a lungul vieții la mâncările care ne plac, la băuturile care ne fac să ne simțim bine, la prăjiturile, bomboanele, șerbeturile, cafelele cu taifas, care spun câte ceva despre noi și despre calitatea gusturilor noastre personale și colective. și astfel, înțelegem că stadialitatea hrănirii noastre cotidiene nu este doar supraviețuire, ci și artă culinar-gastronomică, o încântare plină de civilizație a gusturilor și simțurilor noastre, iar arta culinară, demersurile desfășurate cu grijă pentru realizarea unei mese de calitate, sănătoase, mediatizate prin imaginea meniurilor, este și devine un produs transistoric și un ferment totodată al civilizației.

Alimentația este, în același timp, o delectare proprie, personală, familiară și familială, dar și o ocazie de socializare, cunoaștere, devenire. Toate acestea țin de calitatea vieții, dar și de un răgaz și un cult al mesei, cu merinde de calitate, bine preparate, astfel încât „să mâncăm pentru viață, nu să consumăm otravă pentru boală”, așa cum spunea, acum mai bine de două milenii, anticul părinte al medicinei, Hipocrates din Kos. Notăm și prăjitura, care a primit numele de Caraiman, evocându-se forma muntelui cu aceeași denumire, dar care, în subsidiar făcea trimitere la principele de coroană al României Carol, devenit cetățeanul Carol Caraiman, în condițiile crizei dinastice, a plecării în străinătate și a renunțării acestuia la tronul României²⁵³.

Asemenea predecesorilor săi, Carol al II-lea a oferit în onoarea invitațiilor săi dejunuri și dineuri de gală, prilejuite de primirea unor înalți oaspeți (regi, regine, principii, arhiduci, miniștri ș.a.), mese festive care erau organizate cu ocazia sărbătoririi zilelor Restaurației, a aniversării zilelor de naștere și a onomasticii suveranului român, dar și ale membrilor familiei regale, mese prilejuite în contextul organizării partidelor de vânătoare la care lua parte regele, mese care au fost servite în timpul diferitelor călătorii în țară și în afara ei, atât ale suveranului român, cât și ale principelui de coroană Mihai, marele voievod de Alba Iulia, mesele zilnice ale membrilor Casei Regale și ale suitei acesteia²⁵⁴. Dintre toate aceste mese, în acest studiu ne vom opri la dineurile și dejunurile de gală oferite de regele Carol al II-lea între 1930-1939, celelalte tipuri de mese, fac subiectul unei cercetări viitoare, mai amănunțite.

²⁵³ Mircea Hortopan (coordonator), *Artă și ceremonial la mesele regale*, Editor: Ministerul Culturii & Muzeul Național Peleş, București-Sinaia, 2014, p. 23-24.

²⁵⁴ Ștefania Dinu, *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, p. 53.

În urma exercitării regenței între 1927-1930, cetățeanul Carol Caraiman revine în România și are loc restaurația carlistă cu sprijinul liderului național-țărănist Iuliu Maniu, premier al României în acea perioadă. Să ne referim în trecere și la meniul pe care maestrul gastronom al Casei Regale l-a pregătit cu atenție și l-a oferit familiei regale și invitațiilor acesteia în 25 septembrie 1933, cu ocazia jubiliară a Semicentenarului edificării Castelului Peleş. Astfel aflăm că au fost servite la masa invitațiilor următoarele 8 meniuri: *Sterlet à la Parisiene*, *Cegă à la Parisiene*, *Pilaf Roustembey*, *Canetons à la Bouquetière/boboc de rață à la Bouquetière*, *Salade de Sinaia/salată Sinaia*, *Parfait Château Pelech/înghețată Castel Peleş*, *Croquettes au Chester/crochete cu brânză*, *Fruits/fructe*²⁵⁵.

Alimentele care constituiau aceste meniuri au fost alese și preparate cu grijă. Totodată, notăm că ele au reprezentat și un spectacol pentru ochii invitaților. De exemplu, cega a fost fiartă în apă de izvor, apoi a fost glasată și ornamentată cu aspic de pește; era decorată cu funduri de anghinare care au fost umplute cu salată rusească și cu maioneză. În ceea ce privește meniul care se baza pe prepararea bobocului de rață, acesta era realizat într-un mod mult mai îndelungat, necesita atenție și pricepere, pentru că rața respectivă se prepara termic la foc moale, apoi era acoperită cu rântaș subțiat cu supă de carne și condimente și revenea la foc mic, până în momentul în care sosul scădea.

Garnitura se prepara din legume, dar prelucrarea lor se făcea diferit: astfel morcovii, napii, guliile erau glasate cu sare, zahăr și unt, cartofii, mazărea, conopida și fasolea verde se preparau termic numai câteva minute la foc puternic, apoi toate erau așezate în jurul felului principal și se realiza forma unui buchet, ceea ce îi încânta pe convivii la acest festin în plan ocular-vizual, olfactiv, și, fără îndoială, în plan papilo-gustativ. Meniurile menționate mai sus erau însoțite de vin alb demisec de Nicorăști sau din podgoria Valea Călugărească²⁵⁶.

După încoronarea sa, petrecută în zilele de 6-8 iunie 1930, regele Carol al II-lea a menținut tradiția meselor la Casa Regală a României, așa cum venea aceasta din perioada predecesorilor săi, Ferdinand I și Carol I. Astfel, aflăm că micul dejun se servea la ora 08:00, dejunul la ora 13:00, pentru ca servirea cinei să aibă loc în intervalul orar 20:00-20:30. Totul era gândit în vederea asigurării unei alimentații sănătoase și la ore adecvate efectuării unei bune sieste și a digestiei recomandate de medicul Casei Regale. Notăm că noul suveran român, Carol al II-lea nu a fost un împătimit al meselor, ci mai degrabă, era un consumator cumpătat, atât din punctul de vedere al consumului alimentar, cât și al celui de alcool. La Casa Regală a României, în perioada în care suveran a fost Carol al II-lea, între 1930-1940, meniurile și mesele au fost bazate în principal pe

²⁵⁵ *Ibidem*, p. 23; Ana Iorga, Filip Lucian Iorga, Elena Mușat, Florica Bucur, *Mesele de odinioară: de la Palatul Regal la Târgul Moșilor*, pp. 36-37.

²⁵⁶ Mircea Hortopan (coordonator). *Artă și ceremonial la mesele regale*, pp. 28-29.

consumul de carne din vânat, dar și din peisajul fermelor, preparată termic, dar și pe garnituri de legume gătite sau crude. De asemenea, la desert erau servite prăjituri, înghețate, fructe românești ori din import. Alimentele bazate pe carne se găteau din vită, miel, pește, pasăre, iar legumele frecvent folosite la garnisirea cărnii sau la prepararea unor salate erau: anghinarele, cartofii, dovleceii, fasolea verde, guliile, mazărea, morcovii, roșiile, sparanghel, vinetele. Se preparau sosuri din legume, iar din fructe erau făcute salate sau se consumau coapte, flambate sau crude.

În urma refacerii, modernizării și consolidării Palatului Regal din Calea Victoriei, afectat de un incendiu izbucnit în anul 1926, regele Carol al II-lea a organizat un dejun de gală în 14 iunie 1930, la puține zile după încoronarea sa ca suveran al României. Au participat 26 de persoane invitate. În fruntea comesenilor erau suveranul Carol al II-lea și mareșalul României Constantin Prezan. Meniul dejunului de gală oferit s-a prezentat astfel: *Caviar aux Blinis/caviar cu blinii, Esturgeon à La Monte Carlo/nisetru à La Monte Carlo, Sauce Chorons/sos Chorons, Poulet de grain farcis à la Talleyrand/pui umplut à la Talleyrand, Salade panachée/salată asortată, Asperges en Branches/sparanghel, Sauce Mousseline/sos mousseline, Parfait Fontainebleau/parfe (înghețată) Fontainebleau, Tartelettes au chester/tarte cu brânză, Fruits/fructe diverse*²⁵⁷.

Dintr-o factură care a fost achitată de către Administrația Casei Regale a României aflăm că s-au importat în cursul lunii septembrie 1930 de la firma franceză S. C. Amieux Frères alimente conservate în vederea preparării lor. Din documentul menționat remarcăm că au mai fost achiziționate următoarele alimente: mazăre, fasole verde, ciuperci, roșii (legume conservate), trufe, pește macrou în ulei, macrou marinat, sardine în ulei, ton Richelieu (soiuri de pește conservat), muștar dulce și picant (la borcan), dulceață (borcane) și pate de ficat (conserve)²⁵⁸.

Alimentele preparate proveneau de la fermele regale, cu deosebire din cea de la Băneasa, iar vinurile și șampaniile proveneau din colecții naționale din diferite podgorii, dar și din import, în special din Franța de la firmele G. H. Mumm & Co. Societate pe Acțiuni Vinivicolă din Reims și de la Casa Moët & Chandon care a livrat către Casa Regală din România mărcile de vin *White Star, Brut Imperial* din 1921 și *Brut Imperial* din 1931, din colecțiile anilor 1921-1923²⁵⁹.

Alt dejun de gală oferit de suveranul Carol al II-lea în cursul lunii ianuarie 1931 a fost acela oferit fratelui și cumnatei împăratului Japoniei, principele Takamatsu al Japoniei și principesa Tuka, soția acestuia cu prilejul vizitării României de către înalții oaspeți din Țara Soarelui Răsare. Meniul a cuprins următoarele feluri de mâncare: *Caviar aux Blinis/caviar cu blinii, Jambon Trianon/jambon Trianon, Dindonneau à la Broche/curcan la frigare, Salade Astoria/salată Astoria,*

²⁵⁷ Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale (în continuare se va cita S.A.N.I.C.), Fond [Baron] I.V. Stârcea, dosar nr. 15/1930-1945, ff. 3-4; Ștefania Dinu. *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, p. 53.

²⁵⁸ S.A.N.I.C., Fond Casa Regală. *Regele Carol al II-lea*, dosar nr. 224/1930, ff. 2-3. Data înregistrării facturii a fost ziua de 16 septembrie 1930.

²⁵⁹ S.A.N.I.C., Fond Casa Regală. *Regele Carol al II-lea*, dosar nr. 160/1934, ff. 119-129; Ștefania Dinu, *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, p. 51.

*Champignons sur croutons/ciupercuțe pe crutoane, Glace Japonaise/înghețată model japonez, Pailletes au Fromage/sărățele cu brânzică*²⁶⁰.

În același an a avut loc și nunta principesei Ileana, sora lui Carol al II-lea, prilej pentru regele român să organizeze un dineu de gală la Palatul Peleş, dar și o degustare tradițională românească la Stâna Regală, unde în meniul oferit au intrat: *carne de vânat*, dar și *de oaie la grătar*, *sarmale cu smântână*, *mititei cu mămăligă*²⁶¹.

La 23 ianuarie 1933, în vizită regală la Palatul regal din București se aflau suveranul Iugoslaviei Alexandru și regina Maria a Iugoslaviei, sora suveranului român Carol al II-lea. Cu această ocazie, suveranul român Carol al II-lea a oferit înalților săi oaspeți un dejun de gală la care s-a servit: *caviar cu blinii*, *turte de ficat Monte Carlo*, *sărmăluțe cu smântână*, *friptură de miel cu mămăligă*, *salată bucureșteană*, *budincă cu ciocolată*, *sărățele cu brânză*.²⁶²

În primăvara aceluiași an, regele Carol al II-lea participa la activități organizate de municipalitatea și Universitatea „Regele Carol al II-lea” din Cernăuți. Cu acest prilej, la 24 mai 1933, suveranul român a luat parte la un dineu organizat de către autoritățile locale din Bucovina în cinstea sa. Meniul înscris în document și preparat special pentru această ocazie de către maestrul bucătari din Cernăuți, a fost unul select și consta din următoarele bucate preparate: *bulion de roșii cu pateuri*, *brânzeturi românești*, *clapon la tavă cu salată asortată*, *mușchi de vânat garnisit cu legume*, *brocoli*, *mazăre și sparanghel*, *pelin cu tartine*, *pește (păstrăv) cu maioneză*, *tort și cremă de înghețată*, *mere roșii*, *prune confiate*, *șerbete de trandafiri*. În meniul mai era cuprinse și: *cafea*, *bere*, *marca Beresa*, *vin alb demisec și roșu burgund de Miniș*, și *șampanie*, *marca franceză Cointreaux*²⁶³.

În zilele de 25-26 septembrie 1933 suveranul român Carol al II-lea a organizat în Sinaia serbările semicentenarului Castelului Peleş. În ziua de 25 septembrie, la dejunul de gală oferit de către regele român a participat un număr de 130 de persoane invitate la acest moment. Evenimentul s-a desfășurat în Sala Maură, apoi a continuat în Salonul Florentin și în Sufrageria Castelului Peleş, iar invitații suveranului român au fost delectați vizual și, firește gustativ cu următorul meniu ales: *Sterlet à la Parisienne/cegă à la Parisienne*, *pilaf Rustem bey*, *Canetons à la Bouquetière/boboc de rață à la Bouquetière*, *Salade de Sinaia/salată de Sinaia*, *Parfait Câteau Pelech/Parfe Castelul*

²⁶⁰ Ioan Scurtu, Gheorghe Buzatu, *Istoria românilor în secolul al XX-lea (1918-1948)*, București: Editura Paideia, 1999, p. 76-77.

²⁶¹ Mircea Hortopan (coordonator), *Artă și ceremonial la mesele regale*, p. 23; Ana Iorga, Filip Lucian Iorga, Elena Mușat, Florica Bucur, *Mesele de odinioară: de la Palatul Regal la Târgul Moșilor*, pp. 27-28.

²⁶² S.A.N.I.C., Fond [Baron] I. V. Stârcea, dosar nr. 17/1933, f. 52; Ștefania Dinu, *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, p. 54.

²⁶³ S.A.N.I.C., Fond [Baron] I. V. Stârcea, dosar nr. 17/1933, f. 62.

*Peleş, Croquettes au chester/crochete cu brânză, Fruit/fructe de sezon*²⁶⁴. O zi mai târziu, dejunul a avut loc în aer liber la Stâna Regală, unde au participat 600 de invitați, iar meniul oferit era în mare parte unul specific gastronomiei românești. La 26 septembrie 1933 invitaților regelui român Carol al II-lea le-au fost servite icre moi, pui și mușchi la frigare, sărmăluțe cu mămăligă, salată, tort, fructe²⁶⁵.

În perioada 25-28 ianuarie 1934, România a fost vizitată de suveranii Bulgariei, regele Boris și regina Ioana. În onoarea înalților oaspeți, regele Carol al II-lea al României a oferit în prima zi la Palatul Regal un dejun de gală, cu următorul meniu: *Caviar aux Blinis/caviar cu blinii, Côtelettes de lièvre purée de marrons/cotlete de iepure cu piure de castane, Dindonneaux à la Monte Carlo/curcan à la Monte Carlo, Salade Demidoff/salată Demidoff, Choux-fleurs à la Villeroy/conopidă à la Villeroy, Poires à la Reine/perce à la Reine, Tartelettes au chester/tarte cu brânză, Fruits/fructe*²⁶⁶.

În cinstea acelorași oaspeți regali, Carol al II-lea oferă un dejun de gală la 26 ianuarie 1934 la Castelul Peleş din Sinaia, la care au participat suveranii bulgari, regele Boris și regina Ioana, regina mamă Maria a României, principele Nicolae al României, fratele regelui Carol al II-lea, mareșalii României, Alexandru Averescu și Constantin Prezan, patriarhul României, P.F. Dr. Miron Cristea, membrii Guvernului, ai Casei Regale a României, ai delegației bulgare. Cu acest prilej a fost servit invitaților următorul meniu: *Médallions d'Esturgeon Colbert/medalioane de nisetru Colbert, Côtelettes de volailles à la Piémontaise/cotlete de găină à la Piémontaise, Jambon Trianon/jambon Trianon, Sauce Madère/sos Madère, Parfait „Château Pelech”/înghețată „Castelul Peleş”, Pâteau au fromage/pateuri cu brânză, Fruits/fructe*²⁶⁷.

Parcurgând aceste meniuri, constatăm că întotdeauna era trecută și o specialitate gastronomică cu denumire conotată la ceea ce se sărbătorea/aniversa sau în relație directă cu locația evenimentului de gală organizat. Un alt indiciu era acela care făcea referință la zona de origine a invitaților suveranului român Carol al II-lea. Se urmărea prin această atitudine vis-a-vis de oaspeți să fie marcată ocazia cu care era oferit dejunul sau dineul de gală în cauză²⁶⁸.

Între 20-23 iunie 1934, la București are loc vizita de stat a ministrului de externe al Franței, Louis Barthou, prilej pentru Casa Regală să organizeze o serie de dineuri și dejunuri de gală în Palatul Regal din capitală, dar și la sediul Ministerului Afacerilor Străine, evident, în onoarea înaltului oficial francez. În atare condiții, remarcăm aceste dejunuri, pe zile, așa cum au fost acestea

²⁶⁴ *Castelul Peleş 1883-1933. Album editat cu ocazia Semicentenarului Castelului Peleş*, p. 143; Daniel Diaconu, *Carol al II-lea. Un rege, un cult, o camarilă*, Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2018, p. 318-322.

²⁶⁵ *Ibidem*, pp. 148-153; Ștefania Dinu, *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, p. 55; Mircea Hortopan (coordonator), *Artă și ceremonial la mesele regale*, pp. 19, 23.

²⁶⁶ S.A.N.I.C., Fond [Baron] I.V. Stârcea, dosar nr. 17/1934, f. 105.

²⁶⁷ *Ibidem*, f. 101.

²⁶⁸ Ștefania Dinu, *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, p. 55.

organizate și oferite. Astfel, la 20 iunie 1934, dejunul de gală a avut loc în Palatul Regal din Calea Victoriei și a avut următorul meniu: *Caviar frais/caviar proaspăt, Oeufs „Poches à la Reine”/ouă preparate „Buzunarele Reginei”, Sterlet à la Parisienne/cegă à la Parisienne, Sauce Remoulade/sos Remoulade, Selle de veau Orloff/salată de vacă Orloff, Bouquetière de legumes/legume asortate, Salade de Saison/salată de sezon, Glace Melon/înghețată Melon, Gaufrettes/faguri de miere, Bonbons/bomboane, Corbeilles de fruits/fructe asortate, Café/cafea*²⁶⁹. În aceeași zi, seara, la orele 20:30, a fost servită cina la sediul Ministerului Afacerilor Străine, iar meniul oferit în onoarea Ministrului de Externe al Franței a fost unul de înaltă clasă: *Caviar frais/caviar proaspăt, Sterle du Danube/cegă de Dunăre, Selle de Chevreuil/spată de căprioară, Sallade de Saison/salată de sezon, Asperges sauce Mousseline/sparanghel cu sos Mousseline, Glace Aiglon/înghețată Aiglon, Gaufrettes/faguri cu miere, Bonbons/bomboane, Corbeilles de fruits/coșuri cu fructe*²⁷⁰. La 21 iunie 1934, dejunul de gală oferit de Carol al II-lea în cinstea oaspetelui său a avut loc la Palatul Regal din București și a reprezentat o capodoperă pusă în scenă de maeștrii bucătari ai Casei Regale. Cu acest prilej, meniul a constat din: *Sandre bouilli/șalău fiert, Poussin à la Broche/pui fript, Salade/salată, Fond d’Artichauts/anghinare, Compote/compot de fructe*²⁷¹.

Mai notăm și că la 14 octombrie 1937, în cinstea regelui Carol al II-lea a fost organizat un dineu de gală, începând de la orele 13:30 în Sala Unirii din Alba Iulia, după ce suveranul român și fiul său, principele de coroană Mihai, Voievod de Alba Iulia, au participat la solemnitățile Serbărilor naționale pentru comemorarea eroilor martiri Horea, Cloșca și Crișan²⁷².

În încheierea trecerii în revistă a meniurilor acestor tipuri de mese oferite de Casa Regală în vremea lui Carol al II-lea (dineuri și dejunuri de gală), remarcăm că la 3 iulie 1939, cu prilejul vizitării României de către regele Zogu al Albaniei împreună cu soția sa, regina Geraldina, dejunul oferit în onoarea acestora a constat din: *Caviar aux Blinis/caviar cu blinii, Pilař Rustem Bey/pilař Rustem Bey, Salade de Saison/salată de sezon, Pêches Cardinales/piersici Cardinale, Café/cafea*²⁷³. Prin însăși natura ei, masa ar trebui să fie consumată în tihnă, iar ritualul său ar trebui trăit cu intimii și apropiații, iar ca gestică funcțională ar trebui orientată spre sănătatea celor care sunt comeseni.

²⁶⁹ S.A.N.I.C., Fond [Baron] I.V. Stârcea, dosar nr. 17/1934, f. 136.

²⁷⁰ *Ibidem*, f. 138.

²⁷¹ *Ibidem*, f. 141.

²⁷² Dorin Giurgiu, Marius Cristea, Ioana Rustoiu, Smaranda Cutean, *Regii României la Alba Iulia*, Alba Iulia: Editura Altip, 2009, p. 20.

²⁷³ S.A.N.I.C., Fond Casa Regală. Regele Carol al II-lea, dosar nr. 158/1939, volumul al III-lea, ff. 240-246.

Bibliografie

Izvoare:

Arhivă:

- Fond [Baron] I.V. Stârcea
- Fond Casa Regală. Regele Carol al II-lea.
- Serviciul Arhivelor Naționale Istorice Centrale.

Lucrări generale și speciale:

- *Castelul Peleş 1883-1933. Album editat cu ocazia Semicentenarului Castelului Peleş*, 1933.
- Diaconu D., *Carol al II-lea. Un rege, un cult, o camarilă*, Târgoviște: Editura Cetatea de Scaun, 2018.
- Dinu Șt., *Mese și meniuri regale; eleganță, fast și bun gust*, București: Editura Corint, 2019.
- Giurgiu D., Cristea M., Rustoiu I., Cutean S., *Regii României la Alba Iulia*, Alba Iulia: Editura Altip, 2009.
- Hortopan M. (coordonator), *Artă și ceremonial la mesele regale*, Ministerul Culturii, Muzeul Național Peleş, București-Sinaia, 2014.
- Iorga A., Iorga F.-L., Mușat E., Bucur F., *Mesele de odinioară: de la Palatul Regal la Târgul Moșilor*, București: Editura Corint, 2015.
- Scurtu I., Buzatu Gh., *Istoria românilor în secolul al XX-lea (1918-1948)*, București: Editura Paideia, 1999.

MĂNĂSTIREA SECU-NEAMȚ – MĂRTURII PESTE VEACURI

Viorel Romus LAIU,

prof. pr. drd.

Seminarul Teologic Ortodox „Veniamin Costachi”,

Mănăstirea Neamț, România

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9280-2451>

Summary

At a distance of 12 km from the great Stefanian foundation of Neamț is the Secu monastery. This chinovie also knew the hardships that fell on Moldova, but it defeated and remained with its strong foundations deep in the roots and in the past of our people, related to many, rich and impressive events.

Through its walls pierced by ramparts, through the massive entrance tower, as well as through the corner ones, through the elegance and fairness of the proportions of the church and other buildings that make up its complex, Secu caught the attention of all visitors from its elevation until today. Between its walls, rulers attacked by foreign armies found shelter, and learned and talented hierarchs like Metropolitan Varlaam found here, in addition to the shelter, the framework conducive to creative work.

Secu Monastery, together with the other monuments in Neamț County shows once again the talent of Romanian architects and painters from past centuries. The detailed knowledge of the artistically value and the cultural role played by this important monument of the country is appreciated also as an honour brought to all those who contributed to its elevation, lived in it and contributed to the development of culture and original artistic creation of our people.

Keywords: *monastery, hermit, monk, rulers, donations, culture*

Dorim a începe periplul nostru documentar cu primul dintre așezămintele monahale ce a trecut prin toate fazele administrativ-monahale, de la simple chilii ale sihaștrilor doritori de liniște în munții Neamțului, la schit și apoi la mănăstire de sine stătătoare. Mănăstirea Secu, de la înființare și până în 1779, a fost independentă. În acest an, starețul Paisie Velicikovski unește Secu cu marea lavră a Neamțului. Va reveni la statutul de mănăstire liberă de orice dependență, prin Decretul no. 2848 din 19 octombrie 1909 semnat de Carol I. Primul articol al decretului asigura că: „Mănăstirea Secu din județul Neamț se desparte de Mănăstirea Neamțu spre a se administra în viitor singură și a avea starețul său.” Arhimandritul Partenie Antohi (1910-1912) a fost primul stareț al mănăstirii Secu după intrarea în vigoare a actului regal.²⁷⁴

Începând cu perioada de după Primul Război Mondial, mănăstirile Neamțu și Secu, cu aprobarea mitropoliților Moldovei „se reunesc” în lupta pentru recâștigarea pământurilor pierdute prin „Legea secularizării averilor mănăstirești” din 1863, dar mai ales prin abuzurile Statului, care

²⁷⁴ Dionisie Udișteanu, *Graiul evlaviei străbune*. Suceava: Ed. „Mușatinii”, 2005, p. 37.

prin funcționarii lui, au știrbit și ocupat abuziv moșiile mănăstirilor moștenite de la înaintași, voievozi și domnitori, boieri și oameni de stat și binecredincioși²⁷⁵.

Cu multă vreme înaintea zidirii așezământului, pe aceste meleaguri, trăiau călugări-pustnici care confirmă cu certitudine că monahismul în aceste locuri exista deja. Multe poieni și luminișuri, care poartă numele acestor pustnici din vremurile de demult, întâlnim astăzi în împrejurimile nu prea îndepărtate de actuala așezare, mănăstirea Secu, precum poiana lui Zosim[a], poiana lui Ion și Atanasie, poiana lui Chiriac, poiana lui Pavel, poiana lui Vasian. În câteva documente de danie către mănăstirea Secu, sunt amintiți opt sihaștri dintre cei mai vestiți care se nevoiau în codrii seculari de pe valea Secului în „Chiliile lui Moise”, „Chiliile lui Prihor”, „Chiliile lui Veniamin” și „Chiliile lui Spiridon și Chiriac” din afara zidurilor mănăstirii Secu.

Din alte documente se fac amintire de numele a doi sihaștri, Ioan și Atanasie, care au trăit, între 1420-1430, într-o sihăstrie pe locul unde astăzi se găsește mănăstirea Secu. Alți călugări duceau o viață retrasă de chilie, precum Sava (1443), Macarie (1443), Moise, Veniamin, Nicandru, Chiriac ș. a., monahi care se regăsesc în raportul scris în anul 1648 de către episcopul Marco Bandini, la Bacău, la acea vreme reședință episcopală romano-catolică, pentru a fi trimis la Roma, la Papa Inocențiu al X-lea și la Congregatio de Propaganda Fide (Codex Bandinus): „Nu mănâncă carne, raritate când mănâncă pâine, de obicei au câte o turtă nesărată din tărăță și de mei abia pasat, o coc în cenușă și o mănâncă împreună cu fructe sălbatice, legume și miere de albine. Ca îmbrăcăminte nu au decât o cămașă de in. Tot restul hectareinelor este făcut din lână sau păr de animale pe care le lucrează singuri. Locuiesc în chilii, colibe sau peșteri, n-au alt mobilier decât o icoană, rar câte o masă de lemn. Dorm pe pământ, pe o scândură goală sau pe lespezi și pun sub cap o piatră în loc de pernă. Au fața bărboasă, părul lung le acoperă umerii și hectareinele aspre. Sunt sănătoși, voinici și adesea trec de 100 de ani. Se ocupă cu albinăritul, cu grădinăria, cu semănăturile și împletesc coșuri de nuiele”.²⁷⁶

Un anume călugăr îmbunătățit din mănăstirea Neamț, cu numele Zosim[a] devenit mai târziu sihastru, după cum spun documentele vremii, s-ar fi nevoit, începând cu sfârșitul secolului al XVI-lea, după unele documente cu anul 1564²⁷⁷, împreună cu câțiva ucenici de ai săi tot în aceste locuri păduroase ale Secului. Mitropolitul Dosoftei îl amintește în vestita lucrare a sa „Viețile sfinților”, scrisă între 1682-1686, și trebuie evidențiat faptul că este pentru prima dată când, în rândul sfinților sunt trecuți și nume de fii ai poporului român.²⁷⁸ Aici ei au ridicat o biserică de lemn și câteva chilii,

²⁷⁵ Colecția de documente păstrată la Filiala din Piatra-Neamț a Arhivelor Statului, pentru perioada 1918-1945, poartă sugestiv numele de „Fondul Mănăstirea Neamț-Secu”.

²⁷⁶ Daniel Dieaconu. *Mitologie și creștinism în Ceahlău*. Piatra Neamț, 2010, p. 48.

²⁷⁷ Macarie Ciolan. *Mănăstirea Secu*. Iași, 1987, p. 5.

²⁷⁸ *Ibidem*.

„prima așezare²⁷⁹ ce poartă numele în istorie de schitul lui Zosim[a]²⁸⁰, pe locul unde astăzi se află biserica cimitirului²⁸¹, impropriu numită „Bogoslovul” de către localnici²⁸². Schitul apare în documentele vremii emise în timpul lui Petru Rareș, Alexandru Lăpușeanu și Petre Șchiopul²⁸³. Pisania așezată pe peretele sudic al turnului de intrare în mănăstire, dar înlocuită în 1910, ceea ce a dus și la anumite controverse între specialiști cu referire dacă Petru Rareș ar fi fost unul dintre ctitorii ei, avea informațiile următoare: „Această mănăstire o zidi Petru voievod în anul de la zidirea lumii 7038, iar de la Hristos 1530 și s-a îngrădit cu zid după moartea sa de doamna Elena cu fiii lor, Io Ilieș voievod, Ștefan și Constantin în anul [...] 1550, luna lui septembrie 4”²⁸⁴.

Conform însemnărilor din pomelnicele ctitoricești vom observa că și mănăstirea Secu s-a bucurat în decursul vremii, ca și mănăstirea Neamț și toate mănăstirile din țară și nu numai, de înalte acte de binefacere.

Domnitorul Alexandru Lăpușeanu dăruiește acestui așezământ moșiile și munții din jur, cu ape cu tot, lucru întărit și de voievozii ce au succedat în scaunul Moldovei. Asemenea acestor domnitori, care au sprijinit această așezare ce tocmai se înfiripa, au fost și boieri. Conform pomelnicului ctitoricesc, pe lângă ceilalți donatori, este menționat și stolnicul Gheorghe care dăruiește mănăstirii „un vad de moară la Purcelești pe Gîrla Putnei”²⁸⁵.

Cea mai importantă contribuție la viața duhovnicească a mănăstirii avea să se împlinescă începând cu veacul XVII, când familia Nestor și Mitrofana Ureche, vornicul Țării de Jos, părinții după trup ai cunoscutului cronicar Grigore Ureche, înalță, în 1595, un paraclis din piatră cu hramul „Adormirea Maicii Domnului”. În jur, ctitorii au lungit zidul paraclisului creând o formă de cetate cu metereze de apărare pe la colțuri, cu rolul de a fi stavilă împotriva vrăjmașilor păgâni, și tot în aceste ziduri au fost închipuite și chiliile pentru părinții și frații monahi. Cu alte cuvinte aici deja ia naștere o adevărată așezare mănăstirească. În anul 1602, în mijlocul cetății, în decurs de numai trei luni, înalță o altă biserică mult mai mare, pe care au închinat-o „spre Lauda a Dumnezeuului celui Înalt”, dar cu hramul închinat „celui mai mare om născut din femeie” (Matei, 11, 11)²⁸⁶, după cum însuși Domnul Iisus Hristos a mărturisit, care să amintească de sfârșitul său mucenicesc, cu dată de pomenire 29 august al fiecărui an.

²⁷⁹ Ioanichie Bălan. *Mănăstirea Sihăstria*, ediția a III-a. București, 1977, p. 3.

²⁸⁰ Alexandru I. Goanță. *Un așezământ cultural de la Alexandru Lăpușeanu pe valea Secului, înainte de ctitoria lui Nestor Ureche, Schitul lui Zosin*, în „MMS” (revista „Mitropolia Moldovei și Sucevei”) nr. 9-12, 1962, p. 694.

²⁸¹ Ștefan Balș. *Mănăstirea Secu*. Editura Meridiane, 1966, p. 6.

²⁸² Ștefan Balș, Corina Nicolescu. *Mănăstirea Neamț*. București: Editura Tehnică, 1958, p. 95. Vezi și Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 16.

²⁸³ Neculai Florian. *Comuna Vânători-Neamț, file de monografie*. Piatra Neamț, 2016, p. 340.

²⁸⁴ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 25.

²⁸⁵ Alexandru I. Goanță, *op. cit.*, p. 697.

²⁸⁶ ****Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2008.

Pisania, de pe peretele sudic, așezată deasupra vechii intrări în biserică, ne dezvăluie: „Cu bunăvoința drept credinciosului domn al nostru Io Ieremia Movilă voievod cu mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovei [...] și a celui alt frate al său Io Simion Movilă voievod [...] și cu binecuvântarea fratelui lor preasfințitul chir Gheorghe mitropolit al Sucevei [...] a făcut acest hram dumnezeiesc întru numele sfântului slăvitului prooroc înainte mergător și botezător al lui Hristos, Ioan și al cinstitei lui tăieri a capului, smeritul și mult greșitul robul stăpânului Hristos, Nistor Ureche mare vornic al Țării de Jos și doamna lui Mitrofana și copiii lui Vasile și Grigore [...] și s-a început în anul 7110 (1602), iunie 7 și s-a mântuit în același an, octombrie 5”.

Ajuns printre boierii de seamă ai Moldovei, primind și demnitatea de Mare Vornic, judecător principal al Țării Moldovei și „mai marele Curții domnești” în timpul voievodului Ieremia Movilă, bucurându-se de bunăstarea provenită din veniturile a peste 70 de sate, înzestrea ctitoria sa „cu odoare, cărți și moșii, așa cum erau înzestrate toate mănăstirile domnești în vremea voievodului Ieremia Movilă. Pe atunci în scaunul Mitropoliei Moldovei era Gheorghe Movilă, fratele voievodului, egumen la mănăstirea Secu fiind Ieroschimonahul Dosoftei.” Pisania originală scrisă în limba slavonă spune totul: „Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, cu rugăciunile Preacuratei Născătoare de Dumnezeu și cu ale Sfântului Ioan Înaintemergătorul și cu ale tuturor sfinților, cu bunăvoința și îngăduința dreptcredinciosului domnului nostru Io Ieremia Movilă Voievod, cu mila lui Dumnezeu Domn Țării Moldovei și a de Dumnezeu dăruitorilor săi fii Io Constantin și Alexandru Voievod și cu a celui alt frate al său Simeon Movilă Voievod și a copiilor săi; și cu binecuvântarea fratelui domniei lor Preasfințitului Gheorghe Moghilă, Mitropolitul Sucevei, cu buna râvnă dumnezeiască și cu adevărata avere de la Dumnezeu dăruită a adevăraților ctitori, s[-]au făcut acest locaș dumnezeiesc și s[-]au zidit spre lauda lui Dumnezeu celui Înalt, în numele Sfântului Slăvitului Prooroc Înaintemergătorul și Botezătorul lui Hristos Ioan și a cinstitei lui tăieri, de smeritul și mult greșitul și nevrednicul rob al Stăpânului Hristos, Nestor Ureche, Marele Vornic al Țării de Jos și de Doamna lui Mitrofana și de copiii lui: Vasile și Grigore și de alți de Dumnezeu dăruitori copii ai lor. Sfinților părinți petrecători din acest sfânt locaș ca să vă rugați lui Dumnezeu pentru noi mult greșiții robi ai lui Dumnezeu, Nestor Ureche și soția sa Mitrofana și pentru tot neamul lor și pentru iertarea păcatelor lor în vecii vecilor. Amin.

Și s[-]au început a se zidi la anul 7110 (1602, n.r.), iunie 7, și s[-]a isprăvit în același an, octombrie 5.”²⁸⁷

Biserica a fost împodobită cu podoabe, însăși Mitrofana Ureche dăruind un sfânt epitaf de o rară frumusețe. Alături de acest obiect liturgic au mai fost donate, tot de către ctitorii Ureche, în

²⁸⁷ Ștefan Balș, *op. cit.*, p. 256.

anul 1602 „niște sfeșnice mari”, iar în anii 1604 și 1605, un potir de argint și două cruci sculptate în lemn cu praznicele împărătești și chipuri de sfinți. O icoană de argint aurită a mai fost donată în 1609²⁸⁸.

Domnitorul Petru Șchiopu oferă danii schitului Zosim, lărgindu-i astfel împrejurimile cu noi proprietăți: „Iași, (între 1585-1591) – Petru voievod din mila lui Dumnezeu domn al Țării Moldovlahiei. Iată domnia mea am dat și am miluit pe rugătorii domniei mele Dosotheiu egumen și alți călugări care trăiesc în sfânta mănăstire numită Schitul Zosim unde este hramul Sfântul Ioan Botezătorul cu acel loc și mănăstire care este mai sus scris, Schitul lui Zosim. și iară să aibă ei a ține sfânta mănăstire și tot locul lor, cât vor fi curățit, de unde au început ei să curățe, de la gurile Săcului, unde dau în Neamț și până unde vor fi curățit. și nimeni să nu aibă nici o treabă cu ei, nici cu locul lor, ci să aibă ei a ține după cum a întocmit și episcopul de Roman Agafton și alții să nu se amestece înainte acestei cărți a domniei mele.”²⁸⁹

Danii importante au mai fost oferite și de către Aron Tiranul, numit și „cel Cumplit, fiul lui Alexandru Lăpușneanu care a domnit Moldova de două ori, între septembrie 1591 - iunie 1592 și 18 septembrie 1592 - 24 aprilie 1595”²⁹⁰.

Domn al Moldovei de două ori, între august 1595 și mai 1600, respectiv între septembrie 1600 și 30 iunie 1606, la 5 mai 1596, Ieremia Movilă întărește mănăstirii prin document, stăpânirea locului unde se afla schitul lui Zosim. La 15 aprilie 1604 Ieremia Movilă întărește mănăstirii dania anterioară și adaugă alte moșii: Unghenii, Negrileştii, Topolița, Drăgușenii, Poiana Goliei, Petricanii și Socinenii.

La 1 noiembrie 1604, întemeietorul mănăstirii dăruiește ctitoriei sale moșiile Târpești și Giulești, iar cu 2 iulie 1606, ajungând domnitor al Moldovei în locul fratelui său Ieremia, Simeon Movilă dă o carte prin care donează mănăstirii Secu un loc de casă și o prisacă în Tg. Frumos, iar la 10 iunie 1608, tot el întărește mănăstirii stăpânirea peste o moară.

Când, în martie 1607, Simion Movilă dăruiește satul Vânători mănăstirii Secu, moșia mănăstirii se va întinde până la Bistrița, fapt pentru care va intra în conflict atât cu mănăstirea Neamț, dar mai ales cu obștea celor de la Agapia²⁹¹. S-a ajuns până acolo, încât, „în octombrie 1604, Nicanor, fost mitropolit și călugării mănăstirii Agapia, cereau să se strice mănăstirea Secu care este zidită pe locul său.”²⁹² Iar de aici, și o „controversă juridică” care a condus la decizia domnească de constatare prin care Ieremia Movilă a urmărit să o apere în folosul comunității monastice de la Secu: „...Mănăstirea Secu are ispisoace de danie de la Alexandru-Voievod și

²⁸⁸ C. N. Tomescu. *Scurtă povestire despre Sfânta Mănăstire Neamț*. Editura „Mănăstirea Neamț”, 1942, p. 141.

²⁸⁹ *Documente privind istoria României, Veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, Academiei, 1951, p. 267.

²⁹⁰ *Istoria Mănăstirii Secu*, 2020, <https://secu.mmb.ro/istoria-manastirii-secu> (data accesării 1 aprilie 2020).

²⁹¹ Neculai Florian, *op. cit.*, p. 341.

²⁹² Direcția Arhivelor Statului, *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. I (1387-1620). București, 1957, p. 283.

privilegiu de întărire de la Bogdan-Voievod, Petru-Voievod și Aron-Voievod, în urma cărora i se întărește hotarele vechi până la Sihla și Bistrița, hotărând totodată ca uricul Agapiei de la Iancu-Voievod să se rupă și să se arunce în foc dacă se va găsi”.²⁹³

Varlaam Moțoc, viitorul mitropolit al Moldovei între anii 1632-1653, de tânăr îndreptându-și pașii spre Schitul Zosim de pe valea pârâului Secu, unde a învățat carte, și-a dezvoltat talentul de vorbitor și scriitor și a deprins limbile slavonă, latină și greacă, va purta de grijă²⁹⁴ de mănăstirea sa de metanie prin „revărsarea de averi și daruri”²⁹⁵. În 1638 donează o bederniță arhierescă cusută cu fir de aur și argint²⁹⁶.

În 1640 se construiește schitul Sihăstria²⁹⁷, actualmente mănăstirea Sihăstria, care a fost sub oblăduirea mănăstirii Secu până în anul 1950, când va deveni autonomă. După 15 ani, cu anul 1655, episcopul Ghedeon de Huși cu metania din mănăstirea Secu va construi biserica mare a schitului Sihăstria cu hramul Nașterea Maicii Domnului cu ziua de prăznuire 8 septembrie al fiecărui an, așa cum ne informează vechea pisanie²⁹⁸.

Tot un schit se va mai întemeia anul 1667 sau 1690²⁹⁹, prin grija ieroschimonahului Nifon, un paraclis cu hramurile Buna Vestire și Sf. Ierarh Modest.

Satul Brătești din ținutul Romanului se va alătura satelor oferite ca danii, la 23 ianuarie 1665, din partea lui „Nestor, feciorul lui Constantin Batiște, nepotul lui Nestor Ureche”, iar la 7 februarie 1770 Alexandra, fata lui Grigore Ureche, „dă mărturie pentru satele și moșiile date mănăstirii Secu, Stroeștii de la Roman, sat întreg și o dugheană din târgul Iași³⁰⁰, danii care au fost întărite mai târziu de Gheorghe Duca Vodă, la 13 februarie 1670³⁰¹.

Starețul Ghedeon, unul dintre ucenicii mitropolitului Varlaam, care mai târziu va fi ales episcop la Huși și apoi urcând pe scaunul mitropolitan al Moldovei, în anul 1653, în ultimul an al stăreției sale la Secu, în 1640³⁰² sau 1645³⁰³, construiește în cetatea mănăstirii, în partea de sud-vest, al doilea paraclis „Adormirea Maicii Domnului”.

Mitropolitul Sava se alătură marilor donatori în 1660, când oferă mănăstirii o cristelniță, cruci de lemn cu postament, în filigran, îmbrăcate în argint aurit.

²⁹³ *Ibidem*.

²⁹⁴ C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 136.

²⁹⁵ Stelian Petrescu. *Odoarele de la Neamțu și Secu*, Atelierele SOCEC&Co. București, 1911, p. 5.

²⁹⁶ C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 141.

²⁹⁷ C. Bobulescu. *Sihăstria Secului și Sihla din județul Neamț*. Piatra Neamț, 1942, pp. 3-4.

²⁹⁸ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 34.

²⁹⁹ Dionisie Udișteanu. *Graiul...*, p. 78.

³⁰⁰ Gh. Ghibănescu. *Ispisoace și zapise daco-slavo-române*, vol. VI, partea a II-a. Iași, 1933, p. 159.

³⁰¹ *Ibidem*, p. 160.

³⁰² Constantin Erbiceanu. *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*. București, 1988, p. 64.

³⁰³ D. Udișteanu. *Mănăstirea Neamț*, manuscris, Biblioteca Mănăstirii Secu, p. 28.

Mitropolitul Ghedeon al Moldovei donează în anul 1664 un prețios manuscris al unei Evanghelii slavone, ferecat în argint aurit³⁰⁴.

La 20 ianuarie 1743, „Constantin Nicolae Voievodul cere lui Bogdan și Vasile Sturdza să aleagă părțile de moșie din Negrieni, ce le are mănăstirea Secu de la Toader al Cârstei”³⁰⁵, iar în 4 ianuarie 1766, Eftimie Cănanău, egumenul mănăstirii Secu, „se obligă față de Despina Șetrăreasa, soția lui Vasilache Cozma Șetraru, să poarte grijă de schitul Lipova, închinat mănăstirii împreună cu moșia lui Vasilache Cozma”³⁰⁶.

Începând cu anul 1775, Cuviosul Paisie Velicicovschi, obligat fiind de a părăsi obștea mănăstirii Dragomirna din cauza răpirii Bucovinei de către Imperiul Austriac, cu „binecuvântarea mitropolitului Gavril Callimachi și aprobarea domnitorului Grigorie Ghica, în vremea starețului Eftimie (1765-1775)”³⁰⁷ s-a așezat la Secu, cârmuind viața duhovnicească de aici timp de patru ani. În timpul acestuia s-au construit la Secu aproape 100 de chilii pentru ucenicii săi. După această perioadă de ședere se mută în lavra mănăstirii Neamț, stărețind ambele chinovii încă 15 ani. Aceasta a fost una dintre cele mai înfloritoare perioade ale Secului, „strălucind și aici cultura epocii paisiene”³⁰⁸, fiii ei duhovnicești, iubitorii de cultură, simțind fiorii de bucurie emanați din străduința cu cartea pentru luminarea poporului român.

Colecționarul de documente, fotografii, știri și referințe cu privire la comunitatea în care a văzut lumina zilei, învățătorul Neculai Florian, scrie în monografia comunei Vânători-Neamț, apărută la 100 de ani de la studiul amănunțit al profesorului Constantin D. Gheorghiu, că „de-a lungul anilor, în jurul mănăstirii, se formase un adevărat sat alcătuit din robi și poslușnici ai mănăstirii. În timpul starețului Paisie (1775-1794), acest sat se desființează din poruncă domnească și o parte din populație va fi strămutată la Săscuța (Pipirig), iar alta lângă satul Vânători, în partea vestică, formând cătunul care poartă numele de Drehuța. Unii au dorit să mențină denumirea veche a satului Fagi de la Gura Secului, denumire care în zilele noastre semnifică doar casele de la drumul spre Școala Drehuța până la podul peste râul Neamț”³⁰⁹.

După moartea starețului Paisie (1794) vor urma o serie de evenimente deosebite până în preajma anului 1821. Se va picta la mănăstirea Secu catapeteasma bisericii Sfântul Nicolae prin

³⁰⁴ C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 136.

³⁰⁵ Dionisie Udișteanu, *Mănăstirea Secu, Mărturii documentare de la Arhivele Statului București*. Editura Tipografiei „Cernica-Ilfov”, 1941, p. 8.

³⁰⁶ *Ibidem*, p. 9.

³⁰⁷ Dionisie Udișteanu, *Mănăstirea Secu, Mărturii documentare de la Arhivele Statului București*. Editura Tipografiei „Cernica-Ilfov”, 1941, p. 8.

³⁰⁸ Petronel Zahariuc, *Les monastères de Neamt et Secu (Moldavie) et leurs activités économiques jusqu'au milieu du dix-neuvième siècle*, în Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol», Iași, 2018, p. 335.

³⁰⁹ Neculai Florian, *op. cit.*, p. 342.

contribuția cu suma de 4.500 de lei de la Sofronie starețul, urmașul lui Paisie. În perioada 1802-1810, în timpul egumenului Ilarie, se vor construi o serie de chilii noi pentru mănăstirea Secu³¹⁰.

Între zidurile aceleiași mănăstiri și-ar fi petrecut cei dintâi ani ai prunciei viitorul mitropolit al Moldovei, Veniamin Costachi, „marele cărturar și ctitor, una dintre cele mai luminate figuri de ierarhi pe care i-a avut Biserica până astăzi”³¹¹, „îndrumător al vieții după rânduiala canoanelor”³¹², „colaborator la alcătuirea Regulamentului organic al Moldovei”³¹³, „reorganizator al vieții monahale de la Athos”³¹⁴, „ctitor al catedralei mitropolitane din Iași”³¹⁵, fondatorul și organizatorul „școalelor naționale românești din Moldova”³¹⁶, împreună cu părinții săi când au pribegit „de spaima năvălirii, pe deoparte, a armatelor rusiene supt comanda cneazului Galițin și, pe de alta, a oardelor de spahii și ianiceri în războiul întreprins între Rosiia și Imperia Otomană”³¹⁷. Ca recunoștință față de mănăstirea Secu, mitropolitul Veniamin a dăruit aici un rând de sfinte vase de argint aurite cu inscripție pe ele, împreună cu acoperăminte de catifea vișinie brodate în fir de aur cu sfinți îngeri. Un mare sprijin l-a acordat pentru zidirea bisericii din cimitir, precum și a bisericii „Sfântul Nicolae” din incinta mănăstirii și a pavilionului întreg din partea de nord³¹⁸.

Chiar dacă așezarea sa se afla în adâncime de păduri la care greu se ajungea, nu a fost scutită de neazuri și a pătimit în special năvălirilor tătarăști și leșești, fiind prădată de odoare și hrisoave, fiind mistuită de incendii și de cutremur care i-au dezbinat zidurile.

Vremurile de restriște abătute asupra pământului românesc de-a lungul veacurilor au fost momentele potrivite ca monahii din Secu să dovedească iubirea față de neam, patrie și credință, alăturându-se luptei întregului popor pentru apărarea ființei lui. În iureșul năvălirilor tătarăști de la 1691 s-au opus cu dârzenie, cu prețul vieții multora dintre ei, salvând astfel documentele și odoarele mănăstirii³¹⁹. Una din cele mai grele încercări a fost din partea „volintirilor” greci din anul 1821. Aici, sub zidurile cetății, aveau să fie trăite ultimele clipe ale Eteriei din Moldova. Pe lângă ultimii eteriști retrași la Secu în iulie 1821, au fost reținuți înăuntru și câțiva mireni dimpreună cu 30 de călugări. Începând lupta cu turcii care au înconjurat și asediat zidurile mănăstirii, „călugări, călugărițe și mireni cu soțiile lor, toți în toate părțile ca cei turbați, alergau și se grămădiau unii

³¹⁰ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 36.

³¹¹ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 64.

³¹² N. V. Dură. *Preocupările canonice ale Mitropolitului Veniamin Costachi*, în „MMS” nr. 1-2, 1967, p. 168.

³¹³ Scarlat Porcescu. *Limba română literară în opera Mitropolitului Veniamin Costachi*, în „MMS” nr. 1-2, 1967, p. 168.

³¹⁴ N. V. Dură. *Preocupările canonice ale Mitropolitului Veniamin Costachi în pastoralele și corespondența sa*, în „MMS” nr. 7-8, 1971, p. 486.

³¹⁵ Scarlat Porcescu. *Catedrala mitropolitană din Iași*, în „MMS” nr. 7-8, 1964, p. 365.

³¹⁶ C. Enescu. *Veniamin Costachi, ctitor și îndrumător al școalelor naționale din Moldova*, în „MMS” 1-2, 1967, p. 32.

³¹⁷ C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 136.

³¹⁸ Dionisie Udișteanu. *Graii evlaviei străbune*. Cernica, 1939, p. 12.

³¹⁹ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 8.

peste alții ca să nu arză și numai prin beciuri scăpau. Așisderea și caii alergau prin toate părțile nechezând și căutând loc unde să scape de foc, căci cădeau tăciunii peste dânșii și-i ardeau”³²⁰.

Apoi, după două luni de rezistență și de mari sacrificii „răsculații au deschis porțile. În ceasul acela s-a dezlănțuit un cumplit atac în curte și în biserică, murind de ambele părți multe ființe omenești. Cu îngăduința lui Dumnezeu, în acel măcel au fost uciși cu sabia 28 de călugări nevinovați din obștea mănăstirii Secu, și apoi îngropați în aceleași gropi comune din apropiere. Uciderea acestor cuvioși călugări în propria lor mănăstire este „un fapt unic în istoria monahismului nostru”³²¹.

De atunci încă mai „trăiesc” răscolitoarele stihuri:

„Erai ca o mireasă împodobită

Și ca raiul lui Dumnezeu sădită.

Iar acum ai rămas ca slujnică defăimată

Și de toți în samă nebăgată...”³²²

Secularizarea averilor mănăstirești a lovit tot așa de greu și în viața mănăstirii Secului. În anul 1909, Secu împreună cu schiturile ei, Sihăstria și Sihla, au fost iarăși despărțite de mănăstirea Neamț, rămânând să se întrețină numai din 600 de fălci teren arabil și fânaț. Lipsurile deveneau din an în an tot mai simțite. În timpul Primului Război Mondial, vrednicul stareț al mănăstirii, Ilarion, n-a permis să fie trimise în Rusia nici unul din odoare, cu toată stăruința oficială, ci el le-a ascuns și le-a îngropat. Acum ele și-au regăsit locul, în siguranță, în muzeul mănăstirii. În anii din urmă, când lavra nemțeană a pornit acțiunea în justiție pentru revendicarea Vetrei sale, i s-a alăturat și Secu și a cerut să fie realipită la Lavră, sub o singură cărmuire³²³.

În anul 1897 mănăstirea Secu se găsea într-o stare precară, lăsată cu mai puțină atenție de către conducerea mănăstirii Neamț, motiv pentru care și mitropolitul Pimen Georgescu își va exprima mai târziu dorința ca acestea să fie despărțite. El va înainta Ministerului de Resort, la 29 septembrie 1910, o cerere prin care va arăta, pe scurt, importanța mănăstirii Secu și va solicita despărțirea acesteia și a schiturilor Sihăstria și Sihla de Lavra Neamțului, cele două schituri urmând a forma comunități de călugări cu averea și conducerea lor proprie³²⁴. La această adresă cu nr. 33667/22 octombrie 1919, Ministerul Cultelor și Instrucțiunii, prin Administrația Casei Bisericii, răspunde pozitiv cu obligația ca mitropolia să întocmească două proiecte de buget, unul pentru

³²⁰ Ion Mitican. *Sfârșitul tragic al mișcării eteriste*, 2008, <https://ziarullumina.ro/documentar/sfarsitul-tragic-al-miscarii-eteriste-60564.html> (data accesării 24 aprilie 2020).

³²¹ Arhimandrit Ioanichie Bălan. *Patericul Românesc*. Editura Mănăstirea Sihăstria, 2011, pp. 338–339.

³²² C. N. Tomescu, *op. cit.*, p. 136.

³²³ *Ibidem*.

³²⁴ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 39.

mănăstirea Neamț cu schiturile Vovidenia și Pocrov și altul pentru mănăstirea Secu cu schiturile Sihăstria și Sihla. Acestea fiind îndeplinite, cererea a primit confirmarea³²⁵.

Cu ziua de 2 februarie 1910, stareții celor două mănăstiri Secu și Neamț vor face separarea averilor și moșiilor. La anul amintit, mănăstirea Secu, stareț fiind protosinghelul Partenie, avea în posesie „600 fălci, pământ arabil și fânaț, afară de animale și acarete”³²⁶.

Merită de amintit aici că mănăstirea Secu, pe lângă complexul arhitectural propriu, dat fiind însemnătatea ei ca și spațiu spiritual, cu sfatul stareților și viețuitorilor ei și sprijinul donatorilor, a cunoscut o dezvoltare deosebită ce a atras pe cei care doreau să guste din frumusețea locurilor și să-L descopere pe Creator, precum spune psalmistul David: „În ce chip dorește cerbul izvoarele apelor, așa Te dorește sufletul meu pe Tine, Dumnezeu”³²⁷. Astfel ctitorii, domnitorii și binecredincioșii ce au gustat frumusețea acestui loc au sprijin și susținut cinul monahal care au mai adăugat pe lângă biserica mare, ridicată de familia Ureche în 1602³²⁸, biserica-paraclis Adormirea Maicii Domnului ridicată în 1640, biserica-paraclis Sf. Nicolae „durată” între anii 1758-1763 și biserica din cimitir, Bogoslovul³²⁹, zidită în 1832.

Mănăstirea a ajuns să stăpânească suprafețe arabile, pășuni și poieni, din împrejurimi precum Bivolăria și Tăciunele³³⁰, conform documentelor vremii. Pe lângă terenuri mănăstirea avea supuse canonic și câteva așezări monastice mai mari sau mai mici.

În urma lucrărilor de restaurare începute în anul 1966 și finalizate în 1977, mănăstirea Secu și-a schimbat vechea înfățișare. Au fost săpate drenuri în jurul cetății mănăstirii, au fost îndepărtate zidurile umede, tencuielile vechi, cerdacurile șubrede, acoperișurile, pardoselile și tâmplăria, păstrându-se în mare parte aspectul original al acestei străvechi așezări monahale.

Bibliografie

1. ****Biblia sau Sfânta Scriptură*, Editura Institutului Biblic și de Misiune Ortodoxă, 2008.
2. Balș C., Nicolescu Șt. *Mănăstirea Neamț*. București: Editura Tehnică, 1958.
3. Balș Șt. *Mănăstirea Secu*, Editura Meridiane, 1966.
4. Bălan Arhimandrit Ioanichie. *Patericul Românesc*, Editura Mănăstirea Sihăstria, 2011.
5. Bălan Ierod. Ioanichie. *Mănăstirea Sihăstria*, Ediția a III-a, București, 1977.
6. Bobulescu C. *Sihăstria Secului și Sihla din județul Neamț*, Piatra Neamț, 1942.
7. Ciolan Macarie., *Mănăstirea Secu*, Iași, 1987.
8. Diaconu Daniel. *Mitologie și creștinism în Ceahlău*, Piatra Neamț, 2010.
9. Direcția Arhivelor Statului. *Catalogul documentelor moldovenești*, vol. I (1387-1620), București, 1957.
10. *Documente privind istoria României, Veacul XVI, A. Moldova*, vol. III, Academiei, 1951.
11. Dură N. V. *Preocupările canonice ale Mitropolitului Veniamin Costachi*, în „MMS” nr. 1-2, 1967.

³²⁵ Dionisie Udișteanu. *Graiul evlaviei străbune*, p. 39.

³²⁶ *Ibidem*.

³²⁷ ****Biblia sau Sfânta Scriptură*, Psalmul 41, 1.

³²⁸ Despre detalii tehnice, arhitecturale și artistice vezi lucrarea Macarie Ciolan, *op.cit.*, pp. 45–57.

³²⁹ Constantin Erbiceanu, *op. cit.*, p. 64.

³³⁰ Macarie Ciolan, *op. cit.*, p. 57.

12. Dură N. V. *Preocupările canonice ale Mitropolitului Veniamin Costachi în pastoralele și corespondența sa*, în „MMS” nr. 7-8, 1971.
13. Enescu C. *Veniamin Costachi, ctitor și îndrumător al școalelor naționale din Moldova*, în „MMS” 1–2, 1967.
14. Erbiceanu C. *Istoria Mitropoliei Moldovei și Sucevei*, București, 1988.
15. Florian N. *Comuna Vânători-Neamț, file de monografie*, Piatra Neamț, 2016.
16. Ghibănescu Gh. *Ispisoace și zapise daco-slavo-române*, vol. VI, partea a II-a, Iași, 1933.
17. Goanță A. I. *Un așezământ cultural de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Secului, înainte de ctitoria lui Nestor Ureche, Schitul lui Zosin*, în „MMS” nr. 9-12, 1962.
18. *Istoria Mănăstirii Secu*, 2020, <https://secu.mmb.ro/istoria-manastirii-secu> (data accesării 1 aprilie 2020).
19. Mitican I. *Sfârșitul tragic al mișcării eteriste*, 2008, <https://ziarullumina.ro/documentar/sfarsitul-tragic-al-miscarii-eteriste-60564.html> (data accesării 24 aprilie 2020).
20. Petrescu S. *Odoarele de la Neamțu și Secu*, Atelierele SOCEC&Co., București, 1911.
21. Porcescu S. *Catedrala mitropolitană din Iași*, în „MMS” nr. 7-8, 1964.
22. Porcescu S. *Limba română literară în opera Mitropolitului Veniamin Costachi*, în „MMS” nr. 1-2, 1967.
23. Tomescu C. N. *Scurtă povestire despre Sfânta Mănăstire Neamț*, Editura „Mănăstirea Neamț”, 1942.
24. Udișteanu D. *Graiul evlaviei străbune*, Cernica, 1939.
25. Udișteanu D. *Graiul evlaviei străbune*, Suceava: Ed. „Mușatinii”, 2005.
26. Udișteanu D. *Mănăstirea Neamț, manuscris*, Biblioteca Mănăstirii Secu.
27. Udișteanu D. *Mănăstirea Secu, Mărturii documentare de la Arhivele Statului București*, Editura Tipografiei „Cernica-Ilfov”, 1941.
28. Zahariuc P. *Les monastères de Neamt et Secu (Moldavie) et leurs activités économiques jusqu'au milieu du dixneuvième siècle*, în „Anuarul Institutului de Istorie «A. D. Xenopol», Iași, 2018.

SALVAREA OBIECTELOR DE PATRIMONIU DE LA MĂNĂSTIRILE DIN ZONA NEAMȚULUI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL³³¹

Elena-Diana SPIRIDON

Drd., Universitatea „Ștefan cel Mare”,
Suceava, România

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9534-2705>

Motto: „(...) Oriunde am fi, oricum am fi,
suntem hotărâți să mergem până la capăt.”
Nicolae Iorga³³²

Summary

This report aims to approach a page in Romanian history about the situation of the national treasury sent to Moscow during the First World War, but also of the heritage objects of the monasteries in the Neamț area. The Romanian Orthodox Church was an active participant, within its competences, in the War of National Unification. The events happened in September 1916, in the southern part of the country, made all public and private institutions pack their valuable goods to ship them to Iasi. The political situation, in which our country was at that time, endangered the country's patrimony, and it was decided that for the good preservation of the church odors to gather them all. AlexandruTzigara-Samurcaș, director of the Carol I National Art Museum, was delegated to fulfill this order.

Regarding the patrimony objects collected from the monasteries from the Neamț region, goods that became part of the treasury, we can mention some episodes spent at the monasteries.

On October 14, 1916, he arrived at the Vărativ Monastery, where all the odors and adornments had been put in two hiding places built in the church tower. He arrived at the Neamț Monastery on the same day. At that time Archimandrite MitroforMeletieNicuță was abbot, who refused to comply with the order, under the pretext that he needed a release from the Metropolitan Church of Moldova. Samurcaș then went to Secu Monastery, where he had a new surprise. Here, the abbot of the monastery, Archimandrite IlarionBălăiță, had already sent the patrimony objects in three boxes to the Metropolitan Church, but without a receipt, which made AlexandruTzigara-Samurcaș suspicious.

AlexandruTzigara-Samurcaș returns to Bucharest on October 17 and reports to the sovereign that the mission was accomplished. He had been to the monasteries of Slatina, Agapia, Vărativ, Neamț and Secu. Three days later, he went to Oltenia.

All the patrimony objects taken from the monasteries were placed in seven boxes, the textile objects from the religious patrimony were deposited in a special box, being taken on November 3, 1916 to the Metropolitan Church of Iași. Two boxes contained the goods from the monasteries of Moldova, four those from Oltenia, and one contained the vestments and the liturgical embroidery.

³³¹ Acest referat a primit sprijin financiar prin proiectul intitulat “DECIDE - Dezvoltare prin educație antreprenorială și cercetare inovativă doctorală și postdoctorală”, Cod proiect POCU/380/6/13/125031, proiect cofinanțat din Fondul Social European prin Programul Operațional Capital Uman 2014 – 2020”.

³³² Extras din discursul rostit de Nicolae Iorga în Adunarea deputaților, la 14/27 decembrie 1916, invitând la rezistență împotriva armatelor ocupante. – Nicolae Iorga, *Discursuri parlamentare*, vol. II., București : Editura Politică, 1981, p.158.

Keywords: *First World War, Monasteries of Moldova, patrimony objects, treasure, Alexandru Tzigara-Samurcaș.*

Imediat după declanșarea primei conflagrații mondiale, obiectivul unificării naționale a absorbit viața politică, activitatea diplomatică constituind principala preocupare a conducerii statului și a opiniei publice. În acel moment, întreaga societate românească, atât familia regală cât și clasa politică, era profund divizată în tabere ce susțineau fie neutralitatea, fie intrarea în război de partea uneia sau alteia dintre cele două alianțe politico-militare aflate în conflict. În anul 1914, Regele Carol I va convoca imediat un Consiliu de Coroană la Sinaia. În cadrul acestui consiliu se hotărăște neutralitatea României față de război, astfel s-a evidențiat faptul că România nu putea să intre în război, în acel moment existând rațiuni de ordin moral și material. Cu excepția omului politic P.P.Carp³³³, un prieten al regelui Carol I și apropiat al lui Alexandru Marghiloman, care a ținut o prelecțiune pentru intrarea României în război, pledoaria fiind de partea Puterilor Centrale, ceilalți participanți de la Consiliul de Coroană au fost de acord cu poziția de neutralitate.

Neutralitatea României a fost influențată și de declararea neutralității Italiei, cele două țări au încheiat un acord la 10/23 septembrie 1914, acordul a fost reînnoit la 24 ianuarie/ 6 februarie 1915, la București. Acordul convenea ca cele două state să acționeze solidar pentru apărarea comună, în eventualitatea unui atac din partea Austro-Ungariei. Poziția de neutralitate a țării noastre a durat până la 15/28 august 1916, atunci când trupele române, alăturate Antantei, au trecut munții în Transilvania, cu scopul de a realiza „unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților”³³⁴.

14/27 august 1916³³⁵ este ziua în care s-a convocat un Consiliu de Coroană, la Cotroceni, unde în urma discuțiilor, s-a obținut adeziunea tuturor participanților. În cadrul consiliului s-a hotărât intrarea României în Primul Război Mondial, alături de Antanta.

³³³Constantin Claudiu Cotan, *Biserica Ortodoxă Română în timpul Primului Război Mondial*, București: Editura Basilica, 2018, p.189.

³³⁴Extras din „*Proclamația către țară*” a Regelui Ferdinand din 15/28 august 1916: „(...) Ziua așteptată de veacuri de conștiința națională, ziua unirii lui.(...) După vremi îndelungate de nenorociri și grele încercări, înaintașii noștri au reușit să întemeieze statul roman prin Unirea Principatelor, prin războiul independenței, prin munca lor neobosită pentru renașterea națională. Astăzi, ne este dat nouă să întregim opera lor, închegând pentru totdeauna ceea ce Mihai Viteazul a înfăptuit numai pentru o clipă: unirea românilor de pe cele două părți ale Carpaților. De noi atârnă astăzi să scăpăm de sub stăpânirea străină pe frații noștri de peste munți și de pe plaiurile Bucovinei, unde Ștefan cel Mare doarme somnul de veci. În noi, în vitejia noastră, stă puțința de a le da dreptul, ca într-o României întregită și liberă, de la Tisa până la Mare, să propășească în pace, potrivit destinelor și aspirațiilor gînteii noastre.(...)” - Ion Bulei, *Românii în secolele XIX-XX. Europeanizarea*, București: Editura Litera, 2011, p. 131.

³³⁵Consiliul de Coroană de la Cotroceni, din 14 august 1916, a dezbătut și aprobat intrarea în război a României în Primul Război Mondial. În cadrul Consiliului s-a luat hotărârea ieșirii României din starea de neutralitate și participarea la război alături de Antantă, cu scopul realizării unității naționale. Deschizând ședința, regele Ferdinand a declarat: „Am convocat aici pe mai marii țării, nu ca să le cer un sfat, ci ca să le cer sprijinul. Văd situația în așa fel încât nu mai

E un lucru pe care trebuie să-l spunem cu toată sinceritatea și să nu ascundem acest fapt numai de dragul proiectului de unitate națională. Proiectul de unitate națională³³⁶ este una și pregătirea României pentru război este alta. România a fost nepregătită și în plan material, la înzestrarea armatei, și nepregătită în privința deciziilor luate de liderii militari sau politici.

Comunicarea de față își propune să aducă în atenție o serie de documente inedite cu privire la acțiunile de protejare a bunurilor și a obiectelor de patrimoniu a mănăstirilor din zona Neamțului, în urma demersurilor de inventariere, întreprinse în timpul Primului Război Mondial, spre a fi trimise împreună cu tezaurul B.N.R. la Moscova.

Chestiunea bunurilor de patrimoniu din mănăstirile din zona Neamțului au rămas sub forma unor povești cuprinse în mister pentru o perioadă lungă de timp. Miza textului este de a prezenta procese-verbale încheiate între reprezentanții statului și cei ai Bisericii, fără a uita însă de efectele lor.

Prinsă în cleștele de foc al celor două alianțe, Antanta și Puterile Centrale, datorită slabei dotări militare și lipsei sprijinului aliat promis, cu tot eroismul ostașilor săi, la jumătatea lui noiembrie 1916, România a pierdut Dobrogea, Oltenia, iar capitala a ajuns în prag de înstrăinare. Fiindcă la 11/24 noiembrie 1916 armatele inamice au trecut Dunărea și erau aproape de București, Consiliul de Miniștri a hotărât transferarea reședinței la Iași. Ca efect, sâmbătă, 12/25 noiembrie, ministerele și autoritățile centrale, cu zestrea și funcționarii superiori, îmbarcați în trenuri, au pornit spre Moldova.

Pe 6 decembrie 1916 armata germană intra în București. Regele Ferdinand I, Regina Maria și ceilalți membri ai Familiei Regale, împreună cu Guvernul și cu Parlamentul au plecat în refugiu la Iași. În același timp s-a pus în aplicare strămutarea sediului central al Băncii Naționale a României la Iași, ca urmare tezaurul B.N.R. era evacuat la Iași.

Sub presiunea evenimentelor, autoritățile se refugiază în Moldova, capitala țării fiind mutată la Iași, iar prin decretul nr.3120 s-a hotărât strămutarea sediului B.N.R la Iași prin care se decreta:

---

putem rămâne în neutralitate; de aici înainte victoria Puterilor Centrale este exclusă; guvernul meu, care crede și el că a venit momentul să începem războiul, a și avut o consfătuire cu unul din guvernele beligerante”.

Au mai luat cuvântul și Ion I.C. Brătianu, cu acest prilej, acesta a amintit că „Într-o vâltoare ca aceea a actualului război, în care harta lumii se prefăce, o țară ca a noastră nu poate să rămână neutră până la capăt. Se impune să ieșim din neutralitate, având drept ideal unitatea națională, căci cine știe dacă în decursul veacurilor vom găsi un prilej atât de prielnic ca cel de azi”. După încheierea Consiliului, Regele Ferdinand a adresat tuturor participanților cuvintele „Domnilor, cu Dumnezeu înainte!”, după care, urmat de principele moștenitor Carol, a părăsit sala. – Ion Mamina, *Consilii de Coroană*, București: Editura Enciclopedică, 2015, p.53-87.

³³⁶Scopul intrării României în războiul pentru reîntregirea neamului a fost subliniat de Barbu Ștefănescu Delavrancea, în ședința Academiei Române din 2 septembrie 1916, în discursul „Războiul și datoria noastră”: „Noi nu am intrat în război în haosul acestui măcel pentru cuceriri, ci pentru dezrobiri (...). Noi nu vrem ce nu este al nostru, ci vrem unirea cu frații noștri din Ardeal, din Banat și din Bucovina (...). Vrem Carpații cu podișul lor, unde ne-a așezat împăratul Traian ca să fim veghe și strajă civilizației române hoardelor de barbari năvălitori (...). Noi nu ne croim cu sabia o patrie nouă, ci ne-o întregim (...)” - Ion Bulei, *op.cit.*, p. 247.

„Art.1. Sediul central al Băncii Naționale a României, pe ziua de 15 noiembrie 1916, se strămută de la București la Iași.

Art.2. Toate operațiunile care, după legea și statutele Băncii, se făceau la București, se vor face la Iași, unde va fi sediul Consiliului General și al celui de Administrațiune. La București se vor face numai operațiunile ce va hotărî Administrațiunea Centrală a Băncii.

*Art.3. Ministrul nostru secretar de stat la Departamentul justiției, este însărcinat cu executarea acestui decret*³³⁷.

Capitala Moldovei a devenit, astfel, capitala de război a României. Pe lângă autoritățile centrale, către fosta capitală a Moldovei a pornit și mare parte din protipendada capitalei, adică numeroși oameni de cultură, gazetari, bancheri și moșieri din provinciile ocupate, dar și mulți oameni obișnuiți, fugăriți de consecințele războiului. Cuprinsă de panică, populația din Oltenia, Muntenia și Dobrogea a luat drumul exilului. Mii de români, fie femei, copii, bătrâni, sănătoși sau bolnavi, cu toții, au pornit cu căruța sau pe jos, pentru a nu cădea în mâna invadatorilor. Toți se îndreptau spre Moldova, fără să știe către ce localitate anume. Un nou guvern se forma în refugiu în data de 11/24 decembrie 1916.

Moldova devenise un imens adăpost izolat, cu toate școlile prefăcute în spitale și infirmerii, cu drumurile înecate de cârdurile fără sfârșit ale carelor și căruțelor cu refugiați gemând de durere și foame, cu liniile ferate blocate de mulțimea vagoanelor și a trenurilor, transformate în depozite pe roți, pline de utilaje, materiale și mașini smulse, la viteză, din fabricile părăsite. Drumurile și șoselele erau pline de convoaie nesfârșite de care și căruțe, trăsuri, cupeuri și docare.

Această situație grea pentru țară pune în discuție mutarea tezaurului românesc la Moscova. Pentru cei mai mulți dintre români, tezaurul înseamnă aurul Băncii Naționale a României. și totuși, acesta reprezintă mai puțin de o zecime din valoarea bunurilor evacuate în Rusia în 1916 și 1917.

Românii au expediat atunci tezaurele Băncii Naționale și ale Casei de Depuneri și Consemnațiuni, ale băncilor private și ale instituțiilor publice, bijuteriile Coroanei, cele mai importante obiecte de artă din muzee și colecțiile private, odoarele mănăstirești, colecțiile numismatice, arhivele statului, arhivele diplomatice, manuscrisele, cărțile rare, în fine, tot ce reprezintă, ca patrimoniu, identitatea națiunii române, începând cu secolul al XVI-lea, dar și foarte multe colecții particulare. La acest tezaur s-au adăugat și cele mai importante dintre obiectele bisericesti de valoare strânse din mănăstirile și bisericile importante din Moldova, Oltenia și Muntenia.

Biserica Ortodoxă Română a fost participantă activă, în limita competențelor ei, la Războiul de Întregire Națională. După pierderea regiunilor din sudul țării și retragerea administrației

³³⁷ „Monitorul Oficial”, nr.189 din 20 nov. 1916.

românești la Iași, din partea Bisericii Ortodoxe Române o poziție aparte a avut Mitropolia Moldovei și Sucevei³³⁸. Evenimentele desfășurate la finalul anului 1916 i-au adus la acel moment, mitropolitului Moldovei, preotului Pimen Georgescu³³⁹, poziția principală în cadrul ierarhiei Bisericii naționale, deoarece mitropolitul primat de la București³⁴⁰ a rămas în teritoriul ocupat.

Gândul că va fi un război de durată a determinat Consiliul de Miniștri să ia unele hotărâri legate de inventarierea materiilor prime, între care și cea a metalelor ce se găseau în mănăstiri sau biserici.

În timpul luptelor de la Turtucaia, înțelegând că se conturează o catastrofă, arheologul Vasile Pârvan decide să pună la adăpost colecțiile muzeului³⁴¹, fiind primul care ia o astfel de hotărâre, fără să mai aștepte o decizie oficială a guvernului. Obiectele prețioase sunt împachetate în patru lăzi, trei de lemn, „conținând aurării și odoare bisericești”, și una de fier, în care se afla Tezaurul de la Pietroasa³⁴² și apoi sunt transportate la Casa de Depuneri și Consemnațiuni (C.D.C.), care îi eliberează două recipise³⁴³. Tezaurul de la Pietroasa este evaluat de Vasile Pârvan la 3 milioane de lei aur. Inventarul este întocmit riguros, fiind redocumentat în martie 1917, la Iași.

Panica din țară devenise tot mai mare. Istoricul Constantin Moisil³⁴⁴ tocmai terminase, după cinci ani de muncă asiduă, întocmirea registrului-inventar al colecțiilor Cabinetului Numismatic al Academiei Române. La sfârșitul lunii august 1916, pe când se afla mobilizat în Regimentul „Mihai Viteazul”, este convocat de urgență la sediul Academiei Române. În cursul nopții, platourile pe care

³³⁸ În prezent Mitropolia Moldovei și Bucovinei.

³³⁹ Pimen Georgescu a fost supranumit „mitropolitul războiului” sau „mitropolitul reîntregirii neamului românesc”, datorită acțiunilor sale din timpul Primului Război Mondial.

³⁴⁰ Conon Arănescu-Donici, cleric român ce a deținut funcția de mitropolit-primat al Bisericii Ortodoxe Române în perioada 1912-1918. Născut pe meleaguri nemțene și-a început chemarea către viața monahală la Mănăstirea Neamț. În 1912 a fost ales în demnitatea cea mai înaltă din cadrul Bisericii Ortodoxe Române din acele vremuri, cea de Mitropolit-primat al României.

Chemat la această înaltă slujire, ierarhul avea să înfrunte vremuri tulburi. Europa era în clocot, după doar doi ani a început prima mare conflagrație a lumii. În a doua jumătate a anului 1916, în urma ocupării capitalei și în urma refugiului la Iași, ierarhii munteni, ca și mulți preoți și călugări atașați de populația oropsită și înfricoșată de noua postură în care se afla țara, au ales să rămână locului, dedicându-se unei misiuni cu totul impresionantă – slujirea poporului.

³⁴¹ Arheologul Vasile Pârvan fiind, la momentul respectiv, directorul Muzeului Național de Anticități, a avut o contribuție asupra patrimoniului arheologic dobrogean.

³⁴² Tezaurul de la Pietroasa, numit de cei care l-au descoperit „Cloșca cu pui de aur”, datorită fibulelor în formă de pasăre, are în prezent 12 piese, cu o greutate totală de 19,820 kilograme de aur. Piesele care îl compun sunt: o fibulă mare în formă de vultur, care poartă pe piept marele caboșon oval, mărginit simetric în cruce de patru cabosoane mici și rotunde; o fibulă mică; două fibule mijlocii; o tavă; o cană oenochoc; o pateră; două coșulețe poligonale; un colan cu inscripție; un colan simplu; un colan cu balama. Din 1971, tezaurul se găsește la Muzeul Național de Istorie a României din București. - Marcel Ciucă, *Tezaurul de la Pietroasa*, București: Editura Saeculum I.O., 2010, p. 65.

³⁴³ Dovadă (adeverință oficială) prin care se confirmă primirea obiectelor spre depozitare. <http://www.romania-actualitati.ro/tezaur-pietroasa-si-guarazar>, accesat în data de 29 mai 2021.

³⁴⁴ Constantin Moisil a deținut funcția de director al Cabinetului Numismatic de la Academia Română, în cadrul căruia și-a consacrat principalele sale eforturi organizării și dezvoltării colecțiilor numismatice, începând cu operațiile de inventariere a fondurilor vechi, dar a contribuit și la creșterea colecțiilor. Aceste colecții au ajuns să reprezinte un neprețuit tezaur al țării noastre. – Octavian Iliescu, *Rolul lui Constantin Moisil în organizarea și dezvoltarea Cabinetului Numismatic de la Biblioteca Academiei*, în *Studii și Cercetări de Bibliografie*, 1969, 11, p. 177-180.

se păstrau monedele sunt vărsate în saci. Toate colecțiile Cabinetului, peste 30 000 de piese, sunt trimise în grabă la Iași.

În septembrie, toate instituțiile publice și private împachetează bunurile de valoare pentru a le expedia la Iași. Dar ce se întâmplă cu bunurile de patrimoniu de la mănăstiri? Nimeni nu se gândise în această privință.

În 10 octombrie 1916, la aniversarea a doi ani de la urcarea la tron a regelui Ferdinand I, Alexandru Tzigara-Samurcaș³⁴⁵, un personaj destul de apropiat al Casei Regale, este invitat la dejun la Cotroceni. Paradoxal, suveranul, îngrijorat nu de apropierea trupelor germane, ci de „*cotropirea tot mai insistentă a trupelor rusești*”³⁴⁶ și „*temându-se ca ei, cunoscând valoarea odoarelor noastre bisericești, să nu și le însușească*”³⁴⁷, îl întreabă pe Alexandru Tzigara-Samurcaș dacă nu ar consimți să le salveze, „*începând cu locașurile din Moldova, cele mai expuse unei cotropiri moscovite*”³⁴⁸. Alexandru Tzigara-Samurcaș a acceptat. A doua zi, principele moștenitor Carol îl conduce la Casa Școalelor, unde îi înmânează ordinul permanent nr. 30 al șefului Marelui Cartier General, semnat de generalul Dumitru Iliescu, prin care este însărcinat „*a inventaria și transporta tezaurile mănăstirilor din țară*”³⁴⁹. Ca mai apoi să le pună la adăpost în București, urmând ca apoi să le fotografieze, eticheteze și inventarieze.

Situația politică, în care se găsea țara noastră la aceea dată, puna în pericol patrimoniul țării, și s-a decis ca pentru buna păstrare a odoarelor bisericești să se adune toate. Aceasta se făcea printr-un ordin al Marelui Cartier General, nr. 30 din 11 octombrie 1916, care prevedea „*inventarierea și transportarea tuturor tezaurilor mănăstirești*”³⁵⁰. Pentru îndeplinirea acestui ordin a fost delegat Alexandru Tzigara-Samurcaș, director al Muzeului de Artă Națională Carol I din București.

Sarcina încredințată lui Alexandru Tzigara-Samurcaș avea în vedere inventarierea și transportul în siguranță a obiectelor de artă, de valoare, ale bisericilor și mănăstirilor din regiunile Muntenia și Moldova. În ziua de 12 octombrie 1916, după ce intră în posesia permiselor redactate în limbile română și rusă, și după ce i se repartizează un soldat cunosător al limbii inamicilor,

³⁴⁵ La 1 octombrie 1906 Al. Tzigara-Samurcaș este numit director al Muzeului etnografic, de artă națională, artă decorativă și artă industrială, devenit, în 1915, Muzeul de artă națională Carol I. De la început, Al. Tzigara-Samurcaș își organizează muzeul pe baze științifice moderne. Achizițiile pe care le face duc la sporirea considerabilă a colecțiilor. El devine chiar prefect al Poliției Capitalei, în timpul ocupației inamice (30.11.1916-12.01.1918 și 08.05- 01.11.1918), însă faptele sale au fost ulterior apreciate ca gesturi de trădare.

³⁴⁶ Gheorghe Radu, *Un veac de la Marea Unire, contribuția județului Neamț la întregirea neamului*, Piatra-Neamț: Editura Cetatea Doamnei, 2018, p. 66.

³⁴⁷ Ibidem, p. 66-67.

³⁴⁸ Meletie Nicuță, Arhimandrit Mitrofor, *Istoria Sfintei Monastiri Neamțu în timpul Marelui Război 1916-1918*, Tipografia Mănăstirii Neamțu, 1927, p. 6.

³⁴⁹ Ibidem, p. 8.

³⁵⁰ Gheorghe Radu, *op. cit.*, p. 67-68.

Alexandru Tzigara-Sumurcaș³⁵¹ pleacă la drum, fiind însărcinat cu inventarierea obiectelor bisericești care se găseau în mănăstiri și biserici pentru a fi salvate din calea războiului, pentru a nu fi distruse sau furate.

Primul lăcaș inventariat a fost Mănăstirea Slatina, din județul Suceava, aceasta este una dintre cele mai mari și vechi mănăstiri ortodoxe din nord-estul țării noastre. La mănăstirea Slatina, scoate tezaurul din tainița zidită în paraclisul bisericii Sf. Nicolae, unde îl ascunseseră călugării, pentru că „*se vedeau perfect urmele tencuielii cele noi*”³⁵². Pentru ridicarea odoarelor bisericești s-au întocmit procese-verbale.

Referitor la obiectele de patrimoniu strânse de la mănăstirile din zona Neamțului, bunuri ce au intrat în componența tezaurului, putem aminti câteva episoade petrecute la mănăstirile din zonă.

De altfel, despre misiunea sa Alexandru Tzigara-Sumurcaș amintește și el, în memoriile sale, pomenind și de greutățile întâmpinate.

La 14 octombrie 1916 ajunge la Mănăstirea Văratice, unde toate odoarele și podoabele fuseseră ascunse în două tainițe zidite în turnul bisericii. Alexandru Tzigara-Sumurcaș constată că bunurile sunt perfect disimulate și „*prezintă garanțiile cerute*”³⁵³, așa că nu se atinge de ele. După cele notate de el în raport³⁵⁴, se precizează că oricum obiectele nu erau mai vechi de 1785, așa că valoarea lor artistică și istorică este redusă.

Alexandru Tzigara-Sumurcaș a încheiat și la Mănăstirea Agapia un proces-verbal întocmit în urma vizitei sale³⁵⁵. Apar o serie de neînțelegeri între stareța Mănăstirii Agapia Epraxia Demi³⁵⁶ și Alexandru Tzigara-Sumurcaș pe durata vizitei.

Conducerea Mănăstirii Agapia înaintează Mitropolitului Pimen Georgescu o informare cu privire la vizita lui Alexandru Tzigara-Sumurcaș³⁵⁷. Stareța mănăstirii amintește de inventarierea obiectelor de patrimoniu și ridicarea acestora spre a fi trimise la Iași. Deși, „*la prima dată m-am opus spunând că nu am Ordinul Înalt Prea sfinției Voastre*”³⁵⁸, stareța amintește în înștiințarea sa

³⁵¹ Alexandru Tzigara-Sumurcaș va relua toată poveste mult mai târziu, în detaliu, la cererea mareșalului Ion Antonescu, atunci când acesta devenise foarte interesat de tezaur și se credea că armata română va ocupa Moscova.

³⁵² O parte din obiectele ridicate de Alexandru Tzigara-Sumurcaș de la Mănăstirea Slatina sunt amintite în memoriile sale. S-au ridicat două candelice mici de argint, cristelnița de argint, o perdea cusută cu fir de la uțile împărătești, un taler mic de argint. - Alexandru Tzigara-Sumurcaș, *Memorii*, vol. III, București: Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1991, p. 97.

³⁵³ Vizita lui Alexandru Tzigara-Sumurcaș la Mănăstirea Văratec este consemnată de stareța mănăstirii, monahia arhim. Zenaida Racliș în lucrarea sa întocmită în anul 1932, împreună cu arhimandritul Evghenie Ungureanu, fostul stareț al Mănăstirii Neamț. – Evghenie Ungureanu, arhim., Zenaida Racliș, arhim., *Istoria Mănăstirii Văratec, în anul mântuirii 1932.*, Tipografia Sf. Mănăstiri Neamțu, 1932, p.81.

³⁵⁴ S.J.N.A.N., Fond *Mănăstirea Văratec*, dosar 18/1916, f. 24.

³⁵⁵ Conform anexei 1, Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei (AMMB), dosar 81/1916, vol.I, f.254.

³⁵⁶ Epraxia Demi (1832-1926) a fost stareța Mănăstirii Agapia pe durata Primului Război Mondial, s-a implicat în transformarea mănăstirii în orfelinat, îngrijind peste 400 de copii. Epraxia Demi este originară din Tighina (Basarabia), a fost stareța mănăstirii în două perioade, între anii 1904-1908 și 1912-1926. – Ionichie Bălan, arhimandrit, *Patericul românesc*, ediția a VI-a, Vinători-Neamț: Editura Mănăstirea Sihăstria, 2011, p.533.

³⁵⁷ Constantin Claudiu Cotan, *op.cit.*, p.209.

³⁵⁸ Ibidem, p.210.

că Alexandru Tzigara-Samurcaș nu a ezitat să amintească că va ridica obiectele folosind forța și că este însărcinat a transporta aceste obiecte de la mănăstiri la Iași, ca apoi să le predea la Mitropolie.

În aceeași zi, Alexandru Tzigara-Samurcaș ajunge la Mănăstirea Neamț. La acea vreme fiind stareț Arhimandritul Mitrofor Meletie Nicuță³⁵⁹, un călugăr evlavios și pașnic, care a rămas în istorie ca un devotat monah, față de Biserică, de Chiriarh, și fidel prevederilor canonice, prin care se arată că starețul este păstrătorul averilor mănăstirești împreună cu ceilalți monahi rânduiți în administrație, și nu poate înstrăina nimic din averea mănăstirii. Mitropolia din Iași a cerut mănăstirilor prin ordinul circular nr. 2287 din 13 iulie 1916, ca obiectele sacre, documentele și manuscrisele mănăstirești să nu fie înstrăinate sub nicio formă, indiferent de persoana care făcea o astfel de solicitare. Mitropolitul Pimen specifică în ordinul său că doar în urma unei înțelegeri între Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice, Casa Bisericii și Sfânta Mitropolie, comunicată mănăstirilor, se vor putea ridica obiectele de valoare pe care le dețineau acestea. Ținând cont de acest ordin, starețul Meletie Niculiță de la Mănăstirea Neamț s-a opus acțiunii coordonate de Tzigara-Samurcaș. Starețul refuză să se conformeze ordinului, pretextând că are nevoie de dezlegare din partea mitropolitului Pimen Georgescu al Moldovei.

În tot acest timp starețul a prezentat ordinul Mitropoliei din 13 iulie 1916, care îi interzicea să cedeze obiectele de valoare pe care le deținea mănăstirea.

Văzând înverșunarea starețului pentru păstrarea tezaurului mănăstirii, Alexandru Tzigara-Samurcaș a telegrafiat la Marele Cartier General din Nord, la Bacău, comunicând despre opoziția întâlnită și cerând instrucțiuni.

Neobișnuit cu refuzurile, mai ales din partea unor călugări, Alexandru Tzigara-Samurcaș merge să îl întâlnească pe generalul Constantin Prezan, care îl trimite la mănăstire pe comandantul companiei de jandarmi rurali din județul Neamț³⁶⁰, în 16 octombrie. Vizita avea ca scop protejarea tezaurului mănăstirii, pentru paza căruia se pare că au fost trimiși și câțiva soldați de către Comandamentul Garnizoanei Piatra Neamț. Starețul Arhimandrit Mitrofor Meletie Nicuță a încercat să obțină acordul Mitropoliei din Iași, dar în lipsa unei astfel de aprobări, sub amenințarea arestării sale, a cedat tezaurul mănăstirii.

De fiecare dată, pentru a-și justifica acțiunile și pentru a nu încălca îndeplinirea Înaltului ordin, Alexandru Tzigara-Samurcaș încheie procese-verbale³⁶¹ în prezența starețului.

³⁵⁹ Mitrofor Meletie Nicuță este stareț al Mănăstirii Neamț între anii 1916-1919 și 1923-1924. Apoi îl întâlnim stareț la mănăstirea Secu între anii 1931-1933, având rangul de arhimandrit. Meletie Nicuță este de loc din satul Cârliși, jud. Neamț și a intrat în monahism la 21 noiembrie 1905. - Timotei Aioanei, arhimandrit, *Viețuitori din chinovia Neamțului în veacul al XX-lea, Biografii*, București : Editura Trinitas, 2008, p. 241.

³⁶⁰ Meletie Nicuță, *op.cit.*, p. 7-8.

³⁶¹ Arhiva Mănăstirii Neamț (AMN), luna octombrie 1916, proces-verbal, ridicarea odoarelor 1916, anexa 2.

Starețul s-a plâns mitropolitului Pimen Georgescu³⁶² de situația tensionată pe care a trăit-o la Mănăstirea Neamț, când la 14 octombrie 1916, Alexandru Tzigara-Samurçaș i-a cerut să predea tezaurul mănăstirii.

După episodul de la Mănăstirea Neamț, Alexandru Tzigara-Samurçaș pleacă apoi spre Mănăstirea Secu, unde are o nouă surpriză. Aici, starețul mănăstirii, arhimandritul Ilarion Bălăiță³⁶³, expediase „obiectele mai de preț”³⁶⁴ în trei lăzi la Mitropolie, dar fără chitanță, ceea ce îl face pe Alexandru Tzigara-Samurçaș suspicios. Ridică totuși două covoare-scoarțe vechi. În deceniile care vor urma, starețul Bălăiță va deveni o adevărată legendă în zonă pe baza acestui episod. Călugării vor aminti cum starețul și-a apărat cu mult curaj patrimoniul religios, înfruntând arestul și bătăile anchetatorilor, fără să trădeze locul de taină. Era însă o confuzie, cel care se opusese fusese arhimandritul Meletie Nicuță, starețul Mănăstirii Neamț³⁶⁵.

Din corespondența care s-a purtat cu Marele Cartier General reiese că starețul Meletie³⁶⁶ a încercat să păstreze tezaurul mănăstirii neștirbit, fiind supus la multe presiuni, dar cu toate acestea

³⁶²AMN, luna octombrie 1916. Conform procesului-verbal înaintat mitropolitului Pimen Georgescu, anexa 3.

³⁶³Arhimandritul Ilarion Bălăiță a fost stareț al mănăstirii Secu între anii 1912 – 1925, conform documentelor din arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei. Amintirea acestui monah este exemplară: pe când toți forțau trimiterea tuturor pieselor de tezaur spre instabila Rusie, și „au început să se strângă, cu înfrigurare, toate bogățiile țării românești, spre a fi trimise la Moscova, un singur om n-a voit să cedeze valorile ce le avea sub privirea sa: starețul mănăstirii Secul, din județul Neamțului Așa au fost scăpate de la pieire odoarele acestei frumoase mănăstiri, între cari și acel vestit aer al lui Nestor Ureche, mare vornic al Țării de jos și al soției sale Mitrofana, din 1608, din zilele blagoslovitului Voievod Simion Movilă”. Timotei Prahoveanu, *Pagini vechi și noi din istoria Lavrei Neamțului*, București: Editura Basilica, 2018, p. 312.

³⁶⁴„Când a venit panica și au început să se strângă, cu înfrigurare, toate bogățiile țării (...), spre a fi trimise la Moscova, un singur om n-a voit să cedeze valorile ce le avea sub privegherea sa: starețul mănăstirii Secul, din județul Neamțului. Așa au fost scăpate de la pieire odoarele acestei frumoase mănăstiri, între care și acel vestit aer al lui Nestor Ureche, mare vornic al Țării de Jos și al soției sale Mitrofana, din 1608 «în zilele blagoslovitului Voievod, Simion Movilă». Numele starețului care a văzut limpede și nu a avut încredere în Rusia țaristă, opunându-se cu hotărâre... ca să predea odoarele mănăstirii, este protosinghelul Ilarion Bălăiță.” - Mihail Gr. Romașcanu, *Tezaurul român de la Moscova*, București: Editura Saeculum, 2000, p. 44-45, apud: Alex F. Mihail, *Noi completări despre tezaurul de la Moscova. D.D. Pătrășcanu ne dă interesante amănunte.*, „Dimineața”, 27 iulie 1933, p.12.

³⁶⁵Emilian Popescu, membru de onoare al Academiei Române, pune problema bunurilor bisericești din cadrul tezaurului: „O bună parte din tezaurul României depozitat la Moscova este formată din bunuri bisericești, atât cu valoare de metale prețioase, cât și cu valoare artistică, culturală și istorică. Toate aceste valori au fost duse la Kremlin, la Moscova, și s-au reîntors în mică parte în 1935 și în 1956. Nu dețin o evidență asupra a ceea ce a venit înapoi, ca să pot face o comparație cu ceea ce a plecat. Însă, aș dori să relev faptul că atunci când s-a hotărât ca bunurile acestea ale bisericii să fie luate și duse la Moscova, s-a întâmpinat o rezistență destul de puternică prin anumite mănăstiri românești”. Este prezentată atitudinea starețului Nemete Negoită (numele starețului din acea vreme este Meletie Nicuță) de la Mănăstirea Neamț sau a starețului Ilarion Bălăiță de la Mănăstirea Secu, aceștia ascunzând bunuri fără să le predea.

Astfel că la Mănăstirea Secu bunurile cele mai de preț au fost depuse într-o tainică construită la cinci metri adâncime sub sfânta masă sau valoroasa icoană a Maicii Domnului de la mijlocul secolului al XIV-lea, cea mai frumoasă icoană bizantină păstrată din acea perioadă, care a fost îngropată la circa șapte kilometri de Mănăstirea Neamț, într-un butoi, fiind salvată. Concluzionează Emilian Popescu: „Astfel de lucruri s-au întâmplat în mai multe zone ale țării, dar constatăm astăzi că cei care au reușit să rețină anumite bunuri au adus un mare serviciu țării și bisericii noastre”. - <http://lucefafarul.net/banca-nationala-a-romaniei-in-timpul-primului-razboi-mondial>, accesat la data de 8 iunie 2021.

³⁶⁶În „Revista istorică”, publicată de Nicolae Iorga, anul al XIV-lea, nr.4-6, aprilie-iunie, 1928, tipografia „Datina Românească”, Vălenii de Munte, p.125, se precizează că în lucrarea starețului Meletie Nicuță, *Istoria Sfintei Mănăstirii Neamțu în timpul marelui războiu, 1916-1918*, tipărită la Mănăstirea Neamț în 1927, ar fi menționate „lista obiectelor luate de la Mănăstirea Neamțului și pierdute în Rusia pe timpul marelui războiu o dă arhimanditul mitrofor Meletie

starețul nu a cedat decât după două zile, dar și atunci fiind arestat, apoi escortat la Piatra Neamț, de aici fiind trimis la Bacău, la Cartierul General. În arest starețul Meletie a stat patru zile. Alexandru Tzigara-Samurcaș este satisfăcut.

Tezaurul mănăstirii Neamț fusese scos din veșmântărie și ascuns într-una din odăile ferecate ale bibliotecii, într-o tainiță. Valoarea obiectelor ce s-au ridicat³⁶⁷ de către Alexandru Tzigara-Samurcaș este inestimabilă, având în vedere atât proveniența, vechimea și importanța lor istorică și artistică.

Anexa 4³⁶⁸ prezintă procesul-verbal încheiat la ridicarea obiectelor de patrimoniu religios de la Mănăstirea Neamț. Sunt suficient de amintit câteva obiecte ridicate de Samurcaș o Evanghelie, manuscris slavon din anul 1436, o Evanghelie, manuscris slavon din 1512, o Evanghelie, manuscris slavon din 1555, mai multe cruci cu filigran aurit, două cruci ferecate cu argint aurit, patru discuri ctitoricești, două cădelnițe de argint, un pahar de argint poleit, cinci cruci din anul 1791, o lingură a domnitorului Ștefan Tomșa, un covor oriental, Tetraevanghelul manuscris din 1429³⁶⁹, ce a fost scris de către eruditul monah al acelor vremuri Gavriil Uric³⁷⁰ și multe alte obiecte de o foarte mare importanță.

Iritat de atitudinea autoritară manifestată de Tzigara-Samurcași la mănăstirile din zona Neamțului, mitropolitul Pimen a adresat lui I. G. Duca, ministrului cultelor și instrucțiunii publice următorul protest: „În legătură cu cele arătate prin telegrama noastră Nr. 3568 din 20 octombrie a.c. avem onoarea a vă înainta raportul nr. 357 a.c. al prea cuviosului stareț al Mănăstirii Neamțu din care se și vede cum el, pentru îndeplinirea sarcinii sale de administrator și păstrător legal al

(Nicuță) – evanghelii din 1436, 1512, 1555, panaghieriu din 1502, cruci din 1558, 1560, epitaf din 1637, etc. - Timotei Prahoveanu, *op.cit.*, p. 314.

³⁶⁷ *Proces verbal încheiat la 15 octombrie 1916, de către Al. Tzigara-Samurcaș, delegat al Înaltului Ordin General al Armatei de Nord (nr.30 din 11 octombrie 1916), prin care era însărcinat „a inventaria și (...) a (...) transporta toate tezaurile mănăstirilor” se pare a le pune în siguranță în timpul Primului Război Mondial; Ridicarea odoarelor 1916.*

Starețul de atunci al Mănăstirii Neamț, Arhim. Meletie Nicuță, a refuzat însă să se supună acestui ordin. - Arhim. Benedict Sauciuc, *Mănăstirea Neamț. Vatră de spiritualitate și cultură românească*, vol. I – *Mănăstirea Neamț în perioada regimului comunist*, Iași: Editura Doxologia, 2017, p.239.

³⁶⁸ AMN, luna octombrie 1916, proces-verbal, ridicarea odoarelor de la Mănăstirea Neamț, de către Alexandru Tzigara-Samurcaș, anexa 3.

³⁶⁹ „*Tetraevanghelul de la 1429*” sau „*Evanghelia slavo-greacă*”. Acum acest celebru manuscris se păstrează la biblioteca Bodleyană din Oxford.

³⁷⁰ Monahul cărturar Gavriil Uric de la Neamț este cunoscut îndeosebi pentru „*Tetraevangheliarele*” copiate de el, cu scriere uncială artistică, căreia i se adaugă multe miniaturi de inspirație bizantină. Sunt celebre „*Tetraevanghelul*”, copiat în 1429, pentru doamna Marina, soția lui Alexandru cel Bun, astăzi păstrat la Oxford, și „*Tetraevanghelul*” păstrat la Muzeul Național de Artă din București, scris în 1436. A fost creatorul atelierului de miniatură de la Mănăstirea Neamț din timpul domnitorului Alexandru cel Bun. Smeritul monah Gavriil, socotindu-se nevrednic de sfânta preoție, și-a închinat anii vieții copierii de învățături și scrieri patristice, cât și filocalice. Căci era înzestrat de Dumnezeu cu multă știință de carte, cu o frumoasă scriere și cunoștea bine limbile greacă și slavonă și împodobește cărțile sale cu miniaturi dintre cele mai alese. Timp de aproape 40 de ani, monahul Gavriil Uric a copiat și a împodobit în Mănăstirea Neamț zeci de manuscrite.

Dintre acestea se mai păstrează astăzi doar câteva: „*Evangheliarul*”(1429), cu text slavon și grecesc și cu neegalate miniaturi; „*Scara Sfântului Ioan Scărarul*”, „*Mărgăritarul Sfântului Ioan Gură de Aur*” patru volume de „*Sbornice*”, cu extrase de învățături patristice și vieți de sfinți și altele, care călăuzesc sufletul pe calea mântuirii.

*avutul mănăstiresc a fost tratat și arestat, pentru că n-a voit să dea odoarele bisericesti, păstrate în mănăstire de veacuri unei persoane care n-avea nicio calitate legală...*³⁷¹.

Alexandru Tzigara-Samurcaș revine la București în 17 octombrie și îi raportează suveranului că misiunea este îndeplinită. Fusese la mănăstirile Slatina, Vărațic, Agapia, Neamț și Secu. Trei zile mai târziu, pleacă spre Oltenia. Alexandru Tzigara-Samurcaș avea să relateze, în 1941, că nu a ridicat decât *„acele odoare și odăjdii care, prin interesul lor istoric sau artistic, prezentau o valoare necontestabilă”*³⁷². El adăuga, cu oarecare naivitate, că nu a putut pune la adăpost și clopotele mănăstirilor, care prezentau *„și marea valoare a metalului lor, atât de important în vreme de război”*³⁷³.

În 30 octombrie 1916, Alexandru Tzigara-Samurcaș este convocat la I.G. Duca³⁷⁴, șeful său, ministrul cultelor și instrucțiunii publice, care are în grijă arhivele și muzeele. Alexandru Tzigara-Samurcaș îi prezintă ordinul Marelui Cartier, prin care este autorizat să ridice toate lucrurile de preț din mănăstiri și să le trimită în Moldova. I.G. Duca îi reproșează acestuia că Pimen Georgescu, mitropolitul Moldovei, s-a plâns că nu a fost înștiințat de această rechiziționare a tezaurilor mănăstirești, dar și despre neînțelegerile de la mănăstirile din Moldova. I.G. Duca îi ordonă că până în 2 noiembrie 1916 să transporte toate odoarele la Iași și să le depună la Mitropolia Moldovei. Apoi a luat măsuri pentru a asigura funcționalitatea ministerului său în condiții de război. Fiindcă de competența sa depindeau arhivele și muzeele, convoacă directorii din subordine, pe secretarul general al ministerului, pe administratorul Casei Bisericilor în capitala Moldovei, cu care redactează, mai întâi, lista obiectelor mai importante, după care acestea vor fi împachetate cu grijă și expediate la Iași³⁷⁵.

Alexandru Tzigara-Samurcaș este mâhnit că nu a putut documenta toate obiectele, din cauza grabei și a ordinului primit de la I.G. Duca. El își propusese să fotografieze și să inventarieze științific toate obiectele, *„cu transcrierea inscripțiilor de pe odăjdii”*³⁷⁶. Menționează că totuși a făcut câteva fotografii, fără însă a specifica numărul acestora și locul unde le-a arhivat. Chestiunea este deosebit de importantă, întrucât, dincolo de inventarele seci pe care le-a înregistrat în procesele-verbale la mănăstiri și biserici, nu existau alte date de identificare a odoarelor. Tot acest

³⁷¹ Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, dosar nr. 81/1916, *Războiul 1916-1918*, vol. I, doc. nr. 3687/3 noiembrie 1916, f. 121.

³⁷² Alexandru Tzigara-Samurcaș, *op.cit.*, p. 181.

³⁷³ Ibidem, p. 181-182.

³⁷⁴ Ion Gheorghe Duca, ministru al Cultelor și al Instrucțiunii publice în perioada Primului Război Mondial și unul dintre apropiații premierului Ion I.C. Brătianu.

³⁷⁵ În același efort de salvare a obiectelor de mare rezonanță pentru sentimentul de mândrie națională se numără și transferul, în anul 1916, a relicvei lui Mihai Viteazu, aflată într-o cutie de metal, frumos lucrată, depusă la Mănăstirea Dealu și așezarea ei în biserica Mitropoliei de la Iași. În vara anului 1944, osemintele lui Alexandru Ioan Cuza, aflate la Ruginoasa, vor fi transferate la Mănăstirea Curtea de Argeș, de teamă să nu cadă victimă războiului.

³⁷⁶ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *op.cit.*, p. 182.

patrimoniul era, desigur, cunoscut în mănăstirile și bisericile de unde fusese ridicat, însă până a fost reluat procesul de identificare a doarelor au trecut câteva decenii.

Toate doarele au fost puse în șapte lăzi, obiectele textile de patrimoniu au fost depuse într-o ladă specială. Apoi toate au fost depuse în 3 noiembrie 1916 la Mitropolia din Iași. Două lăzi conțineau bunurile din mănăstirile Moldovei, patru pe cele din Oltenia, iar una conținea veșmintele și broderia liturgică. Lăzile erau legate cu cercuri de fier și sigilate cu două sigilii (sigiliul de ceară al Muzeului de Artă Națională și plumbi C.F.R.)³⁷⁷.

Gestul lui Al. Tzigara-Samurcaș l-a nemulțumit pe superiorul său fiindcă această măsură îngreuna operațiunea transferului tezaurelor muzeistice și arhivistice dar, așa cum vom vedea, a contribuit, conform părerii lui I.G. Duca, la pierderea acestora, „*Desigur, dacă Tzigara nu s-ar fi apucat să facă exces de zel și să se amestece acolo unde nu îl privea, mănăstirile noastre ar avea încă și azi, dacă nu în întregime, dar desigur în marea lor majoritate, doarele care au făcut bogăția și faima lor de-a lungul veacurilor.*”³⁷⁸

La Iași, lăzile sunt desfăcute și reîmpachetate, alături de alte obiecte bisericești. Alexandru Lapedatu³⁷⁹, care era secretarul Comisiei Monumentelor Istorice, actualizează inventarul, adăugând cinci lăzi cu obiectele bisericești de la biserica Trei Ierarhi și Mitropolia Moldovei, o ladă cu

³⁷⁷Printre valorile trimise în Rusia: „(...) o parte din arhivele statului și ale ministerelor, acte orășenești ale Brașovului, aduse la București ca să fie salvate, picturile lui Grigorescu și alte tablouri rare din pinacoteca statului și din muzeul Kalinderu, ...variantele gajuri ale Muntelui de Pietate, doarele mănăstirești din Moldova și Muntenia, prețioasele colecții ale Academiei Române, compuse din numeroase documente originale, 300 de pergamente cu peceți domnești, 25 de volume-manuscrise romane și slavone, câteva tablouri în ulei, de mare valoare – printre ele și portretul lui Avram Iancu, făcut după natură de pictorul Rosenthal, unele rarități printre care și vestitele «Răspunsuri ale Mitropolitului Varlaam din 1645 la Catihismul calvinesc» – unicul exemplar cunoscut – , colecțiunile de medalii și monezi vechi moldovenești și muntenesti, strânse cu osârdie de Dimitrie Sturdza, precum și piesele rare ale muzeului nostru de Antichități, cuprinzând și vestita Cloșca cu puii de aur, singura urmă de trecere a goșilor pe la noi.” – Voicu Marian, *Tezaurul României de la Moscova: inventarul unei istorii de o sută de ani*, Colecția Istorie, București : Editura Humanitas, 2016, p.31.

³⁷⁸I.G. Duca, *Amintiri Politice*, vol. II, București: Editura Helicon, 1993, p. 72-73.

³⁷⁹Alexandru Lapedatu, în 1904 a fost desemnat ca secretar al Comisiunii Monumentelor Istorice, devenind membru pe 12 august 1919. În iulie 1917, Guvernul l-a însărcinat să supravegheze transportarea la Moscova, cu așa-numitul „*tren al băncilor*”, a obiectelor aflate în patrimonial Ministerului Cultelor.

Lapedatu a stat în Rusia din august 1917 până în 5 ianuarie 1918, timp în care a ținut un jurnal. Drumul spre Moscova a fost plin de peripeții. Conform Jurnalului său, în ziua plecării, „*înșoțitorii au aflat că au un vagon mai puțin, de era să rămână peste noapte cu lăzile pline de documente sub cerul liber, în ploaie. Călătoria a fost amânată. Vagoanele de clasa I fuseseră deja rezervate pentru rude, prieteni și chiar metrese ale mai-marilor vremii. Rușii, care nu asistaseră la îmbarcare, n-au vrut să ia în primire vagoanele, până când încărcătura n-a fost descărcată, reîncărcată și inventariată în fața lor. Trenul a plecat cu trei zile întârziere. Dincolo de graniță, soldații ruși dădeau năvală în vagoane. Au fost împiedicați să urce de cazaci, care păzeau cu arma în mână trenul ce le fusese încredințat.*”

„*6 august 1917. La ora trei am ajuns la Kremlin, unde am depus lăzile într-o sală mică și umedă, sală care a fost acceptată, negreșit, fără să fi fost văzută.*” „*9 august 1917. Ocupați cu aranjamentul de la Casa de Depuneri, pe care l-am terminat. În subsolul acestei case avem 48 de lăzi, deasupra 26, iar la Kremlin 99.*” „*23 august 1917. Azi noapte am început mutarea lăzilor de la Kremlin la Casa de Lombard. Am dus, în 11 camioane, cam jumătate din ele, cele mai multe ale Ministerului de Externe și Interne, puține ale noastre (ale Ministerului Cultelor) și ale Domeniilor*”, scrie Lapedatu, în jurnalul său.

Întors de la Moscova, Alexandru Lapedatu a fost desemnat expert al delegației României la Conferința de Pace de la Paris. După Marea Unire, a predat istoria veche la Universitatea din Cluj. - Voicu Marian, *op.cit.*, p.112.

tezaurul de la Râmnic și una cu cel de la Vorona. Din cele trei lăzi pe care le trimisese starețul Mănăstirii Secu, fără chitanță, la Mitropolie, sunt împachetate în lăzi doar câteva obiecte.

La 8 noiembrie 1916, Alexandru Tzigara-Samurcaș prezintă șefului Marelui Cartier General un dosar cu 35 de file ce cuprind toate procesele-verbale încheiate la mănăstiri, în original, la care anexează și câteva fotografii. Un dosar similar fusese înaintat și Ministerului Cultelor în ziua de 6 noiembrie, dar n-a fost înregistrat, după repetabila insistență a sa, decât „în 22 aprilie 1917, sub nr. 45 853”³⁸⁰.

Interesându-se după război de soarta odoarelor depuse la Iași, Alexandru Tzigara-Samurcaș primește, în 22 aprilie 1923, răspunsul Ministerului Cultelor și Artelor: „cele șapte lăzi depozitate la 3 noiembrie 1916 au fost expediate, prin îngrijirea Casei Bisericești, refugiată la Iași în februarie 1917, la Moscova, de unde nu s-au mai întors”³⁸¹.

În ziua de 12/25 decembrie 1916, începe încărcarea tezaurului în gara Iași, operațiune încheiată pe 14/27 decembrie; sunt umplute 17 vagoane.

După doar o lună, țarul Nicolae II avea să abdice, la 2 martie 1917, în favoarea fratelui său Mihail Alexandrovici Romanov, care a refuzat să accepte puterea până la decizia Adunării Constituante. Lumea nu va mai fi niciodată aceeași.

Starețul Mănăstirii Neamț, Arhimandritul Mitrofor Meletie Nicuță amintește în lucrarea sa „Istoria Sfintei Mănăstiri Neamț în timpul marelui război, 1916-1918”, despre o telegramă primită de la ministrul Cultelor I.G. Duca, în iulie 1917. Textul telegramei făcea trimitere la picturile lui Nicolae Grigorescu aflate la Mănăstirile Neamț³⁸² și Agapia³⁸³. Ministrul solicita, ca tablourile să nu fie îndepărtate de locul unde acestea se găsesc. Această telegramă este o dovadă indirectă, dar convingătoare, care atestă că I.G. Duca a contribuit la salvarea unor prețioase opere de artă, obiecte de patrimoniu, în timpul Primului Război Mondial.

În anul 1917 va fi trimis al doilea transport cu valori ale Băncii Naționale a României; un tren de 24 de vagoane, conținând 188 casete în valoare totală de 1.594.336.721,09 lei, a fost trimis pe 27 iulie 1917 la Moscova, deși izbucnise deja revoluția bolșevică.

³⁸⁰ Alexandru Tzigara-Samurcaș, *op.cit.*, p. 187.

³⁸¹ Voicu Marian, *op.cit.*, p.112-114.

³⁸² În Muzeul Mănăstirii Neamț se păstrează câteva icoane în ulei, pe suport de tablă, pictate de N.Grigorescu: *Buna Vestire, Dumnezeu Tatăl, Întâlnirea Fecioarei Maria cu Elisabet*. Există în același muzeu un tablou pe pânză, de mari dimensiuni, intitulat *Fuga în Egipt*, semnat în alfabet de tranziție: N. Grigorescu, 1857. - Arhim. Benedict Sauciu, *op.cit.*, p.247.

³⁸³ Pe lângă picturile murale din Biserica Sf. Voievozi, având o valoare artistică de neegalat, la Mănăstirea Agapia se păstrează 24 de icoane realizate în tinerețe de N. Grigorescu (1858 -1861), lucrări considerate copodopere ale stilului neoclasic românesc în arta religioasă din țara noastră. Tot din aceeași perioadă (1858) datează și portretul Mitropolitului Moldovei și Sucevei, Sofronie Miculescu, pictat de N. Grigorescu. Printre icoanele, tablourile și compozițiile murale realizate de pictorul Nicolae Grigorescu la Biserica Sfinții Voievozi a Mănăstirii Agapia amintim de *Drumul Crucii, Ruga în grădina Ghetsimani, Punerea Mântuitorului în mormânt, Cina cea de Taină, Intrarea Mântuitorului în Ierusalim sau Sfânta Fecioară Maria cu Pruncul Iisus*. - Ibidem, p.249.

În vara anului 1917, pe fondul temerilor că armata română va ieși învinsă pe frontul din Moldova, autoritățile române au luat decizia să mai trimită un tren cu valori la Moscova. De această dată, vorbim de 24 de vagoane în care au fost încărcate valori de aproape 1,6 miliarde lei aur aparținând Băncii Naționale și 7,5 miliarde de lei aur, bijuterii, tablouri și alte diferite depozite ale Casei de Depuneri și Consemnațiuni. În documentele oficiale se spunea că toate „*trec sub garanția guvernului Rusiei în ceea ce privește securitatea transportului, depozitării, precum și a înapoierii în România*”³⁸⁴.

Așadar, în urma demersurilor lui Alexandru Tzigara-Samurçaș, numeroase obiecte de cult, de mare valoare, aflate în pericol de a fi afectate de conflagrație, au fost trimise la Iași, unde, din nefericire, au fost incluse în lotul de odoare, tablouri, icoane, documente, cărți și manuscrise, care au luat drumul Moscovei, în cursul anului 1917, în speranța că acolo vor fi puse la adăpost de o eventuală distrugere a lor din partea trupelor invadatoare.

După ce Primul Război Mondial s-a încheiat, România a încercat în mai multe rânduri să obțină tezaurul de la ruși.

Documentele privind evacuarea valorilor în Rusia – cu excepția celor ale B.N.R., extrem de riguroase, până la ultimul gram de aur – sunt risipite în arhive, niciodată centralizate. Istoricii invocă graba extraordinară în care s-a făcut evacuarea bunurilor. Niciodată însă în 100 de ani nu s-a realizat o verificare a ceea ce s-a trimis, folosind aceste inventare, și a ce s-a primit, folosind inventarele din 1935 și 1956, pentru a vedea dacă mai sunt bunuri care trebuie să fie restituite. Inventatul din 1935 privind restituirea arhivelor este, de asemenea, de negăsit. Lipsa acestor documente esențiale face dificilă activitatea istoricilor privind istoria Tezaurului românesc.

De aceea, prezentarea acestor documente își propune să scoată la lumină aceste fapte, din care reiese clar rolul pe care clerul l-a jucat în acea vreme de grele încercări pentru țară și neam.

ANEXE – DOCUMENTE

1. Proces-verbal încheiat la Mănăstirea Agapia între Alexandru Tzigara-Samurçaș și stareța Epraxia Deme.

(AMMB, dosar 81, vol. I)

„Potrivit Înaltului Ordin al Marelui Cartier General nr.30/ 11 Octombrie 1916 prin care subsemnatul sunt însărcinat a transporta tezaurul mănăstiresc, ducându-le provizoriu la loc de siguranță, azi 14 Octombrie, de față fiind Cuvioșia Sa Superioară și Consiliul Spiritual și Economic al Sf. Mănăstiri Agapia, jud. Neamț, am ales din veștmântăria mare următoarele odăjdii și odoare ce urmează a fi ridicate de delegatul Guvernului: una Evanghelie slavonă din 1646,

³⁸⁴Voicu Marian, *op.cit.*, p.121.

nr.inv.128, ferecată în argint aurit manuscris cu ornament; una Cruce de Chiparos fără Scaun, cu chenar de argint, nr. inv. 100; un Sfânt Aer cusut cu fir pe mătase, nr. Inv. 132; una iconiță a Sf. Treimi, îmbrăcată în argint, nr.inv. 97; una Cruciuliță de Chiparos, argint și 17 fire mărgean, nr. inv. 100; una Cruciuliță de corn de inorog negru, nr. inv. 100; una poală din 1821, nr. inv. 161; un Stihar diaconesc, mătase brodată, nr. inv. 152; un panaghier de argint aurit, nr. inv. 186, două candelă vechi de argint, nr. inv. 86; două Cruci de Chiparos, una din 1857, nr. inv.5; una icoană cusută cu fir Cina cea de Taină, nr. inv. 43. În afară de acestea, după declarația celor mai de sus, alte odoare vechi neaflându-se iar celelalte rămânând în buna pază a Mănăstirii. S-a încheiat prezentul Proces Verbal de ridicare.”

2. Proces-verbal încheiat la Mănăstirea Neamț între starețul Arhim. Mitrofor Meletie Nicuță și Alexandru Tzigara-Samurcaș, 15 octombrie 1916.

(AMN, dosar luna octombrie, 1916)

„Proces verbal,

Azi 15 octombrie 1916.

Subsemnatul, Al. Tzigara-Samurcaș, delegat prin Înaltul ordin al Marelui Cartier General, Nr.30, din 11 octombrie 1916, „a inventaria și transporta toate tezaurele mănăstirilor”, m-am deplasat într-acest scop, în ziua de 14 octombrie la Sfânta Mănăstire Neamț, unde am pus în cunoștință pe Cuvioșia Sa Starețul Mănăstirii, de scopul venirii mele.

Preacuvioșia Sa Arhim. Meletie Nicuță, Stareț al Mănăstirii Neamț, luând cunoștință de Înaltul ordin, mi-a declarat că nu i se poate conforma, fără a avea prealabila dezlegare de la I.P.S. Mitropolit Pimen Georgescu, și de la Casa Bisericii, refuzând a ne da orice alte lămuriri referitoare la însărcinarea ce avem de îndeplinit.

Subsemnatul, delegat al Marelui Cartier, am încercat prin telefon a pune în cunoștință despre refuzul întâmpinat, pe dl General C. Preșan (Constantin Prezan, comandantul Armatei de Nord) la Bacău.

Neputându-i vorbi, i-am telegrafiat cerându-i lămuriri asupra modului cum să aduc la îndeplinire Înaltul ordin primit.

Azi, 15 octombrie ora 8.00 a.m., neprimind nici un răspuns, iar P. Cuv. Sa Părintele Stareț, cu toate insistențele puse de subsemnatul delegat, și a lămuririlor date că Înaltul ordin militar, în stare de război în care ne aflăm, trebuie să aibă precădere față de orice altă autoritate, a refuzat a i se confirma ordinului Marelui Cartier.

După consfătuirea Preacuvioșiei Sale, Starețul, cu Părintele Mare Ecclesiarh, Ieromonahul Ghimnazie Ifrim prezent la această a doua ședință. Cuvioșiile lor refuză a arăta tezaurul mănăstirii, sau a da amănunte asupra locului unde se află acum, fiind însă ridicat din veșmântăria mănăstirii, unde se afla în timpul normal.

În așteptarea unui răspuns de la Comandantul Armatei de Nord, subsemnatul delegat al Marelui Cartier am pornit spre Mănăstirea Secu, de unde urmează să mă întorc aici, pentru a da urmare instrucțiunilor Comandamentului Armatei de Nord. Prezentul proces-verbal s-a încheiat în dublu exemplar, luând fiecare din părți câte unul.

Delegat al Marelui Cartier, Al.Tzigara-Samurcaș.

Stareț, Arhim. Meletie Nicuță.

Ierom. Ghimnazie Ifrim”

3. Copie de pe raportul Nr. 357 din 26 octombrie 1916 al Stăreției Mănăstirii Neamțului.

(AMN, luna octombrie 1916)

„După aceasta am condus pe D-l Samurcaș la locul unde era depus tezaurul, de unde a ales ce a crezut mai de valoare și așezându-le în o ladă de chiparos, s-a încheiat un proces verbal de obiectele ridicate.

După aceasta D-l Maior Kiriac a procedat la facerea anchetei, pentru faptul că eu am refuzat de prima dată ordinul Marelui Cartier. A încheiat un proces verbal cu interogatorul atât D-lui Samurcaș, cât și al meu. După terminarea procesului verbal, D-l Maior în hotărârea sa, fără să se refere la vreun alt ordin, m-a declarat arestat, precum și să fiu condus sub escortă la Marele Cartier, deoarece am refuzat de a mă supune ordinului de mai sus; dând totodată ordin la jandarmi, ca eu să merg până la Piatra Neamț cu ce trăsură voi voi. Am telegrafiat chiar atunci Înalt Prea Sfinției Voastre, că sunt arestat, sub nr. 344. Prezentându-mă la compania de jandarmi din Piatra Neamț, am stat puțin; apoi cu același jandarm am plecat la gară cu trăsura, după care am plecat cu trenul la Bacău.

În ziua de 18 m-am prezentat la D-l Colonel Batîr cu actele; m-a primit bine, spunându-mi în puțină discuție ce am avut, că am și eu puțină dreptate, apoi în rezoluția sa pusă pe acte ma trimis la Consiliul de Război; și prezentându-mă la Consiliu, care deja știa chestiunea, au început unii din d-nii Consilieri a mă acuza, că nu m-am supus ordinului Marelui Cartier și se pronunța zicând: că am să înfund pușcăria, alții că mă vor bate etc. dar cercetându-mă puțin la Consiliu, au înaintat actele la Pretoriat, acolo nefiind timp, D-l maior Schipari a amânat ședința pe ziua de 19 și mi-a dat drumul în oraș. M-am dus la Prea Cucernicul Protoereu, unde m-a primit foarte bine, i-am povestit pricina, am rămas în noaptea viitoare acolo.

A doua zi 19 octombrie m-am prezentat iarăși la Pretoriat, unde D-l maior Schipari m-a tratat cu un ceai, apoi între alte discuții am arătat și ordinul Înalt Prea Sfinției Voastre nr.. 2287, care tratează despre odoarele bisericesti. Apoi d-l maior, ascultând cele declarate de mine, m-a întrebat că de ce m-a arestat, deoarece nu au avut nici un ordin, apoi, luând o copie de pe ordinul Înalt Prea Sfinției Voastre, au alăturat la celelalte acte și eliberându-mi un permis pentru tren, am plecat la mănăstire.

Voiam să vin la Iași, dar trebuia să fac cel puțin 5-6 zile cu trenul. Acestea, de mai sus, așa fiind, depun la picioarele Înalț Prea Sfinției Voastre, spre a lua cunoștință de cele întâmplate cu ridicarea Tezaurului mănăstirii Neamțu....

Stareș (s.s.) Arhim. Meletie”

4. Proces-verbal încheiat la Mănăstirea Neamț, cu ocazia ridicării obiectelor de patrimoniu.
(AMN, luna octombrie 1916)

„Proces-verbal nr.4 A,

Astăzi 16 octombrie 1916.

Subsemnatul, delegat al Marelui Cartier General întorcându-mă la Mănăstirea Neamț, însoțit de dl Maior Chiriac Sandu, Comandantul Companiei de Jandarmi Neamț. Procedând în urma constatărilor făcute de dl Comandant al Companiei de Jandarmi Neamț și consemnate de domnia sa într-un proces-verbal la aducerea misiunii încredințate prin Înaltul ordin Nr. 30 din 11 octombrie 1916, am ridicat din tezaurul mănăstirii următoarele odoare:

- 1. O Evanghelie, manuscris slavon, din 1436, nr. inventar 36;*
- 2. O Evanghelie, manuscris slavon, din 1512, nr. inventar 36;*
- 3. O Evanghelie, manuscris slavon, din 1555, nr. inventar 36;*
- 4. Un panaghiar al lui Ștefan cel Mare , din 1502, nr. inventar 101;*
- 5. O Cruce triplată, ferecată cu filigran aurit, din 1560, nr. inventar 16;*
- 6. O Cruce triplată, ferecată cu filigran aurit, mai mică din 1558, nr. inventar 17;*
- 7. O Cruce triplată, ferecată cu filigran aurit, mai mică, din 1558, nr. inventar 18;*
- 8. Două Cruci ferecate cu argint aurit și cu mărgean, fără suport, nr. inventar 2;*
- 9. Patru discuri ctitorești, unul nepoleit, nr. inventar 53;*
- 10. O lingură a lui Ștefan Tomșă, nr. inventar 57;*
- 11. Două cadelnițe de argint, în formă gothică, nr. inventar 116;*
- 12. Un pahar de argint, poleit, nr. inventar 110;*
- 13. Un Sfânt Aer, din 1637, nr. inventar 281;*
- 14. Cinci Cruci din 1791, nr. inventar 5;*
- 15. Cinci Cruci din 1800, nr. inventar 4;*
- 16. Cinci Cruci din 1853, nr. inventar 660;*
- 17. Cinci Cruci din 1866, nr. inventar 568;*
- 18. Una fără suport, nr. inventar 570;*
- 19. Un covor oriental, nr. inventar 459;*

Toate aceste obiecte s-au depus într-o ladă de chiparos;

Drept care s-au încheiat 4 procese-verbale, în triplu exemplar.

Delegat al Marelui Cartier General al Armatei, Al. Tzigara-Samurcaș.

Comandantul Companiei de Jandarmi Neamț, Maior Chiriac Sandu.

Părintele Stareț al Mănăstirii Neamț, Arhim. Meletie Nicuță.

Mare Ecclesiarh, Ierom. Ghimnazie Ifrim”

Bibliografie:

1. „*Monitorul Oficial*”, nr.189 din 20 nov 1916.
2. Aioanei Timotei, arhimandrit, *Viețuitori din chinovia Neamțului în veacul al XX-lea, Biografii*, București: Editura Trinitas, 2008.
3. Arhiva Mănăstirii Neamț, dosar 10 (Octombrie)/1916.
4. Arhiva Mitropoliei Moldovei și Bucovinei, Dosar nr. 81/1916, *Războiul 1916-1918*, vol. I, II.
5. Bălan Ionichie, arhimandrit, *Patericul românesc*, ediția a VI-a Vânători-Neamț: Editura Mănăstirea Sihăstria, 2011.
6. Bulei I., *Românii în secolele XIX-XX. Europeanizarea*, București: Editura Litera, 2011.
7. Ciucă M., *Tezaurul de la Pietroasa*, București: Editura Saeculum I.O., 2010.
8. Cotan C. C., *Biserica Ortodoxă Română în timpul Primului Război Mondial*, București: Editura Basilica, 2008.
9. Duca I. G., *Amintiri Politice*, vol. II, București: Editura Helicon, 1993.
10. <http://luceafarul.net/banca-nationala-a-romaniei-in-timpul-primului-razboi-mondial>, accesat la data de 8 iunie 2021.
11. http://www.romania-actualitati.ro/tezaur_pietroasa_si_guarrazar, accesat în data de 29 mai 2021.
12. Iliescu O., *Rolul lui Constantin Moisil în organizarea și dezvoltarea Cabinetului Numismatic de la Biblioteca Academiei, în Sudii și Cercetări de Bibliografie*, 1969.
13. Iorga N., *Discursuri parlamentare*, vol. II., București: Editura Politică, 1981.
14. Mamina I., *Consilii de Coroană*, București: Editura Enciclopedică, 2015.
15. Nicuță Meletie, arhimandrit mitrofor, *Istoria Sfintei Mănăstiri Neamț în timpul marelui război 1916-1918*, Mănăstirea Neamț, 1927.
16. Pentelescu A., Preda G., *Mitropolitul Pimen Georgescu (1853-1934) și Marea Unire din anul 1918*, București: Editura Militară, 2019.
17. Popovici Andronic, arhimandrit, *Istoria Sfintelor Mănăstiri Neamț și Secu*, vol.I, Universitatea de Stat din Moldova, Centrul de Studii Interdisciplinare Chișinău-Oradea, Mănăstirea Secu, 2016.
18. Prahoveanu Timotei, episcop-vicar al Arhiepiscopiei Bucureștilor, *Pagini vechi și noi din istoria Lavrei Neamțului*, vol. I, II, București: Editura Basilica, 2018.
19. Radu Gheorghe, *Un veac de la Marea Unire, contribuția județului Neamț la întregirea neamului*, Piatra-Neamț: Editura Cetatea Doamnei, 2018.
20. Romașcanu Gr. M., *Tezaurul român de la Moscova*, București: Editura Saeculum, 2000.
21. Sauciu Benedict, arhimandrit, *Mănăstirea Neamț. Vatră de spiritualitate și cultură românească*, Vol. I – *Mănăstirea Neamț în perioada regimului comunist*, Iași: Editura Doxologia, 2017.
22. Scurtu I., *Tezaurul României de la Moscova*, București: Editura Enciclopedică, 2014.
23. Serviciul Județean Neamț al Arhivelor Naționale (S.J.N.A.N), Fond *Mănăstirea Neamț*, dosar 8/1916, vol. VIII; Fond *Mănăstirea Văratec*, dosar 18/1916.
24. Tutunaru A. *Tezaurul României la Moscova*, - <https://www.stindard.ro/historicum/tezaur.pdf>, accesat la data de 28 mai 2021.
25. Tzigara-Samurcaș Al., *Memorii*, vol. III, București: Editura Grai și Suflet – Cultura Națională, 1991.
26. Ungureanu Evghenie, arhim., Racliș Zenaida, arhim., *Istoria Mănăstirii Văratec, în anul mântuirii 1932.*, Tipografia Sf. Mănăstiri Neamțu, 1932.
27. Voicu M., *Tezaurul României de la Moscova: inventarul unei istorii de o sută de ani*, Colecția Istorie, București: Editura Humanitas, 2016.
28. Voiculescu C. <http://www.revistamemoria.ro/wp-content/uploads/2017/11/57-claudia-voiculescu-interviu-cu-dr.-macavei.pdf>, accesat la data de 1 iunie 2021.

**SFÂNTA MARE MUCENIȚĂ VARVARA – OCROTITOARE DE BOLI
PRIN PRISMA INTERCONEXIUNILOR PATRIMONIULUI CULTURAL
(ASPECTE ONOMASTICE, ETNOLOGICE ȘI ECLESIASTICE)***

Valentin ARAPU

dr. în istorie,

Institutul Patrimoniului Cultural;

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-1103-9758>

Gabriel ARAPU

drd., Universitatea de Stat de Medicină și Farmacie

„Nicolae Testemițanu”, Republica Moldova

Summary

The Holy Great Martyr Varvara is a protector of diseases, especially of varicella or smallpox in children. The life of Saint Varvara was marked by the help of the sick and the suffering. The therapeutic powers of Saint Varvara / Barbara are invoked both in the prayers of Orthodox Christians and in those of Catholic parishioners. The first name Varvara originally meant a foreign or coming from outside. Over time, the first name Varvara was associated with the Saint who dedicated her life to the service of Christ. Saint Varvara is a guardian of sudden death, being the protector of miners. In the Romanian space, the parishioners built multiple places of worship, dedicated to Saint Varvara, the ecclesiastical patrimony being represented by numerous icons, painted with the gentle face of the righteous virgin.

Keywords: *Saint Varvara/Barbara, diseases, anthroponyms, ecclesiastical heritage*

Martirajul. Sfânta Mare Muceniță Varvara face parte din martirii creștini care au înfruntat Marea Persecuție (303-311), dezlănțuită și promovată de împărații Dioclețian și Galerius în Imperiul Roman. Conform scrierilor hagiografice, Sfânta Varvara își pierde de mică mama, fiind crescută cu mare grijă de tatăl său Dioscor, persoană înstărită și influentă în orașul Heliopolis. Fecioara neprihănită era nespuse de frumoasă și tatăl ei a hotărât s-o ascundă de ochii lumii într-un castel (turn), construit special cu acest scop. Aflându-se în izolare, Varvara a pus la îndoială puterea zeilor păgâni, împărtășind învățătura lui Hristos. În mare taină, tânăra s-a botezat, ajutându-i pe cei nevoiași, pe bolnavi și pe cei întemnițați pe nedrept. Varvara a ales să-și păstreze castitatea, refuzând ofertele de căsătorie. La indicația lui Dioscor a fost construită o baie în curtea casei, Varvarei fiindu-i permis să iasă din castel. În lipsa tatălui său, plecat într-o călătorie, Varvara a poruncit zidarilor să adauge la cele două ferestre ale băii pe cea de-a treia, simbolizând astfel Sfânta Treime. La întoarcere, Dioscor a fost înfuriat de faptele fiicei sale, Varvara fiind nevoită să fugă de acasă. După o urmărire îndelungată, când o stâncă s-a deschis în fața fecioarei, salvând-o pentru o vreme de urgia părintelui său, Varvara a fost prinsă și supusă judecății. Nici bătaia, nici torturile nu

* Acest articol a fost elaborat în cadrul proiectului: „Evoluția tradițiilor și procesele etnice în Republica Moldova: suport teoretic și aplicativ în promovarea valorilor etnoculturale și coeziunii sociale” / 20.80009.1606.02.

au înduplecat-o să se închine zeilor păgâni, iar rănilor provocate de tortionari i se vindecau în mod miraculos prin credința în Dumnezeu. Fecioara neprihănită a fost condamnată la moarte (306 d. H.), fiind decapitată cu sabia chiar de tatăl ei Dioscor, dornic să se răzbune pe unica fiică pentru faptul că nu a dorit să rămână păgână. În scurt timp Dioscor a fost lovit de fulger, făcându-se astfel dreptate divină, fiind și o învățătură pentru acei părinți „care cu viața lor păcătoasă ucid sufletele pruncilor săi și îi duc în perire”³⁸⁵.

Semnificația onomastică. La originile prenumelui Varvara se află cognomenul latin *Barbarus* care a fost răspândit în Imperiul Roman. Prenumele provine de la adjectivul *barbarus*, adică *străin*. Termenul dat a fost împrumutat din limba greacă în care *barbarus* însemna *bâlbâit*, adică „străin care vorbea o limbă neînțeleasă de greci”³⁸⁶. În creștinismul primar *bárbarus* devine sinonim cu *paganus*, cu sensul de „necredincios, necreștin”³⁸⁷.

În pofida acestui fapt numele Bárbarus și Bárbara „devin nume de persoană frecvente în onomastica creștină”, deoarece mai importante erau numele de martiri și sfinți decât „sensul cuvântului care stă la baza unui nume de persoană”³⁸⁸. Numele Bárbara (gr. Βαρβάρρα)³⁸⁹ a pătruns în calendarul creștin datorită martirei care-l poartă. În lumea greco-slavă numele devine cunoscut în forma Varvára. În onomastica românească sunt atestate următoarele forme antroponimice: Varvara, Vârvara, Vârvara, Văruca, Vârva, Fărvara³⁹⁰, Vârvoară, Vărvăruca³⁹¹, Varuvară, Vărvară³⁹².

³⁸⁵ *Viața și pătımirea Sfintei Mucenițe Varvara (4 decembrie)*. În: „Viețile Sfinților”, Vol. IV (decembrie), Editura Episcopiei Romanului și Hușilor, 1998, p. 29, în:

<https://static1.squarespace.com/static/5bef36bdf2e6b1fd87034c00/t/5ccf6a2f652deaddf2e729fb/1557097013491/Vietile+Sfintilor+-+Vol.IV+%28decembrie%29.pdf> (vizitat la 06.05.2021);

Eusebius din Cezareea. *Viața împăratului Constantin și alte scrieri*. Ediția a II-a revizuită și adăugită. Studiu introductiv de Emilian Popescu. Traducere din limba greacă și note de Radu Alexandrescu. București: Editura BASILICA a Patriarhiei Române, 2012, p. 93; Lactantius. *De mortibus persecutorum (Despre morțile persecutorilor)*. Traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Claudiu T. Arieșan. Timișoara: Editura Amarcord, 2000, p. 97; Sfântul Teofan Mărturisitorul. *Cronografia*. Traducere din limba greacă, studiu introductiv și note de Mihai Țipău. București: Editura BASILICA a Patriarhiei Române, 2012, p. 29; *Sf. Martira Varvara*. În: „Dumineca. Organul Vicariatului Episcopal gr. cat. român din Maramureș”, 1926, Anul III, Nr. 48 (28 noiembrie), p. 3-4; *Святая великомученица Варвара*. Издание второе. Москва: Типо-Литография I. И. Пашкова, 1896, с. 5-29; *Житие и страдания святой великомученицы Варвары (4/17 декабря)*. Изложено по руководству Четых-Миней Святителя Дмитрия Ростовского. Ответственный редактор: игумен Владимир Зорин. Москва: „Скиния”, 1995, с. 2-10; *Sinaxar orthodox general. Dicționar aghiografic*. Îngrijit de arhimandritul Ioanichie Bălan. Roman: Editura Episcopiei Romanului, 1998, p. 70.

³⁸⁶ Cristian Ionescu. *Dicționar de onomastică*. Ediția a II-a. București: Editura Elion, 2008, p. 62.

³⁸⁷ Laura Spăriosu. *Etimologia numelor de persoană la românii din Banatul Central și de Sud [Elektronski izvor]*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017, p. 46-47.

³⁸⁸ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 62.

³⁸⁹ Maria Cosniceanu. *Dicționar de prenume și nume de familie purtate de moldoveni*. Chișinău: Redacția Principală a Enciclopediei Sovietice Moldovenești, 1991, p. 18.

³⁹⁰ Idem. *Dicționar de prenume*. Chișinău: Î.E.P. Știința, 2010, p. 122; Idem. *Dicționar de prenume*. Chișinău: Î.E.P. Știința, 2010, p. 122; N.A. Constantinescu. *Dicționar onomastic românesc*. București: Editura Academiei, 1963, p. 168; Ștefan Pașca. *Nume de persoane și nume de animale în Țara Olului*. București: Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1936, p. 345.

³⁹¹ Anca Berbecaru. *Derivarea numelor feminine în limba română*. În: „ROMANOSLAVICA”. Vol. XLI/Literatură. București: Editura Universității din București, 2006, p. 199, 201.

În Corbi și în Țara Oltului este atestat numele comun Vârvara, iar în Tohanul-Vechiu figurează numele de familie Avârvarei³⁹³.

O formă antroponimică masculină este menționată de către autorul bizantin Procopius din Caesarea care-l remarcă pe Barbation, lăncier (scutier) de origine tracă din armata bizantină condusă de Velisarios³⁹⁴. În antroponimia românească este prezent numele personal Barbu, astfel, în opinia lui Cristian Ionescu, „numiții *Barbu* își sărbătoreau ziua onomastică de Sf. Varvara sau Barbara”, fiind „o dovadă clară a faptului că, în conștiința populară, Barbara, Varvara, Barbur, Barbura și Barbul erau considerate ca făcând parte din aceeași familie”³⁹⁵. În calendarul ortodox, în ziua de 6/19 mai este prăznuit mucenicul Varvar, izvorător de mir³⁹⁶.

În Dobrogea contemporană sunt atestate numele creștine *Barbu* și *Barbura*, având la baza sa formele străvechi populare „din epoca formării limbii române”, denotând tangențe cu anumite sărbători populare cu reminiscențe păgâne. Actualmente, în întregul spațiu românesc prenumele Varvara face parte din „numele de botez calendaristice care nu sunt frecvente”, acest nume neputând fi încadrat în categoria numelor admirative sau afective³⁹⁷. În schimb, în multe țări, sub influența apuseană, mult mai „admirativ” pentru public este prenumele Barbara și multiplele sale derivate și diminutive: *Barbe*, *Barbain*, *Barbin* în franceză; *Bab*, *Babbie*, *Barby* în engleză; *Barbe* în germană; *Barbro* în suedeză; *Barbolina* în bulgară; *Borbála* în maghiară, *Borbora* în sârbă³⁹⁸.

În cultura rusă prenumele Varvara conține și o semantică suplimentară de ordin sociocultural, astfel într-un proverb popular este luată în derâdere curiozitatea excesivă din cauza căreia Varvara, în ziua târgului, a și rămas „cu nasul rupt”³⁹⁹. De fapt, prin această expresie

³⁹² Borșa: *Biserica-din-sus (de piatră)*. În: „Însemnări din bisericile Maramureșului culese de Ioan Bîrlea și publicate cu cheltuiiala Ministerului de Instrucție Publică”. București: Atelierele grafice SOCEC & Comp., Societate anonimă, 1909, p. 36, 38.

³⁹³ Petre Râmneanțu. *Problema iradierii românilor din Transilvania în Principatele Române*. Cluj: Tipografia „Cartea Românească”, 1946, p. 77-78, 114.

³⁹⁴ Procopius din Caesarea. *Războiul cu goții*. Traducere și introducere de H. Mihăescu. București: Editura Academiei, 1963, p. 152, 180.

³⁹⁵ Cristian Ionescu, *op. cit.* p. 65.

³⁹⁶ Varvar a fost tâlhar în Lucania, a adunat multe averi din prădăciuni, dar s-a pocăit, și-a mărturisit păcatele, a pătimit 12 ani în pustie, fiind omorât cu trei săgeți trase de niște negustori. Locul unde a fost înmormântat izvoră mir de tămăduire (*Sinaxar ortodox general. Dicționar aghiografic*. Îngrijit de arhimandritul Ioanichie Bălan. Roman: Editura Episcopiei Romanului, 1998, p. 163, 168).

³⁹⁷ Ana Topor-Marin. *Raportul dintre numele de botez calendaristice și cele laice în sistemul antroponimic actual din Dobrogea*. În: „Aspecte ale dinamicii limbii române actuale. Actele colocviului Catedrei de Limbă Română”, 27-28 noiembrie, 2002. Partea a II-a: „Lexic și terminologii; alte domenii”. București: Editura Universității din București, 2003, p. 1-13. În: <http://ebooks.unibuc.ro/filologie/dindelegan/29.pdf> (accesat la 11.05.2021).

³⁹⁸ Laura Spăriosu. *Etimologia numelor de persoană la românii din Banatul Central și de Sud [Elektronski izvor]*. Novi Sad: Filozofski fakultet, 2017, p. 47; A.B. Суперанская. *Современный словарь личных имён: Сравнение. Происхождение. Написание*. Москва: Айрис-пресс, 2005, s. 261, 265-266; Viorica Goicu. *Despre originea antroponimului Barbu*. În: Maria Micle, Vasile Lațiu (coord.). *Studia în onorarea magistri Vasile Frățilă*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2005, p. 484-485.

³⁹⁹ Literalmente: „Любопытной Варваре на базаре нос оторвали”.

populară, era transmis mesajul-avertisment de „a nu-ți băga nasul în treburile străine”⁴⁰⁰, formulă asemănătoare proverbului românesc cu mesajul de a-i povățui, de a-i învăța pe alții, „ferindu-i de pericolul de a greși”: „Nu-ți băga nasul, unde nu-ți fierbe oala”⁴⁰¹.

Un aspect antroponimic curios este caracteristic pentru secolul al XVIII-lea, perioadă în care în Rusia prenumele Varvara este răspândit pe larg în mediul nobilimii pentru ca mai apoi aceiași prenume să fie frecvent în cadrul păturii negustorești. De altfel, acest fenomen a fost fortificat în operele literare, autorii cărora – A. I. Ostrovskii, I. S. Turgheniev – au creat personaje feminine care purtau prenumele Varvara, atribuindu-le și anumite trăsături ale caracterului, inspirate din antroponimie, și anume: femeie *străină* sau *de origine străină, puternică, autoritară, intransigentă și încrezătoare în sine*⁴⁰².

În spațiul românesc prenumele Varvara a cunoscut o frecvență destul de ridicată. În documentele slavo-române, emise în Țara Moldovei și în Țara Românească (1374-1600), antroponimul feminin „Varvara are 31 de apariții, toate fiind atestate numai în Moldova”, unde, „inventarul general al unităților antroponimice ecleziastice față de cele laice este mai bogat în comparație cu Țara Românească”⁴⁰³. În România anului 1994 prenumele Varvara avea „7.129 de apariții în întreaga țară”⁴⁰⁴. În anul 1994 în România erau atestate 1.358 de femei, purtătoare ale prenumelui Borbála, majoritatea dintre ele având circulație în cadrul comunității maghiarilor⁴⁰⁵. În Republica Moldova prenumele Varvara este destul de popular, astfel în anul 2016 acest prenume a fost dat la 86 de noi-născute⁴⁰⁶.

Antroponimul feminin Varvara a avut un impact direct asupra formării unor toponime. De exemplu, pe malul râului Răut este amplasat satul Vărvăreuca denumirea căruia, după Victor Țibrigan, a fost inspirată de la prenumele unei localnice Varvara, fiică de boier care a moștenit o parte din moșia tatălui, iar după moartea ei, nelăsând urmași, moșia a fost numită cu prenumele ei. Conform altei tradiții locale Varvara a fost soția boierului Florea care a decis să „întemeieze pe

⁴⁰⁰ Наталья Ушакова. *Русская ономастика в курсе лингвострановедения для иностранных студентов-филологов*. În: „Научный вестник Херсонского государственного университета”. Серія: Лінгвістика. Вип. 18. Херсон: [б. в.], 2013, с. 209.

⁴⁰¹ *Dicționar de proverbe și zicători românești*. Alcătuire și prefață de Grigore Botezatu și Andrei Hîncu. București-Chișinău: Litera Internațional, 2001, p. 256.

⁴⁰² А.А. Бельская. *Роль антропонимии в романе И.С. Тургенева „дворянское гнездо”*. În: „Материалы по русско-славянскому языкознанию: Международный сборник научных трудов. К 200-летию со дня рождения А.С. Тургенева и к 75-летию профессора Г.Ф. Ковалева”. Вып. 34. Воронеж: Издательство „НАУКА-ЮНИПРЕСС”, 2018, с. 27-28.

⁴⁰³ Viorica Goicu. *Despre originea antroponimului Barbu*. În: Maria Micle, Vasile Lațiu (coord.). *Studia în honorem magistri Vasile Frățilă*. Timișoara: Editura Universității de Vest, 2005, p. 285; Aspazia Reguș, Corneliu Reguș. *Nume de femei în vechi acte istorice (sec. XIV-XVI)*. București: Editura Mustang, 1999, p. 74.

⁴⁰⁴ Gheorghe Bolocan. *Prenume actuale – inventar și repartiție teritorială*. În: „Studii și cercetări de onomastică”, Vol. 4, Craiova, 1999, p. 389; Viorica Goicu, *op. cit.*, p. 286.

⁴⁰⁵ Viorica Goicu, *op. cit.*, p. 285; Gheorghe Bolocan, *op. cit.*, p. 388.

⁴⁰⁶ *Informația statistică privind cel mai frecvent prenume Feminin: de la 01.01.2016 până la 31.12.2016*. Chișinău: OSC, 02.01.2017, p. 3. În: <https://date.gov.md/ro/system/files/resources/2018-04/cel%20mai%20frecvent%20prenume%20feminin%202016.PDF> (accesat la 03.05.2021).

ambele maluri ale Răutului două localități. Cea de pe malul stâng a fost numită Florești – după numele său, iar localitatea de pe malul drept a fost numită Vărvăreuca – după numele soției sale Varvara”⁴⁰⁷.

În lumea occidentală cultul Sfintei Varvara/Barbara a avut impact asupra numelor topice. De exemplu, în Spania, în centru orașului Alicante se află cetatea Sfânta Barbara (*Castillo de Santa Bárbara*) care a fost numită astfel la 4 decembrie 1248, imediat după ce a fost cucerită de către Alfons cel Înțelept, viitorul rege al Castiliei și Leonului⁴⁰⁸. Este cunoscut pe larg și un alt toponim, apariția căruia se datorează fondării la 4 decembrie 1786 a unei misiuni franciscane care a stat la baza viitorului oraș american Santa Barbara⁴⁰⁹.

Puterile protectoare. Sfânta Muceniță Varvara este venerată atât de creștinii ortodocși, cât și de cei catolici. Sărbătoarea Sfintei Varvara (4 decembrie după Calendarul Gregorian și 17 decembrie după Calendarul Iulian) este comună pentru toți creștinii, deoarece sfințenia sa a fost ivită lumii când creștinismul era un tot întreg, nefiind împărțit după părțile lumii. În lumea romană și apoi creștină, martira care inițial purta numele Bárbara „era considerată apărătoarea credincioșilor, amenințați de fulger sau de moarte năprasnică”⁴¹⁰, italienii credeau că este patroana artileriei, iar germanii o vedeau drept sfântă protectoare a femeilor, „pe care le poate scăpa de boli”⁴¹¹. Catolicii credeau că Sfânta Barbara are darul de salvare de furtunile maritime și de incendiile de pe uscat.

În lumea catolică, în ziua de 4 decembrie există obiceiul de a tăia o crenguță de pom fructifer, în special de vișin, pe care credincioșii o puneau într-un vas cu apă neîncepută. Respectiv, dacă această ramură de vișin înflorește de Crăciun, întreaga casă urma să fie fericită⁴¹². O tradiție similară persistă și la români, astfel, de ziua Sfintei Varvara „se pun ramuri de măr într-un vas cu apă neîncepută”, prevestind un an bogat în roade, dacă ramurile înfloreau până la Florii⁴¹³. Tradiția dată reiese dintr-un episod al prigoanei Sfintei Varvara, de straietele căreia s-a agățat o ramură uscată de vișin. Fiind ulterior întemnițată, sfânta în fiecare zi stropea această ramură cu apă din cupa sa. și

⁴⁰⁷ Victor Țibrigan. *Comuna Vărvăreuca: luptă și speranță întru istorie*. Baia Mare: Biblioteca Județeană „Petre Dulfu”, Asociația Culturală „Familia română”, 2015, p. 6-7.

⁴⁰⁸ Silvia Yus Cecilia. *Castillo de Santa Bárbara. Calabozo y tres salas de la Mina (Alicante)*. Publicación digital: Intervenciones arqueológicas en la provincia de Alicante, 2011. În: *Actuaciones arqueológicas en la provincia de Alicante*, 2011, p. 1-6. În: https://www.marqalicante.com/contenido/int_arqueologicas/doc_132.pdf (accesat la 06.06.2021).

⁴⁰⁹ Walker A. Tompkins. *Santa Barbara, Past and Present*. Santa Barbara: Tecolote Books, CA, 1975, 119 p.

⁴¹⁰ Maria Cosniceanu. *Dicționar de prenume*. Chișinău: Î.E.P. Știința, 2006, p. 122; Idem, *Dicționar de prenume*, Chișinău: Î.E.P. Știința, 2010, p. 122.

⁴¹¹ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 62.

⁴¹² В. Карпухина. *Вам поможет святая Варвара*. „Издательство АСТ”, 2011, с. 9.

⁴¹³ Romulus Antonescu. *Dicționar de Simboluri și Credințe Tradiționale Românești*. 2009: Ediție digitală, p. 206. În: <http://www.palatulcopiilordevea.ro/wp-content/uploads/2018/09/Antonescu-Romulus-Dictionar-Simboluri-Credinte-Traditionale-Romanesti.pdf> (accesat la 04.06.2021).

într-o bună zi ramura de vișin a înflorit, alinându-i astfel sufletul fecioarei și fiind un semn al sfințeniei dăruite de Dumnezeu⁴¹⁴.

În Rusia, fiind protectoare de moartea grabnică, Sfintei Varvara i se adresează cu rugăciuni de a fi protejați oamenii care practică profesii cu un grad sporit de risc: minerii, șoferii, călătorii, constructorii și ceva mai nou – militarii lansatori de rachete. La fel și femeile însărcinate invocă numele sfintei pentru a fi protejate și păzite de rele⁴¹⁵.

În Georgia, ziua de 17 decembrie este numită în cinstea Sfintei Barbara – *Barbaroba*. Biserica Ortodoxă din Georgia îi atribuie Sfintei Barbara puterea de ocrotitoare a orașului Tbilisi. Anume în această zi sunt instalați pomii de Crăciun, fiind dat astfel startul pregătirilor pentru sărbătorile de iarnă⁴¹⁶.

Ziua Sfintei Mucenițe Varvara este o sărbătoare „cu ținere deosebită în trecut”⁴¹⁷. În localitatea basarabeană Câșlița-Prut în ziua Sfintei Varvara se coc *turtele*, „fiind marcate în mijloc cu pistornicul, iar după coacere, unse cu miere”⁴¹⁸. În această zi nu se coase, nu se țese, nu se opăresc rufe. Copiilor le este interzis să mănânce boabe⁴¹⁹. Se obișnuia ca mamele să le ungă fața copiilor cu miere, după care îi spălau „cu apa în care au spălat icoana”, întregul ritual prevăzând „că mamele îi îmbărburează pe copii”⁴²⁰. Cu acest prilej exista sărbătoarea populară numită *Bărbura* (Barbu⁴²¹), zi în care se practica „obiceiul ca mamele să-și *îmbărbureze* copiii pentru a-i feri de *bubat*”, adică de variolă sau vărsat⁴²². Manifestarea ritual-magico-simbolică de a *îmbărbura* provine de la numele persoanei Barbura (în percepția populară Sfânta Varvara făcea parte din zeițele bătrâne, de rând cu Sfânta Vineri și Dochia⁴²³), iar ritualul terapeutic presupunea facerea semnelor crucii „pe fruntea, bărbia, obraji (copiilor) cu suc de roșu ce-l conține *barburele* (căline) în ziua de Sf. Barbara, ca să nu se îmbolnăvească de vărsat (bubat)”⁴²⁴.

⁴¹⁴ В. Карпухина, *op. cit.*, p. 9.

⁴¹⁵ Ibidem.

⁴¹⁶ Ibidem.

⁴¹⁷ *Ghidul iubitorilor de folclor*. Vol. 9. Suceava: Editura Lidana, 2019, p. 238.

⁴¹⁸ Varvara Buzilă. *Pâinea de ritual în tradiția creștinismului popular*. În: „Revista de etnologie și culturologie”. Vol. III. Chișinău: AȘM (Tipografia S. R. L. „Business-Elita”), 2008, p. 43.

⁴¹⁹ Calitatea Sfintei Varvara de fi protectoare a copiilor este nuanțată, după cum este și firesc, în didactica ecleziastică. Autorii manualului de „Religie. Cultul ortodox” – Cristian Alexa și Mirela Șova – expun viața Sfintei Mari Mucenițe Varvara prin comparația alegorică a celor trei ferestre ale edificiului băii cu Sfânta Treime (Cristian Alexa, Mirela Șova. *Religie. Cultul ortodox, Clasa a VIII-a*. București: Editura Akademos Art, 2020, p. 21).

⁴²⁰ Iuliana Băncescu. *Magia sărbătorilor de iarnă la români – obiceiuri și tradiții*. În: „România Rurală. Rețeaua Națională de Dezvoltare Rurală”, 2014, Nr. 13, Anul II (decembrie), p. 8.

⁴²¹ Cristian Ionescu consideră că numele străvechi Barbu/Barbul din tradiția românească are origini latine, semnificativ fiind și faptul că „numiții Barbu își sărbătoresc ziua onomastică de Sf. Varvara sau Barbara” (Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 65).

⁴²² Vărsat mai este cunoscut și ca pojar sau cori (E. Hodoș. *Mic dicționar pentru școale și particulari*. Ediția I. Sibiu: Tipografia Arhiepiscopiei, 1929, p. 71).

⁴²³ Delia-Anamaria Răchitan. *Nume de manifestări ritual-magico-simbolice între convențional și neconvențional*. În: „Proceedings of the Third International Conference on Onomastics „Name and Naming”, Conventional/Unconventional in Onomastics”, September 1-3, Edited by Oliviu Felecan, Mega & Argonaut Publishing House, 2015, p. 806, 815.

⁴²⁴ Cristian Ionescu, *op. cit.*, p. 62, 65.

În lumea slavă Sfânta Varvara este considerată și protectoare de ciumă. Datorită rugăciunilor adresate Sfintei Varvara, enoriașii credeau că Mănăstirea Sfântului Mihail din Kiev a fost ferită de ciumă în anii 1710, 1770, 1830, 1853 și 1855⁴²⁵.

În tradițiile găgăuzilor denumirea zilei Sfintei Varvara – *Ay Varvara*, la fel și a altor sfinți, este influențată de biserica greacă, fapt explicat în mare parte prin coabitarea îndelungată a găgăuzilor în Peninsula Balcanică și pe litoralul Mării Negre. În comunitățile găgăuze din partea sudică a Republicii Moldova această zi, în dependență de specificul local, cu influențe terminologice grecești și bulgare se mai numește *Ay Varvara gūniū*, literalmente *ziua Sfintei Varvara*. Astfel, în localitățile populate compact de găgăuzi, ziua Sfintei Varvara este consemnată printr-o diversitate de termeni, implicit: *Ay Varvara*; *Ay Varvara gūniū Varvara*; *Varvara gūniū*; *Sveti Varvara*⁴²⁶.

În medicina populară de ziua Sfintei Varvara este legată o practică neobișnuită de lecuire a năjitului. În părțile Tecucilor tratamentul de năjit prevedea folosirea ca remediu a balegii adunate de către „o femeie în piele goală” în ziua de Sfânta Varvara (4 decembrie), numită în popor Barbura⁴²⁷.

Patrimoniul eclesialic. În lumea creștină cultul Sfintei Varvara a generat edificarea a numeroase biserici în incinta cărora neapărat erau pictate scene din viața sfintei. Cele mai elocvente edificii de cult în acest sens sunt: Biserica Sfânta Varvara din vechiul Cairo⁴²⁸; Biserica de lemn „Sfânta Varvara” (1735) din satul Ticu Colonie⁴²⁹, comuna Aghireșu, județul Cluj⁴³⁰; Biserica „Sfânta Varvara” (1934) din orașul Buftea, județul Ilfov⁴³¹. În orașul Moldova Nouă, județul Caraș-Severin, între anii 1996-2008 a fost construită biserica „Sfânta Varvara”⁴³². În municipiul Petroșani din județul Hunedoara există biserica „Sfânta Mare Muceniță Varvara”, edificată în perioada anilor 1995-2001 și pictată de ieromonahul Porfiriu⁴³³. În Basarabia, în comuna Pânășești (raionul Strășeni) există biserica „Sfânta Mare Muceniță Varvara” cu clopotnița din lemn⁴³⁴. Locașul a fost edificat în 1859 prin aducerea de la Mănăstirea Frumoasa a unei biserici de lemn care a fost

⁴²⁵ *Святые великомученицы Екатерина и Варвара*. Составитель: А. А. Маркова. Москва: Благовест, 2013, с. 120-121, 161.

⁴²⁶ Е. С. Сорочяну. *Наименования церковных праздников и хронимов в гагаузском народном календаре*. În: „Revista de etnologie și culturologie”. Vol. III. Chișinău: AȘM (Tipografia S. R. L. „Business-Elita”), 2008, с. 117, 119.

⁴²⁷ Romulus Antonescu, *op. cit.*, p. 57.

⁴²⁸ Christine Chaillot. *Rolul imaginilor sfinte și cinstirea icoanelor în Bisericile Ortodoxe Orientale, Tradițiile Siriacă Ortodoxă, Coptă și Etiopiană*. Cluj-Napoca: Presa Universitară Clujeană, 2018, p. 87.

⁴²⁹ Biserica a fost adusă în sat din localitatea Tămașa, județul Sălaj. Transferul lăcașului a fost realizat în anul 1935, din inițiativa și cu stăruințele proprietarilor minelor de cărbuni din familia Manoilescu.

⁴³⁰ Dan Ghinea. *Enciclopedia geografică a României*. Ediția a IV-a, actualizată și completată. Toronto, 2018, p. 21.

⁴³¹ Ibidem, p. 227-228.

⁴³² Ibidem, p. 639.

⁴³³ Ibidem, p. 732.

⁴³⁴ Alla Ceastina. *Mozaic arhitectural. Clasificarea monumentelor arhitecturale și urbanistice; arhitectura și istoria unor monumente de valoare. Extras din registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat*. În: Victor Ghilaș, Adrian Dolghi (coordonatori). *Patrimoniul Cultural Național ca resursă pentru o dezvoltare durabilă a Republicii Moldova*. Chișinău: S. n., (Tipografia „Notograf Prim”), 2019, p. 84.

înlocuită cu una de piatră. Lucrările de demontare, transportare și montare a bisericii la locul nou s-au desfășurat în perioada anilor 1853-1859. De asemenea, în localitatea Socola, aflată actualmente în comuna Vadul-Rașcov, raionul Șoldănești, în anul 1890 a fost construită biserica „Sfânta Varvara”⁴³⁵.

În Biserica Sfântul Nicolae Domnesc din Iași, ridicată de Ștefan cel Mare, cu trecerea timpului au fost efectuate modificări de construcție. În anul 1676, domnul Țării Moldovei Antonie Ruset Vodă a demarat lucrările de rezidire a locașului, adăugându-i două altare închinare Sfintei Mucenițe Varvara și Sfântului Arhidiacon Ștefan. Lucrările au continuat și sub Duca Vodă, fiind finalizate în anul 1679⁴³⁶. Ioan Caproșu și Gabriel Bădărău invocă opinia lui Mihai Mănuță prin care „pare întemeiată părerea că cele două altare, numite uneori și paraclise sau chiar biserici, au fost construite în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, putând fi puse în legătură cu intensificarea legăturilor cu Rusia”, ele nefiind „construite cu mult înainte de anul 1786, de când încep a fi menționate în izvoare”⁴³⁷.

În spațiul românesc Sfânta Varvara este considerată protectoare a minerilor. Astfel, în interiorul salinei din comuna Cacica, județul Suceava, la o adâncime de 21 m, în anul 1806 a fost săpată în masivul de sare capela „Sfânta Varvara”⁴³⁸. În municipiul Dej din județul Cluj, în anul 2000 a fost construită biserica „Sfânta Varvara” în mina de sare „Transilvania”. Locașul a fost săpat în masivul de sare la o adâncime de 80 m⁴³⁹.

În orașul Cavnic din județul Maramureș, în anii 1809-1812 a fost construită biserica romano-catolică „Sfânta Varvara”⁴⁴⁰. În satul Ghelari, comuna Ghelari din județul Hunedoara, există biserica romano-catolică „Sfânta Varvara” (1783)⁴⁴¹.

O altă componentă a patrimoniului eclesastic este cea iconografică, domeniu în care cultul Sfintei Varvara se bucură de o popularitate aparte, fiind pictate numeroase icoane închinare sfintei. În spațiul basarabean din secolul al XIX-lea majoritatea icoanelor populare au fost create de zugrăvi anonimi care-și plăsmuiau operele „într-o manieră stilistică individuală, diferențiindu-se astfel de colegii lor de breaslă de la mănăstiri”. Imaginea Sfintei Varvara este diversificată prin compoziția

⁴³⁵ Ibidem, p. 97; *Registrul monumentelor Republicii Moldova ocrotite de stat aprobat prin Hotărârea Parlamentului Republicii Moldova nr. 1531-XII din 22 iunie 1993 (Monitorul Oficial al RM, 2010, 2 februarie, nr. 15-17, art. 24, p. 10-109) cu completări și modificări: prin HP 1301 din 25.07.2002 (Monitorul Oficial, 2002, 5 august, Nr. 113-114, art: 909), prin HP 233-XV din 01.07.2004 (Monitorul Oficial al RM, 2004, 9 iulie, Nr. 108, art: 596), prin HP 159 din 08.06.2006 (Monitorul Oficial, 2006, 23 iunie, Nr. 95-97, art: 430) și prin HP 258-XVI din 05.12.2008 (Monitorul Oficial, 2008, 12 decembrie, Nr. 221-222, art: 816), p. 62. În: <https://date.gov.md/ro/system/files/resources/2018-05/Registrul%20Monumentelor%20RM.pdf> (accesat la 26.04.2021).*

⁴³⁶ *Biserica Sfântul Nicolae din Iași*. În: „Biserica Ortodoxă Română”, Vol. XXVIII, (1904-1905), Nr. 9, p. 116-119.

⁴³⁷ Dan Bădărău, Ioan Caproșu. *Iașii vechilor zidiri*. Iași: Casa Editorială Demiurg, 2007, p. 49; Mihai Mănuță. *Cele trei altare ale bisericii Sf. Nicolae Domnesc în Iași*. În: „Mitropolia Moldovei și Sucevei”, 1969, Anul XLV, Nr. 7-9, (iulie-septembrie), p. 472-473.

⁴³⁸ Dan Ghinea, *op. cit.*, p. 245.

⁴³⁹ Ibidem, p. 380.

⁴⁴⁰ Ibidem, p. 264.

⁴⁴¹ Ibidem, p. 451.

sa, chipul sfintei fiind „înconjurat cu scene din viață care variază ca număr de la 6-8 până la 20”. Cele mai relevante în acest sens sunt icoanele „Sfânta Varvara cu scene din viață”, descoperite la Nimoreni și Țareuca, ambele fiind datate cu cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea⁴⁴². Icoana „Sf. Varvara cu scene din viață” din Rașcov este datată cu secolul al XIX-lea, fiind pictată în conformitate cu unele canoane medievale. În creația zugravului predomină o viziune narativă, chipul sfintei este „executat simplu și expresiv”, suferind pe alocuri „din cauza încercărilor nereușite ale zugravului de a reda forma și volumul”⁴⁴³.

Icoanele cu chipul Sfintei Varvara au o semnificație spirituală profundă, ele făceau parte din valorile sacre ale enoriașilor și ale ierarhilor bisericești. Arhiepiscopul Narcis Crețulescu, „starețul sfintei Monastiri Neamțu-Secu din sfânta Mănăstire Neamțu” a lăsat testament (29 iunie 1909) prin care urmau a fi date „la biserica mare, la veșmântăria mănăstirii după încetarea” lui „din viață” toate cărțile și toate obiectele „atât arhieresti cât și obiecte casnice”. Printre obiectele donate sunt „zece icoane cu privaz și sticlă, de pus la proscomidie, pe la biserici”. După voința înaltului ierarh, icoana Sfintei Varvara urma să ajungă la bolnița bătrânilor⁴⁴⁴.

Concluzii. Sfânta Mare Muceniță Varvara și-a jertfit viața întru credința în Hristos, faptele sale fiind narate în scrierile hagiografice ale epocii. Sfânta Varvara este invocată atât în rugăciunile creștinilor ortodocși, cât și în cele ale enoriașilor catolici. Pe dimensiunea onomastică, prenumele Varvara semnifică la origini o persoană străină sau venită din afară. Cu trecerea timpului, etimologia inițială a prenumelui a fost lăsată în umbra faptelor cu har și a imaginii sacre a Sfintei Mari Mucenițe Varvara. Puterile protectoare și vindecătoare ale sfintei sunt îndreptate asupra bolilor vărsatului și a ciumei. Sfânta Varvara este păzitoare de moarte grabnică, fiind protectoare în acest sens a unor profesii cu grad sporit de risc în activitate, inclusiv a minerilor. În spațiul românesc enoriașii au edificat multiple lăcașe de cult, închinare Sfintei Varvara, patrimoniul eclesial fiind reprezentat și de numeroase icoane, zugrăvite cu chipul blajin al fecioarei neprihănite.

⁴⁴² Tudor Stăvilă. *Icoana basarabească în secolul al XIX-lea*. În: „Akademos”, 2011, Nr. 4 (23), decembrie, p. 145, 148-150.

⁴⁴³ Idem. *Icoana populară din Basarabia în secolul XIX*. În: „Revista de etnologie și culturologie”. Vol. III. Chișinău: AȘM (Tipografia S. R. L. „Business-Elita”), 2008, p. 92.

⁴⁴⁴ Andrei Crețu. *Testamentul Arhiepiscopului Narcis Crețulescu*. În: „Buletin informativ al Simpozionului Național Rolul Mănăstirii Secu în viața religioasă a Țării Moldovei”, Vol. III, Piatra Neamț, Editura Cetatea Doamnei, 2017, p. 279, 284.

СОХРАНЕНИЕ КУЛЬТУРНОГО НАСЛЕДИЯ В УКРАИНЕ: ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ МУЗЕЙНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ.

Ольга ГАЙДАЙ,

Кандидат исторических наук, доцент,
Черноморский национальный университет имени Петра Могилы,
Николаев, Украина
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-7181-9908>

Summary

To preserve cultural heritage it is necessary to observe the legislation in the field of regulation of museum activity. Museum activity in Ukraine is regulated by the legal framework, which includes laws and by-laws: decrees and orders the Cabinet of Ministers of Ukraine, instructions, regulations of the Ministry of Culture of Ukraine, etc.

In our article we will consider the main normative documents in the sphere of museum activity, define the legal, economic, social basis of creation and activity of museums of Ukraine, we will pay attention to the features of scientific formation, study, accounting, storage, protection and use of the museum fund of Ukraine.

Keywords: *museum, museum activities, law, cultural heritage, museum fund of Ukraine.*

Сегодня, одной из основных задач работы музеев в Украине является расширение традиционных форм работы в условиях глобализации и развития информационного общества. Модернизация музейного дела возможна только при соблюдении и четком выполнении законодательной базы.⁴⁴⁵ Для того, чтобы музейная отрасль развивалась в соответствии с вызовами современности и тенденциями развития музейной деятельности в будущем, музеи должны оставаться актуальными, интересными и оригинальными в мире, который постоянно меняется. Среди ключевых аспектов, на которые государство направляет усилия, в частности предусмотрен переход к нормативной базе прямого действия. То есть принятые решения, прежде всего законы, сразу должны влиять на ситуацию.⁴⁴⁶

Основными нормативными документами в сфере музейного дела, которые юридически закрепили правовые основы музейной деятельности являются: Конституция Украины, Закон Украины «О культуре», Закон Украины «О музеях и музейном деле», Постановление Кабинета Министров Украины от 20 июля 2000 N 1147 " об утверждении

⁴⁴⁵ Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. – Режим доступу: http://nplu.org.modern_muz_spravu (дата доступу 20.04.2021).

⁴⁴⁶ Кулиняк М. Держава захистить майнові комплекси музеїв: модернізацію музейної галузі Міністерство культури України вважає своїм першочерговим завданням: [про основні орієнтири в роботі]/ Михайло Кулиняк // Урядовий кур'єр. – 2012. – 30 серпня. – С.2. (дата доступу 21.04.2021).

Положения о Музейном фонде Украины », Постановление Кабинета Министров Украины от 29.11.2000 Nr. 1766 «Об утверждении перечня музеев, находящихся в ведении предприятий, учреждений и организаций, где хранятся музейные коллекции и музейные предметы, являющиеся государственной собственностью и принадлежат к государственной части Музейного фонда Украины», Положение про фондово-закупочную комиссию музея, утвержденное приказом Министерства культуры Украины от 21.03.2016 №144, Инструкция по организации учета музейных предметов.

Закон Украины «О музеях и музейном деле» был введен в действие Постановлением Верховной Рады Украины №250 / 95 - ВР от 29 июня 1995 года.⁴⁴⁷ Закон состоит из преамбулы (в редакции Закона № 1709 - VI от 5 ноября 2009), Главы I. Общие положения (ст .. 1-5), Главы II. Виды музеев. Порядок создания и материальная база музеев (ст .. 6-14), Главы III. Музейный фонд Украины (ст .. 15-24), Главы IV. Международная деятельность музеев (ст .. 25), Главы V. Управление и самоуправление музеев, гарантии прав и законных интересов их работников (ст. 26-29), Главы VI. Ответственность за нарушение Законодательства Украины о музеях и музейном деле (ст. 30-31).

В Преамбуле отмечается, что Закон регулирует общественные отношения в сфере музейного дела, определяет правовые, экономические, социальные основы создания и деятельности музеев Украины и особенности научного формирования, изучения, учета, хранения, охраны и использования музейного фонда Украины, его правовой статус. Закон распространяется на все виды музеев и заповедников в части их музеефикации, а также учета, хранения и использования, охраны, консервации, реставрации музейных предметов, музейных коллекций и предметов музейного значения.

В Главе I рассматриваются вопросы основных терминов и их определения, музейного дела и основных направлений деятельности музеев, национальной музейной политики, Законодательства Украины о музеях и музейном деле, национальных, региональных и профильных организаций музеев Украины и их участие в международных организациях. Рассмотрим некоторые из них. Статья 1 определяет основной терминологический аппарат музейной деятельности и приводит значение таких понятий как: ассортиментный кабинет, хранение, консервация, культурные ценности, музеефикация, музей, музейная коллекция, музейное дело, музейное хранение, музейный учет, музейный предмет, Музейный фонд Украины, охрана музеев, предмет музейного значения, реставрация. Закон определяет понятие «музей» как научно-исследовательское и культурно-образовательное учреждение,

⁴⁴⁷ Про музеї та музейну справу [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>. №249/95 – ВР (дата доступу 18.04.2021).

созданное для изучения, сохранения, использования и популяризации музейных предметов и музейных коллекций с научной и образовательной целью, привлечения граждан к достижениям национального и мирового культурного наследия.

Согласно закону Музейный фонд Украины формирует совокупность отдельных музейных предметов, музейных коллекций, музейных собраний, которые постоянно хранятся на территории Украины, независимо от их происхождения и форм собственности, а также музейных предметов и музейных коллекций, находящихся за пределами Украины и являющихся собственностью Украины или в соответствии с международными договорами подлежат возвращению в Украину.

Музейная деятельность определена в Законе как музейное дело - специальный вид научной и культурно-образовательной деятельности, который включает комплектование, охрану и использование музеями культурных ценностей и объектов культурного наследия Украины, в том числе их консервацию, реставрацию, музеефикацию, научное изучение, экспонирование и популяризацию.

Статья 2 Закона определяет основные направления музейной деятельности, которыми являются научно-исследовательская, культурно-просветительная работа, обработка фондов музея, а именно их комплектования и экспонирования на постоянных экспозициях и выставках, издательская и памятникоохранная деятельность, а также проведения атрибуции, экспертизы и классификации, государственной регистрации и оценки предметов, которые могут быть музейными ценностями.

В Главе II определяются виды музеев, условия создания музеев, устав музея, государственная регистрация музеев, ликвидация и реорганизация музеев, музейная территория, пользование природными ресурсами, финансирование музеев, материально-техническое обеспечение музеев. Например, Статья 6 определяет основные виды музеев в Украине. Они делятся на естественные (антропологические, биологические, ботанические, геологические, зоологические, минералогические, палеонтологические), исторические (общеевропейские, военно-исторические, истории религии, историко-бытовые, археологические, этнографические), литературные, художественные (изобразительного, декоративно-прикладного, народного, современного искусства), художественные (театральные, музыкальные, музеи кино), научно-технические, комплексные (краеведческие, экомузеи), отраслевые и тому подобное. На основе объектов культурного наследия, памятников природы, их территорий могут создаваться музеи под открытым небом и мемориальные музеи-усадьбы. Статья 13 регулирует проблему финансирования и поступления средств в музей. Основными источниками финансирования музеев определены

государственный и местный бюджеты, благотворительные взносы физических и юридических лиц, другие источники, не запрещенные законодательством.

Дополнительными источниками финансирования музеев являются средства, поступающие от хозяйственной деятельности, оказания платных услуг, в том числе за посещение музеев и выставок; средства, получаемые за научно-исследовательские и другие виды работ, которые выполняет музейное учреждение на заказ для предприятий, учреждений, организаций, объединений граждан и отдельных граждан; доходы от реализации сувенирной продукции, предметов народных художественных промыслов, издательской деятельности, от предоставления в аренду помещений, сооружений, оборудования; плата за кино - и фотосъемки; гранты, благотворительные взносы, добровольные пожертвования, денежные взносы, материальные ценности, полученные от физических и юридических лиц, в том числе иностранных; средства, полученные государственными и коммунальными музеями как проценты на остаток собственных поступлений, полученных в качестве платы за услуги, предоставляемые ими согласно основной деятельности, благотворительные взносы и гранты, и размещенные на текущих счетах, открытых в банках государственного сектора; другие источники, в том числе валютные поступления в соответствии с законодательством Украины.

Глава III Закона рассматривает вопрос, что такое Музейный фонд Украины, из чего он состоит, уделено внимание особенностям осуществления права собственности на музейные предметы, музейные коллекции, музейные собрания, предметы музейного значения Музейного фонда Украины. Музейные предметы Музейного фонда Украины вносятся в состав Государственного реестра национального культурного достояния. Также рассматриваются вопросы учета, хранения и использования документов Национального архивного фонда, формирование государственной части Музейного фонда Украины, учета музейных предметов и предметов музейного значения, перемещения музейных предметов и предметов музейного значения, сохранение Музейного фонда Украины. Важными положениями этого раздела является вопрос порядка вывоза за пределы Украины музейных предметов, музейных коллекций, музейных собраний, относящихся к государственной части Музейного фонда Украины, предметов музейного значения, подлежащих внесению в государственную часть Музейного фонда Украины, страхование музейных предметов, музейных коллекций, музейных собраний музейного фонда Украины и предметов музейного значения, подлежащих внесению в музейный фонд Украины, консервации и реставрации музейных предметов музейного фонда Украины. Согласно Закону к государственной части Музейного фонда Украины относятся музейные предметы, музейные коллекции, музейные собрания, которые являются государственной собственностью, хранятся в государственных

музеех, в том числе музейные предметы, музейные коллекции, музейные собрания, хранящиеся в музеях, которые принадлежат к сфере управления местных органов исполнительной власти и органов местного самоуправления, а также в музеях, созданных при предприятиях, в учреждениях, организациях и учебных заведениях государственной и коммунальной форм собственности или находящиеся в их составе. К государственной части Музейного фонда Украины относятся также предметы музейного значения, подлежащие внесению в государственную часть Музейного фонда Украины, музейные коллекции, музейные собрания, хранящиеся на предприятиях, в учреждениях и организациях государственной и коммунальной форм собственности. К негосударственной части Музейного фонда Украины относятся музейные предметы, музейные коллекции, музейные собрания, хранящиеся в музеях частной формы собственности, музеях предприятий, учреждений, организаций частной формы собственности, которые не отнесены или не подлежат отнесению к государственной части Музейного фонда Украины, в частности предметы музейного значения, подлежащие внесению в негосударственную часть музейного фонда Украины и являются собственностью религиозных организаций, граждан и объединений граждан.

Глава IV посвящена международной деятельности музеев и отмечается, что музеи Украины участвуют в международном культурном сотрудничестве в области музейного дела на основе многосторонних и двусторонних соглашений. Кроме того международная деятельность музеев, предусматривает проведение совместных научных исследований, осуществление взаимного обмена музейной информацией, выставками, изучение международного опыта организации музейного дела; проведение международных конференций, конгрессов, симпозиумов, выставок и участия в них; организацию совместной подготовки музейных работников, развитие издательской деятельности и осуществления другой совместной деятельности в соответствии с соглашениями, если она не противоречит законодательству Украины и международным договорам Украины.

Глава V регламентирует порядок управления и самоуправления музеев, гарантии прав и законных интересов их работников. Рассмотренные вопросы государственного управления музеями, самоуправления музеев, гарантии прав и законных интересов работников музеев и гарантии имущественных прав музеев.

Глава VI определяет ответственность за вред, нанесенный музеем или музейному собранию и ответственность за нарушение законодательства Украины о музеях и музейном деле. В частности отмечено, что материальный вред, нанесенный музеем или музейному собранию гражданами или юридическими лицами, возмещается согласно действующему законодательству, соответственно лица, виновные в нарушении законодательства о музеях и

музейном деле, несут ответственность согласно действующему законодательству. Следующий документ, который мы рассмотрим это Постановление Кабинета Министров Украины от 20 июля в 2000 г. N 1147 "Об утверждении Положения о Музейном фонде Украины".⁴⁴⁸ Он состоит из таких частей: Общей части, Состав Музейного фонда Украины, Порядок ведения учета музейных предметов и предметов музейного значения, Особенности учета отдельных категорий музейных предметов, Порядок передачи музейных предметов государственной части Музейного фонда Украины, Охрана, хранение и использование музейных предметов. Общая часть определяет порядок формирования Музейного фонда Украины, порядок учета музейных предметов, музейных коллекций, музейных собраний, обеспечения их охраны, сохранения и использования и распространяется на все виды музеев, и заповедники, в которых хранятся музейные предметы и музейные коллекции Музейного фонда Украины(далее - музейные предметы). Это Положение дает законодательное определение таким понятиям, как: инвентарный номер, научно-вспомогательный фонд, учетные обозначения, обмен предметами Музейного фонда Украины, основной фонд, первичная регистрация, постоянное(временное) хранение, фондово-закупочная комиссия, фондово-учетная документация. Музейный фонд Украины состоит из государственной и негосударственной части. В свою очередь Музейное собрание разделяется на основной и научно-вспомогательный фонды. Все музейные предметы и предметы музейного значения, которые хранятся в музеях независимо от формы собственности и подчинения подлежат учету. Основными учетными документами являются: акты принятия и передачи музейных предметов на постоянное или временное хранение; книга поступлений основного фонда и коллекционные описания к ней; инвентарные книги с шифром, которые отвечают структуре основного фонда; архивные описания, описания археологических и естественно-научных коллекций; специальные инвентарные книги для учета музейных предметов, которые содержат драгоценные металлы и ценные камни; книга поступлений научно-вспомогательного фонда; научно унифицированный паспорт музейного предмета; реставрационный паспорт музейного предмета. Фондово-учетная документация подлежит пожизненному хранению. Одной из особенностей учета отдельных категорий музейных предметов есть то, что они не передаются на хранение в архивные учреждения. Музейные предметы государственной части Музейного фонда Украины могут передаваться на

⁴⁴⁸Про затвердження Положення про Музейний фонд України [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України.–Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text>(дата доступа 18.04.2021).

постоянное хранение другим музеям в пределах Украины и за ее пределами с целью их экспонирования на выставках, проведение реставрации или научной экспертизы. Использование музейных предметов, их хранения и охрана содействует развитию образования, науки и культуры, распространению информации о национальном культурном приобретении и мировом историко-культурном наследии.

Еще одним юридическим документом, регулирующим музейную деятельность является Постановление Кабинета Министров Украины от 29.11.2000 N 1766 «Об утверждении перечня музеев, находящихся в ведении предприятий, учреждений и организаций, где хранятся музейные коллекции и музейные предметы, являющиеся государственной собственностью и принадлежат к государственной части Музейного фонда Украины».⁴⁴⁹ Но на наш взгляд это постановление уже несколько устарело и требует уточнения. На сегодняшний день некоторые музеи изменили свои названия, а некоторые перестали существовать.

Положение про фондово-закупочную комиссию музея, утвержденное приказом Министерства культуры Украины от 21.03.2016 №144 состоит из двух частей: общего положения и порядка работы.⁴⁵⁰ Положение определяет порядок образования и деятельности фондово-закупочной комиссии музея государственной и коммунальной форм собственности, а также права и обязанности ее членов. Согласно Закону Украины «О предотвращении коррупции»⁴⁵¹ в Положении используются следующие термины, характеризующие два вида конфликта интересов: *потенциальный конфликт интересов* - у лица имеется частный интерес в сфере, в которой оно выполняет свои служебные или представительские полномочия, может повлиять на объективность или беспристрастность принятия им решений, или на совершение или несовершение действий во время выполнения указанных полномочий. *Реальный конфликт интересов* - противоречие между частным интересом лица и его служебными или представительскими полномочиями, что влияет на объективность или беспристрастность принятия решений, или на совершение или несовершение действий во время выполнения указанных полномочий.

⁴⁴⁹ Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2000 N 1766 «Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України». [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України. Режимдоступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF#Text>(дата доступу 20.04.2021).

⁴⁵⁰ Положення про фондово-закупівельну комісію музею, затверджене наказом Міністерства культури України від 21.03.2016 №144[Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України.–Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF#Text>(дата доступу 21.04.2021).

⁴⁵¹ Закон України Про запобігання корупції. Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056) (дата доступу 18.04.2021).

Основными задачами фондово-закупочной комиссии является рассмотрение вопросов: проведение экспертизы культурных ценностей, включение их в музейное собрание; экспертизы по определению оценочной и страховой стоимости музейных предметов; утверждение выводов экспертизы исключительной ценности уникальных памятников. Положение регламентирует порядок работы фондово-закупочной комиссии.

Следующим документом, который мы рассмотрим в этой статье, будет «Инструкция по организации учета музейных предметов»⁴⁵². Она состоит из 8 частей и 10 приложений. Основная задача Инструкции определить порядок и основные требования к организации учета музейных предметов государственной части Музейного фонда Украины, предметов музейного значения, предметов и материалов научно-вспомогательного фонда. Первый раздел дает терминологические определения таким понятиям как: аббревиатура музея, выставка, группа хранения, экспозиция, кино- и видеоматериалы, книги учета, мемориальные предметы, научная атрибуция, научно унифицированный паспорт музейного предмета, учет музейных предметов, учетный номер, единица учета, письменные источники, предмет фонда музея (предмет), предметы археологии, предметы нумизматики (фалеристики, бонистики, сфрагистики, медальерики), произведения искусств, топографическое описание, фонд музея, фондово-закупочная комиссия, фономатериалов, фотоматериалы. Второй раздел Инструкции посвящен освещению обязанностей работников музея по обеспечению учета хранения и использования предметов фонда музея. В частности рассмотрены общие положения, обязанности главного хранителя, обязанности других работников, отвечающих за учет и хранение предметов фонда музея. Третий раздел посвящен составу фонда музея (основному и научно-вспомогательному). Музейные предметы в зависимости от того, к какому фонду они относятся подлежат систематизации и классификации. Очень интересной является систематизация группы музейных предметов научно-вспомогательного фонда. Выделяются следующие группы хранения: наглядные материалы, которые используются для раскрытия экспозиционно-выставочных тем (например, муляжи, макеты, слепки, реконструкции, диаграммы, копии музейных предметов, планы, карты, схемы, чертежи и т.д.); аутентичные предметы, представляющие интерес для фондов музея, но которые поступили в неудовлетворительном состоянии сохранности и требуют значительного реставрации; археологические массовые предметы и природные материалы (в том числе антропологические, палеозоологические, палеоботанические и другие объекты), не прошли камеральную обработку; предметы, не имеющие значительной

⁴⁵² Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text> (дата доступу 15.04.2021).

музейной ценности, но которые представляют интерес как вспомогательный иллюстративный или информационный материал; фотоматериалы (в том числе негативы и отпечатки), полученные в процессе фотофиксации музейных предметов; другие предметы и материалы, которые не относятся ни к одной из вышеупомянутых групп хранения. Раздел четвертый посвящен порядку организации учета, в частности этапам осуществления учета, вопросам учета предметов фонда музея в филиалах и обособленных отделах музея, особенностям учета отдельных категорий предметов, рассмотрения и состав фондово-учетной документации, регистрация предметов в книгах поступлений, в инвентарных книгах, изменениям и исправлением записей в книгах учета, замене рукописных книг учета, описания и хранению фондово-учетной документации. К особенностям учета отдельных категорий предметов относятся хранения и использования музеями архивных документов, относящихся к Национальному архивному фонду Украины, а также учет музейных предметов, содержащих драгоценные металлы и драгоценные камни. Раздел пятый касается порядка приема и передачи предметов, он четко указывает источники комплектования фонда музея. Ими являются культурные ценности, которые обращены в установленном порядке в доход государства; находятся в собственности юридических и физических лиц, в том числе государственные награды и документы, удостоверяющие награждения ими, а также на реализации на предприятиях торговли и аукционах в Украине и за рубежом и т.д.; выявленные в результате работы тематических, этнографических, археологических, естественно-научных и других экспедиций; другие источники, не запрещенные законодательством Украины.. Пятый раздел регулирует порядок приема предметов на экспертизу, порядок приема и передачи предметов, порядок передачи предметов на постоянное или временное хранение другим музеям, юридическим и физическим лицам. Шестой раздел посвящен маркировке музейных предметов, нанесению шифра и определению его порядка. В седьмой главе говорится о том, что с целью контроля за состоянием ведения основных учетных документов и установления соответствия фактического наличия предметов, идентифицирующих признаков и состояния их сохранности данным основным учетных документов проводится сверка наличия предметов с фондово-учетной документацией музея. В зависимости от объема и структуры фонда музея определяются очередность и сроки проведения сверки. В последнем восьмом разделе рассматриваются причины и условия изъятия предметов из фондово-учетной документации музея.

Историческая память и традиции способствуют консолидации общества, осознанию национальной идентичности и популяризации культурного наследия. Для сохранения культурного наследия необходимо соблюдать и выполнять требования законодательства в

области регулирования музейной деятельности. Ведь именно через сохранение культурного наследия мы можем воспитывать и объединять поколения.

Библиография

1. Про музеї та музейну справу [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України.–Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua>. №249/95 – ВР
2. Модернізація музейної справи України та розширення традиційних форм роботи музеїв в умовах глобалізації та інформаційного суспільства. Режим доступу: http://nplu.org.modern_muz_spravi
3. Кулиняк М. Держава захистить майнові комплекси музеїв: модернізацію музейної галузі Міністерство культури України вважає своїм першочерговим завданням: [про основні орієнтири в роботі]/ Михайло Кулиняк // Урядовий кур'єр. – 2012. – 30 серпня. – С.2.
4. Про затвердження Положення про Музейний фонд України [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України.–Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1147-2000-%D0%BF#Text>
5. Постанова Кабінету Міністрів України від 29.11.2000 N 1766 «Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України». [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF#Text>
6. Положення про фондово-закупівельну комісію музею, затвержене наказом Міністерства культури України від 21.03.2016 №144[Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України.–Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF#Text>
7. Закон України «Про запобігання корупції» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2014, № 49, ст.2056). [Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#n372>
8. Про затвердження Інструкції з організації обліку музейних предметів[Електронний ресурс]: сайт Верховної Ради України. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1129-16#Text>

ФОЛЬКЛОР КАК ИСТОРИКО-ЭТНОГРАФИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК И ОБЪЕКТ МЕЖДИСЦИПЛИНАРНЫХ ИССЛЕДОВАНИЙ

Елизавета КВИЛИНKOVA,

доктор хабилитат исторических наук, доцент,
Национальная Академия Наук Беларуси
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-7168-8506>

Summary

The article discusses the importance of studying folklore in the context of interdisciplinary research. This approach allows not only to study the historical and cultural heritage of each people, but also the issues of ethnogenesis. It is concluded that song folklore is closely related to traditions, which allows us to consider it as a valuable historical and ethnographic source. The author especially dwells on the importance of studying the Gagauz folklore in this aspect, since this allows revealing some pages of their history and culture.

Key words: *folklore, interdisciplinary research, historical and ethnographic source.*

В последнее время огромное внимание уделяется изучению традиционной культуры и культурного феномена этноса, благодаря чему становится возможным исследование различных аспектов этнокультурного взаимодействия с другими народами. Это, в свою очередь, позволяет решить важные проблемы, в том числе вопросы этногенеза – происхождения народа. Кроме того, необходимость сохранения самобытной культуры является составной частью историко-культурного и духовного развития каждого народа.

Важной частью духовной культуры, содержащей ценные сведения по этнографии и истории народа, является фольклор. В специфических средствах художественно-эстетического восприятия им реальной действительности проявляется своеобразие этнической культуры. Тот факт, что песенный фольклор тесно связан с традициями, позволяет рассматривать его как историко-этнографический источник.

Следует отметить, что в течение довольно длительного времени для фольклористики был характерен «методологический монизм»⁴⁵³, относивший ее, в частности, к литературоведению. Такой узкий подход мешал этнографическому и этнологическому изучению фольклора. Возникали искусственные преграды, не позволявшие трактовать фольклор как ментальную сферу культуры, под которой понимается целостная система восприятия мира. Одним словом, игнорировались естественно-научные методы таких

⁴⁵³ Иманов К. Культурные традиции и правовая охрана фольклора: взаимосвязь естественнонаучного и гуманитарного подходов // Intellectual Property intellect.musigi-dunya.az > culture_imanov_rus.html (дата обращения – 10.09.2010 г.).

научных направлений, как этнолингвистика, этномузыкознание, социобиология. Самое же главное, из фольклора была исключена сфера традиций, игнорировались традиционные идеи и знания, отражаемые в нем⁴⁵⁴.

Время от времени, в 50-60-е гг. (и позже в 70-80-е гг.), вспыхивавшие среди ученых, представителей разных дисциплин, бурные дискуссии относительно термина *фольклористика* и употребления термина *фольклор*, внесли, на наш взгляд, ясность в эти вопросы. Предложенные концепции в определенном смысле не только пересекались, но и подчас не противоречили друг другу. Считается общепризнанным, что наиболее важными признаками фольклора являются вербальность и устность. Вместе с тем, это не влечет за собой отрицание связи фольклора с другими художественными формами деятельности. Также не подвергается сомнению тот факт, что фольклор всегда существовал в контексте народной бытовой культуры. Поэтому имевшие место бурные споры относительно того, является ли фольклористика наукой филологической или этнографической, были признаны бессодержательными⁴⁵⁵. Так, «если речь идет о вербальных структурах, то их изучение неизбежно должно быть названо филологическим, но поскольку эти структуры функционируют в народном быту, – они изучаются этнографией. В этом смысле фольклористика – одновременно составная часть и той, и другой науки... Характерно, что после споров 50–60-х гг. о природе фольклора... фольклористика заметно филологизировалась и одновременно этнографизировалась и сблизилась с музыкологией и общей теорией культуры (работы Э. С. Маркаряна, М. С. Кагана, теория этноса Ю. В. Бромлея, семиотика культуры и др.)»⁴⁵⁶.

Опора на этнографию оставалась (и методологически совершенствовалась) как принципиальная позиция для ряда ученых, труды которых составили классику российской науки (В. Я. Пропп, Н. И. Толстой, П. Г. Богатырев, Д. К. Зеленин и др.). Им принадлежит заслуга открытия и введения в науку замечательных памятников народной словесности, при этом они одновременно выявляли связь их с историей и жизнедеятельностью этноса, с его мировосприятием, то есть обнаруживали включенность фольклора в генеральную систему этноса. «Постоянный, устойчивый интерес русских этнографов к фольклору питался прочным убеждением в том, что он в различных своих проявлениях входит в живую ткань народного бытия и что мир народной жизни без него не может быть ни описан, ни понят»⁴⁵⁷.

⁴⁵⁴ Там же.

⁴⁵⁵ Чистов К. В. *Культурология. XX век. Энциклопедия. Университетская книга. Санкт-Петербург, 1998 // Фольклор (в культурологическом аспекте) // http://dic.academic.ru/dic.nsf/enc_culture/721/ (дата обращения – 10.02.2011 г.).*

⁴⁵⁶ Там же.

⁴⁵⁷ Путилов Б. Н. *Фольклор и народная культура // <http://www.infoliolib.info/philol/putilov/1.html> (дата обращения – 10.08.2010 г.).*

Особенно часто фольклор служит материалом для установления обрядово-магических понятий и представлений, порожденных традиционным аграрно-земледельческим занятием населения. Характер и границы такого изучения демонстрируют этнофольклористические и лингвоэтнографические работы, выполненные группой российских исследователей во главе с академиком Н. И. Толстым. В связи с этим приведем его высказывание, в котором подчеркивается взаимосвязь фольклора с обрядом: «Определение места народного творчества в общенародной (общенациональной) культуре славянских народов осложняется разным пониманием границ, объема и сущности самого понятия “фольклор”. Чрезмерно узкое определение фольклора как исключительно словесного народного творчества, ограниченного рядом особо выделенных жанров и текстов, имеющих художественную ценность, оставляет вне пределов фольклора обширные области народных представлений, народных знаний и народного поведения, которые как раз и связывают фольклор с другими элементами культуры. Рассмотрение обрядовых поэтических фольклорных текстов вне обряда, также как и словесной стороны заговора вне ее действенной и предметной стороны, ведет к отрыву текста от функции, от действий и представлений, породивших этот текст, к одностороннему пониманию текста и фольклора...»⁴⁵⁸.

Единство фольклористики и этнологии обосновывается в трудах многих западноевропейских ученых – Э. Тэйлора, Дж. Фрэзера, Б. Малиновского, М. Мид, Ф. Боаса и др. Характерной чертой болгарской этнографической науки всегда являлась тесная связь с фольклором. В основе исследований М. Арнаудова, Х. Вакарелски, Р. Попова и др. лежит принцип комплексности и рассмотрения фольклора как явления живой народной культуры.

Для ряда стран понятия «фольклор» и «традиционная культура» оказались синонимами. В зарубежной науке слово *folk* первоначально выступало (а иногда выступает и в наше время) синонимом *people* и *volk*, разделяя их неоднозначность и социологическую неопределенность. В современный период в американской фольклористике, например, термин *folk* утрачивает свою связь с первоначальным значением. При этом слово приобретает условно-терминологическое значение, освобождаясь от идеологических нагрузок, связанных с буквальным его прочтением⁴⁵⁹. В этой связи отметим, что в 1982 г. ЮНЕСКО определило фольклор в его расширительном толковании как «интеллектуальное достояние общества»⁴⁶⁰.

⁴⁵⁸ Цит. по: Путилов Б. Н. *Фольклор и народная культура* (Часть I. Фольклор как вербальная культура. К спорам о границах предмета) // <http://www.infoliolib.info/philol/putilov/1.html> (дата обращения – 10.08.2010 г.).

⁴⁵⁹ Там же.

⁴⁶⁰ Иманов К. Культурные традиции и правовая охрана фольклора: взаимосвязь естественнонаучного и гуманитарного подходов // [Intellectual Property intellect.musigi-dunya.az > culture_imanov_rus.html](http://Intellectual_Property_intellect.musigi-dunya.az/culture_imanov_rus.html) (дата обращения – 10.05.2011 г.).

Рассматривая предметные области фольклора, известный российский фольклорист Б.Н. Путилов склонялся к тому, что «к сфере фольклора относятся явления и факты вербальной духовной культуры во всем их многообразии». По его мнению, укреплению данной позиции, в частности, в российской науке, «в немалой степени содействовало включение в сферу исследования свежих, нестандартных материалов, почерпнутых из традиционной культуры, связанное с этим умножение научных методик, расширение междисциплинарных изучений, успехи таких дисциплин, как этнолингвистика и этномузыкознание, укрепление связей фольклористики с этнографией. Живая и многосторонняя исследовательская практика преодолевает догматически установленные границы предметного поля и возбуждает теоретическую мысль на новые поиски...»⁴⁶¹. Феномен фольклора он видел в том, что «любой отдельно взятый текст, какой-либо его элемент, любое правило фольклорной грамматики, как и любой жанр, проясняют свои значения лишь на фоне традиции: сами по себе они словно бы не существуют». Мы со своей стороны отметим, что любая традиция или обряд могут быть полноценно изучены лишь с привлечением фольклора, анализа содержащихся в нем данных, с помощью которых устанавливается связь магических действий и вербальных формул⁴⁶².

В работах Б. Н. Путилова подробно освещены методологические вопросы сравнительно-исторического изучения фольклора. Он пишет, что «в развитии науки о фольклоре сравнительно-историческое исследование всегда играло заметную роль, а в иных случаях оно выдвигалось на передний план, становясь едва ли не основным»⁴⁶³. Методика сравнительно-исторического изучения помогает обнаружить и объяснить факты передачи фольклорных сюжетов одними народами другим, усвоения и переработки чужого художественного материала. Обращая внимание на то, что не существует единого метода исследования фольклора, он подчеркивает, что «сравнительно-исторический метод исследования широко использовался представителями так называемой этнографической школы в фольклористике, учеными, стоявшими на позициях исторической школы, и т. д.»⁴⁶⁴.

Углубляя мысль о тесной связи фольклора с этнографией, Б. Н. Путилов рассматривает фольклор как художественную модель в рамках специфического сознания: «Фольклор этнографичен в самом широком смысле слова. Новейшие исследования показали, что ряд его жанров генетически непосредственно восходит к древнейшим социально-бытовым институтам, отношениям и представлениям коллектива, которые художественно

⁴⁶¹ Путилов Б. Н. *Фольклор и народная культура* (Часть I. Фольклор как вербальная культура. К спорам о границах предмета) // <http://www.infolib.info/philol/putilov/1.html> (дата обращения – 10.08.2010 г.).

⁴⁶² Квилинкова Е. Н. *Гагаузский песенный фольклор – «Грамматика жизни»*. Кишинев: Elan Inc, 2011. 568 с.

⁴⁶³ Путилов Б. Н. Методологические вопросы сравнительно-исторического изучения фольклора, с. 55 // www.ras.ru/FStorage/download.aspx?Id=6b892402-3789-4c86-a3f7 (дата обращения – 10.08.2010 г.).

⁴⁶⁴ Там же.

трансформируются в фольклоре, получают в нем специфическое обобщение»⁴⁶⁵. Отмечая относительную устойчивость, цикличность и обязательность связей фольклора с внефольклорным миром (по преимуществу связи с этнографической действительностью), он обращает внимание на закономерность насыщенности «фольклорных ментифактов разного уровня этнографическими реалиями, реминисценциями, структурными и семантическими элементами». Отсюда вывод, что «применение к анализу фольклорных жанров, текстов, мотивов и т. д. метода этнографизма поэтому будет тем успешнее, чем органичнее он будет взаимодействовать с методами функциональным, структурно-типологическим и историко-типологическим»⁴⁶⁶.

Современное изучение фольклора ставит перед исследователем задачу его комплексного изучения и системного междисциплинарного осмысления. При этом особое внимание обращается на необходимость использования междисциплинарного подхода при изучении фольклора, на то, что: «на пересечении материалов представители разных дисциплин вступают не в конфликт, но в контакт. В идеале же стоит стремиться к многопрофильной специализации, к объединению в одном лице профессиональных знатоков в разных областях»⁴⁶⁷.

Новый подход к изучению истории был положен в начале XX в. «Школой „Анналов”», основанной французскими историками Марком Блоком и Люсьеном Февром. Подчеркивая значимость любого вида источника при исследовании культурного феномена этноса Л. Февр писал: «История использует *тексты* – не спорю. Но *все тексты*. А не только архивные документы, получившие, как сказал некто, особую привилегию на постановку оторванным от действительности историкам всего их позитивного материала: имен, мест, дат, мест, дат... А и стихи, картины, пьесы: все это свидетельства живой человеческой истории... История использует тексты... Но *не только тексты*. А все источники, какова бы ни была их природа. Те, что находятся в обращении издавна, и те в особенности, что порождены бурным расцветом новых дисциплин: статистики, демографии..., лингвистики..., психологии..., всего не перечить»⁴⁶⁸.

В современный период многими историками, этнологами делается акцент на необходимости использования междисциплинарного подхода⁴⁶⁹ при изучении различных

⁴⁶⁵ Там же, с. 59.

⁴⁶⁶ Путилов Б. Н. Фольклор и действительность // <http://www.infoliolib.info> Фольклор и народная культура>2.html (дата обращения – 10.08.2010 г.).

⁴⁶⁷ Путилов Б. Н. *Фольклор и народная культура* (Часть I. Фольклор как вербальная культура. К спорам о границах предмета) // <http://www.infoliolib.info/philol/putilov/1.html> (дата обращения – 10.08.2010 г.).

⁴⁶⁸ Февр Л. *Бои за историю*. М., 1991, с. 20.

⁴⁶⁹ Междисциплинарные исследования в контексте социально-культурной антропологии: Сборник в честь Ю. В. Арутюняна / Отв. ред. М. Н. Губогло. М., 2005; Земсков В. Проблема культурного синтеза в пограничных цивилизациях // *Общественные науки и современность*. М., 2000, № 5, с. 96-103; Ахизер А. Между циклами

областей традиционной культуры, что в свою очередь требует привлечения всех имеющихся источников.

Значимость фольклора как источника при разработке важнейших историко-этнографических проблем отмечалась в работах ряда российских ученых⁴⁷⁰. Обращая внимание исследователей на необходимость использования фольклора как исторического источника, В. К. Соколова пишет о том, что: народная поэзия «предназначена служить практическим целям, и является энциклопедией народных знаний и опыта, сводом народных представлений о мироздании, природе, обществе, истории, моральным и правовым кодексом и пр. Поэтому изучение истории любого общества на ранних стадиях его развития невозможно без широкого привлечения фольклора, который при исследовании проблем мировоззренческого характера и социальной организации является основным, а часто единственным источником»⁴⁷¹. В силу этого фольклор являлся и остается одним из наиболее часто привлекаемых видов источника в этнографической науке⁴⁷².

При изучении данной области народной культуры этнологи применяют сравнительно-исторический и функциональный методы, исследуя фольклор через призму обрядово-магических понятий и представлений, традиционной обрядности и народного мировоззрения, структуры этнической культуры и т. д. Принимая во внимание разные цели и задачи, которые ставят перед собой представители разных дисциплин, исследуя фольклор, В.К. Соколова следующим образом расставила приоритеты: «Раскрыть специфику народных поэтических произведений, всесторонне изучить их должны, конечно, фольклористы, владеющие методом специального анализа. Этнографы и историки должны дать материал, помогающий глубоко и правильно понять все особенности изучаемых произведений, приурочить их этнически, хронологически и географически»⁴⁷³.

Известный сербский этнограф М. Филиппович, откликаясь на доклад В. К. Соколовой об устной народной поэзии как историческом и этнографическом источнике, писал: «Мне

мышления и циклами истории // *Общественные науки и современность*. М., 2002, № 3, с. 122-132; Автономова Н. С., Караулов Ю. Н., Муравьев Ю. А. Культура, история, память (О Некоторых тенденциях новейшей французской историко-методологической мысли) // *Вопросы философии*, 1988, № 3, с. 71-87; Неретина С. Через идею диалога культур // *Одиссей*. М., 1990, с. 23-28; Репина А. «Новая историческая наука» и социальная история. М., 1998; Февр Л. *Бои за историю*. М., 1991; Кантор К. М. История против прогресса: Опыт культурно-исторической генетики, М., 1992; Лотман Ю. *Культура и взрыв*. М., 1992; и др.

⁴⁷⁰ Соколова В. К. Фольклор как историко-этнографический источник // *Советская этнография*, 1960, № 4, с. 11; Налепин А. Л. Изучение проблемы историзма в американской фольклористике. Критический анализ // *Фольклор. Проблемы историзма*, М., 1988, с. 42-70; и др.

⁴⁷¹ Соколова В. К. Фольклор как историко-этнографический источник // *Советская этнография*, 1960, № 4, с. 12.

⁴⁷² Андреев Н. П. Проблема истории фольклора // *Советская этнография*, 1934, № 3; Байбурун А. К. Проблема «Фольклор и этнография» сегодня // *Российская наука о человеке: вчера, сегодня, завтра*. Мат-лы Междунар. науч. конф. Вып. 1. СПб., 2003; Неклюдов С. Ю. Заметки об «исторической памяти» в фольклоре // *Фольклор и постфольклор: структура, типология, семиотика* // www.ruthenia.ru/folklore/neckludov46.htm (дата обращения – 10.11.2010 г.).

⁴⁷³ Соколова В. К. Фольклор как историко-этнографический источник // *Советская этнография*, 1960, № 4, с. 16.

кажется, что большего успеха достигали и больше пользы принесли те ученые, которые занимались объяснением отдельных этнографических фактов (элементов) в народных песнях на основании знакомства с этнографической действительностью, чем те, которые пользовались материалом народных песен как источником познания народной жизни»⁴⁷⁴.

О важности фольклорных источников говорит тот факт, что в 1970-е гг. в Санкт-Петербурге (тогда Ленинграде) было проведено несколько научных конференций, целью которых была выработка единой методики использования фольклора как историко-этнографического источника. Их результатом явилось опубликование серии сборников статей, объединенных общей тематикой «Фольклор и этнография» (Фольклор и этнография, 1970; Фольклор и этнография: Обряды и обрядовый фольклор, 1974; Фольклор и этнография: Связи фольклора с древними представлениями и обрядами, 1977 и др.). Проблемы использования данных фольклора для решения тех или иных историко-этнографических вопросов, а также формы и способы использования фольклорных данных рассматривались учеными и в дальнейшем (Фольклор и история этнографии, 1983; Фольклор. Проблемы историзма, 1988; Фольклор и этнография: Проблемы реконструкции фактов традиционной культуры, 1990). Многочисленные исследования, появившиеся в результате бурных дискуссий среди ученых, представителей разных дисциплин, относительно терминов *фольклористика* и *фольклор* во многом, на наш взгляд, прояснили вопросы о предмете фольклористики и методах исследования фольклора.

Фольклор был включен в число первоисточников для изучения этнических образований, дифференциации этносов, для выявления самой принадлежности к этносу, для установления структуры этнической культуры, этнических процессов, этнических свойств, состава и признаков. Однако чтобы фольклор мог служить основой для этнических характеристик, он сам должен быть предварительно изучен с целью установления в нем разнообразных последовательно возникавших хронологических напластований⁴⁷⁵.

В настоящее время фольклор признан одним из важнейших показателей истории этносов на всех этапах их исторического существования от родоплеменных образований до возникновения народностей и наций. Привлечение фольклора как историко-этнографического источника имеет особое значение для изучения истории и культуры гагаузов, поскольку вопрос об их этногенезе пока не решен (насчитывается более 20 гипотез о происхождении гагаузов). Сложность изучения данной проблемы связана, прежде всего, с тем, что до середины XIX в. этноним гагаузы в официальных документах не зафиксирован. К

⁴⁷⁴ Толстой Н. И. Проблема реконструкции древнеславянской духовной культуры // [philology.ru > linguistics3/tolstoy-95b.htm](http://philology.ru/linguistics3/tolstoy-95b.htm) (дата обращения – 10.08.2010 г.).

⁴⁷⁵ Аникин В. П. Фольклор как часть древнерусской культуры (некоторые первоочередные задачи изучения) // Журнал «Древняя Русь», 2000, № 1.

этому нужно добавить, что до недавнего времени гагаузы были бесписьменным народом. Другая трудность заключается в том, что пока не выявлены (или должным образом не интерпретированы) археологические памятники, непосредственно относящиеся к этнической истории народа, а ведь именно на добытых археологами данных и на соотношении полученных показателей строятся основные этногенетические выводы.

Фольклор – неотъемлемая часть традиционной духовной культуры народа, изучение которого обусловлено его спецификой и местом в народной жизни и в народной культуре. Использование фольклорных источников при изучении жизнедеятельности гагаузского народа является актуальным, так как только с начала XX в. появляются переводы на гагаузский язык религиозной (Евангелие, псалтырь, молитвенник) и апокрифической литературы, а также небольшие словари. Поэтому с помощью исследований в области гагаузского фольклора можно восстановить некоторые особенности быта и культуры народа, в том числе и ее материальной сферы, рассмотреть результаты этнокультурного взаимодействия в разные исторические периоды.

При изучении гагаузского фольклора необходимо исходить из того, что его нельзя оценивать только как явление художественного творчества, также как и обуславливать его существование исключительно потребностью выполнения религиозно-ритуальных и иных прагматических функций. Именно в таком ракурсе нами исследован гагаузский фольклор в ряде монографий⁴⁷⁶. С целью выявления генетической общности или региональных особенностей в области гагаузского фольклора важным представляется акцент на сравнительно-сопоставительном анализе жанров, сюжетов, формы исполнения и т. д. Благодаря такому сопоставлению можно рассмотреть как типологическую общность, так и специфику процессов, происходивших в фольклоре гагаузов в ходе исторического развития народа.

Использование сравнительно-исторического метода при сопоставлении материала позволяет не ограничивать себя какими-то границами и рамками, поскольку все обнаруживаемые в фольклоре явления представляют, на наш взгляд, свой интерес и свою ценность. При сопоставлении песенного фольклора разных групп гагаузов необходимо

⁴⁷⁶ Квилинкова Е. Н. *Гагаузский песенный фольклор – «Грамматика жизни»*. Кишинев: Elan Inc, 2011. 568 с.; Квилинкова Е. Н. *Гагаузы в этнокультурном пространстве Молдовы (Народная культура и этническое самосознание гагаузов сквозь призму связи времен)*. Кишинев: Tipogr. Centrală, 2016. 732 с.; Квилинкова Е. Н. *Гагаузы Молдовы и Болгарии (Сравнительное исследование календарной обрядности, терминов родства и фольклора)*. Chișinău: Pontos, 2005. 308 с.; Квилинкова Е. Н. *Заговоры, магия и обереги в народной медицине гагаузов*. Кишинев: Elan Inc, 2010. 390 с.; Квилинкова Е. Н. *Православие – стержень гагаузской этничности*. Комрат–София: Tip. Centrală, 2013. 872 с.; Квилинкова Е. Н. *Соционормативная культура гагаузов: традиции и трансформации*. Кишинев: Tipogr. «Print Caro», 2020. 344 с.; Квилинкова Е. Н. *Традиционная духовная культура гагаузов: этнорегиональные особенности*. Кишинев: Buziness-Elita, 2007. 840 с.; Квилинкова Е. Н. *Хаджылык у гагаузов как религиозный и этнокультурный феномен: от прошлого к настоящему*. Кишинев: Tipogr. Centrală, 2017. 424 с.

выявлять и рассматривать как различия, так и аналогии. Данный подход дает возможность избежать какой-либо предвзятости, заданности, поскольку каждый объективный факт, установленный в ходе сравнительного анализа, в конечном счете, необходимо рассмотреть в комплексе с процессами, происходившими в остальных областях народной культуры. Таким образом, изучение гагаузского фольклора как историко-этнографического источника отражает научное направление, основывающееся на междисциплинарном исследовании.

На наш взгляд, гагаузский фольклор является частью фундамента, на основе которого можно восстанавливать некоторые особенности быта и культуры народа, его представления о мироустройстве и т. д. При этом успешно реконструировать традиционную духовную культуру возможно лишь при учете исторического контекста, особенностей языка и материальной культуры, причин, обусловивших смену хозяйственной деятельности и т. д. Возможности и глубина реконструкции зависят от степени исследованности и полноты материала. Среди общих методов, используемых языкознанием, этнографией, фольклористикой и археологией при изучении корней языка, материальной и духовной культуры, одним из главных, по мнению специалистов, является метод ретроспекции.

В заключение добавим, что если рассматривать гагаузскую народную культуру как многослойное образование и явление, то наряду с тюркской составляющей нельзя не учитывать наличие в ней значительного «балканского» и «бессарабского» слоя. Фольклор гагаузов разных регионов в яркой форме демонстрирует эту многослойность и потому требует пристального внимания и комплексного изучения специалистами различных дисциплин.

Таким образом, актуальность изучения фольклора через призму историко-этнографического источника и как объекта междисциплинарных исследований заключается в том, что такой подход помогает раскрыть различные аспекты, отражающие мировоззрение народа – религиозные верования и представления, социальные отношения и институты, общественный и семейный быт, а также некоторые страницы истории народа, что позволяет прояснить вопросы, связанные с его психологией, основными видами хозяйственной деятельности, духовной культуры, результатами взаимодействия с другими этносами и т. д.⁴⁷⁷ Необходимость обращения особого внимания на изучение фольклора диктуется еще и тем, что он, являясь одним из значимых источников воспитания и развития человека, может эффективно и более активно привлекаться в социально-педагогической деятельности.

⁴⁷⁷ Квилинкова Е. Н. *Методика и практика этнологических исследований (научно-методическое пособие)*. Кишинев: Tipogr. «Print Caro», 2020. 224 с.

**ЭТНОЛОКАЛЬНЫЕ И ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ НАРОНОЙ
ОДЕЖДЫ БОЙКОВ КОНЦА XIX – НАЧАЛА XXI вв.: АЖУРНЫЕ ЧЕПЦЫ
(на основании полевых материалов и музейных коллекций Украины и Польши)**

Олена КОЗАКЕВИЧ,

кандидат искусствоведения,

Институт народоведения Национальной Академии Наук Украины

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-8742-4337>

Summary

Local and artistic features of Bojko region traditional clothing décor are studied. The attention is given to lace and knit décor, which gave the clothing components a unique and often was the artistic accent in Bojko clothing complexes.

The main typological groups and items` types formed under the influence of ethno-cultural and historical factors were determined in the Bojko region based on artifacts from museum collections in Ukraine and in Poland, field studios and scientific sources. The décor manufacturing textile techniques and technological methods are outlined, with pointed of common and distinctive features in comparison with folk clothing of the Carpathian region`s other ethnographic groups. Artistic and stylistic characteristics of knitting and lace are analyzed, taking into account the interplay of neighboring ethnicities cultures and border features. It is studied out that the lace décor was mostly common in female headwear, the waist wear and shirts. Sprang, lace, crocheting weaving techniques as well as other technological methods were used in the manufacturing lace adornments. Scientific novelty consists in the introduction into the scientific circulation of materials about Bojko folk clothing from. Attention is focused on the caps with openwork décor. Based on field research and museum collections in Ukraine and in Poland. The focus is on the lace and knit décor that reveals the artistic diversity of Bojko`s region clothing art.

Keywords: *Bojko region, folk clothing, décor, openwork, lace, textile techniques, caps, ethno-cultural influences, local features, tradition, museum collections, Ukraine, Poland.*

Бойковщина — историко-этнографическая территория, бóльшая часть которой согласно современному административному районированию располагается в закарпатской, львовской и ивано-франковской областях Украины, а также в подкарпатском воеводстве Польши. В связи с историческими, политическими и социокультурными факторами с середины XX в. идентичность бойков как этнографической группы была несколько размыта и утрачена⁴⁷⁸. Но в конце XX – в начале XXI в. возрождается интерес к локальной традиционной культуре бойков, в частности к народной одежде.

⁴⁷⁸ Например, в отличие от бойков, гуцулы сохранили непрерывную материальную и духовную традицию своей этнографической группы даже во второй половине XX в. (фольклор, ремесла, традиции, а особенно одежда). Больше того, они сумели создать и развить «гуцульский бренд», организовать туристические маршруты, популяризировать свою культуру за границей, что сделало Гуцульщину наиболее известной и узнаваемой среди

На Бойковщине этнолокальные и художественные особенности комплексов традиционной одежды формировались под влиянием чреды факторов: временных (хронологических), локальных (географических), исторических, а также особенностей пограничья, местных традиций и эстетических предпочтений населения. Эти факторы важно учитывать при изучении «вбранья» не только Бойковщины, но и других этнографических групп, поскольку они непосредственно влияли (позитивно или негативно) на развитие текстиля и одежды⁴⁷⁹.

Среди исследователей народной одежды очень часто бытует мнение, что традиционный костюм развивался в определенной «замкнутой среде», был довольно таки консервативный, архаичный, не имел ничего общего с европейской и городской модой. Описывая традиционный костюм (в данном случае бойковский), используют размычатые определения «давняя одежда», «бойковчанки носили...», «на Бойковщине бытовали...». Тем не менее между одеждой второй половины XIX в. и одеждой 1920-1930-х гг. даже в границах той же территории — большая разница, о чем свидетельствуют иконографические источники, полевые исследования, а также коллекции в музеях Украины и Польши. Некоторые компоненты народной одежды бойков сохранились до начала XXI в. (хотя и в несколько измененном виде), однако в повседневном быту их не используют. Главным образом одевают на фольклорные фестивали, национальные и религиозные праздники.

Больше всего трансформации в традиционной бойковской одежде происходили в первой половине XX в.: некоторые типы одежды вышли из обихода совсем или существенно модифицировались. Кроме того, распространились новые формы одежды, — под влиянием городской моды. Также вносились изменения в декор посредством материала, цвета, узоров и техник изготовления. И так постепенно традиционная одежда обретала новые художественные характеристики. Быстрее всего новаторства в одежде касались местностей, расположенных неподалеку больших городов, промышленных центров и очагов профессионального образования, откуда распространялись модные тенденции и результаты технического прогресса. Сочетания традиций и новаторства, «своего» и «чужого», сельского и городского часто создавали высокохудожественные образцы декора, который в комплексах

этнографических групп Украины. Бойковщина была менее известна, однако ее культура тоже была объектом научных исследований.

⁴⁷⁹ Козакевич О. В'язання. Мереживо, in: Етнографічні групи українців Карпат. Бойки, НАН України, Ін-т народознавства, ред. і уклад. С.Павлюка; редкол. Я.Тарас, М.Сополига, У.Мовна та ін. Харків: Фоліо, 2020, С.460-474; 572 с.: іл.; Матейко К. Этнографические особенности одежды бойков. In: Карпатский сборник, Москва: Наука, 1972, С. 66-74.

одежды был акцентом и подчеркивал локальные особенности, чаще всего праздничного и свадебного народного бойковского костюма⁴⁸⁰.

Авторские полевые исследования на Бойковщине и изучение тематических музейных коллекций в Украине и Польше засвидетельствовали бытование в женской одежде XIX-XX вв. головных уборов — ажурных чепцов. Об этих «очипках» (их локальных особенностях, способах ношения, техниках изготовления, узорах) в научной литературе информации совсем немного. В последние десятилетия на основании наших исследований опубликовано несколько публикаций, в которых проанализировано этнолокальные и художественные особенности бойковских ажурных чепцов в контексте народного костюма. В научный обиход впервые введено абсолютно новую информацию о чепцах, что стало существенным дополнением в изучении бойковской народной одежды⁴⁸¹.

Чепцы (локальные названия «чэпэць», «чупок», «чипэц», «чупэц») — женский головной убор в виде ажурной шапочки, маркер семейного положения и необходимый атрибут замужней женщины. Согласно с свадебными обрядами и народной традицией, впервые невесте «очипок» «клалы» (одевали) во время свадьбы в доме жениха. Еще в начале XX в. волосы невесте обрезали («обрубувалы косу»)⁴⁸², что свидетельствовало о переходе невесты в стан замужней женщины. После обряда «очэпын» женщине уже не разрешалось выходить на люди с непокрытыми волосами, да и в отдельных семьях не слишком поощрялось хождение без головных уборов даже в доме. Чепцы носили до самой смерти. Однако в течении XX в., а особенно во второй половине, эти довольно жесткие традиции постепенно менялись, выходили с обихода. В начале XXI в. на Бойковщине (и то локально) только некоторые пожилые женщины придерживались чепцы «на смэрть», храня вместе с одеждой, в которой хотели быть погребены. Носили чепцы преимущественно в сочетании с другими головными уборами: продолговатой «рушныкоподобной» формы с ткани домашнего изготовления (до середины XX в. практически вышли с обихода) и платками («хустынамы», «платынамы»). Тем не менее на фотографиях 1920—1930-х гг. можно увидеть бойковских женщин только в чепцах⁴⁸³: это свидетельствует о определенных изменениях в традиции, о чем писала выше.

⁴⁸⁰ Козакевич О. Трансформаційні процеси в українському традиційному мистецтві (на прикладі в'язаних та мереживних виробів Бойківщини), «Етнічна історія народів Європи», Вип. 27, Київ, 2008, С.25-31.

⁴⁸¹ Архів ІН НАН України, Ф.1, Оп.2, Спр.530. «Звіт мистецтвознавчої комплексної експедиції на Бойківщину та Лемківщину, 2005 р. (Козакевич О., Олійник О., Федорчук О.)»; Архів ІН НАН України, Ф.1, Оп.2, Спр.596. «Звіт мистецтвознавчої комплексної експедиції на Закарпатську Бойківщину, 2009 р. (Герус Л., Никорак О., Козакевич О., Мотиль Р., Федорчук О.)».

⁴⁸² Описание свадебного обряда — это обширная тема, которой будет уделено внимание в отдельных публикациях.

⁴⁸³ На Покутье ношение чепца без покрывания другим головным убором не допускалось даже в конце XX в., о чем свидетельствуют полевые исследования.

Чепцы с ажурным основанием были распространены практически во всех комплексах женской одежды XIX — первой половины XX вв.⁴⁸⁴ Отличались такие головные уборы главным образом материалом, техниками изготовления и украшениями. Декоративные особенности ажурных чепцов проявлялись главным образом посредством техник и технологических приемов — технический орнамент: создавали непосредственно в процессе изготовления чепца или его ажурной части, из которой вследствие формировали готовое изделие. Наиболее давней считается техника сетчатого плетения («бранья»), которая в англоязычной литературе обозначается термином «спрэнг» (англ. Sprang). Эта техника была распространена в изготовлении и светской, и традиционной одежды в европейских странах, в Скандинавии, поэтому обозначать ее как исключительно локальную (бойковскую) некорректно. Изготовленные этой техникой чепцы бытовали на Бойковщине в XIX — первой трети XX вв., о чем свидетельствуют иконографические источники, а также музейные коллекции. С распространением техники вязания крючком (начало XX в.) «спрэнг» постепенно выходит с обихода. Сетки плели из льна, конопли, хлопка, — из того сырья, которое бытовало в определенном отрезке времени. С учетом общих художественных характеристик можно говорить о нескольких очагах бойковских чепцов: сколевские, турковские, старосамборские, воловецкие, мижгирские. И даже в рамках каждого очага можно говорить об уникальных образцах ажурных бойковских чепцов.

Рассмотрим некоторые наиболее яркие примеры этнолокальных и художественных характеристик женских ажурных «очипкив» на Бойковщине. Итак, один из очагов — чепцы из Турковского р-на Львовыской области. Такие головные уборы старожилы сохранили еще в начале XXI в., но только, как уже об этом писала, исключительно как дань традиции, как память и элемент одежды для погребения. Конструктивные и декоративные детали чепцов практически не изменялись в течении более столетия: однако модифицировались техники изготовления ажурной части головного убора, материал и элементы украшения. Основная часть чепца — из полотна, сукна или другой плотной ткани красного цвета высотой 10—12 см подобно шапочке Теменная часть — из сетки, которая обретала форму круга или продолговатую (зависело от первоначальной формы чепца). В XIX в. сетку плели вручную (подобно узелковому или безузелковому плетению) из льняных нитей натурального цвета. В первой половине XX в. сетку вяжут крючком, а с распространением промышленных тканей — трикотаж. Однако трикотажное полотнище не давало такой ажурной структуры, как

⁴⁸⁴ Во второй половине XX в. традиция ношения чепцов в повседневном быту практически угасла. Об этом периоде можно говорить главным образом как о традиции в обрядах (свадьба, погребение), где чепцы некоторое время были еще задействованы.

сетки, плетенные вручную: тем не менее терялись оригинальные локальные художественные характеристики⁴⁸⁵ (Илл.1).

На примере ажурных чепцов из Старой Соли (их распространение, традиция ношения и угасание традиции) можно проследить влияние социокультурных факторов на народную одежду. Еще в конце XIX в. эта местность была известна изготовлением ажурных чепцов, описания которых подано выше (как турковские). Однако в городке женщины уже не носили таких чепцов. Тем не менее они пользовались спросом у женщин из отдаленных деревень⁴⁸⁶. Поэтому это объясняет тот факт, что похожие или одинаковые чепцы встречались в разных локациях. От турковских отличались некоторыми особенностями декора: по нижнему срезу украшали вышивкой «обмиткою» контрастного к красному зеленого или белого цвета. К нижней затылочной части чепца пришивали широкие ленты («партыци»), которые выпускали из-под нагрудной одежды «горсыка». Нижние концы лент украшали вышивкой и бисером «пацьоркамы»⁴⁸⁷.

В некоторых местностях Старосамборского р-на Львовской обл. в XIX — начале XX вв. бытовали чепцы, похожие на турковские, — основание красного цвета и зеленая сетка на теменной части. Отличались такие чепцы оригинальными узорами на сетки и высоким качеством исполнения. Такие сетки изготавливали в одном из известных центров кружевоплетения в Галичине конца XIX в. — Каньчуге (теперь — Польша) (МЕК 66261 Добромиль) (Илл.2). Такие чепцы или заготовки можно было приобрести на ярмарках, в частных лавках, ими часто торговали еврейские купцы. Для каньчудзких сеток характерна хлопчатобумажная пряжа или с примесями шелковой нити, плотного скручивания, вследствие чего сетка была очень мелкой структуры. Также на художественные особенности влияло мастерство кружевниц.

Воловецкие и мижгирские чепцы (Закараптская Бойковщина) принадлежат к ажурным чепцам на твердом основании в виде обруча, который изготовлен из куска ткани, клочья и других материалов. Обруч обтягивали тканью, чаще всего черного цвета, и уже готовую деталь соединяли с ажурной частью чепца, — так получали готовое изделие. Для изготовления сетки использовали технику сетчатого плетения «спрэнг». К тыльной части

⁴⁸⁵ Kozakevych O. Ludowe wyroby dziane i koronkarskie na Bojkowszczyźnie i Podgórzu w końcu XIX – na początku XXI wieku: cechy regionalne i odmiany lokalne (na podstawie badań terenowych w latach 2005-2006). B.Halczak, R.Drozd, S.Dudra, O.Kozakevych, O.Kuzmenko, P.J.Best, M.Šmigel' [Red. naukowa]. In: Lemkowie, Bojkowie, Rusini. Historia, współczesność, kultura materialna i duchowa, Tom VI. Słupsk. 2016. S.438-458.

⁴⁸⁶ Strzetelska-Grynbergowa Z. Staromiejskie. Ziemia i ludność, Lwów, 1899, 676 s.

⁴⁸⁷ Козакевич О.. Декор мереживних очіпків кінця XIX—XX ст. (за матеріалами західноукраїнських областей). In: Науковий збірник Закарпатського музею народної архітектури та побуту, Вип. 6, Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2019, С. 253-261.

чепца к обручу пришивали длинные ленты («пантлыкы», «пандлыкы») промышленного производства (в количестве от двух до шести) также черного цвета (Илл.3).

В некоторых местностях Воловецкого района (бойковско-лемковское пограничье) до середины XX в. бытовали чепцы с ткани, украшенные кружевом. Похожие головные уборы носили лемковские женщины в части Великоберезнянского и Перечинского р-нов Закарпатской области.

Итак, полевые материалы и музейные коллекции свидетельствуют об оригинальных этнолокальных и художественных характеристиках женских ажурных чепцов на Бойковщине XIX – XX вв. Отличались такие головные уборы главным образом материалом, техниками изготовления и украшениями. Декоративные особенности ажурных чепцов проявлялись главным образом посредством техник и технологических приемов. Можно выделить несколько наиболее характерных типов: сколевские, турковские, старосамборские, воловецкие, мижгирские. В рамках каждого очага можно говорить об уникальных образцах ажурных бойковских чепцов.

Подписи к иллюстрациям

Илл.1. Фрагмент сетчатой структуры чепца в технике «спрэнг» из Каньчуги. Добромьель, 1878 г.. №66621. Этнографический музей им. Сэвэрына Удзели в Кракове (Польша).

Илл.2. Чепец из турковского очага, Шандровец Турковского р-на Львовской обл., 1930-е гг., Народный этнографический музей «Бойковщина» (Украина).

Илл.3. Чепец на «кыбалци», плетеный техникой «браня» (спрэнг), 1930-е гг., Ричка Мыжгирского р-на Закарпатской обл. Музей народной архитектуры и быта Украины.

PATRIMONIUL CULTURAL MATERIAL ȘI IMATERIAL ÎN MEMORIA LOCALNICILOR DIN VALEA NISTRULUI DE JOS

Marina MIRON,

dr. în istorie, AO Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-9855-8461>

Viorel MIRON,

dr. în economie, AO Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-2954-8753>

Summary

The Lower Dniester area has been and remains an interesting place for researchers from different fields and generations. In turn, the authors of the article tried to observe how the specifics of the material culture of the population in this area are found in the folklore and other elements of immaterial culture. The local legends discovered here explain the origin of the toponyms and help to restore the local history. The analysis of the attitude of the locals towards the traditional house and all the processes related to it allows the designation of the place of the dwelling in the life of the contemporary man. Addressing the issue of preserving the traditional costume and local cuisine allows drawing the vision of the inhabitants of the Lower Dniester Valley on these elements of local heritage.

Keywords: *material culture, immaterial culture, the folklore, local history, traditional costume, local cuisine.*

În cadrul unei cercetări în teren au fost fixate mai multe tradiții specifice arealului Nistrului de Jos, a fost identificat felul în care percep localnicii baștina în legendele și poveștile locale, păstrate și transmise din generație în generație, sau modului în care omul interacționează cu natura de aici. În ceea ce privește patrimoniul material, au fost acumulate mai multe informații referitor la portul de altă dată și la nivelul de conservare a acestuia în zona cercetată, bucătăria locală și toponimele și denumirile de obiecte conservate pe acest teritoriu.

Tezaurul folcloric specific văii Nistrului de Jos de mai multe ori a fost în centrul atenției cercetătorilor. În perioada interbelică, reprezentanții Școlii sociologice din București, printre care au fost Ștefan Ciobanu, născut la Talmaza, Petre Ștefănuță din Ialoveni, alți cercetători basarabeni⁶ au organizat expediții de teren la care au participat specialiști din diverse domenii, inclusiv folcloriști. Doar o parte din materialele colectate în acea perioadă au fost prelucrate și editate. Totodată, în

unele culegeri folcloristice publicate în România găsim unele creații legate de teritoriul Basarabiei⁴⁸⁸.

Deja în perioada sovietică, în urma cercetărilor de teren, au fost editate unele culegeri cu materiale folcloristice caracteristice zonei⁴⁸⁹. Azi, la rândul nostru, încercăm să scoatem din anonimat unele elemente ale tezaurului folcloric în speranța că vom reuși să descoperim lucruri cu adevărat autentice, păstrate și transmise din moși-strămoși generației actuale. Informația sistematizată în acest articol are caracter aplicabil, fiind utilă în activitatea de valorificare turistică a arealului Nistrului de Jos.

Referitor la metodologia utilizată în aceste cercetări, ținem să menționăm că au fost analizate atât surse bibliografice fundamentale, cât și culegeri cu material folcloric existente. Pentru cercetările de teren a fost elaborat un chestionar amplu cu un set de întrebări, care au fost adresate reprezentanților tuturor localităților din arealul Zonei Ramsar „Nistrul de Jos”. Completarea chestionarelor a fost realizată prin interviuare fie direct, fie la telefon, iar vizitele în teren au permis fotofixarea celor mai interesante rezultate obținute în urma studiului.

La momentul actual, societatea este mult mai informată comparativ cu cea de un secol în urmă. Astăzi, în era rețelei globale, găsim cu ușurință răspuns la multiple întrebări. Pe când strămoșii noștri nu aveau la îndemână astfel de instrumente eficiente în căutarea răspunsurilor la diverse întrebări practice cotidiene sau chiar filosofice. Astfel, experiența generațiilor precedente și creația poporului transmisă pe cale orală venea să completeze golurile și să ofere informații sau răspunsuri la diferitele situații.

Mituri, basme și deceuri⁴⁹⁰, povești, legende, ghicitori, proverbe și snoave - sunt doar o parte din tezaurul popular acumulat în decurs de mai multe secole. Însă aceste cunoștințe aveau caracter local, deoarece „fiecare societate mare conține mai multe comunități mai mici care sunt cu atât mai autonome și deci mai bine conturate, cu cât societatea mare se află la un grad mai redus de civilizație”⁴⁹¹. Astfel, cu cât comunitățile locale erau mai izolate și mai patriarhale, cu atât erau ghidate de mai multe prevederi sub formă de interdicții, reguli. Tocmai prin aceasta și sunt interesante și captivante neobișnuitele povestioare transmise din generație în generație, fie sub formă de basme, denumiri de locuri pitorești sau chiar personaje mitice care se regăsesc în creația populară sub formă de legende.

⁴⁸⁸ *Legende populare românești*. București: LITERA, 2002; M. Eminescu, *Basarabia*, Seria „Clio”, Editura Mileniul Trei, Sibiu, 1990; *Legende geografice și istorice ale poporului român*. Alese și povestite de B. Crăciun. Iași: Ed. Porțile Orientului, 2004.

⁴⁸⁹ *Folclor din Bugeac*. Chișinău: Știința, 1982; *Apă vie. Din comoara folclorului moldovenesc*. Chișinău: Literatură artistică, 1980.

⁴⁹⁰ *Deceul* este un basm, menit a da soluționarea unei probleme (B. P. Hașdeu).

⁴⁹¹ Ar. Van Gennep, *Riturile de trecere*. Iași: Polirom, 1996, p. 15.

Încă la 1892, B.P. Hașdeu numea legendele „niște tradițiuni populare sau cuvinte din bătrâni”, iar S.Fl. Marian folosește noțiunea de tradițiuni în relație cu legendele istorice cu caracter local⁴⁹².

Dicționarele explicative descriu legenda ca o povestire în proză sau în versuri care conține elemente fantastice sau miraculoase, prin care se explică geneza unui lucru, a unei ființe etc., caracterul aparte al unui eveniment (istoric), al unui erou (mitic) sau al unui fenomen⁴⁹³. Sau o povestire tradițională în proză sau în versuri, transmisă, de obicei, pe cale orală, în care faptele fantastice sau miraculoase pot avea un suport istoric real⁴⁹⁴.

Analizând legendele locale, unul din importantele subiecte abordate în acest articol, descoperite în sursele scrise, dar și colectate pe parcursul cercetării, observăm că odată cu trecerea timpului oamenii au simplificat mult conținutul acestora. Admitem că s-au pierdut unele aspecte importante datorită faptului că aceste creații populare erau în mare parte transmise pe cale orală, iar memoria umană are proprietate să mai omită ceva din detalii sau să modifice conținutul. Gradul de veridicitate a legendelor ajunse până la momentul actual pe cale orală nu poate fi unul foarte înalt, de aceea apelăm la alte surse, în special scrise, care completează tabloul istoriei locale. Legenda tinde să comenteze și să explice, din perspectiva unei mentalități populare, fenomenele naturale și sociale, originea și însușirile particulare ale unor ființe și lucruri, legătura cu anumite personaje istorice reale etc. Ea (legenda) este purtătoarea unui adânc rost social.. Legenda explică, lămurește, învață, dă exemple de urmat, sau de ocolit cu dezgust și oroare. Autorul legendei e preocupat nu numai de „ceea ce spune”, ci și de felul cum spune, cum înșiră și împlinește faptele și ce semnificație le dă. Ea leagă strâns colectivitatea unui grup social, a unui sat, a unui ținut, a unui popor⁴⁹⁵. Sensul cognitiv al legendelor constă în observarea realizată a obiectelor și fenomenelor lumii înconjurătoare sau a comportamentului uman⁴⁹⁶.

Conform opiniei mai multor cercetători, există mai multe tipuri de legende. Analizând legendele colectate în arealul cercetat de noi sub aspect etnografic, am identificat următoarele tipuri:

- *Legende legate de floră*: de regulă, sunt evidențiate anumite plante (de ex: ghiocel, bujor, liliac, etc.), arbuști (de ex: corn, scumpie etc.) sau arbori (de ex: stejar, nuc, frasin, păr ș. a.). Un fapt curios este fixat în satul Alava, unde s-a păstrat în memoria localnicilor o legendă despre proveniența salcâmului. Chiar dacă acest arbore apare pe meleagurile noastre foarte târziu (la începutul sec. XIX), reușește să devină parte a unor legende locale, care servesc drept dovadă a

⁴⁹² Apud: Legende populare românești. București: Litera, 2002, p. 339.

⁴⁹³ <https://dexonline.ro/definitie/legenda>

⁴⁹⁴ <https://www.dictionarroman.ro/?c=legenda>

⁴⁹⁵ Apud: Legende populare românești. București: Litera, 2002, p. 341.

⁴⁹⁶ Apud: Legende populare românești. București: Litera, 2002, p. 342.

importanței acestui copac în viața economică și culturală a localnicilor, fiind și plantă meliferă, dar și o sursă prețioasă pentru lemn de foc.

- *Legendele despre faună* povestesc despre crearea ființelor vii, apariția diferitor specii de păsări (de ex: cocostârc, cuc, vultur, buha etc.) și mamifere (de ex: căprioare, vulpi, iepuri, mistreț etc.), proveniența denumirilor acestora sau evidențierea unor calități și însușiri specifice lor (de ex: grația, înțelepciunea, frica, șiretenia ș. a.).
- *Legendele cosmogonice* țin de creația divină, lucruri de importanță primordială, precum explicarea creării lumii și corpurilor cerești, binele și răul, anotimpurile anului, despre sfinți etc.
- *Legendele heraldice* explică proveniența elementelor pe steme și steaguri, de exemplu, Cetatea lui Iurghici de pe stema satului Pălanca.
- *Legendele istorice*, de regulă, pornesc de la o eveniment, un fapt sau un personaj istoric real, căruia i se dă deseori și o amprentă de eroic sau miraculos. Dintre domnitorii neamului, pe care îi regăsim în acest gen de legende sunt: Dragoș, Ștefan cel Mare, Neagoe Basarab, Vlad Țepeș, Cuza Vodă⁴⁹⁷. Legenda lui Nistor despre proveniența denumirii Nistru se înscrie în această categorie. Totuși, unii cercetători consideră că este greu de separat legendele istorice de contextul local, deoarece ele totodată „sunt legende toponimice, legate de anumite locuri geografice – sate, orașe, râuri, lacuri, mlaștini, munți, câmp și construcții, obiecte, animale, nume de oameni”⁴⁹⁸.
- *Legendele toponimice* plasate în acest articol la final, dar nu în ultimul rând, reprezintă, de fapt, un tezaur încă nedescoperit până la capăt, uneori se cunosc doar parțial unele aspecte legate de loc, persoane, acțiuni, dar toate răzlețite. Acest tip de legende în valea Nistrului de Jos este atât de divers, încât a ajuns până la noi prin numărul mare de toponime, pe care le distingem în fiecare localitate.

Cele mai numeroase sunt oronimele provenite de la diverse forme de relief (vale, deal, movilă, râpă) sau hidronimele care își au originea din numele apelor locale (baltă, bahnă, bulhac, vad, gârlă, iezer, izvor, fântână, lac etc.). În satul Cioburciu s-au păstrat exemple în legenda „Râpa lui Albu” sau în legenda despre „Valea Târgului”. Baștinașii din satul Popeasca povestesc detalii despre *Drumul Tătarului*, un segment din marele *Drum vechi moldovenesc*, care traversează pe rând *Valea Topor*, *Valea Lacului*, *Valea Bostanului*, *Valea Turcului*, *Valea Caragia*, *Valea lui Moș*, *Valea Arnăutului* din moșia satului. În memoria colectivă a satului Talmaza găsim legende dedicate *Cotului Chirei* și *Piscului Amurgului*, însă cea mai cunoscută totuși este cea despre *Nistrul Chior*.

În arealul Nistrului de Jos au fost descoperite multe toponime provenite dintr-un nume de persoană (prenume, nume, poreclă sau supranume, de exemplu, *Albu*, *Ciobur*, *Sava*, *Tudora* etc.).

⁴⁹⁷ Apud: Legende populare românești. București: Litera, 2002, p. 340.

⁴⁹⁸ Ibidem, p. 349.

La fel, în zona Nistrului de Jos sunt des întâlnite fitotoponimele, care își au obârșia din denumirea plantelor întâlnite în vegetația locală sau zootoponimele ce provin din numele animalelor.

Pe parcursul istoriei pe acest teritoriul s-au așezat diferite grupuri etnice, care inevitabil au stabilit între ei relații culturale, economice. Unele popoare s-au aflat aici un timp scurt sau numai în trecere (de ex: turci, tătari), altele s-au așezat pentru un timp mai îndelungat sau au rămas pentru totdeauna: moldoveni-români, bulgari, germani, ucraineni, ruși etc., iar acest fapt a dat naștere toponimelor derivate din etnonime. Constatăm că cel mai des în conținutul legendelor satelor Cioburciu, Copceac, Crocmaz, Talmaza întâlnim elemente de origine tătară sau turcă. În legenda denumirii satului Popeasca este menționat Sava Popov de origine bulgară.

Așadar, analizând conținutul legendelor din localitățile din arealul Nistrului de Jos, am evidențiat în acestea câteva motive antropomorfe, zoomorfe, vegetale, figuri fantastice, ocupaționale, toponimice și etnonimice.

Motivele antropomorfe sunt prezente, în mare parte, în legendele cunoscute printre locuitorii raionului Ștefan Vodă. În primul rând, în aceste legende sunt descrise personajele care au jucat un rol important în întemeierea satului: pârcălabul Ciobur (s. Cioburciu), baciul Sava Popov (s. Popeasca), hangița Tudora lângă vechiul drum moldovenesc (s. Tudora) etc. Alt grup de personaje au contribuit la formarea denumirilor diferitor forme de relief, ca de exemplu *Râpa lui Albu* (s. Cioburciu), *fântânile lui Herdim*, *Chiurtu*, *Tapalig* (s. Crocmaz), *Cotul Chirei* (s. Talmaza), *Râpa lui Iridrea* (s. Tudora) ș.a. Locuitorii s. Palanca cred că *Lacul Davidu* își trage denumirea de la poetul roman Ovidiu, exilat la Tomis, care s-ar fi oprit pe malul acestui lac⁴⁹⁹.

În legendele povestite de locuitorii acestui areal distingem un alt grup format din *personaje fantastice*. În acest sens, găsim câteva mențiuni despre *Movila Zmeului* (s. Olănești), *Brazda* sau *Valul Zmeului* în alte localități ale arealului Nistrului de Jos⁵⁰⁰.

Printre *motivele care se referă la ocupații* constatate în legendele locale predomină cele cu caracter pastoral. În unele legende cu referire la întemeierea satelor (s. Popeasca, Răscăieți) se impun personajele care practicau oieritul (ciobeni, baci), această activitate economică fiind, de fapt, principală în aceste localități. Conform legendelor, creșterea vitelor pe aceste teritorii era specifică mai degrabă turcilor și tătarilor (s. Cioburciu, Tudora). O altă activitate menționată se referă la creșterea porcilor (s. Purcari). În legendele locale găsim informații despre creșterea viței-de-vie. Denumirea *Olănești*, conform spuselor localnicilor, provine de la olanele confecționate din lut ars de către meșterii de aici. În multe localități se întâlnesc zone numite *Locul Popii* cu referire la moșiile acestora (s. Popeasca, Talmaza, Cioburciu etc)⁵⁰¹.

⁴⁹⁹ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

⁵⁰⁰ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

⁵⁰¹ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

Similitudini ale denumirilor locale găsim, în special, printre acele denumiri vechi, legendele cărora nu s-au păstrat. Denumiri de *Movila*, *Vadul*, *Fântâna*, *Cișmeaua* și *Valea Turcului*, în care bine sunt observate toponime provenite de la etnonime sunt utilizate în satele Palanca, Purcari și Popeasca. Văi cu denumirea *Geamănă* sunt prezente în satele Purcari și Răscăieți și una – în s. Tudora⁵⁰².

Numeroase legende și superstiții sunt legate de locuința tradițională, un loc deosebit de interacțiune a materialului cu imaterialul, și este înconjurată de multe tradiții mistice și neobișnuite pentru omul contemporan. În zona Nistrului de Jos, când se pornește o casă nouă, la temelia ei se toarnă apă sfințită, se pun și bani – lucru specific pentru întregul spațiu carpato-balcanic, însă în localitățile de pe Nistrul de Jos se practica zidirea în temelia casei a unui ban de argint și a unei pene de cocoș. Localnicii au explicat că banul de argint se pune la temelia casei pentru spor, iar pana de cocoș pentru sănătate (s. Copanca). Se mai pun în colțurile fundației patru candelă cu ulei (s. Plop-Știubei), iar în s. Leuntea la fiecare colț al casei se pune câte o cruce mică de lemn, pentru ca „să fie păzită de Dumnezeu”. La Cioburciu se pune un buchet de flori vii la un colț al casei, pentru ca gospodarii care vor locui aici să prospere. Ca și în vremurile mai vechi, locuitorii unor sate, înainte de a construi casa, au grijă să verifice ca locul să fie „curat” (s. Purcari, Olănești, Crocmaz)⁵⁰³.

În unele sate din zona Nistrului de Jos există credința în șarpele casei ca ocrotitor al spațiului de locuit. În s. Plop-Știubei bătrânii spuneau că în peretele casei „întotdeauna bate șarpele de casă”. În mai multe localități se consideră că funcția de protector o îndeplinește rândunica, de aceea nu se distrug cuiburile lor (s. Popeasca, Răscăieți, Olănești). Totodată, în unele sate observăm un amalgam de tradiții creștine și păgâne, influența tradițiilor slavone, în special în s. Grădinița (sat populat de vorbitori de limbă ucraineană și rusă), unde se crede că protectorii casei sunt Arhanghelul Mihail și „domovoi”⁵⁰⁴. Aceștia se regăsesc în elementele încrustate în lemn pe fronton și pe porțile caselor, unde se reprezentau păsări, animale (s. Popeasca, Răscăieți, Olănești, Crocmaz)⁵⁰⁵.

Trecerea în casă nouă era însoțită neapărat de ritualul de sfințire a locuinței. Deși în mare parte a satelor se crede că primul în casa nouă intră bărbatul, în s. Răscăieți în casa nouă intrau împreună bărbatul și femeia. În alte părți se credea că primul trebuie să intre în casa nouă un bătrân

⁵⁰² Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

⁵⁰³ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos al r-lui Ștefan Vodă și Căușeni în iunie-iulie 2020.

⁵⁰⁴ *Domovoi* – în mitologia rusă acesta este spiritul casei, de obicei, este perceput ca o ființă antropomorfă, care asigură viața de familie, fertilitatea, sănătatea oamenilor, animalelor.

⁵⁰⁵ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos al r-lui Ștefan Vodă și Căușeni în iunie-iulie 2020.

sau un băiețel (s. Crocmaz). Totodată, în s. Grădinița în timpul mesei cu ocazia trecerii în casă nouă nu cântau, nu vorbeau tare, ca „să nu sperie pe îngerul păzitor al casei”.

Casa sătească vernaculară, din cele mai vechi timpuri, în societatea tradițională răspundea întocmai nevoilor și modului de viață al omului. Dezvoltarea socio-economică întotdeauna era și rămâne însoțită de schimbări în plan material și spiritual, casa fiind un indicator important al acestor metamorfoze. Pe parcursul sec. XIX – începutul sec. XX în sudul polietnic (datorită politicii de colonizare a țarismului rus) al Basarabiei s-a format un tip de locuință *sud-basarabeană* sau *casa de Bugeac*.

În a doua jumătate a sec. al XX-lea se impune utilizarea de planuri tipizate pentru construcția de case particulare, ceea ce generează o deviere de la propriile tradiții în planificarea, construcția și echiparea locuințelor. Are loc schimbarea organizării interne și a decorării interiorului casei. Modificările apărute în acea perioadă cu privire la standardele de viață au provocat schimbări importante la nivel de vocabular. Drept urmare, s-au constatat împrumuturi din limba rusă pentru denumirea mai multor elemente ale casei și interiorului la români/moldoveni, bulgari, găgăuzi ș.a. Treptat încetează să fie construită casa tradițională de Bugeac specifică sudului Basarabiei, care îngloba o serie de aspecte ce țin de practicile de construcție și superstițiile seculare, decorarea casei în interior, obiceiurile și credințele populare legate de locul și rolul locuinței la diferite grupuri etnice din acest spațiu⁵⁰⁶.

Altă zonă de creativitate și îmbinare perfectă a culturii materiale cu cea spirituală este *portul tradițional*. Costumul într-o societate tradițională a fost un element important care reflecta specificul socio-economic al unui sau al altui grup etnic dintr-o regiune anume, fiind puternic dependent de activitatea economică a societății, de producția locală, de materia primă pentru confecționarea acestuia, de iscusința și măiestria femeii care confecționează podoaba vestimentară. Odată cu creșterea numărului de manufacturi pe teritoriul Basarabiei la sfârșitul sec. XIX – începutul sec. XX, treptat decade necesitatea de a cultiva în totalitate materia primă, precum inul, cânepa, creșterea oilor pentru lână, pentru că sporește oferta manufacturilor anume pentru diverse stoffe, care sunt procurate pentru confecționarea acestora, în special a hainelor cotidiene. În același timp, crește oferta în zilele de târg și în magazinele specializate din orașe și satele mai mari pentru haine gata și încălțăminte, ceea ce din nou ușurează munca localnicilor preocupați de problemele de asigurare a familiei cu haine și încălțăminte. Dar, pe de altă parte, se pierde treptat aspectul local al costumului tradițional. Ca finalitate, la începutul sec. XXI deja este greu de găsit ansambluri vestimentare tradiționale cu specific local, păstrate în localitățile din Republica Moldova, or satele

⁵⁰⁶ M. Miron, *Casa tradițională a bulgarilor din Republica Moldova ca parte a patrimoniului cultural*, teza de doctor, Chișinău, 2019.

din arealul Nistrului de Jos nu sunt o excepție. Se mai întâmplă să fie transmise în muzeul local, în caz dacă el există, însă aceasta este mai degrabă o fericită excepție și nu regulă.

La momentul actual, în memoria colectivă a localnicilor s-a format un amalgam de cunoștințe cu referire la „cum ar trebui să fie un costum tradițional”, anume tradițional și nu acel cu specific local și „ce am văzut și am auzit eu de la părinți în realitate”. Observăm că localnicii vârstnici cunosc bine elementele principale ale costumului tradițional bărbătesc și ale portului femeiesc. Însă, în perioada sovietică influențele din exterior s-au înrădăcinat puternic în memoria localnicilor și au influențat mult vocabularul acestora referitor la vestimentație. De rând cu denumirile tradiționale comune întregului spațiu românesc, aici au devenit uzuale cele de proveniență slavonă, care în plan cotidian deja sunt considerate specifice locului și nu sunt percepute ca ceva „străin” graiului local. Mult mai autentice sunt explicațiile ce țin de diverse elemente ale portului tradițional.

Despre ospitalitatea moldovenilor din arealul geografic, numit mai târziu Basarabia, încă D. Cantemir a scris următoarele: „Chipul cu care primesc oaspeți străini și drumeți e vrednic de cea mai mare laudă; căci deși foarte săraci din pricina învecinării cu tătarii, totuși nu se dau înapoi niciodată să dea mâncare și găzduire unui oaspete și-l adăpostesc fără plată timp de trei zile, împreună cu calul său. Pe străin îl primesc cu fața voioasă, ca și când le-ar fi frate sau altă rudenie. Unii așteaptă cu masa de prânz până la al nouălea ceas din zi și, ca să nu mănânce singuri, își trimit slugile pe ulițe și le poruncesc să poftescă la masă drumeții pe care îi întâlnesc”⁵⁰⁷. Cu toate acestea, o listă variată de bucate locale moldovenești era disponibilă doar pentru un sătean înstărit. Încă la mijlocul sec. XIX călătorii europeni, care traversau acest teritoriu, remarcă faptul că mâncarea de zi cu zi este una simplă de tot și că „țărani din Basarabia și Moldova trăiesc de obicei cu un fel de mâncare zilnică, numită de ei mămăligă, făcută din făină de porumb, pe care o prepară împreună cu unt, slănină sau lapte. Ei îmbunătățesc acest fel de mâncare adăugând mici cocoloșe de mei bine fiert (păsat moldovenesc) și-l numesc atunci mălai. Pâinea țaranului este din orz, moldovenește pită...”⁵⁰⁸.

Altfel se gătea la sfârșit de săptămână și de sărbători. Gospodinele depuneau toată măiestria pentru a-i surprinde și răsfăța pe cei de acasă cu bucate mai deosebite. Dar și așa, varietatea bucatelor în totalitate depindea de perioada anului, iar postul și toate prevederile și restricțiile introduse de acesta se respectau fără îndoială.

Fiind și o zonă de interferențe culturale, la Nistrul de Jos multe secole la rând au avut loc împrumuturi multilaterale, inclusiv în domeniul alimentației. Atribuirea în sec. XX a unei părți din Basarabia Ucrainei a dus la apariția aici a influențelor ucrainenești, mai ales în localitățile din

⁵⁰⁷ D. Cantemir, *Descrierea Moldovei*, București: Ed. Ion Creangă, 1978, p. 52.

⁵⁰⁸ *Călătorii străini despre Țările Române în secolul al XIX-lea*. București: Edit. Științifică, 1973, p. 316.

apropierea imediată a hotarului. Acest moment a fost luat în considerare în cadrul cercetărilor, evidențiind cazurile clare ale acestor împrumuturi. Totuși, ele nu se limitează doar la influența ucraineană, care este una mai nouă, apărută abia la mijlocul sec. XX, pe timpul URSS.

Sondajul efectuat în satele moldovenești din raioanele Ștefan Vodă și Căușeni, și anume în localitățile din arealul Nistrului Inferior, ne-a permis să completăm imaginea generală cu referire la bucătăria tradițională locală specifică acestei părți a Moldovei de Est, dar și să surprindem specificul culinar în fiecare din cele 13 sate amplasate în valea Nistrului de Jos.

Când ne referim la aplicabilitatea informațiilor acumulate în această cercetare (în special pentru domeniul turismului) conchidem că bucătăria tradițională a locului a fost și rămâne atul dezbaterilor despre specificul local și despre elementele păstrate cel mai bine din cultură autentică locală. De fapt, în acest articol confirmăm că în arealul Nistrului de Jos, ca în marea parte a spațiului românesc, sunt preparate cam aceleași bucate, însă amplasarea geografică și interferențele culturale au un aport considerabil la dezvoltarea bucătăriei locale.

Astfel, în „zilele de fruct” la prepararea bucatelor cotidiene, dar în special a celor de sărbători se utiliza carnea: *borș cu burechiți* (perișoare sau, în altă variantă – cu *pelmeni*), *galuști*, *huciuma* (carne înăbușită cu vin și usturoi, probabil provine de la *ciulama*, specialitate turcească), *ciuhambica* (putem admite că denumirea este împrumutată de la preparatul georgian *chahohbili*), *piftie* (s. Olănești). Un loc aparte ocupă bucatele din pește: *răcitură de chișcar*, *pește copt*, *borș de pește* etc.⁵⁰⁹ (aici Nistrul are cea mai mare varietate de specii de pește).

Pentru zilele de post se utilizau alimente vegetale, precum fasolele, cartofii, zarzavaturile, dovleacul, nahutul (năut, nut; în unele sate nistrene bucatele din *nahut* erau considerate bucate „de preceput”, „sculătoare”). Un rasfăț pe timpul Postului Mare pentru copii erau *cucoșeii albi* (floricelile de porumb), care la Olănești se numesc *mezelichi*⁵¹⁰.

În același timp, un loc aparte în bucătăria locală ocupau și mai ocupă preparatele de patiserie. Aici am descoperit o mulțime de denumiri și rețete: *plăcinta grasă pe tava*, *ghițmani cu brânză sau cartofi*, *pampuști cu usturoi*, *vărzări din aluat dospit cu varză sau măr*, *malavanca din brânză de oi și făină coaptă în sobă pe tava unsă cu untură sau ulei, fără ouă*, *covrigei cu mac*, *saralii din aluat dospit*, *dulce cu umplutură din brânză*, *dulceață și cu miez de nucă*, *turte cu mac* (toate sunt întâlnite în s. Popeasca). Respondenții din s. Palanca au menționat că *pampuștile cu usturoi* erau servite în post și la înmormântări. În satele Tudora, Palanca este preparată *plăcinta miresei*, pregătită din foi subțiri, fine, presărate cu brânză dulce. În unele sate nistrene se prepară așa-numita *plăcintă pe vatră*, coaptă direct pe cenușă, umplută cu cartofi, varză sau bostan.

⁵⁰⁹ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos și localitățile din zona Bugeac al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

⁵¹⁰ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos și localitățile din zona Bugeac al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

Plăcințelele terfoase (s. Copanca), *plăcintele împăturite* (s. Plop-Știubei), *minciunelele* (s. Talmaza), *băiețeii* (s. Crocmaz) etc. completează această listă⁵¹¹.

În ceea ce privește conservarea în condiții casnice, aici se folosesc mai multe modalități – în saramură, marinade, fierbere. Avem exemple de conservare a cărnii și peștelui prin metoda de înăbușire sau uscare (pește uscat). Referitor la conservarea legumelor pentru perioada de iarnă, respondenții din partea Nistrului de Jos au menționat că se fac multe și diverse murături – roșii, varză, ardei umpluți cu varză pisată (chisată), vinete murate, care se serveau nu doar la mese cotidiene, ci chiar și la mese de nunți și cumetrii. Se explică prin faptul că se servea mult rachiu, care se potrivește bine cu murătura⁵¹². Conservarea cărnii, de obicei, de porc avea loc iarna. Pentru toți oamenii care ajutau la tăierea porcului se prepăra carne (friptură) care se servea cu mămăligă și brânză de oi. În satele mai apropiate de hotarele Ucrainei, de exemplu, s. Palanca, gospodinele pregăteau carne cu cartofi cu multă sorghitură, mâncare numită *svejac*, și se servea fără mămăligă. Din ficat de porc se făceau pârjoale învelite în „prapor” – *cighiri*, numite în părțile de la Prut *maiurele*. Un alt fel de mâncare tradițională ucraineană, preluată de locuitorii s. Palanca de la vecinii lor, este cârnațul *croveanca*, la prepararea căruia se folosește sângele porcului sacrificat. Am constatat că în tot sudul Moldovei se pregătește *santisonul* (tobă, altfel zis), iar carnea se prăjea și se păstra conservată în untură⁵¹³.

Referindu-ne la băuturile specifice locului, ținem să menționăm că încă în anul 1848 funcționarul rus A. Zașciuk scria în lucrarea sa bazată pe date statistice că „cei mai buni producători de vinuri în Basarabia sunt concentrați în preajma Akkermanului (Cetatea Albă): Șabo, Crocmaz, Purcari, Cioburciu”⁵¹⁴. Dintre băuturile tradiționale, în afară de *rachiu*, *jin bălan* și *negru* (adică vin alb și roșu), a fost menționată *brajca* – o băutură slab alcoolică cu aromă de fructe. În părțile de hotar, fiertura din fructe uscate se numește *chiseli*. La început de vară, din fructe proaspete se prepară și până acum *chiselita*, o băutură specifică tuturor satelor nistrene.

Împrumuturi culinare au avut loc atât între satele moldovenești, cât și de la alte etnii așezate în imediata apropiere. La împrumuturi reciproce între satele Nistrului de Jos sunt atribuite *învârtita cu jumări și plăcinta poale-n brâu*, *plăcinta în pătură*, *plăcinta miresei și saralii*, *sălămurică cu pește și răciturile din pește*, *baba neagră*, *ciulinele* (cubușoare de unt rece tăvălite în brânză mărunțită de oi) și *plachia* etc. *Banița cu brânză* este greșit atribuită de locuitorii s. Copanca

⁵¹¹ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos și localitățile din zona Bugeac al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

⁵¹² Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos și localitățile din zona Bugeac al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

⁵¹³ Informații colectate în timpul cercetărilor de teren în arealul Nistrului de Jos și localitățile din zona Bugeac al r-lui Ștefan Vodă în iunie-iulie 2020.

⁵¹⁴ А. Защук, *Материалы для Географии и Статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область.* Санкт Петербург, 1862, с. 274.

împrumuturilor din satele vecine moldovenești, acest preparat fiind specific bucătăriei bulgare. În satele nistrene se prepară *soleancă*⁵¹⁵ și *chiroști* – colțunași cu cartofi sau vișine, umplutură care nu era specifică bucătăriei moldovenești, ci mai degrabă celei ucraineane. În s. Palanca, când se taie porcul, se prepară din carne cu cartofi cu multă *sorghitură* sau *svejac*, și nicidecum mămăliga cu *jumere*. *Hrusnici* sau *hrustnici*, *zdobnă* sunt preparate care de mult sunt considerate specifice locului, însă denumirile mărturisesc proveniența slavonă a acestora (*хрустмуку, цдоба*). Desigur, lista împrumuturilor culinare poate fi mult mai largă.

Prezentăm câteva recomandări succinte pentru utilizarea în scopuri turistice a acestui variat patrimoniu cultural și istoric din localitățile Nistrului de Jos:

- necesitatea de a fixa prin fotografiere sau alte mijloace de memorat toate exemplele din tradiția și istoria locală pentru a încuraja interesul vizitatorilor;
- folosirea materialelor ce amintesc de istoria și cultura locală în scopuri de promovare a destinației turistice „Nistrul de Jos”;
- prezentarea obiectelor și mostrelor care au o încărcătură istorică proprie, dar și interpretarea captivantă a informațiilor despre acestea în timpul excursiilor;
- conservarea și valorificarea tezaurului local prin diverse evenimente (festivaluri, concursuri regionale sau naționale);
- valorificarea comercială a unor elemente din patrimoniul cultural și istoric local (de ex., bucate specifice, suveniruri ș. a.).

Articolul de față are la bază materialele colectate în cadrul proiectului „Valorificarea patrimoniului natural „Nistrul de Jos” prin educare, informare, vizitare”⁵¹⁶.

ibliografie

1. Agachi Șt., Vascan I. *Vechiul târg Cioburciu (1361–2016)*. Chișinău, 2016, 408 p.
2. *Apă vie. Din comoara folclorului moldovenesc*. Chișinău: Literatura artistică, 1980.
3. Arbore Z. *Dicționarul geografic al Basarabiei*. București, 1904.
4. Bacalov S. „Sate hănești”. Localizare și aspecte etno-demografice: *Conferința „Republica Moldova între Est și Vest. Opțiunile tineretului la etapa actuală”*. Chișinău, Moldova, 15 aprilie 2013, p. 39-73.
5. Bacalov S. *Regiunea Nistrului de Jos: Istorie. Genealogie. Demografie*. Vol. 1, Chișinău, 2003.

⁵¹⁵ Soleanca – preparat lichid specific bucătăriei slave, se prepare dintr-o combinație de feluri de carne.

⁵¹⁶ Proiect implementat de AO Mișcarea Ecologistă Ștefan Vodă, în parteneriat cu Direcția Cultură, Tineret, Sport și Turism Ștefan Vodă, Direcția Educație Ștefan Vodă și Asociația de Dezvoltare a Turismului în Moldova, prin intermediul Programului de Granturi Mici „Cetățeni activi pentru protecția mediului”, realizat de AO EcoContact cu suportul financiar al Guvernului Suediei.

6. Bâtcă M. Unitatea culturii țărănești românești. Portul femeiesc. În: *Sociologie Românească*, Volumul III, nr. 3, toamna 2005, p. 73-85.
7. Cantemir D. *Descrierea Moldovei*. București: Ed. Ion Creangă, 1978, 263 p.
8. *Călătorii străini despre țările Române*, vol. IX, București: Ed. Academiei Române, 1997.
9. *Călătorii străini despre țările Române*, vol. V, București: Edit. Științifică, 1973.
10. Ciocanu S. *Orașul Chișinău. Începuturi, dezvoltare urbană, biserici (sec. XV-XIX)*. Chișinău: Cartdidact, 2017.
11. Eminescu M. *Basarabia*. Seria „Clio”, Sibiu: Editura Mileniul Trei, 1990.
12. Eremia A. Toponimia raionului Ștefan Vodă. În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Nr. 3, 1996, pp. 104-126.
13. Eremia A. Toponimia raionului Ștefan Vodă. În: *Revista de Istorie a Moldovei*. Nr. 1-2, 1997, pp. 114-131.
14. *Folclor din Bugeac*. Chișinău: Știința, 1982.
15. Grădinaru N. *Cunoștințe și practici de medicină populară din Basarabia. Aspecte istorico etnografice*. Chișinău: Notograf Prim, 2017, 232 p.
16. Grosu V. *Talmază. Creații folclorice*. Chișinău: Tipografia Centrală, 2003, 132 p.
17. Hâncu I. *Vetre strămoșești din Republica Moldova*. Chișinău, 2003.
18. *Legende populare românești*. București: Litera, 2002.
19. *Legende geografice și istorice ale poporului român*. Alese și povestite de B. Crăciun. Iași: Ed. Porțile Orientului, 2004.
20. Miron M., Miron V. Case tradiționale din sudul Republicii Moldova – modalități de protejare și valorificare economică: *Materialele Conf. șt. intern. „Patrimoniul cultural de ieri – implicații în dezvoltarea societății durabile de mâine”*, ediția a II-a. Iași – Chișinău, 22-23 septembrie 2020, p. 321-326.
21. Miron M., Miron V. Interferențe în bucătăria tradițională din sudul Republicii Moldova ca motivație turistică: cum le valorificăm? În: *Журнал гуманитарных исследований „Bilgilär”*. Комрат, 2020. №4 (5), с. 81-92.
22. Miron M., Miron V. Muzeul local ca instrument extracurricular de promovare a istoriei, culturii și tradițiilor naționale în Republica Moldova: *Materialele Simpozionului național cu participare internațională „Educația în spiritul valorilor naționale și universale din perspectiva dialogului pedagogic”*, ediția a II-a. Chișinău, 27-28 martie 2020, p. 324-330.
23. Van Gennep Ar. *Riturile de trecere*. Iași: Polirom, 1996.
24. Защук А. *Материалы для Географии и Статистики России, собранные офицерами Генерального Штаба. Бессарабская область*. Санкт Петербург, 1862, 580 с.
25. Эвлия Челеби. *Книга путешествия*. Вып. 1. Москва: Изд-во восточной литературы, 1961, 342 с.

OCROTIREA PATRIMONIULUI CULTURAL LOCAL DE ATACURILE ARMATE CU PARTICIPAREA MERCENARILOR LA ETAPA ACTUALĂ

Igor SOROCEANU,
drd., Academia „Ștefan cel Mare”,
Ministerul Afacerilor Interne al Republicii Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8719-0454>

Summary

The idea of establishing a legal protection of cultural heritage in the present territory of the Republic of Moldova dates back for a long time. In the last century, for example, during the armed conflicts with the participation of the mercenaries, on the territory of the Republic of Moldova today, there were numerous attacks, losses of human lives and destruction of cultural goods, both mobile and immovable. This article meditates and investigates the evolution of the main international normative framework, which aims to protect and capitalize on the cultural heritage of the Republic of Moldova following the armed outbreaks with the participation of mercenaries.

Keywords: *cultural heritage, armed conflict, mercenary, international protection, interstate collaboration.*

Patrimoniul cultural este o celulă de mare importanță a tuturor statelor lumii. Este necesar de valorificat această bogăție culturală prin diverse mijloace juridice, atât la nivel național, cât și internațional. În cazul unui conflict armat, fiecare stat în parte are datoria de a proteja aceste bunuri, fie ele mobile, fie imobile. Este deja cunoscut faptul că focarele armate își lasă amprenta deosebit de însemnată asupra patrimoniului cultural. Astfel, daunele aduse direct obiectelor de cult și bunurilor de importanță majoră care întruchipează în sine istoria și gloria neamului pot fi diverse: de la neînsemnate, grave, până la distrugerea totală a patrimoniului cultural.

Așadar, pentru a asigura încă din timp de pace protecția patrimoniului cultural de atacurile armate, a obliga statele cointeresate de a aplica toate instrumentele juridice în vederea valorificării bunurilor culturale, pe arena internațională s-a ajuns la un consens, și anume a fost luată decizia de a întreprinde toate măsurile posibile pentru protejarea bunurilor mobile și imobile care fac parte din categoria bunurilor culturale, adică prin adoptarea Convenției nr. 1954 din 14.05.1954 pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000.

Scopul demersului științific. Scopul prezentului demers științific constă în abordarea succintă a evoluției cadrului normativ privind valorificarea și protejarea patrimoniului cultural al Republicii Moldova de atacurile militare cu participarea mercenarilor.

Metodele de cercetare științifică utilizate și materiale aplicate. În procesul studiului au fost folosite următoarele metode de investigare științifică: analiza istorică, analiza comparativă, interpretării logice prin aplicarea procedeelor de inducție, deducție și empirice, analiza sistemică, analiza dinamică și sinteza. Suportul științific al lucrării îl formează prevederile juridice internaționale în domeniul vizat, acordurile bilaterale dintre Republica Moldova și alte state, precum și unele surse web cu referință la titlul articolului.

Rezultate obținute. Potrivit Convenției pentru protecția bunurilor culturale, în caz de conflict armat, sunt considerate ca patrimoniu cultural următoarele obiecte, oricare ar fi originea sau proprietatea lor:

* bunurile mobile sau imobile, care prezintă o mare importanță pentru patrimoniul cultural, cum sunt monumentele de arhitectură, de artă sau istorice, religioase sau laice, terenurile arheologice, grupurile de construcții care, în ansamblu, prezintă un interes istoric sau artistic, operele de artă, manuscrisele, cărțile și alte obiecte de interes artistic, istoric sau arheologic, precum și colecțiile științifice și colecțiile importante de cărți, arhive sau de reproduceri ale bunurilor date;

* edificiile, a căror destinație principală și efectivă este de a conserva sau de a expune bunurile culturale mobile, cum sunt muzeele, marile biblioteci, depozitele de arhive, precum și construcțiile destinate să adăpostească, *în caz de conflict armat*, bunurile culturale mobile⁵¹⁷.

Înaltele Părți Contractante ale Convenției sus-menționate (în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000) s-au obligat să introducă încă din timp de pace, în regulamentele sau instrucțiunile pentru uzul trupelor lor, dispoziții de natură să asigure respectarea Convenției date și să imprime, încă din timp de pace, personalului forțelor armate un spirit de respect față de cultură și bunurile culturale ale tuturor popoarelor.

Ele se obligă să pregătească sau să stabilească, încă din timp de pace, în sânul forțelor armate, servicii sau un personal specializat, a căror misiune va fi de a veghea la respectarea bunurilor culturale și de a colabora cu autoritățile civile însărcinate cu ocrotirea acestor bunuri⁵¹⁸.

Așadar, în contextul celor menționate, remarcăm că nu mai este un secret militar că în cazul conflictelor armate – participă și persoane terțe pe câmpul de luptă, care în literatura de specialitate au calitatea de mercenar.

Un mercenar este o persoană care este special recrutată în țară sau în străinătate pentru a lupta într-un conflict armat, care ia parte la ostilități, în special în vederea obținerii unui avantaj personal și căreia îi este efectiv promisă, de către o parte la conflict sau în numele ei, o remunerație superioară celei promise sau plătite combatanților având un grad și o funcție analoagă în forțele

⁵¹⁷ Convenția nr. 1954 din 14.05.1954 pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat// Tratatul Internațional nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000, art. 1.

⁵¹⁸ Convenția nr. 1954 din 14.05.1954 pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat// Tratatul Internațional nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000, art. 2.

armate ale acestei părți; care nu este nici resortisant al unei părți la conflict și nici rezident al teritoriului controlat de o parte la conflict; care nu este membru al forțelor armate ale unei părți la conflict și care nu a fost trimisă de către un stat, altul decât o parte la conflict, în misiune oficială ca membru al forțelor armate ale statului respectiv.

Ca urmare a faptului că mercenarul are ca principală motivație banii, termenul în sine a căpătat o conotație negativă. Între termenii „mercenar” și „voluntar străin” sau „soldat al Legiunii Străine” există o demarcare semantică greu sesizabilă, în cazul celor din urmă presupunându-se, de obicei, că militarii sunt motivați, în primul rând, de considerații politice și ideologice. De exemplu, Legiunea Străină Franceză și unitățile Gurkha din Armata Britanică și cea indiană nu sunt formate din mercenari, în conformitate cu prevederile legilor războiului. Deși militarii lor corespund descrierii articolului 47 din Protocolul I al Convențiilor de la Geneva, ei sunt exceptați de la clauzele 47 a, c, d, e și f. Cu toate acestea, ei sunt descriși uneori pe nedrept ca fiind mercenari⁵¹⁹.

Așa cum cererea de soldați este foarte mare, mercenarii pot să își aleagă singuri conflictele la care vor participa. Ideea de trupe plătite nu este deloc depășită pentru secolul 21, iar influența lor este din ce în ce mai mare în zonele de război. Profiturile sunt uriașe.

Compania de securitate G4S are peste 625.000 de soldați, fiind al doilea cel mai mare angajator de pe planetă, după lanțul de magazine Wal-Mart. G4S a fost prezentă în 125 de țări, fiind implicată în conflicte, mai ales în Africa și America Latină. Firma militară Unity Resources Group asigură paza ambasadei Australiei de la Bagdad și este foarte activă în Orientul Mijlociu, Africa și Asia. Majoritatea angajaților sunt veterani din Australia, SUA și Marea Britanie. Se ocupă și cu instruirea soldaților. Compania Erinys are 16.000 de angajați și a asigurat securitatea rafinăriilor irakiene, în timp ce Asia Security Group a avut drept misiune paza președintelui afgan Hamid Karzai. Dyn Corp este una dintre cele opt firme militare private alese de Departamentul de Stat american pentru a rămâne în Irak după încheierea ocupației SUA. Veniturile companiei se ridică la peste 3,4 miliarde de dolari pe an. Are peste 10.000 de angajați și a fost implicată în combaterea traficului de droguri din Columbia, la începutul anilor 2000. Triple Canopy a câștigat contracte de 1,5 miliarde de dolari în Peru și Uganda, iar Academia deține una dintre cele mai evaluate școli militare din lume, având în dotare și 20 de avioane și o flotă de vehicule blindate⁵²⁰.

Persoanele care însoțesc o armată fără să facă direct parte din ea, precum corespondenții și reporterii de ziare, vivandieri și furnizorii, cad în puterea inamicului și pe care acesta socotește util

⁵¹⁹ Mercenar. Disponibil la: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Mercenar>, vizitat la 02.07.2021.

⁵²⁰ Mercenarii: cele mai influente armate de închiriat din lume. Disponibil la: <https://evz.ro/mercenari-cele-mai-influente-armate-de-inchiriat-din-lume-1034445.html>, vizitat la 03.07.2021.

să-i posede, au dreptul la tratamentul prizonierilor de război, cu condiția să fie purtătorii unei legitimații din partea autorității militare a armatei pe care o însoțeau⁵²¹.

În urma analizei celor mai influente armate militare, putem reitera că în cazul unui conflict armat uneori apare necesitatea instituirii unei protecții speciale a bunurilor culturale. Prin urmare, pentru a beneficia de această protecție, aceste bunuri trebuie să întrunească unele condiții, și anume:

a) Ca ele să se găsească la o distanță suficientă de un mare centru industrial sau de orice alt obiectiv militar important, care constituie un punct vulnerabil, ca de exemplu, un aerodrom, o stație de radiodifuziune, un stabiliment care lucrează pentru apărarea națională, un port sau o gară de cale ferată de o anumită importanță sau o mare cale de comunicație;

b) să nu fie folosite în scopuri militare;

c) un adăpost pentru bunurile culturale mobile poate, de asemenea, să fie pus sub protecție specială, oricare ar fi locul unde este situat, dacă este construit în așa fel încât după toate probabilitățile bombardamentele nu i-ar putea pricinui pagube⁵²².

Prin urmare, populația unui teritoriu neocupat care, la apropierea inamicului ia în mod spontan armele pentru a lupta cu trupele năvălitoare fără să fi avut vreme să se organizeze va fi socotită ca beligerantă dacă ea poartă armele la vedere și dacă respectă legile și obiceiurile războiului⁵²³.

Protecția patrimoniului cultural al unui stat de atacurile armate, în contextul participării mercenarilor, cunoaște o instituire juridică și o protecție specială de rang internațional.

În felul acesta, când unul dintre statele semnatare ale Convenției pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat este angajat într-un focar armat, acesta:

a) va numi un reprezentant pentru bunurile culturale situate pe teritoriul său; dacă statul ocupă un alt teritoriu, trebuie să numească un reprezentant special pentru bunurile culturale ce se află acolo;

b) puterea protectoare a fiecăreia dintre Părțile adverse ale acestei Înalte Convenții susmenționate, va numi delegați pe lângă aceasta din urmă. Delegații se desemnează dintre membrii personalului său diplomatic sau consular care își vor exercita funcțiunea, dintre alte persoane⁵²⁴.

În conformitate cu prevederile Convenției, specificăm că Înaltele Părți Contractante se obligă să împiedice exportul bunurilor culturale de pe un teritoriu ocupat de ea în caz de conflict armat. Fiecare Parte, inclusiv Republica Moldova, se obligă să primească în custodie bunurile culturale importate pe teritoriul său, provenind direct sau indirect de pe un teritoriu ocupat. Aceasta

⁵²¹ Convenția referitoare la legile și obiceiurile războiului terestru de la Haga din 18 octombrie 1907, art. 13.

⁵²² Convenția nr. 1954 din 14.05.1954 pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat// Tratatul Internațional nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000, art. 8.

⁵²³ Convenția referitoare la legile și obiceiurile războiului terestru de la Haga din 18 octombrie 1907, art. 2.

⁵²⁴ Regulamentul de aplicare a Convenției pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat// Tratatul Internațional nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000, art. 2.

se va face automat, în momentul importului sau, dacă nu s-a făcut atunci, se va face la cererea autorităților teritoriului ocupat. De asemenea, Înaltele Părți Contractante se obligă să predea la încheierea ostilităților autorităților competente ale teritoriului, pe care-l ocupase anterior, bunurile culturale ce se găsesc pe teritoriul ei. Aceste bunuri nu vor putea fi reținute în niciun caz cu titlu de reparații de război.

Bunurile culturale provenite de pe teritoriul uneia dintre Înaltele Părți Contractante și care au fost depuse de ea pe teritoriul unei alte Înalte Părți Contractante în vederea protecției lor împotriva perioadelor unui conflict armat, la încheierea ostilităților vor fi restituite de către aceasta din urmă autorităților competente ale teritoriului de proveniență⁵²⁵.

Deci, se constată ideea că, în atacurile armate îndreptate către patrimoniul cultural cu participarea mercenarilor „este interzis a ataca sau bombarda, prin orice fel de mijloc, orașele, satele, locuințele sau clădirile care nu sunt apărate.

Beligeranții nu au un drept nelimitat în privința alegerii mijloacelor de a vătăma pe inamic.

Așa că, în afară de interdicțiile stabilite prin convenții speciale, este mai ales interzis:

- a) a se întrebuința otravă sau arme otrăvite;
- b) a ucide sau a răni prin trădare indivizi aparținând națiunii sau armatei inamice;
- c) a ucide sau a răni pe un inamic care, predând armele sau nemaiavând mijloace să se apere, s-a predat fără condiții;
- d) a declara că nimeni nu va fi cruțat;
- e) a folosi arme, proiectile sau materii de natură să pricinuiască suferințe fără rost;
- f) a folosi fără îndreptățire pavilionul de parlamentare, drapelul național sau insignele militare și uniforma inamicului, precum și semnele distinctive ale Convenției de la Geneva;
- g) a distruge sau sechestra proprietățile inamice, afară de cazul când aceste distrugerii sau sechestrări ar fi neapărat impuse de nevoile războiului;
- h) a declara stinse, suspendate sau neprimite în justiție drepturile și acțiunile naționalilor părții adverse”⁵²⁶.

Observăm că protecția patrimoniului cultural de atacurile armate cu participarea mercenarilor cunoaște o abordare interstatală de rang internațional.

Din categoria bunurilor mobile sau imobile care prezintă o mare importanță pentru patrimoniul cultural, fac parte și monumentele de importanță majoră.

Ca exemplu, Guvernul Republicii Moldova și Guvernul Republicii Ungare, pentru protecția patrimoniului cultural din urma atacurilor armate, reieșind din prevederile Tratatului cu privire la

⁵²⁵ Protocolul pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat, adiționat la Convenția nr. 1954 din 14.05.1954// Tratatate Internaționale nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000.

⁵²⁶ Convenția referitoare la legile și obiceiurile războiului terestru de la Haga din 18 octombrie 1907.

principiile de prietenie și colaborare între Republica Moldova și Republica Ungară, semnat la 19 aprilie 1995 la Budapesta⁵²⁷, călăuzindu-se de voința popoarelor lor – și păstrând în amintire trecutul istoric comun, conform căruia militarii, prizonierii de război și alte persoane căzute în războaie sau în rezultatul ducerii cu forța la muncă silnică, deportate din cauza apartenenței naționale, atât pe teritoriul Republicii Moldova, cât și pe teritoriul Republicii Ungare, au dreptul să fie înmormântate în locuri memorabile (onorabile), trebuie să asigure crearea și îngrijirea cuvenită a acestora, conform convențiilor de la Geneva cu privire la apărarea victimelor războiului din anul 1949 și Protocoalelor suplimentare la ele. Astfel că statutul de patrimoniu cultural, reieșind din prevederile Convenției din 14.05.1954 pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat cu nr.1954, a fost atribuit:

1. Militarilor moldoveni și victimelor căzute în războaie, care sunt: cetățenii fostului Imperiu Rus, fostei Români Regale și ai fostei URSS, ce locuiau în limitele teritoriului Republicii Moldova și intrau în componența Forțelor Armate ale fostului Imperiu Rus, fostei Români Regale sau a fostei URSS, și care au căzut sau au decedat pe teritoriul Republicii Ungaria în timpul războiului, în prizonierat sau în anii postbelici în rezultatul războaielor ori prizonieratului, precum și cetățenii fostului Imperiu Rus, fostei Români Regale și ai fostei URSS, care au locuit în limitele teritoriului Republicii Moldova și au fost duși cu forța la muncă silnică, și au decedat pe teritoriul actualei Republici Ungare în această perioadă;

2. În mormântările militarilor moldoveni și ale victimelor civile căzute în războaie, din care fac parte: cimitirele, sectoarele cimitirelor și mormintele militarilor și ale persoanelor civile căzute în perimetrul teritoriilor remarcate mai sus, care se află sau care pot fi găsite pe teritoriul Ungariei;

3. Militarii ungari și victimele civile căzute în războaie, precum ar fi: cetățenii ungari, ce intrau în componența Forțelor Armate ungare, care au căzut sau au decedat pe teritoriul Republicii Moldova în limitele actualelor hotare în timpul războiului, în prizonierat sau în anii postbelici în rezultatul războaielor ori prizonieratului, precum și cetățenii ungari, care în rezultatul războaielor au fost duși cu forța la muncă silnică pe teritoriul Republicii Moldova în actualele hotare ale ei și au decedat în această perioadă;

4. În mormântările militarilor ungari și ale victimelor civile căzute în războaie, cimitirele, sectoarele cimitirelor și mormintele militarilor și ale persoanelor civile specificate *supra*, care se află sau pot fi găsite pe teritoriul Republicii Moldova în actualele hotare ale ei;

5. Întreținerea (menținerea) și îngrijirea mormintelor militare, adică asigurarea intactă a mormintelor militare, menținerea lor în ordinea cuvenită și înverzirea;

⁵²⁷ Tratatul cu privire la principiile de prietenie și colaborare între Republica Moldova și Republica Ungară de la Budapesta din 19 aprilie 1995.

6. Amenajarea mormintelor militare, ceea ce presupune marcarea hotarelor în locurile unde au fost înmormântați militari, instalarea plăcilor memorabile, a pietrelor funerare, a monumentelor sau altor construcții comemorabile⁵²⁸.

Concluzie

În contextul celor menționate, putem reitera cu certitudine că, în pofida faptului că Republica Moldova actualmente este ocolită *de iure* și *de facto* de eventualele focare militare, totuși prevederile internaționale în materia protejării patrimoniului cultural de atacurile armate cu participarea mercenarilor sunt în vigoare și au o aplicabilitate proporțională pe întreg teritoriul țării. Acest fapt este unul esențial și meritoriu de păstrat, prin valorificarea bunurilor mobile și imobile care fac parte din categoria patrimoniului cultural al statului.

Bibliografie:

1. Acord nr. GRMRU din 02.03.1998 între Guvernul Republicii Moldova și Guvernul Republicii Ungare cu privire la păstrarea și eternizarea memoriei militarilor și victimelor civile căzute în războaie și cu privire la statutul înmormântărilor// Monitorul Oficial Nr. 000 din 02.03.1998, promulgat la 02.03.1998.
2. Convenția nr. 1954 din 14.05.1954 pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat// Tratatul Internațional nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000.
3. Convenția referitoare la legile și obiceiurile războiului terestru de la Haga din 18 octombrie 1907.
4. Mercenar. Disponibil la: <https://ro.wikipedia.org/wiki/Mercenar>, vizitat la 02.07.2021.
5. Mercenarii: cele mai influente armate de închiriat din lume. Disponibil la: <https://evz.ro/mercenari-cele-mai-influente-armate-de-inchiriat-din-lume-1034445.html>, vizitat la 03.07.2021.
6. Protocolul pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat, adiționat la Convenția nr. 1954 din 14.05.1954// Tratatul Internațional nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000.
7. Regulamentul de aplicare a Convenției pentru protecția bunurilor culturale în caz de conflict armat// Tratatul Internațional nr. 27 din 30.12.2001, în vigoare pentru Republica Moldova din 09.03.2000.
8. Tratatul cu privire la principiile de prietenie și colaborare între Republica Moldova și Republica Ungară de la Budapesta din 19 aprilie 1995.

⁵²⁸ Acord nr. GRMRU din 02.03.1998 între Guvernul Republicii Moldova și Guvernul Republicii Ungare cu privire la păstrarea și eternizarea memoriei militarilor și victimelor civile căzute în războaie și cu privire la statutul înmormântărilor// Monitorul Oficial Nr. 000 din 02.03.1998, promulgat la 02.03.1998.

**PROTECȚIA PATRIMONIULUI PRIN INSTITUȚII INTERNAȚIONALE.
UNIUNEA INTERNAȚIONALĂ PENTRU CONSERVAREA NATURII. STUDIU DE CAZ.**

Larisa NOROC,
dr. în istorie, conf. univ.
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău
ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-6438-9567>

Summary

The article elucidates the work of the International Union for Conservation of Nature (IUCN) on biodiversity protection and sustainable development. In order to fulfill its mission, the IUCN brings together the efforts of several international, regional, governmental and non-governmental organizations interested in the environment, and works closely with the business sector. Among its main contributions are the development of ecosystem conventions, the Red List, the Red Book, which at national level lead governments to prepare national biodiversity policies. At the international level, it advises UNESCO on the world's natural heritage and monitors the protection of the world's natural heritage through the World Commission on Protected Areas. By organizing large-scale events such as the World Conservation Congress or the World Parks Congress, etc. IUCN members call on governments to include nature-based solutions in their strategies, and environmental education policies are influenced. The Republic of Moldova collaborates with the IUCN, but achievements in the field of alignment with European and international environmental standards are still modest.

Keywords: *Natural heritage, biodiversity, international organization, nature protection, sustainable development, Red Book, Red List*

*Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii este o organizație internațională a cărei activitate de bază este conservarea, protecția naturii și a resurselor naturale. Acronimul IUCN derivă de la denumirea engleză *International Union for Conservation of Nature* sau franceză *Union Internationale pour la Conservation de la Nature*. Organizația a fost fondată în octombrie 1948 în orașul francez Fontainebleau, renumit prin Castelul Fontainebleau – una din reședințele preferate ale lui Napoleon Bonaparte⁵²⁹. În prezent (din 1989), sediul organizației se află în Elveția, în localitatea Gland de pe malul lacului Geneva, care adăpostește nu doar sediul IUCN, dar și al Fundației Mondiale a Naturii (WWF) ș.a.⁵³⁰*

⁵²⁹ Castelul și parcul de la Fontainebleau sunt înscrise pe Lista patrimoniului cultural Mondial UNESCO, 1981 https://ro.wikipedia.org/wiki/Castelul_Fontainebleau; *Fontainebleau, destinația misterioasă a exilaților Europei. /adevarul.ro/life-style/stil-de-viata/fontainebleau-destinatia-misterioasa-exilatilor-europei-1_50ae71e87c42d5a6639cc7d1/index.html (accesat 10.08.21)*

⁵³⁰ Fundația Mondială a Naturii (FMN) – organizație non-guvernamentală pentru conservarea naturii, restaurarea ecologică a mediului natural. Misiunea sa la nivel global este de a stopa degradarea mediului și de a construi un sistem în care oamenii să trăiască în armonie cu natura. În: WWF International Board and Directors.

Misiunea IUCN constă în influențarea, încurajarea și asistarea societăților din întreaga lume în conservarea integrității și biodiversității naturii. Mai mult, uniunea are menirea de a monitoriza utilizarea resurselor naturale și de a urmări achitabilitatea și sustenabilitatea din punct de vedere ecologic. În ultimul timp, IUCN și-a extins activitatea, implicând în proiectele sale și acțiuni privind dezvoltarea durabilă⁵³¹. Pentru realizarea obiectivelor și a misiunii sale, IUCN își propune să mobilizeze publicul în sprijinul conservării naturii. Prin oferirea de informații și recomandări și prin construirea de parteneriate, IUCN încearcă să influențeze acțiunile guvernelor, ale ONG-urilor, ale întreprinderilor și ale altor părți interesate. Uniunea este cel mai bine cunoscută publicului larg pentru elaborarea și publicarea *Listei Roșii* unde sunt incluse specii de plante și animale amenințate, ceea ce asigură evaluarea stării de conservare a speciilor din întreaga lume⁵³². O altă realizare remarcabilă a IUCN este publicarea cunoscutei lucrări *Cartea Roșie*, apărută într-o primă ediție în 1964. Elaborarea listei, *Cărții Roșii* nu s-a făcut doar cu scopul de a avertiza, dar și pentru a determina pe larg aplicarea de politici privind mediul.

Conform *Listei*, numai în Europa sunt amenințate cu dispariția la nivel global un milion din cele opt milioane de specii. Printre cele mai afectate sunt: moluștele (59%, dintre care melcii 22%), peștii de apă dulce (40%), amfibienii (23%), reptilele (20%), mamiferele (17%), arborii endemici (59%) (castanul porcesc/castanul sălbatic, *Heberdenia excelsa*, scorușul), păsările (13%). Conform datelor IUCN, în Europa au dispărut deja 36 de specii, printre care zimbrul, *Prolagus sardus* (înrudit cu iepurii), dispărute în secolul XVII și, respectiv, XVIII⁵³³. O problemă dificilă o constituie diminuarea speciilor de polenizatori (una din 10 specii de albine și de fluturi), care influențează direct reducerea regnului vegetal⁵³⁴. Este cert că fenomenul este cauzat de mai mulți factori. Printre aceștia: pierderea și degradarea habitatului/habitatelor, poluarea, schimbările climatice, speciile alogene invazive etc., or biodiversitatea este esențială pentru sănătatea ecosistemelor și viața umană.

Un rol important în fondarea Uniunii Internaționale pentru Conservarea Naturii l-a avut UNESCO. Prin concursul UNESCO, reprezentanții guvernelor și ai organizațiilor de protecție a bunurilor au semnat un act de constituire a *Uniunii Internaționale pentru Protecția Naturii (IUPN)*.

---

https://wwfeu.awsassets.panda.org/downloads/annualreview_2008.pdf (accesat 17.08.21); <https://www.conservation-careers.com/conservation-jobs-careers-advice/whats-it-like-to-work-for-wwf/>

⁵³¹ Dezvoltarea Durabilă (DD) presupune asigurarea unui echilibru în aspectele sociale, economice, ecologice și capitalul natural. DD susține diminuarea conflictului între civilizația industrială și mediul ambiant. În: Viziunea UE cu privire la dezvoltarea durabilă. https://ec.europa.eu/info/strategy/international-strategies/sustainable-development-goals/eu-approach-sustainable-development_ro (accesat 2.08.2021)

⁵³² Speciile pe cale de dispariție din Europa – fapte și cifre (infografic). În: <https://www.europarl.europa.eu/news/ro/headlines/society/20200519STO79424/speciile-pe-cale-de-disparitie-din-europa-fapte-si-cifre-infografic>

⁵³³ Ibidem.

⁵³⁴ What's behind the decline in bees and other pollinators? (infographic). În: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20191129STO67758/what-s-behind-the-decline-in-bees-and-other-pollinators-infographic>

Inițiativa a venit de la primul director general al UNESCO, Julian Huxley⁵³⁵. Deși anterior au mai existat organizații de protecție a unor specii ale biodiversității, la momentul înființării sale, IUPN era singurul organism internațional axat pe întregul spectru de conservare a naturii⁵³⁶.

IUPN și-a început activitatea cu 65 de membri. În parteneriat cu UNESCO, IUPN au desfășurat Conferința din 1949 cu genericul *Cu privire la protecția naturii lacului*, care a avut loc în SUA. La această întrunire a fost elaborată prima listă de specii grav amenințate. În primii ani de existență, uniunea depindea aproape în totalitate de finanțarea UNESCO. În 1954, a fost chiar forțată să-și reducă temporar activitatea. Finanțarea derizorie a făcut ca mai multe proiecte să se realizeze pe baze de voluntariat sau să nu fie puse în aplicare⁵³⁷. După o pauză, în timpul căreia IUPN a reușit să angajeze oameni de știință notorii și să identifice probleme importante pentru agenda sa – cum ar fi degradarea ecologică, efectele nocive asupra mediului, urmările pesticidelor asupra vieții sălbatice etc. –, organizația și-a relansat activitatea. În 1956, IUPN și-a schimbat titulatura în *Uniunea Internațională pentru Conservarea Naturii și a Resurselor Naturale*, ulterior scurtându-și numele.

În prezent, IUCN reunește cca 1 400 de organizații guvernamentale și nonguvernamentale și circa 16 000 de experți și oameni de știință din întreaga lume. Are statut de observator și consultant ONU și joacă un rol important în implementarea mai multor convenții privind conservarea naturii și biodiversității. Societatea are șase comisii științifice și un secretariat profesional⁵³⁸.

Pe parcursul funcționării sale, organizația și-a diversificat activitatea. Dacă în faza inițială era preocupată de conservarea speciilor aflate în pericol, atunci în prezent, potrivit paginii sale web, preocupările IUCN sunt variate, vizând: schimbări climatice, economia, ecosisteme, legislația mediului, conservarea pădurilor, probleme gender sau de politică globală, mările și poluarea, ariile protejate, știința și cunoașterea, politica socială, speciile naturale, apa și patrimoniul mondial.

În primii ani de activitate, o direcție importantă a constituit-o stabilirea legăturilor cu organizații internaționale/regionale, guvernamentale și nonguvernamentale de notorietate pentru a-și

⁵³⁵ Julian Huxley, biolog britanic, eugenicist, umanist, politician. Secretar al Societății Zoologice din Londra (1932-1942), primul director UNESCO, membru fondator al Fundației Mondiale a Naturii, președinte al Societății Eugeniste Britanice (1959-1962), Președinte al Asociației Umaniste Britanice. Bell A. Enciclopedia Britanică. <https://www.britannica.com/biography/Julian-Huxley>

⁵³⁶ În 1922 a fost fondată o organizație internațională pentru protecția păsărilor - International Committee for Bird Preservation (ICBP), în prezent BirdLife International. În: BirdLife - the World's Oldest International Conservation Organisation.

⁵³⁷ Finanțarea insuficientă a făcut ca Tracy Philipps, secretar general în perioada 1955–1958, să nu primească salariu pe perioada mandatului său.

⁵³⁸ IUCN are șase comisii care evaluează resursele naturale ale lumii și îi furnizează Uniunii un know-how sănătos și consiliere privind politicile de conservare: Comisia pentru managementul ecosistemelor; Comisia pentru educație și comunicare; Comisia pentru politici de mediu, economice și sociale; Comisia pentru legislația mediului; Comisia pentru supraviețuirea speciilor; Comisia mondială pentru zonele protejate. Secretariatul constă din peste 1.000 persoane din 63 de țări diferite. La 2 ianuarie 2007 a fost aleasă ca director general Julia Marton-Lefèvre, expertă mondială și lideră în probleme de dezvoltare și conservare. I-a urmat lui Achim Steiner, care fusese numit în iunie 2006 director executiv al Programului de mediu al Națiunilor Unite (UNEP).

sincroniza activitățile privind conservarea naturii. Printre acestea menționăm: ONU (prin organizația sa specializată UNESCO), Consiliul Europei, Parlamentul European, BirdLife International, Consiliul Mondial al Afacerilor pentru Dezvoltare Durabilă etc. Chiar de la început, IUCN a încheiat un acord cu Programul Națiunilor Unite pentru Mediu UNEP pentru a oferi revizuirea periodică a obiectivelor cu privire la conservarea naturii. Veniturile financiare generate de rezultatul acordului, combinate cu alte surse, au sporit activitatea organizației după 1948. Aceasta a crescut interesul statelor, inclusiv al celor în curs de dezvoltare. La cererea ONU, cu contribuția IUCN, în 1959, UNESCO a decis să creeze o *Listă internațională de parcuri naturale și rezervații care necesită protecție*⁵³⁹. Ceva mai târziu, data de 11 ianuarie a fost stabilită pentru sărbătorirea Zilei Rezervelor și a Parcurilor Naționale. Crearea ariilor protejate este o acțiune de o importanță aparte, pentru că interzice exploatarea resurselor naturale de către om, precum și activitățile economice, protejează integritatea speciilor rare de plante și animale. Pe teritoriul rezervațiilor naturale sunt autorizați să pătrundă doar oamenii de știință. În acest context, apare legitimă întrebarea dacă statele care s-au aliniat dezideratului privind protecția ariilor naturale într-adevăr își respectă angajamentele.

Pentru eficientizarea activității IUCN, în 1961 a fost constituită Fundația Mondială a Naturii (FMN), inițial cu denumirea engleză World Wildlife Fund (acum World Wide Fund for Nature WWF). Instituția a fost organizată ca autoritate complementară, cu menirea de a colecta fonduri pentru a acoperi o parte din costurile operaționale ale IUCN și, de asemenea, pentru gestionarea relațiilor cu publicul, dar și pentru a spori sprijinul acordat în conservarea naturii. Tot în 1961, sediul IUCN s-a mutat din Belgia în Morges, Elveția.

IUCN a început să joace un rol tot mai important în elaborarea cadrului legislativ privind mediul, în dezvoltarea unor tratate, convenții, strategii internaționale⁵⁴⁰. Printre primii pași în acest sens l-a constituit *Convenția africană privind conservarea naturii și a resurselor naturale*. Este de consemnat că Africa a fost printre primele obiective regionale unde IUCN a implementat proiecte de conservare.

În prima perioadă a activității sale, pentru regiuni care prezentau un sporit interes științific, IUCN a susținut „modelul Yellowstone”, ce prevedea nu doar protejarea și gestionarea eficientă a ariilor protejate, dar și restricționarea severă a prezenței activității umane pe teritoriu. Astăzi această prevedere se reconceptualizează.

⁵³⁹ Top 5 cele mai mari rezervații naturale și parcuri naționale din lume. În: <https://verde.md/ro/article/top-5-cele-mai-mari-rezervatii-naturale-si-parcuri-nationale-din-lume/> (accesat 19.08.21); Manta I. Parcuri și rezervații naturale pe glob. <https://documentar25.wordpress.com/2015/07/03/parcuri-si-rezervatii-naturale-pe-glob/> (accesat 19.08.21)

⁵⁴⁰ Raport referitor la Strategia UE privind biodiversitatea pentru 2030: Readucerea naturii în viețile noastre (2020/2273 (INI)). https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/A-9-2021-0179_RO.html (19.08.21)

Încă în anii 1960, IUCN a invocat necesitatea abordării problemei privind *statutul consultativ* pentru ONG-urile neguvernamentale în cadrul Adunării Generale a ONU. Astfel, prin rezoluția 1 296 adoptată în 1968 a fost atribuit statut „consultativ” mai multor ONG-uri pe lângă ONU, printre care și IUCN. În 1969, IUCN a obținut o subvenție de la Fundația Ford, care i-a permis să își consolideze secretariatul internațional.

IUCN a fost printre puținele organizații implicate în pregătirile Conferinței ONU privind mediul (Stockholm, 1972) și în elaborarea/punerea în aplicare a mai multor convenții privind mediul. Conferința de la Stockholm a condus la elaborarea a trei noi convenții internaționale cu impact național:

- *Convenția privind protecția patrimoniului cultural și natural mondial* (1972, elaborată sub egida UNESCO)⁵⁴¹. IUCN a participat la elaborarea Convenției patrimoniului mondial și a fost implicată ca organ consultativ oficial în materie de mediu chiar de la începuturi. Este de menționat că Republica Moldova, prin Legea nr. 1 113 din 6.06.2002, a ratificat Convenția privind protecția patrimoniului cultural și natural mondial. Odată cu ratificarea documentului, Republica Moldova a obținut dreptul de a propune bunuri/situri de patrimoniu cultural și natural pentru înscriere în Lista Patrimoniului Mondial UNESCO și⁵⁴², respectiv, în Lista reprezentativă UNESCO a patrimoniului cultural imaterial al umanității⁵⁴³. În prezent, Republica Moldova are două obiecte incluse în Lista interpretativă: Rezervația Orheiul Vechi – sit de patrimoniu cultural (22.02.2017) și un sit de patrimoniu natural – Cernoziomul din Stepa Bălților (19.09.2011). Este de subliniat că pentru orice sit care urmează a fi recunoscut la nivel mondial, este necesară protecția lui la nivel național. În caz contrar, există riscul, de exemplu în cazul Moldovei, ca cernoziomurile tipice din Stepa Bălților să rămână unicul obiect de așa tip luat sub protecția UNESCO.

- CITES – *Convenția privind comerțul internațional cu specii sălbatice de floră și faună sălbatice pe cale de dispariție* (1974)⁵⁴⁴. IUCN este implicată în obținerea acordului membrilor săi de a semna o Convenție privind comerțul internațional cu specii pe cale de dispariție ale faunei și florei sălbatice (CITES). Prin Legea nr.1 246-XIV din 28 septembrie 2000, Republica Moldova a aderat la convenția menționată⁵⁴⁵.

⁵⁴¹ Convenția din 16.11.1972 privind protecția patrimoniului mondial, cultural și natural. <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/50265>; Musteață S. Evaluarea și monitorizarea siturilor înscrise în Lista patrimoniului mondial din România. PLURAL. Istorie. Cultură. Societate, 2018, vol. 6, nr. 2, p. 63-77.

⁵⁴² Actualmente, Republica Moldova este reprezentată pe Lista Patrimoniului Mondial UNESCO de un singur sit – *Arcul Geodezic Struve* (sit transfrontalier, amplasat pe teritoriul a 10 state: Norvegia, Suedia, Finlanda, Estonia, Letonia, Lituania, Federația Rusă, Belarus, Ucraina și Moldova).

⁵⁴³ Monumente din Republica Moldova în Lista UNESCO. <https://mecc.gov.md/en/content/monumente-din-rm-lista-unesco>

⁵⁴⁴ <http://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/33196>

⁵⁴⁵ <http://old.mediu.gov.md/index.php/activitate/cooperare-internationala/101-categorii-in-romana/activitate/cooperare-internationala/346-conventia-privind-comertul-international-cu-specii-salbatice-de-fauna-si-flora-pe-cale-de-disparitie-cites>

- *Convenția Ramsar/Convenția privind zonele umede de importanță internațională (1975).*

Este un tratat interguvernamental (sub egida UNESCO) privind zonele umede ca habitat al păsărilor acvatică la nivel internațional. Tratatul a fost semnat la 2 februarie 1971 în orașul iranian Ramsar și a intrat în vigoare în anul 1975 la 21 decembrie⁵⁴⁶. Ulterior, 2 februarie a fost stabilită ca Zi Mondială a Zonelor Umede. Obiectivul declarat al semnării Convenției este de a proteja biodiversitatea și de a menține într-o stare de conservare favorabilă zonele umede (întinderi de ape stătătoare sau curgătoare, mlaștini, bălți etc.) ca habitat al păsărilor acvatică. Convenția de la Ramsar vizează și implementarea unei abordări a ecosistemului în contextul unei dezvoltări durabile. Convenția a fost semnată de țări de pe toate continentele: Africa, America de Nord, America de Sud, Asia, Europa, insulele Oceaniei. În România au fost desemnate 19 situri de zone umede de importanță internațională, printre care: Delta Dunării, Parcul Național Porțile de Fier, Parcul Natural Lunca Mureșului etc. Republica Moldova a ratificat Convenția Ramsar prin Hotărârea Parlamentului nr. 504-XVI din 14 iulie 1999 și a devenit membru al acestei Convenții în iunie 2000. La momentul actual, Moldova deține trei zone umede cu o suprafață totală de 94 705 ha incluse în Lista zonelor umede de importanță internațională: a) Lacurile Prutului de Jos (19 152,5 ha), b) Nistrul de Jos (60 000 ha), care cuprinde sectorul de luncă a Nistrului inferior dintre comunele Copanca și Palanca și c) zona Unguri-Holoșnița (15 553 ha)⁵⁴⁷.

În 1975 IUCN a început să lucreze la Strategia Mondială de Conservare. Procesul de elaborare, discuții, redactare, alături de agențiile ONU implicate, au condus la evoluția concepției privind mediul. De exemplu, s-a conștientizat următorul fapt: conservarea naturii prin interzicerea prezenței umane nu mai funcționează. Anterior, IUCN a fost criticată pentru acordarea priorității intereselor naturii în detrimentul intereselor oamenilor și țărilor⁵⁴⁸, pentru izolarea populației indigene de oportunitățile economice sau pentru expulzarea unor populații indigene de pe locurile lor native (populația Maasai din Parcul Național Serengeti și zona de conservare Ngorongoro). Prin eforturile IUCN, în 1982, Adunarea Generală a ONU a adoptat un alt document important elaborat de uniune – *Carta Mondială a Naturii*. Republica Moldova a adoptat Carta în 1999.

În 1982, IUCN a înființat un Centru de Conservare pentru Dezvoltare, prin intermediul căruia s-au inițiat proiecte de conservare a naturii integrate în dezvoltarea politicilor economice ale țărilor în curs de dezvoltare. Consemnăm faptul că de-a lungul anilor IUCN a sprijinit dezvoltarea

⁵⁴⁶ <http://old.meteo.md/mold/2februarie.htm>; https://ro.wikipedia.org/wiki/Conven%C8%9Bia_Ramsar

⁵⁴⁷ Convenția Ramsar și zonele umede de importanță internațională în Republica Moldova. Chișinău: Soc. Ecologică Biotica, 2008, p. 10; Legea nr. 354 din 24 noiembrie 2006 pentru modificarea și completarea Legii nr.1538-XIII din 25 februarie 1998 privind fondul ariilor naturale protejate de stat. Publicat : 22-12-2006. În: Monitorul Oficial, Nr. 195-198 art. 922

⁵⁴⁸ Alte caracteristici din Parcul Național Serengeti. În: <https://rum.newsmarttraveller.com/other-features-serengeti-national-park-154889>; ALERT! Karen indigenous communities face danger after returning to their ancestral territory in Thailand. <https://wrm.org.uy/actions-and-campaigns/alert-karen-indigenous-communities-are-in-danger-for-returning-to-their-ancestral-territory-in-thailand/>

strategiilor naționale de conservare în mai multe țări, iar unele state europene au început să canalizeze sume considerabile în susținerea proiectelor IUCN. Gestionarea proiectelor se realizează de personalul IUCN, care în prezent lucrează și în birouri regionale din întreaga lume.

În 1991, IUCN (împreună cu WWF) a publicat *Caring for the Earth*, integrând în document și aspectele sociale ale conservării. La Adunarea Generală din 1994, misiunea IUCN a fost reformulată, accentuându-se utilizarea echitabilă și ecologică a resurselor naturale.

De la crearea IUCN și până în perioada actuală au fost adoptate peste 300 de rezoluții, care includ diferite aspecte ce țin de conservarea biodiversității. O atenție sporită a fost ancorată *problemei dezvoltării durabile ca mijloc de protejare a naturii*. În 2003 a fost înființat Programul IUCN pentru afaceri și biodiversitate, iar în 2012 a fost publicată lista celor mai amenințate 100 de specii din lume.

Încă în anii 1990, membrii IUCN devin interesați de implicarea sectorului de afaceri. Prin rezoluția 1.81 a Congresului Mondial de Conservare al IUCN care a avut loc în 1996, IUCN a accentuat necesitatea extinderii dialogului și relațiile productive cu sectorul privat, cu unele companii de afaceri și a elucidării de noi modalități de interacționare. Este de menționat că multe proiecte ale IUCN, programe tematice au devenit posibile cu susținerea unor donatori, precum Toyota Motor Corporation, Fundația Rufford ș.a. De exemplu, prin contribuția acestora a fost posibilă extinderea Listei Roșii a plantelor aflate sub protecție. Programul IUCN pentru afaceri globale și biodiversitate (BBP) a fost înființat în 2003 și avea menirea de a influența și a sprijini partenerii privați în abordarea problemelor sociale și de mediu. O colaborare proeminentă în cadrul Programului pentru afaceri și biodiversitate a fost în 2007 cu compania energetică Shell International.

O nouă direcție a IUCN este identificarea *Soluțiilor bazate pe natură* (NbS), ceea ce presupune utilizarea ecosistemelor, ținându-se cont de provocările timpului. Se invocă adaptarea la schimbările ce au loc în lume, implementarea echilibrată a inovațiilor științifice care să atenueze efectele schimbărilor climatice, a dezastrelor naturale sau a securității alimentare. La întruniri mondiale, membrii IUCN solicită guvernelor să includă *soluții bazate pe natură* în strategiile lor, astfel încât să influențeze protejarea ecosistemele naturale și biodiversitatea.

Activitatea IUCN se desfășoară în baza unor programe de activitate de patru ani. Spre exemplu, Programul IUCN pentru perioada 2017–2020, presupunea conservarea naturii și a biodiversității în concordanță cu problema dezvoltării durabile și cu reducerea sărăciei. Domeniile prioritare identificate erau: valorizarea și conservarea naturii; promovarea și susținerea unei gestionări eficiente și echitabile a resurselor naturale; implementarea soluțiilor bazate pe natură pentru a aborda provocările societale (schimbările climatice, securitatea alimentară și dezvoltarea

economică și socială). Un rol important în rezolvarea obiectivelor IUCN o au proiectele ce vizează educația pentru mediu.

Obținerea independenței și conlucrarea Republicii Moldova cu mai multe organisme internaționale privind protecția mediului, inclusiv IUCN, a impus dezideratul alinierii politicii naționale la standardele de mediu europene și internaționale. Din 1991, Moldova a elaborat/a ratificat mai multe legi care vizează problemele de mediu, conservarea biodiversității, protecția capitalului natural⁵⁴⁹. Enumerăm câteva dintre ele: Codul funciar nr. 828-XII din 25 decembrie 1991; Codul silvic nr. 887-XIII din 21 iunie 1996; Hotărârea Guvernului R. Moldova nr. 274 din 18.05.2015 cu privire la aprobarea Strategiei privind diversitatea biologică a Republicii Moldova pentru anii 2015–2020 și a Planului de acțiuni pentru implementarea acesteia; Legea nr. 1515-XII din 16 iunie 1993 privind protecția mediului înconjurător; Legea regnului animal nr. 439-XIII din 27 aprilie 1995; Legea nr. 1102-XIII din 6 februarie 1997 cu privire la resursele naturale; Legea nr. 1538-XIII din 25 februarie 1998 privind fondul ariilor naturale protejate de stat. Legea nr. 591-XIII din 23 septembrie 1999 cu privire la spațiile verzi ale localităților urbane și rurale; Legea pentru ameliorarea prin împădurire a terenurilor degradate nr. 1041-XIV din 15 iunie 2000; Legea nr. 755-XIV din 21 decembrie 2001 privind securitatea biologică; Legea nr. 325-XVI din 15 decembrie 2005 cu privire la Cartea Roșie a Republicii Moldova; Legea nr. 149-XVI din 8 iunie 2006 privind fondul piscicol, pescuitul și piscicultura; Legea regnului vegetal nr. 239-XVI din 8 noiembrie 2007; Legea nr. 94-XVI din 5 aprilie 2007 cu privire la rețeaua ecologică; Legea nr. 91-XVI din 5 aprilie 2007 privind terenurile proprietate publică și delimitarea lor; Legea apelor nr. 272 din 23 decembrie 2011; Strategia privind diversitatea biologică a Republicii Moldova pentru anii 2015–2020.

Este necesar de subliniat că adoptarea mai multor legi ce vizează mediul s-a efectuat în baza recomandărilor IUCN sau a convențiilor elaborate de această organizație. Astfel, legea nr. 1538-XIII privind fondul ariilor naturale protejate de stat din 25.02.1998, stabilește 12 categorii de arii naturale protejate⁵⁵⁰, șase din ele fiind elaborate în baza categoriilor stabilite de UICN. La ora actuală, se cunoaște că fondul ariilor protejate din RM este constituit din cca 312 elemente protejate, printre care rezervații științifice (5), parcuri naționale (1), monumente ale naturii (130), rezervații naturale (63), rezervații peisajere (41), rezervații de resurse (13) ș.a.⁵⁵¹.

IUCN este un partener-cheie pentru Moldova în ceea ce privește protejarea ariilor forestiere, dominate de specii de copaci cu frunza lată, stejar, salcâmi. Deși sectorul forestier reprezintă doar

⁵⁴⁹ Protecția patrimoniului. Culegere de convenții. Chișinău: Pontos, 2001.

⁵⁵⁰ https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=108578&lang=ro#

⁵⁵¹ Propunere de politică publică în domeniul intervenției al GED – Mediu, Ecologie și Dezvoltare Rurală; Strategia privind diversitatea biologică a Republicii Moldova pentru anii 2015-2020. <https://www.google.com/search?q=Propunere+de+politic%C4%83+public%C4%83+%C3%AE+domeniul+interven%C8%9Biei+al+GED&oq=Propunere+de+politic%C4%83+public%C4%83+%C3%AE+domeniul+interven%C8%9Biei+al+GED&aqs=chrome..69i57.22728j0j7&sourceid=chrome&ie=UTF-8>

0,27% din PIB, el joacă un rol economic, social important pentru Republica Moldova. Prin parteneriatul cu IUCN se contribuie la evaluarea cantitativă și calitativă a sectorului forestier, la confruntarea calitativă a cadrului juridic al Moldovei privind pădurile cu legislația internațională, pentru a analiza nivelul de eficiență a gestionării resurselor forestiere și pentru a oferi rezultate valoroase factorilor de decizie în vederea îmbunătățirii sistemelor de management și de guvernare a pădurilor. IUCN, în colaborare cu agențiile specializate din Moldova, precum și cu Agenția Moldsilva, organizează conferințe, evenimente publice prin care are loc schimbul de experiență. Se vine cu inițiative de sensibilizare a importanței biodiversității pentru om și privind riscurile activității ilegale care prejudiciază domeniul. Se stimulează desfășurarea politicilor publice⁵⁵².

Cu toate că Republica Moldova are legi, coduri, planuri de acțiuni privind mediul, statul se confruntă cu un șir de probleme ce vizează ecologia. Printre acestea enumerăm defrișările ilicite de păduri, poluarea apelor, politica ineficace de conservare a biodiversității etc.⁵⁵³ Diverse ONG-uri, dar și cercetătorii opinează că ariile naturale nu sunt protejate suficient, că lipsește managementul adecvat al acestora, iar multe arii cu biodiversitate rară rămân în afara politicilor publice. De exemplu, este invocată problema ce ține de cercetarea florei și vegetației forestiere sau a celei de stepă aflate în afara Sistemului de Arii Naturale Protejate. Or, sunt important de evidențiat suprafețele valoroase, instituirea noilor arii naturale protejate pentru conservarea patrimoniului natural local.

În Republica Moldova, prin intermediul IUCN, sunt puse în aplicare câteva proiecte. Astfel, prin *Proiectul Rețeaua Ecologică a Moldovei* se propune salvarea diversității biologice și peisagistice în Moldova. Se cunoaște că ariile peisajere din republică au fost mult transformate sub influența expansiunii agricole și a populației rurale dense. Suprafețele agricole cuprind aproximativ 75% din teritoriul țării. În același timp, doar 4,65% cuprind zone naturale protejate. Unul dintre acordurile internaționale privind biodiversitatea semnate de Guvernul Republicii Moldova este Convenția privind diversitatea biologică, elementul său european fiind Strategia paneuropeană privind diversitatea biologică și peisagistică, care vizează dezvoltarea de strategii și planuri naționale pentru conservarea și utilizarea durabilă a diversității biologice. În consecință, Parlamentul Republicii Moldova a adoptat o Strategie și un Plan de Acțiune Național pentru Biodiversitate.

Pentru a realiza acest lucru, IUCN și organizația sa membră BIOTICA Ecological Society se preocupă de crearea Rețelei ecologice naționale și tinde să desfășoare acțiuni privind diversitatea biologică și peisagistică în sectoarele economice⁵⁵⁴. În acest context, Moldova stabilește cooperări

⁵⁵² <https://www.iucn.org/theme/forests/our-work/locally-controlled-forests/forest-law-enforcement-governance/moldova>

⁵⁵³ <https://www.iucn.org/theme/forests/our-work/locally-controlled-forests/forest-law-enforcement-governance/moldova>

⁵⁵⁴ Ecological Network of Moldova. <https://www.iucn.org/regions/eastern-europe-and-central-asia/projects/completed-projects/ecological-network-moldova>

transfrontaliere, în special cu România, Ucraina, atrage ONG-uri, asociații obștești, universități în administrarea ariilor protejate.

În concluzie menționăm că IUCN este o organizație internațională a cărei misiune este conservarea biodiversității și dezvoltarea durabilă. IUCN reunește efortul mai multor organizații internaționale, regionale, guvernamentale și nonguvernamentale interesate de mediu. Mai mult, ea colaborează intens cu sectorul de afaceri întru susținerea obiectivelor sale. Printre principalele sale contribuții sunt elaborarea convențiilor privind ecosistemul, Lista roșie, Cartea roșie, care la nivel național determină guvernele să pregătească politici naționale privind biodiversitatea.

La nivel internațional, prin organizarea evenimentelor de anvergura Congresului Mondial de Conservare sau a Congresului Parcurilor Mondiale sunt influențate politicile de educație pentru mediu. Totodată, consiliază UNESCO cu privire la patrimoniul natural mondial, iar prin Comisia mondială pentru arii protejate monitorizează protecția patrimoniului natural mondial.

CONSERVAREA ȘI PROMOVAREA OBIECTELOR DE PATRIMONIU PRIN METODA SCANĂRII/MODELĂRII 3D

Alexandru OBADĂ

magistru în istorie,

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3279-870X>

Summary

In a progressive society, all branches of culture should adapt their methods of research for being actual for studies, and for this target a lot of culture institutions need to use technological tools like scans and VR. Method described and used by us have to show how easy and cheap can be researching even in pandemics lockdown. Also, digitization of cultural heritage can improve relationship and interest between new generations and culture institutions, but first in order, digitization method will help with investigation and conservation of monuments and other heritage objects.

Keywords – *heritage, conservation, digitization, photogrammetry, VR*

Lumea de astăzi este într-o permanentă schimbare, de la progresul informațional, până la regândirea teoriilor în fizica cuantică. Toate aceste schimbări se datorează vitezei de dezvoltare a noilor tehnologii și metode de cercetare, scopul cărora este de a ușura și a îmbunătăți existența umană. La fel ca și în alte domenii, dimensiunea culturală are nevoie și ea să-și îmbunătățească cu periodicitate metodele de cercetare și promovare. Astfel, am hotărât să cercetăm o metodă care ar putea fi utilizată atât în spațiul cultural al Republicii Moldova, cât și peste hotarele ei. Ne propunem să descriem o metodă accesibilă tuturor instituțiilor culturale, pentru ca acestea să conserveze și să promoveze patrimoniul lor local, nu în ultimul rând, cu scopul de a îmbunătăți posibilitățile de cercetare.

Efectele digitalizării diferă substanțial în funcție de elementul de patrimoniu. Pentru biblioteci și arhive, accesul la copii pe cărți și documente este pe deplin rival obiectivului de bază în care se pune accent pe sursa primară, în timp ce „în cazul muzeelor, clădirilor istorice sau siturilor arheologice rivalitatea apare doar în caz de aglomerație care are un impact de degradare și, prin urmare, apar o serie de consecințe cu greu de evitat”⁵⁵⁵, iar patrimoniul devine mai puțin popular.

⁵⁵⁵ Guccio Calogero, Martorana Marco Ferdinando et.al. Technology and Public Access to Cultural Heritage: The Italian Experience on ICT for Public Historical Archives. În: Culegere de articole „Cultural Heritage in a Changing World” (Patrimoniul Cultural într-o lume schimbătoare), ediția 1, <https://library.oapen.org/handle/20.500.12657/28109> - p. 57-58.

Astfel, pentru prima categorie de bunuri, digitalizarea permite consumul în comun, chiar și atunci când acest lucru nu ar fi posibil pentru articolele originale.

Această circumstanță este deosebit de relevantă pentru patrimoniul cultural, unde digitalizarea înseamnă transpunerea obiectelor și serviciilor de patrimoniu în spațiul digital. Tehnicile de digitalizare și infrastructurile web afectează toate activitățile desfășurate de astfel de instituții. În primul rând, digitalizarea stimulează producția de bunuri culturale. În al doilea rând, managementul și valorificarea se pot îmbunătăți, deoarece instituțiile se pot ocupa cu ușurință de achiziționarea, schimbul și expunerea de produse prin cataloage digitale, în timp ce un singur portal web care colectează metadate despre patrimoniul cultural al țării poate ajuta la promovarea acestuia. În cele din urmă, digitalizarea bunurilor culturale combinată cu răspândirea conexiunilor web reduce costurile de acces și depășește constrângerile geografice și de timp.

Metoda de digitalizare a obiectelor de patrimoniu, pe care trebuie pus accent, este reprezentată prin intermediul scanării acestor obiecte și transformării lor în copii 3D (tridimensionale), care pot să servească atât ca elemente vizuale în cadrul expozițiilor, cât și pot fi folosite în calitate de materiale de cercetare. Este o metodă recentă care ajută în conservarea obiectelor a căror stare de degradare avansează, iar unica metodă de salvare rămâne a fi reprezentarea grafică prin utilizarea aparatelor de scanare. De asemenea, acestea pot fi utilizate prin intermediul surselor web în cadrul lecțiilor de istorie sau artă, completând astfel și o latură educativă. Dintr-o perspectivă diferită, aplicarea tehnologiei ar putea fi de ajutor în reducerea conflictului dintre obiectivele de conservare vs. utilizare. Cu alte cuvinte, tehnologia generează efecte pozitive asupra durabilității patrimoniului⁵⁵⁶. La un monument cu probleme de degradare și deteriorare extremă, vizitele virtuale le pot înlocui pe cele reale.

Desigur, acest lucru se aplică și arhivelor, mai ales atunci când sunt implicate documente pe hârtie foarte vechi și inspecția lor este foarte riscantă, deoarece prezența fizică a vizitatorilor este o variabilă schimbătoare din considerentul factorilor externi, de exemplu pandemia Covid-19, fie stare de război. Astfel, noile tehnologii vin să ne ajute atât la menținerea contactului cu vizitatorii, cât și la conservarea obiectelor existente, pentru ca mai apoi să poată fi reproduse în caz de distrugere a lor. Nivelurile de deteriorare și distrugere a siturilor de patrimoniu cauzate de turismul de masă, războaie, acte iconoclaste, ravagii ale timpului, imperative comerciale, restaurări imperfecte și dezastre naturale au condus la o reevaluare a importanței faxurilor de înaltă rezoluție. Această abordare îi ajută pe vizitatori să înțeleagă complexitatea implicată în conservare și conduce la o renegociere a relației dintre original și autentic.

⁵⁵⁶ Paquet E., Viktor H. L. „Long-term preservation of 3-D cultural heritage data related to architectural sites”. Articol științific prezentat în Cadrul Conferinței ISPRS 3D Virtual Reconstruction and Visualization of Complex Architectures, Mestre-Venice, August 22-24, 2005. <https://www.isprs.org/proceedings/XXXVI/5-W17/> - TS5.

Rolul tehnologiilor de realitate virtuală și realitate augmentată (VR/AR) crește deja în alte domenii ale economiei zi de zi⁵⁵⁷. Mulți oameni sunt familiarizați cu termenul de realitate virtuală, dar nu sunt siguri de utilizarea acestei tehnologii în domenii care s-au afirmat de secole a fi domenii tradiționale, printre care se numără și instituțiile de tip muzeu sau biblioteci. Deja este comună utilizarea tehnologiilor VR/AR în armată, în educație, în asistența medicală, în divertisment, în modă, în turism și patrimoniu, în afaceri, în inginerie, sport, în mass-media, vizualizare științifică, în telecomunicații, în construcții și în film, dar acum oportunitățile și inovațiile apar și în alte sectoare legate de cazurile de utilizare VR/AR⁵⁵⁸. După cum a raportat DigiCapital⁵⁵⁹, se anticipează o creștere impresionantă a veniturilor totale, în special pentru soluțiile de realitate augmentată (AR). Aceasta este o dovadă că societatea noastră va fi din ce în ce mai echipată cu tehnologii de ultimă generație, cum ar fi telefoanele inteligente de înaltă performanță cu camere de adâncime și alte gadgeturi ce ar permite includerea tehnologiilor, inclusiv și în procesul de popularizare a patrimoniului cultural.

În afară de metodele VR și AR, mai nou este folosită *fotogrammetria*, care utilizează o serie de fotografii ale unui obiect, făcute din mai multe perspective, astfel prin software se realizează o imagine 3D a obiectului. Din acest considerent, vom include această metodă ca parte componentă când ne referim la tehnologiile 3D.

Tehnologiile enumerate au punctele lor de contact cu vizitatorul, unele îi oferă un contact interactiv, altele mai puțin, dar, în ansamblu, au un grad de impact asupra dezvoltării ramurilor culturale. Caracteristicile lor principale determină, de asemenea, măsura în care sunt utilizate și integrate în contextul industriilor culturale și creative în legătură cu revitalizarea patrimoniului. Tehnologiile digitale descrise sunt deosebit de atractive pentru publicul larg care nu este interesat sau conștient de moștenirea culturală, în special ajută să transpună elementele patrimoniului cultural imaterial sau tangibil către noua generație obsedată de tehnologii moderne. Astfel tehnologia în sine este suficientă pentru a atrage curiozitatea publicului, a reduce barierele de accesibilitate și, așa cum am menționat mai sus, există multiple oportunități de diseminare prin mai multe canale către mai mulți destinatari⁵⁶⁰.

Ultimul deceniu a înregistrat o creștere a numărului de proiecte digitale care au loc la diferite niveluri instituționale și prin diferite instrumente tehnologice – de la utilizarea modelării 3D vizuale și audio a siturilor arheologice pentru digitalizarea la scară largă până la generarea în

⁵⁵⁷ <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S1877050915038946?via%3Dihub> - vizitat la 18.04.2021, pag. 200.

⁵⁵⁸ <https://datasmart.ash.harvard.edu/news/article/9-potential-applications-ar-and-vr-technology> - vizitat în 18.04.2021.

⁵⁵⁹ <https://www.digi-capital.com/news/2020/08/the-ar-vr-ecosystem-are-we-there-yet/> - vizitat la 18.04.2021.

⁵⁶⁰ Kostadinova Petya. *Heritage virtualization - innovations in museum narrative*. În: Revista „Innovations”, vol. 8, ediția 2, Bulgaria, 2020, pag. 69-70.

întregime a lumilor computerizate (Virtual World). Nu dorim să ne avansăm pe o scară atât de largă, de aceea ne vom axa pe principalele metode care din considerente financiare ar putea fi folosite și în cadrul instituțiilor muzeale enumerate mai sus. Această concluzie rezultă și din faptul constatării unei lipse de cadre specializate în digitalizarea grafică a obiectelor de patrimoniu antrenate în activitatea muzeistică.

Metoda scanării obiectelor culturale este una din cele mai ușoare metode pentru asimilarea conținutului. Eficiența sa a fost demonstrată în cadrul mai multor proiecte, un exemplu fiind Israelul⁵⁶¹, care prin intermediul acestui instrument a reușit să conserveze o parte din siturile arheologice, inclusiv picturi murale și alte obiecte. În Israel, fotogrammetria digitală răspunde unei nevoi urgente de instrumente mai eficiente și cu costuri mai mici pentru documentare și conservare. Deoarece fotogrammetria digitală poate reduce semnificativ timpul petrecut în elaborarea documentației și a planurilor de conservare, se recomandă ca un instrument care poate fi implementat și în cadrul instituțiilor muzeale din Republica Moldova. Spre deosebire de scanarea cu laser, fotogrammetria digitală poate fi implementată în procesul de conservare a obiectelor de orice dimensiune, fiind necesară doar o cameră cu rezoluție înaltă (pixeli per centimetru), iar utilizarea acestei camere de fotografiat trebuie realizată în mod corespunzător, respectând unghiul de fotografiere, ținând cont de umbrele care pot crea artefacte vizuale nedorite și de alte setări caracteristice camerei.

Reieșind din experiența proprie de utilizare a acestei metode, dorim să împărtășim cu viitorii specialiști de muzeu unele nuanțe care ar ușura exploatarea acesteia. Comparativ cu fotografiile de panoramă ce necesită un obiectiv cu lentilă convexă lărgită sau care oferă aspectul „ochiului de pește”⁵⁶², este necesară inversarea efectului distorsionării spațiale⁵⁶³, deoarece trebuie prezentat obiectul static față de obiectul ce urmează a fi fotografiat, iar acest efect ar poziționa fluxul de puncte ce sunt scanate de program cu erori în spațiu și rezultatul obținut va fi diferit de obiectul autentic. Pentru o mai bună calitate a obiectului se recomandă un stativ care să corespundă cu nivelul de înclinare a piedestalului monumentului sau să fie perpendicular cu acesta, deoarece va fi afectată calitatea imaginii, precum și suprapunerea fluxului de puncte de reper.

Un avantaj enorm al utilizării metodei de fotogrammetrie este posibilitatea de utilizare a fotografiilor din trecut și suprapunerea acestora în contextul fotografiilor noi, astfel prin intermediul unor softuri de animație pot fi create aplicații pentru telefoane performante, care vor afișa turistului reconstituirea istorică a unui monument, care vor utiliza tehnici de augmented reality (realitatea augmentată). Această experiență am putut să o urmărim în cadrul prezentărilor de digitalizare a

⁵⁶¹ http://www.chnt.at/wp-content/uploads/Waas_Zell_2014.pdf - vizitat la 18.04.2021.

⁵⁶² https://en.wikipedia.org/wiki/Fisheye_lens - vizitat la 18.04.2021.

⁵⁶³ https://en.wikipedia.org/wiki/Curvilinear_perspective - vizitat la 18.04.2021.

patrimoniului din regiunii franceze Véndee. Un exemplu de proiectare 3D și a realității augmentate le-am putut urmări în cadrul proiectului de colaborare dintre UPS *Ion Creangă* din Chiinău cu Departamentul Véndee din Franța pentru masteranzii din programul *Patrimoniu istoric și turism cultural*, realizat în perioada anilor 2018-2019. Experiența acumulată ne oferă o nouă viziune pentru popularizarea obiectelor de patrimoniu. Acest exemplu include modelul de reconstrucție a siturilor din localitatea Véndee, care pot fi urmărite prin utilizarea aplicației lor, astfel vizitatorii pot vedea evoluția în timp a siturilor arheologice, precum și informațiile științifice ce pot fi folosite de cercetători⁵⁶⁴. În afară de virtualizarea siturilor, Véndee Initiative folosește și metode de reprezentare 3D a obiectelor care nu au fost supuse reconstrucției, deoarece reconstrucția presupunea distrugerea autenticității monumentale, iar asta avea să conducă la o pierdere a popularității obiectului. Ca urmare vizitele turiștilor aveau să se reducă, însă datorită utilizării metodei de virtualizare a fost dat un nou salt în popularizarea monumentului și în rândul tinerilor.

Un model 3D ar putea face bunul cultural să exprime emoții, să-și povestească istoria de sine stătător sau ar putea fi folosit ca ghid vizual pentru arheologii din viitor. Desigur, pentru ca cercetarea arheologică să fie îmbunătățită prin aplicații 3D privind înregistrarea, vizualizarea, reprezentarea și reconstrucția, este absolut nevoie de standarde pentru a asigura calitatea, consistența și eficiența datelor, care ar trebui să stea la baza utilizării tehnologiilor de vizualizare 3D în cercetarea și diseminarea patrimoniului. Standardele trebuie să conțină unități măsurabile pentru a exclude interpretările subiective asupra patrimoniului.

Pentru a oferi un exemplu concret de utilizare a acestei metode ne-am propus la început să digitalizăm monumentul lui Vasile Alecsandri, împreună cu postamentul său., din fața Bibliotecii Naționale a Republicii Moldova. Am selectat acest monument atât din motiv că este disponibil pentru fotografiat din diferite unghiuri, iar locul unde este amplasat nu este aglomerat, astfel în fotografii vor apărea mai puține elemente dinamice. Pentru a căpăta o calitate mai mare a unui obiect, recomandăm ca fundalul să fie reprezentat de elemente statice, deoarece nu toate programele procesează astfel de date, de exemplu VisualSMF, pe care l-am testat la început. Un alt motiv de selectare a acestui monument a fost și faptul dimensiunilor sale și vizualizarea care ne permite o reconstruire totală.

Am început fotografierea monumentului din perspectiva feței și ne-am orientat cu o frecvență de aproximativ 20-25 grade spre dreapta punctului de referință. Punctul de referință în cazul nostru l-a servit zona de mijloc a monumentului. La finele mișcării de revoluție pe axă orizontală am obținut 18 fotografii. Din cauza vântului puternic și a turbulențelor de aer, am realizat că o parte din fotografii aveau devieri ale unghiului de focusare a camerei, astfel am fost nevoiți să

⁵⁶⁴ https://observatorul.md/cultura/2019/06/13/59607_departamentul-francez-vendee-exemplu-si-pentru-soroca-iii - vizitat la 29.04.2021.

repetăm seria de fotografii necalitative. Pentru o mai bună experiență a aplicării acestei metode, la această etapă recomandăm să se realizeze o serie de puncte de orientare în spațiu, în cazul nostru era necesar să marcăm cel puțin 10-15 puncte pe trotuar pentru menținerea distanței constante între lentila camerei digitale și obiectul nostru. Această remarcă are drept scop îmbunătățirea calității obiectelor ce vor fi digitalizate.

Indiferent ce cameră utilizăm, trebuie să ținem cont de o cantitate fixă de pixeli în fiecare imagine pe care ne-o conferă tehnica. Astfel, dacă folosim o cameră cu o rezoluție mai mare decât cea indicată de noi, aceasta va influența direct asupra proiectării modelului nostru. În acest sens, „cu cât obiectul ocupă mai mult spațiu în fiecare imagine, cu atât va fi o rezoluție mai mare de scanare”⁵⁶⁵. Sunt acceptate distorsiunile geometrice ale perspectivei cu un singur punct, deplasarea reliefului și variațiile de scară, iar accentul este pus pe cea mai bună iluminare, plasarea umbrelor, unghiul de înclinare, poziția orizontului și alți factori care au impact asupra scenei vizuale, în cazul nostru, înclinația reliefului și gradul de luminozitate. Redactarea imaginilor inițiale sau orice tip de manipulare cu materialul inițial este un lucru mai puțin recomandat pentru începători. Explicația acestei obiecții constă în pierderea nedorită a pixelilor inițiali sau deformarea poziției geometrice a lor, iar aceasta va conduce la erori de ordin tehnic în prelucrarea imaginilor redactate.

Modelele 3D ale monumentelor, împreună cu realitatea augmentată, se pot completa reciproc, de exemplu, utilizând metoda fotogrammetrică asupra unui bust sau monument pentru conservarea sa, iar dacă aplicăm și senzorii de locație, putem crea o vizualizare 3D a obiectului direct la fața locului prin intermediul telefoanelor performante. Astfel, în caz de distrugere a monumentului, turiștii pot viziona proiecția sa prin realitatea augmentată acolo unde a fost cândva amplasat obiectul de patrimoniu.

Utilizarea acestor metode va conduce la un spor al vizitatorilor, iar ca rezultat va influența pozitiv economia locală. Datele digitale și 3D, imaginile vizuale bogate obținute prin fotogrammetrie digitală a edificiilor, sunt păstrate în documentație și în viitoarele proiecte de conservare. De asemenea, dorim să menționăm că aceste metode asigură multă ușurință, precizie și economisire de timp în comparație cu metodele de conservare tradiționale. Un argument al utilizării metodei propuse se regăsește în exemplul de conservare a Catedralei Notre-Dame⁵⁶⁶, doar că conservarea acestui obiect 3D se poate vizualiza și într-o serie de jocuri de computer. Conservarea 3D ne permite să revedem acest obiect chiar și în urma incendiului care a deteriorat clădirea.

Conservarea patrimoniului cultural este o problemă majoră pentru societățile moderne, atât din punct de vedere economic, cât și cultural. Cultura și patrimoniul joacă un rol vital în dezvoltarea

⁵⁶⁵ <https://www.vertexlibrary.com/guide-to-3d-scanning-outdoor-photogrammetry-tips> - vizitat în 30.04.2021.

⁵⁶⁶ <https://sketchfab.com/3d-models/notre-dame-de-paris-cbe2bbde869c4139912ce2cc35567d2c> - vizitat în 01.05.2021.

individului și dezvoltarea colectivă a unui popor⁵⁶⁷. Pe lângă asigurarea satisfacției culturale, estetice și spirituale, cultura și patrimoniul sunt de interes în ceea ce privește economia. Prin intermediul digitalizării viitoarele generații vor obține cunoștințe foarte importante în ceea ce privește stilul de viață, cerințele și soluțiile urbanistice, politicile de construcție, relațiile sociale, nivelurile economice, nivelul tehnicii de construcție, nivelul tehnologiei, receptivitatea artei, construirea echilibrelor și modificările în viața socială a generațiilor trecute, toate acestea pot fi primite din clădirile istorice.

În prezent, protecția patrimoniului cultural este o problemă cheie la nivel mondial. În ultimii ani a crescut conștientizarea publicului că aceste tipuri de monumente constituie o parte importantă a trecutului nostru. Există nenumărate situri de patrimoniu cultural în întreaga lume, astfel încât păstrarea și documentarea acestora este o chestiune importantă. Este evident că utilizarea fotogrammetriei digitale are multe avantaje în documentarea și conservarea patrimoniului cultural. Utilizarea unui model 3D pentru a compara situația clădirii înainte și după restaurare și analiza modificărilor la efectuarea intervențiilor în clădirea de azi este o contribuție semnificativă atât pentru arhitecți, cât și pentru restauratori. În transmiterea moștenirii culturale către generațiile următoare, pregătirea restituirii măsurate, a unui proiect de reconstrucție, a locului și a preciziei documentației este foarte importantă. Documentarea corectă este necesară nu numai pentru posteritate, ci și pentru funcționalitatea utilizării și reevaluării contemporane a clădirilor istorice.

⁵⁶⁷ Yilmaz H.M.,Yakar M., Gulec S.A. *Importance of digital close-range photogrammetry in documentation of cultural eritage* (Importanța documentării patrimoniului cultural prin metoda fotogrammetrică). În: *Journal of Cultural Heritage*, vol. 8, Franța, 2007, pag. 428-429.

SECȚIUNEA III / Panel III:

PATRIMONIU ȘI MEMORIE CULTURALĂ /
HERITAGE AND CULTURAL MEMORY

ALEXEI MATEEVICI – APĂRĂTOR AL ȚĂRĂNIMII BASARABENE

Anatol PETRENCU,

dr. hab., prof. univ.

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5449-1023>

Summary

Alexei Mateevici is known to the general public as the author of the State Anthem of the Republic of Moldova "Our Language". The poet, the son of a country priest (from the village of Zaim, Causeni district), grew up with the children of peasants from that locality, he knew "live" the problems faced by their parents. In Tsarist Russia one of the main problems was that of the land, which had its specificity in the province of Bessarabia. A. Mateevici knew the thirst of the ploughmen for the earth. In his poems, but also in journalism, he raised this subject more than once. These aspects of A. Mateevici's work are set out in the following lines.

Keywords: Alexei Mateevich, Russia, the agrarian problem, the Russian revolution

Despre viața și opera poetului Alexei Mateevici au scris distinși critici literari – Efim Levit, Sava Pânzaru, Vlad Chiriac⁵⁶⁸, medicul legist Gheorghe Baciu⁵⁶⁹ etc. Autorii au scos în evidență talentul deosebit al poetului, pledoariile lui pentru democrație și libertate în Basarabia, pentru renașterea culturii naționale românești⁵⁷⁰, pentru satisfacerea revendicărilor basarabenilor în ansamblu.

Vom preciza doar că cea mai largă pătură socială a provinciei o alcătuiă țărănimea basarabeană. Ne-am propus în acest material să scoatem în evidență poziția poetului Alexei Mateevici în problema țărănească, în special – înzestrarea cu pământ a plugarilor basarabeni.

Alexei Mateevici s-a născut la 16 martie 1888, în satul Căinari, județul Tighina, în familia unui preot. În 1883 familia s-a mutat în satul Zaim (azi – raionul Căușeni), locul unde viitorul poet

⁵⁶⁸ *Alexie Mateevici: genealogii, iconografie, evocări* (ed. întocmită și îngrijită, st. introd., bibliogr. de Vlad Chiriac), Chișinău: Editura Știința, 2003.

⁵⁶⁹ Gheorghe Baciu. *Alexie Mateevici – o victimă a terorismului bolșevic*, Chișinău, 2019. Cartea are o *Prefață*, semnată de Nicolae Dabija, care a fost preocupat, ca și alți autori, inclusiv – medicul-legist Gheorghe Baciu, de misterul morții poetului.

⁵⁷⁰ *Părinte al Limbii noastre. Închinare către Mateevici în versuri de Dumitru Matcovschi cu o seamă de cuvinte de Vasile Țepordei, Antonie Plămădeală, Petru Buburuz, Florin Cotinescu, Ion Niță, Ion Buzăși ș.a.*, Chișinău: Redacția revistei „Basarabia”, 1992, 143 p.

și-a petrecut copilăria. Fiind fecior de preot de țară, Alexei Mateevici a fost prieten cu copii de țărani cu care a și învățat în școala din sat. „Trăind în mijlocul țăranilor, el le vede nevoile și suferințele, starea de asuprire și de înjosire în care se aflau și se pătrunde de o dragoste fierbinte față de acești năpăstuiți ai soartei, dragoste pe care o va păstra intactă în tot cursul vieții sale”⁵⁷¹.

Primele poezii Alexei Mateevici le-a scris în anii revoluției ruse din 1905-1907. Una din problemele de bază ale societății ruse a fost cea agrară. În Rusia țaristă țăranii au alcătuit circa 80% din populație. Nu întâmplător cel mai numeros partid politic din Rusia a fost cel al socialiștilor revoluționari (eserilor).

La începutul secolului al XX-lea problema agrară în Imperiul țarist s-a agravat: suprafața loturilor de pământ s-a micșorat datorită creșterii numărului populației, cantitatea cerealelor s-a diminuat, ca rezultat – a crescut pauperizarea locuitorilor satelor. Rusia țaristă a promovat insistent o politică de export a cerealelor („Vom mânca mai puțin, dar vom exporta cerealele”, – spunea ministrul rus de finanțe Ivan A. Vâșegradski). Lucrurile în Europa s-au schimbat simțitor odată cu exportul grâului american, la prețuri mai mici decât cele ale rușilor. Situația Rusiei a devenit și mai dificilă, pentru că ea exporta în fond doar grâu. Politica de export a cerealelor, chiar și în condițiile secetelor, ducea la înfometarea populației (de ex., în 1891-1892). Țarismul nu a avut un plan de cointeresare a țăranilor în creșterea productivității agriculturii. La ruși pământul arabil era al obștii țărănești și în fiecare an loturile de pământ erau reîmpărțite între gospodarii satelor, ceea ce ducea la lipsa de interes față de pământul prelucrat. Erau și alte probleme grave în agricultură despre care a scris chiar primul ministru al guvernului țarist, contele Serghei Vitte în memoriile sale⁵⁷²: rezultatele muncii agricultorilor nu erau repartizate conform anumitor legi, ci conform obiceiurilor, de multe ori inechitabile; impozitul agrar se lua de la comunitatea sătească, în ansamblu, nu de la fiecare gospodar în parte etc.

Pauperizarea țăranilor i-a motivat să se ridice la proteste și să ceară pământ (lărgirea loturilor agricole) pe baza redistribuirii pământului în folosul țăranilor din terenurile moșierești (a marilor proprietari de pământ). În aceste condiții istorice tânărul poet Alexei Mateevici publică primele sale poezii, care reflectă năzuințele țărănimii, inclusiv și în primul rând – celei basarabene. La 7 februarie 1907, A. Mateevici publică poezia „Cântecul zorilor”, în care cheamă țăranii la căutarea dreptății, libertății și pământului: „Hai, măi frate, hai, măi frate,/ Zorile s-aprind,/ Hai să căutăm dreptate./ Voie și pământ” [în original e scris *poământ, a.p.*]. După ce expune viața grea a plugarilor („Plugărit-am viața toată...”), A. Mateevici scrie că munca țăranilor nu le aduce satisfacție, pentru că rodul muncii este însușit de stat: „Am crescut în largi ogoare/ Roadă cu

⁵⁷¹ Efim Levit, Sava Pânzaru. *Alexei Mateevici, poetul, cărturarul și profetul Basarabiei*. În: *Alexei Mateevici, Opere*, vol. 1. Chișinău: Editura Știința, 1993, p. 12.

⁵⁷² S. Iu. Vitte, *Vospominania [Amintiri]*, Moscova, 1960, p. 454.

prisos./ Dar din pâinea roditoare/ N-am avut folos./ Căci ogoarele luate/ Fost-au de la noi;/ nouă-n schimb ne-au fost lăsate/ Juguri și nevoi”⁵⁷³. Poetul cheamă țăranii la lupta pentru pământ, scriind că ei sunt stăpânii sorții lor, „iar cel nepregătit rămâne vecinic biruit”.

Viața de robi a sătenilor este prezentată de A. Mateevici și în poezia „Țăranii”. Iar poezia „Țara” este consacrată anume țăranimii basarabene (autorul: „Se închină țăranimii basarabene”) exploatate nemilos de străini: „Veneticii, țară dragă,/ Te mănâncă toți la clacă,/ Îți iau bogățiile/ Și-și lărgesc moșiile.// S-au făcut ei boieri mari,/ Chinuiesc pe-ai tăi plugari,/ Pe noi ne-au încălicat,/ Pâinea toată ne-au luat...”.

Cele mai emoționante versuri, în care poetul A. Mateevici proslăvește munca nobilă a țăranimii muncitoare este poezia „Eu cânt”: „Eu cânt pe-acei ce-n jug și chin/ Pe-a lor spinare țara țin,/ Cari în robie și necaz/ Voinici, puternici au rămas!// Vâjnoși, înalți, ca fierul tari,/ De soare arși, bătuți de vânt,/ Brăzdează harnicii plugari/ Al țării lor mănos pământ.// Din plug pe toți ei îi hrănesc,/ Vărsând pâraie de sudori,/ Dar tot puterile le cresc;/ Pe-acești puternici muncitori/ Eu cu mândrie-i cânt!...” A. Mateevici continuă cu cuvinte pe țăranii care „Oftând amar din când în când,/ Întreaga lume-au sprijinit,/ În urma plugului mergând...”

Altfel spus: am putea afirma că Alexei Mateevici a fost un poet al țăranilor basarabeni; le-a cunoscut viața plină de nevoi, caracterele puternice în învingerea greutăților cotidiene etc. În același timp poetul a demonstrat rostul muncii țăranilor – datorită muncii lor se țin în viață popoarele.

Atitudinea grijulie față de țăranii basarabeni a fost exprimată de A. Mateevici și în publicistica vremii. Astfel, în noiembrie 1906 poetul publică un scurt, dar impresionant articol, intitulat „Datoria noastră”⁵⁷⁴. Autorul scrie despre schimbările intervenite în Imperiul țarist datorită revoluției, începute în 1905. Țarismul a fost nevoit să accepte anumite libertăți, inclusiv în problema națională. El îndeamnă intelectualii moldoveni să folosească situația creată în vederea educației populației basarabene, care a fost ținută de țarism în întuneric. Basarabeni au fost lipsiți de învățământul în limba română, nu au avut drepturi cetățenești. Poetul scrie despre „soarele deșteptării” care arată „povara grea a vieții nenorocite”, în primul rând a țăranilor. A. Mateevici remarcă: „Și la noi [ca și la alte popoare din Imperiul rus, *a.p.*] cel dintâi o simte asta țăranul, care în toate vremurile și la toate popoarele a fost suferitorul, plângătorul și ducătorul nevoilor întregii națiuni (întregului norod)...” Autorul scrie și despre conaționali noștri înstăriți („tagmele cele mai de sus”), care uită de „fratele său cel înjosit și nedreptățit”. A. Mateevici este convins că atunci când „cei mari” sunt solidari cu „cei mai mici”, atunci „întreg poporul scapă de întuneric, de jugul neștiinței [de carte] și a lipsei de drepturi”. Poetul îndeamnă țăranii la acțiuni, la cunoașterea

⁵⁷³ Aici și în continuare sunt citate luate din *Alexei Mateevici, Opere*, vol. 1. Chișinău: Editura Știința, 1993, 623 p.

⁵⁷⁴ *Alexei Mateevici, Opere*, vol. 1, p. 435-436.

realităților din țară: „Țăranul luminat prin faptele ce se petrec acum la noi în împărăție și pricepând în ce stare de plâns se află, să nu stea ademenit, nepăsător, ci, ascultând glasul firii sale, să spună întotdeauna și peste tot locul de suferințele sale. Căci numai dacă va cere, i se va da”.

În mai multe articole Alexei Mateevici a pledat pentru o conlucrare a preoților basarabeni (români) cu țăranii. Asta pentru că preoții aveau știință de carte, cunoșteau realitățile din Rusia anulului 1906 și erau îndemnați de poet să deștepte țăranimea basarabeană. Preoții, scrie A. Mateevici, mai ales cei de la țară („poporani”) știu foarte bine viața țăranului, ei sunt „căpeteniile sufletești ale țăranilor”. După înșiruirea mai multor argumente de ce anume preoții, A. Mateevici conchide: „Noi luăm preoțimea întreagă îndeobște și vedem cu bucurie că ea poate să fie cea mai bună tovarășă și ajutoare a țăranimii. Mai mult: **ea este datoare** (sublinierea lui A. Mateevici, *a. p.*) să meargă împreună cu țăranii. Asta trebuie s-o înțeleagă și preoții, și țăranii”.

Dar cedările țarismului au fost vremelnice. Țarul Nicolai al II-lea a promovat o politică de reprimare sângeroasă a țăranilor: „armata a distrus sate întregi și mii de țărani au fost închiși. Când nu a mai fost loc în închisorile din țară, s-a dat ordin ca țăranii vinovați să fie împușcați”⁵⁷⁵. Bineînțeles, reacțiunea țaristă a ajuns și în Basarabia. Libertatea de exprimare a fost lichidată. Abia în aprilie 1911 poetul Alexei Mateevici revine la publicistică, scriind „Două cuvinte despre tutun și băutură”, în care pledează împotriva fumatului și beției. El considera că preoții și învățătorii, mână în mână, să lucreze împreună la luminarea poporului. Pe lângă citirea cărților folositoare împotriva beției, preoții și învățătorii erau îndemnați să folosească puterea cuvântului viu, „care în gura lor, singurilor luminători ai țăranimii, este cel mai mare și mai puternic mijloc de luptă cu tot ce vătăma viața târgurilor și satelor noastre”.

În iunie 1917, la deschiderea cursurilor pentru învățătorii moldoveni din Chișinău, Alexei Mateevici a scris poezia „Limba noastră”, devenită Imn al Republicii Moldova. La o lectură atentă a operei observăm multe trimiteri la realitățile rurale din Basarabia. Poetul scrie despre limba noastră, „pe moșie revărsată”. Limba noastră-i „graiul pâinii,/ Când de vânt se mișcă vara...”; limba noastră-i „frunză verde,/ Zbuciumul din codrii veșnici...”. Strofa a opta concretizează cui aparține limba română: „Limba noastră-i limbă sfântă,/ Limba vechilor cazanii,/ Care-o plâng și care-o cântă/ Pe la vatra lor țăranii”.

Așadar, conchidem, că poetul Alexei Mateevici a cunoscut viața, munca, greutățile țăranilor basarabeni (dar și a celor din Rusia), a exprimat în versuri starea de lucruri din satele basarabene, a chemat plugarii la luptă pentru „voie și pământ”. Aceleași probleme au fost prezentate și în publicistica poetului.

⁵⁷⁵ Orinaldo Figes. *Revoluția rusă. 1891-1924. Tragedia unui popor*. Iași: Polirom, 2016, p. 207. Autorul scrie că între octombrie 1905 și aprilie 1906 regimul țarist a executat 15 000 de oameni, a împușcat sau rănit cel puțin 20 000 și a deportat sau exilat 45 000 de oameni.

PETRE V. ȘTEFĂNUCĂ – UN ETNOGRAF ȘI FOLCLORIST MERITORIU

Rodica SOLOVEI,

dr. în istorie, conf. univ.

Institutul de Științe ale Educației, Republica Moldova

Summary

The article describes the biography of Petre V. Ștefănuță, a notorious personality of our culture. It is briefly analysed his scientific and literary activity. It is noted the fact that Petre V. Ștefănuță became an eminent researcher in the area of ethnography and folklore, conducting monographic field studies. He was also involved in the activities carried out by Romanian Social Institute in Bessarabia, he was editorial board member of Bessarabia Life magazine, publishing in it numerous materials.

The article underlines Petre V. Ștefănuță's contribution to the development of cultural life in Bessarabia during interwar period.

Keywords: *culture, traditional culture, traditions, customs, monographic studies.*

Acest articol are drept scop prezentarea sumară a traseului biografic al etnografului și folcloristului Petre V. Ștefănuță și elucidarea contribuției acestuia la dezvoltarea vieții culturale din Basarabia.

Petre V. Ștefănuță – un destin frânt

Limba este neamul, iar imaginea țării e în folclor. Pierderea limbii și a folclorului înseamnă desființarea noastră ca neam. Sunt gânduri pe care Petre V. Ștefănuță, cu siguranță, le-a purtat mereu în suflet. Remarcabilii etnologi G. Botezatu și A. Hâncu menționau, în acest context: „Și soarta folcloristicii și etnografiei din Basarabia ar fi fost cu totul alta, dacă erau conduse de acest savant atât de fecund, atât de harnic și, cel mai important, atât de onest și scrupulos ca cercetător din unghi științific”⁵⁷⁶.

Petre V. Ștefănuță s-a născut în anul 1906 la Ialoveni, într-o familie de țărani mijlocași ce își aveau obârșia din mazili. A învățat la școala primară din localitatea natală, apoi la liceul *Alexandru Donici* din Chișinău. Ulterior și-a făcut studiile la Universitatea din București, la Facultatea de Litere și Filozofie, dobândind o veritabilă formare de etnograf și folclorist. Se remarcase încă în anii studenției, când, în aprilie 1932, a susținut la Societatea studenților în filologie de la universitate comunicarea *Din graiul războiului și revoluției într-un sat din Basarabia*. Comunicarea se baza în exclusivitate pe materialele culese de Petre V. Ștefănuță în vara

⁵⁷⁶ Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare*. În două volume. Alcătuire, studiu introductiv, bibliografie, comentarii și note de Grigore Botezatu și Andrei Hâncu. Chișinău: Editura Știința, 1991, p. 6.

anului 1931, când luase parte la lucrările seminarului de monografie socială sub conducerea lui Dimitrie Gusti - fondatorul școlii sociologice românești⁵⁷⁷.

Devenind un cercetător de marcă în domeniul etnografiei și folclorului, Petre V. Ștefănuță este desemnat, în 1934, secretar al Institutului Social Român din Basarabia, iar în 1939 – directorul acestuia. Între 1939 și mai 1940 a fost concentrat în armata română, iar după demobilizare s-a prezentat în fața lui Ștefan Ciobanu, entuziasmat de dorința de a-și relua cercetările. „Cu ardoarea unui vrăjbit îmi vorbea despre planurile lui de a se coborî din nou în satele românești din Basarabia”, – menționa distinsul profesor⁵⁷⁸.

După tragicul eveniment din 28 iunie 1940, din motive familiale, Petre V. Ștefănuță decide să rămână în Basarabia. De asemenea, îl țineau pe loc studiile adunate și depozitate la Institut. A depus o cerere la Comisariatul Norodnic al Învățămintului și a fost angajat în calitate de lucrător științific la Institutul de Istorie, Economie, Limbă și Literatură de pe lângă Sovietul Comisarilor Norodnici al RSSM⁵⁷⁹. Nina Ștefănuță, soția savantului, relatează: „(...) chiar din primele zile a fost chemat la traducerea gramaticii moldovenești, el era specialist în acest domeniu și a cerut insistent păstrarea alfabetului latin și a limbii corecte românești. În această chestiune a luptat cu o înverșunare și cu un curaj fără precedent, arătând cu argumente științifice și de folclor că numai limba română este limba adevărată a locuitorilor din Basarabia”⁵⁸⁰.

Din motiv că spunea adevărul și nu se conforma regimului, la 10 octombrie 1940, a fost arestat. I-a fost intentat dosarul penal nr. 1804 (lui și încă la opt transnistreni), fiind acuzați fals în baza articolelor 54-11 și 54-13 ale Codului Penal a RSS Ucrainene⁵⁸¹. Lui Petre V. Ștefănuță i s-a incriminat faptul că (vom cita din dosar): „начиная с 1928-1929 г.г. будучи студентом, примкнул к националистическому течению и практически стал поддерживать теорию о создании „великого” румынского государства с границами от реки Тисса до реки Буг”⁵⁸².

(Traducere: *începând din anii 1928 – 1929, fiind student, a aderat la mișcarea naționalistă și, practic, susținea teoria privind crearea unui stat românesc „mare” cu hotarele de la râul Tissa până la râul Bug*).

De fapt, această acuzare nu era altceva decât o interpretare eronată a unei idei expuse de Petre V. Ștefănuță pe paginile revistei *Viața Basarabiei*: „Moldovenii de dincolo, prin strălucirea lor sufletească așa cum apar în muzică și alte manifestări culturale, sunt suflet din sufletul neamului nostru românesc și atâta timp cât limba românească răsună până la Bug, noi trebuie să-i cuprindem

⁵⁷⁷ Steaua. Cluj. An. XLII, nr. 2-3, p. 59.

⁵⁷⁸ Ibidem, p. 60.

⁵⁷⁹ V. Frunze, *Petre Ștefănuță – promotor al valorilor naționale*. În: *Limba română*, nr. 5-6, anul XXII, 2012, pp. 215-218.

⁵⁸⁰ Anuarul Arhivei de folclor. A. III, 1935.

⁵⁸¹ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 283, inventar (inv.) 6, dosar (d.) 211, fila (f.) 1.

⁵⁸² Ibidem.

și pe ei în hotarele noastre spirituale. Fondul de idei socialiste va evolua sau va dispărea, ceea ce va rămâne însă veșnic viu va fi spiritul lor românesc care-i va aduce, mai târziu sau mai devreme la matca lor românească”⁵⁸³.

Savantul fusese acuzat pe nedrept și de faptul că (cităm din dosar): „подогревая своими статьями деятельность комитета перебежчиков, в одной статье подчеркнул что отторжение Бессарабии от Советской России, проведенное румынскими оккупантами в 1917-1918 г.г. считается вполне законным”⁵⁸⁴.

(Traducere: *stimulând prin articolele sale activitatea comitetului de dezertori, în unul din articole a evidențiat că înstrăinarea Basarabiei de Rusia Sovietică de către ocupanții români, în anii 1917-1918, este considerată pe deplin legitimă*”).

Au mai fost înaintate și alte capete de acuzare la fel de nefondate ca și cele relatate mai sus: că este agent al românismului, al imperialismului, că este produs incorigibil al culturii fasciste și, prin urmare, este periculos pentru cultura proletară, că este antisemit⁵⁸⁵.

Petre V. Ștefănuță a fost cercetat timp de 7 luni, purtat din celulă în celulă, cu „vizite” nocturne ale judecătorilor și supus unor torturi crunte.

„În prima și ultima întrevvedere ce am avut-o cu soțul meu, în zidurile închisorii Centrale, – relatează Nina Ștefănuță – n-a izbutit să-mi vorbească prea mult, deoarece am fost puși în paza a patru soldați, dar totuși, cu un curaj deosebit mi-a spus: să fii cu fruntea sus, ideile mele tu le știi care sunt! Totodată să transmiți prietenilor mei de muncă, care m-au înțeles și m-au apărat, punându-și viața lor în pericol, toate mulțumirile mele cele mai sincere de dragoste profundă”⁵⁸⁶.

Petre V. Ștefănuță a respins cu argumente și cu dârzenie acuzațiile, apărând drepturile românilor basarabeni la cultura națională. Procesul de judecată s-a desfășurat în fața Tribunalului revoluționar excepțional timp de două săptămâni, ședințele fiind secrete. În final, a fost pronunțată sentința:

Верховный Суд приговорил

1. Штефануку Петра Васильевича...

Подвергнуть высшей мере наказания – РАССТРЕЛЯТЬ

С конфискацией всего личного им принадлежащего имущества.

(Traducere: *Judecătoria Supremă l-a condamnat pe*

1. Ștefănuță Petru Vasile.....

A aplica pedeapsa capitală prin ÎMPUȘCARE

⁵⁸³ Petre V. Ștefănuță, *Cântece și literatură românească la radio Tiraspol*. În: *Viața Basarabiei*. An. VII, nr. 3. Martie, 1938, p. 118.

⁵⁸⁴ ANRM, fond 283, inv. 6, d. 211, f. 2.

⁵⁸⁵ Mai detaliat vezi: ANRM, fond 283, inv. 6, d. 211: Anexe, materiale.

⁵⁸⁶ Apud Petre Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare...* vol. I, p. 149.

Cu confiscarea întregii averi personale”).

Mai târziu, ca urmare a unei cereri de grațiere, pedeapsa cu moartea a fost comutată cu privațiune de libertate pe un termen de 10 ani⁵⁸⁷. A fost trimis într-un lagăr din regiunea Kuibîșev (astăzi Samara), unde se îmbolnăvește și moare, la 12 iulie 1942, la vârsta de doar 36 de ani.

Contribuția lui Petre V. Ștefănuță la evoluția folcloristicii și științei etnografice din Basarabia

Petre V. Ștefănuță este savantul care a pus baza explorării științifice, după un plan bine structurat, a spiritualității românilor basarabeni, inițiind cercetarea monografică a multor localități din provincie. Este promotorul școlii sociologice a lui Dimitrie Gusti, axată pe cercetarea în sistem a vieții poporului sub aspect social, economic, istoric, moral, folcloric, etnografic și lingvistic.

După cum menționează distinsa folcloristă Tatiana Gălușcă, în cercetările sale Petre V. Ștefănuță „primea folclorul ca realitate în devenire, îl interesa tot - realitatea privită sub diverse unghiuri pentru a da o justă idee ființei poporului nostru, o viziune largă care să integreze provincialul în național și naționalul în universal, Petre V. Ștefănuță fiind ispitit să afle toate determinările făpturii noastre naționale și să proiecteze totul în mare durată”⁵⁸⁸.

Debutază ca cercetător cu studiul *Folclor din județul Lăpușna*, publicat în *Anuarul Arhivei de folclor*, II, 1933. Lucrarea constă din compartimentele *Obiceiuri la naștere*, *Obiceiuri la nuntă*, *Obiceiuri la moarte și înmormântare și Texte*, cuprinzând: balade, doine, satire, glume, strigături, cântece de pahar, bocete, ghicitori, jocuri de copii, povești și legende etc⁵⁸⁹. Textele folclorice le-a adunat, în fond, din satele Ialoveni, Nimoreni, Bardar, Pojorăni, Buțeni, Milești și Cigârteni din județul Lăpușna.

Cercetări folclorice pe Valea Nistrului-de-Jos – acesta este titlul celei mai reprezentative lucrări a lui Petre V. Ștefănuță. Atenția autorului este reținută de o întreagă paletă de fenomene, multe depășind sfera creației artistice. Acestea îl preocupă pe savant în toată diversitatea lor, de la folclor, obiceiuri până la cântece bătrânești, doine, povești, legende, snoave, ghicitori, superstiții și credințe. Încadrează folclorul în viața socială a satului basarabean, acordând spațiu larg prezentării ținutului și istoricului acestuia, populației, stării economice și ocupației locuitorilor, tipului uman, portului, vieții religioase și morale.

La începutul lucrării autorul remarcă următoarele: „Ceea ce ne-a determinat să cercetăm acest ținut, a fost completa lui necunoaștere și izolare de trunchiul populației românești de la Nord. Valea Nistrului-de-Jos cu cele două cetăți care ascund numeroase urme de civilizație străveche

⁵⁸⁷ ANRM, fond 283, inv.6, d.211, f.f.76;44.

⁵⁸⁸ Apud A. Bantoi, *Petre Ștefănuță – profesor etnolog*. În: *Limba română*. Nr. 11 – 12, anul XVI, 2006, p. 118.

⁵⁸⁹ Mai detaliat vezi: *Petre V. Ștefănuță, Folclor din județul Lăpușna*. În: *Petre V. Ștefănuță. Folclor și tradiții populare...* vol. I, p. 60-147.

grecească, a fost foarte mult cercetată, până acum, din punct de vedere istoric și arheologic. Cercetări folclorice lipsesc însă cu desăvârșire pentru acest ținut⁵⁹⁰.

Timp de 38 de zile Petre V. Ștefănuță a reușit să cerceteze amănunțit șapte sate așezate de-a lungul Nistrului: Copanca, Talmaza, Cioburciu, Purcari, Olănești, Crocmaz și Tudora. Mai puțin a cercetat la Chițcani, Leuntea și Palanca.

Prezintă interes statistica naționalităților din satele de pe Valea Nistrului-de-Jos, din care aflăm că din numărul total de 29.714 locuitori, 83,75% erau români⁵⁹¹.

Folcloristul menționează că în ținut s-au păstrat multe colinde, ceea ce nu se poate spune despre balade și cântece. Cel mai frecvent motiv de colind este considerat întrecerea dintre șoim și cal:

„*Voinicu Ion Drag stăpîn a nostru
Înapoi s ' o ' nturnat Nu sluși pe șoimu,
Și ' n curti ni-o ' ntrat Ci bini ț-a șide
Și ' n cot s ' o lăsat; Calari pe murgu,
Mult n ' o zăbăzit, Cu șoimu pe braț*”⁵⁹².
Șoimu ni-o sosît...

În lucrare mai sunt prezentate pe larg povestea, obiceiurile la sărbători și la nuntă, ritualurile calendaristice etc.

Studiul *Datinele de Crăciun și Anul Nou pe Valea Nistrului-de-Jos* este o completare reușită a lucrării sus-menționate. În *Introducere* autorul remarcă faptul că „în timp ce la orașe datinele sunt prețuite de către intelectuali, la sate și în deosebi în Basarabia, datinele sunt pe cale să dispară. La orașe datinele au devenit obiect de demonstrație teatrală, pe când la sate, sărbătorile de Crăciun și Anul Nou sunt posomorâte, fiindcă nu se mai aude glasul dulce al colindătorilor și strigătul bărbătesc al hăitorilor”⁵⁹³.

Pentru a reînvia datinile basarabene, cu concursul nemijlocit al lui Petre V. Ștefănuță, la 27 decembrie 1937 la Chișinău este organizată o serbare a datinilor, la care au participat două cete de colindători din satele Crocmaz și Palanca, așezate pe Valea Nistrului-de-Jos. În studiul sus-menționat, autorul prezintă o anexă cu note muzicale ale colindelor culese, precum și texte rare (colindul cu Ștefan Vodă, colindul cerbului), texte ucrainene, urătura căluțului, fotografii.

Una din localitățile cercetate de Petre V. Ștefănuță, în cadrul campaniei monografice organizate de Institutul Social Român din Basarabia, este Iurceni. După ce a realizat o muncă

⁵⁹⁰ Petre V. Ștefănuță, *Cercetări folclorice din valea Nistrului-de-Jos*. În: Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare...* vol. I.p. 149.

⁵⁹¹ Ibidem, p. 156.

⁵⁹² Ibidem, p. 226.

⁵⁹³ Petre V. Ștefănuță, *Datinele de Crăciun și Anul Nou pe Valea Nistrului-de-Jos*. În: Anuarul Arhivei de folclor, IV, 1937, p. 485.

enormă de cercetare monografică a localității, Petre V. Ștefănuță a prezentat rezultatele investigației în lucrarea *Literatura populară a satului Iurceni*. Autorul se referă, în special, la manifestările spirituale din localitate, categorisindu-le astfel:

- manifestări spirituale care solicită din partea celui care le execută un act de voință (obiceiuri, datini, tradiții);
- manifestări spirituale emotive, cuprinzând toate manifestările artistice sau colective;
- manifestări spirituale intelectuale, care conțin idei despre lume și viață, toate credințele și superstițiile, plugăriile, conocările, iertăciunile.

Având drept scop să prezinte formele folclorice atestate, autorul își structurează lucrarea în compartimentele: *Cântecul*, *Literatura Crăciunului și Anului Nou*, *Literatura nunții*, *Balada*. Prezintă interes faptul că la Iurceni a fost descoperit un fragment din poemul liric *Miorița*, intercalat într-un cântec:

„Nu mă bate măiculiță Fețișoara lui
Că eu dreptu ți-oi spune Spuma laptelui
Cine m ' a ' nșelat pe mine. Ochișorii lui
I – acel omușor nant, Mura câmpului.
Nant și sprîncenat, Coaptă la pământ,
Sprîncenele lui Neajunsă de vînt,
Pana corbului, Coaptă la răcoare,
Neajunsă de soare”⁵⁹⁴.

Dorind să demonstreze rolul deosebit al locașurilor sfinte la renașterea culturală a satului, Petre V. Ștefănuță prezintă cântecul *Omul în ceasul morții*, cules de la un informator, transmis acestuia de către un călugăr de la mănăstirea Hâncu. Acest cântec conține regretul după viața pământească a omului, căruia:

„Moartea mânioasă
Se pune pe-un colț de casă
Și cere sufletul din oasă”⁵⁹⁵.

Autorul regretă că la Iurceni cântecele de stea și irozii, dar și colindele sunt pe cale de dispariție. Plugăriile, în schimb, sunt răspândite pe larg. În una din ele se vorbește chiar despre haiducul Mihalcea Hâncu, acesta fiind în rolul unui moșneag care repară moara:

„A ieșit înaintea leliței (moara) moș Hîncu,
De cînd pămîntul

⁵⁹⁴ Petre V. Ștefănuță, *Literatura populară a satului Iurceni*. În: Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare...* vol. I, p. 341-342.

⁵⁹⁵ Ibidem, p. 346.

*Dintr-un bordei
Cu opinci de tei,
Cu cojocul de nouă piei,
Cu brîul de lînă,
Cu ciocanu-n mînă*⁵⁹⁶.

Fiind ferm convins că tradiția folclorică contribuie substanțial la formarea conștiinței de neam, în încheierea studiului, Petre V. Ștefănuță ne povățuiește: „Tot ce-i datină, obicei, și manifestare spirituală cu adânci rădăcini înfipite în viața sufletească a satelor trebuie să fie cultivate și îndrumate, iar sătenilor să li se inspire încrederea în propriile lor comori culturale și respect pentru personalitățile literare ale satelor”⁵⁹⁷.

Petre V. Ștefănuță a colectat circa 90 de scrisori aparținând soldatului Ștefan Micu, pe care le publică cu titlul *Scrisori din războiu*. Cercetătorul menționează că acestea „formează, poate, materialul cel mai autentic și cel mai valoros”. Prin intermediul acestor scrisori Ștefan Micu îi anunță pe părinți despre ceea ce face pe front și îi pune la curent cu unele idei revoluționare de care ia cunoștință și pe care le comentează făcând referință la satul natal⁵⁹⁸.

Printre alte materiale colectate de Petre V. Ștefănuță și publicate ulterior, menționăm lucrările *Cântecul lui Văleanu*, *Folclor basarabean*, *Povestea lui Ion Săracul*, *Colindul gospodarilor*, *Cântece de pe timpul războiului*, *Poezii populare*, *Basmul la Iurceni*, câte două variante ale basmelor *Harap Alb* și *Dănilă Prepeleac*, trei variante ale poveștii *Prostia omenească*, cinci – pentru povestea *Ivan Turbincă* și o variantă a poveștii *Capra cu trei iezi* de Ion Creangă.

Menționăm că editarea lucrărilor sus-menționate a fost precedată de o muncă titanică: autorul a colindat satele basarabene, a discutat temeinic cu foarte mulți informatori, a readus în circuit pentru contemporani, dar și pentru generațiile viitoare material folcloric de o valoare inestimabilă, prin aceasta reușind să trezească la viață cultura populară a basarabenilor.

Activitatea lui Petre V. Ștefănuță este strâns legată de Institutul Social Român (ISR) din Basarabia, inaugurat la 18 noiembrie 1934. Posedând o experiență vastă în domeniul cercetării științifice, Petre V. Ștefănuță a condus, după prof. H. Dăscălescu, secția sociologică din cadrul Institutului, fondată la 8 decembrie 1934. Principala preocupare a secției a constat în realizarea cercetărilor sociologice pe teren, acestea fiind precedate de identificarea localităților pentru cercetare, de organizarea echipelor de cercetători și urmate de generalizarea rezultatelor obținute⁵⁹⁹.

⁵⁹⁶ Ibidem, p. 348.

⁵⁹⁷ Ibidem, p. 355.

⁵⁹⁸ Petre V. Ștefănuță, *Folclor și tradiții populare...* vol. I, p. 6.

⁵⁹⁹ L. Chiciuc, *Organizarea și activitatea Institutului Social Român din Basarabia (1934-1940)*. Teză de doctor în istorie. Chișinău, 2019, p. 68-69.

Petre V. Ștefănuță a adus o contribuție deosebită în cadrul acestor cercetări, conducând, în mod special, campaniile monografice de la Iurceni (1935) și Nișcani (1936).

În 1935 secția sociologică a ISR a organizat un ciclu de cinci conferințe, la care s-au pus în discuție principiile monografiei sociologice. Petre V. Ștefănuță a fost organizator a două conferințe, la care a prezentat comunicările *Monografia sociologică și cunoașterea vieții satului românesc* și *Problema cadrelor și manifestărilor în sistemul sociologic al profesorului Dimitrie Gusti*⁶⁰⁰. Menționăm că în 1936, cu prilejul finalizării cercetărilor monografice la Iurceni și Nișcani, au fost desfășurate și alte conferințe publice, prin organizarea cărora s-a urmărit un scop dublu: prelucrarea materialului monografic adunat pentru a fi publicat în Buletin și familiarizarea intelectualilor din Basarabia cu realitățile sociale de la sate. În cadrul acestor conferințe Petre V. Ștefănuță a prezentat comunicările *Literatura populară la Iurceni și Bibliotecile țărănești din Nișcani*⁶⁰¹.

Petre V. Ștefănuță a publicat în Buletinul Institutului Cultural Român o serie de materiale la rubricile *Însemnări, Cronici, Recenzii*. De exemplu, savantul a prezentat relatări sumare despre cercetările monografice ale ISR din Basarabia la Iurceni și Nișcani și despre monumentele etnografice de la Iurceni. Autorul menționează că de la Iurceni și Nișcani au fost achiziționate, pentru Muzeul din Chișinău, 60 de modele de piese din ceramică, unelte pentru olărit, o moară de vânt, 100 de pachete cu plante medicinale, un ierbar cu flora din regiune, o colecție de 20 de vase din lemn, un plug din lemn ș.a. Mai multe obiecte din ceramică, o diagramă vizând viața economică din Iurceni și diverse fotografii au fost expuse, în 1935, la Expoziția Echipelor Regale Studențești din parcul Carol. Iar la Expoziția Cărții, organizată în luna mai 1937 de către Primăria municipiului Chișinău, au fost prezentate o serie de diagrame în culori despre bibliotecile țărănești de la Nișcani (material pregătit de Petre V. Ștefănuță) și o colecție de fotografii etnografice de la Iurceni și Nișcani⁶⁰². Din materialul publicat de Petre V. Ștefănuță reiese că la Iurceni au fost inaugurate un cămin cultural și o bibliotecă. Atunci când localitatea a fost vizitată de învățătorii din Nisporeni și Vărzărești, Andrei Sava și Petre V. Ștefănuță le-au relatat despre rezultatele cercetărilor monografice, aceștia rămânând impresionați de cele aflate, unii manifestându-și dorința de a realiza cercetări similare în localitățile lor⁶⁰³.

De altfel, Petre V. Ștefănuță accentua, în repetate rânduri, rolul major al învățătorilor și profesorilor în activitatea de înregistrare a materialelor etnofolclorice. Cu prilejul aniversării centenarului de la nașterea lui Ion Creangă, Petre V. Ștefănuță remarca: „Cel mai fericit omagiu care s-ar putea adresa de către învățători amintirii celor 100 de ani de la nașterea lui Ion Creangă ar fi culegerea variantelor basmelor sale, acolo unde se mai povestesc. Există un Creangă viu în satele

⁶⁰⁰ Steaua. Cluj. An. XLII, nr. 2-3, 1991, p. 59.

⁶⁰¹ Buletinul Institutului Social Român din Basarabia. Tomul I, 1937, p. 394.

⁶⁰² Cercetările monografice de la Nișcani. În: Buletinul Institutului Social Român din Basarabia. Tomul I, 1937. p. 401.

⁶⁰³ Ibidem, p. 397.

noastre moldovenești din Basarabia și pe acesta să-l descoperim dacă vrem să ne ridicăm la adevărata înțelegere a lui Ion Creangă din Humulești”⁶⁰⁴.

Petre V. Ștefănuță a fost membru al colegiului de redacție al revistei *Viața Basarabiei*, publicând pe paginile acesteia materiale de un viu interes. Pledând pentru regionalismul cultural, Petre V. Ștefănuță se referă, într-un articol, la concursurile societății *Tinerimea română*, specificând că reprezentanții Basarabiei au participat la aceste concursuri cu manifestări culturale străine regiunii. Autorul constată cu regret că „și astăzi stăpânește pe mulți ideea că în Basarabia în cursul celor 106 ani de stăpânire rusească s-au înstrăinat aproape cu desăvârșire cântecul, jocul și portul românesc. Cercetările ISR din Basarabia au descoperit însă bogate zăcăminte folclorice, poate mai bogate decât se păstrează astăzi în celelalte ținuturi”⁶⁰⁵.

În articolul *Între analfabetism și cultură*, Petre V. Ștefănuță prezintă unele date statistice despre nivelul științei de carte la Iurceni și Nișcani. Dacă la Iurceni erau 17,9% de știutori de carte și 82,1% de analfabeți, atunci la Nișcani, sat cu gospodari mai înstăriți și cu o tradiție cărțurărească mai veche, tabloul se prezenta astfel: știutori de carte – 62,9% și analfabeți – 37,1%. Autorul menționează că nu trebuie de concluzionat că satul Nișcani se află la un nivel cultural mai înalt decât Iurceni, or Iurcenii au cultura lor proprie, transmisă din generație în generație, pe cale orală, aceasta conținându-se într-o mare bogăție de obiceiuri, datini și credințe, povești, cântece păstrate și transmise mai mult decât la Nișcani. Prin urmare, între satele Iurceni și Nișcani nu se poate pune problema diferenței de culturi: într-un sat există cultură populară și într-altul cultură cărțurărească.

Petre V. Ștefănuță a mai publicat pe paginile revistei *Viața Basarabiei* consemnări despre scriitori, poeți (A. David, B.P. Hașdeu, I. Creangă, A. Odobescu), recenzii ale unor studii semnate de D. Șandru, G.T. Niculescu-Varone și ale publicațiilor *Anuarul Arhivei de Folclor și Sociologia românească* etc.⁶⁰⁶.

În concluzie, considerăm că Petre V. Ștefănuță a fost un apărător și promotor fidel al valorilor naționale. A fost o personalitate cu o largă deschidere asupra fenomenului popular, reușind să imprime în culegerile de folclor procesul de gândire al omului din vechiul sat basarabean.

Este îmbucurător faptul că astăzi cercetările savantului Petre V. Ștefănuță au fost, în linii mari, reînțoarse fondului științei și culturii naționale, dar, totodată este regretabil că reputatul etnolog și folclorist „nu a avut la dispoziție timpul necesar pentru a descifra sensurile până la capăt și pentru a da contur unor considerații teoretice mai ample pe baza materialului concret, pe care l-a colectat cu multă pasiune și pricepere. Observațiile sale însă deosebit de elocvente și dorința de a trezi interesul pentru comoara creației orale, de a-l ridica pe omul de rând la înțelegerea sensurilor

⁶⁰⁴ Apud A. Bantouș. *Petre Ștefănuță – profesor etnolog*. În: *Limba română*. Nr. 11 – 12, anul XVI, 2006, p. 118-119.

⁶⁰⁵ *Viața Basarabiei*. An. VII, nr. 3, martie, 1938, p. 73.

⁶⁰⁶ *Steaua*. Cluj. An.XLII, nr. 2-3, 1991, p. 60.

pe care le implică valorile folclorului sunt o dovadă clară a ceea ce ar fi putut realiza dacă rămânea în viață”⁶⁰⁷.

Fiecare popor își făurește propria civilizație, bazându-se, în primul rând, pe fondul cultural al trecutului. În acest sens, moștenirea științifică și literară pe care ne-a lăsat-o Petre V. Ștefănuță reprezintă un mijloc sigur de afirmare a demnității și conștiinței de neam.

---

⁶⁰⁷ A. Bantoiș, *Petre Ștefănuță – profesor etnolog*. În: *Limba română*. Nr. 11-12, anul XVI, 2006, p. 117.

**OMAGIU PENTRU DOI MARI GEOGRAFI DIN REPUBLICA MOLDOVA –
MIHAI COȘCODAN ȘI SEZONT CIUBARĂ –
CU PRILEJUL ANIVERSĂRII DE 80 DE ANI DE LA NAȘTERE**

Vitalie SOCHIRCĂ,
dr., conf. univ.,
Universitatea de Stat din Moldova
ORCID:<https://orcid.org/0000-0003-3924-2253>

Summary

The Bessarabia's land is the homeland of illustrious geographic teachers and scholars (Gheorghe Năstase, Teodor Porucic, Lev Berg, Vera Verina-Nemțeanu etc.), whose pantheon is completed by the remarkable geographers and patriots Mihai Coșcodan and Sezont Ciubară, who at October 17, 2020 and April 11, 2021, respectively, would have to celebrated 80 years old. The article evokes the cultural memory and the contribution of these two personalities to the cultural heritage of our nation.

Keywords: *geography teachers, notorious scientists geographers, scientific achievements*

Mult pătitul pământ al Basarabiei este patria unor iluștri profesori și savanți geografi (Gheorghe Năstase, Teodor Porucic, Lev Berg, Vera Verina-Nemțeanu ș.a.), panteonul cărora este completat de remarcabilii geografi și patrioți Mihai Coșcodan și Sezont Ciubară, care la 17 octombrie 2020 și, respectiv, la 11 aprilie 2021, ar fi împlinit vârsta de 80 de ani. În articol este evocată memoria culturală și contribuția acestor două personalități la dezvoltarea învățământului și științei, și la patrimoniul cultural al neamului nostru.

Preocupările științifice ale profesorului și savantului Mihai Coșcodan

Mihai Coșcodan s-a născut la 17 octombrie 1940, în satul Năpădeni, raionul Ungheni, în familia lui Teodosie și a Pulcheriei Coșcodan. După absolvirea școlii din satul natal, urmează studiile la Școala Pedagogică „N.K. Krupskaja” din orașul Călărași (1954-1958), pe care o absolvă cu mențiune, apoi este înmatriculat la Facultatea de Geografie a Institutului Pedagogic de Stat din Tiraspol (1958-1963). În perioada de studenție se remarcă prin calități excepționale, iar după

absolvirea facultății este angajat în calitate de asistent universitar la catedra de Geografie Fizică.

A urmat o strălucită carieră științifico-didactică și de demnitate publică – de la asistent la docent (conferențiar universitar), apoi a fost ales în funcțiile de șef al Catedrei Geografie fizică generală și cartografie (1971-1977), decan al Facultății de Geografie (1977-1987), rector al Institutului Pedagogic de Stat din Tiraspol (1987-1992), deținând și funcții de consilier orășenesc Tiraspol, deputat în Parlamentul Republicii Moldova (1990-1994), viceprim-ministru în două guverne ale Republicii Moldova (1992-1994), Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al Republicii Moldova în Republica Bulgaria, Republica Macedonia și Republica Serbia (1994-1998), șef al Catedrei Științe ale solului, geologie și geografie la Universitatea de Stat din Moldova (2003-2013).

Mihai Coșcodan a muncit pe tărâmul universitar timp de 53 de ani, cu o deosebită pasiune pentru activitatea pedagogică și pentru Geografie, fiind un etalon de cadru didactic și de cercetător, care și-a transformat profesia într-un crez, într-o vocație, într-un mod de viață. La toate acestea se adaugă permanenta dorință de cunoaștere și implicare activă, motiv pentru care Domnia Sa reprezintă, cu siguranță, pentru generațiile actuale și cele viitoare, un model de profesionalism și dăruire totală în tot ceea ce și-a propus și a realizat în întreaga sa carieră științifică, didactică, managerială și social-politică⁶⁰⁸.

Un reper de început al carierei de cercetare a fost anul 1967, când este admis la aspiratură (doctorat) în Universitatea de Stat „Ivan Franko” din Lvov (Ucraina), la specialitatea „Meteorologie, climatologie și agrometeorologie”. La finele anului 1971, susține cu brio teza de candidat în științe geografice (echivalentul titlului de doctor în științe în prezent)⁶⁰⁹ și devine cel mai tânăr doctor în științe geografice din RSS Moldovenească. Problema științifică abordată în teză se referă la studiul caracteristicilor microclimatice ale Podișului Codrilor din RSSM, regiune cu cel mai fragmentat relief și peisaje geografice complexe.

Studiul caracteristicilor climatice și a sensibilității climatice a unor zone și regiuni fizico-geografice a fost direcția principală de cercetare a profesorului Mihai Coșcodan. Investigațiile științifice s-au materializat în circa 120 de publicații în domeniul microclimei, climatologiei, meteorologiei, geografiei fizice generale, inclusiv 3 monografii științifice. Aceste studii au un impact considerabil pentru evaluarea și utilizarea rațională a resurselor climatice și agroclimatice ale Republicii Moldova.

⁶⁰⁸ Maria Nedealcov, Vitalie Sochircă, Ilie Boian. *Preocupări științifice ale profesorului și savantului Mihai Coșcodan*. Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare”, 10-11 noiembrie 2020: Rezumatele comunicărilor. Științe ale naturii și exacte, Universitatea de Stat din Moldova, Institutul de Cercetare și Inovare, Chisinau: CEP USM, 2020, p. 5-8.

⁶⁰⁹ М. Ф. Кошкодан. *Опыт микроклиматической характеристики природных территориальных комплексов на примере Кодр (Молдавская ССР)*: Автореферат дис. на соискание ученой степени кандидата географических наук. 690 / Львовский гос. ун-т им. Ивана Франко, Львов, 1971. 15 с.

Dintre cele mai importante lucrări științifico-didactice, elaborate și editate de Mihai Coșcodan, menționăm manualul *Meteorologie și Climatologie*⁶¹⁰, editat în anul 2007, fiind utilizat pe larg atât de către studenți și profesori, cât și de specialiști în domeniul meteorologiei și climatologiei. De asemenea, a participat activ în elaborarea mai multor lucrări de prestigiu, în calitate de coautor. Astfel, a fost membru al Comitetului Național pentru editarea colecției de volume *Mediul geografic al Republicii Moldova*. În anul 2006, la editura „Știința” apare volumul I: *Resursele naturale*, ediția I, iar în anul 2007, ediția a II-a⁶¹¹. În anul 2015, a fost editată monografia *Meteorologie și Climatologie*, elaborată împreună cu Maria Nedeașcov, dr. hab., prof. univ., directorul Institutului de Ecologie și Geografie⁶¹².

Preocupările științifice ale lui Mihai Coșcodan, în colaborare cu alți savanți din țară și de peste hotare, au fost axate pe următoarele domenii:

- studiul schimbărilor climatice regionale în contextul încălzirii globale și estimarea impactului riscurilor meteo-climatice;
- stabilirea variabilității spațio-temporale a regimului radiativ și a celui eolian în scopul valorificării energiei regenerabile (solare și eoliene);
- evaluarea și valorificarea rațională a resurselor climatice și agroclimatice ale Republicii Moldova în condițiile nou-create de schimbările climatice etc.

Activitatea de cercetare a continuat în carul proiectului instituțional „Crearea bazelor științifico-informaționale pentru optimizarea organizării teritoriale în condițiile actuale de modificare a mediului” (2011-2014), în care și-a manifestat interesul deosebit față de organizarea și funcționarea unor sisteme capabile să monitorizeze modificările globale de mediu. Savantul Mihai Coșcodan a contribuit esențial la creșterea rolului utilizării metodelor contemporane de cercetare, în special a metodelor statistice de analiză temporală și spațială.

De-a lungul anilor, Mihai Coșcodan a fost referent oficial la tezele de doctor în științe geografice la specialitatea 153.05 Meteorologie, climatologie, agrometeorologie, membru al Consiliului științific specializat, membru al Comisiei de experți în științe biologice și geonomice din cadrul Consiliului Național de Atestare și Acreditare.

Preocuparea sa de a fi de folos societății, domeniului, de a asigura instruirea și educația eficientă, pregătirea și promovarea cadrelor tinere a persistat întotdeauna.

⁶¹⁰ Mihai Coșcodan. *Meteorologie și climatologie*. Chișinău: CEP USM, 2007, 302 p.

⁶¹¹ Constantin Mihăilescu, Vitalie Sochircă, Tatiana Constantinov, Mihai Coșcodan, Andrei Ursu et al. *Mediul geografic al Republicii Moldova. Vol. I: Resursele naturale*. Chișinău: Știința, 2006 (ediția I), 2007 (ediția a II-a). 184 p.

⁶¹² Mihai Coșcodan, Maria Nedeașcov. *Meteorologie și climatologie*. Chișinău: CEP USM, 2015, 215 p..

File din viața și activitatea geografului Sezont Ciubară

În rândul geografilor de seamă care s-au născut pe mult pătitul pământ al Basarabiei se înscrie și remarcabilul geograf și patriot Sezont Ciubară, care la 11 aprilie 2021 ar fi împlinit vârsta de 80 de ani. Destinul însă i-a fost altul, el părăsindu-ne în noiembrie 1997, după o moarte subită. Născut la 11 aprilie 1941 în satul românesc Zăicani, raionul Râșcani, Sezont a fost al treilea copil în familia lui Alexandru și a Elizavetei Ciubară. Această generație de basarabeni a avut parte de o soartă tragică, trecând prin calvarul ocupației sovietice, al Războiului al Doilea Mondial, al foametei organizate de regimul comunist în anii 1946-1947, al criminelor deportări ale băștinașilor în Siberia în anii 1941-1951, al rusificării și deznaționalizării dezlănțuite în perioada regimului sovietic etc.

Prin aceste încercări grele i-a fost sortit să treacă și tânărului Sezont (tragedia deportării a afectat direct și familia Ciubară, fiind „ridicate” câteva rude apropiate), care a urmat cursurile școlii primare din satul natal, continuându-și apoi studiile la Colegiul de Educație Fizică și Sport din Chișinău (aproso, fiind pasionat în special de handbal).

Setea de cunoștințe și afecțiunea pentru ținutul natal îl aduc la Facultatea de Geografie a Institutului Pedagogic de Stat din Tiraspol, pe care a absolvit-o cu mențiune în anul 1966, cu specializarea „Geografie și limbi moderne”. Apreciind calitățile deosebite prin care s-a remarcat în anii de studenție și de activitate ca profesor de geografie la o școală medie din orașul Tiraspol, tânărului Sezont Ciubară i s-a propus să se înscrie la aspirantură (doctorat) la Institutul Africii al Academiei de Științe a URSS din Moscova (1969-1972).

După aspirantură se încadrează în activitatea didactico-științifică la catedra de Geografie economică a Institutului Pedagogic de Stat din Tiraspol. Între timp își finalizează teza de doctorat cu tema „Проблемы развития и размещения цветной металлургии Африки” („Problemele dezvoltării și repartiției metalurgiei neferoaselor în Africa”), pe care o susține în anul 1979 la Universitatea de Stat „Mihail Lomonosov” din Moscova. Ascensiunea profesională a continuat cu obținerea titlului și a funcției de conferențiar universitar la aceeași catedră în anul 1988.

Bucurându-se de un respect deosebit din partea colegilor, Sezont Ciubară a fost ales în funcția de decan al Facultății de Geografie, pe care a deținut-o în anii 1987-1992 – perioada cea mai fierbinte a conflictului din Transnistria, iar din anul 1992 a devenit șef al catedrei Geografie

umană și economică (deja în refugiere, la Universitatea de Stat din Tiraspol cu sediul la Chișinău), pe care a condus-o până la stingerea sa. Deținând aceste funcții de conducere într-o perioadă atât de tensionată și dificilă, Sezont Ciubară a dat dovadă de o înțelepciune deosebită, reușind să unească colectivul și să creeze o atmosferă constructivă la facultate și catedră.

Fiind un adevărat patriot al neamului, Sezont Ciubară a participat activ în lupta de eliberare națională de la sfârșitul anilor '80 – începutul anilor '90 ai sec. al XX-lea, cutreierând în această perioadă prin multe sate din Republica Moldova, pentru a aduce la cunoștință adevărurile despre românii basarabeni: cine suntem, de unde venim și încotro trebuie să mergem.

Vastele cunoștințe și munca de cercetare în domeniul geografiei umane au fost materializate în numeroasele lucrări științifice și didactice. Deosebit de prodigioși au fost ultimii ani, când a reușit să realizeze primele lucrări de geografie umană în limba română editate în Basarabia: „Geografia umană și economică generală a lumii” (în anul 1995), „Geografia umană și economică a lumii - Europa”⁶¹³ (în anul 1996) – destinate studenților, dar și manualul școlar „Geografia umană și economică generală” în calitate de manual experimental pentru clasa a VIII-a⁶¹⁴ (în anul 1997), (lucrările sus-menționate având și coautori). Manualul „Geografia umană și economică a lumii” pentru clasa a XI-a de liceu⁶¹⁵ (în limbile română și rusă, reeditat ulterior de câteva ori, având și coautori) și manualul „Geografia umană și economică a lumii – Asia”⁶¹⁶, destinat studenților (având și coautori), au apărut la sfârșitul anului 1997 și, respectiv, în anul 2000, după moartea autorului. Au fost editate, de asemenea, și numeroase programe școlare și universitare la geografie, articole științifice și alte lucrări.

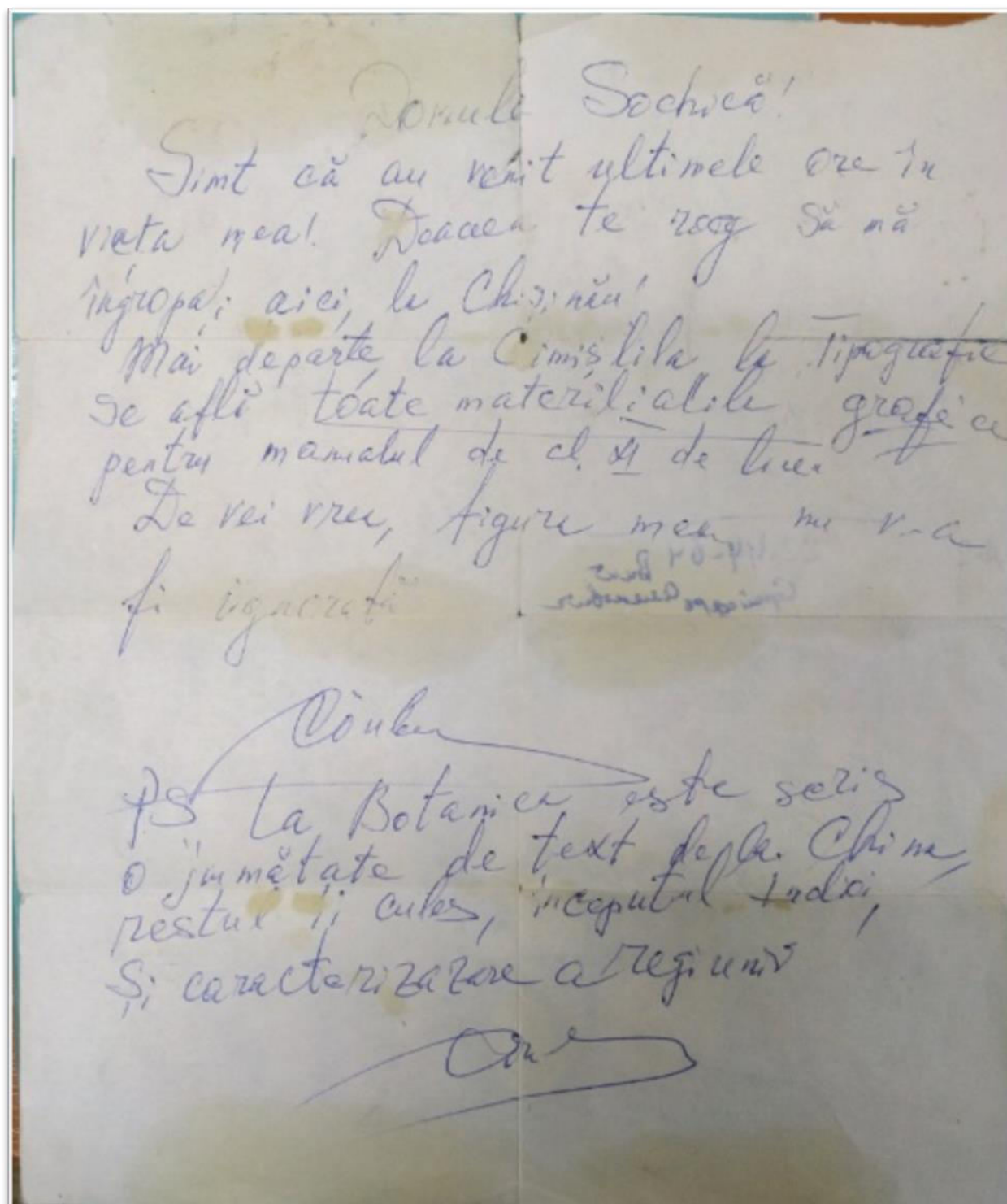
Realizările lui Sezont Ciubară și poziția sa civică au fost foarte mult apreciate de oamenii de bună credință, însă nu au fost pe placul răuvoitorilor, care i-au erodat în permanență sănătatea, iar până la urmă i-au curmat viața. În primăvara anului 1997, a fost bătut cu sălbăticie ziua în amiaza mare în centrul Chișinăului, după care a urmat o perioadă de suferințe, ca să se stingă la 14 noiembrie 1997. Din păcate, nu a fost îndeplinită nici ultima sa dorință, scrisă pe o filă la Chișinău și adresată autorului acestui articol, în care ruga să fie înmormântat „... aici, la Chișinău...”. Familia sa a decis altfel, el fiind înmormântat la cimitirul din satul Sucleia, raionul Slobozia, din proximitatea sudică a Tiraspolului.

⁶¹³ S. Ciubară, V. Sochircă, P. Colța. *Geografia umană și economică a lumii (Europa)*, manual. Cimișlia: Edit. Tipcim, 1996, 56 p.

⁶¹⁴ S. Ciubară, V. Nirean. *Geografia umană și economică generală*, manual. Cimișlia: Edit. Tipcim, 1997, 208 p.

⁶¹⁵ S. Ciubară. *Geografia umană și economică a lumii*, manual pentru clasa a XI-a. Chișinău: Edit. Lumina, 1997, 320 p.

⁶¹⁶ V. Sochircă, S. Ciubară, Z. Calanda. *Geografia umană și economică a lumii (Asia)*, manual. Cimișlia: Edit. Tipcim, 2000, 184 p.

Plecarea prematură a acestei personalități a fost o mare pierdere pentru familie, rude, prieteni, colegi de serviciu și oameni de bună credință, cărora le-a fost un sprijin de nădejde și un bun îndrumător. Sezont Ciubară rămâne în memoria noastră ca un geograf de o competență deosebită, un adevărat patriot român, un om cu suflet mare și o bunătate rar întâlnită.

**PERSONALITĂȚI MARCANTE DE SILVICULTORI BASARABENI ȘI
CONTRIBUȚIA ACESTORA
LA DEZVOLTAREA ȘTIINȚELOR SILVICE DIN ROMÂNIA**

Dionisie BOAGHIE,

dr., conf. univ.

Universitatea Agrară de Stat din Moldova

Vasile MAXIM,

dr., conf. univ.

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

Summary

The Great Union of 1918 brought together in one country three large populations with the same origin, language, faith and the same customs, preserved for centuries in the Romanian villages where they lived, under three foreign empires: Ottoman, Austro-Hungarian and Russian. The interwar period was characterized by the formation and development of important scientific schools, by the assertion of true Romanian scientists, not only on a national scale, but also internationally. Among them, the foresters stood out, who together with colleagues from other Romanian provinces, contributed substantially to the development of forest sciences, which were just established in Romania, to create a forestry based on the geographical and ecological specificity of forests. –lor. Their activity has resulted in extensive field research and in hundreds of scientific and technical publications. In this paper, only some famous names from the main fields of forestry activity are presented, in which the foresters with Bessarabian origins had significant contributions, as well as new areas of research approached by them.

Keywords: *Bessarabian foresters, forest typology, forest management, forest sciences, forest management, vegetation, forest ecosystems, forest cartography, forest map.*

Marea Unire din 1918 a adunat într-o singură țară trei mari populații cu aceeași origine, limbă, credință și cu aceleași obiceiuri păstrate de secole în satele românești în care au trăit, sub trei imperii străine: otoman, austro-ungar și rus.

Astfel, puțin numeroasa pătură intelectuală a României Mari se coagulează prin integrarea membrilor formați în trei civilizații și culturi diferite. și aceasta a dus la noi impulsuri de dezvoltare în toate domeniile vieții și, desigur, și în știință.⁶¹⁷

În pofida tuturor vicisitudinilor inerente evenimentelor de importanță primordială în viața unui popor și în ciuda modalităților de interpretare a acestor evenimente istorice, în problema

⁶¹⁷ Doniță N., Biriș I. *Contribuții ale unor silvicultori basarabeni la dezvoltarea științelor silvice în România. În: Bucovina Forestieră*, nr. 18(2), 2018, p. 182-190.

succeselor obținute de românii basarabeni în știință, economie, artă, inclusiv în viața politică și socială, suntem în drept să afirmăm că aici au fost obținute rezultate cu adevărat considerabile.

Deși la 1916, când România a intrat în Primul Război Mondial alături de Antanta, Unirea Basarabiei cu România nu avea cum să fie prevăzută în politica factorilor de decizie de la București, totuși Basarabia a fost cea dintâi provincie care s-a eliberat de sub dominație străină și s-a unit, la 27 martie 1918, cu România.

Perioada interbelică s-a caracterizat prin formarea și dezvoltarea unor importante *școli științifice*, prin afirmarea unor adevărați savanți români, nu numai la scară națională, dar și internațională. Printre aceștia, remarcabile sunt și contribuțiile basarabenilor Eugen Bădărău (chimie), Anatolie Coțovschi (medicină), Nicolae Donici (astronomie), Nicolae Moroșan (arheologie), Teodor Văscăuțeanu (geologie), Gheorghe I. Năstase (geografie), Nicolae Dimo, Nicolae Florov și Pimen Cupcea (agronomie), Petre Ștefănuță (etnografie), Ion Savin (filozofie) etc.⁶¹⁸

Nici silvicultura nu face excepție, științele silvice luând un avânt fără precedent în România interbelică. Alături de colegii proveniți din celelalte provincii românești, silvicultorii basarabeni au contribuit substanțial la dezvoltarea științelor silvice, care abia se constituiau în România, pentru a crea o silvicultură bazată pe specificul geografic și ecologic al pădurilor noastre. Activitatea lor s-a concretizat în ample cercetări de teren și în sute de publicații științifice și tehnice.

În studiul dat sunt prezentate doar unele nume sonore din principalele domenii de activitate ale silviculturii, în care cei cu origini basarabene au avut contribuții însemnate, precum și arii noi de cercetare abordate de aceștia.

Unul dintre ei a fost doctorul inginer Filimon Carcea, care s-a născut la 5 decembrie 1925, într-o vreme în care România părea să-și fi găsit locul în lume. Ocuparea Basarabiei și Bucovinei de Nord l-a obligat să părăsească liceul „Aron Pumnul” din Cernăuți, pentru a ajunge la Liceul „Ion C. Brătianu” din Pitești, ca refugiat. Cu siguranță, seriozitatea celor două școli l-au format ca om de cultură, dispus oricând să se bucure de poezie, muzică și, de ce nu, de dragostea celor din jur.

Lucrarea științifică ce-i va fi supraviețuit - metoda de amenajare bazată pe creșterea indicatoare – pe lângă faptul că este folosită și în prezent și, practic, nu are șanse să fie schimbată în următoarele decenii – a fost continuu perfecționată și adaptată de fiecare dată noilor cerințe.

⁶¹⁸Duca Gh. *Marea unire din 1918 și consecințele ei pentru dezvoltarea științei și culturii în Basarabia*. Comunicare susținută la sesiunea solemnă „Marea Unire din 1918” din 28 noiembrie.

„A fost un om de echipă, alături de mulți alții, pe care am avut șansa de a-l fi cunoscut personal. Alături de academicianul Victor Giurgiu și dr. Ioan Milescu a asigurat o calitate a amenajamentelor ce nu va avea vreodată egal, mai bine de două decenii. A fost cel mai longeviv director tehnic al actualului Institut Național de Cercetare-Dezvoltare în Silvicultură „Marin Drăcea” și, poate, cea mai deschisă, din punct de vedere spiritual, personalitate a silviculturii. Că recita, ori de câte ori atmosfera era potrivită, din opera lui M. Eminescu era poate un loc comun (pentru acele generații, să nu ne autoiluzionăm), dar ușurința cu care trecea la poezia clasică germană nu mai ținea de dorința de a epata. Era năzuința de a rezona personal cu marile idei pe care s-a clădit cultura occidentală. Iar o asemenea determinare nu vine decât dintr-un suflet mare, lăsat să crească natural, fără înverșunarea de a deveni neapărat cel mai bun”, - scria M. Drăgoi.⁶¹⁹

Pe linie administrativă, din funcțiile de conducere pe care le-a deținut - cea de director tehnic al ICAS și de șef al Serviciului de amenajare a pădurilor în cadrul ministerului de profil, a stăruit pentru aplicarea unitară a sistemului de amenajare a pădurilor în întreg fondul forestier național.

Și-a onorat originea basarabeană prin inițierea și participarea directă la amenajarea pădurilor din Republica Moldova (1992-1995) pe baza sistemului de amenajare a pădurilor utilizat în România și la crearea unui compartiment de amenajare a pădurilor care funcționează cu succes de mai bine de 25 de ani.

De-a lungul activității profesionale, întinse pe durata a peste șase decenii, F. Carcea a avut contribuții însemnate la elaborarea politicilor, strategiilor și a programelor forestiere naționale.

Ca o recunoaștere a contribuțiilor teoretice și tehnice în domeniul amenajării pădurilor, F. Carcea a fost ales și a condus timp de 10 ani (1976-1986) grupul de lucru „Metode de amenajare a pădurilor” din cadrul Uniunii Internaționale a Organizațiilor de Cercetare Forestieră (IUFRO). A organizat mai multe întâlniri ale grupului de lucru și a coordonat elaborarea a două monografii privind amenajarea pădurilor („Forest management in various countries of the world”, 1983, și „Determination of the forest allowable cut in various countries of the world”, 1986) și a unei ample lucrări privind „Terminologia amenajării pădurilor” (2016).

Un alt nume sonor al silviculturii românești este reputatul om de știință, recunoscut în toată țara - dr. inginer Nicolae Doniță (născut la 20 noiembrie 1929, Chișinău, jud. Lăpușna), un profesor-cercetător de talie internațională, care reprezintă legătura între generația marilor

⁶¹⁹ Drăgoi M. *În memoriam: Filimon Carcea (1925-2019), membru al Academiei de Științe Agricole și Silvicultură*. În: *Bucovina Forestieră*, nr. 19(1), p. 93-94, 2019.

silvicultori, reputații săi magiștri și, în același timp, colaboratori: academicienii C. C. Georgescu, I. P. Zeletin, C. Chiriță, Gr. Eliescu, reputații cercetători N. Beldie, N. Constantinescu, S. Pașcovschi, I. Vlad, apoi iluștrii săi colegi de generație și colaboratori: C. Bândiu, St. Purcean, V. Leandru, S. Armășescu, M. Ianculescu, C. Roșu, M. Paucă-Comănescu, D. Ivan, Gh. Coldea, V. Mocanu, N. Boșcaiu și multe cadre didactice, precum și cu tânăra generație (de după 1980) pe care a atras-o și îndrumat-o în munca de echipă, sprijinindu-i în ucenicia lor științifică, în calitate de colaboratori sau doctoranzi.⁶²⁰

Unul din domeniile de bază ale cercetărilor dr. N. Doniță a fost cel legat de tipologia forestieră. În deceniul 1980-1990, coordonează un colectiv de specialiști din mai multe instituții, în cadrul unui proiect care a vizat încadrarea tipologică a pădurilor pe baze ecosistemice (Doniță et al. 1990). După anul 1990, a coordonat proiecte care au vizat cunoașterea diversității floristice și ecosistemice a învelișului vegetal al spațiului carpato-danubiano-pontic, materializate prin publicarea lucrărilor „Vegetația României” (Doniță et al. 1992) și „Habitatele din România” (Doniță et al. 2005, Doniță et al. 2006). Această lucrare este o primă încercare, la nivel național, de descriere unitară a principalelor tipuri de habitate care se întâlnesc pe teritoriul țării și de stabilire a corespondenței cu tipurile de habitate incluse în principalele sisteme de clasificare utilizate la nivel european.

Cartografia forestieră a fost o altă direcție de cercetare în care silvicultori cu origini basarabene au avut contribuții importante. Cercetătorul N. Doniță este un autor prolific de hărți ale vegetației, cu precădere ale vegetației forestiere, pe plan național, participant și la proiecte europene, cu o activitate în domeniul cartografierii vegetației ce se întinde pe durata a peste 50 de ani (1956-2008).

Sub coordonarea lui S. Pașcovschi, N. Doniță și V. Leandru (toți basarabeni), împreună cu alți colaboratori, au contribuit cu o hartă detaliată a pădurilor și a pajiștilor pentru lucrarea „Monografia Geografică a R.P.R.”, publicată în volum, la scara 1:1 500 000 (Doniță et al., 1960) și ca hartă de perete la scara 1:500 000 (Doniță et al. 1961).

Pe parcursul carierei sale, N. Doniță, singur sau împreună cu colaboratori, a elaborat un număr de 15 hărți cu conținut geobotanic, fitocenologic, ecosistemic, arealistic. Cea mai recentă este „Harta pădurilor din România, pe unități ecosistemice”, elaborată în format digital și cu o bază de date geospațială a pădurilor, asociată acesteia (Doniță et al. 2008). Prin prelucrarea și analiza bazei de date geospațiale au fost obținute o serie de produse derivate solicitate de diverși

⁶²⁰ Marcu M. *La aniversarea profesorului octogenar Nicolae Doniță*. În: Revista de Silvicultură și Cinegetică, anul XV, nr. 27, 2010.

beneficiari (autoritățile publice centrale responsabile pentru păduri, conservarea naturii, protecția mediului, administratori de păduri, organisme internaționale, organizații neguvernamentale etc.).

Printre cele mai importante produse derivate din baza de date geospațială a pădurilor României menționăm baza de date și hărțile de distribuție a speciilor de arbori edificatoare de ecosisteme forestiere, baza de date și hărțile de distribuție a formațiilor forestiere, hărți de distribuție a tipurilor de habitate forestiere, distribuția pădurilor pe categorii de altitudine, pe categorii de înclinare a terenului, pe categorii de expoziție a terenului, baza de date geospațială a pădurilor din rețeaua națională de arii protejate⁶²¹.

Zonarea și regionarea vegetației este un alt domeniu de activitate, aflat în conexiune strânsă cu tipologia și cartografierea vegetației. N. Doniță publică primele rezultate ale cercetărilor privind zonele și etajele de vegetație din România (Doniță 1963), sistemul de clasificare propus cu acest prilej fiind preluat apoi și de alți autori, în numeroase lucrări, inclusiv în clasificarea stațiunilor forestiere și în activitatea de amenajare a pădurilor (Doniță, 1963). Cercetările în această direcție sunt continuate prin coordonarea unui colectiv multidisciplinar, amplu, pentru efectuarea zonării și regionării pădurilor, lucrare finalizată și publicată în 1980 (Doniță et al. 1980). Această lucrare fundamentală a stat, între altele, la baza organizării rețelei de rezervații de semințe și transfer al materialului de împădurire în România și la delimitarea regiunilor ecologice în România.

De asemenea, ecologia forestieră sistemică este un alt domeniu al științelor silvice care a fost promovat în România de N. Doniță și colaboratorii acestuia. În anul 1959 este inițiat un amplu proiect de cercetări ecologice în staționar, desfășurat în pădurile din Podișul Babadag, în Dobrogea. Este primul proiect de acest fel din România, devansând cu câțiva ani Programul Biologic Internațional (1965-1975), la care de asemenea a colaborat. Cercetările efectuate timp de șapte ani se finalizează în două volume la care este coautor: „Flora și vegetația Podișului Babadag” (1970) și „Cercetări ecologice în Podișul Babadag” (1971). Lărgind investigațiile asupra acestor păduri, publică, ceva mai târziu (1975), în colaborare, monografia „Pădurile de șleau din România și gospodărirea lor”. N. Doniță a elaborat, ca prim autor, primul tratat de „Ecologie forestieră” din România (1977). Această lucrare a contribuit la educarea în spirit ecologic a silvicultorilor români, creând premise pentru înțelegerea complexității pădurii și a ecologizării silviculturii.

⁶²¹ Doniță N., Biriș I. *Contribuții ale unor silvicultori basarabeni la dezvoltarea științelor silvice în România*. În: *Bucovina Forestieră*, nr. 18(2), 2018, p 182-190.

După 1990, a cooperat cu colegi din Republica Moldova pentru formarea de specialiști în silvicultură și ecologie. Această activitate a fost apreciată prin acordarea medaliei „Dimitrie Cantemir” a Academiei de Științe a Moldovei.⁶²²

Autorul și coautorul a numeroase studii tipologice, inclusiv al lucrării de referință „Tipuri de pădure din Republica Populară Română” (1958), a hărții geobotanice a RPR (1961), pentru care a primit distincția „Laureat al Premiului Emil Racoviță” al Academiei Române (1963), fondator al combaterii integrate a vegetației dăunătoare din pepiniere și răchitării (1992), un cercetător binecunoscut și apreciat în toată țara, un erudit om de știință este un alt cercetător silvic de origine basarabeană, dr. ing. Vadim Leandru (născut la 20 februarie 1925, Tighina, jud. Tighina – decedat în noiembrie 2015, Brașov).

S-a născut la 20 februarie 1925 la Tighina, unde a urmat între 1935-1940 Liceul Teoretic „Ștefan cel Mare” și apoi Liceul „Alec Russo” din Chișinău. Refugiat în România a frecventat între 1944-1948, la Facultatea de Silvicultură a Politehnicii București cursurile magistrale ale profesorilor Marin Drăcea, Vintilă Stinghe, Dumitru Sburlan, Dumitru Drâmbă, C.C. Georgescu, Nicolae Rucăreanu, Alexandru Beldie, Constantin Chiriță etc., care i-au transmis, pe lângă tainele silviculturii și o nesecată pasiune față de meseria de silvicultor și o arzătoare dragoste față de pădure.

Și-a început cariera în 1949 la ICAS București, ca interpret traducător, cunoscând bine limbile engleză, franceză și rusă, cunoștințe care l-au ajutat în prodigioasa carieră de cercetător să participe la: Simpozionul Internațional CIBA – GEIGY din Praga (1978), Simpozionul Internațional Monsonto din Helsinki (1981), Congresul Internațional de Protecția Plantelor din Brighton (1982), Simpozionul DOW din Zagreb (1982), Congresul CAER din Sofia (1984).

Timp de 45 de ani a muncit la același institut de cercetare silvică din București, cutreierând toată țara.

Contribuții notabile în domeniul inventarierii resurselor forestiere a avut și dr. A. Alexe (16 mai 1930, Lopatnic, jud. Hotin – 10 septembrie 2010, București), prin perfecționarea metodelor de inventariere a arboretelor (1983) și aplicarea lor în mai multe țări africane.

A realizat o monumentală bibliografie mondială a lucrărilor de biometrie forestieră în opt volume – „Worldwide Forest Mensuration History”, în limba engleză, 2008. Aceasta este prima lucrare care abordează unitar istoria biometriei forestiere la nivel mondial și, în același timp, o

⁶²² Doniță N., Biriș I. *Contribuții ale unor silvicultori basarabeni la dezvoltarea științelor silvice în România*. În: *Bucovina Forestieră*, nr. 18(2), 2018, p. 182-190.

primă încercare de a compila o istorie globală asupra acestui domeniu științific. De asemenea, A. Alexe a avut contribuții însemnate și în domeniul economiei forestiere (Milescu și Alexe 1982).

Printre personalitățile marcante de silvicultori basarabeni a fost și dr. ing. Igor Ceianu, unul dintre cei mai de seamă specialiști români din domeniul protecției pădurilor. Născut la Praga (Cehia) pe 24 ianuarie 1925, și-a petrecut anii copilăriei atât în Basarabia, de unde erau originari părinții, cât și dincoace de Prut, școala elementară urmând-o la Miercurea Ciuc, Drăgășani și Tighina. Studiile liceale le-a început la Liceul „Ștefan cel Mare” din Tighina, le-a continuat la Liceul „Alec Russo” din Chișinău și a susținut examenul de bacalaureat la Liceul „Frații Buzzești” din Craiova.

Fiind pasionat de lumea viețuitoarelor și în mod special de lumea insectelor, imediat după absolvirea liceului în 1944, s-a înscris la Facultatea de Științe Naturale a Universității din București, iar după încheierea primului an s-a transferat însă la Facultatea de Silvicultură a Politehnicii din București, pe care a absolvit-o în 1950.

O preocupare permanentă au constituit-o dăunătorii de tulpină ai molidului și protecția arboretelor de rășinoase din zonele cu doborâturi de vânt și mai târziu în cele cu fenomene de uscure intensă a bradului și a molidului.

În pas cu dezvoltarea cercetărilor din domeniul protecției din străinătate, s-a preocupat de dezvoltarea și introducerea în practică a metodei de combatere microbiologică a dăunătorilor forestieri, studiind acțiunea preparatelor bacteriene și virale asupra insectelor defoliatoare (1960-1967) și a ciupercilor entomopatogene asupra dăunătorilor de tulpină ai rășinoaselor (1971-1974). A fost printre primii cercetători din Europa care a pus în evidență rolul feromonilor agregativi în comunicarea dintre gândacii de *Ips typographus* și a studiat, în intervalul 1973-1985, posibilitățile de utilizare a atracțanților sexuali și agregativi, naturali și sintetici, în depistarea și combaterea unor dăunători ai rășinoaselor (*Lymantria monacha*, *Rhyacionia buoliana*, *Ips typographus*, *Pityokteines curvidens*, *Blastophagus piniperda*), obținând în acest domeniu trei certificate de inventator.

O atenție deosebită a acordat sistematicii și faunisticii coleopterelor și dipterelor forestiere din România, descriind o specie de diptere nouă pentru știință. În semn de apreciere a contribuțiilor aduse în acest domeniu, trei specii de diptere din România au fost denumite de către specialiștii străini cu numele său.

Munca plină de dăruire s-a concretizat în 137 de lucrări științifice, dintre care lucrarea „Ecologie forestieră”, publicată în 1977 și la care a fost coautor, a fost distinsă cu premiul „Traian Săvulescu” al Academiei Române. O parte din lucrări au fost publicate în reviste străine sau în volume ale congreselor și simpoziunilor la care a participat (al XIII-lea Congres Internațional de Entomologie de la Moscova, 1968, consfăturile CAER de protecție a pădurilor

de la Varșovia – 1970, 1977, 1983, Budapesta – 1971, Nove Mesto na Morave – 1975 și Sofia – 1985, Simpozionul Internațional de Entomofaunistică Central-europeană de la Budapesta – 1973, primul Congres de Dipterologie de la Budapesta, 1986, al II-lea Congres Internațional de Dipterologie de la Bratislava, 1990), realizările românești în domeniu fiind astfel cunoscute și apreciate nu numai în țară, ci și în străinătate.⁶²³

Pe baza rezultatelor obținute și publicate, cercetătorii basarabeni au fost onorați cu numeroase premii ale Academiei Române, iar A. Alexe, F. Carcea, N. Doniță și V. Leandru au devenit membri ai Academiei de Științe Agricole și Silvicultură din România.

Bibliografie

1. Bolea V. *Domnul doctor inginer Vadim Leandru la 85 ani*. În: Revista de Silvicultură și Cinegetică, anul XV, nr. 27, 2010.
2. Doniță N., Biriș I. *Contribuții ale unor silvicultori basarabeni la dezvoltarea științelor silvice în România*. În: Bucovina Forestieră, nr. 18(2), 2018, p. 182-190.
3. Drăgoi M. *În memoriam: Filimon Carcea (1925-2019), membru al Academiei de Științe Agricole și Silvicultură*. În: Bucovina Forestieră, nr. 19(1), 2019, p. 93-94.
4. Duca Gh. *Marea unire din 1918 și consecințele ei pentru dezvoltarea științei și culturii în Basarabia*. Comunicare susținută la sesiunea solemnă „Marea Unire din 1918” din 28 noiembrie.
5. Marcu M. *La aniversarea profesorului octogenar Nicolae Doniță*. În: Revista de Silvicultură și Cinegetică, anul XV, nr. 27, 2010.
6. Oleinici N. *În memoriam: Dr. ing. Igor Ceanu*. În: Bucovina forestieră/Revistă de silvicultură și științele mediului, volumul 8(1), 2000.

⁶²³ Oleinici N. *În memoriam: Dr. ing. Igor Ceanu*. În: Bucovina forestieră/Revistă de silvicultură și științele mediului, volumul 8(1), 2000.

**PERSONALITĂȚI NOTORII DIN DOMENIUL GEOGRAFIEI ÎN VEDEREA
STUDIERII PATRIMONIULUI NATURAL ȘI ANTROPIC
DIN CADRUL BASARABIEI**

Vasile MAXIM,
dr. în geografie, conf. univ.
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău
Dionisie BOAGHIE,
dr., conf. univ.
Universitatea Agrară de Stat din Moldova
Ion DANILESCU,
dr. în geografie,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

Summary

The paper highlights the most important personalities in the field of geography who were concerned with studying the natural and anthropic heritage of Bessarabia. The authors highlight notorious personalities from the Russian geographical school of the 19th century as well as tops of Romanian geography from the interwar period concerned with the study of natural and anthropic resources within Bessarabia. A special place belongs to the post-war period of studying the geographical heritage by elucidating the most important geographical scholars of academic and university profile.

Keywords: *heritage, natural resources, anthropogenic, landscape, landscape, urban settlements, regions*

În prezentul articol sunt evidențiate cele mai importante lucrări în vederea cercetării mediului natural și antropic din cadrul Basarabiei. Sub aspect retrospectiv, interesul cunoașterii spațiului geografic dintre Prut și Nistru se amplifică în contextul expansiunii Imperiului țarist în cadrul Europei, în general, și în Basarabia, în particular.

Prima încercare statistică de factură economico–geografică, cu referință la spațiul geografic al Basarabiei, aparține cercetătorului rus E. Ziablovski (1815), care întreprinde împărțirea teritoriului în nouă ținuturi și include date statistice despre numărul de locuitori și densitatea populației din cadrul unor așezări cu specific comercial al mărfurilor și produselor agricole.

Un exemplu elocvent poate servi caracterizarea teritoriului Basarabiei de către ofițerul armatei țariste Piadîșev în anul 1821, prin întocmirea hărții cu titlul «Бессарабская область» în lucrarea „Atlasul Geografic al Imperiului Rus”. Interesul strategic militar pentru spațiul geografic al Basarabiei se explică prin interesul Rusiei Imperiale la zona balcanică și gurile

Dunării aflate sub controlul Imperiului Otoman. Descrierea teritoriului se realiza sub aspectul prezenței peisajelor naturale și antropice, valorificate în timp și spațiu de către activitatea colonială expansionistă, prin modificarea etnosului românesc autohton, cu noi elemente etnice coloniale, în special în zona de Nord și Sud a Basarabiei.

În anul 1848 geograful rus K. Arseniev în lucrarea „Statisticeskie ocerki Rosiiskoi Imperii” pentru prima dată scoate în evidență potențialul agricol al Basarabiei, cu referință la producția de cereale, fructe, legume, viță-de-vie, tutun. Sunt evidențiate centrele comerciale din zonele de Nord, Centru și Sud, dominate de anumite specializări agricole.

Geograful militar A. Zașciuk la fel este preocupat de potențialul agricol, dar scoate în evidență populația și așezările în contextul existenței unor rețele de drumuri terestre, fluviale și porturile navale. Autorul caracterizează etniile acestui ținut și face o diferențiere statistică dintre etnosul omogen dominant românesc din anul 1817, care se cifrează în jur de 482,6 mii de locuitori și 990,2 mii de locuitori în anul 1862, unde eterogenitatea etnică se resimte prin prezența germanilor, bulgarilor, găgăuzilor, rutenilor și a rușilor.

De menționat că majoritatea cercetătorilor ruși din perioada sec. XIX recunoșteau apartenența populației autohtone la cultura etnolingvistică românească, dar odată cu apariția statului român modern de la 1859 și lupta pentru independență de la 1878, politica Imperiului țarist se modifică prin crearea obstacolelor vamale, comerciale și de schimburi interculturale. Rusificarea mediului autohton se aprofundează prin scoaterea limbii române din biserici, școli și administrație publică locală.

Spre sfârșitul sec. XIX, Zamfir Arbore publică lucrarea „Basarabia în secolul XIX”, editată la București în anul 1898. Autorul evidențiază peisajul silvic natural prin descrierea formelor de relief din bazinul sudic al Răutului, până la Valul lui Traian, remarcând dealul Măgurei ca o componentă majoră a Codrilor Bâcului. De asemenea, face referire și la rețeaua hidrografică a râurilor Răut, Ichel, Bâc și Botna. Harta din figura 1, efectuată în baza datelor lui Zamfir Arbore, scoate în evidență marginile Codrilor și reprezintă o primă încercare de regionare geografică, având ca punct de reper elementul orografic.

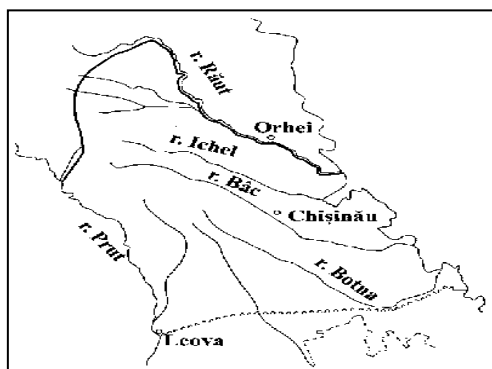

Fig. 1. Limitele Codrilor Bâcului (după descrierea lui Z. Arbore, 1898).

În anul 1929, T. Porucic publică lucrarea „Relieful teritoriului dintre Prut și Nistru” , în cadrul căreia se scoate în evidență „Harta Regiunii Basarabiei în limitele Țării Românești”, unde sunt indicate hotarele Podișului Codrilor și văile râurilor din acest spațiu estic al României interbelice (fig. 2.). În lucrarea menționată, din Regiunea Podișul Codrilor sunt descrise:

- zona Codrilor Nistrului, cu subzona Ciulucului;
- zona centrală înaltă;
- zona culmilor secundare.

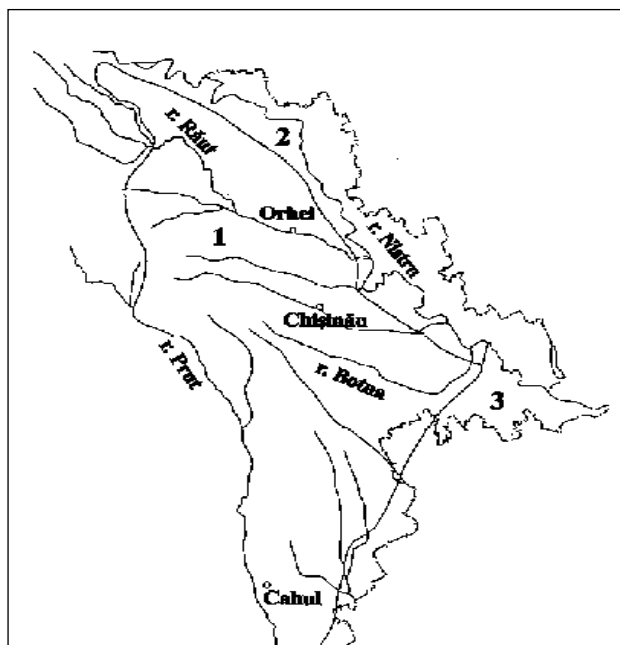

Fig.2. Limitele Masivului Central (fragment, după T. Porucic, 1929).
1. Masivul Central; 2. Valea Nistrului; 3. Bazinul Mării Negre.

O amprentă deosebită în studierea teritoriului Basarabiei a fost lăsată de către părintele geografiei românești, Simion Mehedinți, în lucrarea sa de excepție „Terra: introducere în geografie ca știință” în cadrul volumului I, unde sunt caracterizate și demonstrate meandrele fascinante ale Nistrului, analogic comparat cu valea Rinului⁶²⁴. Fiind considerat un geograf cu o pregătire minuțioasă în cadrul școlilor geografice franceze și germane, în lucrarea sa „Terra: introducere în geografie ca știință”, aduce mulțumiri magiștrilor Fr. Ratzel, Ferdinand von Richthofen și Vidal de la Blache, care și-au lăsat amprenta profundă în pregătirea și modelarea sa ca savant de excepție. La cele afirmate menționăm că geograful rus Al. Serebrenikov amintește că unul din primii savanți ai lumii, care utilizează metoda sistemică de cercetare, este

⁶²⁴ S. Mehedinți. Terra: introducere în geografie ca știință. Vol. I, p. 126-128.

Simion Mehedinți, opera căruia nu a fost tradusă într-o limbă de circulație internațională, fapt care l-a ținut în umbră, nefiind cunoscut în pionieratul său de cercetare sistemică.

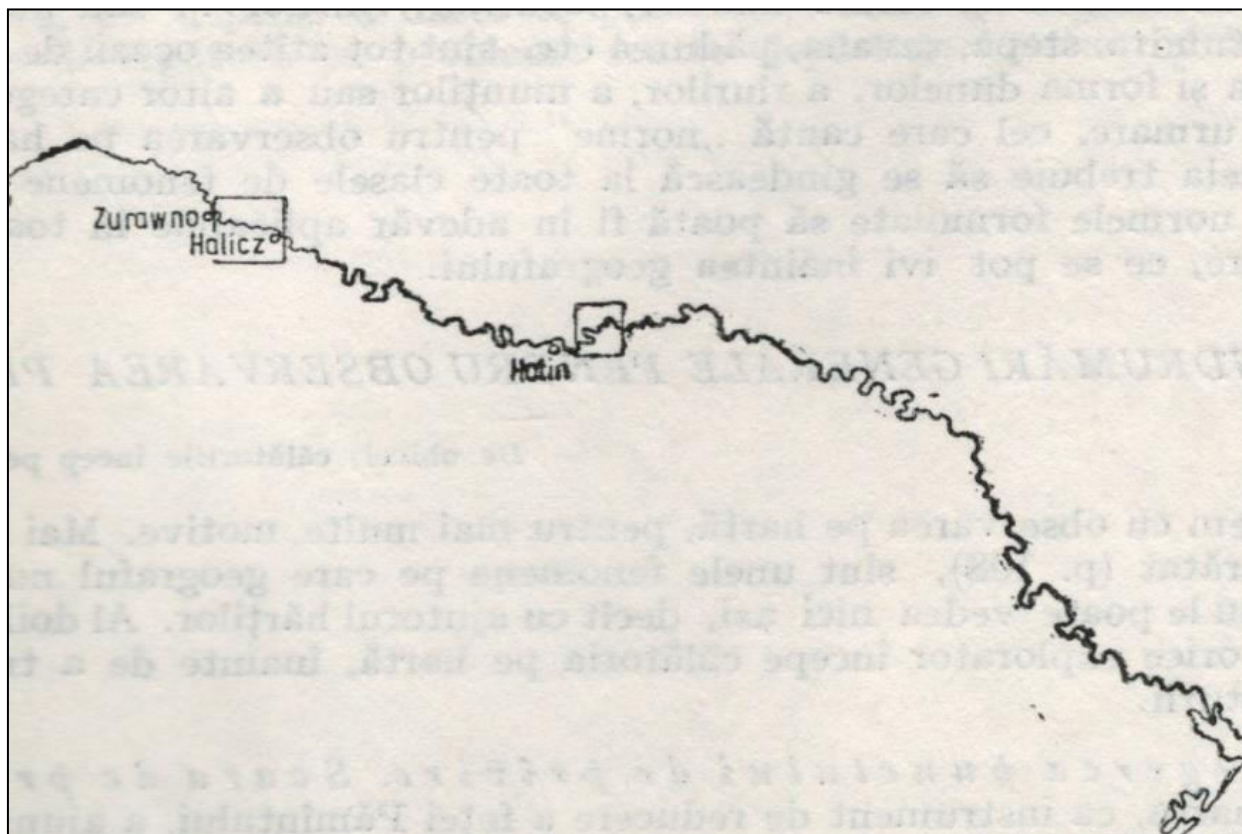

Fig. 3. Cursul Nistrului (după Simion Mehedinți, lucrarea „Terra...”, p.126-128).

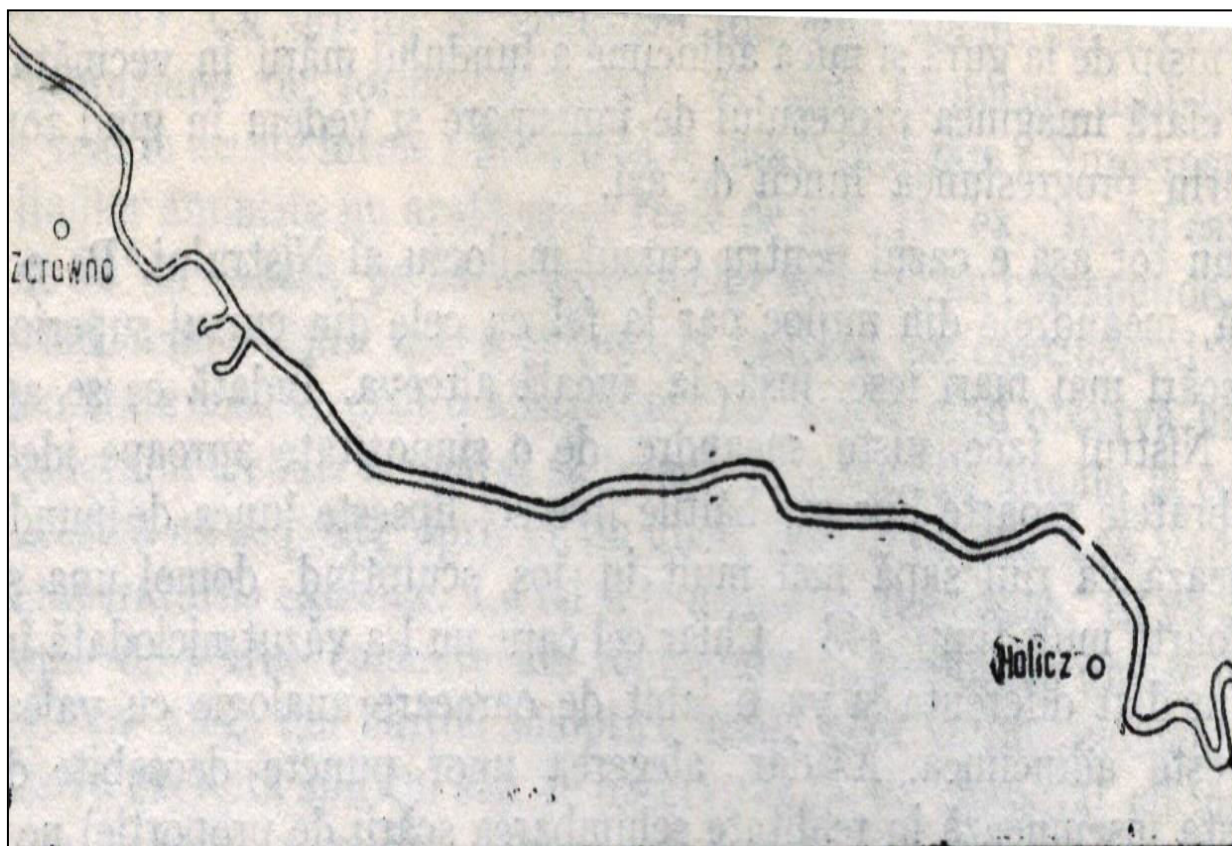

Fig.4. Regiunea Nistrului spre vest de Halicz (după Simion Mehedinți, lucrarea „Terra...”, p. 126-128).

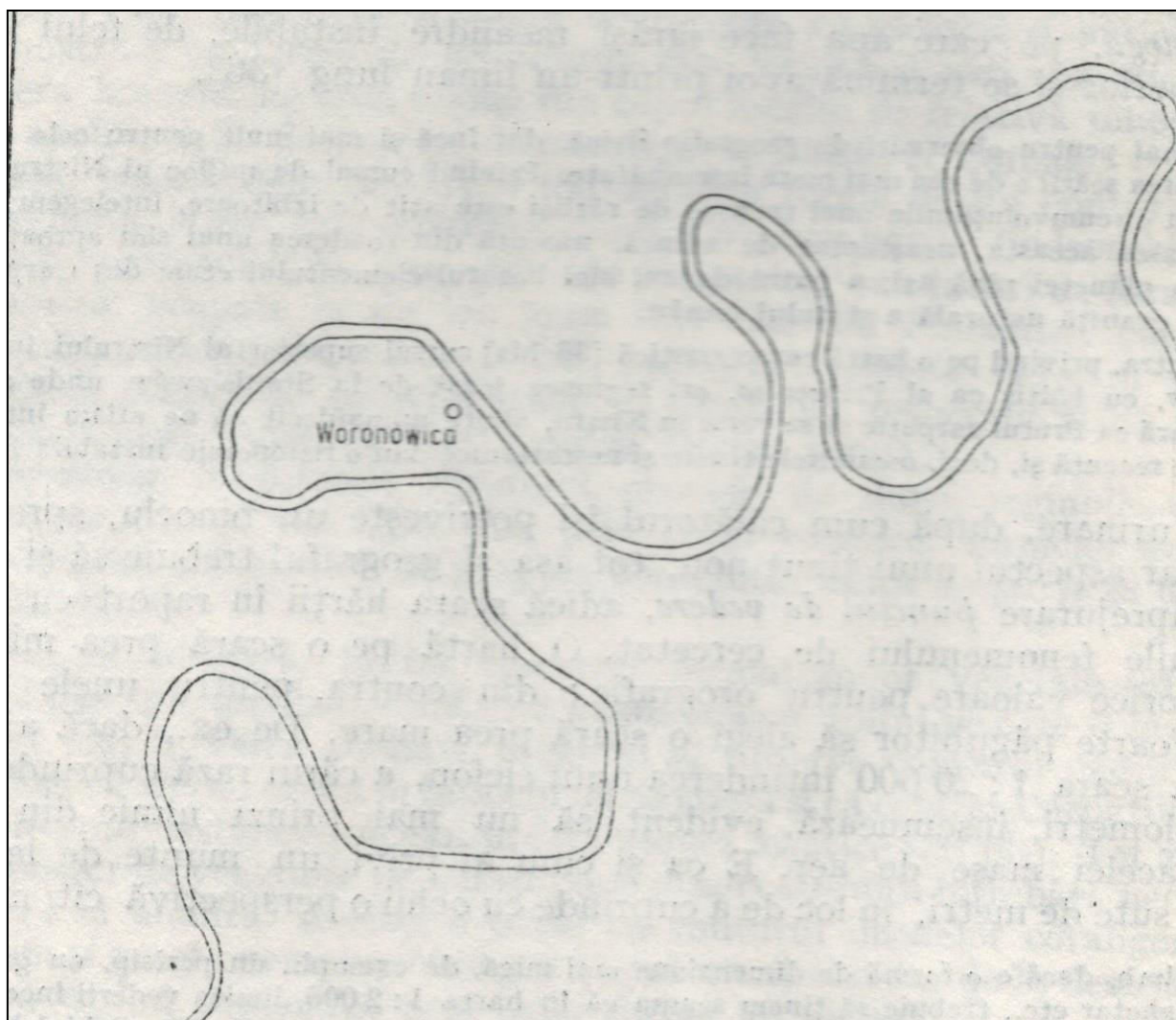

Fig. 5. Regiunea Nistrului de la est de Hotin (după Simion Mehedinți, lucrarea „Terra...”, p. 126-128).

În această perioadă apar lucrări istorico-geografice cu un conținut social-economic, ca de exemplu, P. Enculescu „Descrierea Sudului Basarabiei”, T. Bulat „Moldova dintre Prut și Nistru”, St. Ciobanu „Basarabia”. În anul 1929 apare revista „Albumul statistic al agriculturii României”, în care este prezentat și teritoriul dintre Prut și Nistru. În cadrul Enciclopediei României, editată în anul 1938 în patru volume, este caracterizat sub aspect geografic, teritoriul Basarabiei cu potențialul său natural, etnocultural și social-economic.

Un reprezentant remarcabil al școlii geografice românești originar din Basarabia (județul Soroca), a fost Gheorghe I. Năstase (membru al Sfatului Țării), care a activat în perioada interbelică la catedra de geografie a Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași. Domnia sa a dezvoltat direcția cercetărilor de geografie umană și, totodată, a inițiat direcția cercetărilor de geografie istorică.

Perioada postbelică este marcată de un tragism și în contextul modificării hărții politice a Basarabiei prin pierderea județelor Ismail, Cetatea Albă și Hotin. Astfel, o bună parte din

patrimoniul cultural (cetățile istorice Hotin, Ismail) și natural (litoralul maritim și fluvial dunărean), trece pe nedrept sub controlul Ucrainei. Reminiscențele mutilării Basarabiei prin deposedarea de resursele naturale și antropice profunde sunt vizibile până în prezent pe hărțile fizico-geografice și social-economice ale Republicii Moldova.

În anul 1955, Vera Verina și Valentin Iacovlev publică un studiu cu titlul „Condițiile naturale ale R.S.S. Moldovenești”, unde este prezentată harta Republicii Moldova cu denumirea „Împărțirea teritoriului R.S.S. Moldovenești în regiuni de landșaft”. Pentru prima dată se realizează împărțirea zonei naturale silvice Codrii în patru raioane în baza variabilelor climatice și geomorfologice. Meritul savantului geograf Vera Verina rezidă și în faptul că este considerată prima cercetătoare speolog din cadrul Republicii Moldova, care organizează expediții de amploare în peștera „Emil Racoviță” în perioada anilor '70 ai sec. XX, ce se soldează cu o descriere profundă reflectată în presa perioadei respective.

Un alt savant notoriu cu pregătire profesională în domeniul analizei patrimoniului resurselor naturale silvice este Tatiana Gheideman, care împreună cu colaboratorii săi publică în anul 1955 schema naturală de regionare a Codrilor, având drept criterii și variabile geobotanice.

Patrimoniul natural din cadrul Republicii Moldova a fost studiat la nivelul Sectorului de Geografie din cadrul Academiei de Științe de către colaboratorii Laboratorului de Landșaftologie și Climatologie Vasile Proca, Grigorie Voinu, Mihail Bolfos, Dumitru Roșcovan, Tatiana Constantinov, Maria Nedalcov-Ciubotaru.

Un aport considerabil la cercetarea patrimoniului natural l-au adus și cadrele didactice ale Facultății de Geografie, și anume I. C. Goraș (1968), în lucrarea „Landșaftele Moldovei de pe malul stâng al Nistrului”, N. L. Râmbu cu una din lucrări „Condițiile și resursele naturale a Republicii Moldova”, Valentin Sofronie cu multiple lucrări de cercetare în domeniul climatologiei.

Un important cercetător al resurselor naturale și antropice din cadrul Basarabiei a fost Lev Berg (1876-1950), născut în orașul Tighina în familia unui notar. În 1894 a absolvit liceul din orașul Chișinău, iar în 1898 este absolvent al Facultății de Geografie din cadrul Universității de Stat din Moscova. Este angajat în calitate de profesor de geografie la Universitatea de Stat din Sanct-Peterburg și de colaborator al diferitor structuri academice de cercetări ale mediului geografic. Aduce o mare contribuție în dezvoltarea geografiei fizice, istorice, social-economice. Notorietatea deosebită în dezvoltarea științelor geografice se reflectă în acordarea titlului științific de academician.

În lucrarea publicată în anul 1918 (ce purta o amprentă prorusă), „Bessarabia. Strana – liudi – hozeaistvo”, se remarcă o analiză geografică complexă a spațiului Basarabiei, prin caracterizarea resurselor naturale și antropice. Sunt evidențiate tradițiile etnografice, ramurile

agriculturii. Se utilizează cifre și date privind extinderea suprafețelor agricole ocupate cu anumite culturi, inclusiv cu porumb, viță-de-vie și tutun în zona centrală și de sud.

La fel este reflectată în respectiva lucrare și producția unor culturi mai puțin răspândite, ca de exemplu, inul, cânepa, culturile eter-oleaginoase. Destul de aprofundat sunt analizate în lucrare așezările urbane ale Basarabiei, rețelele de transport, inclusiv rețeaua de căi ferate și cele fluviale. După nivelul său științific lucrarea dată întrece cu mult pe cele ale predecesorilor săi, semnate de A. Zașciuc și N. Moghileanski.

O altă lucrare a lui L. Berg („Naselenie Besarabii...”) este consacrată diferitor aspecte etno-demografice ale populației acestui ținut. Un merit incontestabil îl deține și prin faptul introducerii și utilizării termenului de „landșaft” (preluat din germană) în mediul de cercetare geografic al școlii ruse. Până în prezent, termenul în cauză este utilizat ca unitate taxonomică de majoritatea geografilor, care analizează în descrierea ierarhică elementele naturale și antropice din mediul geografic, cu referință la persoanele enunțate mai sus. Un termen alternativ este „peisajul geografic”, utilizat în cadrul școlii geografice românești, fapt care demonstrează o înțelegere și accesibilitate taxonomică, atât la nivel științific, cât și la nivel de contemplare de către elevi și studenți (piesaj urban, peisaj silvic, peisaj agricol etc).

Perioada postbelică în contextul dezvoltării științei geografice, este legată de Macarie Radu, care deține funcția de decan al Facultății de Geografie, la fel și de conducător al Sectorului de Geografie din cadrul AȘM. Este autorul mai multor lucrări de geografie economică, în cadrul cărora se realizează regionalizarea economico-geografică a Republicii Moldova sub aspect de specializare ramurală. Cele mai importatne lucrări ale acestuia sunt „Geografia RSS Moldovenești” (1961) și „Monografia geografică complexă a Moldovei” (1970), în cadrul cărora se evidențiază aspectul istorico-geografic, patrimoniul natural, socioeconomic și cultural.

Una dintre cele mai mari realizări ale geografiei naționale din Republica Moldova, pe parcursul anilor '70 ai secolului trecut, este editarea Atlasului geografic (1978), prima lucrare distinsă cu Premiul de Stat al R.S.S. Moldovenești în domeniul științei și tehnicii. Atlasul conține hărți ce reflectă cadrul natural și socioeconomic.

În urma cercetărilor efectuate, în vederea modificării schimbărilor mediului înconjurător sub influența activității omului, în cadrul Sectorului de Geografie al AȘM a fost elaborat un proiect științific de mare amploare „Proгноza schimbărilor posibile ale mediului înconjurător sub influența activității umane” (1986). Un aport considerabil l-au adus Aurel Stejaru, Mihail Pozdârcă și angajații laboratorului de Geografie Economică, în cadrul căruia un subiect de cercetare revenea problematicii „Impactului rețelelor și al mijloacelor de transport asupra componentelor mediului înconjurător”.

O amprentă importantă în vederea dezvoltării geografiei l-a lăsat savantul Sezont Ciubară, care lansează seria de Geografie Umană Regională a Statelor Lumii, ce servesc și astăzi drept un Patrimoniu Cultural-Educațional de carte pentru generația tânără din cadrul instituțiilor de învățământ ale Republicii Moldova.

Bibliografie:

1. Arbore Zamfir, *Basarabia în secolul XIX*, București, 1898.
2. Berg L.S. Bessarabia. Strana – Liudi – Hozeastvo., Petrograd: Ed. Ogni, 1918.
3. Mehedinți Simion. *Terra: introducere în geografie ca știință*, vol. 1. . București, 1994.
4. Bolfos M. *Landšaftnoe cartografirovanie zemeli drevneopolznevnyh sclonov dlj celei meliorații (na primere Moldavskoi SSR)*. Rezumatul tezei, Tbilisi, 1983.
5. Gejdeman T.I. i dr. (1955), *Osobennosti prirodnyh uslovii Codr.* Moscva; Ed. In-ta geografii AN SSSR, vyp. 4, 1955.
6. Goraș I.C. *Landšafy pridnestrovsco go levoberejia Moldavii*. Lvov: Ed. Tiraspoliscaia gostipografia, 1968.
7. Porucic T. *Relieful teritoriului dintre Prut și Nistru*, tom LVIII. București: Ed. Cartea medicală, 1929.
8. Proca V.E. Landšaftnaia haracteristica zemeli gyrtopov. În: *Landšaftnye issledovania Moldavii*, Edit. Chișinev, 1970.
9. Proca V.E. *Budușcee prirody agropromyšlenogo raiona Moldavii*. Chișinev: Ed. Știința, 1983.
10. Râmbu N.L. *Prirodno - geografičescoe raionirovanie Moldavskoi SSR dlea țelei seliscogo hoziaistva*, autoreferat. Moskva, 1974.
11. Ungureanu Al. *Republica Moldova – scurtă prezentare geografică*, Terra, nr. 1-2, București, 1992.
12. Verina V.N., Iacovlev V.M. Condițiile naturale ale RSS Moldovenești. Chișinău: Ed. Școala sovietică, 1955.
13. Voinu G.I. Analiz landšaftnoi structury dlea prirodnogo raionirovania. Culegerea: *Landšafy Moldavii i ih raționalinoe ispolizovania.*, Chișinev: Ed. Știința, 1987.
14. ***, *Atlas Moldavskoi SSR.* , Moskva, Ed. Glav. Upr. Geod. I cartog. Pri SM SSSR, 1978.
15. ***, *Sovietskii Soiuz*, T. 22. Moldavia. Moskva: Ed. Mysli, 1970.

SECȚIUNEA IV / Panel IV:

PATRIMONIU ȘI PROCESE ETNICE ÎN SEC. XX-XXI / HERITAGE AND
ETHNICITY FROM THE TWENTY TO THE TWENTY-FIRST CENTURY

**«ИСТОРИЧЕСКАЯ ПОЛИТИКА» КАК ЗНАЧИМЫЙ ФАКТОР
ФОРМИРОВАНИЯ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ И УКРЕПЛЕНИЯ
ГОСУДАРСТВЕННОСТИ (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ)**

Владимир САКОВИЧ

доктор политических наук, профессор
Академия управления при Президенте Республики Беларусь
ORCID://orcid.org/0000-0002-9130-5285

Summary

The article focuses on the need to address the issue of the role of history not only with the aim of objectively studying the historical heritage of the people, but also from the point of view of the “historical policy” of the state. The author considers “historical politics” as a mechanism for strengthening and developing state sovereignty, influencing the development of national identity. The complexities and features of approaches to the formation of “historical politics” are considered in the article on the example of the Republic of Belarus.

Key words: *history, politics, identity, statehood, sovereignty*

Одним из важнейших факторов становления и укрепления государственности является государственная «историческая политика», рассматриваемая в качестве системы научных знаний «приемлемого для государства и общества образа прошлого»⁶²⁵ и практических мер внутреннего и внешнего характера, направленных на укрепление суверенитета.

Подходы к подаче и трактовке истории, в контексте которых формируется «историческая политика», являются принципиальными особенно в современный период глобальной нестабильности мирового развития и попыток определенных сил и стран через искажение истории влиять на суверенитет и политику независимых государств⁶²⁶. В этой

---

⁶²⁵ Историческая политика современной России // <https://histrf.ru/biblioteka/b/istorichieskaia-politika-sovremennoi-rossii> (дата обращения – 9.03.2021 г).

⁶²⁶ Sakovici V. *Procesele globale in lumina modernă*. Institutul de relații Internaționale din Moldova. Chișinău, 2014. 326 с.

ситуации «историческую правду» надо извлекать на свет Божий аккуратно и с благими целями, а не для того, чтобы сеять раздор и ненависть между людьми и народами⁶²⁷. У истории надо учиться, но извлекать исторические уроки надо умеючи. Результаты «политики через историю и прошлое» и об исторических уроках мы рассмотрим на примере Республики Беларусь.

Актуальность изучения подходов к проблеме выстраивания «исторической политики» заключается в том, что изучение и осмысление истории – лучшее средство народного самосознания и воспитания. На основе понимания национальной истории происходит формирование этнической идентичности. Данная идентичность является в свою очередь результатом связи индивидуума с историческим прошлым этнической общности, к которой он принадлежит, и ее осознанием. Она включает в себя два равнозначных компонента: когнитивный (познавательный), определяющий познания об исторических и культурных особенностях своего народа. «Белые пятна» истории, которые мы стремимся ликвидировать, – это белые пятна культуры, белые пятна нравственности; и аффективный (эмоциональный, экспансивный), дающий эмоциональный отклик на принадлежность к членству в группе. Перефразируя известное выражение Карамзина, с полным правом можно сказать: знать историю – это для каждого человека, по крайней мере знать цену свою».

После объявления независимости и до настоящего времени в Республике Беларусь не прекращаются дискуссии о наиболее приемлемой версии национальной истории, о правомерности тех или иных научных взглядов на историю Беларуси. Основная причина этих дискуссий связана с особенностями исторического прошлого Беларуси. После исторически известных княжеств – Полоцкого, Турово-Пинского и других менее известных (но не менее важных для истории страны) Беларусь традиционно формировала свое национальное самосознание находясь в составе имперских образований: Великого княжества Литовского, унии Великого княжества Литовского с Королевством Польским – Речи Посполитой, Российской империи, Советского Союза.

Вторая особенность исторического прошлого Беларуси проявляется в том, что через территорию белорусских земель проходила и, по-прежнему, проходит линия раздела между крупнейшими цивилизациями (восточно-христианской и западно-христианской),

⁶²⁷ Историческая политика современной России // <https://histrf.ru/biblioteka/b/istorichieskaia-politika-sovremennoi-rossii> (дата обращения – 09.03.2021 г).

мировыми религиями (православием и католицизмом), геополитическими группировками и центрами силы (евразийской и европейской, Россией и коллективным Западом) и т. д.

Таким образом, путь к формированию государственности нашей страны имеет многовековую историю: от средневековых раннефеодальных образований, объединенных впоследствии Великим княжеством Литовским, до нынешней суверенной Республики Беларуси. Длинный исторический путь, который прошла Беларусь, был непростым, со множеством политических и исторических коллизий, нередко печальных для страны и народа. Особенно трагичным было массовое навязывание белорусам образов и стандартов империй, в которых она находилась. Значительное воздействие на нее оказывали процессы, результатом которых являлась попытка стирания культурных границ и национальных особенностей белорусов, а также унификация ее культуры, что приводило к размыванию у белорусов этноидентификационных черт.

Поэтому, в белорусском обществе на протяжении столетий, в том числе и в настоящее время, сосуществуют диаметрально противоположные подходы не только к оценке основных этапов и событий белорусской истории, но и к вопросам национально-государственного строительства, выбору государственного языка, определению интеграционных перспектив и внешнеполитического вектора развития.

В условиях определенной фрагментарности духовно-культурного пространства Беларуси и самосознания народа историческая наука превратилась в арену борьбы не только у представителей исторических школ и направлений, но и у политических сил, власти и оппозиции. Вопрос о том, какие события нужно отмечать, каких героев чествовать, которые еще не так давно лежали в научно-исторической сфере, стали переходить в политическую плоскость. Дискуссии среди ученых, интеллигенции, различных социальных групп населения продолжаются, приобретая иногда непримиримые черты.

Белорусские ученые выделяют три современных этапа формирования исторической политики независимой Беларуси⁶²⁸.

Первый этап – период эволюции исторической политики Беларуси начался в конце 1980-х гг., т. е. еще до распада СССР. Он продолжался до проведения общенационального референдума в 1995 г. Характерной чертой данного периода является попытка построения белорусской этнической идентичности при помощи расширения использования

⁶²⁸ Шадурский В. Г. Историческая политика в Республике Беларусь: этапы развития и версии интерпретации прошлого // Международные отношения и внешняя политика, науч. сборник. Вып. 5. Минск, 2014. 160 с. // <http://elib.bsu.by/handle/123456789/108573> (дата обращения – 12.02.2021 г.).

белорусского языка, создания национально ориентированной концепции изучения прошлого Беларуси и т. д. Важнейшей вехой в истории современной Беларуси стало принятие 27 июля 1990 г. Верховным Советом БССР «Декларации о государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики». Декларация провозгласила «полный государственный суверенитет Республики Беларусь как верховенство, самостоятельность и полноту государственной власти республики в границах ее территории, правомочность ее законов, независимость республики во внешних отношениях»⁶²⁹.

В январе 1990 г. был одобрен Закон «О языках в Белорусской ССР». В соответствии со ст. 2 единственным государственным объявлялся белорусский язык⁶³⁰. В целом в первые годы независимости наиболее серьезные преобразования коснулись исторической сферы: определение основополагающих ценностей, исторических и культурных символов и мифов белорусского народа. На данном этапе историческую политику молодого белорусского государства можно назвать либеральной. Правительство, занятое неотложными политическими и социально-экономическими проблемами, гораздо в меньшей степени стремилось контролировать содержание новых школьных учебников, тематику диссертационных исследований и т. д.

На первом этапе представители государства пытались вести активный диалог по широкому спектру исторических проблем с учеными-обществоведами, публицистами, а также представителями общественных объединений. Особенно быстрыми темпами шел процесс внедрения белорусского языка и национальной истории в систему образования и даже в систему государственных органов власти и управления. Из собственных воспоминаний приведем следующее: будучи первым руководителем государственного контрольного органа независимой Беларуси – Контрольной палаты Республики Беларусь с момента ее основания (апрель 1992 г.), я ввел все делопроизводство в ней на белорусском языке, что положительно было воспринято общественностью. Данный переход на государственный язык не вызвал сложностей или каких-либо возражений и в самой Контрольной палате (несмотря на ее различный в этническом отношении состав). В результате все 5 лет существования этого контрольного органа делопроизводство велось на белорусском языке.

629 О государственном суверенитете Белорусской Советской Социалистической Республики: декларация Верховного Совета БССР от 27 июля 1990 г. № 193-XII. URL: КонсультантПлюс: Беларусь 3000 / ООО «Юрспектр», Нац. центр правовой информ. Республики Беларусь. Минск, 2014.

630 Там же.

В 1991 г. Министерство образования Республики Беларусь учредило комиссию по разработке новой концепции исторического образования под руководством профессора М. Бича, которая к 1993 г. представила основные направления концепции исторического образования⁶³¹. С 1993 г., согласно этой концепции, ученики 4-го класса впервые начали изучение отдельного курса по истории Беларуси, где с новых позиций анализировались наиболее яркие события истории белорусских земель. Объем учебного времени, выделяемого на преподавание белорусской истории, увеличился в несколько раз.

Следует заметить, что споры вокруг интерпретации исторических событий наряду с проблемами языковой политики способствовали мобилизации белорусской этнической идентичности и оказали влияние на общественно-политические процессы в Беларуси.

Второй период начался после утверждения решений общенационального референдума 1995 г.⁶³² и продолжался до начала 2000-х гг. Так, на основе результатов референдума была утверждена иная государственная символика, отличающаяся от советской лишь некоторыми второстепенными деталями, русский язык получил статус государственного, а также одобрены подходы Президента страны, направленные на экономическую интеграцию с Российской Федерацией. Поэтому данный этап характеризуется политическим курсом Беларуси на создание Союзного государства Беларуси и России. В результате наметился отход от политики национально-государственного строительства на этнической основе, что проявилось в расширении использования русского языка, сокращении государственной поддержки национальной версии белорусской истории и т. д.

Начало третьего периода в исторической политике Беларуси связано с серьезными разногласиями по поводу интеграционных перспектив, возникшими между белорусским и российским руководством в начале 2000-х гг.⁶³³. Это событие запомнилось общественности призывом Президента России В. В. Путина «отделить мух от котлет» в двухсторонних отношениях. Однако экономические конфликты между Минском и Москвой, происходившие с определенной регулярностью, не приводили к разрыву союзных отношений, к отказу от проекта «Союзного государства Беларуси и России», а

⁶³¹ Бич М. В. Аб нацыянальнай канцэпцыі гісторыі гістарычнай адукацыі ў Рэспубліцы Беларусь // Беларускі гістарычны часопіс. 1993, № 1, с. 15–24.

⁶³² Республиканский референдум 14 мая 1995 года // Центральная комиссия Республики Беларусь по проведению выборов и национальных референдумов.

⁶³³ Путин и Лукашенко вновь обсудят, каким должен быть Союз // <https://www.vesti.ru/article/2363411> (дата доступа – 21. 02.2021 г.).

также от других проектов евразийской интеграции во главе с Россией. Вместе с тем, надо констатировать, что и строительство Союзного государства не продвинулось.

Данные отношения на этом этапе усилили стремление белорусского руководства укрепить суверенитет страны путем реализации *многовекторной внешней политики*, формирования независимой политической идентичности белорусов. Было отчетливо заявлено о том, что интересы Беларуси и России, хотя и совпадают по многим направлениям, но не являются тождественными.

В дальнейшем руководство Беларуси понимая, что укрепление независимости не может обойтись без исторического подтверждения белорусской государственности, стало более выразительно проводить четкую историческую политику, направленную на идентификацию белорусского этноса, на доказательства закономерности возникновения и развития независимого белорусского государства. Как следствие, наметился заметный сдвиг власти в сторону национальной версии белорусской истории, который также был продиктован реальными задачами укрепления независимости страны.

Для уточнения исторической политики была создана Государственная комиссия по подготовке и изданию учебников и учебных пособий по социально-гуманитарному циклу, перед которой «были поставлены конкретные задачи»: «удалить из системы белорусского школьного и высшего образования изданные в 1992–1995 гг. учебники и учебные пособия по обществоведческим дисциплинам, все то, что натворили в постперестроечное время определенные деятели в сфере отечественной и мировой истории»⁶³⁴. Конкретизируя ситуацию в данной области, Глава белорусского государства отметил: «Все перевернули, исказили, живого места не оставили. И как результат – существенное ухудшение школьных и вузовских учебников»⁶³⁵.

Начиная с 1997 г. стали выходить учебники и учебные пособия нового поколения, авторы которых стремились избегать «радикализации исторического прошлого Беларуси». Кроме того, с учетом новых государственных подходов стали выходить в свет обобщающие труды по истории Беларуси, в том числе энциклопедического характера, подготовленные учеными Института истории Национальной академии наук Беларуси, преподавателями ведущих вузов республики.

Однако этого оказалось недостаточно. Сохранялось множество противоречивых мифов, подтасовок фактов и политизированных инсинуаций о белорусской истории. В учебных заведениях сложилась парадоксальная ситуация, когда почти каждый

⁶³⁴ Лекция «Исторический выбор Республики Беларусь» в БГУ, 14 марта 2003 г. // Официальный интернет-портал Президента Республики Беларусь.

⁶³⁵ Там же.

преподаватель, преподносил «свою» историю («что ни преподаватель, то своя «история»⁶³⁶, то есть исторические события трактовались в соответствии с личными взглядами и уровнем исторического образования. Наряду с этим в Беларуси ни у кого не вызывало сомнения то, что уроки истории и накопленный народом исторический опыт должны плодотворно и творчески использоваться для укрепления молодой государственности, для решения проблем настоящего и будущего⁶³⁷.

Поэтому в начале XXI в. произошло дальнейшее уточнение подходов государственной политики как в сфере национального строительства Беларуси, так и в исторической политике в целом. Их суть заключалась в том, что белорусское руководство твердо заявило о приверженности многовекторной внешней политике и важности изучения исторического прошлого Беларуси для формирования этнического / национального самосознания белорусов. Все это, безусловно, способствовало консолидации белорусского общества на основе утверждения идеалов и принципов дальнейшего укрепления независимости страны.

В современный период развития Беларуси в рамках проведения государственной исторической политики в стране сформирована идеология белорусской государственности, которая базируется на традициях, культуре и славной истории белорусского народа, на понимании ценности и уникальности каждого периода белорусской истории для процесса формирования нации и становления белорусского государства. Во всех государственных образованиях, в которых в прошлом находился белорусский народ, он имел свою историю. На территории Беларуси соприкасались и переплетались различные социокультурные типы, цивилизации Запада и Востока. Объективные условия, но в большей степени направленная политика – попытки навязать жителям белорусских земель свои социокультурные ценности и политические институты существенно сказались на особенностях белорусской этнической идентичности⁶³⁸.

Несмотря на эти процессы, у белорусов сформировались представления об особой цивилизационной миссии Беларуси. Фактически, на белорусских землях постоянно происходили процессы адаптации западных проектов к реалиям русского мира, сближая позиции Запада и России. В качестве примера отметим, что образование, военное дело, искусство, книгопечатание были восприняты нашими предками на Западе и затем

⁶³⁶ Там же.

⁶³⁷ Там же.

⁶³⁸ Тихомиров А. В. *Внешняя политика Республики Беларусь в 1991–2011 гг.* Минск: Право и экономика, 2014.

адаптированы к местной традиции. Впоследствии именно с белорусских земель они двигались дальше на Восток и в центр России⁶³⁹.

При этом белорусы категорически не согласны с представлением о Беларуси как «мосте между Востоком и Западом». В историческом прошлом (и даже не совсем далеком) данное противостояние всегда для Беларуси и белорусского народа заканчивались трагически. В течение столетий по ней многократно продвигались армии различных воюющих государств⁶⁴⁰.

Особенность цивилизационной миссии Беларуси видится в том, что она имеет тесную историческую связь с обоими геополитическими полюсами (Западом и Востоком), являясь при этом не мостом, а региональным порталом взаимопроникновения, точкой объединения возможностей регионов.

Ход исторических событий, в том числе войн и конфликтов, наложил отпечаток на характер белорусского народа. Белорусы стали больше думать об изменении неблагоприятных тенденций развития ситуации противостояния Востока с Западом, дискусируются различные стратегии преодоления кризисных явлений. Налицо и мобилизация народа, направленная на решение сложнейших национальных и государственных задач. Белорусы понимают, что славная история их народа является важным ресурсом укрепления независимости Беларуси. Эта идея является привлекательной для современного молодого поколения, отвечает потребностями современной внутренней и внешней политики государства.

Вместе с тем, несмотря на, казалось бы, сформированные подходы к истории Беларуси, в настоящее время идет сложный (иногда довольно конфликтный) поиск путей консолидации общества на основе исторического консенсуса, создания общей идейной платформы, объединяющей наиболее обоснованные оценки и подходы соперничающих интеллектуальных групп, всего общества не только об историческом прошлом, но и о будущем Беларуси. Как отметил Глава белорусского государства «Выбор пути развития, пожалуй, основной предмет споров в нашем обществе»⁶⁴¹. Но, есть надежда, что конфликтующие по вопросу о истории и будущем Беларуси стороны придут к пониманию того, что в современном белорусском обществе к формированию коллективной исторической памяти невозможно прийти без поиска компромиссов, без широкого

⁶³⁹ Шпакоўскі А. *Нацыянальная ідэя. Час Вандэй мінуў* // NAVINY. by: белорусские новости (дата обращения – 18.11.2020).

⁶⁴⁰ Специфика географического положения и истории белорусских земель // <https://textbooks.studio/uchebnik-teoriya-politiki/spetsifika-geograficheskogo-polozeniya-istorii.html> (дата обращения – 10.03.2021 г.).

⁶⁴¹ Лекция «Исторический выбор Республики Беларусь» в БГУ, 14 марта 2003 г. // <https://pandia.ru/text/77/318/11762>. (дата обращения – 9.03.2021 г.).

обсуждения с участием представителей исторической науки и общественности, всего белорусского народа. От того, насколько успешно будет расширяться и укрепляться эта платформа, во многом зависит стабильность в обществе, развитие добрососедских отношений со странами-соседями, с которыми Беларусь связывает не только совместное историческое прошлое, но и будущее.

В заключение отметим, что в XXI веке перед Беларусью стоит важная задача дальнейшего укрепления суверенитета и независимости страны, осуществление которой должно происходить путем укрепления национально-культурной идентичности, которая является цементирующим фундаментом государственности⁶⁴². Большое значение в формировании и сохранении белорусской этнической идентичности имеет не только приобщение личности к исторически выработанным традиционным культурным ценностям, но и их передача последующим поколениям в качестве национального достояния и важнейшего фактора укрепления государственности.

Анализ проблемы формирования коллективной исторической памяти показал, что углубленное изучение исторического прошлого народа, активное и адекватное постижение отечественной истории широкими слоями населения способствует росту национальной идентичности и консолидации граждан страны, снижает угрозу утраты государством своего суверенитета.

⁶⁴² Сакович В. А. *Введение в глобалистику*. Минск: МИТСО, 2014. 300 с.

ЗНАЧИМОСТЬ У МОЛДАВАН БЕЛАРУСИ ЭТНИЧЕСКОЙ И ГРАЖДАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТЕЙ

Елизавета КВИЛИНKOBA,

доктор исторических наук, доцент

Национальная академия наук Беларуси

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-7168-8506>

Summary

This article is the first to study the Moldovan diaspora in Belarus, the features of its formation, the importance of ethnic and civic identities for Moldovans in Belarus. The study was carried out on the basis of the author's field materials collected from the Moldovans of Belarus in 2021. Particular attention is paid to how the Moldovans of Belarus define for themselves the concept of «homeland»? Based on the information contained in the in-depth interviews, it is concluded that Moldovans living in Belarus are fully adapted, regardless of the time of their move. It is noted that, thanks to the national policy pursued by the Republic of Belarus, the ethnic groups living in this country have formed a positive civic identity. The experience of Belarus in this area can serve as a good example for other multi-ethnic states.

Key words: *Moldovan diaspora, Belarus, adaptation, civic identity.*

Любое полиэтничное государство, стремящееся к гармонизации межэтнических отношений, должно быть заинтересовано в создании необходимых условий для национальных меньшинств, которые позволяют им включиться в интеграционный процесс и стать частью гражданского сообщества, независимо от национальной принадлежности. Для этого государству необходимо не только учитывать национальные, культурные и религиозные особенности живущих на его территории этнических групп и общностей, но и адаптировать соответствующие социальные институты к их потребностям. Такая национальная политика позволяет формировать у представителей этнических групп положительную гражданскую идентичность, что создает благоприятную почву для устойчивого развития государства.

Вместе с тем значимым для каждого государства является изучение собственных диаспор и протекающих в их среде процессов, а также оказание им всесторонней поддержки для того, чтобы ее представители могли сохранять свой язык, народную культуру. Это позволяет диаспоре достойно представлять свою этническую общность в стране пребывания и тем самым поднимать имидж своей страны – своей этнической родины.

Молдаване, живущие в Республике Беларусь, являются частью молдавского народа, проживающего за пределами своего государства. Они обладают основными свойственными ему этническими признаками и идентифицируют себя как молдаване. Несмотря на то, что молдавская диаспора в Беларуси небольшая по численности, для нее характерны свои особенности в области адаптации и интеграции.

Целью настоящей статьи является изучение состояния молдавской диаспоры в Беларуси и выявление значимости у них этнической и гражданской идентичностей. Путем углубленного интервью, автором было опрошено в 2021 г. более 30 этнических молдаван, являющихся представителями двух поколений. Для того чтобы понять, как молдаване Беларуси определяют для себя понятие «родина», и наглядно показать их отношение к данному вопросу мы по мере необходимости будем приводить в тексте выдержки из записанных нами интервью.

Процесс формирования молдавской диаспоры в Беларуси можно условно поделить на два периода: советский и постсоветский. Начало формирования молдавской диаспоры в Беларуси относится к 50-м гг. XX в. Наибольшее число молдаван в Беларуси пришлось на 80-е гг. XX в., когда активизировался процесс внутрисоюзной миграции. По переписи 1989 г. численность молдаван в БССР составляла 4964 человек⁶⁴³. После принятия Республикой Беларусь Закона о гражданстве (1991 г.) те молдаване, которые решили остаться в Беларуси, приняли белорусское гражданство.

По данным переписи за 2019 г. в Беларуси зафиксировано 2407 молдаван⁶⁴⁴, то есть формально молдавская диаспора уменьшилась вдвое по сравнению с концом советского периода. Однако на официальных приемах в молдавском посольстве число молдавской диаспоры в Беларуси озвучивается в пределах 5 тыс. человек. Сюда включаются и те молдаване, которые сохраняют молдавское гражданство.

Снижение числа молдаван в Беларуси после развала СССР лишь частично объясняется процессом ремиграции. Данные Министерства статистики и анализа Республики Беларусь, отражающие процессы взаимной миграции населения Беларуси и Молдовы за первые десять лет существования обоих независимых государств (до 2000 г.), свидетельствует о том, что сокращалась как белорусская диаспора в Молдове (примерно на 10–12%), так и молдавская диаспора в Беларуси. Так, в 1991–2000 гг. из общего числа 6194 жителей Республики Молдова, переехавших на жительство в Республику Беларусь,

⁶⁴³ Национальный состав населения Республики Беларусь. Электронный ресурс. <https://www.belstat.gov.by/informatsiya-dlya-respondenta/perepis-naseleniya/perepis-naseleniya-1999-goda/tablichnye-dannye/natsionalnyi-sostav-naseleniya-respubliki-belarus/> (дата обращения – 08.07.2021).

⁶⁴⁴ Итоги переписи-2019: какие национальности живут в Беларуси. Электронный ресурс. <http://www.belmir.by/2020/09/11/итоги-переписи-2019-какие-национальность/> (дата обращения – 08.07.2021).

белорусы составили 2398 человек, или 38%. За этот же период из Беларуси в Молдову переселилось 2626 человек, в том числе небольшое число белорусов (с 1995 по 2000 гг. – 177 человек)⁶⁴⁵. В последующие годы миграционные потоки еще более сократились. По данным консульской службы, которые приводятся в монографии В. А. Саковича, в 2006 г. в Молдову на постоянное место жительства переселилось 49 человек, в 2007 г. – 27 чел., в 2008 г. – 21 чел. Из Молдовы в Беларусь переселилось белорусов и членов их семей в 2006 г. 13 чел., в 2007 г. – 31 чел., в 2008 г. – 25 чел.⁶⁴⁶

В связи с этим следует отметить, что если численность белорусской диаспоры в Молдове сокращалась в основном в результате ремиграции, то уменьшение числа молдаван в Беларуси стало следствием протекавшего процесса добровольной ассимиляции. Эти выводы подтверждаются как приводимыми Белстат сведениями по употреблению молдаванами в своих семьях родного языка, так и данными, полученными нами в ходе полевых исследований.

Спокойная межэтническая обстановка, толерантность белорусов, отсутствие в Беларуси национального вопроса и придание русскому языку статуса государственного усилили у представителей национальных меньшинств процесс интеграции в этнокультурное пространство Беларуси и признания ее в качестве своей второй родины. Благодаря проводившейся Республикой Беларусь взвешенной национальной политике шел процесс формирования у представителей этнических групп национальной / гражданской идентичности. Второе поколение молдаван (это, как правило, дети, родившиеся в смешанном браке) в подавляющем большинстве четко идентифицируют себя как белорусы. При этом совершенно не обязательно, чтобы один из родителей был белорусом. Используемая ими форма идентификации вобрала в себя одновременно и гражданскую, и этническую идентичность.

Как мы отмечали, положительное протекание процессов интеграции и ассимиляции молдаван в Беларуси прослеживается по данным, отражающим вопрос об употреблении ими внутри семьи белорусского языка. Увеличилось число молдаван, указавших на то, что в их семьях употребляется белорусский язык. В качестве примера приведем следующие цифры: на языке своей национальности дома разговаривает лишь 21 молдаван, в то время как на белорусском – 105.⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ Сакович В. А. Белорусы в этнокультурном пространстве Молдовы. Минск–Кишинев, 2011, с. 99-100.

⁶⁴⁶ Там же.

⁶⁴⁷ Национальный статистический комитет Республики Беларусь, с. 41. Электронный ресурс. <https://www.belstat.gov.by/upload/iblock/471/471b4693ab545e3c40d206338ff4ec9e.pdf> (дата обращения – 08.07.2021).

Следует отметить, что для первой и второй «волн» переселившихся в Беларусь молдаван характерны принципиальные различия. Так, в советский период численность молдавской диаспоры в БССР увеличивалась за счет специалистов с высшим образованием, среди которых было немало военных врачей и др. Женившись, многие из них остались в Беларуси на постоянно. Женщины-молдаванки, оказавшиеся за пределами своей республики – МССР (работа, поствузовская учеба, освоение целины и др.), создавали семьи с представителями других национальностей, в том числе с белорусами. Некоторые из них переехали жить на родину мужа – в Беларусь.

В 90-е гг. XX в. и в последующее десятилетие картина изменилась в связи с тем, что в Молдове были развалены колхозы, закрыты животноводческие фермы и т.д. Сельским жителям негде было работать; не только зарплаты не выплачивались, но и пенсии. В таких условиях молдаване вынужденно выезжали со своей родины. В Беларусь они переезжали на постоянное жительство целыми семьями, причем далеко не у всех них там были родственники. Они решались покинуть свою родину не только в поисках денег и работы для себя, но с целью обеспечить детям какую-то перспективу, которую они не видели на своей родине. Некоторые из жителей молдавских сел, поработав 1–2 сезона в белорусских колхозах на сельскохозяйственных работах (уборка картофеля, свеклы и др.), потом переезжали туда всей семьей и поселялись в белорусских деревнях, работая там на животноводческой ферме доярками, телятницами или механизаторами. Их труд был нелегким, но молдаване к нему привычные. Главное, что в колхозах им ежемесячно выплачивали заработную плату и предоставляли жилье, которое можно было через 10 лет работы в колхозе приватизировать, выкупив его по минимальной цене.

Другой отличительной чертой второго периода было то, что с 2000 гг. из Молдовы в Беларусь также продолжали выезжать целыми семьями, но это в основном были городские преимущественно русскоязычные молдаване с высшим образованием. Они поселялись не в деревнях, а в городах, главным образом, в столице – в Минске. Для них молдавский язык хоть и оставался родным, но не выступал в качестве значимого этнического идентификатора.

Если говорить об адаптации молдаван в Беларуси, то, независимо от того, когда они переселились – в советский или постсоветский период, практически все опрошенные и их дети демонстрируют высокую степень адаптации. При этом имеются некоторые различия в восприятии ими понятия «родина». Так, у первой волны молдаван, прибывших в БССР в советский период, Беларусь однозначно воспринимается как часть большой родины – Советского Союза и как вторая родина. При этом свою этническую родину они

называют не иначе как Молдавия, не Молдова. И все же в их высказываниях звучит тоска по родине, той единственной, где родился и вырос.

Респонденты высказывали свою радость в связи с тем, что судьба связала их с Беларусью, где многое после развала Союза удалось сохранить, а не разрушить как в Молдове, в результате чего ситуация для ее граждан и их родственников стала просто безвыходной:

«У нас сейчас в Молдавии очень сложно, у меня душа болит за своих родных, за друзей, кумовьев, за всех. Родственники, конечно, остались, но очень многие уехали в Германию, Италию, Израиль, Грецию, Румынию, Россию. Они приезжают на родину в отпуск, достраивают свои дома. Если там остались дети, то помогают им. Переехать туда я не планирую. Я ничего не хочу менять»⁶⁴⁸.

Переселившиеся в советский период молдаване за счет белорусской родни супруга/супруги сумели создать на новом месте жительства «родной уголок». Они не только гармонично вписались в местную этнокультурную среду, но и не задумываясь называли Беларусь второй родиной.

В разговоре со мной, говоря о Беларуси, они использовали выражение «у нас», а для малой родины – «там» или «у вас» (поскольку я для них представляла соотечественницу оттуда). Но когда дело доходило до сравнения народных традиций и обычаев, то выражение «у нас» связывалось с их собственной этничностью, а словом «здесь» обозначались традиционные белорусские особенности. Такое близкое восприятие Беларуси связано с длительностью их проживания в этой стране, с тем, что здесь они создали семьи, обзавелись родственниками, «пустили корни», родились дети и внуки.

Представители второй волны молдаван (переехавшие в Беларусь всей семьей на постоянное место жительства после 1991 г.) очень тепло отзываются о белорусах и Беларуси, где их хорошо приняли и где они чувствуют себя комфортно. Однако родиной они называют только Молдову, а Беларусь – местом их дома и страной проживания.

«Если говорить откровенно, то для меня Беларусь – это осколочек Сов. Союза, тут много еще сохранилось советских устоев, это остров стабильности. ... Для меня Беларусь – это славяне, близкие люди по крови. ... Мне очень нравятся их песни. Понравился белорусский язык. Я увлекаюсь историей Беларуси и знаю много из того, чего они не знают. Многие белорусы даже удивляются объему моих знаний об истории Беларуси. Но второй родиной Беларусь назвать не могу. Я не уверен, но нельзя сказать,

⁶⁴⁸ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Хмелевская Е.И., Дзержинский район, пос. Фаниполь.

*что у человека может быть две родины, как уверен в том, что у человека может быть одна мать. У меня родина – Молдова, а Беларусь – это место, где я себя чувствую комфортно, где проживает моя семья, я тут не испытываю никаких притеснений, никаких неудобств. У меня есть друзья белорусы, много коллег по перу, я с ними общаюсь. Беларусь – это родина моей супруги. Раз я люблю супругу, то я люблю и Беларусь».*⁶⁴⁹

*«Беларусь для меня – этой мой второй дом – не вторая Родина. Молдова была и остается моей родиной. И я даже уверена, что это никогда не поменяется. Я очень благодарна этой стране, что она мне позволила чувствовать здесь себя так, что мне не захотелось возвращаться в Молдову, что мы все-таки здесь остались. И я могу, не кривя душой, сказать, что мы здесь пустили свои корни. Здесь учатся наши дети: дочка – в университете, сын – в школе. И своей жизни в Молдове они сейчас даже не представляют. Для них Беларусь стала родиной...»*⁶⁵⁰.

*«Моя родина – Молдавия, Молдова. Не могу ничего плохого сказать про Беларусь, здесь уже и внуки выросли. Что ж делать?! Такая жизнь. Беларусь тоже уже моя страна, моя родина, потому что за 11 лет я уже привыкла тут. На вопрос о том: «Можно ли сказать, что Беларусь Ваша родина»? Респондент ответила: – Ну, я не знаю, может уже могу сказать и так. Но все равно в душе моя родина – это Молдова. Назад в Молдову не собираюсь. Уже тут, в Беларуси буду жить. На этот счет я разговаривала с сыновьями, и они сказали мне, чтобы я уже оставалась тут»*⁶⁵¹.

Необходимо заметить, что на процесс адаптации влияет много факторов: пол, возраст, социальный статус человека, уровень его образования и социальное положение, этническая принадлежность, степень владения языками (в том числе языком мажоритарного этноса), психологические особенности и др. В качестве одного из важных критериев адаптации или неадаптации человека к изменившимся условиям является то, насколько он удовлетворен теми условиями, в которых он живет, то есть насколько комфортно он себя чувствует в этих условиях. Ощущение комфортности напрямую связано с социально-психологическим самочувствием человека.

«У нас гражданство Молдовы. Планируем принять белорусское гражданство. ... Для меня родиной является Молдова, а Беларусь – это страна, которая нас приняла, где мы не чувствуем себя чужими. Здесь у нас не было проблем, что вы приезжие, мы не хотим с вами работать, разговаривать. Это страна, которая нас хорошо приняла, и мы

⁶⁴⁹ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Семенюк В.М., д. Боровики, Минская область.

⁶⁵⁰ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Козарь А.В., г. Минск.

⁶⁵¹ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Титов Н.В., Гомельская область, д. Челюшевичи.

ей благодарны за это. ... Для нас Беларусь – это место, где мы себя нашли. Молдова – это родина, но там мы себя не смогли найти. Мы здесь осели и пока мысли уезжать отсюда нет. Пока здесь все нравится, и я очень надеюсь, что не придется ничего менять в своей жизни. Психологически нам здесь очень комфортно, мы легко сюда переехали, легко устроились и все сложилось очень хорошо. Эмоционально мы здесь быстро адаптировались. ... По родине очень тоскуем, особенно сейчас, когда нет возможности поехать туда к родителям. Скайп – это одно, но объятия родительские – это другое. Даже если бы родители переехали в Беларусь, все равно тоскуешь по местам, где родился и вырос, жил большое количество времени... Наш дом – в Беларуси, в Молдове мы свой дом продали. Туда мы уже приезжаем как гости к моей маме и сестре»⁶⁵².

Потребность в родине и тоска по ней выражается у молдаван Беларуси в ностальгии по «воздуху Молдовы», по родственникам, по родному языку, песням и танцам, но это состояние не вызывает у них желания вернуться на родину.

«Мне нравится белорусский язык, хотя мой родной язык – молдавский. Я очень уважаю и люблю Беларусь. Беларусь – красивая страна. Но все равно она для меня – мачеха, а мама родная – это Молдова. Родина – это Молдова. Меня туда тянет, я туда приезжаю. И может быть больше ностальгирую не по Молдове, как по родине, а по тому времени, когда я там была счастлива. С семи лет я каждое лето там проводила. Уже и хутора (села – Е. К.) этого нет, где жила моя бабушка, но все равно хочется туда. Когда я проезжаю мимо того места (там рядом построили торговый центр), то плачу»⁶⁵³.

«Как бы громко ни звучало слово родина, но жить в Молдове, там где родился, мне бы не хотелось, потому что там тяжелые условия для жизни. И даже сейчас они очень разнятся с белорусскими. Находясь в Молдавии первые два дня или неделю ты этого не замечаешь, но потом видишь и понимаешь какая разница»⁶⁵⁴.

По разным причинам основная часть молдаван второй волны переселения сохраняет молдавское гражданство в первую очередь из-за свободного передвижения в Европу (но есть и те, которые из чувства патриотизма). При этом они не планируют когда-либо вернуться в Молдову, так как не видят там свою жизнь и будущее своих детей. Респонденты однозначно высказываются о том, что для их детей родиной является Беларусь, несмотря на то, что они родились в Молдове. Об этом говорили и сами представители второго поколения молдаван Беларуси.

⁶⁵² Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Руснак Т. О., г. Минск.

⁶⁵³ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Чеботарь Т.Г., Славгородский район.

⁶⁵⁴ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Семенюк Д.В., д. Боровики, Минская область.

«Для меня родина – Беларусь, хоть я и родился в Молдавии. Я размышлял над вопросом о том, какая страна является для меня родиной. Все-таки я пришел к выводу, что родина не там, где родился, а там, где вырос. Я свою сознательную жизнь прожил в Беларуси. Поэтому для меня родина – Беларусь. А Молдавия для меня страна, где я родился и провел часть своего детства. Там остались мои родные и близкие»⁶⁵⁵.

«Для меня родина – и Молдавия, и Белоруссия. Эти страны обе близкие для меня. Их не могу даже делить. Но для моя родина там, где моя семья, а она в Беларуси. ... Несмотря на то, что для нас как для граждан Республики Молдова медицинское обслуживание – платное, но пока я не готова принять гражданство Беларуси. И то, что мне приходилось рожать платно, для нашей семьи – это пока не проблема. Мы с мужем обсуждали вопрос гражданства. Пока решили, что я и дети будем с молдавским гражданством»⁶⁵⁶.

«Обратно в Молдавию мы не планируем. Наверное, я Вас ничем не удивлю, если скажу, что там нас не удовлетворяла жизнь, не нравилось то, что происходит в стране. Там люди не живут, а выживают; там нет работы, а у нас четверо деток. Я Беларусь полюбила с первого взгляда. Как только мы пересекли границу Беларуси, то я сразу же влюбилась в белорусские поля, леса, дороги (которые очень хорошие)... Любовь к Беларуси у меня появилась с самого начала. Я не могу и не хочу говорить что-то плохое про свою страну, но я ее люблю и здесь. Любовь к моей стране у меня проявляется на расстоянии. ... Поэтому на вопрос о том, хотела бы я вернуться жить в Молдавию, у меня однозначный ответ – нет»⁶⁵⁷.

Следует отметить, что для живущих в стране представителей этнических групп восприятие ее как Родины и формирование у них гражданской идентичности тесно связано с вопросом о степени их адаптации. Кроме указанных выше, в процессе адаптации немаловажное значение имеют образ жизни, менталитет, языковая компетенция, бытовые традиции и др. Важным представляется то, что Беларусь воспринимается молдаванами как ментально близкая страна, а не характеризуется как чужбина.

«Для меня родина – это Молдова, а Беларусь – страна, в которой я живу; здесь моим детям хорошо. У меня был вариант уехать в Америку и там остаться, я его на определенном этапе жизни также рассматривала. Но затем я познакомилась со своим будущим мужем, и мы решили переехать в Минск. ... О принятом решении мне не пришлось пожалеть. Я просто подумала, что моя жизнь будет легче с мужем в

⁶⁵⁵ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Семенюк М.В., д. Боровики, Минская область.

⁶⁵⁶ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Новик К.А., г. Брест.

⁶⁵⁷ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Мунтяну Т.В., г. Минск.

Беларуси, чем на чужбине, среди людей с другим менталитетом. Я не была готова связывать свою жизнь с теми людьми и считаю, что сделала правильный выбор. ... Пока здесь меня все устраивает. Я считаю, что Россия и Беларусь – это те страны, куда молдаване, такие как я (не могу говорить за всех), могут поехать и чувствовать себя как “в своей тарелке”. Конечно, это “не твоя тарелка”, но все равно европейские страны и Америка – это уже совершенно другое. Вот там как раз-таки тяжело адаптироваться. ... С белорусами и россиянами нам проще контактировать, чем с европейцами и американцами. И дело не в языке, а в менталитете, в поведении этих людей. ... Мне кажется, что у тех молдаван, которые едут в Италию, совсем безвыходная ситуация. У нас есть знакомые, которые там живут и работают. Они скучают по своим семьям, так как у многих из них разбитые семьи. Кто-то из близких остается в Молдове, а другой член семьи едет на заработки. Потом они разводятся. Там не так сладко. ... А сюда можно приехать всей семьей и, в соответствии со своими знаниями, быть кем-то. А там быть кем-то очень тяжело. То есть полученные нами в Молдове знания (и образование – Е. К.), мы можем использовать и здесь, в Беларуси. При желании тут можно и реализовываться, и зарабатывать деньги»⁶⁵⁸.

Вопрос трудоустройства, внутренней реализации, обеспечения семьи является главным фактором при выборе молодым поколением страны проживания.

«Тоска по родине в любом случае остается. Если бы там были лучшие возможности, чтобы реализовать себя, то я бы вернулся обратно, в Молдову. На данный момент здесь больше возможностей, чем там. Поэтому возвращаться на родину в ближайшее время не планирую. У меня гражданство Молдовы и здесь – есть вид на жительство. Я продлеваю его каждые 5 лет и мне этого достаточно»⁶⁵⁹.

В равной степени и Молдову, и Беларусь как родину рассматривали те женщины, которые вышли замуж за белорусов и создали здесь семью, что вполне объяснимо. Но иногда и представители первой волны переселенцев высказываются о том, что для них существует только одна родина. У них нередко понятие «родина» связывается с селом или городом, где человек родился, с родственной группой в широком смысле слова, а также с этнической родиной.

«Я убежден, что родина – это то место, где мой род. Родина у меня одна. И она не маленькая и не большая, не симпатичная, не синяя и не голубая. Моя родина одна – как мать одна. Моя родина – Молдова. А Беларусь – это место, где я живу. И это могла

⁶⁵⁸ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Скачкова М.Г., г. Минск.

⁶⁵⁹ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Стоян М.Ю., г. Минск.

быть и Канада, и другая страна. И я крайне не люблю, когда говорят малая и большая родина. Родину невозможно измерить. Я в Беларуси живу давно – с 1965 г. Для меня Беларусь не является родиной. И что бы ни происходило, моя родина – с. Кэлмэцуй: там моя родня, там мой род»⁶⁶⁰.

На основании содержащихся в углубленных интервью сведений можно говорить о высокой степени адаптации живущих в Беларуси молдаван и об устойчиво сформировавшейся у них гражданской идентичности. Основная часть молдаван старшего возраста называет Беларусь своей второй Родиной, которую они любят так же, как и Молдову. Для молодого поколения представителей молдавской диаспоры, живущих в Беларуси менее полутора десятка лет, родиной является Молдова, а Беларусь – это страна проживания, сознательно выбранная ими для жизни. По отношению к ней и к белорусам они высказывают слова уважения, благодарности и любви за то, что здесь их хорошо приняли и в этой стране они и их дети чувствуют себя комфортно как дома.

Подчеркнем, что любые процессы, особенно связанные с адаптацией этнических групп в ином этнокультурном пространстве, лучше высвечиваются при изучении их в сравнительно-сопоставительном аспекте. Если анализировать степень адаптации молдаван Беларуси в сравнении с белорусами Молдовы (которых мы также изучали и опубликовали по этой теме монографию), то очевидно, что в постсоветский период она принципиально различается. Это объясняется различиями в подходах этих двух республик в реализации национальной политики, призванной обеспечивать необходимые условия для комфортного самочувствия этнических групп и способствовать их реальной интеграции в социально-экономическую и культурную жизнь страны.

Так, после провозглашения Молдовой независимости и признания государственным языком только молдавского языка белорусы, как и представители других национальных меньшинств, оказались в положении, когда необходимо было заново проходить процесс адаптации, несмотря на то, что прожили они в этом краю почти всю свою взрослую жизнь. Развал Союза принципиально отразился на положении белорусов Молдовы (как и всего русскоязычного населения в целом). Прежде они являлись высококвалифицированными специалистами и занимали высокие должности. В результате произошедших структурных изменений снизился их социальный статус, соответственно и заработная плата, что существенно сказалось на их социальном самочувствии и состоянии адаптации. Они почувствовали себя социально незащищенными не только потому, что потеряли престижную работу из-за незнания

⁶⁶⁰ Полевые материалы автора – Е. Н. Квилинковой за 2021 г.: Лику Д.Г., г. Минск.

государственного языка, но и в связи с тем, что обесценилась значимость трудового вклада, внесенного представителями белорусской этнической группы в развитие экономики Молдовы.

Многие из опрошенных нами белорусов Молдовы, высказывали доброе и теплое отношение к краю, в котором живут, к молдаванам, но при этом они подчеркивали, что Родиной для них Молдова не стала. Объяснения этому давались самые различные: «не чувствую себя достаточно комфортно»; «не вижу возможности для профессиональной реализации»; «беспокоит политическая нестабильность государства, его разделенность» и т.д. Свое состояние белорусы Молдовы характеризовали следующим образом: «оттуда оторвались, а здесь не прижились»⁶⁶¹. И это несмотря на то, что в Молдове они прожили по 40–50 лет. Нередко они характеризовали эту страну как место своего временного проживания. Представленное ими в интервью собственное внутреннее состояние свидетельствует о их неполной или добровольно-вынужденной адаптации. Часть из белорусов Молдовы высказывала стремление вернуться на свою этническую родину, что им, однако, сложно сделать по ряду причин.

На основании проведенного нами опроса можно заключить, что молдаване в Беларуси хорошо адаптированы. Одним из значимых критериев оценки степени адаптации, на наш взгляд, является то, что в их планах на будущее нет намерения сменить страну проживания. Однако учитывая немногочисленность молдавской диаспоры в Беларуси, по сравнению с Россией, очевидно, что Россия также рассматривается ими как близкая в ментальном отношении страна, но с большими возможностями для жизни и реализации. Если говорить о других европейских странах, где сложились довольно крупные молдавские диаспоры (например, в Италии), то для определенной части молдаван они не представляются комфортными для жизни как в психологическом отношении, так и в плане профессиональной самореализации.

Таким образом, если говорить о молдаванах Беларуси, то, независимо от времени переселения и прожитых здесь лет, они демонстрируют высокую степень адаптации. Все они отмечали, что, несмотря на определенные экономические и другие сложности в Беларуси, они и их дети чувствуют себя в этой стране комфортно, у них есть возможность достойно жить и реализовываться. Многие молдаване, переселившиеся в советский период, называют Беларусь своей второй родиной. Для второго и третьего поколения молдаван Беларуси, в том числе для тех, кто, будучи еще детьми, переселились сюда

⁶⁶¹ Квилинкова Е. Н., Сакович В. А. Белорусы в Молдове и Молдова в белорусях. В серии «Мир глазами этнолога» / научн. ред. серии А.В. Гурко. Минск: Беларуская навука, 2021, 454 с.

вместе с родителями в постсоветский период, Беларусь является родиной, и они идентифицируют себя как белорусы (иногда независимо от того, что являются представителями иной этнической принадлежности). Это свидетельствует о том, что проводимая Беларусью национальная политика дает хорошие результаты: положительно протекает процесс построения национальной / гражданской идентичности, а представители этнических групп, чувствуя себя в этой стране комфортно и вносят свой вклад в развитие государства. Опыт Беларуси в данной области может служить хорошим примером для других полиэтничных государств.

Хочется надеяться, что в наш современный и нестабильный век выбор человеком страны проживания или страны для жизни, будет им делаться действительно свободно, а не вынужденно. Чтобы актуальным было не высказывание: «Родина там, где хорошо», а действенным был принцип: «Где родился, там и содился».

**TENTATIVE DE FUNDAMENTARE A CONCEPTULUI DE „NAȚIUNE
MOLDOVENEASCĂ” ÎN PROCESUL DE FORMARE ȘI EVOLUȚIE
A RASS MOLDOVENEȘTI**

Valentin BURLACU,
dr. în istorie, conf. univ.,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

Summary

This study analyzes the political-social and ideological evolution of the Moldovan Autonomous Republic on the left bank of Dniester, created in 1924, which have been a constant object of study and debate for historiography since its establishment. The creation of this Moldovan republic aimed to create a „Moldovan nation”, different from the Romanian one, and to provoke a state of tension and political instability at the eastern border of Romania, to prepare the ground for an export of the communist revolution to the other side of the Dniester and southern of the Danube, in other Balkan countries, and to justify a further reannexation of Bessarabia.

Keywords: *culture, denationalization, disputes, ethnolinguistic, identity, language, peoples, reannexation*

Se știe, că noțiunea și conceptul de *popor moldovean* ca o națiune în sine, distinctă de națiunea română vecină, a fost o invenție țaristă. După anexarea din 1812 a teritoriului dintre Nistru și Prut, și, în special, după ce guvernul rus nu a izbutit să prevină unirea principatelor din 1859, regimul țarist și-a propus să creeze o distincție între românii din Basarabia și compatrioții lor rămași sub suzeranitate otomană. Poporul de pe malul drept al Prutului a început să fie numit „român”, iar populația de pe malul stâng era în general desemnată de către ruși ca „moldoveni”. Dar, în condițiile când Basarabia nu era o chestiune disputată în relațiile ruso-române la sfârșitul sec. al XIX-lea și începutul sec. al XX-lea și, întrucât nivelul conștiinței naționale a populației basarabene era scăzut, nevoia de a face o distincție clară între „români” și „moldoveni” era minimă. Din aceste considerente denumirile nu erau aplicate cu consecvență și în unele documente oficiale rusești și, mai ales, în lucrările științifice ale autorilor ruși, referința la locuitorii Basarabiei ca fiind „români” a continuat să apară⁶⁶².

Totuși, autoritățile țariste nu au pretins niciodată că moldovenii și vecinii lor din Principatele Române formau cumva națiuni separate. Intenția lor era, mai degrabă, de a pune

⁶⁶² Vezi: W. P. Meurs, *Chestiunea Basarabiei în istoriografia comunistă*. Chișinău: Editura Arc, 1996, p. 135.

capăt oricărei manifestări de naționalism, dacă acesta nu era rusesc și de a întări în schimb loialitatea față de țară și de imperiu.

După unirea Basarabiei cu România, în 1918, act nerecunoscut de Rusia Sovietică, și crearea RASS Moldovenești, în 1924, pe malul stâng al Nistrului, regimul bolșevic a încercat să fundamenteze concepția unei „națiuni moldovenești”, distinctă de cea română, ca un argument principal împotriva „ocupației” românești a ținutului de la est de Prut, care uzurpase dreptul moldovenilor la autodeterminare națională. S-a urmărit astfel destabilizarea situației din România și promovarea intereselor geostrategice expansioniste în această zonă.

Formarea RASSM, într-o zonă care nu întrunea condițiile necesare delimitării unui asemenea tip de entitate, a fost un epizod forțat exclusiv de raționamente politice și expansioniste: să justifice pretențiile sovietice de recâștigare a Basarabiei de la România, și „în același timp să contribuie la extinderea revoluției mondiale”⁶⁶³.

De asemenea, politica etnoculturală promovată în RASSM a avut ca obiectiv „justificarea unei identități moldovenești deosebite de cea română”, cu scopul de a masca pretențiile teritoriale sovietice față de Statul Român⁶⁶⁴.

În acest context, după cum remarcă istoricul A. Stan, politica de constituire a unei identități comuniste distincte în Basarabia viza planuri anexioniste sovietice clar definite. Cei care le formulau erau comuniștii ucraineni, o asemenea tendință vădindu-se nu numai prin grupurile de comando trimise dincolo de Nistru, din centrul de la Odesa, pentru destabilizarea administrației românești din Basarabia. Comuniștii ucraineni, pentru a-și justifica anexiunea dorită, susțineau că Basarabia este un fel de Macedonie, adică un mozaic multinațional. De aici revendicarea lor de despărțire a Basarabiei de România și de încorporare a ei la Ucraina⁶⁶⁵.

Astfel că, „odată cu înfiriparea Republicii Sovietice Moldovenești, părinții ei fondatori vor pretinde și existența unui „popor” aparte moldovenesc, ca și purtător al acestei recente statalității, divizat de malurile Nistrului”⁶⁶⁶.

Totuși, în pofida politicii de „egalitarism cultural” din anii 1920-1930, autoritățile bolșevice au promovat în RASSM, comparativ cu alte republici sovietice, o politică etnoculturală distinctă, determinată, în primul rând, de obiectivele politicii expansioniste de extindere a revoluției proletare și de sovietizare a teritoriilor de peste Nistru, pentru a asigura o bază

⁶⁶³ Gh. Cojocaru, *Cominternul și originile „moldovenismului”*. Studiu și documente. Chișinău: Editura Civitas, 2009, p. 27.

⁶⁶⁴ E. Negru, *Politica etnoculturală în Republica Autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească (1924-1940)*. Chișinău: Editura Prut Internațional, 2003, p. 130.

⁶⁶⁵ Vezi: A. Stan, *Basarabia și Cominternul*. În: „Destin Românesc”, 2002, nr. 4, p. 93.

⁶⁶⁶ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit.*, p. 28.

politico-culturală de implantare a așa-zisei națiuni „sovietice moldovenești” din RASSM în Basarabia⁶⁶⁷.

În general, după cum se remarcă, în cazul teritoriilor naționale aflate la periferiile hotarelor sovietice, „conținutul politicii culturale a constat în anumite momente în insistența asupra diferențelor dintre populația locală și populațiile înrudite aflate de cealaltă parte a graniței internaționale și în alte momente a încercat să submineze legăturile elementare de limbă și cultură dintre cele două. Țelul era însă în mare parte același: efortul de a folosi politica națională și de construire a națiunii ca instrumente ale politicii externe, contracarând astfel, pretențiile naționaliștilor burghezi din statele vecine cu propriile lor mijloace”⁶⁶⁸.

Concomitent, după cum se recunoaște: „În afara considerentelor de politică externă, crearea acestei republici corespundea liniei de relativă politică sovietică liberală în privința naționalităților, de la începutul anilor '20 ai sec. al XX-lea”⁶⁶⁹.

În ansamblu, politicile identitare și culturale din RASSM au avut la bază „moldovenismul” de tip sovietic, o construcție ideologică și politică artificială. „Moldovenismul” sovietic a fost o politică de stat care a avut ca idee fixă cultivarea unei deosebiri politice, etnice, istorice, culturale și lingvistice între populația românească din stânga Prutului și cea din restul României. Regimul totalitar comunist, preluând practicile țariste, a urmărit aici edificarea unei „națiuni moldovenești ” teritoriale aparte, cu propriul său aparat de stat și elite conducătoare, care niciodată nu s-a perceput ca națiune, decât, cel mult, într-un sens de corp regional în cadrul Imperiului Rus⁶⁷⁰.

Politica „moldovenistă” a fost în mare parte opera comuniștilor ucraineni care au acționat în mai multe direcții pentru impunerea acestui punct de vedere. În primul rând, purtătorii mesajului de „două popoare și două limbi diferite” erau membrii Comisiei pentru instituirea RASSM, și anume A. Grinștein și I. Badeev, desemnați de conducerea bolșevică de la Harkov, capitala de atunci a RSS Ucrainene.

Problema privind obiectivele dezvoltării etnoculturale și lingvistice ale populației moldovenești din stânga Nistrului s-a aflat în centrul autorităților bolșevice din momentul creării RASSM. Deja la sfârșitul lunii august 1924, A. Grinștein, conducătorul ideologic al Comitetului de organizare al RASSM, într-un articol publicat în ziarul „Odesskie izvestia” și intitulat „La hotarele republicii noastre”, fundamenta teoria celor două popoare cu limbi diferite, român și

⁶⁶⁷ E. Negru, *Proiectul identitar „moldovenesc” din RASSM și deznodământul său tragic*. În: Centenar Sfatul Țării: 1917-2017. Materialele conferinței științifice internaționale, Chișinău, 21 noiembrie 2017. Coord Gh. Cliveti. Chișinău: Lexon Prim, 2018, p. 636.

⁶⁶⁸ Ch. King, *Moldovenii. România, Rusia și politica culturală. Muzeu de studiere a ținutului natal*, pp. 53-53.

⁶⁶⁹ W. P. Meurs, *op. cit.*, p. 136.

⁶⁷⁰ O. Țicu, *Politica națională în RASSM*. În: Panorama comunismului în Moldova sovietică: context, surse, interpretări/ed. Liliana Corobca. Iași: Polirom, 2019, p. 401.

moldovenesc și, respectiv româna și moldovenească, plecând de la modelul dezvoltării etnolingvistice a rușilor și ucrainenilor⁶⁷¹.

Recunoscând că „moldovenii sunt una din cele mai înapoiate naționalități din partea europeană a Uniunii noastre”, A. Grinștein schița obiectivele politicii naționale ce urmau a fi realizate în viitoarea republică: „Ea va ridica nivelul de cultură al sătenilor moldoveni și-i va apropia și mai mult pe oamenii muncii moldoveni de oamenii muncii din Ucraina și din toată Uniunea. Săteanul moldovean va învăța să priceapă mai bine esența puterii sovietice atunci când, delimitat în cadrul unei republici autonome, el, acolo, în limba sa și în conformitate cu particularitățile sale de trai, va începe să-și construiască viața sa socială”. Toate acestea trebuiau „să servească statelor burgheze și, în primul rând, vecinilor noștri cei mai apropiați drept o lecție ilustrativă vie cum trebuie rezolvată, din punct de vedere săteano-muncitoresc, complicata problemă națională”⁶⁷².

Puterea de emancipare a revoluției bolșevice urma să le ofere un viitor mai luminos moldovenilor și trebuia folosită pentru a crea o cultură independentă, sovietică și autentic moldovenească pentru a-i ridica pe moldoveni, considerați unul din cele mai înapoiate popoare ale fostului imperiu, la nivelul deja obținut de alte popoare ale Uniunii Sovietice.

Începând cu anul 1924, când a fost formată RASS Moldovenească, regimul totalitar comunist a urmărit să realizeze după tiparele sovietice o „națiune moldovenească” teritorială, cu propriul său aparat de stat și elite conducătoare. Acest fapt a fost rezultatul unei interacțiuni între obiectivele politicii externe sovietice, unele forme de identitate indigenă existentă și anumite aspirații ale elitelor politice și culturale locale, generate de sistemul sovietic.

Este semnificativ că anume în preambulul hotărârii despre formarea acestei republici, din 12 octombrie 1924, se constata existența unui „popor moldovenesc” pe ambele maluri ale Nistrului”, cea mai mare parte „a căruia a fost aruncată cu forța sub puterea burgheziei române care a cotoplit și ocupat Basarabia” și, drept urmare, „cerința refacerii unității „poporului moldovenesc” de la Nistru, divizat din cauza „burgheziei române”, în cadrul RASSM și Țării Sovietelor va deveni de acum încolo un leitmotiv al propagandei comuniste și un obiectiv strategic asumat plenar”⁶⁷³.

După proclamarea RASS Moldovenești, regimul stalinist va pretinde și existența unui „popor” moldovenesc distinct ca purtător al acestei recente statalități, divizat de malurile

⁶⁷¹ *O istorie a regiunii transnistrene din cele mai vechi timpuri până în prezent*. Compendiu. Coord.: D. Dragnev. Chișinău: Civitas, 2007, p. 274.

⁶⁷² Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit., doc. 35*, pp. 155-156.

⁶⁷³ *Ibidem*, p. 27.

Nistrului, chiar dacă era lucru știut și recunoscut că majoritatea moldovenilor locuiau dincolo de râul Prut.

Într-o epocă în care pentru dictatura proletariatului nimic nu mai era imposibil, faptul că „raportul dintre crearea statului și crearea națiunii era chiar mai complex, deoarece atât identitatea națională, cât și cea statală erau creații artificiale”⁶⁷⁴, nu părea că deranjează, dimpotrivă.

Este evident că în nomenclatorul identitar comunist conceptul etno-politic *moldovean* definea nu numai pe locuitorii republicii transnistrene, ci și pe cei majoritari ai Basarabiei.

Din acest motiv, moldovenii transnistreni au devenit ținta unor proiecte intense de construire a națiunii destinate să-i convingă de faptul că, împreună cu cei din Basarabia, sunt o națiune separată față de români. Deși integrată administrativ și politic în sistemul instituțional al României Mari, Basarabia era considerată în cadrul organizațional al PC (b) din toată Uniunea o provincie cu o etnie distinctă.

Formarea RASSM a accentuat controversa asupra problemei identității, oferind, în mod evident, moldovenilor o patrie, chiar dacă străină idealurilor naționale.

În cazul RASSM, sarcina principală a construcției de stat era să demonstreze, chiar și formal, dezvoltarea național-culturală a națiunii titulare. Din start, regimul sovietic a încercat să reprezinte republica drept națională după numărul și reprezentativitatea națiunii titulare.

Aceasta presupunea creșterea numărului persoanelor de etnie moldovenească în instituțiile de partid și de stat, introducerea „limbii moldovenești” în toate sferele vieții sociale, deschiderea de școli și promovarea limbii autohtonilor în educație, editarea și răspândirea tipăriturilor în limba națională, acordarea unei atenții speciale rolului femeilor în republică, mai ales al celor analfabete, răspândirea ideilor revoluționare și antrenarea activă a populației la construirea socialismului prin programe de educație politică în limba băștinașilor.

Pentru a-și atinge scopul, la scurt timp după înființarea RASSM, autoritățile sovietice au demarat o politică de culturalizare în stil moldovenist. În general, în vederea fundamentării „etniei moldovenești” inventate, școala etnografică sovietică s-a axat prioritar pe etnogeneza și formarea lingvistică a acesteia. Stabilirea etnogeniei a presupus demonstrarea existenței „etniei moldovenești” de foarte mult timp în contextul unor anumite etape de dezvoltare prevăzute de teoria marxistă vulgarizată. În ceea ce privește aspectele lingvistice, acestea prevedeau nu atât

⁶⁷⁴ W. P. Meurs, *op. cit.*, p. 16.

reliefarea funcțiilor efective ale limbii, cât codificarea, încadrarea în forme și clasificarea acesteia după un criteriu ideologic sau chiar strict administrativ - limbă vorbită, scrisă, literară⁶⁷⁵.

Însă, dând curs acestei entități artificiale, în realitate, autoritățile sovietice au generat apariția unei noi minorități naționale, din moment ce ponderea moldovenilor în regiune, potrivit recensămintelor sovietice, nu depășea 1/3 din populație. În pofida acestui fapt, moldovenilor li s-a atribuit titulatura de „naționalitate de bază a RASSM”. Oferirea unui statut administrativ special moldovenilor în componența RSSU nu reprezenta altceva decât un *gambit* al politicii expansioniste staliniste⁶⁷⁶.

În aceste condiții specifice, proiectul Republicii Moldovenești a adus în prim planul preocupărilor legate de esența traducerii lui în viață, problema identității naționale și lingvistice a acestei entități, aspecte care nu au fost, practic, abordate, decât expeditiv, în „Memoriul” din 4 februarie 1924. Problema identitară a reliefat diferențe ireconciliabile de poziții. În istoriografia problemei această chestiune a fost interpretată prin paradigma confruntării dintre două curente - dintre așa-numiții „românizatori” și „autohtoniști”, primii pledând pentru o limbă și o cultură românească, cei din urmă - pentru edificarea unei limbi neaoșe locale și a unei etnii moldovenești, diferite de cea română⁶⁷⁷.

De asemenea, s-a accentuat că prin politicile etnoculturale inițiate și promovate în RASSM se urmărea „justificarea unei identități deosebite de cea română”, cu scopul de a masca pretențiile teritoriale sovietice față de statul român. Disputa dintre „românizatori” și „autohtoniști” avea, înainte de toate, drept miză supremă identitatea și însuși destinul istoric și cultural al românilor de la Nistru și nu a fost numai una locală⁶⁷⁸. Ea s-a desfășurat la cele mai înalte niveluri politice, implicând importanți factori responsabili de la Harkov și Moscova, precum și vârfurile Cominternului și conducerea PC din România. Deciziile luate vor marca dramatic evoluțiile din RASSM și, ulterior, din Basarabia, traumând limba, gândirea și spiritualitatea românească din acest spațiu, producând efecte nocive și recidive degradante care poluează spațiul public⁶⁷⁹.

Conceptul de „națiune moldovenească” a fost lansat în premieră de unul din conducătorii de vârf al RSS Ucrainene, V. P. Zatonski, în discursul rostit la sesiunea a IV-a a Comitetului Executiv gubernial Odesa, din 27 septembrie 1924, și consacrat, în special, delimitării populației

⁶⁷⁵ L. Prisac, *Sub ocrotirea „fratelui mai mare” sau despre „naționalitățile conlocuitoare” în R(A)SSM*. În: *Panorama comunismului în Moldova sovietică: context, surse, interpretări*/ed. L. Corobca. Iași: Polirom, 2019, p. 420.

⁶⁷⁶ *Ibidem*, pp. 419-420.

⁶⁷⁷ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit.*, p. 29.

⁶⁷⁸ E. Negru, *Politica etnoculturală în Republica Autonomă Socialistă Sovietică Moldovenească (1924-1940)*. Chișinău: Editura Prut Internațional, 2003, p. 130.

⁶⁷⁹ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit.*, p. 29.

moldovenești de lângă Nistru în cadrul unei Republici autonome. El vedea în așa-zisa „mișcare” a moldovenilor în favoarea unei republici aparte o mișcare „pentru renașterea națiunii moldovenești”, spre autodeterminare. În opinia sa, „națiunea moldovenească” popula ambele maluri ale Nistrului, și aceasta, în condițiile în care malul stâng al Nistrului nu a făcut parte niciodată din Principatul Moldovei, fiind o „națiune” divizată, din cauza „ocupației” române.

Pentru a sublinia specificitatea noii „națiuni” în raport cu națiunea română, el insinua asupra națională a moldovenilor din Basarabia de către burghezia și moșierii români și atașamentul lor față de Uniunea Sovietică: „România regală, ocupând ilegal Basarabia, asuprește toate celelalte națiuni, inclusiv, cea moldovenească, care nu vrea să rămână sub puterea regelui român, dar tinde spre formarea unui stat sovietic independent”⁶⁸⁰.

La câteva zile de la proclamarea RASSM, în Adresarea secției Moscova și a Biroului de organizare a congresului panunional al Societății Basarabenilor către Prezidiul CEC din toată Ucraina se afirma că „sesiunea reprezentanților oamenilor muncii din RSSU și URSS va realiza voința națiunii moldovenești și va contribui la bunăstarea economică a RASSM”⁶⁸¹.

Ideea despre existența „națiunii moldovenești” este impusă și îmbrățișată de anumite categorii sociale din RASSM. Primul Congres general al învățătorilor din Moldova (13-16 decembrie 1924) a menționat unanim în rezoluția adoptată: „Considerând crearea RASSM un act măreț, ce asigură nației moldovenești promovarea politicii de autodeterminare națională[...] Congresul învățătorilor își exprimă hotărârea fermă ca în strânsă legătură cu Partidul Comunist și sub conducerea lui să-și depună toate eforturile pentru renașterea economică și culturală a nației moldovenești”⁶⁸².

Astfel, politica etnoculturală care urma a fi promovată în RASSM a avut din start, ca jalon fix, teoria moldovenistă despre existența a două popoare est-romanice - moldovenii și românii. În acest context, la începutul lunii decembrie 1924, liderul bolșevicilor moldoveni, I. Badeev declara: „Noi considerăm că moldovenii sunt o ramură a rasei romane și au dreptul la autodeterminare națională. În timp ce cultura română s-a dezvoltat istoricește sub influența celei franceze/aceasta s-a reflectat în cel mai elocvent mod asupra literaturii, vieții cotidiene, construcției de stat etc. a poporului român, dezvoltarea națională moldovenească a mers pe linia influenței culturii slave, iar ulterior ruse, fapt care, de asemenea, s-a reflectat asupra întregului mod de viață al moldovenilor”⁶⁸³.

⁶⁸⁰ *Ibidem*, p. 37; *doc. 42*, pp. 166-167.

⁶⁸¹ *Ibidem*, *doc. 48*, p. 177.

⁶⁸² AOSP a RM, F. 49, inv. 1, dos. 47, f. 4; A. V. Repida, *Formarea RSS Moldovenești*. Chișinău, 1977, p. 160.

⁶⁸³ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit.*, *doc. 58*, p. 192.

Polemica identitară a reizbucnit, la începutul anului 1925, în contextul disputelor dintre I. Dic, liderul Grupului de Inițiativă româno-basarabean de la Moscova și I.O. Badeev, numit de Biroul Politic al PC (b) din Ucraina în fruntea Comitetului Regional Moldovenesc al PC(b)U, poziția cărora în chestiunea limbii, grafiei, culturii naționale, precum și în cea a abordării de ansamblu a rolului și perspectivelor RASS Moldovenești erau, în mare parte, diametral opuse. Problema cheie, însă o constituia, corelația dintre noțiunile „român” și „moldovean”.

În versiunea lui I. Badeev moldovenii reprezentau „o ramură a rasei romane”, înrudiți cu românii, dar existând ca popor separat, care s-a dezvoltat de-a lungul timpului „pe linia influenței culturii slave iar ulterior ruse”, fapt care s-a reflectat asupra întregului lor „mod de viață” cu propriile sale tradiții, aspirații, conștiință a identității. I. Dic, la rândul său, îi considera pe moldovenii de pe ambele maluri ale Nistrului drept parte componentă a poporului român⁶⁸⁴, susținând, chiar în baza surselor rusești, că „moldovenii din Transnistria și din Ucraina aparțin aceluiași popor care trăiește sub același nume în Basarabia, în Moldova românească (dintre Prut și Carpați) și în Bucovina de Sud”⁶⁸⁵.

Recunoscând un adevăr istoric incontestabil, acestuia nu-i scapă însă tenta politică, perspectiva revoluționară, „considerându-i pe moldoveni drept un singur popor cu poporul României, vrem să batem burghezia română cu propria ei armă”, dar pentru aceasta „noi trebuie să demonstrăm că sistemul sovietic asigură mai bine decât burghezia interesele naționale”⁶⁸⁶. În acest spirit el concluziona: „Noi vrem să continuăm lupta noastră cu România nu pe linia luptei între două naționalități, dar pe linia luptei între două sisteme politice”⁶⁸⁷. I. Dic nu confunda statul cu națiunea, recunoscând că România există sub acest nume de la 1861 și că această denumire a Statului Român „este o denumire politică, teritorială, dar nu etnografică”, fiind pe deplin conștient de faptul că poporul român s-a format cu mult înaintea Statului Român⁶⁸⁸.

I. Dic își fundamenta poziția sa în problemele de ordin identitar, lingvistic și al construcției național-culturale printr-o serie de argumente de sorginte bolșevică. Astfel, în opinia lui, impunerea și promovarea liniei oponenților săi va conduce la exploatarea de către burghezia română a prejudecăților „poporului referitoare la Rusia Sovietică, insinuând că, indiferent de regimul politic, Rusia a rămas aceeași Rusie, cu tendințele ei de rusificare, dușmanul de secole al poporului român”.

Din aceste considerente, explica I. Dic, „comuniștii români nu vor putea exploata în lupta lor faptul formării RASSM [...] și asta doar numai pentru că tovarășii ucraineni refuză să-și

⁶⁸⁴ *Ibidem*, pp. 39-40.

⁶⁸⁵ *Ibidem*, doc. 69, p. 217.

⁶⁸⁶ *Ibidem*, pp. 218-219.

⁶⁸⁷ *Ibidem*, p. 220.

⁶⁸⁸ *Ibidem*, p. 46.

îndeplinească datoria de comuniști ai națiunii asupritoare”. De asemenea, preocupat de perspectivele anexării Basarabiei, el recunoștea că „sub ocupația română Basarabia, ...totuși se românizează” și „dacă vom accepta tezele oponentilor noștri, după reunirea ei cu Moldova Sovietică, moldovenii Basarabiei se vor dovedi mai culți, mai dezvoltăți și în loc ca actuala Moldova Sovietică să aibă preponderență în acest organism, dimpotrivă, moldovenii basarabeni vor exercita o presiune asupra noastră prin numărul și calitatea lor”⁶⁸⁹.

La rândul său, I. Badeev își va fundamenta argumentele referitoare la „națiunea moldovenească” în Memoriul adresat secretarului CC al PC(b)R, V. M. Molotov, la 27 ianuarie 1925, ca răspuns la memoriul lui I. O. Dic „Cu privire la construcția culturală în Moldova Sovietică. Împotriva devierii rusificatoare sub drapelul sovietic”, din 8 ianuarie 1925. Principalele „argumente istorice” ale lui I. Badeev pentru a-și justifica teza precum că „moldovenii nu sunt români și românii nu sunt moldoveni” țin de unele realități interpretate tendențios și unilateral.

Pentru I. Badeev crearea unei națiuni moldovenești ar fi trebuit să fie o întreprindere simplă. Teritoriile moldovenești din est, atât înainte, cât și după anexarea Basarabiei erau populate mai ales de țărani analfabeți, cu prea puține legături cu orașele cosmopolite. Ei fuseseră separați politic de cel mai apropiat grup de aceeași origine - românii - în ultimele două secole și fuseseră absenți în toate momentele istorice importante pentru formarea conștiinței naționale românești. De asemenea, ei fuseseră subiecții unei politici acerbe de rusificare în Imperiul țarist.

Conform aprecierilor sale, „moldovenii din Basarabia și Ucraina au fost ruși de la România cu 120-130 de ani în urmă”, când „nu erau o națiune, în sensul actual burghez al cuvântului” și că „procesul de formare a națiunii române începe atunci când Basarabia era deja smulsă” și încorporată Imperiului Rus, încât „moldovenii din Basarabia și Ucraina nu au luat parte la procesul de formare a națiunii române”. El va continua într-o manieră tipic marxistă, ajustată la obiectivele ideologice de moment: „Modul capitalist de producție și societatea burgheză la aceste populații s-au cristalizat atunci când ele trăiau între frontiere de stat diferite” și, ca urmare a dezbinării, „burghezia română tânără și boierii au prelucrat timp de decenii de o manieră națională românească cultura occidentală, în special, cea franceză”, în timp ce „moldovenii din Basarabia și din Ucraina au trecut prin procesul de fărâmițare burgheză a feudalismului și de afirmare a culturii burgheze exclusiv sub influența Rusiei și a Ucrainei”.

În general, vorbind despre consecințele anexării Basarabiei și impactul politicii coloniale, I. Badeev afirma și spunea adevărul: „Cu toate eforturile țarismului, moldovenii din Basarabia și din Ucraina nu au fost asimilați”, dar concluzia o face în funcție de interesele politice: „ci s-au

⁶⁸⁹ *Ibidem, doc. 69, p. 221.*

remarcat ca o naționalitate aparte cu limba sa care se deosebește de limba română, cu o cultură a sa”. Mai mult chiar, așa cum menționa el: „Este semnificativ faptul că moldovenii basarabeni au asimilat o parte din ucrainenii care locuiau amestecați printre ei” și, drept urmare: „conviețuind pașnic cu populația ucraineană din jur, absorbind o parte a ucrainenilor, moldovenii din Basarabia și Ucraina au transformat în maniera lor cultura ucraineană, astfel, îndepărtându-se tot mai mult prin limbă, cultură și chiar prin individualitatea lor de rădăcina românească comună”⁶⁹⁰.

Teza centrală a lui I. Badeev, precum că moldovenii din stânga Prutului nu sunt români pentru că în momentul unirii Principatelor și formării statului român modern ei erau în afara României, a fost combătută pe loc chiar de I. Dic în Memoriul său. E și firesc că populația moldovenească din Basarabia, în virtutea izolării forțate, nu numai teritorial-politice, ci și spirituale, nu a putut lua parte direct la încheierea procesului de formare a națiunii române, început încă la sfârșitul sec. al XVIII-lea. Totuși, în pofida politicii țariste de rusificare, limba, cultura și conștiința națională românească vor persista și evolua, chiar dacă într-o formă embrionară⁶⁹¹.

Este adevărat că, după 1812, Prutul a început să-i separe tot mai mult pe românii basarabeni de frații lor de la vest. Basarabeni nu fuseseră prezenți în momentele definitorii ale apariției conștiinței naționale românești în rândurile elitelor politice din Valahia și Moldova. Ei fuseseră absenți de la toate momentele istorice importante: revoluția din 1821 îndreptată împotriva otomanilor, revoluția de la 1848-1849, în cadrul căreia au fost lansate dezideratele de modernitate și unitate națională, standardizarea și latinizarea limbii și alfabetului românesc în anii 1840 și 1850, crearea unui stat românesc unitar în 1859, crearea unei case dinastice românești în 1866 și 1881 și cucerirea independenței față de Înalta Poartă în 1878⁶⁹².

Pe de altă parte, după cum se recunoaște „această populație nu va fi atrasă, decât periferic, la procesele de modernizare a Imperiului Rus” și că „înaintea națiunii române a existat poporul român care a dat naștere Statului și Națiunii române moderne și a păstrat vie ideea de unitate națională și că românitatea moldovenilor este mult mai veche decât Statul Român modern, încât și la 1812, și înainte sau după acest an dramatic, moldovenii de la Est de Prut au fost și au rămas parte a poporului român”, nevoit fiind să se autoconserveze „drept reacție la politicile de deznaționalizare și rusificare”⁶⁹³.

⁶⁹⁰ *Ibidem*, p. 50; *doc. 74*, pp. 231-232.

⁶⁹¹ Vezi mai pe larg Gh. Negru, *Țarismul și mișcarea națională a românilor din Basarabia*. Chișinău: Editura Prut Internațional, 2000.

⁶⁹² Ch. King, *Moldovenii*, *op. cit.*, p. 49.

⁶⁹³ Gh. Cojocaru, *Cominternul*, *op. cit.*, p. 51.

În pofida politicii de asimilare și de înăbușire a sentimentelor naționale, promovată de țarism timp de peste un secol, crearea unei elite locale loiale regimului, conștiința țaranului basarabean cu privire la identitatea sa națională a rămas virtual neschimbată de la anexarea provinciei de către Rusia în 1812. El și-a păstrat portul caracteristic, tradițiile și limba pe toată durata stăpânirii rusești.

Totuși, în tentativa de a definitiva și a contura trăsăturile „națiunii moldovenești”, liderul bolșevic din Autonomia Moldovenească pune, în premieră, la temelia existenței ei un criteriu inventat ad-hoc, și anume o presupusă „mișcare națională” a țărănimii moldovenești basarabene împotriva „românizării” promovată de autoritățile române și, în genere, împotriva „jugului național”⁶⁹⁴.

Cu referință la aceste dispute, în cadrul ședinței de lucru a Comitetului „celor trei” al Biroului celulei PC(b)R a Universității Comuniste a Minorităților din Vest, de la 12 februarie 1925, se remarcă următoarele: „În baza materialelor adunate s-a constatat că între comuniștii români și basarabeni există divergențe acute în privința politicii din RASS Moldovenească. În timp ce primii neagă existența unei națiuni și a unei limbi moldovenești distincte de cea română, insistă asupra orientării întregii munci culturale din RASSM spre limba română și asupra introducerii alfabetului latin, după cum și asupra formării aparatului sovietic și de partid cu lucrători români, cei de-ai doilea insistă că moldovenii sunt o națiune aparte de cea română, cu o limbă aparte, considerând necesar să se țină cursul spre dezvoltarea unei culturi moldovenești, în baza grafiei chirilice/caracterelor rusești. Polemica în jurul acestei chestiuni a căpătat în cercurile respective o acuitate excepțională, care s-a amplificat îndeosebi în legătură cu aceea că CC al PC(b)U, după cum se vede, s-a situat pe poziția a doua, moldovenească. Acum adversarii acestei poziții vor să transfere chestiunea aceasta la CC al PC(b)R”⁶⁹⁵.

Ulterior, în cadrul ședinței Comisiei Basarabene a Plenarei a V-a lărgite a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste, din 3 aprilie 1925, I. Badeev și-a centrat discursul pe subiectul identitar, afirmând că „națiunea română s-a constituit atunci când Basarabia trăia sub puterea țarului rus. Procesul de formare a națiunii române, în sine, nu a coincis cu procesul de formare a poporului moldovenesc, în sine. Aici e abia trecerea de la orânduirea feudală”⁶⁹⁶.

Prin ultima afirmație, I. Badeev nu numai că se contrazice, când declară despre existența „națiunii moldovenești”, dar combate și teoria marxistă, care nu poate să admită formarea și existența unei națiuni în plin feudalism. De asemenea, el pune la îndoială caracterul „progresist”

⁶⁹⁴ *Ibidem*, doc. 74, p. 234.

⁶⁹⁵ *Ibidem*, doc. 76, p. 238.

⁶⁹⁶ *Ibidem*, doc. 84, p. 252.

al „alipirii” Basarabiei la Rusia, atât de mult vehiculat de propaganda țaristă și istoriografia oficială, odată ce nivelul de dezvoltare din ținut era inferior celui de peste Prut.

În continuare, liderul de partid de la Balta recomandă „să-i recunoaștem pe moldovenii din Basarabia drept un popor care trebuie să trăiască chiar în afara României sovietice”, adică în componența URSS. El mai „observă”, în mod artificial, că „drept urmare a exploatării la care este supusă întreaga populație a ținutului, în Basarabia se întâmplă exact ceea ce nu se aștepta oligarhia română și dacă până astăzi țăranii Basarabiei nu se simțeau ei înșiși drept o națiune, atunci în ultimul timp din partea lor se observă tendința de a lua forma ca popor”⁶⁹⁷.

În acest context, el mai inventează un argument în favoarea teoriei sale a „națiunii”, cel al „luptei de clasă” și „emancipării naționale”, afirmând că „un șir întreg de răscoale la care a luat parte populația moldovenească [...] vorbesc despre aceea că în Basarabia în masele țărănești se formează noțiunea despre o națiune aparte”⁶⁹⁸. Evident, toate acestea sunt niște invenții ori exagerări.

Astfel, atitudinea ambivalentă a basarabenilor față de autoritățile române, natura etnică eterogenă a populației provinciei, lucru știut, situația ei economică și socială în cadrul României Mari vor fi speculate cu abilitate de promotorii moldovenismului.

Despre existența „națiunii moldovenești” care „începe să renască în RASSM” a declarat G. I. Starîi, la Congresul I al Sovietelor din aprilie 1925⁶⁹⁹.

În Tezele CMR de partid „Bilanțul moldovenizării”, din 4 septembrie 1926, și ale plenarei a V-a, din octombrie 1926, se aprecia că formarea RASSM „a avut la bază necesitatea de a crea cele mai favorabile condiții pentru dezvoltarea culturală și atragerea naționalității moldovenești la construcția activă a socialismului”. Drept consecință „fiind unul din cele mai înapoiate naționalități din cadrul URSS, odată cu formarea RASSM, poporului moldovenesc de pe această parte a Nistrului i s-a dat, astfel, un puternic imbold spre renașterea sa național-culturală și economică”⁷⁰⁰. Astfel, retorica identității naționale va fi legată de alte aspecte importante ale modernizării, precum urbanizarea și industrializarea, colectivizarea agriculturii, realizarea revoluției culturale.

Eforturile lui I. Badeev de a fundamenta existența „națiunii moldovenești” vor fi susținute de unul din liderii bolșevicilor ucraineni, N. A. Skrîpnik, care a încercat să demonstreze că „populația Basarabiei nu dorește alipirea la România și că se simte nu ca parte a poporului român, dar ca moldoveni”. În continuare, el afirmă că „românii și moldovenii – acestea sunt două

⁶⁹⁷ *Ibidem*, p. 252.

⁶⁹⁸ *Ibidem*.

⁶⁹⁹ A. Gribincea, M. Gribincea, I. Șișcanu, *Politica de moldovenizare în RASS Moldovenească*. Culegere de documente și materiale. Chișinău: Civitas, 2004, *doc. 4*, p. 36; Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit., doc. 91*, p. 291.

⁷⁰⁰ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit., doc. 135*, p. 397; *doc. 140*, p. 410.

popoare apropiate, totodată, poporul moldovenesc era din țărani, slab dezvoltat, limba lor este la fel slab dezvoltată”⁷⁰¹. Pornind de la aceasta, el trasează obiectivele luptei revoluționare: „Sarcina noastră: dacă avem o națiune distinctă, avem un popor asuprit care se consideră drept un popor asuprit, să-l folosim în scopuri revoluționare și să exploatăm contradicțiile naționale existente ca un mijloc de luptă”⁷⁰².

Ca reprezentant al Ucrainei, N. A. Skrîpnik, din motive expansioniste, vedea două națiuni în Basarabia, restul populațiilor fiind considerate „minorități naționale”: „în Basarabia sunt două naționalități, în afară de minorități, în marea ei majoritate populația e formată din ucraineni și moldoveni”⁷⁰³.

Întrucât, după cum se pretindea, provincia era locuită în majoritate de moldoveni și ucraineni, de aici amestecul constant și permanent al PC(b) din Ucraina în diriguirea mișcării comuniste basarabene, pe care o controla prin bani și unități de comando teroriste descinse periodic dincolo de Nistru, scopul fiind destabilizarea administrației românești în Basarabia și, pe o asemenea cale, crearea unei stări de nemulțumire împotriva ei.

Reprezentantul CC al PC(b)U mai invoca drept criteriu principal al existenței „națiunii moldovenești” modul în care se autoidentifică țăranimea din Basarabia, concluzia sa fiind univocă: „Țăranii se identifică pe sine înșiși ca o națiune aparte și resimt nu numai jugul social și politic, dar și cel național”⁷⁰⁴.

Criteriul autoidentificării pe care-l invocă N. A. Skrîpnik nu este lipsit de valoare. În diferite momente, numele de „moldoveni” a fost folosit de românii de pe ambele maluri ale Prutului. Chiar vechile cronicile românești se refereau la „moldoveni”, cu toate că o făceau clar într-un sens geografic și nu etnic.⁷⁰⁵ și mișcarea națională din Basarabia din perioada țaristă se desfășura sub lozinci „moldovenești”, iar faptul că țăranii basarabeni se numeau „moldoveni”, o făceau nu în sensul de „națiune”, ci mai curând, se autoidentificau ca o parte a poporului moldovenesc, de la care au fost desprinși ca urmare a anexării Basarabiei la Rusia în 1812⁷⁰⁶.

În acest context, părinte fondator al „națiunii moldovenești” este considerat N. A. Skrîpnik, comisar al poporului al Justiției și Procuror General al RSS Ucrainene și unul din conducătorii Internaționalei Comuniste, chiar dacă declarase oficial că „națiunile nu se creează, nici o hotărâre a Internaționalei Comuniste și a partidului comunist nu poate crea națiuni”⁷⁰⁷.

⁷⁰¹ *Ibidem*, doc. 84, p. 247.

⁷⁰² *Ibidem*, pp. 257-258.

⁷⁰³ *Ibidem*, p. 263.

⁷⁰⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁷⁰⁵ W. P. Meurs, *op. cit.*, p. 135.

⁷⁰⁶ *Dicționar de istorie*. Ediția a II-a revăzută și adaptată. Chișinău: Editura Civitas, 2007, pp. 261-265.

⁷⁰⁷ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit.*, doc. 84, p. 262.

Sintetizând, totuși, „aportul” acestuia la fundamentarea existenței „națiunii moldovenești”, în studiul său, Gh. E. Cojocaru notează: „Națiunea” moldovenească, în lectura comisarului bolșevic, se definea, așadar, prin limba sa moldovenească, sentimentul autoidentificării de sine și printr-o pretinsă mișcare „național-revoluționară” moldovenească de emancipare din Basarabia. Deși puține la număr pentru o națiune... restul vor fi confecționate pe parcurs”. „Teoria” lui N. A. Skripnik va mai pune la originea „națiunii” moldovenești un criteriu nemaîntâlnit în lume - frica față de vecinul din imediata apropiere, „teama de burghezia română”. și tot această „națiune” trebuia să țină piept unor eventuale pretenții românești față de stânga Nistrului. În mod paradoxal, „națiunea” moldovenească se năștea din reacția de frică și ostilitate față de Statul Român a unor tovarăși cu imaginație, momentul ofensivei, însă, nu a fost neglijat, el va fi concretizat prin pretențiile față de Basarabia⁷⁰⁸.

În contextul creării și consolidării conceptului noii entități „moldovenești”, cu diferite ocazii s-au pronunțat în problema „națiunii moldovenești” atât arhitecții acestui proiect, cât și personalități politice notorii din Comintern, implicate în exportul revoluției proletare în plan mondial. Pentru liderul comuniștilor bulgari și viitorul conducător al Cominternului Gh. Dimitrov (aprilie 1925), chestiunea dacă „există națiunea moldovenească - aceasta nu este o chestiune de geografie, nici academică, aceasta este o chestiune politică, o chestiune a luptei revoluționare. Noi știm: există națiunea moldovenească, cu toate aceasta, o parte a moldovenilor din România Veche s-a românizat. Națiunea moldovenească există și moldovenii au dreptul la autodeterminare națională, la unitate națională, la republica lor independentă”⁷⁰⁹. Într-un alt context, dar cu referință tot la identitatea moldovenilor, dacă ei sunt sau nu români, Gh. Dimitrov, pe un ton liberal, avea să afirme: „Eu consider că nu sunt, dar să hotărască ei înșiși cine sunt ei. Partidul, după mine, trebuie să-i considere pe moldovenii basarabeni aceiași ca și moldovenii din republica Moldovenească”⁷¹⁰.

De la bun început, falsitatea acestei „teorii”, în afară de I. Dic, a fost demascată și de alți reprezentanți ai partidului comunist din România în Comintern, aflați în emigrație la Moscova, care au încercat să conteste afirmația despre existența unui „popor moldovenesc” deosebit și să se opună tendinței de surpare a influenței lui în spațiul pruto-nistrean. În ansamblu, ea a fost respinsă între anii 1924-1928 și de Partidul Comunist din România, care a dat o adevărată bătălie cu oponenții lui în apărarea adevărului despre esența identitară a moldovenilor de pe malurile Nistrului.

⁷⁰⁸ *Ibidem*, pp. 65, 74.

⁷⁰⁹ *Ibidem*, doc. 85, p. 273.

⁷¹⁰ *Ibidem*, doc. 119, p. 363.

În cadrul ședinței Comisiei Basarabene a Plenarei a V-a lărgite a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste din 3 aprilie 1925, la întrebarea lui Bella Kun, comunist ungar și unul din liderii Internaționalei a III-a, dacă există o „națiune moldovenească” în Basarabia, și A. Bădulescu, și P. Tkacenko (lideri comuniști din România și Basarabia, semnatari ai Memoriului din 4 februarie 1924 cu privire la necesitatea creării Republicii Moldovenești) au dat un răspuns negativ, arătând că nu există „popor moldovenesc asuprit”, ci doar „țărani basarabeni asupriți”⁷¹¹.

Mai mult, A. Bădulescu, în polemica cu N. A. Skrîpnik, a declarat: „Națiunea moldovenească nu există, nu există nici mișcarea național-revoluționară și noi nu putem susține ceea ce nu există”⁷¹².

Cu acest punct de vedere s-a solidarizat Ecaterina Rally-Arbure care a afirmat că „în privința limbii și în privința naționalității, poporul moldovenesc, în opinia noastră, prea puțin se deosebește de poporul român, pentru ca el să fie recunoscut [din punct de vedere] științific drept o naționalitate distinctă. Istoricește este dificil de demonstrat aceasta”⁷¹³. Adeptă a politicii de reanexare a Basarabiei la Uniunea Sovietică, totuși, ea recunoaște că „a existat poporul moldovenesc în teritoriul actual al României [...]. A existat și limba moldovenească, care a avut literatura sa cu alfabetul slavei vechi. Din acest alfabet ulterior s-a dezvoltat limba literară română. Limba română se deosebește puțin de limba moldovenească. Chestiunea de substanță nu rezidă în limbă. Nu putem spune că exploatarea Basarabiei înseamnă exploatarea moldovenilor ca națiune. Noi recunoaștem mișcarea din Basarabia pentru alipirea la RASSM și pentru eliberarea de sub jugul imperialismului român ca o mișcare națională a Basarabiei, în ansamblu, și nu ca o mișcare națională a poporului moldovenesc”⁷¹⁴.

Ulterior, ca urmare a presiunilor exercitate din partea lui N. A. Skrîpnik, P. Tkacenko își va schimba optica, declarând: „Cu privire la moldoveni ca o națiune distinctă va trebui să nu fiu de acord cu tov. Bădulescu, mișcarea printre moldoveni există și nu trebuie să ne convingeți că moldovenii nu reprezintă o națiune aparte. Trebuie să privim la aceasta nu din perspectiva limbii, dar din perspectiva esenței revoluționare, trebuie să cultivăm această mișcare prin toate măsurile, dacă ea se află în stare embrionară”⁷¹⁵.

Elita comunistă ucraineană și locală s-a solidarizat împotriva PC din România, având drept scop impunerea punctului de vedere privind „existența poporului moldovenesc diferit de cel român”. Cei mai aprigi apărători ai acestui punct de vedere au fost N. Skrîpnik și N. Zatonski

⁷¹¹ *Ibidem*, p. 57, doc. 84, p. 258.

⁷¹² *Ibidem*, doc. 85, p. 274.

⁷¹³ *Ibidem*, p. 57, doc. 84, p. 259.

⁷¹⁴ *Ibidem*.

⁷¹⁵ *Ibidem*, doc. 85, p. 275.

care vor pleda cauza „moldovenismului” atât în eșaloanele superioare de putere ale URSS, cât și în cadrul Cominternului, care și-a arogat rolul de arbitru suprem. Anume presiunile venite din partea Cominternului, la sugestia comuniștilor ucraineni, vor înclina definitiv balanța acestei dispute în favoarea „teoriei” diversioniste cu privire la națiunea moldovenească, distinctă de cea română⁷¹⁶.

În încheierea dezbaterilor din cadrul ședințelor Comisiei Basarabene a Plenarei a V-a lărgite a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste din aprilie 1925, PC din România a fost obligat să accepte rezoluția prin care să susțină „mișcarea național-revoluționară a moldovenilor din Basarabia, care se consideră un popor aparte cu o limbă aparte”⁷¹⁷.

Bolșevicii ucraineni, în persoana lui N. Skrișnik, membru al CC al PC(b) din Ucraina, au reușit să-și impună poziția în cadrul Internaționalei Comuniste cu privire la problema apartenenței identitare a populației băștinașe din Basarabia și RASSM. Rezoluția în chestiunea națională a Comisiei Basarabene a plenarei a V-a lărgite a Comitetului Executiv al Internaționalei Comuniste (aprilie 1925) stabilea următoarele: „Partidul comunist din România trebuie să sprijine prin toate mijloacele aspirațiile naționale ale moldovenilor care se consideră un popor aparte de cel român și limba lor aparte distinctă de limba română”, iar tendința burgheziei române de a nega „dreptul națiunii moldovenești la însăși existența sa, trebuie să întâmpine cea mai energică critică și ripostă”. Totodată, comuniștii români erau obligați „să acorde cea mai energică susținere aspirațiilor naționale ale poporului moldovenesc”⁷¹⁸.

Totuși, unii comuniști români au continuat să denunțe teoria celor „două popoare” și planurile ucrainene de anexare a Basarabiei, sub pretextul deformării și vicierii principiului naționalităților.

A. Bădulescu, într-o scrisoare de protest, din 8 aprilie 1925, față de rezoluția Cominternului în problema Basarabiei și RASSM, a dezavuat și mai mult ideea „națiunii moldovenești și a limbii moldovenești”. El considera că declarațiile cum că „limba moldovenească este o limbă distinctă” și „moldovenii sunt un popor distinct”, care nu au nimic în comun cu românii, nu sunt adevărate. „În comisie, declara A. Bădulescu, eu am fost singurul român, chiar singurul „moldovean”, și eu declar că sunt mai bine informat despre această chestiune și nu trebuie să mă mai informeze cineva din afară despre aceasta”. Comunistul român îi ataca frontal pe Gh. Dimitrov și N. Skrișnik, afirmând că „dacă reieșim din aceea că limba moldovenească este o limbă distinctă, atunci mă văd nevoit să declar că aceasta reprezintă o

⁷¹⁶ O. Țicu, *Homo Moldovanus Sovietic. Teorii și practici de construcție identitară în R(A)SSM (1924-1989)*. Chișinău: Editura Arc, 2018, pp. 197-198.

⁷¹⁷ *Ibidem*, p. 202.

⁷¹⁸ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit., doc. 95, p. 297*.

încercare de deznaționalizare totală și reală a moldovenilor, deoarece actuala limbă moldovenească are 75% cuvinte rusești și nu poate exista ca o limbă distinctă”⁷¹⁹.

Astfel, la mijlocul anilor '20 ai sec. al XX-lea, în contextul politicii expansioniste sovietice și odată cu demararea procesului de creare a unei Republici Moldovenești, în laboratoarele bolșevice și cominterniste a luat naștere „mitul națiunii moldovenești”. Oricât ar părea de paradoxal, dar cei mai cointeresați în acest proiect au fost liderii ucraineni, care în disputa viitoare a apartenențe a Basarabiei, pentru a o desprinde de România, devenită, eventual, în urma unei revoluții proletare o republică sovietică, au renăscut și vehiculat teoria existenței „națiunii moldovenești” și dreptul ei la autodeterminare în perspectiva reunirii ei (de pe ambele maluri ale Nistrului) și alipirea la Ucraina Sovietică.

Concludente în acest sens sunt destăinuirile și observațiile lui I. Dic pe marginea broșurii lui C. Rakovski, comisar adjunct al afacerilor străine al URSS, „România și Basarabia”, ediția 1925: „După ce au cauzat mișcării noastre atâtea dezastre în Basarabia; după ce s-au opus acordării drepturilor exclusive de activitate în Basarabia Partidului Comunist din România; după ce au sprijinit separatiștii; după ce ei nu numai că nu au făcut nimic pentru moldovenii din Ucraina\vezi discursul tov. Zinoviev la congresul al XIII-lea al PC(b)R\, dar s-au opus formării acestei republici; după formarea acestei republici ei (tovarășii ucraineni - n. n.) ne-au fericit cu două descoperiri: 1) descoperirea existenței moldovenilor în lume și 2) cu teoria celor două națiuni”⁷²⁰.

Pentru prima dată, într-un document politic, existența „națiunii moldovenești” a fost enunțată în Rezoluția Congresului al IX-lea al PC(b) din Ucraina asupra raportului CC al PC(b)R și al CC al PC(b)U din decembrie 1925, în care se arăta că „formarea RASSM [...] a dat un impuls puternic deșteptării politice și culturale a uneia dintre cele mai înapoiate națiuni din Ucraina - celei moldovenești”⁷²¹. În anii care au urmat, liderii sovietici locali și ucraineni s-au străduit să promoveze prin diverse mijloace o conștiință națională moldovenească pentru a-și justifica „teoria”, „creând”, de fapt, în laboratoare, o „națiune moldovenească”, cu propria ei limbă, istorie și moștenire culturală.

În acest context, este semnificativ și faptul că, deși sugerau ideea diferenței dintre moldoveni și români și pledau pentru „dreptul Basarabiei la autodeterminare până la secesiune”, comuniștii ucraineni erau în același timp susținătorii unei idei panucrainene, de unitate a tuturor ucrainenilor din statele vecine RSS Ucrainene. Astfel, în rezoluția Congresului al V-lea Mondial

⁷¹⁹ *Ibidem*, doc. 87, pp. 283-284.

⁷²⁰ *Ibidem*, doc. 126, p. 387.

⁷²¹ *Ibidem*, doc. 112, p. 339; A. Grecul, *Rasvet moldavskoi soțialisticescoi nații*. Chișinev: Cartea Moldovenească, 1974, p. 49.

al Internaționalei Comuniste, intitulată „Problemele naționale ale Europei Centrale și ale Balcanilor” se insista, la capitolul „Chestiunea ucraineană”, necesitatea „proclamării de către partidele comuniste din Polonia, Cehoslovacia și România a lozincii unirii regiunilor ucrainene, rupte în bucăți de imperialism, în cadrul unei republici sovietice muncitorești-țărănești”⁷²².

Dezbaterile dintre comuniștii ucraineni și români asupra problemei limbii și identității populației băștinașe din Basarabia și RASSM au continuat și la congresul al IV-lea al PC din România, care a avut loc la Harkov, între 28 iunie-8 iulie 1928, chiar dacă linia „moldovenistă” învinsese *de jure*, odată cu adoptarea legilor de „moldovenizare” primite în 1926, în RASSM. În acest context, L. Pătrășcanu (Mironov), intelectual de stânga și activist de frunte al PC din România, a replicat că „moldovenii nu reprezintă o națiune aparte, și din punct de vedere geografic și istoric, moldovenii sunt aceiași români ca și românii din Moldova”⁷²³.

La acel congres, PC din România, puternic epurat și reformat în spirit bolșevic, prin infiltrarea elementelor alogene, a fost obligat să accepte lozinca fundamentală a „autodeterminării tuturor naționalităților până la despărțire de statul român”, completată cu cerințe plebiscitare specifice Transilvaniei, Basarabiei, Bucovinei, Dobrogei și Banatului. În privința Basarabiei, congresul prelua tezele lui I. Badeev și N. Skrîpnik privind existența „națiunii moldovenești”, respingând argumentele anterioare ale emigrației române. Ideea centrală a rezoluției era că „moldovenii se identifică drept o națiune distinctă și că această națiune luptă împreună cu celelalte naționalități ale Basarabiei împotriva burgheziei române pentru unirea cu RASSM”⁷²⁴.

Prin această decizie, Cominternul tranșa problema identitară a RASSM, care devenea poligonul de implementare a „moldovenismului sovietic” și, totodată, proiecta această diferență lingvistică și națională asupra Basarabiei⁷²⁵.

Intrat în ilegalitate începând din aprilie 1924, PCR a devenit treptat un simplu megafon al Moscovei în interpretarea evenimentelor epocale, care au condus la desăvârșirea procesului de unitate națională, început cu Basarabia. În acest sens, este caracteristică așa-numita „platformă” a PCR privind problema națională, din 1 noiembrie 1931, în care se preciza că România, alături de Polonia, Cehoslovacia și Iugoslavia erau „state imperialiste” vasale ale puterilor occidentale.

Întocmai ca acestea din urmă, România își atinsese „propriile tendințe imperialiste sub patronajul imperialiștilor europeni”, cotropind Basarabia, Bucovina, Banatul și Dobrogea. În acest mod au fost supuși „unei nemaiauzite înrobiri naționale opt milioane de unguri, germani,

⁷²² Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit., doc. 22*, p. 127; O. Țicu, *Homo Moldovanus, op. cit.*, pp. 200-201.

⁷²³ Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit., doc. 155*, p. 463.

⁷²⁴ *Ibidem*, p. 82.

⁷²⁵ O. Țicu, *Homo Moldovanus, op. cit.*, pp. 203-204.

ruși, ucraineni, moldoveni, bulgari, turci ș. a.”. Regimul instaurat de București în Basarabia și celelalte provincii cotate avea la bază „un întreg sistem de jaf și exploatare semicolonială, de înfeudare a maselor populare”. Drept consecință, semnală aceeași „platformă”, răscoale în masă nu numai în Basarabia, ci și în Dobrogea, de-a lungul multor ani⁷²⁶. Era o viziune apocaliptică asupra României, specifică propagandei comuniste cu privire la iminența prăbușirii capitalismului.

Liderii din RASS Moldovenească și RSS Ucraineană, speculând pe izolarea națională a românilor transnistreni, determinată de vitregiile istoriei, s-au străduit să construiască o identitate moldovenească distinctă bazată pe cultura țărănească arhaizată. Folosind caracteristicile culturale și lingvistice rurale care s-au conservat în conștiința moldovenilor de-a lungul deceniilor și codificându-le într-un standard național cultural nou, activiștii de partid sperau să-i îndepărteze pe moldovenii de pe ambele maluri ale Nistrului de România „burgheză” și să-i aducă în cadrul unei republici sovietice moldovenești lărgite.

Dacă construcția teoretică despre „volohi” și „poporația moldovenească” urmărea scopul să separe etnic și cultural românii moldoveni de cei munteni, apoi cea referitoare la „națiunea burgheză și socialistă moldovenească” - să-i despartă pe românii din Basarabia și din stânga Nistrului de ceilalți români de peste Prut. În acest scop, au fost subliniate mereu particularitățile românilor basarabeni, ale „moldovenilor”, care ar fi apărut începând cu anexarea în 1812 a Basarabiei de către Rusia și s-ar fi accentuat după unirea, din 1859, a Moldovei cu Muntenia. Drept consecință, în opinia politicianilor staliști, în România s-a înregistrat „românizarea” moldovenilor din Moldova de dincolo de Prut pe fondul formelor politico-juridice occidentale adoptate după 1859 și al dezvoltării culturii moderne și a limbii române literare.

În cadrul Conferinței a IV-a a CMR de partid (noiembrie 1927), V. Ia. Holostenko, unul din secretarii acestei organizații, preluând argumentele lui I. Badeev și N. Skripnik, afirma: „Poporul moldovenesc care populează RASS Moldovenească și Basarabia, nu reprezintă același popor românesc, care este în România. Aceasta este una din ramurile uneia și aceleași populații. Însă populația moldovenească timp îndelungat s-a dezvoltat în alte condiții economice, istorice și de trai, decât populația românească. Aceasta a condus la apariția deosebirilor în limbă și modul de trai al moldovenilor și românilor”. El făcea o paralelă similară cu ucrainenii și rușii, care sunt înrudiți, dar sunt popoare diferite, concluzionând că „moldovenii sunt un popor aparte, care s-a

⁷²⁶ *Copilăria comunismului românesc în arhiva Cominternului*. Coord. A. Tudor-Pavelescu. București, 2001, pp. 279-280; A. Stan, *Basarabia și Cominternul, op. cit.*, p. 91.

dezvoltat de-a lungul secolelor în condiții deosebite și în prezent nu are nimic comun cu poporul român”⁷²⁷.

Astfel, așa cum se remarcă, elitele politice și culturale din republica autonomă au lăudat inițial natura „simplă” a vieții rurale moldovenești. Ridicând această cultură populară necomplicată și „democratică” la nivelul de standard național, ei încercau să construiască o națiune moldovenească distinctă ca modalitate de a separa Basarabia de România⁷²⁸.

În optica acestora, în Basarabia și Transnistria, unde s-au păstrat, din cauza politicii antinaționale a guvernului țarist, formele culturale și lingvistice arhaice, premoderne, supuse procesului de rusificare, moldovenii ar fi supraviețuit în calitate de unici moștenitori și păstrători ai culturii și limbii moldovenești „originale”. Astfel, arhaismul, deznaționalizarea și rusificarea au reprezentat, conform acestei teorii, trăsăturile definitorii ale „națiunii moldovenești”. În mod paradoxal, conceptul modern de națiune a fost transformat într-un antipod al lui. Elaborarea conceptului „națiunii moldovenești” a însemnat, de fapt, fabricarea „argumentelor istorice” care să justifice ocupația țaristă și pretențiile teritoriale ale URSS asupra Basarabiei și să „fundamenteze” teoretic politica de rusificare și teoria „moldovenismului”.

Totuși, în condițiile când situația internațională s-a schimbat la sfârșitul anilor '20, iar valul revoluționar a atins cota de jos în Europa, perspectiva smulgerii Basarabiei de la statul român s-a diminuat. Implicit, obiectivele sovietice temporar rămâneau nerealizate, iar liderii staliști se străduiau din greu acum să promoveze o conștiință națională moldovenească și o justificare temeinică a „mitului națiunii moldovenești”. Astfel că autoritățile staliniste de fapt „au creat” o națiune moldovenească, cu propria ei moștenire culturală, limbă și istorie”⁷²⁹.

În acest context, se remarcă: „formarea națiunilor în statul sovietic s-a produs în dorința de a depăși naționalismul și diferențele dintre naționalități, acesta a fondat de fapt instituții și a inițiat procese care au grăbit dezvoltarea unor naționalități conștiente, laice, mobilizabile din punct de vedere politic”⁷³⁰.

Logica și conținutul acestei politici, denumită convențional „acțiune afirmativă sovietică”, au fost axate pe patru elemente naționale: delimitarea teritoriilor naționale, indigenizarea lingvistică, constituirea și promovarea elitelor native, susținerea culturii naționale și promovarea unui federalism panunional. În cazul RSS Moldovenești a fost vorba de modelul diferit de cel vestic promovat de Uniunea Sovietică, în sensul că statul sovietic a urmărit aici

⁷²⁷ A. Gribincea, M. Gribincea, I. Șișcanu, *op. cit.*, doc. 23, p. 68; Gh. Cojocaru, *Cominternul*, *op. cit.*, doc. 150, p. 434.

⁷²⁸ Ch. King, *op. cit.*, p. 228.

⁷²⁹ W. P. Meurs, *op. cit.*, p. 137.

⁷³⁰ O. Țicu, „Moldovenismul” sovietic și politicile identitare ale URSS în RASSM și RSSM (1924 - 1991). În: Fără termen de prescripție. Aspecte ale investigării crimelor comunismului în Europa. Chișinău: Editura Cartier, 2011, p. 333.

edificarea unei „națiuni” aparte, care niciodată nu s-a perceput ca națiune, decât, cel mult, într-un sens de corp regional în cadrul Imperiului Rus, pentru a accentua „primordialismul” moldovenesc și diferențierea acestuia față de cel românesc⁷³¹.

Tentativa de inventare a „națiunii moldovenești” a fost însoțită de alte politici ale regimului, precum: colectivizarea forțată, deportările, foametea organizată, genocidul etnic, minciuna orchestrată în fel și chip, la toate nivelurile, pentru a înlesni impunerea unui regim străin, apoi dominația nomenclaturii locale au fost și ele de natură să contribuie prin diferite strategii la realizarea acestui proiect.

Totuși, eforturile de a construi o identitate moldovenească distinctă în condițiile RASSM nu a fost doar un rezultat al necesităților politicii externe și al expansionismului sovietic, ci mai mult un rezultat al combinației dintre obiectivele politicii externe, anumite forme de identitate existente în regiune, acțiunile elitelor politice și culturale basarabene și transnistrene.

În acest context, se accentuează că „lansarea conceptului de „națiune moldovenească divizată, fără nici o tangență cu realitatea și împotriva evoluțiilor etnoculturale ale moldovenilor, era o probă că autoritățile sovietice încercau să descopere o nouă paradigmă cu ajutorul căreia să justifice nu numai apariția autonomiei moldovenești pe malul Nistrului, ci și să camufleze pretențiile lor asupra malului basarabean al bătrânului fluviu. Printr-o pretinsă unitate a „națiunii moldovenești” despărțită de malurile Nistrului se urmărea dinamitarea unității Statului Român și a națiunii Române și refacerea vechilor frontiere imperiale”⁷³².

Lansat și pus în practică o dată cu apariția RASSM, conceptul de „națiune moldovenească”, amplasată pe ambele maluri ale Nistrului, va contribui la modificarea pretențiilor teritoriale ale Uniunii Sovietice față de Basarabia, acestea bazându-se acum mai mult pe naționalitate și mai puțin pe dreptul internațional. Din această perspectivă, diplomația sovietică își va argumenta revendicările, în primul rând, prin necesitatea „reunirii poporului moldovenesc într-un stat sovietic național”, majoritatea căruia „zace sub ocupația românească”.

În ansamblu, consecințele politicii de inventare și impunere a conceptului de „națiune moldovenească” vor fi dezastruoase atât pe termen scurt, cât și într-o perspectivă îndelungată, exercitând de-a lungul timpului un impact devastator asupra profilului identitar etnocultural românesc de pe malurile Nistrului.

⁷³¹ *Ibidem*, pp. 334-336.

⁷³² Gh. Cojocaru, *Cominternul, op. cit.*, pp. 37-38.

SECȚIUNEA V / PANEL V:

ISTORIE ȘI PATRIMONIU ÎN ÎNVĂȚĂMÂNTUL SUPERIOR ȘI GENERAL /
HISTORY AND HERITAGE IN HIGHER AND GENERAL EDUCATION

EDUCAȚIE PENTRU PATRIMONIU: COORDONATE TEORETICE

Elena PLOȘNIȚA,

dr. hab. în istorie, conf. univ.

Muzeul Național de Istorie a Moldovei

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-9061-3369>.

Summary

Cultural heritage is an important factor that contributes directly and indirectly to the development of contemporary society. Both those involved in the heritage protection process and society as a whole should be aware of this. This requires education, a permanent training campaign for the general population, and especially for those involved in the process of heritage protection and promotion. Heritage education is very important, and the responsibility should be collective and individual. Through heritage we perceive the past in order to understand the present. Heritage education must be carried out according to a flexible and adaptable program, able to enrich knowledge, encourage the willingness to know and appreciate heritage. There is a need for a real general campaign to educate the population and various administrative actors in order to gradually form the correct mentality in society regarding heritage and social memory. There are several institutions managing cultural heritage in the Republic of Moldova and different categories of heritage are registered. We believe that specific education is necessary for the employees of every institution in the field. Today, an education program is required for those in the field of cults, who are responsible for the management of religious heritage. Otherwise we will continue to have mutilated cult monuments, priests who do not realize the need to preserve and restore the architectural monuments, aggressive priests when it comes to museumification of cult objects. Lack of education in the field of architectural heritage, regarding the way of its use and advantages is evident also at the level of central and local administration. At the central level there are several ministries and agencies that are involved and should address heritage issues, but there is no effective collaboration between them to develop cultural heritage. The Tourism Agency in collaboration with the local administration bodies should organize Tourist Information Points in each locality that has a certain tourist potential, immovable and movable heritage, in order to provide information on the possibility of visiting heritage sites. It is necessary to organize an education process on heritage issues for the local administration. Most of the local communities are not aware of the values of the cultural and historical heritage that they have, are indifferent to it and are not involved in the process of its protection. Many destructive actions of the local administration are due to the lack of education. Periodic training is needed for those who manage the architectural heritage locally.

A training program for those in the financial field is very necessary. Various financial incentives for heritage protection need to be developed and practiced. Those who can build such mechanisms must first be trained. It is necessary for financial actors to know what it means to protect the heritage and how this heritage can be preserved. All this is related to the organization of educational programs for

specialists in this field, who, of course, do not know the field of heritage, but this is an area that can be decisively influenced and which is very important.

There is a need for education, for a minimum training program on cultural heritage that could be based on concrete actions that could ultimately lead to the protection and development of cultural heritage. It is through education that we can ensure in the future the creation of administrative and economic mechanisms that would generate interest in heritage and its use for sustainable development.

Keywords: *education, training, heritage, protection, development.*

În ultimii 10-15 ani statul Republica Moldova a făcut investiții importante în restaurarea unor obiective istorice. Au fost reabilitate mai multe monumente cu valoare istorică și artistică, au fost redeschise unele din casele memoriale, au fost puse în circuitul public mai multe monumente istorice, și, în același timp, este necesar să spunem că o parte din finanțele destinate reabilitării patrimoniului imobil nu întotdeauna a fost corect gestionată, iar restaurarea unor clădiri-monument s-a extins pe zeci de ani, fără rezultate vizibile, fără o finalizare reușită. Unele monumente, conștient, cu bună voință, au fost lăsate în voia sorții să degradeze pentru ca apoi să fie demolate, și pe locul lor să fie construit ceva nou.

Guvernul Republicii Moldova prin actorul principal al domeniului Patrimoniu – Ministerul Educației, Culturii și Cercetării stabilește anual un anumit buget pentru restaurarea patrimoniului construit, dar, desigur, insuficient pentru numărul obiectivelor înscrise în Registrul monumentelor ocrotite de stat. Este puțin, dar peste tot în lume pentru cultură sunt alocați tot mai puțini bani. Această se întâmplă și în țările Uniunii Europene, unde cultura este abordată mai degrabă ca un mijloc de realizare a altor priorități, cum ar fi dezvoltarea regională sau dezvoltarea turismului, decât o prioritate esențială. Singurul fond al Uniunii Europene conceput pentru finanțarea culturii este Programul „Europa Creativă”, cu un buget foarte mic de finanțare. Oricum, atât statul, cât și instituțiile private ar trebui să investească cât mai mult în domeniul culturii, inclusiv în restaurare, pentru că patrimoniul este un mijloc de a contribui în mod direct și indirect la dezvoltarea economiei. Patrimoniul cultural este „pilonul de bază al culturii, este un factor puternic ce contribuie la dezvoltarea economică prin activitățile pe care le generează și politicile care îl susțin. Acesta poate ajuta la atingerea obiectivelor din alte sectoare, constituind o resursă de neprețuit pentru domeniile educației, muncii, turismului și dezvoltării durabile”⁷³³. Acest lucru trebuie să fie conștientizat atât de cei direct sau indirect implicați în procesul de protejare a patrimoniului, cât și de întreaga societate. Pentru această este nevoie de educație sau, și mai concret, de o campanie permanentă de instruire a populației în general, și în special a celor implicați în procesul de protejare și promovare a patrimoniului. Educația pentru protejarea patrimoniului cultural este foarte importantă, iar responsabilitatea pentru patrimoniu ar trebui să

⁷³³ *Strategia patrimoniului cultural european pentru secolul XXI, Consiliul Europei, București, 2018, p. 11.*

fie una colectivă și individuală. Pentru realizarea cu succes a strategiilor de protejare a patrimoniului, este necesară, în primul rând, „asigurarea accesului la informație și formarea cetățeanului responsabil, cele mai eficiente politici culturale fiind realizate prin intermediul educației de la mic la mare”⁷³⁴.

Educația pentru patrimoniu trebuie să se facă conform unui program flexibil și adaptabil, capabil să îmbogățească cunoștințele, să încurajeze disponibilitatea de a cunoaște și prețui bunurile publice. Este cunoscut faptul că patrimoniul cultural joacă un rol important în educație, anume prin această moștenire putem percepe trecutul pentru a înțelege prezentul. Dar pentru o educație pro patrimoniu eficientă sunt necesare:

- utilizarea abordărilor pedagogice novatoare;
- conectarea la instituțiile educaționale a organizațiilor din domeniul culturii prin activități educaționale și utilizarea patrimoniului;
- motivarea membrilor fiecărei comunități pentru a fi mândri și a avea grijă de moștenirea ce le-a fost lăsată de strămoși;
- folosirea metodelor creative și inovatoare în procesul de valorificare a patrimoniului;
- prezența unei viziuni comune a tuturor actorilor implicați de la toate nivelurile și din toate instituțiile publice privind necesitatea educației pentru patrimoniu;
- abordarea sistemică în educația pentru patrimoniu.

Este nevoie de o adevărată campanie generală de educație a populației și a diverșilor factori de administrație, ca treptat în societate să se creeze o mentalitate corectă în ceea ce privește patrimoniul și memoria istorică.

În Republica Moldova există mai multe instituții care gestionează moștenirea culturală și sunt înregistrate diverse categorii de patrimoniu material și imaterial. Considerăm necesară o educație specifică pentru angajații fiecărei instituții din domeniu. Astăzi se impune un program de educație a celor din domeniul cultelor, responsabili de gestiunea patrimoniului religios. Este necesar să menționăm că nu există un program de educare a celor din domeniul cultelor în ceea ce privește conservarea patrimoniului construit. Dar este cunoscut faptul că o bună parte a monumentelor istorice o formează bisericile și mănăstirile. În ultimii ani sunt înregistrate mai multe intervenții agresive în cadrul unor restaurări ale monumentelor de cult. Există în republică tendința de a construi biserici noi peste tot unde este posibil, chiar și în curtea grădinițelor pentru copii, fără a ține cont de contextul istoric, de ambianța naturală, de monumentele istorice din vecinătate, de componența etnică a raionului, de cultul religios. Pentru reparațiile curente și

⁷³⁴ *Convenția-cadru a Consiliului Europei privind valoarea patrimoniului cultural pentru societate*, Faro, 27 octombrie 2005, București, 2007, p. 13.

restaurări, fețele bisericești angajează meșteri care nu cunosc ce înseamnă monument istoric, nu știu metodologia unei restaurări științifice și sunt indiferenți față de conservarea și păstrarea patrimoniului, a autenticității monumentului istoric. Sunt înregistrate tot mai multe restaurări neautorizate, neadecvate, utilizându-se termopane și diverse materiale necorespunzătoare, incompatibile cu structura monumentului istoric⁷³⁵. Toate acestea se întâmplă din lipsă de cunoștințe, din lipsa de educație. Preoții, cultele în general, trebuie implicați în procesul de protejare a patrimoniului, ei trebuie să fie conștienți de valorile pe care le posedă. Pentru această ei trebuie să dețină anumite cunoștințe cu privire la patrimoniu. Deci, se impune un program de educație a celor din domeniul cultelor, responsabili de gestiunea patrimoniului religios, care trebuie să devină o prioritate pentru Ministerul Educației, Culturii și Cercetării. În caz contrar, vom continua să avem monumente de cult mutilate, preoți inconștienți de necesitatea conservării și restaurării monumentelor construite, preoți agresivi când este vorba de muzeificarea unor obiective de cult, preoți care nu înțeleg semnificația existenței și funcționării unui muzeu de istorie a religiei etc.

Este evident, că pentru minister a elabora și a propune un anumit program de educație, de instruire pentru preoți este o problemă, neavând un centru de formare și educație permanentă în domeniul culturii, care ar putea elabora un curs de inițiere în sfera patrimoniului și pentru cei din domeniul cultelor. Este necesară o acțiune unitară la nivel național. Mai trebuie să avem persoane competente pentru a instrui pe alții și anumite fonduri pentru aceasta, altfel spus, avem nevoie de mijloace umane și financiare deopotrivă. Un anumit sprijin în acest sens ar putea acorda Agenția Națională pentru Inspectarea și Restaurarea Monumentelor. Sunt necesare sesiuni de instruire comune periodice. În acest proces ar putea să se implice și organizațiile non-guvernamentale din domeniul patrimoniului prin elaborarea unor proiecte culturale, organizarea unor workshop-uri, invitarea unor specialiști din afara țării.

Lipsa educației specifice patrimoniului construit și a modului de utilizare a acestuia, a beneficiilor este evidentă și la nivelul administrației centrale și locale. La nivel central există mai multe ministere care sunt implicate și ar trebui să rezolve problemele patrimoniului – Ministerul Educației, Culturii și Cercetării, Ministerul Finanțelor, Ministerul Transporturilor, al Mediului și al Dezvoltării Regionale, Ministerul Justiției, Agenția de Turism, Agenția pentru Inspectarea și Restaurarea Monumentelor, Agenția Relații Funciare și Cadastru etc. Între aceste ministere ar trebui să existe o colaborare eficientă pentru a valorifica moștenirea culturală. Iar pentru

⁷³⁵ Pentru mai multă informație vezi lucrarea: *Patrimoniul cultural al Republicii Moldova: de la realitate la necesitate*. Coordonatorul volumului Ion Ștefăniță, Chișinău, 2011.

valorificare sunt necesare cunoștințe și specialiști, altfel spus, este necesară o educație continuă pentru patrimoniu.

Un actor important în procesul de restaurare a monumentelor ar trebui să fie administrația din teritoriu, dar acolo sunt puțini specialiști, nu există un serviciu de monumente istorice. Nu există niciun mecanism de exercitare a controlului asupra felului cum sunt tratate monumentele. Pentru administrația locală este necesară organizarea unui proces de educație pe probleme de patrimoniu. Este necesar să menționăm că anume la nivelul administrației locale se schilodesc mai multe monumente istorice. Se distrug multe monumente, patrimoniul construit care ar putea fi reabilitat și pus în valoare. Administrația locală trebuie să aibă în vizor permanent problema bunurilor publice. De cele mai multe ori comunitățile locale nu conștientizează valoarea patrimoniului pe care îl dețin, sunt indiferenți și nu se implică în procesul de protejare. Multe din acțiunile distructive ale administrației locale se fac din lipsa de educație. Este necesară o instruire periodică a celor ce gestionează la nivel local patrimoniul construit. În acest sens este necesară o colaborare cu Ministerul Educației, Culturii și Cercetării. Iar Agenția Turismului în colaborare cu primăriile ar trebui să organizeze puncte de informare turistică în fiecare localitate care dispune de un anumit potențial turistic, de patrimoniu imobil și mobil, pentru a pune la dispoziție informații cu posibilități de vizitare a unor obiective de patrimoniu, cu posibilități de cazare, cu posibilități de cumpărare a unor suvenire etc.

Este foarte important ca în cadrul punctelor de informare turistică, Ministerul Educației, Culturii și Cercetării împreună cu Agenția turismului să elaboreze un program de educare, în primul rând a persoanelor din administrarea centrală și a operatorilor din domeniul turismului. Odată cu un proces educațional continuu, vom reuși astfel să creăm și să promovăm imaginea orașelor și satelor republicii care dețin un bogat patrimoniu mobil și imobil. Trebuie să ținem cont și de cetățenii republicii, nu numai de turiștii străini, pentru a-i orienta în selectarea și vizitarea unor obiective istorice.

Nu vom putea utiliza patrimoniul construit și nici beneficiile valorificării acestuia până nu vom avea un sistem coerent de educare a celor implicați și a maselor largi în cultul patrimoniului, în cultul respectului față de bunurile publice. Membrii comunităților locale trebuie să cunoască istoria localității, să fie mândri de locul unde s-au născut și de patrimoniul din localitate, să contribuie la valorificarea economică a moștenirii culturale în scopul îmbunătățirii calității vieții, la transmiterea patrimoniului mobil și imobil pentru generațiile viitoare. Pentru această este nevoie de educație, de dezvoltarea competenței serviciilor administrației centrale și locale și în domeniul patrimoniului. Doar prin educație, atât administrația centrală, cât și cea locală va conștientiza că investirea în patrimoniu este un mijloc de a contribui în mod direct și

indirect la dezvoltarea economiei și a fiecărei comunități. Iar membrii societății vor percepe patrimoniul ca o proprietate ce urmează a fi protejată și valorificată.

În procesul educațional ar trebui să se implice și administrația centrală, inclusiv guvernul prin ministere. Ar trebuie să existe un protocol de colaborare între ministere privind patrimoniul cultural și educația pentru patrimoniu. Un interes aparte pentru educația pro patrimoniu ar trebui să-l manifeste Ministerul Finanțelor. Considerăm util ca Ministerul Finanțelor să creeze un fond special, extrabugetar pentru restaurarea monumentelor istorice. Protejarea patrimoniului imobil, a monumentelor istorice presupune un efort special și acest efort este necesar să fie susținut. Patrimoniul trebuie să devină un avantaj pentru oricine, nu o povară. Trebuie elaborate și practicate diverse stimulente de ordin financiar pentru protecția patrimoniului. Cei ce trebuie să construiască asemenea mecanisme, trebuie, în primul rând instruiți, inclusiv cei din Ministerul Finanțelor. Este importantă organizarea unei loterii naționale care să aibă în vizor patrimoniul construit. Sunt necesare programe educative pentru a însuși anumite experiențe din străinătate. Este necesar ca actorii din domeniul financiar să cunoască ce înseamnă protejarea patrimoniului și cum pot fi conservate aceste bunuri publice. Toate acestea țin de organizarea unor programe educative pentru specialiștii din finanțe, care firesc că nu cunosc domeniul patrimoniului, dar un domeniu pe care îl pot influența decisiv și care este foarte important.

Și încă ceva – pentru o gestionare și utilizare corectă a patrimoniului este necesară evaluarea, stabilirea valorii nominale atât a bunurilor culturale mobile, cât și a celor imobile. Este un procedeu complicat, având în vedere complexitatea categoriilor de patrimoniu și dificultățile în cuantificarea bunurilor culturale. și în acest proces este necesară implicarea actorilor din domeniul finanțelor. Fără sprijinul lor specialiștii din domeniul patrimoniului nu vor reuși să elaboreze metodologia de evaluare, de stabilire a valorii nominale pentru fiecare bun cultural. Dar evaluarea financiară a patrimoniului este necesară și utilă, ea se realizează în toate țările Europei. Astăzi este actuală și pentru Republica Moldova, pentru că bunurile culturale sunt o parte a avuției naționale și ele au o anumită valoare nominală. Specialiștii din domeniul patrimoniului au conștientizat această necesitate, dar mai este nevoie de un program educațional de patrimoniu pentru specialiștii din finanțe.

În procesul educațional trebuie să se includă activ statul și cetățeanul. Pentru că „într-un stat de drept bazat pe normele democrației cetățeanul, a cărui formare trebuie să fie în spiritul responsabilității și activismului civic, este responsabil de ocrotirea și valorificarea moștenirii culturale în egală măsură cu instituțiile statului”⁷³⁶. Educația pentru patrimoniu ar trebui să fie

⁷³⁶ Sergiu Musteață. *Dezvoltarea cetățeniei democratice din Republica Moldova prin intermediul educației și promovării acțiunilor de protejare și valorificare a patrimoniului național*. În: Buletin informativ *InfoHis*, 2001, nr. 9, p. 8-9.

una inițială și continuă cu cadre didactice de calitate care să poată răspunde provocărilor societății în permanentă schimbare, să poată conduce la formarea personalității care să respecte și să promoveze patrimoniul cultural. Anume „prin educație trebuie să ne asigurăm că, în viitor, vor exista atât mecanismele administrative, cât și cele economice care să genereze interesul de a perpetua o parte – și nu cea mai lipsită de importanță din cultura națională, care este patrimoniul cultural”⁷³⁷. Nu putem să apreciem semnificația patrimoniului, să protejăm și să valorificăm moștenirea culturală fără a avea o educație de calitate într-un mediu deschis și accesibil. Este important ca în procesul de educație, copiii și adulții să cunoască cele mai importante obiective de patrimoniu ale republicii, să conștientizeze că în fiecare comunitate există elemente și valori de patrimoniu care trebuie identificate și păstrate și să înțeleagă beneficiile și provocările privind protejarea bunurilor publice în contextul turismului agresiv, a calamităților naturale, a riscurilor de distrugere etc.

Este cazul să începem cu școala, cu introducerea unei programe școlare privind educația pentru patrimoniu, elaborată în corespundere cu necesitățile și provocările timpului și recomandările cuprinse în documentele internaționale, recunoscute de Republica Moldova. Sau cu crearea „claselor de patrimoniu” care există astăzi în multe țări ale Europei „ceea ce demonstrează conștientizarea internațională a importanței salvării și conservării patrimoniului local, regional, național și mondial. În procesul educației patrimoniale se pune accentul pe cursurile de patrimoniu, pe atelierele de patrimoniu și pe zilele patrimoniului, atât la nivel național, cât și european”⁷³⁸.

Cunoaștem că programele școlare sunt mult prea aglomerate. Totuși, ar fi binevenită și utilă introducerea în curriculum a unor ore dedicate patrimoniului cultural. Este cunoscut faptul că cele mai potrivite pentru a furniza informații despre patrimoniul cultural sunt orele de istorie. Cel puțin o oră pe săptămână ar fi suficient pentru început. Ar putea fi elaborate și implementate proiecte culturale cu privire la educația pentru patrimoniu, ca o formă alternativă de cunoaștere a istoriei. În cadrul proiectelor de propus activități creative, cu un suport educațional inovativ, organizarea unor lecții generale de patrimoniu. Un exemplu concludent este cel al României, prin organizarea și lansarea programului „Lecția de patrimoniu București”.

Patrimoniul cultural este astăzi o marcă a identității culturale, iar administrarea și promovarea patrimoniului devine o provocare. Pentru o bună gestionare și utilizare a moștenirii culturale în interesul societății sunt necesare politici și strategii bine gândite, sprijinite financiar

⁷³⁷ Adrian Crăciunescu. *Considerații asupra instruirii în domeniul patrimoniului construit*. Revista muzeelor, București, 2003, nr. 3-4, p. 88.

⁷³⁸ Gherghina Boda. *Pedagogia de patrimoniu și parteneriatul muzeu-școală*. În: Patrimoniul cultural: cercetare și valorificare, Culegere de studii. Coordonatori: Valentina Ursu, Angela Lisnic. Chișinău, 2018, p. 349.

și util implementate. Trebuie să o facă actorii din domeniul patrimoniului, a administrației centrale și locale, cu cunoștințele de rigoare și experiență practică. Pentru această este nevoie de educație. Fără educație nu vom reuși să soluționăm problemele din domeniul patrimoniului, nu vom reuși să păstrăm moștenirea lăsată de strămoși și nu o vom putea transmite urmașilor noștri. Iar fără patrimoniu, factor important al identității, nu există memorie și nu poate fi construit viitorul națiunii.

POST-ADEVĂRUL ȘI IMPACTUL ACESTUI FENOMEN ÎN SFERA VALORILOR EDUCAȚIONALE

Valentin CUȘCĂ,
dr. în filozofie, conf. univ.
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău,
Republica Moldova
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-3132-5064>

Summary

Post-truth is a concept, a category that represents a social phenomenon, which is associated with a cultural and political climate, in which there is less respect for the truth. In the sense of Post, it suggests the idea of a moment, lasting in time, in which the concept of truth becomes unimportant or irrelevant, being replaced with various insecure knowledge or without logical basis and conclusive arguments, called alternative truths, false, or hybrid truths.

The article analyzes the causes and essence of this phenomenon, as well as its impact in the field of educational values. Examining various conceptions regarding the post-truth phenomenon, the authors also refer to the aspects related to the logical-linguistic structures. These structures, at the linguistic level, focus on words and grammatical sentences, and at the logical level, on notions, judgments and reasoning, which are constituted as forms of thinking. Thus the thinking is correct according to the logical form and true according to the content, through an adequacy with reality.

Post-truth is a deviation from the truth, violating logical principles and laws, in form and content. The causes of these situations are determined by the semantic uncertainties of the language (ambiguity, synonymy, polysemy, etc.), but especially by subjective manipulations in speeches, in the media and on social networks in order to impose the "authenticity" of their opinions.

The authors make a number of suggestions that could help to rectify the situation, namely:

- To study deeply the phenomenon of post-truth and provide measures, legally regulated, which would counteract its expansion. In the educational sphere. Provide for the development of paradigms and methodologies to change education and orient it not only to performance and success, but also to a humanistic education, based on beauty, truth and faith.

- To carry out actions to optimize the phenomenon of excessive technologicalization of education and application of efficient methodologies for the formation of civic values, for keeping in the didactic arsenal the principles of teaching through heuristic dialogue, especially in the field of humanities.

- To apply in education the methods of developing critical and self-critical thinking, in the Kantian spirit and not only of modern nihilism.

Keywords: *truth, post-truth, hybrid truths, interpretation, intentional interpretation, classical logic, non-classical logic, intuitionistic logic, analytical thinking, fragmented thinking, educational values, art education.*

Viața omului e o mișcare spre cunoaștere și adevăr, începând cu formele senzoriale ale existenței prelingvistice, dar mai ales odată cu apariția limbii și exprimarea gândurilor prin vorbire articulată. Limba, limbajul i-a permis omului saltul calitativ în epoca cunoașterii raționale. Problema adevărului, ca atare, apare odată cu această epocă, pentru că adevărul a fost și mai este o adecvare între conținutul gândurilor noastre, exprimate verbal sau gândite interiorizat (tot ca o îmbinare lexicală) și realitatea lucrurilor și fenomenelor. Fenomenologia este în acest sens o teorie a cunoașterii.

Începând cu mileniiile VI-V î.Hr. reflecțiile filosofice orientale în China și India au exprimat adevărul într-o manieră de gândire mai mult alegorică, metaforică, fără a-l dota cu un instrument logic demonstrativ și argumentativ adecvat. Preluată din Orient de către greci, filosofia s-a consolidat inițial la ei în formă mitologică (tot alegorică) de exprimare a unor adevăruri existențiale. Cu timpul însă, în perioada elenismului, odată cu dezvoltarea economică, socială și mai ales cea culturală (sec. VIII-V î.Hr.) în Grecia apare fenomenul cunoașterii științifice, concomitent cu care apar și științele corespunzătoare – filosofia, geometria, matematica, gramatica, istoria și altele. Tot în această perioadă, Socrate (470-399 î.Hr.) formulează ideea că noi nu cunoaștem nemijlocit obiectele, lucrurile, ci expresia lor lingvistică și mai ales cea logică prin *noțiuni și judecăți* care redau prin conținut *esența (adevărul)* lor.

Deci, adevărul este o categorie ce ține de limbaj și nu de lucruri. Această abordare a marelui gânditor antic a fost o viziune revoluționară în istoria gândirii. Preluată de discipolul său, Platon (427-397 î.Hr.), iar mai apoi de Aristotel (384-322 î.Hr.), ea a adus la apariția *logicii* ca instrument (Organon) de demonstrare prin metoda deductivă a adevărului necesar sau de argumentare prin metoda inductivă a adevărului probabil⁷³⁹.

Apariția logicii ca știință prin remarcabila contribuție a lui Aristotel a pus bazele cunoașterii și întemeierii (dovedirii) științifice a adevărului, fapt ce a curmat aiureala sofisticării, un soi de adevăr și fals concomitent. Post-adevărul de astăzi sau adevărurile hibride sunt un fel de sofisme în condițiile societății informaționale contemporane, care au generat în politică curentul populist, numit de greci mai simplu demagogie.

După această retrospectivă istorică, ne vom preocupa în continuare de determinarea naturii (esenței) conceptului de post-adevăr, repercusiunile lui în sfera juridică și educațională.

Post-adevărul, concept, semnificații

Dacă e să ne referim la natura cunoașterii din punct de vedere epistemologic/gnoseologic și psihologic, putem menționa faptul că, cu toate că izvorul cunoștințelor este realitatea obiectivă, cunoștințele noastre raționale sunt formulate și constituite prin mijloace formale. Formele gândirii, în viziunea lui Aristotel, sunt trei – *noțiuni, judecăți/propoziții logice și raționamente/inferențe*. Aceste forme sunt bazate pe resurse lingvistice (*cuvinte și propoziții*) și pe expresii lingvistice cu funcție relațională, operațională (și, dar, sau, dacă... atunci etc.).

Limba, iar mai apoi limbajul este în esență o entitate *simbolică, convențională*, apărută pe parcursul evoluției istorice cu funcțiile principale de comunicare și de exprimare/stocare a cunoștințelor. Convenționalul înseamnă o înțelegere comună asupra structurii unui cuvânt, care

⁷³⁹Аристотель, Сочинения в 4-х томах, том 1, изд-во Мысль, Москва, 1976.

într-o limbă exprimă (numește) un obiect sau clasă de obiecte sau fenomene ale realității, fapt ce îi determină semnificația sa. În limbi naturale diferite, cuvintele, ce formează fondul lor lexical, sunt diferite. Traducerea dintr-o limbă în alta se face prin echivalarea sensului diferitor cuvinte și propoziții.

Ce au aceste afirmații, reflecții cu conceptul de post-adevăr?

În opinia noastră, acest fenomen logico-lingvistic, chiar dacă este o convenție universal acceptată, confirmată de principii, legi și reguli lingvistice și logice, generează multiple incertitudini semantice, logice. Adică un gând poate fi exprimat sau înțeles uneori diferit, într-un fel sau altul. Este bine cunoscut, în acest sens, polisemantismul, contradicțiile logice, paralogismele și altele.

Adevărul se modelează, se întemeiază cu ajutorul acestor structuri logico-lingvistice cu elementele anterior enumerate de incertitudine, deci el prin apariția sa are aceeași soartă. În acest sens, post-adevărul nu este un fenomen actual sau ține de vreo epocă istorică. El este inerent civilizației, poate doar cu diferite grade de intensitate. De aceea nu considerăm întemeiate unele opinii care încearcă să asocieze post-adevărul cu o anumită perioadă sau epocă istorică.

Este argumentată, după părerea noastră, viziunea exprimată de filosoful și logicianul Mircea Dumitru, fostul rector al Universității din București, și anume că „faptele sunt bază epistemologică a adevărului”, iar post-adevărul redă „fapte alternative”. Un adevăr nu se poate afirma și nega despre una și aceeași faptă sau categorii de fapte. Altfel, formal vorbind, ne contrazicem.

Însă, în acest context, nu putem semna la afirmația lui Mircea Dumitru că, în general, post-adevăr nu există, ci doar adevăr sau fals. Aceasta ar fi adevărat, dacă ne-am ghida doar de logica formală și legea *terțului exclus* (două propoziții contradictorii sau contrare nu pot fi în același timp și raport ambele adevărate, una este cu necesitate falsă). Adică avem sau adevărul, sau falsitatea, *tertium non datum*.

Însă, în afară de logica formală (clasică), mai există și logica dialectică, și diferite logici non-standard (neclasice), la care ne vom referi pe parcursul analizei conceptului *post-adevăr*.

Și totuși vom spune că în anumite domenii (inclusiv cel juridic) dilema adevărat sau fals este validă, cu toate că pentru precizări contextuale se admit și interpretările legii, inclusiv ale Constituției.

Vom constata astfel faptul că post-adevărul își are începutul odată cu apariția primelor civilizații. Mărturiile ale acestui fapt sunt miturile Greciei Antice, alegoriile religioase din perioada Evului Mediu, „mitul” atotputernicei rațiuni în Epocile Renașterii și Luminilor, concepțiile ideologice ale perioadei moderne, care au provocat adversitățile celor două războaie mondiale

din secolul XX, efectul manipulatoriu al tehnologizării informaționale și probabil în viitor și al educației în contemporaneitate.

În conștiința populară, la acest capitol există dictonul că „minte (limba) ne este dată ca să putem ascunde adevărul”.

O viziune diametral opusă celei a lui M. Dumitru expune jurnalistul, prezentatorul TV Cătălin Ștefănescu⁷⁴⁰. În articolul „Ce ne place în societatea post-adevăr” el, în spiritul unui „frâu liber în exprimare”, afirmă că „nici nu mai contează cine a folosit primul sintagma post-adevăr”, important este faptul că „adevărul clasic este înlocuit cu adevărul personal”. „Când spui că omenirea a depășit adevărul, parcă simți că urmează o lungă vacanță de la orice (inclusiv de la responsabilitate? - n.n.) o mult așteptată relaxare”, – susține autorul.

Reflecțiile continuă cu afirmația că „Idea de moralitate, potrivirea faptelor cu gândurile, după un cod care îl acceptăm ca membri ai unei comunități, e depășită de multă vreme, e ceva ce aparține trecutului” – susține franc C. Ștefănescu. Și, în sfârșit, o concluzie filosofică totală – „Post-adevărul e o consecință naturală a lumii”. Probabil cu referire la lumea socială. Dovada acestor argumente sunt „televiziunile pe un val al spectacolelor emoționale” cu jocuri, concursuri distractive, talk-show-uri, libertanismul nediluat al rețelelor sociale, efervescența vlogerilor etc.

La toate aceste argumente am întreba doar – Ce ne facem când se epuizează volumul cunoștințelor dobândite rațional cu referire la fapte, cunoștințe care ne-au creat confortul post-adevărului de astăzi și rămânem doar cu vidul cognitiv emoțional și cu vidul etic, cu haosul comportamental non-valoric? Va fi, probabil, o veselie și distracție generalizată.

Este un viitor pe care, probabil, nu ni-l dorim, de aceea aceste moravuri ale post-adevărului s-ar cuveni ținute în frâu, pentru că acest fenomen într-adevăr este inerent societății civile și nu poate fi evitat complet. Spectrul analizei și constatării cauzelor și existenței fenomenului post-adevărului este amplu și divers.

Rezumativ vom menționa încă unele din opiniile relevante lansate în spațiul românesc de evaluare a acestui fenomen complex, care este post-adevărul. Ideile principale se rezumă la următoarele:

- Accentul în post-adevăr se pune pe faptul că adevărul este măsura reprezentării mele și nu o valoare universal validă atât formal, cât și dialectic (ca interpretare). El poate fi adaptat reprezentării mele subiective.

- Adevărul ne poate face liberi. Post-adevărul ne încorsetează prin manipulare.

⁷⁴⁰ Ștefănescu C. *Ce ne place în societatea post-adevăr?* În: Dilema veche, nr. 668, 8-16 decembrie 2016.

- Adevărul creează probleme, incomodități, dificultăți cognitive și psihologice, de aceea în post-adevăr evităm aceste situații, prin aderarea la neadevăr sau la adevăruri hibride.

- Adevărul necesită dovezi concludente, definiții stricte etc., pe când în post-adevăr putem să ne descurcăm cu argumente alternative, superficiale și convenabile, care nu necesită un efort intelectual consistent.

- Adevărul se axează pe explicație, convingere și încredere, pe când oamenii sunt tentați să se eschiveze de la responsabilitate, preferând o indeterminare cognitivă și morală (poate fi și așa, și altfel).

Antropologul Vintilă Mihăilescu vede cauza post-adevărului în „globalizarea și democratizarea informației prin rețelele sociale”⁷⁴¹, fapt ce a generat știrile false (fake news). Astfel apare efectul pervers al comunicării digitale care creează „conflictul dintre generații”. Un alt factor ce determină răspândirea post-adevărului este, în viziunea acestui autor, „expansiunea și presiunea *culturii autentice*, ceea ce implică adevărul tău inimitabil”.

Datorită populismului, care prosperă în condițiile post-adevărului, „nimeni nu mai înțelege care este cauza reală a sărăciei, migrației, criminalității, hoției, însă nemulțumirea crește”. De aceea apare ura care îi unește pe oameni și inerentele conflicte generate de ea, conchide V. Mihăilescu. Sloganul zilei devine „Elitele mint”⁷⁴².

Un alt autor, Andrei Cornea, în rezultatul unei ample analize și evaluări a fenomenului, face o generalizare similară unei definiții nestricte: „Post-adevărul asta înseamnă că foarte mulți oameni nu mai au încredere în opiniile formate cu dovezi solide în adevărurile științifice, în faptele atestate statistic, ci se dedică unor opinii fanteziste, debitate mai ales de rețelele de socializare, dar preluate și de anumite televiziuni”⁷⁴³.

Situația e destul de delicată și complexă, pentru că, cu toate că incompetenții sunt mai creduli, există și mulți oameni competenți, cultivați, savanți, jurnaliști, care se lasă induși în eroare sau nu au un spirit critic pentru a combate neadevărurile inoculate. Căci de politicieni nici nu mai vorbim, la ei „interesul (și nu adevărul) joacă fesul”. Aceasta atitudine indiferentă explică, fie și parțial, acceptarea, tolerarea ororilor naziste și a celor staliniste, și nu numai.

Presa, în numele libertății de exprimare, uneori al pseudo-libertății, face jocul părtinitor al diferitor cercuri de interese și se face adesea a uita, că în interesul pluralismului de opinii, sunt necesare dezbateri publice serioase, argumentate, echidistante în numele adevărului.

⁷⁴¹ Mihăilescu V. *Autenticitate, post adevăr și populism*. În: Sfera politicii, nr. 1-2, 2017, pp. 30-44.

⁷⁴² Mihăilescu V. *Autenticitate, post adevăr și populism*. În: Sfera politicii, nr. 1-2, 2017, pp. 30-44.

⁷⁴³ Cornea A. *Post adevărul la ordinea zilei*. În: Revista 22, 20 decembrie, 2016.

Însă ținem să revenim și să facem unele precizări referitor la rolul și funcțiile arsenalului logico-lingvistic, care adesea aplicat tendențios favorizează fake-urile sau adevărurile hibride, un soi de convergență între adevăr și neadevăr. În acest sens, este la mijloc faptul, că procesul cognitiv devine tot mai diversificat și complex. De aceea resursele logicii formale aristotelice (clasice) nu mai fac față metodologiilor de cercetare științifică.

Încă în a doua jumătate a secolului XX au apărut o serie de logici „non-elastice”, „non-standard”, care nu se mai supun total rigorilor logicii formale.

În special, în unele domenii ale matematicii și fizicii, unde se cercetează probleme axate pe o incertitudine semantică și factuală comportamentală (a atomilor), legea terțului exclus nu se mai aplică, fiind admise valori de tipul „mai mult sau mai puțin adevărat” sau valori cu un anumit grad de aproximație. Există logica *interpretării intenționate*, adică sunt admise cazuri când valoarea de adevăr se stabilește, dovedește situativ (conform unor reguli speciale). La fel și *logica intuiționistă* se axează pe un set de reguli de interpretare. Esența logicii moderne a fost exprimată de unul din valoroșii creatori ai logicii limbajului – Ludwig Wittgenstein (1889-1951) prin expresia „*logica este un joc de cuvinte*”, iar *certitudinea logică* este plasată pe un teren instabil, aidoma unor nisipuri mișcătoare. „Lumea este descrisă prin limbaj” în spirit analitic și prin interpretare, lucru care creează dificultăți conceptului de adevăr. În religie, etică și artă, obiectul „poate fi doar arătat”, dar care nu poate fi exprimat adecvat prin limbaj.

Aceste schimbări în domeniul teoriei cunoașterii fac să existe atât *adevăruri absolute* (deductive în logica formală), cât și *adevăruri relative* (cu un anumit grad de aproximație).

Pe de altă parte, un factor „destabilizator” este și existența/influența asupra comportamentului uman a sferei inconștientului sau a iraționalului. În politică acest factor adesea este hotărâtor prin inoculări comportamentale dictate de sugestii orientate spre această sferă necontrolată rațional.

Unii psihologi consideră că sfera inconștientului, inclusiv cea de natură emoțională, constituie la nivel comportamental circa 90% din psihicul uman.

În acest context de incertitudine, evident, că post-adevărul găsește un teren propice să devină inevitabil. Așadar, cum este definit post-adevărul?

*Post-adevărul este o expresie care se referă la, sau este folosit în circumstanțe în care faptele obiective sunt mai puțin influente în formarea opiniei publice decât apelarea la emoție și la convingerile personale. Astfel adevărul în sens factual contează mai puțin*⁷⁴⁴. „Post” sugerează ideea unui moment în care conceptul specificat (adevărul) a devenit neimportant sau irelevant. În limba română „post” are și semnificația de ceva care urmează după altceva. De

⁷⁴⁴ ro.wikipedia.org.wiki> Post adevăr

exemplu: postcomunism, post-factum, post-scriptum etc. Această semnificație, în viziunea noastră, este practic aplicabilă și la noțiunea de post-adevăr, adică altceva urmează în loc de adevăr (un fals, un adevăr alternativ, un semiadevăr, un adevăr hibrid), substituindu-l parțial sau integral. Post-adevărul, după prof. Timothy Williamson, este asociat cu un *climat cultural și politic* în care există mai puțin respect pentru adevăr.

Post-adevăr și valorile educaționale

În examinarea acestui subiect vom demara pornind de la ultima idee lansată de profesorul Timothy Williamson și anume că post-adevărul este asociat cu existența unui climat cultural și politic, în care valoarea adevărului pierde teren în societate din motivele analizate anterior.

Precum este bine cunoscut, civilizația Greciei Antice și, în special, în perioada elenismului, s-a axat și a promovat activ o serie de valori sociale, economice, politice, familiale, culturale, deosebit de importante, fiind *valorile educaționale*. În expunerea titanilor gândirii filosofice universale – Socrate, Platon și Aristotel, dar și în cadrul multiplelor școli filosofice ale timpului, sistemul de valori se reducea la trei valori general-umane – *Adevăr, Frumos și Bine*. Nu există o ierarhizare a acestor valori, acest lucru se întâmplă într-un anumit context, situație concretă. *Utilul* era o valoare, însă nu era dominantă. Dominantă era valoarea *măsurii* în toate.

Evident că fenomenul post-adevărului a existat în această epocă, cu toate că nu este atestată o asemenea noțiune. Este elocventă în acest sens mitologia, inclusiv cea religioasă, politeistă, sofistica etc.

Inventarea logicii prin eforturi filosofice conjugate, dar îndeosebi cu contribuțiile decisive ale lui Aristotel⁷⁴⁵, a fost, în bună parte, o ripostă dată școlii sofiste, adică unui soi de post-adevăr.

Logica aristotelică (clasică) a pus temelia întemeierii adevărului și certitudinii cunoștințelor științifice. Civilizația europeană îi datorează mult lui Aristotel pentru dezvoltarea sa, începând cu perioada Renașterii, a științelor, în special a științelor naturii, și progresul tehnico-științific realizat pe parcursul secolelor ulterioare.

În sfera educației/învățământului, mai ales odată cu Epoca Luminilor, valoarea supremă a cunoașterii prin studiu este *Adevărul*.

Ei bine, evoluția școlii și aplicarea metodologiilor de predare-învățare orientate spre profesionalizare și eficiență didactică au avut drept consecință apariția unui întreg sistem de valori. Exigeții în pedagogie și axiologie indică, în acest sens, următorul sistem de valori ce ar contribui la formarea personalității:⁷⁴⁶

⁷⁴⁵ Аристотель, *Сочинения*, в 4-х томах, том 1, Москва: Изд-во Мысль, 1976.

⁷⁴⁶ Cuznețov L., Banuh N. *Filosofia educației*. Ghid metodologic, Chișinău, 2004.

- *Educația morală* prin sistemul de valori respectiv, în centru fiind Binele;
- *Educația intelectuală* ce promovează valoarea competențelor cognitive și profesionale;
- *Educația estetică* orientată spre perceperea frumosului;
- *Educația tehnologică* formează cunoștințe și abilități de manipulare a tehnologiilor moderne (calculator, multimedia, fizică, chimie etc.);
- *Educația psihofizică* se axează pe formarea cunoștințelor și deprinderilor unui mod sănătos de viață.

Promovarea acestor valori în sistemul de învățământ modern determină, în bună parte, conținutul și finalitățile educației. În cadrul învățământului european, ele se axează pe rigorile reglementate de prevederile procesului de la Bologna, orientate spre formarea unui spațiu comun al învățământului european, bazat pe standarde comunitare, nivelul lor constituind cerința asigurării calității studiilor.

Ce tangențe au toate acestea cu problema post-adevărului? Există multiple astfel de tangențe, în opinia noastră. Educația este sfera care nu numai consumă valori sociale (cunoștințe, norme morale etc.), ci și contribuie la formarea lor, la menținerea valorilor general-umane și la apariția unor noi valori. În acest sens, probabil există și unele lacune în educație la toate treptele (preșcolară, gimnazială, liceală, învățământ superior), care cauzează o stare de extindere în societate a mentalității post-adevăr. De aceea, ar fi bine să vedem care sunt aceste cauze și să determinăm ce ar urma să facă școala pentru a redresa situația la acest capitol, lucru foarte complex și dificil.

În prezent, nu se prea întrezăresc, din păcate, cercetări și acțiuni în această direcție, poate că doar cele ce țin de gestionarea calității studiilor. Dar aceasta ține mai mult de valorile intelectuale. Punctele vulnerabile ale educației, care au drept urmare afectarea valorii adevărului, limitarea puterii lui de influență în societate, sunt multiple. Am enumera printre ele, nu neapărat în ordine ierarhică, faptul *tehnologizării educației* prin utilizarea masivă a formelor de instruire și evaluare on-line, a accesului practic nelimitat la informație curriculară și extracurriculară. Tehnologizarea are atât avantaje, cât și dezavantaje, în orice domeniu, inclusiv în educație⁷⁴⁷. Schimbarea formei de contact direct cu sistemul on-line are consecințe negative în sensul că profesorul nu are posibilitatea să comunice pe viu cu elevul, încadrând în predare și sfera emoțională. Socrate vorbea despre metoda moșitului (nașterii) adevărului, în dialog viu cu discipolii săi, refuzând să scrie ceva. Gândul scris, spunea el, este un gând mort. Ce să mai

⁷⁴⁷ Chicuș N., Cușcă V. *Reformă și modernizare în educație*. În: Conferința științifică internațională *Probleme ale științelor socioumaniste și modernizării învățământului*, Chișinău, 2020, seria 22, vol. III, p. 7-12.

spunem de metoda de comunicare on-line? Ea atrofiază substanțial starea atitudinală, bazată pe trăire emoțională în cunoaștere. Astfel, tehnologizarea corupe perceperea valorii adevărului, schimbă mentalul, îl face mai receptiv la post-adevăr.

Un alt element vulnerabil la post-adevăr este însuși sistemul de instruire. Grecii venerau adevărul, folosind un model de educație *estetic, de tip artistic*. Educația modernă este de tip pragmatic, bazată pe eficiență și calitate în pregătirea profesională. Nu atât adevărul, cât succesul contează. Desigur, cu o oarecare excepție pentru instituțiile artistice (muzică, artă plastică etc.). Dar aici se educă adevărul artistic (prin interpretare artistică a operei) și nu adecvare la fapte.

Expuse succint, celelalte vulnerabilități ale educației ar fi:

- Schimbarea de mentalitate semnalată de psihologi în așa fel că gândirea profundă, analitică devine *fragmentată* caleidoscopic. Ea se transformă în gândire de clip (de moment), în care întregul, generalul, prin care se percepe adevărul contează mai puțin. Este un fel de clip filmat în care sunt evidențiate elementele, iar o concepție artistică integră nu există.

- Treptat s-a creat o atmosferă în care multe adevăruri (sau teorii) științifice sunt puse la îndoială sau sunt total negate, ceea ce generează un comportament nihilist la elevi și studenți, favorabil unor fantezii conspiraționiste la care se dedau și unele cadre didactice. De exemplu, sunt contestate teoria evoluției (darwinismul și apariția universului), teoria progresului etc.

- Sunt într-o profundă criză multe valori morale (bunătatea, buna cuviință, ajutorul reciproc etc.), tot mai mult teren obține relativismul și oportunismul, mercantilismul și egoismul.

- Valorile familiale, educația în familie, cei șapte ani de acasă sunt diluate până la o limită inadmisibilă. Crește violența familială și socială.

- Valorile consumatoriste și adesea amorale de comportament sunt promovate masiv de mass-media. Aceasta schimbă profilul moral și motivațional al stilului de viață nu numai la elevi, ci și la cadrele didactice.

- Astfel școala se schimbă și se modifică și valorile promovate în educație. Pot fi invocate și alte aspecte ce contribuie, direct sau indirect, la crearea unui teren social fertil post-adevărului.

Ce-i de făcut? Este o întrebare capitală, la care nu există, din păcate, prea multe răspunsuri rezonabile. În articolul „Post-adevărul lumii noastre”, Sever Voinescu propune o soluție pe cât de bizară, pe atât de reală: „Și de aici să nu încercăm neapărat reîntoarcerea, căci reîntoarcerea este totdeauna o dulce iluzie, cât construirea unei forme mentale care să ne facă capabili să continuăm să savurăm post-adevărurile, dar și să încercăm să operăm cu adevărul”⁷⁴⁸.

⁷⁴⁸ Voinescu S. *Post-adevărul lumii noastre*. În: Dilema veche, nr. 669, 15-21 decembrie 2016.

Este o soluție apropiată dictonului „să facem așa ca și lupul să fie sătul, și oaia să rămână întreagă”. E un stil de genul post-adevărului, ceea ce dovedește că toți suntem „sub vremi”, precum spunea cronicarul. Noi vom completa, referitor la școală și educație, aceste reflecții cu unele sugestii:

- Să elaborăm paradigme și metodologii didactice care ar reorienta, cel puțin parțial, școala spre un model de educație umanistă, bazată pe principiile *creдинței* în valorile științifice, valorile morale bazate pe *bunul simț și măsură* în toate.
- Să menținem autoritatea principiilor didactice ale comunicării dialogale pe viu, ca să nu admitem dezumanizarea procesului de învățământ și educație, dispariția categoriei de măiestrie pedagogică.
- Să utilizăm mai eficient principiul aplicat în Grecia Antică – imitarea marilor modele istorice, inclusiv ale celor ce țin de credința religioasă.
- Să dezvoltăm principiul gândirii critice și autocritice în stil kantian și nu nihilist, al unei critici argumentate, constructive.
- Considerăm important să oprim fluxul schimbărilor/reformelor distructive, schimbări ca scop în sine. Un conservatorism sănătos ar fi benefic ființei umane.
- Și în sfârșit, ar fi necesar să cercetăm multilateral, științific fenomenul post-adevărului pentru a ști cum să-l gestionăm rațional, să evităm exagerările lui sociale distructive.

În general, istoria civilizațiilor este un proces contradictoriu, care nu poate fi stopat, nici pus în frâu, însă unele îmbunătățiri reglementate legal pot fi realizate. Nu în zadar ingeniosul pedagog Ion Creangă în asemenea situații confuze spunea – *N-ar fi rău să fie bine!*

Bibliografie

1. Chicuș N., Cușcă V. *Reformă și modernizare în educație*. În: Conferința științifică internațională *Probleme ale științelor socioumaniste și modernizării învățământului*, Chișinău, 2020, seria 22, vol. III, p. 7-12.
2. Cornea A. *Post adevărul la ordinea zilei*. În: Revista 22, 20 decembrie, 2016.
3. Cuznețov L., Banuh N. *Filosofia educației*. Ghid metodologic, Chișinău, 2004.
4. Mihăilescu V. *Autenticitate, post adevăr și populism*. În: Sfera politicii, nr. 1-2, 2017, pp. 30-44.
5. [ro.wikipedia.org/wiki> Post adevăr](https://ro.wikipedia.org/wiki/Post_adevăr)
6. Simina C., Mircea D. *Post-adevărul este ca și cum ai spune că adevărul poate fi supus la vot*. pressone.ro, 14 noiembrie, 2017.
7. Ștefănescu C. *Ce ne place în societatea post-adevăr?* În: Dilema veche, nr. 668, 8-16 decembrie 2016.
8. Voinescu S. *Post-adevărul lumii noastre*. În: Dilema veche, nr. 669, 15-21 decembrie 2016.
9. Аристотель, *Сочинения*, в 4-х томах, том 1, Москва: Изд-во Мысль, 1976.

SISTEMUL DE VALORI ȘI CRITERIILE LOR DE GRUPARE ÎN CUGETĂRILE FILOSOFICE ALE LUI TUDOR VIANU

Elena BUZINSCHI,
dr., lector universitar,
Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-0719-7470>

Summary

In his philosophical thoughts, the Romanian thinker, philosopher and esthetician Tudor Vianu pays special attention to the systematization and argumentation of the concepts of culture and value. Rigorous research of values allows the philosopher to develop a topography of the axiological universe, thus establishing eight types of values: economic, vital, legal, political, theoretical, aesthetic, moral and religious. Each value can be defined by its differentiating characters, by the specific aspirations it satisfies and by its distinct finality.

Keywords: *culture, value, value system, criteria for grouping values, value-purpose, values-means*

Problema definirii și redefinirii conceptelor de *cultură* și *valoare* a fost și este discutată din cele mai vechi timpuri și până în prezent. Încercările de sistematizare a acestor două concepte au trezit interes în rândurile cercetătorilor contemporani.

Printre aceștia se află și gânditorul, filosoful și esteticianul român Tudor Vianu. Tezele lui despre *cultură* și *valoare* sunt cuprinse în toată opera sa, fiind sistematizate, îmbogățite și argumentate, în mod special, în scrierile de filosofie a culturii.

În concepția lui T. Vianu cultura este definită drept „*totalitate a valorilor (economice, vitale, juridice, politice, teoretice, estetice, morale, religioase) de care dispune o comunitate socială ajunsă pe un anumit prag al dezvoltării ei istorice*”.⁷⁴⁹

Autorul formulează ideea că valorile (culturale) sunt, în primul rând, valori sociale, deoarece sunt râvnite de societate drept niște scopuri proprii ale ei și, în al doilea rând, pentru că valorile nu se pot dezvolta decât într-un mediu social, în temeiul cauzelor și condițiilor pe care societatea le cuprinde și le scoate la suprafață prin mecanismele ei specifice.

Una dintre tezele fundamentale ale studiilor sale este că o valoare este obiectul unei dorințe. „*Cine resimte o valoare realizează această adaptare. Cine o dorește, încearcă s-o realizeze. Cine n-o resimte, n-a realizat-o încă, dar o poate realiza în momentul în care*

⁷⁴⁹ Ion Mihail Popescu. *Definițiile culturii și valorii în opera lui Tudor Vianu*. În: *Analele Universității București. Filosofie*. București: Tipografia Universității București, 1982, p. 15.

*condițiile adaptării vor fi date. Oamenii sunt mereu alții, nevoile lor se pot schimba și obiectele care să le satisfacă pot să dispară sau să se ascundă. Rămâne într-acestea ceva permanent, și anume valoarea, ca expresie ideală a unui acord între eu și lume care poate fi oricând realizat”.*⁷⁵⁰

În cercetarea și descrierea minuțioasă a valorilor, filosoful propune o serie de înțelesuri ontologice ale „firii” valorii. *„Valorile nu sunt, după firea lor proprie, nici mituri, nici sentimente ale posesiunii, nici subiecte sau predicate ale judecăților de valoare. Valorile sunt obiecte ale dorinței. Dorința cuprinde valorile ca pe obiectele ei corelative. Ea le cuprinde ca pe niște obiecte categoriale, a căror expresie în limbă este totdeauna un substantiv... Valoarea substantivește totdeauna antecedentul valorii-adjectiv sau a acelor lucruri, ființe sau fapte determinate prin însușirile denumite de valorile-adjective și care din această pricină pot fi numite bunuri. Valorificarea lucrurilor, adică cuprinderea lor ca bunuri, presupune antecedența valorii. Valorile nu sunt, deci, produsul experienței sociale a bunurilor. Această experiență este în realitate condiționată de prezența în conștiință a valorilor”.*⁷⁵¹

Cercetarea riguroasă a valorilor îi permite lui T. Vianu să elaboreze o topografie a universului axiologic, stabilind opt tipuri de valori: economice, vitale, juridice, politice, teoretice, estetice, morale și religioase. Pentru fiecare domeniu al culturii există o valoare dominantă: sănătatea, utilul, dreptatea, puterea, adevărul, frumosul, binele, sacru.

În scopul expunerii mai complexe a acestor opt tipuri de valori, filosoful creează următoarea imagine:

Tabel 1. Clasificarea valorilor și criteriile lor:⁷⁵²

Valoarea <i>economică</i> este	reală materială mijloc integrabilă liberă perseverativă
Valoarea <i>vitală</i> este	personală materială mijloc integrabilă liberă perseverativă

⁷⁵⁰Tudor Vianu. *Originea și valabilitatea valorilor*. În: Opere, vol. 8. București: Editura Minerva, 1979, p. 134.

⁷⁵¹Tudor Vianu. *Introducere în teoria valorilor întemeiate pe observația conștiinței*. În: Tudor Vianu, Studii de filozofie a culturii. Ediție îngrijită de Gelu Ionescu și George Gană. Studiu introductiv de George Gană. București: Editura Eminescu, 1982, p. 44-45.

⁷⁵²Tudor Vianu. *Filosofia culturii și teoria valorilor*. Ediție îngrijită de Vlad Alexandrescu. Text stabilit de Vlad Alexandrescu și Adriana Zaharia. Studiu introductiv și Repere critice de Ilie Pârnu. București: Editura Nemira, 1998, p. 97-98.

Valoarea <i>juridică</i> este	reală spirituală mijloc integrabilă liberă perseverativă
Valoarea <i>politică</i> este	personală spirituală mijloc integrabilă liberă perseverativă
Valoarea <i>teoretică</i> este	reală spirituală scop integrabilă liberă amplificativă
Valoarea <i>estetică</i> este	reală și personală spirituală scop neintegrabilă aderentă amplificativă
Valoarea <i>morală</i> este	personală spirituală scop integrabilă aderentă amplificativă
Valoarea <i>religioasă</i> este	personală spirituală scop integrativă aderentă amplificativă

Valoarea **economică** – munca este o valoare *personală*, ea este întotdeauna munca cuiva, a unei persoane și suportul ei este personal și spiritual. O mașină nu muncește, aceasta funcționează. Numai persoanele, indivizii izolați sau colectivitățile organizate, grupurile naționale sau profesionale etc. muncesc cu adevărat. Cel ce angajează un bun lucrător pentru prestarea unui serviciu, cu obligația să-i plătească un preț, are conștiința că un rest al serviciului rămâne neplătit și cu neputință de a fi remunerat, adică tocmai ceea ce în executarea aceluși serviciu constituie o valoare personală, estetică sau morală. Doar prestația serviciilor cu totul mecanice, în care nu avem de apreciat inițiativa, priceperea sau îndemânarea celui ce o execută

pot fi considerate bunuri economice. În acest caz, muncitorul nu apare ca o persoană, ci ca un lucru, un mecanism care oricând poate fi înlocuit într-o etapă superioară a dezvoltării tehnice.

Astfel, când munca este în adevăr cuprinsă ca o valoare economică, suportul ei devine *real* și ea însăși devine *liberă* față de acest suport, fungibilă cu alte valori economice și capabilă de a fi remunerată în întregime.

Valoarea *vitală* – cunoaștem că astfel de valori vitale cum sunt sănătatea, puterea, frumusețea fizică, forța temperamentului sunt valori *personale*. Suntem satisfăcuți și asigurați, atunci când surprindem vitalitatea în noi sau în semenii noștri și îi acordăm aprobarea noastră. Totodată, vitalitatea este privită și ca o valoare *materială*, deoarece ține de latura biologică a suportului ei, încât nimeni nu este surprins să constate superioritatea biologică a unei persoane, coexistând cu inferiorități intelectuale sau morale. Am putea spune totuși că valoarea estetică o însoțește necondiționat pe cea vitală. Forța și sănătatea ar fi întotdeauna frumoase. Însă conștiința noastră cere frumuseții omului expresie, adică prezența unor valori morale, care modelează din adânc materia biologică.

Vitalitatea mai este și o valoare *liberă*, deoarece grația și frumusețea persoanei umane iau întotdeauna forme unice și de neînlocuit. La fel, vitalitatea mai are și valoare *integrabilă*, prin faptul că sănătatea unei persoane sau a unei societăți poate face progrese și ceea ce numim capital biologic al unei colectivități nu este altceva decât un produs de integrare.

Valorile *juridice* se prezintă drept valori *reale*. Raporturile sau situațiile reale, cum ar fi, contractele de diferite categorii, starea civilă a unei persoane, regimul bunurilor sale etc. apar din faptele unei persoane legale coordonate cu faptele altei persoane în conformitate cu normele de drept. Însă valoarea juridică nu este materială, întrucât contractul de vânzare-cumpărare, donația sau testarea, dobândirea sau pierderea cetățeniei etc., prin cristalizarea lor obiectivă, prin rezistența lor sunt lucruri, însă lucruri constituite din materialul spiritual al unor reprezentări, volițiuni și cunoștințe de norme. Deci, ele sunt *spirituale*.

Valorile juridice sunt simple *mijloace*, au un sens *perseverativ* și sunt *integrabile*. Nimeni nu urmărește valorile juridice pentru ele însele, ca pe niște scopuri, ci numai pentru a-și asigura acel cadru legal de viață care să-i permită existența. La fel, valorile juridice asigură perseverarea ființei noastre în latura ei socială și ecoul lor în conștiința subiectului rămâne cu totul limitat.

Totodată, valorile juridice sunt și *libere*. Luând în considerație că formele procedurale pot varia fără natura valorilor juridice, să se diferențieze. De exemplu, atunci când, după prescripțiunile diferitelor coduri naționale, căsătoria, divorțul, adopția ș.a. se realizează prin proceduri diferite, atunci între valorile juridice și suportul lor nu există nicidecum acea solidaritate și aderență. De aceea valorile juridice sunt libere față de suportul lor.

Valorile *politice* – puterea publică, ordinea, autoritatea și organizarea coexistenței sociale în diferitele ei forme sunt valori *personale*. Statul, națiunea, biserica, parlamentul, partidul politic și toate celelalte instituții politice adoptă atitudini și confirmă prin aceasta calitatea lor de persoane.

Suportul valorii politice nu este doar personal, ci și *spiritual*. Statul și toate celelalte bunuri sunt elemente spirituale. Ideologiile, tradițiile spirituale, finalitățile morale, instituțiile politice sunt entități spirituale cu care putem crea legături de asociere, credință, fidelitate etc., caracteristice, în genere, relațiilor dintre persoane spirituale.

Valorile juridice sunt valori *mijloace* și sensul lor este *perseverativ*. Năzuința spre puterea politică, în simplul scop al exercițiului acestei puteri, dă naștere deformațiunii axiologice, pe care conștiința le cenzurează în mod cert. Valorile politice nu îmbogățesc sau extind conștiința celui care o cuprinde. Într-un regim spiritual de cuprindere adecvată a valorilor, politicul nu poate fi legat de altă semnificație, decât prin valorile și bunurile pe care le subsumează și denumește, prin care sunt obținute condițiile necesare perseverării în existență a subiectului valorificator, individ sau societate.

Valoarea *teoretică* – adevărul este cuprins de conștiință ca aparținând unor *lucruri*, și anume conținutului judecăților noastre care iau forma unor constatări, legi, formule, postulate, axiome, teorii ș.a. Suportul valorilor teoretice nu poate fi decât rezultatul cercetării savantului care este cristalizat în propozițiile științifice sub forma unui *lucru*, adică a unei realități care nu se poate opune, care ne mărginește și ne constrânge. Deci, valoarea teoretică este *reală*.

Valoarea teoretică este și valoare *spirituală*. O propoziție științifică este legată de echivalentul spiritual al acesteia, de acel ansamblu organizat de abstracțiuni prin care cartea și litera învie, atingând plenitudinea semnificației lor.

Valoarea teoretică mai este și *scop*. Adevărul științific este un *scop*, deși prin cuprinderea inadecvată poate apărea și ca mijlocul unor scopuri economice, ca în aplicațiile tehnicii industriale. La fel, valoarea teoretică are și caracter *integrabil* și *amplificativ* prin virtutea valorilor teoretice de a se însuma. Ecoul atingerii adevărului îmbogățește și amplifică conștiința. Ne simțim mai avuți prin cuprinderea adevărului.

Valoarea *estetică* – purtătorul valorilor estetice poate fi atât o operă de artă sau un aspect al naturii, cât și autorul lor, artistul uman sau divin. Prin urmare, diversele specii/forme ale frumuseții naturii și ale artei aderă atât la suporturi *reale*, cât și la suporturi *personale*, deoarece prin transparența operei reale a artistului (poem, muzică, tablou etc.) cuprindem sufletul, pathosul și ethosul, lirismul și alte valori ale artistului, pe care le atribuim unor suporturi personale. La fel, sentimentul de admirație cu care însoțim o operă de artă se adresează întotdeauna unor persoane, nu unor lucruri.

Opera de artă nu este o întocmire materială. Nu apreciem ca frumoasă bucata de pânză a tabloului, ci imaginea. Prin urmare, valoarea estetică are caracter *spiritual*. La fel, valorile estetice sunt *scopuri* absolute ale conștiinței. Ele pot apărea ca forme de expresie ale adevărului sau ca mijloace în vederea educației morale a omului. Mai multe valori estetice nu însumează o valoare estetică mai mare, drept pentru care se consideră că valorile estetice sunt *neintegrabile*.

Valoarea *morală* – austeritatea, bunătatea, bărbăția, caritatea, cumpătarea, dreptatea, iubirea, vitejia etc. sunt valori morale. Valoarea morală poate fi atribuită doar unui suport *personal*. De exemplu, un laș poate săvârși o faptă cu toate aparențele vitejiei, doar din cauza împrejurărilor create și nu din spontaneitatea persoanei.

Fiind personale, valorile morale sunt și *spirituale*, deoarece se manifestă doar prin simțuri. Un alt caracter este *aderența*. Caritatea sau vitejia nu pot fi atribuite unor suporturi diferite fără să simțim că firea ei s-a modificat. Caritatea individuală sau cea publică nu este aceeași caritate, din motivul că, aderând la un alt suport, sensul ei a variat. Nici caritatea persoanei individuale X nu este aceeași cu a persoanei Y.

Valorile morale sunt scopuri ale vieții. Nimeni nu resimte nevoia să legitimizeze urmărirea valorilor morale prin alte scopuri în serviciul cărora ele s-ar putea găsi.

Valorile *religioase* – sunt *personale* și *spirituale* prin diferitele forme ale sacralului, bunătatea și puterea divină, caracterul august, perfect, omniprezent și providențial. Purtătorul lor este persoana spirituală a lui Dumnezeu. Valorile religioase sunt *valori - scopuri* absolute, *spirituale* și *amplificative*, întrucât în atingere cu toate valorile din aceeași categorie, nu numai cu cele morale, omul le simte/percepe ca o cale deschisă către Dumnezeu. Nu numai cuprinderea binelui, dar și a adevărului și frumosului ne ademenește cu o adiere din lumea sacralului.

Spre deosebire de alte tipuri de valori, valorile religioase au caracter integrativ, deoarece nu putem vorbi despre un progres religios al omenirii. Acestea integrează, unifică, constituie într-un tot solidar și coerent toate valorile cuprinse în conștiința omului.⁷⁵³

Observăm că fiecare valoare are o anumită importanță relativă în interiorul unui sistem gradual. Fiecare dintre ele are o realitate intrinsecă, ceea ce echivalează cu a spune că valorile sunt ireductibile, neputând fi raportate la o categorie mai largă.

Valoarea economică poate răspunde nevoii de întreținere a vieții; valoarea teoretică - nevoii de a organiza și codifica experiența, iar valoarea morală – celei de a reglementa raporturile armonioase între semenii. Valorile au caracter normativ, ele îndeplinesc rolul de reguli ale vieții sociale.

⁷⁵³*Ibidem*, p. 100-118.

Când una sau mai multe valori sunt însușite, devenind convingeri, ele conduc spre structurarea, în mod deosebit, a conduitei individului, instituindu-se ca o autentică gândire diriguitoare a acțiunilor și modului lui de a fi.

Încercând să definească fiecare dintre aceste valori, T. Vianu ne indică obstacolele care nu-i permit acest lucru. Printre valorile enumerate, cu greu poți afla vreo una care să se constituie ca *genus proximus* al tuturor celorlalte. Încercarea a fost făcută însă în decursul istoriei doctrinelor, când s-au întreprins mai multe tentative de a ridica una dintre aceste valori la rangul unei clase supraordonate pentru a le defini pe celelalte raportate la aceasta.

Totodată, Tudor Vianu atrage atenția asupra înlănțuirii valorilor. Valorile mai pot fi delimitate în *valori-scop* și *valori-mijloc*.

Tabel 2. Clasificarea valorilor după *valori-scop* și *valori-mijloc*⁷⁵⁴

Religioase (sacru/profan) Teoretice (adevăr/fals) Estetice (frumos/urât) Morale (bine/rău)	<i>Valori-scop</i>
Politice (libertate/dictatură) Juridice (drept/nedrept) Economice (util/inutil) Vitale (sănătate/boală)	<i>Valori-mijloc</i>

După cum vedem, acele valori ce îndeplinesc funcția de mijloc sunt plasate în partea de jos a ierarhiei, iar valorile care îndeplinesc funcția de scop se află în fruntea acestora. Între acestea există relații de coordonare și de influențare reciprocă, dar totodată, ele sunt reductibile unele la altele. *Valorile-mijloace* ajută la realizarea *valorilor-scopuri*. Valorile-scopuri pot fi relative sau absolute. Uneori valorile-scopuri pot apărea ca valori-mijloace.

Datorită unui studiu profund al valorilor, T. Vianu ajunge la concluzia că „*analiza criteriilor de grupare a valorilor ne-a arătat că fiecare valoare aparține unui sistem rațional de coordonare. O valoare poate fi reală sau personală, materială sau spirituală, mijloc sau scop, integrabilă, neintegrabilă sau integrativă, liberă sau aderentă față de suportul ei concret, perseverativă sau amplificativă prin sensul și ecoul ei în conștiința subiectului deziderativ*”.⁷⁵⁵ Fiecare valoare poate fi definită prin caracterele sale diferențiatore, prin aspirațiile specifice pe care le satisface și prin finalitatea ei distinctă.

⁷⁵⁴Grigore Georgiu. *Filosofia culturii. Cultură și comunicare*. București: Școala Națională de Studii Politice și Administrative, 2013-2014, p. 58.

⁷⁵⁵Tudor Vianu. *Originalitatea și valabilitatea valorilor*. În: *Opere*, vol. 8. București: Editura Minerva, 1979, p. 95.

Autorul subliniază că „în diferite perioade valorile îndeplinesc anumite roluri, care se modifică în mod dependent de starea mediului comunitar, ceea ce nu scutește actorii sociali de pericolul pierderii valorilor, odată cu involuția de la valorile-scop la valorile-mijloc în societate, precum și al pierderii propriei identități”.⁷⁵⁶

Prin urmare, lumea valorilor este o lume originală. Privită ca întreg nu poate fi înțeleasă prin dependență de vreo una din categoriile realității. Ea este o lume de sensuri, deosebită cu desăvârșire de lumea obiectelor fizice. Actul cultural subiectiv, prin care un obiect intră în sfera valorilor, este însoțit de un sentiment specific – *sentimentul utilității*, atunci când vorbim despre valoarea economică, *sentimentul adevărului* în cazul valorii teoretice, *sentimentul binelui, al frumosului și al divinului* pentru celelalte valori.

Munca asiduă și analiza profundă a sistemului de valori propus și caracterizat de către Tudor Vianu face ca acesta să rămână un nume de referință.

---

⁷⁵⁶Tudor Vianu. *Filosofia culturii și teoria valorilor*. București: Editura Nemira, 1998, p. 91-95.

**ANALIZA CADRULUI LEGISLATIV AL SISTEMULUI EDUCAȚIONAL
ROMÂNESC ÎN PERIOADA 1918-1948**

Elena Constantin PREDA,

drd., Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava, România

ORCID:<https://orcid.org/0000-0001-8794-8627>

*„Sistemul școlar al unei țări trebuie să fie oglinda fidelă a trebuințelor,
aspirațiilor și caracterului național al poporului care o locuiește.*

*Reforma școlară care se urmărește de câțiva ani
are de obiect principal realizarea acestui deziderat.”*

SPIRU HARET

Summary

The idea of researching the school legislation from 1918-1948 starts from the need for an in-depth analysis on the evolution of the educational system, in a historical period that imposed the Romanian educational paradigm, caused positive consequences and created a favorable framework for its development. The sources of research, direct and indirect sources, can be found in the county and national archives, in the yearbooks of the researched period, in publications, testimonies and other sources of the time. The historiography of the problem was treated sequentially, without logical and chronological connections.

We start from the hypothesis that each article, of each school law, had consequences at national level and, implicitly, at Neamț county level. There have been changes in every school, based on the interventions of public authorities.

The objective of the research is to study the school legislation from the mentioned period, in the idea of an in-depth knowledge of the functioning framework of the school system in the period 1918-1948 and of its operating principles. Without researching the history of events related to the topic of study and previous legislation, we cannot properly relate to the operating principles of the legislation specific to the research period. Therefore, the study will pay sufficient attention to the school laws that marked the path of state unification and, later, created the foundations on which the modern state, Romania, began to operate.

The methodology used consists in studying the anthologies of laws, published in Romania, studying the views of teachers, conducting analyzes and comparisons on law enforcement, analyzing the consequences of school legislation on the education system and its evolution or involution. Through a recourse to the history of education legislation, I will undertake systematic studies on the process of modernizing Romanian education and I will highlight research on local history related to national and universal history, establishing connections between events and phenomena.

One conclusion may be that the building of the Romanian school during the modernization of the national state was the main vector of substantiation of identity, contributing to the formation of the "nation" (spiritually, ideologically), by transmitting the cultural "imprint" and social integration of generations. The ultimate goal was to create a school where rigor, order reigns, a school that educates in the spirit of work and value, integrated into the community, a school that forms characters and behaviors.

Keywords: school legislation, primary education, secondary education, normal education, vocational education, history of the Romanian educational system, legislative framework.

Considerații generale asupra legislației școlare interbelice, cercetarea reglementărilor legislative pentru perioada 1918–1948

După actul Marii Uniri de la 1 decembrie 1918, învățământul românesc se găsea într-un moment de răscruce. În condițiile unei țări cu resurse epuizate din cauza războiului mondial, dar cu marele avantaj de a fi în granițele fizice ale românismului, se depun eforturi pentru a se găsi soluții pentru toate particularitățile societății, în special pentru cele cu privire la cadrul legislativ al învățământului, în noul stat întregit.

Preocuparea principală a guvernelor interbelice a fost rezolvarea celei mai importante probleme, și anume aceea de a integra sistemele educaționale din provincii într-un nou sistem, acceptat la nivel național. Cadrul legal pentru acest lucru a fost adoptat în 1924 sub titlul de *Legea pentru învățământul primar al statului și învățământul primar normal; Legea asupra învățământului particular din 1925; Legea pentru învățământul secundar din 1928*, cu modificările ulterioare din 1934 și 1937, modificări de detaliu, deoarece principiile definite în anul 1928 rămân valabile; *Legea învățământului agricol din 1929; Legea învățământului primar din 1934; Legea învățământului industrial și profesional din 1936; Legea învățământului comercial pentru băieți și fete din 1936; Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal din 1939*, aceste legi aducând îmbunătățiri substanțiale sistemului educațional românesc, obligatorii pentru unificarea acestuia. Se constată că revizuirea cadrului legislativ a fost de durată și, din păcate, în anul 1948 a fost brutal întreruptă.

Rămâne în istorie numele ministrului Constantin Angelescu, chirurg de renume internațional și ministru al Instrucțiunii Publice, în toate guvernele liberale din perioada interbelică, ca fiind una dintre cele mai importante personalități, care a reușit să asigure un cadru unificator al sistemului educațional. Activitatea legislativă a ministrului Constantin Angelescu a lăsat o importantă amprentă asupra învățământului românesc de după 1918, prin legea învățământului primar și normal – primar, promulgată la 24 iulie 1924. Această lege construiește fundamentul sistemului școlar interbelic, lege absolut necesară pentru a răspândi educația în rândul tuturor categoriilor sociale, în special în rândurile țăranimii, de unde proveneau cei mai mulți analfabeți.

În expunerea de motive pe care doctorul Constantin Angelescu o făcea în întâmpinarea legii învățământului, folosea următoarele argumente: cele patru tipuri de școli cu tendințe și orizonturi diferite trebuiau neapărat unificate și că această unificare culturală producea unificarea întregului neam românesc. Consecințele imediate ale aplicării legii de la 1924, începând chiar cu anul școlar 1924-1925, au fost următoarele: numărul copiilor care au urmat școala primară a crescut cu peste 560.000, numărul adulților care au urmat cursuri a ajuns la peste 730.000, a

crescut vertiginos numărul de învățători calificați datorită școlilor normale de băieți și fete, numărul anilor de învățământ obligatoriu s-a modificat de la 4 la 7 ani⁷⁵⁷.

În 1928, ministrul Angelescu prezenta o altă expunere de motive pentru legea învățământului secundar, arătând cea mai mare problemă a învățământului și anume *izolarea*, lipsa de legături dintre școli. Chiar legile zădărniceau trecerea de la o școală practică la o școală teoretică. Conform acestui principiu, se construiește *Legea din 1928*, care produce legături, indiferent de grade și ramuri de învățământ, sistemul pornește de la o bază comună, apoi o școală secundară elementară, o școală unică gimnazială, școli care să pregătească elevi pentru celelalte ramuri de învățământ, teoretic sau practic. Prin comparație cu legea lui Spiru Haret din 1898, care propunea și legifera opt clase împărțite în două cifre, anume ciclul gimnazial de patru ani și ciclul superior, liceul de 4 ani și împărțit în cele trei secții, legea învățământului secundar din 1928 prevedea un liceu unitar de *șapte clase*, două cicluri de gimnaziu, de 4 ani și liceul de 3 ani. Această reducere era necesară în condițiile vieții de după război⁷⁵⁸.

Așadar, legea din 1928 prevedea un singur tip de liceu pentru toți elevii, urmând apoi să se realizeze o specializare în universități sau școli superioare speciale. În 1934 s-a revenit la durata de 8 ani de studiu. Datorită legii din 1928 au dispărut și deosebirile dintre școlile secundare de băieți și școlile secundare de fete, programa în liceele de băieți, cât și în liceele de fete avea aceleași materii de studiu, cu excepția dexterităților pentru fete. În viziunea doctorului Constantin Angelescu, evoluția făcea parte din educație, inclusiv din evaluare, el fiind cel care a propus și modificarea examenelor de sfârșit de an, a examenelor de capacitate și de admitere în liceu, precum și introducerea examenului de bacalaureat, trepte firești pentru o viitoare școală valoroasă.⁷⁵⁹

În perioada interbelică, din punct de vedere administrativ, învățământul primar și secundar era organizat pe 15 regiuni, iar județul Neamț făcea parte din regiunea Bacău. În fiecare regiune funcționau inspectorate regionale; prin lege era reglementat strict controlul școlilor de către inspectorii regionali, care aveau în responsabilitate verificarea aplicării programei, a condițiilor de igienă a localului, a stării elevilor și a cancelariei, controlul arhivei documentelor școlare și al activităților extrașcolare.

Legea învățământului primar din 1924 a fost prima lege care conferă unitate sistemului educațional și care păstrează anumite prevederi din legislația anterioară, și anume obligativitatea

⁷⁵⁷ Adrian Badea, coordonator volum, *Doctorul Constantin Angelescu personalitate de prestigiu a științei, educației și civilizației românești – 150 de ani de la naștere*, București: Editura Academiei Oamenilor de Știință din România, 2019, p. 7.

⁷⁵⁸ *Anuarul Statistic al României, 1935-1936*, pp. 419-428.

⁷⁵⁹ *Ibidem*.

și gratuitatea învățământului, dar, ca și astăzi, manifesta grave carențe⁷⁶⁰. Conform statisticilor vremii, cifrele de școlarizare au crescut⁷⁶¹.

Bugetul Ministerului Educației, la vremea aceea, comparativ cu procentul de astăzi (3,8%), era foarte mare, între 12% și 16%, fapt care atestă că în perioada interbelică investiția în educație reprezenta o prioritate reală, școala fiind considerată un mijloc de educație a întregii națiuni⁷⁶². Tot în baza școlii era lăsată și formarea elitelor, dar și ridicarea nivelului educațional al poporului român.

Din păcate, în perioada interbelică taxele de studii rămăneau reglementate prin metodologii speciale, de exemplu la un liceu, considerat „bun”, taxa putea să ajungă și la 20.000 de lei, pe an. Acesta este și motivul principal pentru care se mențin mari diferențe între zona rurală și cea urbană. Nici astăzi nu am scăpat de această problemă și consider că rezolvarea ei ar putea fi rezultatul unei investiții financiare, serioase, în educație, în funcție de nevoi. Din cauza taxelor mari, procentul copiilor de la țară care ajungeau la liceu era foarte mic.

Meseria de profesor era foarte respectată și bine remunerată. Toți profesorii de liceu erau bine pregătiți, unii aveau doctorate în străinătate, salariul putea ajunge și la 8.000 de lei pe lună, comparativ cu salariul unui muncitor care era în jur de 2.000 lei lunar, iar un profesor universitar titular putea să câștige și 26.000 de lei, salariu comparativ cu cel al unui prim-ministru. Învățătorii câștigau și ei foarte bine, între 4000 și 5000 de lei și aveau foarte multe avantaje oferite de comunitățile în care lucrau⁷⁶³.

Aceeași perioadă interbelică a fost marcată de o dezvoltare extraordinară a infrastructurii școlare. Au fost construite peste 7.000 de școli, în special în mediul rural, abandonul școlar era între 8 și 10%, însă trebuie menționat că acest procent scăzut era datorat faptului că școala era plătită, taxele erau mari, motivația finalizării studiilor era foarte mare. Promovabilitatea era de aproximativ 62-65%, nu exista un echilibru între școlile teoretice și școlile cu profil real, de exemplu în perioada 1929-1932, peste 75% dintre școlii erau teoretice și abia 24% erau școli cu caracter practic și programă cu accent pe discipline științifice⁷⁶⁴.

Procentul de 1% dintre copiii de la țară care continuau studiile⁷⁶⁵ era cel mai îngrijorător. În anul 1920 a fost organizat un recensământ la nivel național și din analiza rezultatelor se poate

⁷⁶⁰ *Ibidem.*

⁷⁶¹ Evoluția elevilor înscriși în învățământul primar de stat din mediul rural și urban, 1918-1938. În: *Evoluția centenară a învățământului din România*, Societatea Română de Statistică și ARACIS. București: Editura Economică, 2018, p. 59.

⁷⁶² *Ibidem.*

⁷⁶³ *Ibidem.*

⁷⁶⁴ *Ibidem*, p. 188.

⁷⁶⁵ *Ibidem*, p. 189.

preciza cu certitudine care era situația reală în statistica școlară. De fapt, anul 1920 este anul în care se dă startul în educația unitară, chiar dacă încă funcționau reglementările Legii din 1912.

În învățământul public primar, urban, rural, învățământ secundar, profesional și normal și universitar existau 13.398 de școli, deservite de 2.544 de învățători și profesori care educau 1.516.198 de elevi.

Învățământul particular era organizat în aziluri confesionale, grădini de copii, școli primare și secundare, numărul școlilor private, la nivelul anului 1918-1919, era de 327, cu un personal de 2015 profesori angajați și 32.282 de elevi. Raportat la populația României din 1920 de 15.541.424 de locuitori, ponderea copiilor școlarizați era destul de mică⁷⁶⁶.

Legea aprobată în 26 iulie 1924 a pus în practică unificarea sistemului educațional, însă se mențin multe dintre reglementările legilor precedente, în special din prevederile legii din 1912, însă necesitatea unei legiuiri noi nu mai putea fi amânată. Apar, cum este și firesc, noi reglementări specifice minorităților, de exemplu, se face precizarea că învățământul primar în școlile statului se predă în limba română, însă pot fi înființate și școli cu limba de predare în limba populației minoritare, cu reglementarea că numărul de ore va fi stabilit prin regulament. Rămâne obligativitatea pentru cetățenii români de a-și trimite copiii, încă de la vârsta de 5 ani, la grădinile de copii și școli. Rămân scutiți copiii care aveau infirmități fizice sau intelectuale⁷⁶⁷.

Recensământul copiilor de vârstă școlară era în sarcina primăriilor, prin oficiile Stării Civile și birourile pentru mișcarea populației, instituții care trebuiau să înainteze direcțiunii școlilor lista copiilor cu vârste cuprinse între 5-16 ani, din fiecare circumscripție.

Înscrierea copiilor la școală se realiza în perioada 1-10 septembrie. În continuare era acceptată instrucția în familie și în școlile particulare recunoscute de stat pe baza unei declarații scrise depuse la școala de circumscripție. Se mențin amenzi pentru nerealizarea recensământului și pentru absențele copiilor de la școală, cu mențiunea că absențele se pot motiva pentru cel mult 15 zile și erau calculate pe zile întregi, nu pe ore sau lecții. Pentru copiii de grădiniță absențele nemotivate puteau fi acceptate până la 60 de zile, pentru copiii din clasa I până la 30 de zile, iar în cazul unor declarații false pentru motivarea absențelor copiilor părinții primeau o amendă de 100 de lei.

Există reglementări speciale pentru *grădinile de copii* și pentru *căminele de copii*, educația în aceste grădinițe avea scopul de a completa educația din familii și de a favoriza dezvoltarea normală pentru învățământul primar. Școlile de copii mici erau mixte, cu vârste cuprinse între patru și șapte ani, cu participare facultativă între patru și cinci ani, între cinci și

⁷⁶⁶ *Ibidem*, p. 189.

⁷⁶⁷ *Ibidem*, p. 191.

șapte ani prezența era obligatorie. În aceste grădinițe copiii erau deprinși cu ordinea, curățenia, ascultarea, buna cuviință, ascultau povești, poezii, desenau, cântau, se rugau și, evident, se jucau.

Școala primară, pe durata celor șapte ani, avea următoarea programă: în primele patru clase se predau următoarele materii: *instrucțiunea religioasă și morală, limba română (citirea, scrierea, exerciții gramaticale), aritmetica practică și noțiuni elementare de geometrie, noțiuni de istoria românilor, de geografie și de drept, noțiuni de științe naturale și fizice cu aplicații practice, noțiuni de igienă, desen, cânt, educație fizică, lucru manual*.

În ultimii trei ani ai învățământului primar, se continuă și se completează cultura generală, cu accent pe învățământ practic utilitar și la sfârșitul celor șapte ani se impunea un examen de absolvire cu primirea unui *certificat de absolvire* după promovarea examenului⁷⁶⁸.

Ca și în legea de la 1864, școlarii care treceau cu succes primii patru ani de studiu primeau o *adeverință* cu care puteau continua instrucția la o școală secundară teoretică sau practică. *Certificatul de absolvire* al școlii primare se putea echivala cu certificatul de absolvire a școlii secundare, curs inferior, indiferent de profil, cu un singur examen de diferență. Anul școlar începea la 15 septembrie și se încheia la 10 iulie, iar numărul total al zilelor de vacanță, inclusiv cu duminici și sărbători creștine și naționale, nu trecea de 150.

Inspectorii regionali puteau acorda vacanțe regionale, după trebuințele localnicilor, ținând cont de zona respectivă. Un element pozitiv era acela că se reglementa un număr mai mic de elevi la clasă față de legea precedentă, de exemplu, numărul școlarilor nu putea trece de 60 pentru un singur învățător, dacă numărul școlarilor era cuprins între 60 și 120 se înființa al doilea post, la peste 160 de școlari era obligatoriu să fie trei învățători și la 220 de școlari, patru învățători. În cazul în care numărul depășea 220 de elevi, în primele patru clase, se putea înființa o școală de fete⁷⁶⁹.

Se menține o reglementare discriminatorie, și anume, la școlile mixte „se va numi de preferință ca învățător un bărbat”⁷⁷⁰. Chiar dacă școala era mixtă, preferințele pentru învățătorii bărbați erau stipulate prin lege. La fel și pentru conducerea școlilor mixte, directorul trebuia să fie tot un bărbat, femeile puteau fi directoare doar la școlile de fete.

Rămânea obligația de a cultiva ferma pe terenul arabil oferit școlii și, dacă era posibil, aceasta trebuia să devină o fermă model. Pentru învățământul din zonele rurale, pentru tinerii și adulții care nu au terminat școala primară, se acordă șansa finalizării acesteia prin înființarea *școlilor și cursurilor de adulți* care aveau o durată mai scurtă. De exemplu, în mediul rural erau

⁷⁶⁸ *Antologia legilor învățământului din România*, Institutul de Științe ale Educației, București, p. 189.

⁷⁶⁹ *Ibidem*, p. 190.

⁷⁷⁰ *Ibidem*, p. 191.

cursuri minim patru luni pe an, de preferință iarna, cu minim 12 lecții pe săptămână, iar în mediul urban cursurile durau minim 6 luni, cu cel puțin două lecții pe săptămână.

Ministerul Instrucțiunii organiza cursuri speciale pentru pregătirea personalului didactic din școlile speciale și se acorda o gradație de 50% la salariu pentru această categorie⁷⁷¹.

Reglementările cu privire la personalul didactic al școlilor primare era foarte drastic în privința pregătirii, astfel dacă nu exista un titlu de capacitate, nu se putea încredința responsabilitatea educației, iar criteriile se mențineau, în bună măsură, din legile școlare precedente: profesorii să fie cetățeni români, să aibă o reputație bună, să nu fi fost condamnați, să știe românește, să fie sănătoși și să aibă stagiul recrutării satisfăcut.

Învățătorii puteau fi învățători titulari și suplinitori, învățătorii titulari își începeau cariera pe postul de *învățători provizorii*, aceștia deveneau *învățători definitivi* după trei ani de funcționare și în urma unui examen de definitivat. Învățătorii de gradul al doilea proveneau din învățătorii definitivi, după trei ani de funcționare și ca urmare a absolvirii unui alt examen. Învățătorii de gradul întâi erau numiți dintre învățătorii de gradul al doilea, după șase ani de funcționare și în urma unei inspecții speciale. La aceste categorii se mai adăugau *învățătorii stagiați*, numiți dintre absolvenții cursului inferior de învățământ secundar, absolvenții cursului superior de învățământ secundar sau dintre absolvenții școlilor normale fără diplomă de capacitate. Absolvenții școlilor normale intrau în sistem în funcție de media obținută la examenul de capacitate. Numirea învățătorilor se făcea de către minister, prin decret regal, după promovarea examenului definitiv, cu media 7.00, minim.

Pensionarea personalului didactic se realiza în următoarele condiții: împlinirea vârstei de 65 de ani, incapacitate profesională, boală, stare de pericolozitate pentru sănătatea copiilor.

Întreținerea școlilor primare rămânea în sarcina comunelor, statul contribuia cu plata personalului didactic, comuna era obligată să construiască spații școlare, localuri noi, în termen de 5 ani de la promulgarea legii. Prin articolele 171, 172 și 173, se transmiteau reglementări speciale. De exemplu, se dispunea ca școala să aibă săli de clasă spațioase, luminoase și aerisite, cu baie școlară, sală de bibliotecă și muzeu școlar, sală pentru cantină, curte largă, teren pentru grădina școlară, locuința directorului și a omului de serviciu și, dacă se putea, sălile de clasă să fie astfel dispuse, încât din două săli să se realizeze o sală mare pentru conferințe, teatru, cinema. Pe lângă școli, se înființau biblioteci școlare, populare și pedagogice, acestea erau conduse de învățători, sub supravegherea directorului unei școli normale, dacă aveau caracter pedagogic⁷⁷². De asemenea, era reglementată înființarea cantinelor și a căminelor școlare; în cazuri speciale,

⁷⁷¹ *Ibidem*, p. 192.

⁷⁷² *Ibidem*, p. 211.

Ministerul Instrucțiunii contribuia cu jumătate din suma necesară întreținerii cantinei, se încurajează înființarea caselor de economie școlară, erau încurajate excursiile școlare. Întreținerea serviciului medical școlar, căruia i se acorda o mare importanță, era organizată de către comune, prin comitetele școlare, pe lângă școli. Pentru fiecare copil există o *foaie de sănătate* care se păstra la școală. Fiecare copil era supus unui examen medical, în fiecare an, iar foaia de sănătate însoțea pe elev pe toată durata școlarității⁷⁷³.

Școlile normale rămân la o durată de studii de șapte ani, primii trei ani pentru cultură generală, iar în ultimii patru ani se completa cultura generală și se acorda o atenție specială pregătirii profesionale.

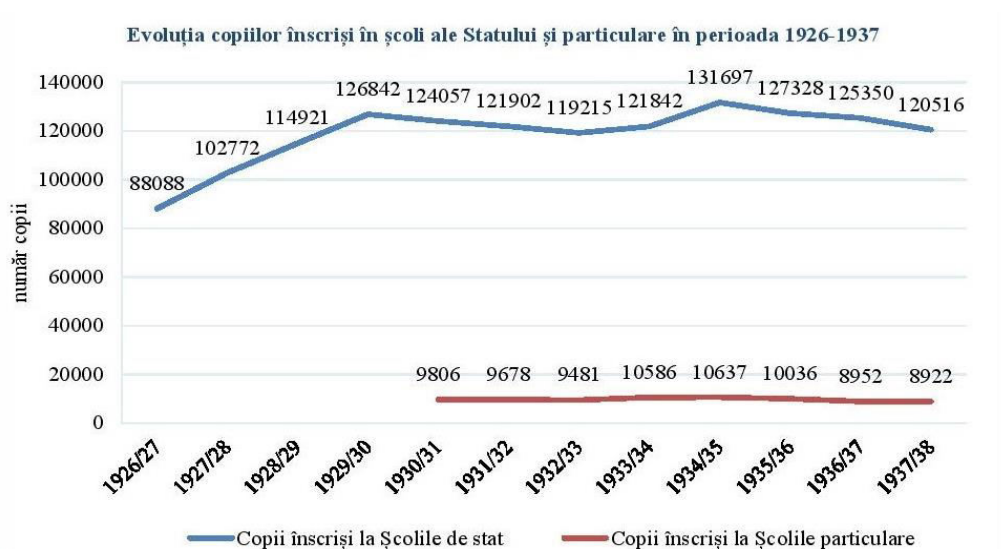
În 22 decembrie 1925, se aprobă **Legea asupra Învățământului particular**, prin care se reglementează faptul că învățământul și educația elevilor se poate face și în afara școlii de stat, în școlile particulare confesionale sau ale comunităților, sau în familie. Era interzis a se înființa școli de către societățile culturale, ordinele călugărești și congregațiile școlare dependente de organizațiile din alte state. Școlile particulare funcționau pe baza unei autorizații date de Ministerul Instrucțiunii și erau supravegheate de acesta. Nu se puteau înființa școli particulare normale și școli superioare cu caracter universitar⁷⁷⁴.

Ca și astăzi, pentru autorizarea și deschiderea unei școli particulare era nevoie de o solicitare către minister și de anexele care trebuiau să demonstreze că școala este în măsură să acorde servicii educaționale: situația mobilierului, a materialului didactic, a personalului administrativ, a corpului didactic, ș.a. Decizia de autorizare se putea obține pe baza referatului inspectorului regional și cu avizul conform al Consiliului permanent al Ministerului. Autorizația se publica în Monitorul Oficial și în buletinul Ministerului, cu precizarea că școală era autorizată.

⁷⁷³ *Ibidem*, p. 212.

⁷⁷⁴ *Ibidem*, p. 220.

Tabel nr. 2. Evoluția copiilor în școli ale statului și particulare în perioada 1926-1937.

Sursa: *Anuarul Statistic al României*, 1934-1935.

În 15 mai 1928, se aprobă **Legea pentru învățământul secundar**, învățământ care era considerat de gradul al II-lea, care pregătea elevi pentru învățământul superior. Învățământul secundar se predă în școlile publice și școlile particulare autorizate și era împărțit în două cicluri: inferior cu durată de 3 ani și superior cu durată de patru ani.

Pentru gimnaziu și liceu se fixează un număr maxim de clase cu care putea funcționa o școală secundară la șase clase pentru ciclul inferior și opt clase pentru ciclul superior. Programele școlilor de băieți și fete erau comune, îndrumarea și supravegherea erau în sarcina statului prin Ministerul Instrucțiunii și nu se puteau folosi alte manuale didactice decât cele aprobate de minister⁷⁷⁵.

Școlile secundare teoretice, gimnaziu sau liceu, erau înființate de minister cu avizul conform al Consiliului permanent, aviz pe care îl dădea acest consiliu și pentru transformarea școlilor secundare teoretice în școli practice. Limba de predare în școlile secundare de stat era limba română. La fel ca în legile precedente, era stipulat că anul școlar începea în școlile secundare la 1 septembrie și se încheia la 25 iunie, cu două vacanțe: de Crăciun și de Paști⁷⁷⁶.

Efectivele nu puteau trece de 50 de elevi pe clasele ciclului inferior și de 40 de elevi la clasele ciclului superior și era obligatorie prezentarea adeverinței de terminare a primelor patru clase primare pentru înscrierea la școala secundară. Nu erau admiși elevii audienți, aceștia puteau să fie înscriși după ce diplomele, adeverințele erau echivalate de statul român⁷⁷⁷.

⁷⁷⁵ *Ibidem*, p. 221.

⁷⁷⁶ *Ibidem*, p. 223.

⁷⁷⁷ *Ibidem*, p. 225.

Promovarea se realiza în urma unui examen anual. După trei ani, se primea un certificat de absolvire a gimnaziului, iar elevii care promovau ultima clasă de liceu dobândeau un certificat de studii liceale care le conferea dreptul de ocupare a funcțiilor din administrația publică. Doar examenul de bacalaureat era cel care le putea oferi șansa înaintării în învățământul universitar. Se mențin criteriile de numire ca profesor, prima condiție era deținerea cetățeniei române; catedrele erau alcătuite din materii de studiu, pe baza programelor se fixau orele și clasele, se menține numărul de ore *între 12 și 15 ore*; numirile personalului didactic în școlile normale erau realizate de către minister, pe catedrele vacante, după realizarea transferurilor. În ziua de 1 iulie toți candidații de pe listele de capacitate se prezentau la minister pentru numire, acestea erau publice în ziua de 1 septembrie prin decizie ministerială, dar se comunicau profesorilor, cel târziu la 1 august⁷⁷⁸.

Un alt recensământ realizat în 1930 arăta că populația României crescuse la 18.166.336 de locuitori, iar numărul copiilor, cu vârsta cuprinsă între 5 și 18 ani, era de 3.959.248 de copii, respectiv, 21,49% din totalul populației. În cei zece ani de la ultimul recensământ, ponderea copiilor cu vârste între 5 și 18 ani din sistemul educațional se menține între 21% și 23%.

Ponderea copiilor de vârstă școlară, la 1930, conform provinciilor se prezenta astfel: 2.153.938 în Vechiul Regat, 787.524 de copii erau în Basarabia, 193.969 de copii în Bucovina și în Transilvania – 1.175.135⁷⁷⁹.

În anul 1938, populația României crește la 19.750.004 locuitori, iar numărul copiilor de vârstă școlară ajungea la 4.560.981, respectiv 23%⁷⁸⁰.

În mediul rural *numărul cadrelor didactice* a crescut semnificativ după 1918, respectiv de la 8.781 în 1918, la 38.759 de învățători și profesori în 1938. Copiii din mediul rural pătrundeau la fel de greu în învățământul liceal și superior, un avantaj al creșterii numărului învățătorilor era acela că se reducea numărul mediu pe clase, de la 53 la 41, număr raportat la 1938⁷⁸¹.

În perioada interbelică s-a dezvoltat foarte mult și învățământul primar privat. În anul 1938 numărul școlilor private ajungea la 1.405. Învățământul secundar și profesional reglementat prin legea din 1924 stabilea sistemul unitar de organizare a învățământului cu durata de șapte ani, în creștere față de legislațiile precedente (până în anul 1924, învățământul secundar și

⁷⁷⁸ *Ibidem*, p. 227.

⁷⁷⁹ Constantin Anghelache, Mădălina Anghel, Gabriela Petrescu Iordan, Emilia Gogu, *Evoluția centenară a învățământului din România*, Societatea Română de Statistică și ARACIS, București: Editura Economică, 2018, p. 59.

⁷⁸⁰ *Ibidem*, p. 61.

⁷⁸¹ *Ibidem*, p. 68.

profesional avea durata de patru ani). și pentru acest tip de învățământ legea prevedea obligativitatea frecvenței și gratuitatea⁷⁸², dificil de suportat de statul român, și atunci, și acum.

Învățământul secundar se împărțea în *două cicluri*: ciclul primar de patru ani, ceea ce se numește astăzi gimnaziu, și ciclul de trei ani, numit liceu. Ministrul Constantin Angelescu reunea toate profilurile: teoretic, real, modern și clasic, în ideea că elevul era incapabil să aibă o opțiune corectă, în cunoștință de cauză, la acea vârstă. De asemenea, se constată dezvoltarea școlilor secundare și profesionale care funcționează în toate cele patru regiuni ale României, numărul elevilor fiind în continuă creștere. Numărul acestor școli nu este constant, el scade sau crește în funcție de ocupațiile solicitate în anii respectivi. Se dezvoltă și cursurile serale, la o scară mai mică. În perioada interbelică, liceul era organizat ca un sistem educațional pentru cultură generală, se încheia cu *examenul de maturitate*, așa cum era numit la început *bacalaureatul*, reglementat în România în anul 1925 de către ministrul Constantin Angelescu⁷⁸³, după mai mult de un secol de la apariția acestuia ca examen european.

Ministrul Constantin Angelescu introduce acest *examen de maturitate* în ideea sporirii respectului față de educație și cultură. Primul examen de bacalaureat, după cum știm, își are originea în Franța, fiind introdus la 17 martie 1801, prin decretul semnat de Napoleon Bonaparte. De altfel, în epocă, această idee de a introduce examenul de maturitate, bacalaureatul, a produs diferite reacții, atât printre profesori, cât și printre elevi, majoritatea fiind îngrijorată de această decizie și de aplicarea ei. Treptat, bacalaureatul devine unul dintre cele mai importante examene din viața tinerilor.

Conform **Legii învățământului din 1929**, era obligatoriu ca înscrierea pentru studiile superioare să fie condiționate de diploma de bacalaureat. Descoperim suficient de multe dovezi în epocă cum că absolvirea unui liceu era foarte dificilă, dacă luăm în considerare procentul de promovabilitate de doar 63-65%, în perioada interbelică⁷⁸⁴. Mai mult decât atât, examenul de bacalaureat devenea și mai dificil prin componența comisiei care era formată, în special, din profesorii universitari. Se susțineau probe la mai multe discipline, absolventul trecând prin fața mai multor comisii formate din profesori exigenți. Cei care promovau examenul de maturitate erau foarte căutați pentru funcții administrative, găsindu-și foarte repede un loc de muncă.

Mircea Eliade povestea în *Romanul adolescentului miop* despre prima sa examinare din 1925, sub forma examenului de maturitate: „Ne-a înspăimântat mult noul bacalaureat: suntem cea dintâi serie. Nimeni nu știe ce se va petrece precis la bacalaureat, (...) aveam doar un gând...

⁷⁸² *Ibidem*, p. 71.

⁷⁸³ *Ibidem*, p. 83.

⁷⁸⁴ *Ibidem*, p. 86.

să treacă, să treacă⁷⁸⁵”. Finalul a fost unul cu succes. Marele scriitor a luat bacalaureatul, singurul din acea serie de toamnă, în condițiile în care a avut o vară tristă, din cauza unei corigențe la matematica. După citirea romanului, rămâne în memorie acel strigăt: „Am scăpat! Am scăpat!”⁷⁸⁶,

Alte mărturii despre bacalaureat arătau că este un examen extrem de greu, împărțit în trei tipuri de teste, cu foarte multe examene orale, din materiile studiate în timpul liceului. Bacalaureatul se susținea în două sesiuni: de vară, în perioada 25 iunie-10 iulie și de toamnă în perioada 15-30 septembrie. Comisiile erau formate din șapte persoane: șase dintre profesori erau titulari și unul avea funcția de președinte, ales dintre membrii corpului didactic universitar, sau dintre foștii inspectori școlari⁷⁸⁷.

În data 27 mai 1939, este aprobată **Legea pentru organizarea și funcționarea învățământului primar și normal**. Încă de la început trebuie făcută precizarea că această lege a fost adoptată în vremea regimului autoritar instituit de Carol al II-lea și avea la bază principii generale obligatorii și reglementări care, în mod vădit, erau în sprijinul noului regim politic instaurat. Legea subliniază faptul că școala primară și instituțiile de cultură aveau *scopul educației naționale în spirit moral, religios și social*, în mare se respectau formele de învățământ din legea anterioară, doar că de data aceasta apar, încă de la primele articole, principii generale prin care puterea de decizie nu era doar la ministerul învățământului, numit acum Ministerul Educației Naționale, interveneau colaborări cu Serviciul Social, Straja Țării și cu întreprinderi particulare care puteau organiza cursuri pentru neștiutorii de carte, pentru cei care nu au absolvit școala primară, până la vârsta de 40 de ani.

Era întărit *principiul utilității publice*, se puteau înființa școli superioare țărănești, cu internat, în vederea pregătirii de gospodării model, de pregătire a *țăranilor luminați*⁷⁸⁸, între 18 și 30 de ani. Era reglementată și situația școlilor cu predare în limba minorităților. Acolo unde exista un număr de cel puțin 20 de copii de vârstă școlară, se puteau înființa școli sau secții pe lângă școlile românești, dar în școlile și secțiile minoritare de stat erau obligatorii ca discipline de învățământ Limba română, Istoria și Geografia României, precum și noțiuni civice predate în limba română. Rămân aceleași reglementări pentru grădinile de copii, cu o lejeritate în ce privește durata anului între 36 și 46 de săptămâni și cu flexibilitate în privința vacanței de iarnă și de vară pentru școlile primare. O noutate introdusă era aceea că aceste școli purtau numele circumscripției școlare în care erau situate, cu specificarea că, dacă erau de băieți, de fete sau

⁷⁸⁵ Mircea Eliade, *Romanul adolescentului miop*, București: Editura Minerva, 1989, p. 135.

⁷⁸⁶ *Ibidem*, p. 136.

⁷⁸⁷ Constantin Anghelache, Mădălina Anghel, Gabriela Petrescu, Emilia Gogu, *Evoluția centenară a învățământului din România*, Societatea Română de Statistică și ARACIS, București: Editura Economică, 2018, p. 85.

⁷⁸⁸ *Antologia legilor învățământului din România*, Institutul de Științe ale Educației, București, p. 279.

mixte, pentru deosebirea acestora, se instaura reglementarea recunoașterii prin numere, cu excepția școlilor care aveau deja numele membrilor familiei regale⁷⁸⁹.

Școala primară rămânea cu durata de șapte ani: ciclul elementar și ciclul superior. Anul școlar începea pentru primul ciclu la 1 septembrie și se încheia la 8 iunie, cu trei perioade de muncă școlară de utilitate publică, fiecare perioadă se încheia cu o lucrare specifică activității depuse, se utilizau denumirile folosite și reglementate prin Straja Țării, prin statutul unităților străjerești: stolul, centuria, cuibul și cuibușorul⁷⁹⁰. Se impunea un caracter practic în educație, flexibil conform regiunilor geografice ale țării, cu trei tipuri de curs primar superior: agricol gospodăresc, industrial, comercial. Elevii din ciclul superior puteau fi chemați și în timpul vacanței pentru a participa la munci demonstrative, în special cei de la școlile agricole, iar la orașe elevii puteau face practică în ateliere sau magazine, pentru ciclul industrial și comercial.

O zi pe săptămână era rezervată activităților străjerești, în vederea implementării spiritului străjeresc în toată activitatea școlară, cu obligația ca organizația străjerească să formeze cadrul general al tuturor celorlalte activități.

O importanță foarte mare se acorda educației religioase. Copiii erau obligatoriu instruiți în spirit religios. Se puteau primi sancțiuni pentru nesupunere, era încurajată crearea de materiale didactice în școli, înființarea de muzee școlare și cămine culturale la sate. Rămânea manualul școlar obligatoriu de folosit în toate școlile, conform monopolului de stat.

Toate școlile aveau un atelier școlar care servea pentru formarea deprinderilor practice și dezvoltarea îndemânării elevilor. Aceste deprinderi practice trebuiau să formeze elevii în spiritul convingerii că meseriile sunt utile. De asemenea, fiecare școală avea o grădină școlară și un lot pentru demonstrarea abilităților și deprinderilor agricole. Se menține cooperativa școlară, care putea, împreună cu ferma, cantina, biblioteca, muzeul și farmacia, să creeze o singură instituție⁷⁹¹.

Școlile speciale erau de două tipuri: pentru copiii înzestrați cu inteligență peste medie și pentru *copiii subnormali, anormali și delicvenți*⁷⁹². În cadrul acestor instituții, se menține plata cu 50% mai mare decât a celorlalte cadre didactice. Copiii înzestrați cu inteligență și calități deosebite erau selecționați pe baze științifice și educați după metode și programe speciale; acestea puteau fi anexate școlilor normale superioare și înființate cu avizul Consiliului pedagogic central. Apar *școlile de experimentare*, înființate cu avizul Consiliului pedagogic central sau de ținut. Aceste școli serveau pentru experimentarea unor metode deosebite de educație și

⁷⁸⁹ *Ibidem*, p. 280.

⁷⁹⁰ *Ibidem*, p. 281.

⁷⁹¹ *Ibidem*, p. 283.

⁷⁹² *Ibidem*, p. 285.

învățământ, funcționau cu un regulament special și erau altceva decât școlile de aplicație de pe lângă școlile normale superioare, dar se foloseau ca școli de aplicații cu aprobarea Ministerului. Școlile de experimentare erau inspectate numai de inspectori generali și se aflau sub atenta observație a profesorului de pedagogie de la școala normală superioară din ținut⁷⁹³.

Se menține legislația cu privire la conducerea școlilor primare, apare obligativitatea de a invita la orice activitate reprezentanți ai Străzii Țării și ai Serviciului Social. Fiecare ținut avea un *Consiliu pedagogic cu atribuțiuni speciale*, format din mai multe persoane: *rezidentul regal al ținutului, care era președintele de drept, prefectii județelor, inspectorul general șef al școlilor din ținut, inspectorul general primar, comandantul ținutal al Străzii Țării, reprezentantul Serviciului social al pregătirii premilitare, inspectorul șef al serviciului sanitar din ținut, directorul serviciului agricol, reprezentantul Camerei de comerț și industrie din orașul de reședință al ținutului, un reprezentant al Ministerului Muncii, profesorul de la școala normală superioară, doi profesori de pedagogie de la școlile normale de băieți și fete din ținut, un reprezentant al clerului, președintele Comitetului ținutal al Asociației învățătorilor și un învățător.*

Acest Consiliu Pedagogic al Ținutului se întrunea de două ori pe an, iar în urma discuțiilor se înaintau propuneri Ministerului Educației Naționale⁷⁹⁴.

Frecventarea cursurilor elementare începea la vârsta de 5 ani și dura până la vârsta de 14 ani împliniți, prelungindu-se până la 16 ani pentru școlarii care nu finalizau cursul primar. Erau reglementate amenzi foarte mari – de la 2.000 la 5.000 de lei, în cazul în care se acordau scutiri sau amânări, în afara celor acordate de inspectorul general al ținutului⁷⁹⁵.

Pentru recensământul școlar vârsta creștea de la 18 ani la 21 de ani, față de legile precedente. Aceleași amenzi mari erau percepute și pentru autoritățile care nu organizau recensământul școlar. De această dată, ca element de noutate era participarea șefului circumscripției de poliție, căruia i se putea aplica o amendă între 1.000 și 2.000 de lei pentru neparticiparea la lucrările de recensământ. Se mențin amenzile pentru absențele nemotivate.⁷⁹⁶

Se mențin condițiile de numire, transfer, detașare sau pensionare. Altă noutate în această lege era aceea că învățătorii puteau face cerere de admitere la examenul de definitivat la Straja Țării sau la Serviciul Social și puteau fi admiși dacă îndeplineau următoarele condiții: să fi avut activități în școală și în afara școlii notate cu minim 7 de către inspectorul primar județean, să fi realizat și ținut în ordine fișele individuale ale elevilor, să fi avut proiectele de pregătire a

⁷⁹³ *Ibidem*, p. 286.

⁷⁹⁴ *Ibidem*, p. 285.

⁷⁹⁵ *Ibidem*, p. 288.

⁷⁹⁶ *Ibidem*, p. 289.

lecțiilor și să treacă de un examen care consta în următoarele probe: o lucrare scrisă cu subiect pedagogic, o lucrare scrisă de Limba română și o probă practică pedagogică la o școală primară, media generală trebuia să fi fost cel puțin 7.00⁷⁹⁷.

Definitivatul se acorda prin decret regal și învățătorii se puteau prezenta doar de trei ori la acest examen. Se mențin duratele de trei ani între grade didactice: pentru gradul al doilea, nota minimă era 8.00. Învățătorii de gradul I se numeau dintre învățătorii de gradul al II-lea, după un stagiul de cinci ani de la obținerea acestui grad și în urma unei inspecții speciale. De asemenea, deveneau învățători de gradul I cei care obțineau o licență universitară, după examenul de definitivat⁷⁹⁸, cum se procedează astăzi în condițiile în care există un titlu de doctor.

Se observă modificări și la capitolul cu privire la pensionarea învățătorilor. Scade vârsta de pensionare, iar membrii corpului didactic primar puteau fi retrași din oficiu de minister în condițiile împlinirii vârstei de 57 de ani sau 35 de ani de serviciu, sau în caz de incapacitate profesională, în caz de boală⁷⁹⁹.

În ceea ce privește drepturile și îndatoririle învățătorilor, rămân majoritatea celor din legislația anterioară. Se depune jurământ de credință regelui, constituției și legilor țării, după următoarea formulă: „Jur credință Regelui Carol al II-lea. Jur să respect Constituția și legile țării! Jur să îmi îndeplinesc cu onoare și conștiință funcțiunea ce îmi este încredințată și să păstrez secretele serviciului. Așa să îmi ajute Dumnezeu”⁸⁰⁰.

Cu privire la acordarea de distincții și recompense se înlocuiește acordarea medaliei cu acordarea unei *decorații cu meritul cultural pentru școală*, se mențin reglementările și pentru modalitatea de perfecționare a învățătorilor. Salariul corpului didactic se compunea dintr-o parte fixă și o parte variabilă numită gradație, egală cu 25% din partea fixă a salariului și care se acordă din cinci în cinci ani. Învățătorii cu gradul I aveau în plus 10% la salariu, iar suplinitorii erau plătiți cu 75% din salariul învățătorilor cu titlu provizoriu⁸⁰¹.

Decretul nr. 175 pentru reforma învățământului din 1948 (respectiv, decretul nr. 1.383 din 2 august 1948, apărut în Monitorul Oficial cu nr. 177 din 3 august 1948, intervine brutal în reglementarea sistemului educațional. La articolul 1 se stabilea foarte clar că învățământul public se face în spiritul *democrației populare* și că structura acestuia era următoarea: învățământul preșcolar, învățământul elementar, adică școala de șapte ani, învățământul mediu, învățământul superior⁸⁰².

⁷⁹⁷ *Ibidem*, p. 290.

⁷⁹⁸ *Ibidem*, p. 291.

⁷⁹⁹ *Ibidem*, p. 293.

⁸⁰⁰ *Ibidem*, p. 296.

⁸⁰¹ *Ibidem*, p. 298.

⁸⁰² *Ibidem*, p. 342.

Denumirea de minoritate a fost înlocuită de denumirea de *naționalități conlocuitoare* și se menținea pentru aceasta dreptul să organizeze învățământ în limba maternă, începând cu clasa întâi.

Învățământul preșcolar era facultativ, era organizat pentru copiii cu vârste cuprinse între 3 și 7 ani; învățământul elementar era de șapte ani și era gratuit, din păcate, doar învățământul pentru primele patru clase elementare era general și obligatoriu. Erau impuse manuale unice, iar programa școlară cuprindea următoarele discipline: limba și literatura română maternă, istoria și geografia națională, matematica, științele naturii, educație fizică. Cu începere din clasa a 4-a elementară se va preda obligatoriu limba rusă.

Învățământul mediu avea o durată de 4 ani și era organizat în următoarele tipuri de școli: *licee, școli pedagogice, școli tehnice, școli profesionale*⁸⁰³.

Ministerul avea titulatura de Ministerul Învățământului Public, erau abrogate legile fundamentale pentru organizarea învățământului din mai 1939, legea învățământului particular, legea pentru învățământul confesional, legea pentru funcționarea învățământului secundar și industrial, legea pentru învățământul comercial secundar, legea pentru învățământul superior. Cei care zădărniceau ducerea la îndeplinire a legii, erau pedepsiți cu închisoarea între 5 și 10 ani de muncă silnică și confiscarea întregii averi. Conform art. 35 din lege, toate școlile confesionale sau particulare, de orice fel, devin școli de stat, astfel este suprimată orice inițiativă particulară. Școlile normale se transformă în școli pedagogice și pentru urgențele economice ale țării se puteau înființa școli cu o durată mai scurtă decât cea prevăzută de lege⁸⁰⁴.

Bibliografie

I. Publicații:

1. *Anuarul Statistic al României*, 1928, 1930, 1934, 1935, 1936, 1938.
2. *Anuarul liceului Petru Rareș Piatra N.* 1935—6. Țăranu, Victor.
3. *Anuarul școlii normale de fete. Piatra N.* 1939. Ungureanu Gheorghe.
4. *Anuarul liceului Petru Rareș Piatra N.* 1940. Berechet Stefan.
5. *Anuarul liceului Petru Rareș Piatra N.* 1935—6. Ștefănescu D. I.
6. *Anuarul Școlii Comerciale Elementare - și al — cursului seral - din — Piatra-Neamț pe anii școlari*, 1922-23, 1923-24, 1924-25, 1925*26, 1926-27, 1927-28, 1928-29, 1929 30. Tipografia „Victoria” Solomon Lobensohn, 1930.
7. *Buletinul Demografic al României în perioada 1931—1936.*
8. Golopenția A. *Creșterea nouă a tineretului*, Revista Fundațiilor Regale, București, an VII, nr. 6, 1940.
9. *Revista didactică și literară „Apostolul”*, Imprimeria județului Neamț, Piatra-Neamț, anul I, nr. 1, nov., 1934.

⁸⁰³ *Ibidem*, p. 343.

⁸⁰⁴ *Ibidem*, p. 344.

II. Lucrări generale și speciale

1. Agrigoroaie I. (coordonator), Buruiană Ov., Iacob Gh., Turliuc C. *România interbelică în paradigma modernizării*. Iași: Editura Universității „Al. Ioan Cuza”, 2005.
2. Badea A. *Doctorul Constantin Angelescu personalitate de prestigiu a științei, educației și civilizației românești – 150 de ani de la naștere*. București: Editura Academiei Oamenilor de Știință din România, 2019, p. 7.
3. Bîrzea C. *Arta și știința educației*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1995.
4. Bîrzea C. *Reforme de învățământ contemporane. Tendințe și semnificații*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1976.
5. Bîrzea C. (coordonator). *Reforma învățământului în România: condiții și perspective - prima Carte Albă a învățământului românesc*. În: Revista de Pedagogie, nr. 1-2, 1993.
6. Bordeian M., Vladcovschi P. *Învățământul românesc în date*. Iași: Editura Junimea, 1979.
7. Bunescu Gh. *Valorile și reformele învățământului românesc*. În: Revista de Pedagogie, nr. 1-2, 1993.
8. Bunescu Gh. *Haretismul și reforma învățământului – din perspectiva contemporani a sociologiei educației*. În: Revista de Pedagogie, nr. 7-12, 1978.
9. Cristea S. *Fundamente pedagogice ale reformei învățământului*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1994.
10. Eliade M. *Profetism românesc*, vol. I, ediție Dan Zamfirescu. București: Editura Roza Vânturilor, 1990.
11. Eliade M. *Romanul adolescentului miop*. București: Editura Minerva, 1989.
12. Georgescu T., Boldescu E. *Ctitori de școală românească, secolul al XIX-lea*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1971.
13. Gheorghe R. *Pagini alese din istoria județului Neamț (Învățământ, Cultură, Personalități, Religie)*, volumul al II-lea. Editura Cetatea Doamnei, 2015.
14. Gherman I. *O reformă conservatoare. Legea învățământului primar din 1893*. Iași: Editura Universității „Al. Ioan Cuza”.
15. Ghibu O. *Pentru o pedagogie românească, Antologie de scrieri pedagogice*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
16. Hitchins K. *România: 1774-1866*. București: Editura Humanitas, 1998.
17. Iorga N. *Istoria învățământului românesc*. București: Editura Casei Școalelor, 1928.
18. Isar N., Gudin C. *Din istoria politicii școlare românești. Problemele învățământului în dezbaterile parlamentare (1864-1899)*. Editura Universității din București, 2004.
19. Mrejeriu L. *Ieri și azi, Anuarul școlii normale de învățătoare*, Piatra Neamț.
20. Orghidan E. *Spiru C. Haret, reformator al învățământului românesc*. București: Editura Media Publishing, 1994.
21. Popescu-Teiușan I. *Contribuții la studiul legislației școlare românești, Legea Instrucției Publice din 1864*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1963.
22. Stanciu Ioan Gh. *O istorie a pedagogiei universale și românești până la 1900*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1977.
23. Șurubaru M. *Școala Normală de Băieți (ȘNB), 1939-1945*. Piatra-Neamț: Editura „Cetatea Doamnei”, vol. II, 1939-1945, 2015.
24. Șurubaru M. *Identitate restituită*. Piatra-Neamț: Editura „Cetatea Doamnei”, vol. II, 1919-1944, 2008.
25. Verșescu Gh. *Mahalaua Valea Viei*, Piatra-Neamț, 1944.
26. Maciuc I. *Formarea formatorilor: modele alternative de pregătire a personalului didactic*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1998.
27. Negulescu P.P. *Reforma învățământului. Proiecte de legi*, ed. a II-a, București: Casa Școalelor, 1927.

28. Petrescu I., Gogu E., Săvoiu Gh. *Stadiul implementării Strategiei Europene 2020 în domeniul educației și formării profesionale în România*. În: Revista pentru asigurarea calității în învățământul superior, 2017.
29. Petrescu I., Gogu E., Iucu R. (coordonatori). *Barometrul Calității Sistemului de Învățământ Superior-2015*. Manual bilingv română – engleză, ARACIS, București, 2015.
30. Petrescu I., Sârbu O., Gogu E. *Componentele de bază și instrumente de analiză și corelație a Sistemului Național de Învățământ Superior*. În: Revista pentru asigurarea calității în învățământul superior, 2015.

Resurse electronice:

1. http://arhivelenationale.ro/site/download/arhive_judetene/neamt/Liceul-Industrial-de-Fete-Piatra-Neamt-1895-1949.pdf
2. https://www.academia.edu/38557683/Sub_trei_dictaturi._Note_privind_legisla%C8%9Bia_%C3%AEnv%C4%83%C8%9B%C4%83m%C3%A2ntului_superior_din_Rom%C3%A2nia_1938-1944
3. <https://www.scribd.com/doc/251065882/Anuarul-Statistic-Al-Romaniei-1924>
4. <http://arhivelenationale.ro/site/cercetare/fonduri-si-colectii/>
5. <http://www.bibnat.ro/Arhiva-istorica-s195-ro.htm>
6. <https://bibgtkneamt.ebibliophil.ro/cautare-avansata?c=crw&f1=299a&s1=c&v1=apostolul&f2=700a&s2=1&v2=&f3=210d&s3=1&v3=&ca=1&o=&d=&u=ca>
7. <https://cis01.central.ucv.ro/DPPD/formare%20alternativa.pdf>
8. <https://colorostariu.wordpress.com/2014/05/07/the-romanian-political-elite-and-the-royal-family-in-24st-january-1934-familia-regala-impreuna-cu-elita-politicii-romanesti-in-anul-1934-bucuresti-bucharest-romania/>
9. <https://deieri-deazi.blogspot.com/2015/09/lasati-copiii-sa-mearga-la-scoala.html>
10. http://www.ise.ro/wp-content/uploads/2019/01/ANTOL_LEG_RO_2004.pdf
11. https://issuu.com/ludmilapanzari/docs/presa_pedagogica
12. <https://www.istorie-romaneasca.ro/invatamantul-romanesc-din-perioada-interbelica-problema-maghiara/>
13. http://old.ad-astra.ro/library/books/frangopol_mediocritate.pdf
14. <https://pedagogoteca.ro/sciala-in-perioada-interbelica/>
15. <http://romaniainterbelica.memoria.ro/judete/neamt/>
16. <https://webgate.ec.europa.eu/fpfis/mwikis/eurydice/images/0/05/192EN.pdf>
17. www.eurydice.org
18. <https://ziarullumina.ro/documentar/pe-holurile-scolii-interbelice-48295.html>

PATRIMONIUL NOU, DAR VECHI. ȘCOLI SUPERIOARE DIN RSSM. 1940-1941⁸⁰⁵

Liliana ROTARU,

dr. în istorie, conf. univ.

Universitatea de Stat din Moldova

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-3051-5721>

Summary

Based on unpublished sources, the author argues that although the Soviet authorities insisted that the "Romanian bourgeois-landlord regime" deprived the Bessarabians of the possibility of pursuing vocational studies in high schools, the communist regime did nothing but rebuild and multiply after the face and likeness of the Soviets, the institutions, which, for the most part, existed in interwar Bessarabia. Also, the author proves that the material patrimony of the higher education institutions established by the Soviets between 1940-1941 on the right bank of the Dniester of the MSSR was constituted by the massive use of the material patrimony of the Romanian educational institutions that operated in Bessarabia.

Keywords: *material patrimony, high schools, Bessarabia, MSSR, communist regime.*

După crearea RSSM, noul regim instalat la Chișinău în vara anului 1940, a impus în Basarabia toate structurile politice de tip sovietic, un nou mod de organizare și funcționare a activității economice și a vieții sociale, un „adevăr comunist” despre istoria, cultura și limba vorbită de locuitori Basarabiei și, desigur, o „nouă educație”. Școala, de toate tipurile și nivelurile, trebuia să devină și în Basarabia, așa cum era în restul URSS, o mașină de propagandă ideologică și educație marxistă, una dintre principalele instituții care să susțină noua ordine politică, care să creeze fundamentul social și loialitățile naționale regimului comunist și, în cele din urmă, să formeze „omul nou” – deznaționalizat, îndoctrinat, rusificat, care să aibă drept patrie Uniunea Sovietică și un țel în viață – construirea comunismului.

Îndată după anexarea Basarabiei, autoritățile au pornit un proces de înlocuire a sistemului de învățământ românesc cu cel de tip sovietic, creând o rețea amplă de școli de toate nivelurile și tipurile pe întreg teritoriul RSSM, pentru ca în sfârșit, așa cum trâmbița propaganda sovietică, „razele luninoase ale Constituției Staliniste a țării socialismului, șelei mai democratice în lume” „să încălzească” și poporul Basarabiei⁸⁰⁶. Iar pentru a convinge pe basarabeni de intențiile declarate ale regimului, autoritățile sovietice au creat în RSSM un sistem educațional complex și de anvergură, deschizând alături de școlile generale, un număr mare de instituții de învățământ

⁸⁰⁵ Studiul a fost elaborat în cadrul proiectului nr. 20.80009.1606.11 *Patrimoniul academic universitar din RSS Moldovenească: investigarea și valorificarea bunelor practici.*

⁸⁰⁶ Молдова Социалистэ, № 146 (3179), 5 июль 1940, p. 1.

profesional mediu, mediu de specialitate și superior⁸⁰⁷. La 21 august 1940, guvernul de la Moscova indica Comisariatului poporului pentru agricultură al URSS să organizeze la Chișinău un institut agricol cu trei facultăți și „permitea” (разрешить) Sovietului Comisarilor Poporului (SCP) al RSSM și întemeieze un institut pedagogic la Chișinău și câte un institut învățătoresc în orașele Bălți și Bender⁸⁰⁸. Este clară și explicabilă această „grijă” a autorităților unionale pentru domeniul agricol și pedagogic, or sovieticii nu intenționau să modifice caracterul agrar al republicii înainte ca educația de tip sovietic să producă schimbările sociale și de mentalitate necesare pentru perpetuarea regimului comunist în nou-creata unitate politico-administrativă. Dar pentru funcționarii așezați în posturile de conducere de la Chișinău domeniul educațional a devenit unul de prioritate maximă, din momentul când guvernul central ordonase „școlarizarea totală a copiilor de vârstă școlară” și „lichidarea analfabetismului populației mature”⁸⁰⁹, iar o bună parte a posturilor didactice în școlile deschise pentru anul de învățământ 1940-1941 nu puteau fi acoperite în nici un fel. Puținii învățători care au mai rămas în Basarabia după anexare, nici pe aproape nu puteau acoperi necesarul de personal didactic, iar cei 500 de învățători trimiși din RSFSR și încă 380 din RSS Ucraineană⁸¹⁰ nu contribuiau la soluționarea problemei. Autoritățile au încercat să întreprindă și alte măsuri, de exemplu cele de optimizare a numărului de învățători prin crearea unor clase mari de 35-40 de elevi, și altele, dar nici acestea nu erau suficiente pentru a organiza și desfășura activitățile didactice conform noului program școlar.

În contextul deficitului cras de personal didactic pentru noile școli din învățământul general, SCP și CC al PC(b)M aprobă la 23 august 1940 o hotărâre cu antetul „strict secret”, prin care dispune înființarea unui „institut pedagogic cu limba moldovenească de predare” la Chișinău și a patru școli pedagogice – două la Chișinău, una la Orhei „cu predarea în limba moldovenească” și una în orașul Bender în care se va preda în limba rusă. Tot în acest context, autoritățile mai ordonă și crearea unei școli de iluminare politică la Soroca, școală care avea misiunea să pregătească bibliotecari și lucrători de „club”⁸¹¹, care să contribuie la realizarea renumitei revoluții culturale de tip sovietic. Prin aceeași hotărâre, comitetele executive ale județelor, pe teritoriile cărora urmau să se deschidă instituțiile de învățământ, au fost responsabilizate să repare clădirile blocurilor de studii, să identifice case pentru căminele studențești și să le asigure cu lemne de foc pentru încălzire în sezonul rece. Iar Comisariatul pentru învățământ al RSSM era obligat să asigure catedrele școlilor superioare și medii de

⁸⁰⁷ Arhiva Națională a Republicii Moldova (ANRM), Fond (F.) 2848, inventar (inv.) 11, dosar (d.) 2, fila (ff.) 142-143.

⁸⁰⁸ Arhiva Organizațiilor Social Politice din Republica Moldova (AOSPRM), F. 51, inv. 1, d. 39, f. 25.

⁸⁰⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 39, f. 23.

⁸¹⁰ Молдова Социалистэ, nr. 212 (3245), 21 сентябрь 1940, p. 3.

⁸¹¹ ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, ff. 142-143.

specialitate cu personal didactic, să organizeze admiterea studenților și să utilizeze catedrele și laboratoarele, astfel încât anul de studii să înceapă în timp util, adică la 1 septembrie, cum era legiferat în sistemul educațional sovietic. Ținând cont de faptul că hotărârea a fost aprobată târziu față de începutul anului în școlile sovietice, iar autoritățile republicane și locale nu ar fi reușit să realizeze obiectivele, s-a decis începerea anului de studii la 1 octombrie 1940⁸¹².

Deși la Tiraspol funcționa din anul 1932 Institutul de Horticultură⁸¹³ sau Institutul Moldovenesc de cultivare a fructelor și legumelor în numele lui G. I. Cotovschi, cum avea denumirea oficială⁸¹⁴, iar cei mai mulți profesori și studenți (chiar și basarabeni) ai Facultății de Agronomie de la Chișinău s-au evacuat în dreapta Prutului după anexarea Basarabiei, autoritățile sovietice au decis să creeze și în capitala Moldovei Sovietice un institut agricol. În arhivele naționale încă nu a fost identificat vreun document emis de autoritățile RSSM prin care să se decidă deschiderea Institutului Agricol de la Chișinău, un fel de act de constituire a acestei instituții (fapt consemnat și în inventarul fondului de arhivă), dar putem considera drept „dată a nașterii” Institutului Agricol de la Chișinău ziua de 21 august 1940 – dată la care Veaceslav Molotov și Iosif Stalin obligă Comisariatul agriculturii al URSS și guvernul RSSM să organizeze la Chișinău un institut agricol. Pe de altă parte, într-un articol publicat în ziarul „Moldova Socialistă” din 21 septembrie 1940, analizând „măsurile puterii sovietice în ramura revoluției culturale în Basarabia slobozită” și indicând asupra unei „mreji” de instituții agricole de diferite niveluri, conferențiarul F. S. Omelciuc, autorul articolului, susține că în septembrie 1940 în locul Facultății de agronomie „[...] care se găse în orașu Chișinău, ca dispărțitura școlii politehnișe din Iași, învață 403 studenți”, a fost creat „un institut săteanogospodăresc pentru 550 studenți și un rabfak pe lângă institut, în care s'or învață 70 oameni”⁸¹⁵. Dar rămâne ciudat faptul că abia în martie 1941, ziarul republican „Moldova Socialistă” va publica primul anunț despre admiterea la acest „institut săteanogospodăresc” din Chișinău, în timp ce anunțurile despre admiterea în școlile superioare agricole din Tiraspol și Tașkent sunt publicate cu regularitate aproape în fiecare număr al ziarului din vara și toamna anului 1940. Informațiile lapidare despre organizarea Institutului Agricol de la Chișinău ne tentează să credem că această instituție de învățământ superior agricol a funcționat în prima jumătate a anului de învățământ 1940-1941, preluând tradiția, patrimoniul și studenții Facultății de Agronomie a Politehnicii de la Iași, dar nu a început anul școlar în termenele sovietice. La 28 octombrie 1940 SCP al RSSM și CC al PC(b)M aprobă

⁸¹² ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, f. 143.

⁸¹³ Pentru detalii: S. Turîță, I. Chirtoagă, *Istoria Universității Agrare de Stat din Chișinău*, Chișinău: UASM, 2013, pp. 50-57.

⁸¹⁴ Молдова социалистэ, nr. 162(3195), 24 июль 1940, p. 4.

⁸¹⁵ Молдова Социалистэ, nr. 212 (3245), 21 сентябрь 1940, p. 3.

o hotărâre cu privire la măsurile de consolidare a Institutului Agricol din Chișinău⁸¹⁶, primul document accesibil care indică asupra faptului că instituția de învățământ superior agricol fusese organizată la Chișinău și desfășura activități didactice. În același timp, deoarece Comisariatul pentru agricultură al RSSM (în subordinea căruia fusese pus Institutul) „nu avea suficientă experiență pentru a organiza activitatea didactico-metodică a instituției agricole”, la 16 ianuarie 1941 guvernul solicita transferul Institutului în subordinea Comisariatului poporului pentru agricultură al URSS⁸¹⁷, iar la 20 februarie 1941 Prezidiul Sovietului Suprem al RSSM conferă Institutului numele revoluționarului și liderului bolșevic de origine română – Mihail Vasilievici Frunze⁸¹⁸. În aceeași ordine de idei, pe un sol bine pregătit de cele trei instituții de învățământ muzical în Basarabia interbelică: Conservatorul Unirea, creat în anul 1919, Conservatorul Național (1926) și cel Municipal, fondat în anul 1936, la 20 septembrie 1940, CC al PC(b)M și SCP al RSSM decid să „deschidă” la Chișinău un Conservator de Stat „în scopul pregătirii cadrelor în domeniul artelor”⁸¹⁹.

Documentele pe care le păstrează arhivele din Republica Moldova prezintă informații contradictorii cu privire la numărul de școli superioare care au fost deschise și al celor care au funcționat cu adevărat pe teritoriul Moldovei Sovietice în perioada 1940-1941. Astfel, într-o listă semnată la 1 ianuarie 1941 de către un înalt funcționar al administrației guvernului de la Chișinău, sunt înscrise nouă instituții de învățământ superior, inclusiv patru școli superioare pedagogice: Institutul Pedagogic de la Chișinău, Institutul Pedagogic din Tiraspol, Institutul Învățătoresc din Chișinău, Institutul Învățătoresc din Tiraspol – ambele cu durata de studii de doi ani, două institute pedagogice cu frecvență redusă – unul la Chișinău și altul la Tiraspol; două instituții de învățământ superior cu profil agrar – Institutul Agricol de viticultură și zootehnie la Chișinău și „Institutul Agricol de pomicultură și viticultură”/Horticultură la Tiraspol, și o instituție superioară cu profil artistic – Conservatorul din Chișinău⁸²⁰. Puțin peste o lună, la primul congres al PC(b)M, Mihail Borodin, secretarul CC al partidului, trecând în revistă succesele numerice ale puterii sovietice, indică faptul că în RSSM funcționează șase instituții de învățământ superior și mediu de specialitate și un Conservator⁸²¹, fără a specifica și numele școlilor. și presa moldovenească, care a reflectat destul de larg, dar unilateral, procesul de construcție a sistemului de învățământ superior, furnizează informații diferite cu privire la acest subiect. Ziarul republican „Moldova Socialistă” din 16 mai 1941 susținea că „Amu, în Moldova

⁸¹⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 43-48.

⁸¹⁷ ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 7, f. 72.

⁸¹⁸ ANRM, F. 1933, inv. 2, d. 1, ff. 1.

⁸¹⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 6, f. 48.

⁸²⁰ ANRM, F. 2848, inv. 2, d. 1, f. 7-10.

⁸²¹ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 41, f. 10, 13-14.

Sovietică avem două institute pedagogice, 2 institute de învățatori, 6 școli pedagogice, un combinat de învățatori, două institute agricole [...]”⁸²². Totodată cu câteva zile mai devreme, inspectorul Direcției școli superioare a Comisariatului Poporului pentru învățământ al RSSM, raportează că „Amu în Republica noastră Moldovenească sânt 2 institute pedagogice, 2 institute de învățatori, 6 școli pedagogice și un combinat de învățământ [...]”⁸²³. Cercetători ai învățământului sovietic din RSSM, Onufrie Andrus și Timofei Crăciun au indicat și ei date numerice diferite cu privire la școlile superioare deschise sau/și funcționale în perioada primei ocupații sovietice. Astfel, Onufrie Andrus, fost Comisar pentru învățământ al RSSM, susținea că în perioada 1940-1941: „cu țelul de a pregăti cadre calificate pentru gospodăria norodnică a republicii au fost deschise 6 școli înalte [...]”⁸²⁴, în timp ce Timofei Crăciun afirmă că „în anul de studii 1940-1941 în republică funcționau 30 de instituții medii de specialitate și 7 instituții de învățământ superior [...]”⁸²⁵

Incertitudinea autorităților de stat și de partid, a reprezentanților mediului academic și a presei republicane cu privire la numărul instituțiilor de învățământ superior care au fost deschise și au funcționat în anii 1940-1941 ne determină să concluzionăm că sovieticii, de la Moscova sau de la Chișinău, au dispus să fie create un număr mai mare de instituții de învățământ superior decât au putut să le deschidă și să le asigure funcționalitatea cei din RSSM. și istoricul Valeriu Pasat, analizând această perioadă, susținea că „de multe ori [...] insuficiența resurselor făceau ca deciziile luate să rămână doar pe hârtie”⁸²⁶. Considerăm că această situație a condiționat înregistrarea unui număr diferit de școli superioare în sursele și istoriografia pentru anii 1940-1941. În așa mod, ne propunem să analizăm, în baza surselor de care dispunem în momentul de față, procesul de formare a patrimoniului material doar a școlilor superioare despre care avem certitudinea că și-au desfășurat activitatea în perioada primei anexări a Basarabiei: cele două institute pedagogice de la Chișinău și Tiraspol, Institutul Învățătoresc din Chișinău și cel de la Tiraspol, institutele agricole din Chișinău și Tiraspol și Conservatorul de la Chișinău.

Înființarea oricărei instituții de învățământ superior implică o multitudine de probleme organizatorice și pe lângă dificultatea de coagulare a unui corp științifico-didactic, inerent organizării procesului academic profesionist, a unui contingent de studenți suficient de bine formați la treapta precedentă ca să poată asimila și să poată dobândi competența profesională, una dintre problemele prioritare în deschiderea școlii superioare este constituirea patrimoniului

⁸²² Молдова Социалистэ, nr. 113 (193), 16 mai 1941, p. 1.

⁸²³ Молдова Социалистэ, nr. 116 (190), 13 mai 1941, p. 2.

⁸²⁴ О. Г. Андрус, *Скице дин история школилор Басарабией ши РСС Молдовенешть ын ынтыя жумэтане а вакулуй ХХ*, Кишинэу: „Шкоала советикэ”, 1951, p. 197.

⁸²⁵ Т. А. Крачун, *Развитие школы и педагогической мысли в Молдавии*, Кишинев: Лумина, 1985, p. 214.

⁸²⁶ Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă, 1940-1953*, Chișinău: Cartier, 2011., p. 79.

material sau a „bazei tehnico-materiale”, în limbaj sovietic. Prin hotărârea cu privire la crearea instituțiilor de învățământ superior și mediu de specialitate în RSSM din 23 august 1940, prima instituție de învățământ superior creată în Basarabia, Institutul Pedagogic din Chișinău, era organizată în clădirea Școlii eparhiale de fete din Chișinău⁸²⁷ – instituție de învățământ secundar deschisă în anul 1864, care pregătea absolventele pentru o carieră didactică. De vreme ce complexul de clădiri din zona gării Chișinău fusese construit pentru a găzdui o instituție de învățământ, Institutul Pedagogic a moștenit un bloc de studii cu 12 aule, o bibliotecă cu sală de lectură pentru 200 de persoane, o cantină pentru 630 de persoane și un cămin în care au fost cazați toți studenții nerezidenți în urbea Chișinăului⁸²⁸. Astfel, „noua” instituție pedagogică urma să exploateze nu doar blocul de studii cu o suprafață utilă de 6 280 de m², căminul – de peste 2 400 de m² și celelate obiecte de patrimoniu material al Școlii eparhiale⁸²⁹, dar și o tradiție locală, românească, de formare a cadrelor didactice pentru școala generală, dar deja sovietică.

În ceea ce privește Institutul Agricol, organizat la Chișinău în vara anului 1940, se pare că a moștenit doar o parte din patrimoniul material (edificii, ferme, câmpuri, vii și livezi experimentale, vile ș. a.) al Facultății de Agronomie a Politehnicii „Gh. Asachi” de la Iași⁸³⁰, or în decizia din 28 octombrie 1940, SCP al RSSM și CC al PC(b)M indicau Comisarului pentru agricultură al RSSM să identifice modalități cât mai raționale de utilizare a gospodăriilor și imobilelor fostei Facultăți de Agronomie care nu au fost transmise Institutului Agricol. Conducerea sovietică de la Chișinău a trecut în gestiunea noii școli superioare cu profil agricol doar „lotul didactico-experimental din preajma institutului cu o suprafață de 66 ha și gospodăriile fostelor vile ale lui Romanov și Ioncu cu o suprafață de 25 de ha, ferma zootehnică de la Costiujeni și vila lui Costin”. În via Costiujeni și pe terenurile limitrofe neexploatate, Institutul trebuia să organizeze o stație pomicolă și viticolă științifico-experimentală⁸³¹. În afară de aceste imobile-proprietăți ale Facultății de Agronomie, Institutului i-a mai fost transmisă în folosință și o parte a fostei colonii germane „Anenii Noi” cu o suprafață de 1000 de ha și 40 de gospodării

⁸²⁷ ANRM, F. 2848, inv. 11, d. 2, ff. 142; Молдова Социалистэ, nr. 104 (184), 29 октябрь, ану 1940, p. 2.

⁸²⁸ *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău (1940-2000)*, Aut.: V. Barbulat, Gh. Bîrcă, B. Vizer et al., Chișinău, 2000, p. 7, 9.

⁸²⁹ După anexarea Basarabiei, proprietățile și bunurile care aparținuseră românilor refugiați peste Prut, trebuiau transmise autorităților publice și vândute prin rețeaua comerțului de stat. În realitate, bunurile, averile și alte proprietăți părăsite au fost împărțite între numeroșii funcționari sovietici veniți în RSSM. Aceeași soartă au avut-o și proprietățile Liceului Eparhial de fete de la Chișinău și ale unor profesori care au fost angajați la acest liceu. Istoricul Valeriu Pasat indică faptul că în iulie 1940, din apartamentele directorului școlii au fost sustrate toate bunurile și împărțite între diferiții funcționari sovietici. Suntem tentați să credem că și instituțiile publice și private românești au avut aceeași soartă (pentru detalii vezi: Valeriu Pasat, *RSS Moldovenească în epoca stalinistă (1940-1953)*, Chișinău: Cartier, 2011, p. 54.).

⁸³⁰ Despre imobilele Facultății de Agronomie de la Chișinău vezi: S. Turîță, I. Chirtoagă, *op. cit.*, pp. 26-32.

⁸³¹ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 43-44.

pentru organizarea unei gospodării didactico-experimentale⁸³². Textul documentului menționat, dar și alte documente care se mai păstrează în dosarele de arhivă, nu indică expres care a fost soarta celorlalte imobile și gospodării experimentale (de ex. Pepeniera de la Bucovăț, punctul agronomic Todirești, fermele de la Manzâr și Vasilcău-Trifăuți etc.) ale Facultății de Agronomie de la Chișinău în prima ocupație sovietică. Cu privire la sediul Institutului, acesta s-a aflat tot în clădirea principală a Facultății de Agronomie de pe str. Livezilor 111 (astăzi str. A. Mateevici). Probabil că sistemul autonom de încălzire cu aburi al clădirii de tip Kauffer (una dintre cele mai eficiente și mai calitative tehnologii), era prea costisitor pentru noua putere de la Chișinău, așa că aceasta din urmă indică direcției Institutului Agricol să adapteze sistemul de încălzire al edificiului proiectat de arhitectorul Vladimir Țăganko și executat de filiala din Odesa a Uzinei de Construcții de Mașini I. Arkușevski din orașul Lodz⁸³³, pentru utilizarea combustibilului solid⁸³⁴.

Peste puțin timp după adoptarea acestei hotărâri, însă, clădirea sediului central a fost grav avariata de cutremurul cu magnitudinea de 7,4 grade pe scara Richter care s-a produs în dimineața lui 10 noiembrie 1940. În scurt timp după cutremur, SCP al RSSM a alocat 1 mln. de ruble pentru restabilirea corpului principal al Institutului Agricol din Chișinău, din cele 12 mln. prevăzute de Gosplan pentru lichidarea consecințelor calamității în or. Chișinău. Conform hotărârii de guvern, banii alocați urmau a fi cheltuiți pentru construcția unui nou bloc de studii, or gradul de distrugere a edificiului vechi nu permitea refacerea lui în starea inițială. Autoritățile decideau să demoleze definitiv etajul doi și mansarda și să păstreze doar etajul întâi, care trebuia restabilit și acoperit⁸³⁵.

Lucrările de restabilire a corpului principal al Institutului s-au împotmolit din motive lesne de înțeles, iar proiectul elaborat de organizația moldovenească de planificare și proiectare urbană și aprobat de guvernul RSSM a fost trimis spre o altă expertiză Institutului de inginerie civilă din Odesa. Profesorul Nicolai Zarembo-Vladăceanski, care a analizat proiectul tehnic menționat, a conchis că acesta nu este fezabil, or edificiul cu un etaj, care se propunea să fie construit lângă clădirea veche a Institutului, nu va fi echivalent etajului al doilea al clădirii distruse de cutremur și nu o va putea compensa în planul necesităților educaționale. Pe deasupra, profesorul-inginer odesit a susținut că edificiul distris de cutremur trebuie restabilit în forma sa originală, care includea un subsol și două etaje supraterane, în așa fel reducându-se și costurile de construcție, restaurându-se o clădire istorică, dar și asigurând Institutul cu numărul necesar de

⁸³² AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 44.

⁸³³ Sergiu Musteață, Sergius Ciocanu, *Galeria subterană de sub clădirea Academiei de Muzică, Teatru și Arte Plastice din Chișinău*. În: *Identitățile Chișinăului: orașul subteran*. Materialele Conferinței Internaționale „Identitățile Chișinăului”, ediția a VI-a, 24-25 octombrie 2019, Chișinău: Editura ARC, 2020, pp. 55-65.

⁸³⁴ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 11, f. 48.

⁸³⁵ ANRM, F. 2848, inv. 22, d. 1, f. 9-10.

încăperi cu destinație didactică. Opinia argumentată a profesorului Zarembo-Vladăceanski a convins guvernul RSSM să-și anuleze propria hotărâre din 7 ianuarie 1941, în așa mod salvând clădirea în care Sfatul Țării a votat unirea cu România.

Direcția Institutului inițiasse în primăvara lui 1941 o campanie de recrutare a studenților pentru următorul an de studii, dar blocul principal a rămas în ruine și în vara anului 1941. Sesizat de autoritățile Institutului, Biroul CC al PC(b)M a pus în discuție la ședința din 17 iunie 1941, problema reconstrucției clădirii de pe str. Livezilor, aprobând și câteva măsuri care să asigure funcționalitatea școlii superioare agricole în anul academic 1941-1942. Autoritatea de partid obliga Trustul moldovenesc al construcțiilor civil-locative să înceapă imediat lucrările de reparație a blocului principal, astfel încât acestea să fie finisate până la 1 octombrie 1941⁸³⁶. Prin aceeași hotărâre, Biroul CC al PC(b)M dispune guvernului să elibereze până la 20 iulie 1941 clădirea Tehnicumului de mecanizare de pe strada Reniiskaia (astăzi M. Kogălniceanu) și să o transmită Institutului Agricol, care, la rândul lui, să organizeze acolo un cămin studentesc și laboratoare didactice. De asemenea, documentul semnat de Piotr Borodin, secretar al CC al PC(b)M, obliga Comitetul Executiv al or. Chișinău să elibereze casa nr. 36 de pe str. 28 iunie (astăzi Vlaicu Pârcălab) și să o transmită Institutului pentru cazarea personalului științifico-didactic⁸³⁷. Este bine cunoscut faptul că de multe ori deciziile autorităților republicane rămâneau neexecutate. Cu atât mai mult în acest caz, or peste mai puțin de o săptămână va începe războiul sovieto-german și evacuarea instituțiilor sovietice de pe teritoriile RSSM.

Autoritățile republicane au manifestat o preocupare specială pentru organizarea și consolidarea capacităților instituționale ale Institutului Agricol din Chișinău, or acesta urma „să pregătească cadre de înaltă calificare pentru agricultura socialistă” a Moldovei Sovietice. Pe lângă faptul că Institutul a fost organizat în baza Facultății de Agronomie și a preluat odată cu clădirea principală mai multe utilaje agricole, imobile, ferme și gospodării experimentale, instituției agricole moldovenești de la Chișinău i-a fost transmis în folosință tot utilajul didactic – „cinci vagoane de felurite aparate optice”⁸³⁸ și biblioteca de aproximativ 100 000 de cărți ale fostei Academii a agriculturii socialiste de la Moscova⁸³⁹. Așa cum menționa la organizarea Universității de Stat din Moldova primul ei rector Ivan Leonov, autoritățile aprobau deciziile repede și ușor, dar mai greu sau deloc nu le executau, situația fiind valabilă și în anul de studii 1940-1941 în privința Institutului Agricol de la Chișinău. Cu puțin înainte de începerea războiului sovieto-german și în toiul campaniei de admitere a studenților, Biroul CC al PC(b)M

⁸³⁶ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, ff. 22-24.

⁸³⁷ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, ff. 22-24.

⁸³⁸ Молдова Социалистэ, nr. 74 (154), 29 март 1941, p. 4.

⁸³⁹ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, ff. 22-24.

semnala atitudine insuficient de serioasă a Comisariatului pentru agricultură al RSSM, a executivului orășenesc și a Comitetului orășenesc de partid Chișinău, care nu s-au îngrijit să asigure profesorii invitați la Institut cu locuințe și aceștia rămâneau să locuiască în cămun sau chiar în blocul de studii, iar în iunie 1941 nu au dispus și organizat eliberarea blocului de studii de locatarii „care nu au nimic în comun cu institutul”, nu au cazat studenții în cămin, iar utilajul scump și biblioteca au rămas împrăștiate în dezordine prin subsolurile clădirii principale, în care încă nu s-au început reparațiile⁸⁴⁰.

Prin urmare, spre deosebire de alte școli superioare din RSSM, Institutul Agricol de la Chișinău nu a fost înființat pe un loc viran, patrimoniul material al instituției constituindu-se în cea mai mare parte din moștenirea preluată de la Facultatea de Agronomie a Politehnicii ieșene, dar și din bunurile transmise de instituția de profil de la Moscova. Cu toate acestea, direcția Institutului, autoritățile republicane și orășenești responsabilizate să gestioneze aceste bunuri constitutive, din neglijență sau din cauza lipsei de experiență, le-au lăsat nici orânduite, dar nici exploatate după destinație.

Cât privește instituțiile de învățământ superior cu sediul în or. Tiraspol, acestea și-au continuat activitatea, utilizând și în anul de studii 1940-1941 patrimoniul și imobilele construite ad-hoc în anii '30. Institutul de horticultură „G. I. Cotovschi” din Tiraspol trecuse în anul 1935 într-un bloc nou, care împreună cu căminul studentesc au fost construite „la marginea orașului pe loc gol”⁸⁴¹, iar Institutul Pedagogic de Stat „T. G. Șevcenko” își continua activitatea, împărțind complexul din str. 25 Octombrie (ulița 25 Octiabri, no. 138⁸⁴²) cu Institutul Învățătoresc din Tiraspol.

Iar despre Conservatorul de la Chișinău aflăm dintr-un anunț cu privire la admiterea studenților pentru anul 1941-1942 că sediul central și sălile de clasă se aflau în clădirea nr. 61 de pe str. 28 iunie⁸⁴³, probabil în clădirea fostului Conservator Municipal, care se afla pe str. Regina Maria 51 (actuala str. Vlaicu Pârcălab), în conformitate cu anuarul Chișinăului pe anul 1940⁸⁴⁴.

Constatăm astfel că, deși autoritățile sovietice insistau din motive ideologice și propagandistice că „regimul burghezo-moșieresc românesc” i-a ținut pe basarabeni într-o stare de „obscuritate” și i-a privat de posibilitatea de a urma studii profesionale, regimul nu a făcut decât să reconstruiască și să înmulțească după chipul și asemănarea celor sovietice, instituțiile, care, în mare parte, au existat în Basarabia interbelică. Suntem determinați să conchidem că instituțiile de învățământ superior înființate de sovietici pe teritoriul RSSM din dreapta Nistrului

⁸⁴⁰ AOSPRM, F. 51, inv. 1, d. 75, f. 24.

⁸⁴¹ S. Turiță, I. Chirtoagă, *op. cit.*, p. 51.

⁸⁴² Молдова Социалистэ, nr. 104 (134), 10 mai 1941, p. 4.

⁸⁴³ Молдова Социалистэ, nr. 116 (196), 20 mai 1941, p. 1.

⁸⁴⁴ *Anuarul Chișinăului pe anul 1940/* alcăt.: Al. Terziman și I. Kalughin, Chișinău: Editura „Arpid”, 1940, p. 50.

În perioada 1940-1941 au fost create cu utilizarea masivă a patrimoniului material al instituțiilor de învățământ românești, instituții ce funcționaseră în perioada interbelică în Basarabia.

În schimb resursa umană a acestor școli superioare, „cadre de nădejde”, purtătoare de limbă rusă și de conștiință sovietică, a fost importată atât din stânga Nistrului, cât mai ales din diferite regiuni ale URSS.

PREGĂTIREA SPECIALIȘTILOR ÎN ISTORIE LA INSTITUTUL PEDAGOGIC DE STAT DIN CHIȘINĂU ÎN ANUL DE STUDII 1948-1949

Valentina URSU,

dr. în istorie, conf. univ.

Universității Pedagogice de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID:<https://orcid.org/0000-0002-5711-8726>

Summary

This article includes an examination of the situation at the Faculty of History of the State Pedagogical Institute in Chisinau in the academic year 1948-1949. Emphasis is placed on the curriculum, the subjects studied, the contingent of teachers and students. The actions taken to provide teaching materials, the deficiencies in the organization of independent work of students, the educational activity are analyzed. Particular attention is paid to the actions of political structures, which coordinated the ideological-political activity among students and teachers at the institute.

Keywords: *teaching process, curriculum, teachers, students, indoctrination*

În perioada imediat următoare celui de-al Doilea Război Mondial, Institutul Pedagogic din Chișinău a fost inclus în sistemul sovietic al învățământului superior ca unul foarte important în acoperirea cerinței uriașe în cadre pedagogice, după ce o bună parte au emigrat, plecând peste Prut, o altă parte au căzut pe front, iar alții au fost deportați sau au murit în perioada foametei. În aceste condiții autoritățile sovietice și-au concentrat eforturile pentru a utiliza sistemul învățământului superior pedagogic pentru „educarea” și „reeducarea” populației Basarabiei în scopul creării poporului sovietic⁸⁴⁵. Astfel, precum susține istoricul Liliana Rotaru, prin „formarea omului nou”, inocularea idealurilor comuniste generației basarabene în creștere, aceasta din urmă trebuia să „integreze” Basarabia reanexată în statul sovietic și să servească scopurilor de metamorfozare a populației românești din acest teritoriu. Or, anumite idei, sonorizate de conaționali în limba maternă, erau mai ușor sădite în mințile maselor, în special ale generației tinere”⁸⁴⁶.

⁸⁴⁵ Igor Cașu. „Politica națională” în Moldova Sovietică (1944-1991). Chișinău: Catdidact, 2000, p. 38-39.

⁸⁴⁶ Liliana Rotaru. *Politica sovietică în domeniul învățământului superior din RSS Moldovenească*. În: Panorama comunismului în Moldova Sovietică. Context. Surse. Interpretări. Coord. L. Corobca. Iași: Polirom, 2019, p. 478.

Cadrelle didactice în Institut

Examinând componența națională a cadrelor didactice din institut constatăm că la începutul anului de studii 1948-1949 la toate facultățile activau: 25 de moldoveni, 24 ruși, 7 ucraineni, 13 evrei și o persoană de altă naționalitate. Dintre aceștia cunoșteau limba română 42 de profesori.

În scopul perfecționării științifice unii profesori urmau studiile la aspirantura din cadrul institutului sau realizau aceste studii în instituțiile superioare din Moscova și Leningrad.

Funcția de Decan al Facultății de Istorie era îndeplinită în acest an de studii de către Andrei Gozun, ce l-a înlocuit pe Iacum Grosu, care fusese transferat în anul 1946 la noua instituție – Universitatea de Stat din Chișinău. A. Gozun avea o bogată experiență pedagogică și managerială, fiind discipol și conducător al Universității de Stat din Tiraspol. Era titularul cursului de Istorie antică. „Erudit, disciplinat, exigent atât față de sine și față de subalterni și, totodată, un om bun la suflet”⁸⁴⁷, – așa îl caracterizau studenții și colegii. Cita din memorie pagini întregi din „Iliada” și „Odiseea”, alte opere ale scriitorilor antici. El se afla întotdeauna în mijlocul studenților: la competițiile sportive dintre facultăți, spartachiadele între instituții de învățământ, cercurile de activitate artistică, la seratele studențești. A condus facultatea timp de 4 ani – din 1946 până în 1950. În acest răstimp facultatea a devenit una din cele mai bune în institut. Au fost inițiate noi activități, ce ulterior au devenit tradiționale și au căpătat amploare. „Cunoștințele vaste și profunde, dragostea față de oameni, conștiința de ași face ireproșabil datoria față de societate – iată trăsăturile caracteristice ale lui A. Gozun, pe care el le transmitea cu perseverență și cu succes tineretului studios”⁸⁴⁸.

Pentru a înțelege mai bine procesele ce aveau loc la institut și la facultate e necesar să cunoaștem situația cu referire la contingentul de studenți.

Componența națională și de partid a studenților institutului⁸⁴⁹

Anul de studii	Numărul de studenți	Moldoveni	Ruși	Ucraineni	Evrei	Alte naționalități	Membri ai PCUS	Membri ai ULCT	Ce cunosc limba română
I	194	88	35	12	55	4	3	124	154
II	178	82	32	17	82	18	4	98	144
III	127	45	38	8	33	3	4	53	166
IV	77	87	83	7	17	3	8	24	59
Total	576	302	187	44	188	28	19	299	523

⁸⁴⁷ Arhiva UPS „Ion Creangă”. Fondul 1, inv. 2, dos. 30, f. 17.

⁸⁴⁸ *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. 1940-2000*. Red. șt. B. Vizer. Chișinău, 2000, p. 45.

⁸⁴⁹ Arhiva UPS „Ion Creangă”. Fondul 1, inv. 6, dos. 7, f. 77.

Din Tabelul de mai sus constatăm că studenții de naționalitate română reprezentau, în general, jumătate din numărul total al tinerilor ce își făceau studiile în institut la acest an. La anul IV erau destul de mulți studenți ruși, iar cei de etnie evreiască erau numeroși în anul I și II. Cu toate acestea toate disciplinele, cu mici excepții, erau predate în limba rusă.

La Facultatea de Istorie își făceau studiile la secția cu frecvență la zi în toți anii 79 studenți, dintre care în anul I – 20 studenți, anul II – 24, anul III – 19 studenți și în anul IV – 16 tineri și tinere.⁸⁵⁰

Analizând datele statistice cu referire la numărul de studenți la facultate în perioada 1942-1949, se observă, în general, o creștere a celor ce își urmau studiile la secția zi și, după deschiderea secției cu frecvență redusă, la secția respectivă.

Efectivul de studenți la Facultatea de Istorie în perioada anilor 1942-1949⁸⁵¹

Anul de studii	Efectivul de studenți la secția zi	Efectivul de studenți la secția cu frecvență redusă	Total studenți	Numărul de absolvenți la secția zi	Numărul de absolvenți la secția cu frecvență redusă	Total absolvenți
1942-1943	39	-	-	-	-	-
1943-1944	104	-	104	13	-	13
1944-1945	98	110	208	22	-	22
1945-1946	125	119	244	8	12	20
1946-1947	93	104	197	21	14	35
1947-1948	83	152	235	29	11	40
1948-1949	79	174	253	23	33	56

Și numărul de absolvenți ai facultății va spori, ajungând în anul 1949 la 56. Este interesant că prima promoție de istorici a avut loc în anul 1944 în Buguruslan, unde institutul de afla în evacuare. Din 15 absolvenți ai institutului 11 erau istorici.⁸⁵²

⁸⁵⁰ Idem.

⁸⁵¹ *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. 1940-2000.* Red. șt. B. Vizer. Chișinău, 2000, p. 49.

⁸⁵² *Ibidem*, p. 44.

Planul de învățământ la Facultatea de Istorie

În anul I se studiau următoarele discipline⁸⁵³

Nr. de ord.	Denumirea disciplinei	Numărul de ore
1.	Bazele marxism-leninismului	124
2.	Politologia	85
3.	Limba străină	32
4.	Educația fizică	106
5.	Literatura universală	174
6.	Limba rusă	200
7.	Istoria antică	186
8.	Istoria URSS	244
9.	Limba moldovenească	42 (supl.)
10.	Literatura rusă	34
	În total	1185 – obl. + 42 ore supl.

Urmărind atent structura Planului de învățământ, constatăm că, din 10 cursuri, discipline de specialitate sunt doar două – *Istoria antică* și *Istoria URSS*. În schimb era *Limba rusă* cu 200 ore și *Literatura rusă* cu 34 de ore. Ce să mai vorbim că *Limba moldovenească* nici nu-și avea locul ca disciplină de bază, ci se făcea suplimentar (!) în doar 42 de ore. Procesul de ideologizare și politizare se începea din anul I cu două discipline – *Bazele marxism-leninismului* cu 124 de ore și *Politologia* cu 84 de ore.

Să examinăm în continuare disciplinele și numărul de ore incluse în anul II⁸⁵⁴.

Nr. de ord.	Denumirea disciplinei	Numărul de ore
1.	Bazele marxism-leninismului	123
2.	Pedagogia	104
3.	Limba străină	36
4.	Educația fizică	70
5.	Istoria URSS	210
6.	Istoria evului mediu	212
7.	Istoria perioadei moderne	34
8.	Limba rusă	150
9.	Bazele dreptului sovietic	104
10.	Literatura universală	58
11.	Literatura rusă	120
	În total	1221

⁸⁵³ Arhiva UPS Ion Creangă”. Fondul 1, inv. 6, dos. 7, f. 89.⁸⁵⁴ Ibidem, f. 90.

Din acest Tabel constatăm că disciplina *Bazele marxism-leninismului* continuă și în anul II, în volum de 123 de ore. Diriguitorii timpului au considerat că nu au fost suficiente 124 ore în anul I și au inclus-o și în următorul an cu un număr enorm de ore într-o instituție pedagogică. Un pronunțat caracter imperial se atestă în cazul disciplinelor ce țin de limba și literatura rusă. Aceste cursuri aveau respectiv 150 și 120 de ore, în timp ce limba și literatura poporului băștinaș nici nu figurează ca discipline de învățământ în grupele cu predare în limba moldovenească și care urmau, după absolvirea studiilor, să fie profesori în localitățile cu o populație preponderent românească.

Planul de învățământ pentru **anul III** de studii cuprindea următoarele cursuri⁸⁵⁵:

Nr. de ord.	Denumirea disciplinei	Numărul de ore
1.	Economia politică	87
2.	Istoria pedagogiei	98
3.	Igiena școlară	36
4.	Istoria URSS	158
5.	Seminar special la Istoria URSS	42
6.	Istoria perioadei moderne	232
7.	Literatura rusă	36
8.	Literatura universală	50
9.	Istoria slavilor de sud și de apus	40 (supl.)
10.	Metodica predării istoriei	94
11.	Literatura moldovenească	70
12.	Izvoarele studierii Istoriei URSS	52
13.	Materialismul dialectic	44
14.	Seminar special la Istoria perioadei moderne	36
	În total	1035 + 40 supl.

Observăm că numărul de discipline de specialitate crește: *Istoria URSS*, *Seminar special la Istoria URSS*, *Istoria perioade moderne*, *Izvoarele studierii Istoriei URSS* și *Seminar special la Istoria perioadei moderne*. Dar, activitatea de îndoctrinare continuă prin introducerea cursului *Istoria slavilor de sud și de apus*. Se prelungește studierea doctrinei marxist-leniniste prin alte discipline – *Economia politică* și *Materialismul dialectic*.

Și în anul IV proporția disciplinelor de specialitate și celor ideologico-politice nu se schimbă⁸⁵⁶:

⁸⁵⁵ Ibidem, f. 91.

⁸⁵⁶ Ibidem, f. 92.

Nr. de ord.	Denumirea disciplinei	Numărul de ore
1.	Economia politică	52
2.	Materialismul istoric	96
3.	Istoria perioade contemporane	220
4.	Istoria relațiilor internaționale	36
5.	Izvoarele studierii Istoriei URSS	50
6.	Literatura moldovenească	62
7.	Curs special la pedagogie	36
8.	Curs special la Istoria perioadei contemporane	40
	În total an. IV	592
	În total pe facultate	4033 + 82 supl.

Astfel, erau câteva cursuri de specialitate: *Istoria perioadei contemporane*, *Izvoarele studierii Istoriei URSS*, *Curs speciali la Istoria perioadei contemporane* și un curs nou – *Istoria relațiilor internaționale*. În paralel, continuă cursurile ideologice, începute în anul III – *Economia politică* și *Materialismul istoric*.

În ansamblu, observăm că din numărul total de 4033 de ore, doar 1554 de ore erau rezervate pentru disciplinele de specialitate, ceea ce reprezintă circa o treime. Planul de învățământ includea: discipline politico-ideologice, pentru studierea cărora erau prevăzute 591 de ore; limba rusă – 350 de ore; literatura rusă – 190 de ore; limba moldovenească – 42 ore suplimentar; literatura moldovenească – 252 de ore doar în anii III și IV de studii. Ținând cont de misiunea facultății în cadrul institutului, de pregătire a profesorilor de istorie, constatăm că Planul de studii nu corespundea scopului declarat. Disciplinele pedagogice reprezentau doar 238 ore. Metodica predării istoriei era studiată doar în anul III în volum de 94 ore. Lipseau în totalitate cursurile din domeniul psihologiei.

Asigurarea cu manuale

Asigurarea cu manuale și lucrări didactico-metodice era un aspect ce crea foarte multe dificultăți în procesul de organizare a activităților didactice. Lipseau manualele pentru cursurile de Istorie a URSS și Istorie universală. La disciplinele care totuși aveau manuale acestea numărau doar câte 2-3 exemplare. Era lipsă de materiale și asigurarea a laboratoarelor cu hărți, diagrame, tabele etc.

Lipseau în totalitate lucrări în limba română. În Raportul pentru anul de studii 1948-1949 Rectorul Institutului Afanasie Baranovschi menționa următoarele: „Un mare impediment în activitatea institutului îl reprezintă lipsa manualelor și materialelor didactice în limba

moldovenească. Absența literaturii în limba moldovenească se răsfrânge asupra reușitei studenților, în special a studenților din anii I și II, unde sunt mulți studenți ce nu posedă sau posedă foarte slab limba rusă. Problema editării manualelor și materialelor didactice pentru instituțiile de învățământ superior în limba moldovenească este principalul mecanism de sporirea a nivelului activității didactice în institutul nostru”.⁸⁵⁷

Lipsa literaturii de specialitate influența puternic asupra lucrului individual al studenților. Iar absența sălilor de lectură și a cabinetelor de istorie creau dificultăți în pregătirea studenților către examenele de curs și de stat.

Să ne amintim de încercarea profesorului Naum Narțov⁸⁵⁸ cu câțiva ani mai devreme de a elabora un curs de Istorie a Moldovei. Manuscrisul manualului de istorie a Moldovei, elaborat de profesorul N. Narțov, șeful Catedrei de Istorie a Moldovei a Institutului Pedagogic din Chișinău, a fost definitivat în toamna anului 1945. El a fost avizat pozitiv de către istoricii ruși V. Piceta, B. D. Grecov, A. M. Pancratova, A. D. Udalțov ș.a., a fost prefațat de academicianul N. S. Derjavin, recomandat oficial și prezentat la editură pentru publicare. Dar, lucrarea nu a mai văzut lumina zilei fiind retrasă, iar autorul ei acuzat de naționalism și propagare a ideilor burgheze. Consultând operele autorilor români – A. D. Xenopol, D. Onciul, N. Iorga, C. C. Giurescu ș.a., prof. N. Narțov „nu a reușit să se detașeze suficient de aceștia pentru a „nega identitatea românească” a moldovenilor și să „creeze” o lucrare pur propagandistică pe placul nomenclurii sovietice.”⁸⁵⁹

La 8 august 1947 în ziarul republican „Советская Молдавия” a fost publicat articolul *Cum și ce ne învață profesorul N. Narțov*, semnat de un oarecare K. Voronov.

Prin acest articol a fost declanșată o întregă activitate de critici ce a atins culmea la plenara a XIII-a CC al PCM. I. S. Zâkov, secretar al CC pentru ideologie, referindu-se în raportul său la manuscrisul lui Narțov, a afirmat cu vehemență că „ocupanții româno-germani încercau să intoxice conștiința trudititorilor cu otrava naționalismului, să le altoiască ideologia reacționară, să le provoace instinctele de cultivare a avuției private, să aprindă ura față de popoarele Uniunii Sovietice și, în special, față de poporul rus”. În același raport se menționa că „... această ideologie străină..., este susținută de rămășițele elementelor dușmănoase de clasă, de cei mai

⁸⁵⁷ *Raportul privind activitatea Institutului Pedagogic din Chișinău în anul de studii 1948-1949*. În: Arhiva UPS „Ion Creangă”. Fondul 1, inv. 6, dos. 7, f. 57.

⁸⁵⁸ *Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. 1940-2000*. Red. șt. B. Vizer. Chișinău, 2000, p. 46-47.

⁸⁵⁹ Ion Xenofontov, Lidia Prisac. *File din activitatea Institutului de Istorie, Limbă și Literatură a Filialei/Bazei Moldovenești a AȘ a URSS (1946-1958)*. În: Enciclopedia. Revistă de istorie a științei și studii enciclopedice, Nr. 1(4), 2013, p. 33-34.

aprigi dușmani ai poporului moldovenesc, naționaliștii moldo-români... care acționează spre dauna construcției socialiste”.⁸⁶⁰

În consecință, a fost sugerată ideea că „pentru istoria Moldovei e necesar să fie elaborat nu un oarecare manual, ci un manual marxist-bolșevic”. În decizia plenarei s-a menționat că „pentru soluționarea acestei importante sarcini politice” – redactarea manualului de istorie a Moldovei, se cere de a antrena nu o singură persoană, ci cei mai buni istorici în frunte cu CC al PC(b)M.

Acest caz a lăsat o amprentă foarte puternică asupra activității institutului de a reda evenimentele prin prisma adevărului istoric. Observăm că deja în anul de studii 1948-1949 disciplina *Istoria Moldovei* nu mai figura în Planul de învățământ, ea fiind exclusă.

Grupul de autori ai manualului de Istorie a Moldovei a fost selectat cu minuțiozitate de către autoritățile comuniste și aceștia au elaborat, precum se sugera, „o lucrare marxist-bolșevică”, care va fi editat la începutul anilor '50.

Procesul de educație politico-ideologică

Formarea „omului nou” se realiza cu multă insistență nu doar prin discipline de studii, dar și prin multiple acțiuni extradidactice. Bunăoară, la 23 februarie și 1 martie 1949 a fost organizată conferința teoretică a studenților din anii superiori cu genericul „Învățătura micurină și importanța ei transformatoare pentru economia națională a URSS”. În aprilie 1949 au fost desfășurate conferințe teoretice ale colectivului profesoral-didactic al institutului și al studenților cu genericul: „Învățătura leninistă despre instruire și educație”; „Trăsăturile esențiale ale metodei dialectice”; conferința de cititori asupra romanului lui A. Fadeev „Garda tânără”; serata tematică „150 de ani de la nașterea lui A.S. Pușkin”⁸⁶¹ etc.

Cadrele didactice au fost obligate să studieze de sine stătător Manifestul Partidului Comunist, cărțile lui V. I. Lenin *Ce-i de făcut?* și *Două tactici ale social-democrației în revoluția democratică*⁸⁶². Au fost prezentate referate pe teme științifice și social-politice, dintre care menționăm:

- Datoria patriotică a savanților sovietici;
- URSS și țările democrației populare;
- 10 ani de la apariția Cursului restrâns de istorie a PC(b);
- Ziua Constituției staliniste;
- 30 ani ai ULCT din toată Uniunea;

⁸⁶⁰ Ibidem.

⁸⁶¹ Ibidem, f. 83.

⁸⁶² Ibidem, f. 85.

- Conducerea de partid – izvorul forței comsomolului leninist-stalinist;
- Despre chipul moral al studentului sovietic;
- Despre prioritățile sistemului socialist sovietic față de cel capitalist,
- Despre politica externă;
- Despre realizările în domeniul științei, tehnicii, culturii, literaturii și artelor.

Din simpla prezentare a tematicii ne dăm bine seama de orientarea profundă ideologică a acestor manifestări și influența lor asupra formării tinerilor în spiritul idealurilor marxism-leninismului și edificării unui nou sistem – socialist.

Totuși, cu toate impedimentele regimului sovietic, Facultatea de Istorie a Institutului Pedagogic din Chișinău a pregătit un număr impunător de veritabili specialiști. În anul de învățământ examinat la facultate își făceau studiile mulți viitori istorici: Constantin Drahenberg, dr. în istorie, conferențiar universitar la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Moldova, autor de studii și manuale pentru elevi și studenți⁸⁶³; Pavel Râbalco, dr. hab. în istorie, prof. univ.; Alexandru Zavtur, dr. hab. în filozofie, prof. univ., membru–correspondent al AȘM, consilier al președintelui Republicii Moldova⁸⁶⁴, Vladimir Barbulat, dr. în istorie, conferențiar universitar, Decanul Facultății de Istorie și Pedagogie a Institutului Pedagogic din Chișinău⁸⁶⁵. Lucheria Repida, dr. hab. în istorie, prof. universitar, ministru de stat, autoarea a numeroase monografii, culegeri, studii – absolvă facultatea în anul 1949⁸⁶⁶; iar cu 3 ani mai devreme absolvise facultatea și Afanasie Repida, dr. hab. în istorie, prof. univ., Decanul Facultății de Istorie la Institut, dar și șef de catedră, Decan la Facultatea de Istorie a Universității de Stat din Chișinău⁸⁶⁷ și alți profesori și savanți meritoși. Așadar, examinarea activității Facultății de Istorie a Institutului Pedagogic din Chișinău în anul de studii 1948-1949 demonstrează faptul că pregătirea profesorilor purta un caracter ideologic și era orientată spre subordonarea activităților didactice și de cercetare politicilor PCUS.

⁸⁶³ Ibidem, f. 66.

⁸⁶⁴ Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. 1940-2000. Red. șt. B. Vizer. Chișinău, 2000, p. 361.

⁸⁶⁵ Arhiva UPS „Ion Creangă”. Fondul 1, inv. 6, dos. 7, f. 66..

⁸⁶⁶ Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău. 1940-2000. Red. șt. B. Vizer. Chișinău, 2000, p. 360.

⁸⁶⁷ Idem.

SIMILITUDINI ȘI DIFERENȚE ALE CURRICULUMULUI GIMNAZIAL LA ISTORIE ÎN REPUBLICA MOLDOVA ȘI ROMÂNIA

Sergiu SUVAC,
dr. în istorie, Universitatea „Valahia”,
Târgoviște, Dâmbovița, România

Summary

The national curriculum for primary and secondary education in the Republic of Moldova focuses on the formation of key competencies. History plays a priority role in creating a conception of life and identity of students, it must educate students in a peaceful, tolerant spirit without generating conflict. History curricula in Romania are operational documents for the teacher, including the objectives and actual contents of learning in this subject. We appreciate the evolutionary path taken by historians on both banks of the Prut to support, promote and teach a real history, a history in which values are at the top of the pyramid and students have the opportunity to know the past through objective content. I do not want to say in part that one or the other school program is better, because both find their role and the right place in the educational sphere. The curriculum in the Republic of Moldova is more clearly structured on classes, historical epochs and teaching space and the school curriculum in Romania offers students a more concentrated aspect of historical plasma focusing on quality not quantity.

Keywords: *history, curriculum, history textbooks, gymnasium, history lesson*

Curriculumul național pentru învățământul primar și gimnazial se axează pe formarea competențelor cheie, iar curriculumul național pentru învățământul liceal este centrat pe dezvoltarea și diversificarea acestor competențe. Pornind de la această premisă, profilul de formare al absolventului de învățământ preuniversitar este structurat pe baza a opt competențe cheie, care reprezintă un ansamblu de cunoștințe, abilități și atitudini necesare oricărei persoane pe parcursul întregii vieți:

- comunicare în limba maternă;
- comunicare în limbi străine;
- competențe matematice și competențe de bază în științe și tehnologii;
- competență digitală;
- a învăța să înveți;
- competențe sociale și civice;
- spirit de inițiativă și antreprenoriat;
- sensibilizare și exprimare culturală⁸⁶⁸.

⁸⁶⁸ Recomandarea Parlamentului European și Consiliului privind competențele cheie pentru învățarea pe parcursul întregii vieți (2006/962/EC), precum și traducerea și adaptarea descriptivului competențelor cheie pot fi consultate la adresa <http://www.ise.ro/?p=3963> (accesat: 02.05.2020).

Aceste competențe oferite în calitate de recomandări de Parlamentul European (PE) trebuie analizate ca un ansamblu complex de competențe transpuse unei societăți europene sau care tinde spre integrarea europeană, așa cum este cazul Republicii Moldova.

În Moldova se cunosc câteva ediții mai importante ale acestei programe școlare, care au fost puse în practica didactică. Ediția din anul 2000 era axată pe obiective educaționale, apoi cea din 2006 ca o continuare, și, nu în ultimul rând, care se implementează și actualmente este curriculumul modernizat din 2010. Acesta din urmă este considerat de experții în domeniul pedagogic, istoric și psihologic – un proiect care s-a efectuat din mai multe perspective:

- centrarea pe elev,
- orientarea spre formarea de competențe,
- realizarea interdisciplinarității și transdisciplinarității,
- orientarea spre formare a unor competențe generale valorice și comportamentale⁸⁶⁹.

Analizând concepția didactică a educației istorice din Republica Moldova, am stabilit că autorii vin cu o notă pacifistă când prezintă rolul istoriei ca disciplină: *Misiunea istoriei ca disciplină școlară este orientată prioritar spre înțelegerea trecutului propriului popor și a diversității tradițiilor culturale și istorice ale popoarelor lumii pentru a înlătura prejudecățile și a încuraja toleranța între oameni*⁸⁷⁰. În acest sens am putea spune doar cuvinte de laudă, fiindcă se pune în prim-plan un concept și o valoare universală "toleranța", pacea între popoare și acceptarea diferitor culturi. Se pune accentul pe o pace socială și o coexistență pașnică între oamenii de alte etnii, religii, evitându-se ura rasială, xenofobia sau antisemitismul. Cât privește promovarea unor antivalori, concepte precum războiul sau conflictele, programa vine tranșant și condamnă aceste efecte: *Lețiile de istorie trebuie să educe elevii și să ofere generației tinere noi idei și, în același timp, să prevină apariția și dezvoltarea conflictelor*⁸⁷¹. Susținem ideea, adăugând că elevii trebuie instruiți pentru a percepe obiectiv și războaiele care au avut loc în istorie, cauzele izbucnirii lor și interesele urmărite, lucru care le va permite să gândească pentru viitor asupra faptelor, dar mai ales a consecințelor acestora.

În anul 2019, odată cu schimbările politice din Republica Moldova⁸⁷², a început un set de reforme și în domeniul educațional. S-a purces la elaborarea unui nou model curricular care să vină în completarea curriculumului modernizat din 2010. Ediția din 2019 a Curriculumului la

⁸⁶⁹ Istoria. Curriculum pentru învățământul gimnazial (clasele V-IX). Chișinău, 2010, p. 3.

⁸⁷⁰ Ibidem, p. 3.

⁸⁷¹ Ibidem, p. 4.

⁸⁷² <http://www.evzmd.md/actualitate/257-actualitate/86942-reactii-la-schimbarile-politice-din-republica-moldova-ue-este-pregatita-sa-sprrijine-in-continuare-reforme-convenite-prin-acordului-de-asociere.html> (accesat: 02.05.2020).

Istorie⁸⁷³ este o continuitate a Curriculumului din anul 2010, și este centrat pe competențe. Accentul se pune pe dezvoltarea curriculară și implică o nouă paradigmă educațională: cea de la formarea de valori și atitudini – la dezvoltarea de abilități, cunoștințe și gândire critică - elemente indispensabile unui cetățean participativ și responsabil, elemente ale unui „profil de formare europeană”.

Prezentând o succintă concepție didactică a educației istorice din țara noastră am stabilit că disciplina în cauză joacă un rol prioritar în crearea unei concepții de viață și de identitate a elevilor. Istoria trebuie să educe elevii într-un spirit pașnic, tolerant, fără a genera conflicte.

Curriculumul actual la Istorie include, în primul rând, cadrul cronologic și spațial, diversitatea lumii din perspectivă culturală, interpretarea obiectivă a faptelor și evenimentelor istorice etc⁸⁷⁴. Acest act normativ este o tranziție clară de la proiectarea curriculară centrată pe obiective la modelul centrat pe competențe.

Exact același lucru se poate afirma despre programele școlare la istorie din România, doar că putem adăuga aici ideea că proiectele curriculare date pun în fruntea notelor de prezentare o listă de documente și recomandări europene, internaționale care să demonstreze din start că finalitățile disciplinei istorice sunt în clară conștientizare și aspirare spre valorile de pace, toleranță etc., promovate de comunitatea democratică.

Din start ne-am pus întrebarea de ce se numește programă școlară în România și nu curriculum? După o scurtă investigație în legislația românească am înțeles că programa școlară reprezintă un act oficial ce redă conținuturile învățământului într-o manieră sintetică, pentru câțiva ani școlari sau cicluri de învățământ, iar curriculumul este interpretat ca un ansamblu de procedee educative ce oglindește experiențele de învățare prin care trece elevul pe durata ciclului de învățământ. Programa școlară este parte componentă a curriculumului școlar, rezumându-se la o singură disciplină școlară, pe când curriculumul cuprinde un întreg ansamblu de discipline pe care le studiază elevul pe parcursul anului școlar.

Programele școlare de istorie sunt documente operaționale pentru profesor, cuprinzând obiectivele și conținuturile propriu-zise ale învățării la această disciplină. Sunt elaborate de MEC, cu conținuturi unitare și obligatorii. Conținuturile sunt eșalonate în capitole, teme și lecții și sunt obligatorii, pentru aceleași tipuri de școli, asigurând caracterul unitar al învățământului.

Programele sunt documente operaționale, deoarece asigură:

- sintetizarea conținutului obiectului de învățământ istorie;

⁸⁷³ Curriculum național. Aria curriculară educație socioumanistică. Istoria românilor și universală, Clasele V-IX, Chișinău, 2019.

⁸⁷⁴ Istoria. Curriculum pentru ..., p. 4.

- eșalonarea pe teme, lecții, capitole, ore de recapitulare (consolidare), ore la dispoziția profesorului, lucrări scrise, număr de ore acordate obiectului de studiu săptămânal, semestrial, anual.

Programa școlară, numită în etapa actuală curriculum școlar, cuprinde:

- principii de elaborare;
- structura programei;
- elementele de noutate;
- conținuturile învățării⁸⁷⁵.

Programa sau modelul curricular elaborat pe ani de studiu constituie elementul prin care profesorul își realizează proiectarea activităților de predare-învățare. Acest document oferă profesorilor și elevilor repere de învățare, flexibilitatea conținuturilor, structurarea acestora și constituirea unei rețele de obiective generale ale predării-învățării istoriei pe cicluri de învățământ și obiective specifice fiecărui an de studiu, cu scopul orientării demersului didactic pentru reechilibrarea raportului informativ-formativ în studiul istoriei. Programele permit elaborarea unor criterii de evaluare și instrumente metodice necesare procesului de predare-învățare. Obiectivele cadru ale disciplinei istorie se referă la formarea unor capacități și atitudini în procesul didactic, pe parcursul unui ciclu de învățământ. Această categorie de obiective indică schimbările de comportament la care ar trebui să ducă studiul istoriei. Obiectivele cadru vizează capacități și atitudini în domeniul cunoașterii, în domeniul deprinderilor și în sistemul de atitudini și valori⁸⁷⁶.

Programele pentru clasele a IV-a – a VIII-a au următoarea structură⁸⁷⁷:

- nota de prezentare care descrie parcursul istoriei în învățământul gimnazial și sintetizează recomandări considerate relevante pentru aplicarea acesteia;
- obiectivele cadru care se referă la formarea unor capacități și atitudini specifice obiectului de studiu și sunt urmărite de-a lungul mai multor ani de studiu;
- obiectivele de referință, indicând rezultatele așteptate ale învățării pe parcursul unui an școlar și urmăresc progresia elevilor în achiziția de deprinderi și atitudini de la un an la altul;
- exemplele de activități de învățare, reprezentând propuneri de modalități de organizare a activității și situații de învățare adecvate vârstei elevilor;
- conținuturile, reprezentând mijloace prin care se ating obiectivele propuse; acestea sunt organizate cronologic sau tematic;

⁸⁷⁵ Ștefan Păun, *Didactica istoriei*. București: Editura Corint, 2007, p. 77.

⁸⁷⁶ Maria Eliza Dulamă, *Strategii didactice*. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 2000, p. 9-10.

⁸⁷⁷ C. Căpiță, L. Căpiță, M. Stamatescu. *Program postuniversitar de conversie profesională pentru cadrele didactice din mediul rural. Specializarea Istorie. Forma de învățământ ID- semestrul II. Didactica Istoriei I*. București, 2005, p. 18.

- standardele curriculare de performanță, indicând achiziții demonstrabile de către elev la sfârșitul gimnaziului.

Cele mai cunoscute modele de programe școlare la istorie din România sunt cele din 2009 și din 2017.

În vederea înțelegerii rolului programei școlare la Istorie, ediția 2009, asupra valorilor naționale, europene și universale, este de menționat faptul că aceasta le promovează printr-un set de atitudini bazate pe dezvoltarea capacităților pro-active în viața personală și cea socială, susține și valorifică rezolvarea pe cale non-violentă a conflictelor, dar totodată pune accent pe acceptarea reprezentărilor multiple asupra istoriei, culturii, vieții sociale și desigur asumarea diversității etnice, sociale, religioase și culturale⁸⁷⁸. Aceste modele valorice nu fac altceva decât să cimenteze în conștiința elevilor un ideal de echilibru, toleranță, respect și pace.

Cel din urmă act curricular, ediția 2017, este aplicat și astăzi ca model în școlile din România și presupune un act prin care sunt redată mai multe sugestii, exemple de activități de învățare și, nu în ultimul rând, finalități ale acestui proces educațional.

Conținuturile acestuia creează posibilitatea proiectării din perspectiva dezvoltării personale a elevilor: educația pentru valori, atitudini și conduite adecvate social, dezvoltarea inteligenței emoționale⁸⁷⁹, punând accent pe reconstruirea trecutului istoric, patrimoniului cultural moștenit și relațiilor sociale.

În ceea ce urmează vom realiza un tabel în care dorim să enumerăm un set de similitudini și deosebiri ale programelor școlare la istorie din ambele țări, ca să privim în ansamblu ce concepte includ acestea în conținutul și formularea fiecăruia dintre ele.

Asemănări ale programelor școlare la Istorie din Republica Moldova și România

- Ambele programe școlare sunt independente și oferă un cadru separat față de celelalte discipline de studiu.
- Se prezintă ca acte care dau prioritate recomandărilor instituțiilor europene privind domeniul educațional.
- Oferă note de prezentare disciplinei istorice în stat.
- Relevă importanța studierii istoriei în ansamblul dimensiunilor trecut, prezent și viitor.
- Este redată poziția documentelor pentru un echilibru social, excluzând ura rasială, xenofobia sau antisemitismul.
- Se sprijină și se valorifică influențele reciproce pozitive între popoare și conviețuirea în pace a acestora.
- Se propune educarea elevilor în prevenirea apariției și dezvoltării conflictelor.
- Accentul este pus pe un set de valori, precum democrația, patrimoniul cultural, patriotismul, toleranța și respectul.
- În prezentarea concepției disciplinei istorice autorii programelor încurajează toleranța între oameni.
- Sunt redată principiile generale și specifice ale educației istorice.
- Stabilesc competențele generale și specifice ale disciplinei istorice.
- Oferă un set de conținuturi și sugestii privind activitățile de învățare.
- Oferă posibilitate profesorilor de a alege unele conținuturi după liberul consimțământ, în raport cu potențialul elevilor.

⁸⁷⁸ Programe școlare. Istorie, clasele a V-a – a VIII-a, București, 2009, p. 4.

⁸⁷⁹ Programa școlară pentru disciplina Istorie, clasele a V-a – a VIII-a, București, 2017, p. 20.

Diferențe ale curriculumului la istorie în Republica Moldova	Diferențe ale curriculumului la istorie în România
<ul style="list-style-type: none"> ▪ Documentul se numește: <i>”Istoria. Curriculum pentru învățământul gimnazial (clasele V-IX)” 2010.</i> ▪ În cadrul curriculumului sunt prezentate echipele de lucru în alcătuirea ediției din 2019, 2010 și a celor anterioare din anii 2006 și, respectiv, 2000. ▪ Este prezentată de către autori o concepție didactică a educației istorice în Republica Moldova. ▪ Strategia de modernizare a Curriculumului școlar la Istorie din perspectiva competențelor vizează următoarele principii generale ale educației: <ul style="list-style-type: none"> ➤ democratizarea și umanizarea educației; ➤ unitate și diversitate în educație; ➤ valorificarea personalității umane prin educație; centrarea educației pe valorile naționale și general-umane; ➤ individualizarea traseului educațional; ➤ responsabilitatea față de propria formare ca cetățean; ➤ raportarea binelui personal la binele social; ➤ democratizarea relației educator-educat; ➤ echitatea socială și egalitatea șanselor; ➤ educația pentru o viață împlinită și formarea competențelor utile pentru toată viața⁸⁸⁰. ▪ Se stabilește coraportul dintre competențele-cheie, cele transversale și transdisciplinare (treapta gimnazială). <ul style="list-style-type: none"> ▪ Curriculumul oferă un model amplu de repartizare a temelor pe clase și unități de timp și prezintă un tabel de administrare a disciplinei <i>”Istorie”</i> (Tabelul 2). ▪ Această programă oferă pe baza subcompetențelor (unităților de competență) sugestii de conținuturi la fiecare clasă și, desigur, activități de învățare și evaluare la aceste conținuturi. ▪ Autorii recomandă unele demersuri, metode și strategii didactice. ▪ În prezentul document se propun exemple de activități de învățare pe care le utilizează cadrele didactice în practica școlară, pentru fiecare clasă, oferind noi posibilități la elaborarea strategiilor didactice, care permit trecerea reală de la axarea pe conținuturi la cea pe experiențe de învățare, adică pe formarea de competențe cu caracter de integrare⁸⁸¹. ▪ Conform curriculumului în cadrul orelor de istorie, evaluarea îndeplinește mai multe funcții, precum: <ul style="list-style-type: none"> - funcția de control și evidență a activității didactice, - funcția prognostică, 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Actul educațional se numește: <i>”Programe școlare. Istorie, clasele a V-a - a VIII-a”</i>, 2009. ▪ Aceasta oferă o explicație a valorilor și atitudinilor în vederea formării la elevi a unui comportament democratic favorabil societății. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Sunt redată și explicate cele mai importante strategii didactice în predarea istoriei, oferindu-se și unele sugestii în acest fel la fiecare dintre acestea. ▪ O altă programă istorică, care este utilizată în școala românească actualmente este <i>”Programa școlară pentru disciplina Istorie”. Clasele a V-a - VIII-a – 2017.</i> ▪ Autorii oferă unele definiții ale termenilor de bază ale programei. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Structura programei școlare include următoarele elemente: <ul style="list-style-type: none"> - Competențe generale, - Competențe specifice și exemple de activități de învățare, - Conținuturi/studii de caz, - Sugestii metodologice, ▪ iar aceste elemente sunt definite fiecare în parte, pentru a da o importanță deosebită și o claritate în interpretarea lor. ▪ Se prezintă un număr de circa patru competențe generale, fiecare dintre ele fiind dotate cu un set de competențe specifice diferit de la clasă la clasă. <ul style="list-style-type: none"> ▪ Se sugerează unele activități de învățare la fiecare competență generală și respectiv specifică, pentru fiecare clasă. ▪ La fiecare domeniu de conținut și conținut se oferă studii de caz pentru profesori și elevi. ▪ Se oferă unele interpretări despre profilul de formare al absolventului de gimnaziu, în baza studierii istoriei. ▪ În programă se prezintă elementele de structurare a conținuturilor la disciplina <i>”Istorie”</i> (Tabelul 3), dar autorii nu oferă un model clar de administrare a disciplinei pentru fiecare clasă. ▪ Conținuturile propuse în programa școlară sunt grupate în trei direcții de studiu și anume: <ul style="list-style-type: none"> -reconstituirea trecutului, -elemente de cultură și civilizație, -relații sociale. ▪ Conținuturile pentru istorie în ciclul gimnazial sunt așezate sub semnul <i>călătoriei</i> prin viața oamenilor din trecut: <ul style="list-style-type: none"> - în clasa a V-a: <i>Călătoria către civilizație (din Preistorie până în secolul al XV-lea);</i> - în clasa a VI-a: <i>Călătoria spre modernitate (secolele al XV-lea – al XIX-lea);</i> - în clasa a VII-a: <i>Călătorie prin lumea contemporană;</i>

⁸⁸⁰ Istoria. Curriculum ..., p. 5-6.

⁸⁸¹ Istoria. Curriculum ..., p. 15.

<p>- funcția formativă, - funcția motivațională.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Se recomandă un set de tehnici de evaluare cu ajutorul cărora cadrele didactice trebuie să aprecieze elevii. ▪ Se prezintă lista manualelor de istorie pentru clasele gimnaziale care au fost difuzate în școală din 1999 și până în prezent. ▪ Sunt prezentate referințele bibliografice ale curriculumului dat și un set de literatură didactică pentru unele detalii procesuale. ▪ Curriculumul se încheie cu prezentarea manualelor școlare de istorie din ciclul gimnazial care au fost utilizate în procesul educațional din Republica Moldova, dar și surse didactice auxiliare, literatură științifică și resurse on-line ca material ajutător la orele de istorie. <p>Cât privește Curriculum-ul la Istorie, ediția 2019, acesta se deosebește prin:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Sunt incluse elementele de noutate curriculară la disciplina <i>Istoria românilor și universală</i>. ▪ Este schimbată însăși denumirea disciplinei predate din <i>Istorie</i> cu părțile componente - <i>Universală și a Românilor</i> în <i>Istoria românilor și universală</i>, astfel promovându-se caracterul patriotic pentru elevi de a se identifica mai întâi ca identitate națională și ulterior ca parte a familiilor universale. ▪ Se pronunță conexitatea abordărilor -intra și interdisciplinare la nivelul competențelor și a conținuturilor cu alte discipline. ▪ Actul educațional respectiv reflectă angajamentele asumate de către Republica Moldova și recomandările privind educația pentru o cultură democratică, educația pentru drepturile omului, educația interculturalității, stipulate în documente naționale și internaționale⁸⁸². ▪ Se oferă matricea dezvoltării competențelor la disciplina <i>Istoria românilor și universală</i>, ciclul gimnazial. Apare o nouă competență specifică a disciplinei: <i>valorificarea trecutului istoric și a patrimoniului cultural, manifestând respect față de țară și de neam</i>, care are drept scop promovarea moștenirii culturale și perpetuarea acesteia în timp și spațiu. ▪ La fiecare clasă se propun activități de învățare bazate pe proiect, cel mai des axate pe patrimoniul cultural local, unde elevii au posibilitatea să lucreze în echipe. 	<p>- în clasa a VIII-a: <i>Călătorie în lumea românească</i>, iar scopul <i>călătoriei</i> este descoperirea civilizației umane în sensul cel mai larg: de la primele unelte, așezări și manifestări ale spiritualității, până la complexitatea tehnologică, rafinamentul și deschiderea spirituală a lumii contemporane⁸⁸³.</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Informează despre aspectele esențiale, specificul și componentele evaluării elevilor din perspectivă istorică, prin prisma competențelor și surselor utilizate.
---	---

Tabelul 1. Similitudini și diferențe ale curriculumului gimnazial la istorie din Republica Moldova și România.

Studiind în *Tabelul 1* similitudinile și diferențele dintre programele școlare la istorie din Republica Moldova și România, nu putem nega faptul că ambele sunt modele drept de urmat, și ar fi o soluție ca ele să se completeze reciproc prin prisma unor omisiuni în ambele programe. Faptul că aceste acte curriculare sunt diferite, este consecința evoluției statului de drept în ultimii

⁸⁸² Curriculum național. *Aria...*, p. 5.

⁸⁸³ Programa școlară pentru disciplin..., p. 19.

20 de ani în ambele țări și lupta contra cenzurii istorice. Autorii au elaborat proiecte curriculare de o calitate înaltă, respectând întocmai drepturile, valorile, vârsta și conștiința națională.

Administrarea disciplinei Istorie, conform Curriculumului la Istorie, ediția 2010				
<i>Statutul disciplinei</i>	<i>Aria curriculară</i>	<i>Clasa</i>	<i>Nr. de unități de conținut pe clase</i>	<i>Nr. de ore pe săptămână/an</i>
Disciplină obligatorie	Științe socio-umanistice	V	28	2/68
		VI	33	2/68
		VII	19	2/68
		VIII	22	2/68
		IX	30	2/68
Administrarea disciplinei Istorie, conform Curriculumului la Istorie, ediția 2019				
Disciplină obligatorie	Științe socio-umanistice	V	34+1 Introducere +3 ist. locală Total - 38	2/68
		VI	31+1 Introducere +3 ist. locală Total -35	2/68
		VII	27+1 Introducere +3 ist. locală Total - 31	2/68
		VIII	40+1 Introducere +3 ist. locală Total- 44	2/68
		IX	50+1 Introducere +3 ist. locală Total-54	2/66

Tabelul 2. Administrarea disciplinei *Istorie*, conform Curriculumului la Istorie, edițiile 2010 și 2019, în Republica Moldova.

În baza *Tabelului 2* putem deduce schimbarea intervenită asupra numărului de unități de conținut pe clase. Considerăm că aceste schimbări calitative sunt binevenite și pentru elevi și

pentru profesori, fiindcă aceștia din urmă au posibilitatea să aleagă dintr-o diversitate de subiecte și să ofere elevilor ceea ce îi interesează sau este mai important. Putem observa un accent mai pronunțat pe istoria locală, iar acest fapt este îmbucurător, deoarece elevii au posibilitatea în cadrul unor proiecte educaționale să descopere moștenirea culturală, istorică din arealul lor de trai. Se valorifică istoria și cultura locală prin prisma vizitelor și excursiilor în raza localității în care se află elevii. Prin diverse metode și procedee, cadrul didactic le oferă posibilitatea de a conștientiza valoarea istorică a localității, regiunii sau zonei aferente acestora. De menționat că aceste schimbări curriculare sunt introduse în școli etapizat, an de an, câte o clasă, deoarece fie nu sunt resurse economice și administrative pentru a suporta cheltuielile de reformă, fie nu sunt pregătiți elevii și cadrele didactice pentru aceste schimbări.

Administrarea disciplinei <i>Istorie</i>, conform Programei școlare la <i>Istorie</i>, ediția 2009					
<i>Statutul disciplinei</i>	<i>Aria curriculară</i>	<i>Clasa</i>	<i>Domenii de conținut</i>	<i>Conținuturi și studii de caz</i>	<i>Nr de ore pe săptămână/an</i>
Disciplină obligatorie	Om și societate	V	7	42	2/68
		VI	3	30	1/34
		VII	13	41	1/34
		VIII	12	51	2/66
Administrarea disciplinei <i>Istorie</i>, conform Programei școlare la <i>Istorie</i>, ediția 2017					
Disciplină obligatorie	Om și societate	V	8	26	2/68
		VI	4	28	1/34
		VII	4	27	1/34
		VIII	9	53	2/66

Tabelul 3. Administrarea disciplinei *Istorie* conform Programei școlare la *Istorie*, ediția 2009 și 2017 în România.

În baza *Tabelului 3* observăm o diferență în numărul domeniilor de conținut oferite spre studiu în majoritatea claselor, dar, totodată, și alternarea numărului de conținuturi și studii de caz în cadrul acestor domenii. Această reformă vine în susținerea factorilor educaționali referitor la unele subiecte de istorie și unele teme care au fost înlocuite sau transferate pentru alte clase.

Am dori să analizăm și structura pe care o oferă programele școlare din ambele state la fiecare clasă în parte ca să putem observa diferențele și pe filiera respectivă.

<i>Clasa</i>	<i>Conținutul istoriei studiate (epoca, spațiul prevăzut), conform Curriculumului la Istorie din Republica Moldova</i>	<i>Conținutul istoriei studiate (epoca, spațiul prevăzut), conform Programei școlare la Istorie din România</i>
V	Epoca Antică Spațiul Universal și European (<i>Preistorie și civilizații antice – de la apariția omului până în sec. V. d. Hr.</i>).	Preistoria. Epoca Antică. Epoca Medievală. Partea I-a. Spațiul Universal și European (<i>Călătoria către civilizație din Preistorie până în secolul al XV-lea</i>).
VI	Epoca Medievală Spațiul European și Românesc (<i>Civilizația medievală – sec. V-XVII</i>).	Epoca Medievală. Partea a II-a. Epoca Modernă. Spațiul Universal și European. (<i>Călătoria spre modernitate - secolele al XV-lea – al XIX-lea</i>).
VII	Epoca Modernă. Partea a I-a. Spațiul Universal, European și Românesc (<i>Civilizația modernă - sec. al XVIII-lea – mijlocul sec. al XIX-lea</i>).	Epoca Contemporană. Spațiul Universal și European. (<i>Călătoria prin lumea contemporană</i>).
VIII	Epoca Modernă. Partea a II-a. Spațiul European și Românesc (<i>Civilizația modernă – mijlocul sec. al XIX-lea - 1918</i>).	Preistoria. Epoca Antică. Epoca Medievală. Epoca Modernă. Epoca Contemporană. Spațiul Românesc (<i>Călătoria în lumea românească</i>).
IX	Epoca Contemporană Spațiul Universal, European, Românesc și Național (Republica Moldova) (<i>Civilizația contemporană, 1918 – până în prezent</i>).	

Tabelul 4. Structura conținuturilor programei istorice gimnaziale din Republica Moldova și România, conform curriculumului școlar.

Analizând *Tabelul 4*, putem stabili cu precizie diferențele de conținut ale disciplinelor istorice din ambele state. Observăm că în Republica Moldova este o etapizare cronologică începând cu clasa a V-a și finalizată cu clasa a IX-a, iar în România principiile care separă conținuturile pe clase sunt puțin confuze, dar după părerea noastră, acestea ar fi: principiul cronologiei relative și principiul de abordare problematică a istoriei și nu conform cronologiei absolute.

Istoria în obiectul ei de studiu cuprinde câteva principii de studiere și anume de la spațiul local la cel național și, desigur, de la spațiul european la cel universal. Principiul cronologic de studiere a temelor încadrate în aceste spații este diferit.

<i>Principiul spațial</i> <i>Clasa</i>	<i>Clasa a V-a</i>	<i>Clasa a VI-a</i>	<i>Clasa a VII-a</i>	<i>Clasa a VIII-a</i>	<i>Clasa a IX-a</i>
<i>Conform Curriculum-ului la Istorie, ediția 2010, Republica Moldova</i>					
<i>Spațiul local</i>	5%	5%	5%	5%	5%
<i>Spațiul național/românesc</i>	45%	45%	45%	45%	45%
<i>Spațiul universal</i>	50%	50%	50%	50%	50%
<i>Conform Curriculum-ului la Istorie, ediția 2019, Republica Moldova</i>					
<i>Spațiul local</i>	10%	7%	9%	10%	10%
<i>Spațiul național</i>	35%	45%	50%	50%	50%
<i>Spațiul universal</i>	55%	48%	41%	40%	40%
<i>Conform Programei școlare la Istorie, ediția 2009, România</i>					
<i>Spațiul local</i>	0%	0%	0%	6%	
<i>Spațiul național</i>	22%	20%	8%	92%	
<i>Spațiul universal</i>	78%	80%	92%	2%	
<i>Conform Programei școlare la Istorie, ediția 2017, România</i>					
<i>Spațiul local</i>	1%	0%	0%	15%	
<i>Spațiul național</i>	3%	0%	33%	75%	
<i>Spațiul universal</i>	86%	100%	67%	0%	

Tabelul 5. Repartizarea procentuală orientativă, cu aproximație a detaliilor de conținut oferite de programele școlare la Istorie, ciclul gimnazial.

În *Tabelul 5* observăm că există clase în care se discută doar subiecte raportate la spațiul universal, și anume clasa a VI-a din România. Această paradigmă apare datorită modului diferit de predare a timpului și spațiului istoric în România comparativ cu Republica Moldova. Dar, totodată, observăm că în diverse clase se omite istoria locală care, considerăm, ar avea urmări neplăcute, în timp. Faptul că s-a revăzut acest lucru în următoarele ediții ale programelor școlare este un fapt de laudă și demonstrează luarea în calcul a tuturor criteriilor de predare a disciplinei.

În concluzie, putem aprecia calea evolutivă pe care au parcurs-o istoricii de pe ambele maluri ale Prutului pentru susținerea, promovarea și predarea unei istorii reale, unei istorii în care

valorile se găsesc în vârful piramidei, iar elevii au posibilitatea să cunoască trecutul prin conținuturi obiective.

Ar fi incorect să afirmăm că o programă școlară sau alta este mai bună, deoarece ambele își găsesc rolul și locul potrivit în sfera educațională. Curricula din Republica Moldova este structurată mai clar pe clase, epoci istorice și spațiul de predare, iar programa școlară din România oferă elevilor un aspect mai concentrat de plasmă istorică, axându-se pe calitate, nu pe cantitate.

Bibliografie:

1. Căpiță C., Căpiță L., Stamatescu M. *Program postuniversitar de conversie profesională pentru cadrele didactice din mediul rural. Specializarea Istorie. Forma de învățământ ID-semestrul II. Didactica Istoriei I*, București, 2005.
2. Curriculum național. Aria curriculară educație socioumanistică. Istoria românilor și universală. Clasele V-IX, Chișinău, 2019.
3. Dulamă Maria Eliza., *Strategii didactice*. Cluj-Napoca: Editura Clusium, 2000.
4. Istoria. Curriculum pentru învățământul gimnazial (clasele V-IX). Chișinău, 2010.
5. Păun Șt. *Didactica istoriei*. București: Editura Corint, 2007.
6. Programe școlare. Istorie, clasele a V-a – a VIII-a, București, 2009.
7. Programa școlară pentru disciplina Istorie, Clasele a V-a – a VIII-a, București, 2017.
8. Recomandarea Parlamentului European și Consiliului privind competențele cheie pentru învățarea pe parcursul întregii vieți (2006/962/EC), precum și traducerea și adaptarea descriptivului competențelor cheie pot fi consultate la adresa <http://www.ise.ro/?p=3963> (accesat: 02.04.2021).

ШКІЛЬНИЙ МУЗЕЙ ЯК ОСЕРЕДОК ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА ВИВЧЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ НАРОДУ

Ірина ДЕРКАЧ,
магістр педагогіки,
викладач гімназії ім. Т. Шевченка,
Кишинів, Республіка Молдова

Summary

The teacher of Ukrainian language and literature of the "T. Shevchenko" gymnasium from Chisinau municipality, Irina Derkaci, under whom in 2020 was opened a museum of Ukrainian culture, tries, in her article, to do an analysis of historical memory's function, introduces the readers with the concept of the museum "The Ukrainians in the Moldova's culture", the community of Ukrainian culture in the Republic of Moldova, reveals the school museums' role in the solution of the problem of preservation and research of people's historical and cultural heritage.

Keywords: *historical memory, "The Ukrainians in the Moldova's culture" museum, school museum, "T. Shevchenko" gymnasium.*

Добігає кінця перша чверть ХХІ століття. І хоча пострадянськими країнами було проголошено незалежність іще наприкінці минулого століття, конфронтація різновекторних політичних сил заважає реалізації консолідуючого варіанту трансформації суспільства. Як наслідок, чи не найсерйознішою перешкодою для самоідентифікації народів пострадянського простору є сьогодні маніпуляції питань історичного минулого.

«Тим не менш завжди йдеться саме про пам'ять як про канал передачі історичного досвіду і чинник формування національної ідентичності. Не підлягає сумніву, що пам'ять – це таки ефективний важіль. Є лише одне застереження: пам'ять спроможна бути такою за наявності у суспільстві загальноприйнятого проекту майбутнього й принципового консенсусу щодо основоположних цінностей»⁸⁸⁴.

За вільною енциклопедією, історична пам'ять – це «соціокультурний феномен, сукупність образів та уявлень, що відтворюють спільний культурно-історичний досвід спільноти. Ключовою функцією історичної пам'яті є передача досвіду та знань про минуле, як основи самоідентифікації. Історична пам'ять - це сукупність доннаукових,

⁸⁸⁴ Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013, с. 5 [<http://history.org.ua/LiberUA/>.pdf] (відвідала 03.07.2021).

наукових, квазінаукових і позанаукових знань та масових уявлень соціуму про спільне минуле, один з вимірів індивідуальної та колективної пам'яті про історичне минуле, або, радше, його символічна репрезентація»⁸⁸⁵. До вивчення проблеми історичної пам'яті у різні часи зверталися: О. Конт, Г. Гегель, Ч. Дарвін, Г. Спенсер, К. Маркс (у XIX ст.), М. Альбвакс, Ф. Єйтс, П. Нор, П. Рікер, Я. Ассман, П. Коннертон (у XX ст.). В Україні питання історичної пам'яті досліджували науковці: А. Киридон, Ю. Зерній, В. Жадько, О. Бойко, О. Фостачук, О. Довгополова, О. Кісь, Г. Грінченко.

«Своєрідним арсеналом історичної пам'яті є архіви, музеї, бібліотеки»⁸⁸⁶. Саме ці документно-інформаційні інституції зберігають інформацію, зафіксовану на матеріальних носіях.

Щодо музеїв, за визначенням, «музей — культурно-освітній та науково-дослідний заклад, призначений для вивчення, збереження та використання пам'яток природи, матеріальної і духовної культури, прилучення громадян до надбань національної і світової історико-культурної спадщини»⁸⁸⁷.

Музеї, які створюються при навчальних закладах, як і ті, що діють при підприємствах, установах, організаціях, не є юридичними установами. Напрями їх діяльності обмежено (зазвичай, це: культурно-освітня, науково-дослідна, інформаційна та експозиційна діяльність, комплектування музейних зібрань). Однак неможливо переоцінити роль подібних музеїв.

Яскравим підтвердженням тому може бути діяльність музею «Українці в культурі Молдови» Товариства української культури в Республіці Молдова, який створено 1999 року в період становлення організації. Без перебільшення музей можна назвати перлиною культури українців Молдови, і користується він заслуженим авторитетом не лише у мешканців республіки, а й за її межами.

Музей «Українці в культурі Молдови» є складовою культурно-просвітницького центру, при якому відкрито також українську недільну школу для дітей. Організатори центру дотримувалися думки, яку в одній із своїх статей висловив керівник групи етнології українців Центру етнології Інституту культурної спадщини Академії наук Республіки Молдова, доктор історії, В. Кожухар : «...нагальним завданням українознавців

⁸⁸⁵ <https://uk.wikipedia.org/wiki> (відвідала 01.07.2021).

⁸⁸⁶ <https://uk.wikipedia.org/wiki> (відвідала 01.07.2021).

⁸⁸⁷ <https://uk.wikipedia.org/wiki> (відвідала 01.07.2021).

є вивчення об'єктивної історії українців Молдови та активна популяризація цих знань серед якомога ширшого кола української (і не лише української) громадськості»⁸⁸⁸.

За концепцією авторів-оформлювачів, приміщення центру має вигляд української світлиці, в якій все нагадує про етнічну батьківщину – Україну. Експозиції музею складають чотири розділи: «Святі отці та духовне братство», «Українські письменники. Поет Тарас Шевченко», «Театральне та архітектурне мистецтво», «Академік Костянтин Попович». Матеріали музею зібрано активістами Товариства української культури. Вони розповідають про видатних діячів, які зробили вагомий внесок у розвиток культури Молдови. «Спільна історична доля обох народів обумовила взаємне перебування в Україні і в Молдавії багатьох державних, військових і культурних діячів, митців, письменників. Досить назвати такі яскраві постаті, як молдовани Петро Могила, Олександр і Богдан Петричейку-Хашдеу, які навчалися, жили або працювали у Львові, Харкові, Києві й інших містах, де залишили глибокі карби у спільній духовній спадщині, або ж українських письменників І. П. Котляревського, І. С. Нечуя-Левицького і М. М. Коцюбинського, які за час свого перебування на молдавській землі вкарбували золоті сторінки до історії красного письменства обох народів»⁸⁸⁹.

Справжній осередок культури українців Молдови, культурно-просвітницький центр Товариства української культури, живе яскравим життям. Тут «було проведено значну кількість засідань Ради Товариства, наради з головами районних філій, презентацію роману Костянтина Федоровича Поповича «Скривджені долі», передачі книжок в межах акції «Подаруйте дітям книгу», зустрічі з вченими і письменниками, засідання Молдовського регіонального бюро Національної Спілки журналістів України, вшанування ветеранів Другої Світової війни, засідання організаційного комітету по відзначенню 75-річчя від дня народження академіка Костянтина Поповича, панахиди жертвам голодомору й жертвам політичних репресій, святкування 10-річчя Недільної школи ім. Паїсія Величковського... 2005 року в межах Шевченківських днів у Культурно-просвітницькому центрі Товариства української культури в Республіці Молдова вперше було проведено Республіканський конкурс читців «Славимо тебе, Тарасе!». І з того часу щобережня збираються тут юні шанувальники кобзарєвого слова із різних регіонів Молдови»⁸⁹⁰.

⁸⁸⁸ Кожухар В. Г. Українці Молдови: сторінки історії. В: Українці Молдови. Історія і сучасність. Кожухар В. Г., Кожухар К. С. та ін. Кишинів: „Elan Poligraf”, 2008, с. 19- 44.

⁸⁸⁹ Попович К. Коцюбинський у контексті молдавського ареалу. В: Академик Константин Попович – Человек. Ученый. Писатель. Кишинэу: Elan Poligraf, 2006, с. 302.

⁸⁹⁰ Деркач І. Віддзеркалення творчого спадку академіка К. Ф. Поповича в експозиціях музею «Українці в культурі Молдови». В: Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: Міжнародні наукові читання пам'яті

Як бачимо, завдяки влучній концепції культурно-просвітницького центру Товариства української культури в Республіці Молдова, при якому діє і музей, цей унікальний заклад став рідним домом для українців різних поколінь і зацікавлень, які цінують і зберігають рідну культуру, а це, у свою чергу, забезпечує його актуальність і затребуваність.

Не менш значну роль відіграють і шкільні музеї, які створюються з освітньою, навчально-виховною та пізнавальною метою. Роль таких музеїв полягає у залученні молодого покоління до ознайомлення з історією рідного краю, вивчення та збереження історико-культурної спадщини рідного народу, дослідницько-пошукової діяльності, у вихованні глибокої поваги до вікових народних традицій, у розвитку творчих інтересів учнів. Саме «учні, - за словами доктора педагогіки, однієї з авторів першого покоління підручників з української мови і літератури для українців Молдови, старшого наукового співробітника групи етнології українців Центру етнології Інституту культурної спадщини Академії наук Республіки Молдова, К. Кожухар, - є тим «індикатором», який найбільш чітко висвітлює державну національну політику в галузі освіти національних меншин на даному соціально-економічному етапі, бо, як свідчать отримані дані, чинники, що впливають на етносоціальну характеристику етнічної спільноти, її менталітет, етнічну самосвідомість, значною мірою залежать від можливості здобувати освіту рідною мовою чи хоча б її вивчати в школі, а відповідно і долучатися до культури, історії, літератури, традицій свого народу»⁸⁹¹.

За профілем шкільні музеї поділяють на: історичні, природничо-наукові, меморіальні, літературні, краєзнавчі тощо. Інколи вони можуть мати ще вужчу спеціалізацію, поділятися на види і підвиди. Відповідно обираються й форми роботи музею: науково-дослідницька, пошуково-краєзнавча, просвітницька, навчально-виховна, проведення експедицій, екскурсій, громадська діяльність із залученням різних категорій населення⁸⁹².

Зазвичай, шкільні музеї стають стрижнем усієї навчально-виховної роботи освітнього закладу, а їх відкриття – вагомим подією для села, селища або й міста. Юні дослідники, які вивчають історію рідного краю, місцеві традиції, матеріальну та духовну

академіка Костянтина Поповича. Том I. Ред.: К. С. Кожухар, В. Г. Кожухар. Кишинів: Б. и., 2015 (Тірогр. "Elan Poligraf"), с. 19-20.

⁸⁹¹ Кожухар К. С. Допоки живе мова – доти житиме народ. В: Українці Молдови. Історія і сучасність. Кожухар В. Г., Кожухар К. С. та ін. Кишинів: „Elan Poligraf”, 2008, с. 75.

⁸⁹² Класифікація музеїв України https://pidru4niki.com/15290527/kulturologiya/klasifikatsiya_muzeiyv_ukrayini (відвідала 13.08.2021).

культуру свого народу, беруть безпосередню участь у відродженні національної та духовної спадщини, а через вивчення та використання місцевого матеріалу мають можливість вийти за межі програми, доторкнутися до історичних подій минулого. У молодого покоління виховується національна свідомість, патріотизм, ціннісне ставлення до суспільства і держави, до історичних, культурних і духовних надбань рідного народу⁸⁹³.

Очевидно, що діяльність шкільних музеїв сприяє вирішенню серйозної проблеми сучасності, яку окреслює одна з авторів першого покоління підручників з української мови і літератури для українців Молдови, доктор педагогіки М. Туницька: «У часи глобалізації помітною є культурна нівеляція, особливо це стосується народів, які мешкають за межами метрополії, в іншокультурному оточенні. Усебічне вивчення історії та матеріальної культури українців Молдови, що формувалася й розвивалася століттями, є важливим для нащадків, для розуміння свого коріння, для сучасного способу життя, а можливо, і його збагачення»⁸⁹⁴.

Активісти українського руху Молдови, в авангарді якого завжди знаходилися вчителі, виступили ініціаторами відкриття музеїв видатним українцем, що, за їх переконанням, могло стати важливим кроком на шляху до розв'язання визначеної проблеми. 2016 року ліцею (нині гімназії) села Унгурь Окницького району Республіки Молдова було присвоєно ім'я Ольги Кобилянської, а при ліцеї відкрито музей письменниці. 2001 року ліцей села Ніхорень Ришканського району Молдови отримав ім'я академіка Костянтина Поповича. 2004 року в ліцеї відкрито музей академіка. Автор-оформлювач згаданих музеїв, як і музею «Українці в культурі Молдови» Товариства української культури в Республіці Молдова, - Заслужений діяч мистецтв Республіки Молдова, Заслужений працівник культури України, Президент Благодійного фонду професійних художників та народних майстрів «Renaștere-Відродження» Євген Осередчук.

Досвід засвідчує, що відкриття музеїв при школах є традиційною, розповсюдженою практикою. У той же час ми стаємо свідками втрати існуючих музеїв, що крас серце їх створювачам і прихильникам. Так, ще за радянських часів у селі Дороцьке Дубосарського

⁸⁹³ Роль шкільного музею http://zaluzhia-school.edukit.uz.ua/ri/metodichna_robota/metodichne_obyednannya_ (відвідала 10.07.2021).

⁸⁹⁴ Туницька М. Нарис історії та матеріальної культури українців півночі Молдови (на прикладі с. Голяни Єдинецького району). В: Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: Міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича. Том III. Ред.: К. С. Кожухар, В. Г. Кожухар. Кишинів: Stratum Plus, 2017, (S.C. „Elan Poligraf Centrală” SRL). С. 278.

району Молдови було відкрито 2 музеї: 9 травня 1979 р.- у приміщенні сільської школи, а 9 травня 1985г. — сільський музей. Доля шкільного музею виявилася трагічною — під час збройного конфлікту в Придністровському регіоні в приміщення школи влучив снаряд, більшість експонатів загинула, решту було розкрадено. До 1980 р. у с. Марамонівка Дондюшанського району, що на півночі Молдови, діяв гарний музей, який розташовувався в окремому приміщенні в центрі села. Протягом десяти років, до 1990 р., музей знаходився у приміщенні сільської школи. У 1990-х роках музеєм ніхто не опікувався, тому більшість експонатів було втрачено. Все, що вдалося зберегти, було зібрано в приміщенні Марамонівської гімназії.

Прогресивними ідеями користувалися і ми, вчителі муніципальної гімназії імені Т. Шевченка, коли прийняли рішення про відкриття музею української культури. Музей було урочисто відкрито 11 грудня 2020 р. Серед перших експонатів нашого музею: предмети побуту 18-19 ст., наочні посібники, методична література – досить ефективні допоміжні засоби навчання. Сподіваємося збагатити експозиції музею, а на його базі плануємо розгорнути активну діяльність учнів і вчителів у різних цікавих і перспективних напрямках.

Библиография

1. <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (відвідала 01.07.2021).
2. Деркач І. Віддзеркалення творчого спадку академіка К. Ф. Поповича в експозиціях музею «Українці в культурі Молдови». В: Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: Міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича. Том І. Ред.: К. С. Кожухар, В. Г. Кожухар. Кишинів: Б. и., 2015 (Типogr. „Elan Poligraf ”), с. 13-21.
3. Класифікація музеїв України https://pidru4niki.com/15290527/kulturologiya/klasifikatsiya_muzeyiv_ukrayini (відвідала 13.08.2021).
4. Кожухар В. Г. Українці Молдови: сторінки історії. В: Українці Молдови. Історія і сучасність. Кожухар В. Г., Кожухар К. С. та ін. Кишинів: „Elan Poligraf ”, 2008, с. 19-44.
5. Кожухар К. С. Допоки живе мова – доти житиме народ. В: Українці Молдови. Історія і сучасність. Кожухар В. Г., Кожухар К. С. та ін. Кишинів: „Elan Poligraf ”, 2008, с. 72-89.
6. Попович К. Коцюбинський у контексті молдавського ареалу. В: Академик Константин Попович – Человек. Ученый. Писатель. Кишинэу: „Elan Poligraf ”, 2006, с. 302.
7. Роль шкільного музею [http://zaluzhia-school.edukit.uz.uari metodichna_robota/metodichne_obyednannya_](http://zaluzhia-school.edukit.uz.uari/metodichna_robota/metodichne_obyednannya_) (відвідала 10.07.2021).
8. Туницька М. Нарис історії та матеріальної культури українців півночі Молдови (на прикладі с. Голяни Єдинецького району). В: : Українсько-молдовські етнокультурні зв'язки: Міжнародні наукові читання пам'яті академіка Костянтина Поповича. Том III. Ред.: К. С. Кожухар, В. Г. Кожухар. Кишинів: Stratum Plus, 2017, (S.C. „Elan Poligraf” SRL), с. 277-285.
9. Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / за загальною редакцією Ю. Шаповала. Київ: ІПЕНД, 2013. <http://history.org.ua/LiberUA/.pdf> (відвідала 03.07.2021).

ИЗУЧЕНИЕ ПЕДАГОГИЧЕСКОГО НАСЛЕДИЯ НА ОСНОВЕ УЧЕБНО-МЕТОДИЧЕСКОГО ПОСОБИЯ ПО ИСТОРИИ ПЕДАГОГИКИ

Анна БОЛУЧЕНКОВА,
доктор исторических наук, конференциар,
Кишинёвский Государственный педагогический
университет им. И. Крянгэ

Summary

The article is devoted to the formation of the future teacher's competence in the process of mastering the discipline "History of education and pedagogical thought". It examines the competencies that the discipline forms and the provision of this process in the course of using the educational and methodological manual for the assimilation of the pedagogical heritage based on the historical and personalistic approach.

Key words: *pedagogical ideas, evolution of pedagogical ideas, teacher competence, historical and personalistic approach, method of content assimilation.*

Усвоение педагогического наследия происходит в курсе изучения дисциплины «История образования и педагогической мысли». Эта дисциплина должна обязательно входить в содержание профессиональной подготовки будущего учителя. Конечный результат получения педагогического образования связан с формированием профессиональной компетентности.

Профессиональная компетентность – это «осведомлённость и авторитетность в той или иной сфере деятельности» (словарь В.И. Даля). Профессиональная компетенция педагога представляет собой нормативную модель, отображая научно-обоснованный состав профессиональных знаний, умений, навыков, способов деятельности и выражает единство его теоретической и практической готовности в целостной структуре личности.

Профессиональная компетентность характеризуется структурными компонентами, которые включают общие компетенции (мировоззренческая, коммуникативная, психолого-педагогическая, нормативно-правовая, рефлексивная) и специальные (предметная и методическая). При этом профессиональная компетенция имеет разные уровни проявления сформированности по определённым показателям и критериям оценки.

Профессиональные компетенции педагога – это многофакторное явление, включающее систему теоретических знаний педагога и способов их применения на практике, ценностные ориентации педагога, а также интегративные показатели его

личности (речь, стиль общения, отношение к себе и своей деятельности, к смежным областям знания и др.).⁸⁹⁵

Предметная и методическая компетенции предполагают сформированность теоретико-практических и методических знаний в области преподаваемого предмета, владение научными основами реформирования современного образования. Уровень развития этих компетенций проявляется в двух видах деятельности – научно-методической и учебно-методической.

Дисциплина «История образования и педагогической мысли» плодотворно решает формирование вышеперечисленных компетенций:

- способствует формированию у будущих педагогов системы историко-педагогических знаний с позиций цивилизационно-антропологического подхода;
- знакомит с выдающимися мыслителями, занимавшимися вопросами образования, педагогами различных исторических эпох и народов;
- рассматривает в историко-сопоставительном аспекте ряд ведущих педагогических проблем;
- пробуждает интерес к историко-педагогическому наследию и потребность в его изучении и усвоении;
- вырабатывает первоначальные умения работать с историко-педагогической литературой;
- способствует формированию целостного педагогического сознания и личностной самостоятельной оценки историко-педагогических идей;
- формирует и расширяет представления студентов об основных педагогических категориях и понятиях на основе усвоения их историко-генетического содержания;
- способствует формированию у студентов историзма педагогического мышления;
- способствует у студентов умению анализировать, сравнивать, сопоставлять различные историко-педагогические факты, концепции с точки зрения их прогрессивности и оригинальности;
- способствует осознанию студентами ценности мирового историко-педагогического опыта с точки зрения его прогностической значимости;

⁸⁹⁵ Давиденко Т.М., Шафоростова Е.Н. Профессионализм и профессиональные компетенции преподавателя в теории педагогики//Вестник ВГУ, 2016, № 1, с. 46-49. (Серия «Проблемы высшего образования»).

- способствует формированию творческого отношения к профессии на основе изучения выдающихся деятелей педагогики и бережного отношения к традициям;
- способствует формированию у студентов целостного и обобщённого образа педагога, наполненного профессиональным и нравственно-эстетическим содержанием, воспитанию интереса, оптимизма и творческого отношения к педагогической профессии на основе изучения выдающихся историко-педагогических деятелей.

Изучение дисциплины отражает два раздела. Первый – выдержан в логике цивилизационно-парадигмального подхода. Раздел второй выстроен на основе историко-персоналистского подхода. Последний подход предполагает изучение педагогического наследия подвижников мировой педагогики. Выдающиеся деятели образования органично соединяли в себе целый комплекс качеств. Они были талантливыми педагогами, тонкими психологами, оригинальными философами, яркими публицистами, страстными общественными деятелями.

Выбор персонажей истории образования опирается на две системы координат. Первая рамка – научно-объективная. Важно представить образование, через рамку персоналистского подхода, в его реальной вариативности идеологических мировоззрений, педагогических парадигм, направлений и течений.

Историко-персоналистский подход изначально субъективен, т. к. автор выбирает те персонажи, которые ему идейно, педагогически и личностно созвучны, кто в значительной степени разделяет и выражает его убеждения⁸⁹⁶. Этому есть объяснение, так, М.А. Лукацкий отмечает, что «сознание человека детерминировано культурно-исторической ситуацией, в которой он пребывает. Вырваться за её пределы невозможно. Это необходимый компонент и условие понимания исторических и культурных явлений»⁸⁹⁷.

Как же преодолевается эта субъективность исследования? «Для того, чтобы стать прочной опорой исторического повествования, - считает М.А. Лукацкий – отдельные этапы должны быть увязаны друг с другом, объединены идейной конвой. Только в этом случае историческое повествование не несёт на себе следов мозаичности и раздробленности, а приобретает черты целостности и обоснованности. Никаких общих для всех историков способов идейной «сплавки» нет и никогда не будет. Нахождение

⁸⁹⁶ Богуславский М. В. История педагогики: методология, теория, персоналии: Монография. Москва: ФГИУ ИТИП РАО, Издательский центр ИЭТ, 2012, 436 с.

⁸⁹⁷ Лукацкий М.А. Историко-педагогическое исследование как одно из направлений исторического поиска. В: Историко-педагогический журнал, 2015, № 3, с. 34-50.

способов концептуального связывания фактов – творческая задача, стоящая перед каждым историком, и только после её решения у него появляется реальная возможность описывать то, что случилось в прошлом»⁸⁹⁸.

В связи с этим, в процессе рассмотрения историком педагогики основных этапов жизнедеятельности конкретного педагога, научном анализе и систематизации его творческого наследия, важным заданием является воссоздать атмосферу соответствующего временного периода, реконструировать предпосылки формирования мировоззренческих позиций того или иного деятеля, выяснить источники влияния на развитие изучаемой личности, на становление её взглядов и убеждений. При этом современный исследователь стремится быть объективным в освещении фактов и высказывании суждений, соблюдая принцип историзма в трудах такого типа⁸⁹⁹.

Именно такой формационно-персоналистский подход учитывался при создании учебного пособия для будущих педагогов⁹⁰⁰.

История педагогики по специфике своего содержания наиболее полно отражает возможности развития гностических способностей будущего учителя. Усвоение теоретических идей прошлого способствует так называемой «гимнастике» педагогического ума, так как мыслительная сфера педагога характеризуется особыми умениями: умением обобщать на основе анализа; восходить в познании от общего к конкретному; умением в структуре имеющегося знания находить наиболее общий вариант проблемы, поиском аналогий в разных научных дисциплинах.

Таким образом, учитель-профессионал должен уметь проектировать действительность, диагностировать педагогические явления, события и прогнозировать возможные последствия. Развитие будущего специалиста в этом направлении связано с умением критически осмысливать педагогический опыт и способностью его творческого применения в повседневной педагогической практике. Изучение педагогического наследия классиков в истории педагогики наиболее полно обеспечивает формирование вышеуказанных умений.

Важное значение приобретает изучение структуры и функционирования школ педагогов-новаторов прошлого, способствующих формированию фундаментальных составляющих профессионально-педагогической компетентности будущих педагогов. В

⁸⁹⁸ Лукацкий М.А. Историко-педагогическое исследование как одно из направлений исторического поиска. В: Историко-педагогический журнал, 2015, № 3, с. 34-50.

⁸⁹⁹ Богуславский М. В. История педагогики: методология, теория, персоналии: Монография. Москва: ФГИУ ИТИП РАО, Издательский центр ИЭТ, 2012, 436с.

⁹⁰⁰ Болученкова А.А. Педагогическое наследие. Практикум: Учебное пособие для педагогических университетов; Кишинэу: Изд-во А. О. «Reclama», 1999, 286 с.

наши дни в распоряжении будущих и ныне трудящихся педагогов находится весь массив педагогических наблюдений, дидактических принципов, идей и находок, которые фиксировались учёными, общественными деятелями, литераторами, педагогами-практиками в течение не десятилетий, а сотнями лет.

Данный практикум был разработан, исходя из специфики особенностей предмета и процесса овладения изучаемым материалом, который включает студентов в активную учебно-познавательную деятельность. Организация усвоения теоретических знаний рассматривалась как сложный процесс, включающий целью систему учебно-познавательных действий, каждое из которых позволяет добиваться более высокого уровня осмысления и усвоения изучаемого материала, выработке практических умений и навыков. Вся структура опыта (т.е. учебно-познавательная деятельность) студентов по усвоению данного предмета была соотнесена с четырьмя уровнями, характеризующими их репродуктивную и продуктивную деятельность. В соответствии с ними были разработаны задания, отображающие развитие опыта студентов при изучении истории педагогики. Иерархия уровней усвоения опыта позволила определить уровень соответствующих педагогических умений, навыков, а также приёмы умственной, логической и творческой деятельности. Были обозначены уровни формирования компетенций:

РБ – ресурсная база, которая отражает теоретическую и предметную основу (знания и умения);

СД – способы деятельности, составляющие ядро данной компетенции («я могу»);

МЦ – мотивационно-ценностная составляющая, отражающая степень осознания ценности компетенции человеком и готовность её использовать.

Задания практикума были подобраны таким образом, чтобы наиболее полно отразить все типы обучения. Каждый тип обучения обеспечивается соответствующими методическими приёмами: самостоятельная работа с книгой, объяснение, работа с научными, художественными и др. рода источниками, самостоятельная работа поискового характера, микроисследование научного характера. Вся система заданий ориентирована на основательную гуманитарную подготовку и необходимость приобретения навыков и умений проектирования, прогнозирования и научно-педагогического исследования.

Таким образом, в методическом пособии предпринята попытка отойти от традиционного подхода – конспектирование первоисточников классиков педагогики. Глубокое осмысление их педагогического наследия достигается путём выполнения заданий, которые позволяют трансформировать их идеи в современную педагогическую науку и практику. Прочитывая содержание источников, студенты переходят от двух

основных познавательных действий (восприятие и первичное осмысление) к запоминанию и формированию умений (компетенций) применять знания на практике, а в конечном итоге формируется умение оценивать педагогические теории на продуктивной основе, с точки зрения их позитивной значимости в современной педагогической действительности.

Педагогическая компетентность, которая формируется в ходе усвоения дисциплины помогает выбрать правильную педагогическую позицию в работе с учащимися, умению аргументированно доказать свою точку зрения, разобраться и конструктивно оценить опыт современных учителей. В процессе структурирования учебного пособия был применён принцип личностного (индивидуального) подхода к каждому студенту, перехода в обучении от рассеянных информационных процессов к направленным. Это достигается соблюдением следующих условий: представление в сжатом виде по каждой теме основных понятий и теоретических идей, кратким описанием основных этапов педагогической деятельности; беспрепятственное использование в ходе выполнения практических заданий учебной информации; непосредственная помощь преподавателя-консультанта (фасилитатора) в ходе выполнения заданий каждому студенту.

Практикум включает изучение педагогического наследия классиков зарубежной педагогики, прогрессивных педагогов России и ориентирован на изучение курса всеобщей истории педагогики. Изучение же педагогического наследия отечественных классиков предполагается в курсе "История педагогики Молдовы". Однако автор пособия вводит знакомство с румынским писателем и педагогом Ионом Крянгэ. Последние исследования педагогического наследия прекрасного писателя, именем которого назван Государственный педагогический университет, говорят о гуманистической направленности его педагогической практики и творческого наследия, высокой нравственной позиции как гражданина, характеризуют его как творческого и талантливого воспитателя. Все это, несомненно, позволяет расширить мировоззренческий кругозор будущих педагогов в связи со спецификой национальных традиций современного образования в республике Молдова.

В пособие внесено более глубокое изучение произведений П.Ф.Каптерева, П.Ф.Лесгафта, В.Я.Стоюнина в связи с тем, что в новых условиях демократизации общества появилась возможность полноценного и объективного освещения некоторых педагогических идей, которые в предыдущий период подавались порой однобоко и субъективно. Это же относится и к позиции К.Д.Ушинского по религиозному воспитанию и других аспектов воспитания на общечеловеческих ценностях.

Изучение педагогического наследия того или иного классика определяется преподавателем самостоятельно в зависимости от специфики будущей специальности учителей (историки, филологи, психологи, преподаватели физической культуры и т.д.) или важности педагогических положений при чтении лекционных курсов.

Для написания практикума была привлечена обширная источниковедческая база, которая включает источники из педагогики, психологии, истории, философии, религиоведения, художественной литературы, народного фольклора. Специфика курса «История педагогики и образования» предполагает использование источников различных исторических периодов, которое оправдано тем, что показывает эволюцию педагогической проблематики и её своеобразное, творческое разрешение в практической деятельности воспитателей молодого поколения. Именно поэтому практикум сопровождается богатой источниковедческой базой различных исторических периодов. Практикум по педагогическому наследию сопровождает приложение, в которое помещены источники, помогающие студентам использовать необходимую информацию для выполнения заданий и разрешить таким образом проблему дефицита научной информации.

Темы практикума усваиваются параллельно с лекционным курсом "История педагогики и образования». В то же время данное учебное пособие может быть использовано и при чтении курса по "Общей педагогике", так как все задания трансформируются в современные теоретические положения педагогической науки и могут служить хорошей основой для осмысления и осознанного применения учебного материала.

Работа со студентами организуется в виде семинарских занятий, лабораторных работ, самостоятельного научного исследования с последующим анализом преподавателя. Организация контроля о ходе усвоения учебного материала осуществляется по таким параметрам качества умственного действия как обобщённость, осознанность, разумность. В связи с этим, оценивание знаний студентов ведётся по уровню усвоения учебного содержания, а не по объёму запоминаемого материала.

Автор данного пособия сознательно отходит от традиционных репродуктивных способов изучения первоисточников и предлагает новые способы их усвоения. Апробация именно такой организации учебно-познавательной студентов опирается на опыт проведения практических занятий при чтении всего курса педагогических дисциплин на кафедре педагогики Государственного педагогического университета им. И. Крянгэ города Кишинёва.

Библиография

1. Болученкова А.А. Педагогическое наследие. Практикум: Учебное пособие для педагогических университетов; Кишинэу: Изд-во А.О. «Reclama», 1999, 286 с.
2. Богуславский М.В. История педагогики: методология, теория, персоналии: Монография. Москва: ФГИУ ИТИП РАО, Издательский центр ИЭТ, 2012.
3. Давиденко Т.М., Шафоростова Е.Н. Профессионализм и профессиональные компетенции преподавателя в теории педагогики. В: Вестник ВГУ, 2016, № 1, с. 46-49 (Серия «Проблемы высшего образования»).
4. Лукацкий М.А. Историко-педагогическое исследование как одно из направлений исторического поиска. В: Историко-педагогический журнал, 2015, № 3, с. 34-50.

FORMAREA COMPETENȚELOR DE COMUNICARE PRIN MODELAREA CARACTERULUI PARTICIPATIV AL ÎNVĂȚĂRII CONSTRUCTIVISTE LA ISTORIE

Galina BODAREU,

lector universitar,

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3328-4110>

Summary

Studying the historical past is a major contemporary priority and creates real premises for a deep understanding of the essence of the research process of the historical-cultural treasure, forming metacognitive skills. By knowing history, we create human values, we educate generations, able to promote attitudes of respect for the past. History is the basis of education for society. The inclusion of students and pupils in the process of historical knowledge aims at discovering the historical truth, this being the fundamental objective of historical knowledge. Historical research is accompanied by a process of advancing and arguing opinions, of discovering the truth.

Keywords: *cultural heritage, historical research, historical knowledge, constructivist learning, learning strategies, project, axiology.*

Caracterul epistemologic al învățării contemporane derivă din complexitatea abordărilor teoretice și practice. Cunoașterea istoriei și atitudinile critice formate prin prisma analizelor asupra evenimentelor, faptelor, proceselor, fenomenelor ce caracterizează evoluția societății la diferite segmente cronologice sunt obiective ale procesului educațional universitar și preuniversitar. Cercetarea istorică implică un caracter filosofic al interpretării trecutului din perspectiva gândirii, pe calea dezbaterilor și a recunoașterii diversității de idei în căutarea adevărului.

Analiza logică formalizată, cea istorico-critică și analizele experimentale motivează și facilitează cunoașterea istorică. Epistemologia istoriei, ca teorie a cunoașterii științifice, are la bază două întrebări fundamentale: ce este cunoașterea istorică și cum poate fi realizată aceasta. „Epistemologia este ramura teoriei științei și, totodată, a filosofiei care cercetează originea, structura, metodele și validitatea cunoașterii științifice.”⁹⁰¹

În perioadele timpurii ale apariției societății moderne gândirea filosofică franceză a înaintat conceptul despre natura și sensul istoriei, context în care a apărut și noțiunea de „filosofie a istoriei”. Ca domeniu de cercetare își are începutul prin lucrările filosofilor

⁹⁰¹ Georgescu Ștefan. *Epistemologie*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1978, pag. 15.

germane.⁹⁰² Realitatea contemporană impulsionează în mod insistent dezvoltarea gândirii critice asupra procesului istoric prin prisma competențelor de analiză faptologică în baza surselor istorice. Doar în baza surselor poate fi descoperit adevărul istoric. Studiarea patrimoniului cultural motivează interesul față de experiența trecutului, iar cunoașterea acestuia condiționează valorizarea creației umane.

Descoperirea valorilor culturale materiale și spirituale ale trecutului istoric din perspectivă inter-, pluri- și transdisciplinară reprezintă o prioritate majoră a timpului. Caracterul complex al procesului educațional creează premise reale pentru o înțelegere profundă a sensului procesului de cercetare a tezaurului cultural al omenirii, formând competențele metacognitive. Astfel, prin cunoașterea istoriei creăm valori umane, educăm generații capabile să promoveze atitudini de respect pentru trecut. Istoria este baza educației pentru societate.

Valorizarea demnității umane, a respectului, democrației, dreptății, echității, egalității, statului de drept bazat pe funcționarea legii au devenit o prioritate în lumea contemporană. Educarea unei generații capabile să promoveze valorile culturii naționale în cadrul comunicării interculturale reprezintă o direcție importantă în sistemul educațional.

Cunoașterea istorică vizează descoperirea adevărului istoric, acesta fiind obiectivul fundamental al cunoașterii. Descoperirea trecutului este însoțită de un proces de comparare, înaintare și justificare a opiniilor. În preocupările teoretice despre trecut, încă din sec. XVII-XVIII este cunoscută doctrina, potrivit căreia teoriile trebuie să se bazeze pe observații și nu pe intuiții (Aristotel, Toma de Aquino, Thomas Hobbes, Francis Bacon, John Locke). Astfel, empirismul dezvoltă caracterul argumentativ al interpretărilor teoretice prin afirmații sau negații, prin verificarea ipotezelor și nu prin înaintarea axiomelor.

Prin caracterul său contradictoriu, societatea contemporană mondială prezintă multiple provocări, atât în plan individual (șomaj, starea psihologică, siguranța sănătății), cât și social-economic (instabilitate financiară, schimbări climatice, tehnologizare continuă, globalizare etc.). În toate timpurile de la modernitate încoace inventica a avansat educația.

Situația actuală este de aceeași natură. Sistemul educațional are nevoie de un restart pentru formarea valorilor într-o lume durabilă. O abordare detaliată în acest sens o realizează Constantin Lazări în studiul său din 2014 prin referințele făcute cu privire la baza normativă a învățământului universitar European⁹⁰³

⁹⁰² Boboc Alexandru. *Rațiune și cunoaștere transcendențială*. În: Actualitatea filosofiei lui Immanuel Kant, Biblioteca de filosofie românească, Editura Aius PrintEd Craiova, pag. 69; Aslam Constantin, *Programul filosofiei ca sistem metafizic și știință a logicii*, <https://www.crestinortodox.ro/religie-filosofie/filosofia-moderna/programul-filosofiei-sistem-metafizic-stiinta-logicii-71697.html>, accesat la 19.09.2021.

⁹⁰³ Lazări C. *Baza normativă a învățământului universitar european*. În: Relații Internaționale. Plus, Institutul de Relații Internaționale din Moldova, 2014.

Abordările teoretice contemporane justifică importanța aprofundării preocupărilor specialiștilor istorici în cercetarea și valorificarea patrimoniului cultural material și spiritual. Educația are mare nevoie de un curriculum inovator, adaptat nevoilor școlii și societății din secolul XXI. Despre relevanța educației în contextul secolului XXI s-a accentuat în cadrul mai multor conferințe consacrate problemelor de valorificare a patrimoniului. Școala este prima etapă de formare a competențelor de a descoperi și a interpreta trecutul material și spiritual, de aceea elaborarea strategiilor de învățare bazate pe caracterul participativ al elevului, prin construcția cunoștințelor, abilităților și a atitudinilor în acest domeniu este deosebit de necesară. Scopul final urmează a fi în acest sens formarea atitudinilor de valorificare a realizărilor generațiilor trecute. Anume această abordare se regăsește în concepția, pe care o înaintează noul curriculum la disciplina Istorie implementat în anul 2019. Caracterul problematic și constructivist al activităților școlare și extrașcolare prin încurajarea proiectelor aprofundează interesul cognitiv, iar cooperarea în acest proces asigură obținerea finalității.

Succesul cercetării pedagogice experimentale este determinat în mod direct de factori esențiali, care reprezintă condițiile fundamentale pentru desfășurarea ei. Orice metodă de cercetare trebuie să fie gândită prealabil și să se bazeze pe o comunicare eficientă. Proiectul este o verigă deosebită în cercetare și impune o planificare mult mai insistentă. Realizarea eșalonată a activităților trebuie să reflecte conținutul principal al unității de învățare, în care se realizează investigația.

Procesul de formare a competenței de cercetare se bazează pe comunicarea didactică, ce presupune:

- a) identificarea obiectelor de patrimoniu și încadrarea lor cronologică;
- b) descoperirea termenilor istorici referitori la epoca istorică;
- c) descrierea obiectelor;
- d) utilizarea termenilor istorici în contextul analizelor tipologice și a interpretărilor cu conținut științific.

Această sarcină, realizată prin participarea comună a cadrului didactic și a elevilor, le formează acestora din urmă competența specifică de înțelegere și utilizare adecvată a limbajului de specialitate. Realizarea proiectului de cercetare este un proces de interacțiune între două elemente: profesorul și elevii. Pentru planificarea lui se iau în considerație câteva cerințe cu referire la organizarea actului de comunicare: *cu cine? despre ce? când? cum?* Aceste reguli ne ajută la organizarea etapelor de lucru și la repartizarea activităților de grup.

Disponibil:

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Baza%20normativa%20a%20invatamintului%20universitar%20european.pdf. (accesat la 16.09.2021).

Elevii sunt încadrați în procesul de cunoaștere a conținutului evenimentelor, faptelor, fenomenelor și proceselor istorice ale epocii (cu caracter local, regional și universal), ce caracterizează epoca istorică, determinând importanța ei în contextul evoluției general-istorice a civilizației umane. Activitățile pe bază de proiect prin descoperirea informației asigură participarea directă a elevului, îi oferă legătura între el, ca explorator, și nemijlocit realitatea trecutului pe care o cercetează. Elevii sunt încadrați prin cooperare în acțiuni concrete de formare a abilităților de identificare, de analiză și interpretare a realității istorice. Competențele formate contribuie atât la dezvoltarea proceselor psihice cognitive, cât și la formarea unor aptitudini de comunicare, folosirea limbajului de specialitate și stabilirea relațiilor de colaborare.

Realizarea acestui obiectiv parcurge câteva etape: anunțarea prealabilă a temei; stabilirea obiectivelor și termenelor de realizare; documentarea surselor istorice, elaborarea planului de cercetare; descrierea rezultatelor; prezentarea rezultatelor cercetării; evaluarea și reflecțiile finale.

Asemenea tipuri de activități au un caracter interdisciplinar. Aspectele valorice, analizate tradițional la lecțiile de *Educație pentru societate*, se regăsesc în cadrul proiectului de cercetare a patrimoniului la *Istorie*. Un element esențial în conținutul acestor activități sunt reflecțiile, unde fiecare elev își autoanalizează și autoapreciază cunoștințele descoperite, abilitățile de lucru formate, cât și aspectele morale și metacognitive despre valorificarea tezaurului cercetat. Aceste forme de predare-învățare reprezintă structura de conținuturi și principalele etape în formarea competențelor pe care le planificăm.

Legătura între cunoștințele și deprinderile anterioare și achizițiile noi consolidează interesul pentru tema de cercetare, creează o predispoziție psihologică. „Surprinderea” cu un subiect mai puțin cunoscut produce stări emoționale, provoacă interesul spre aprofundare, argumentare etc. Relația între subiectul de cercetare actual și problema de conținut, care urmează a fi cercetată la următoarea etapă, formează o condiție importantă pentru realizarea activității cu caracter interactiv.

O importanță mare în activitate o are descoperirea și interpretarea surselor, unde elevii au fost încadrați în procesul de comparare, tipologizare, formulare a enunțurilor: argumentare, provocare de noi așteptări etc. Conținuturile curriculare și strategiile didactice aplicate la realizarea proiectului urmăresc scopul de a dezvolta competențe prin:

- formarea unui bogat volum de conținuturi informaționale, referitoare la fapte, fenomene, procese istorice;
- axarea conținuturilor pe o practică de lucru, care vizează priceperile și deprinderile de a descoperi și interpreta informațiile istorice din surse. Această practică argumentează nivelul

dezvoltării proceselor psihice cognitive, ele fiind cele mai importante aptitudini formate la viitorii profesori de istorie;

- demonstrarea valorilor general-umane formate și a atitudinilor de respect pentru contribuția istorico-culturală a popoarelor antice orientale exprimă elementele axiologice care trebuie să caracterizeze, indiscutabil, orice personalitate din societatea contemporană, dar în primul rând pe cea a profesorului. În baza celor relatate mai sus, aplicarea strategiei de învățare cu caracter constructivist asigură o cunoaștere mai profundă, un interes sporit față de procesul căutării informațiilor și o valorizare a conținuturilor descoperite.

În lumea contemporană a informațiilor și tehnologiilor globalizate și aflate în continuă schimbare, sistemele educaționale internaționale pun accent pe gândirea critică și rezolvarea problemelor printr-o comunicare activă. Dorința de a descoperi adevărul istoric valorizează istoria ca disciplină școlară. Actualizarea standardelor în educație pornește de la centrarea pe elev și crearea unui mediu școlar prietenos copilului.

Curriculumul dezvoltat la Istoria românilor și universală, care a fost aprobat în anul 2019, prin demersurile sale de formare a competențelor prin cunoștințe, abilități și valori amplifică rolul acestei discipline școlare în formarea personalității elevului și insistă la o deschidere mai mare din partea tuturor participanților: a cadrelor didactice, elevilor, părinților și a altor factori, pentru a crea un climat motivațional pozitiv în studierea istoriei.⁹⁰⁴

Cercetarea istorică din perspectiva valorilor reprezintă descoperirea adevărului istoric, acesta fiind obiectivul fundamental al cunoașterii istorice. Caracterul cognitiv și axiologic al istoriei prin comunicare asigură succesul școlar aflat în legătură directă și într-o unitate absolută cu cel metacognitiv,⁹⁰⁵ care constituie cel de-al treilea element important în cunoașterea istoriei. Conștientizarea propriului proces de învățare facilitează acel „...proces continuu, de actualizare și racordare sistemică a paradigmei educaționale *centrarea pe elev și școala prietenoasă copilului...*”, stipulat în curriculumul la disciplina Istorie din 2019. În procesul comunicării elevul învață să conștientizeze cele învățate, deoarece își dezvoltă autoconștiința și își formează deschiderea comportamentală conștientizată spre învățarea ulterioară. Latura emoțional-volitivă

⁹⁰⁴ Bodareu G. *Perspectivă formării personalității în contextul politicilor educaționale contemporane*. În: Probleme ale științelor socioumane și modernizării învățământului. Conferința științifică a profesorilor și cercetătorilor UPS „Ion Creangă”, Chișinău, 2016, p. 217; Idem, *Standardele unei noi calități a educației și formării prin prizma abordărilor contemporane*. În: Revista de științe socioumane, UPS „Ion Creangă”, Chișinău, nr. 1, 2017, p. 76; Bodareu G., Stratulat R. *Învățământul istoric din Republica Moldova în contextul politicilor și strategiilor educaționale contemporane*. În: Revista de Studii Socio-umane, UPS „Ion Creangă”, Chișinău, nr. 2, 2019, p. 80. Bodareu-Cereteu G. *Cercetarea istorică ca instrument axiologic și metacognitiv la lecția de istorie*. În: Materialele conferinței științifice internaționale „Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului”, 8-9 octombrie 2020, Seria 22: Chișinău, 2020, p. 55-59.

⁹⁰⁵ Cuznețov L. *Filosofia și axiologia educației*, 2017.

Disponibil: <http://dir.upsc.md:8080/xmlui/handle/123456789/647>, accesat la 20.09.2021.

a procesului de cunoaștere „...presupune un conținut (cunoștințe metacognitive pe care o persoană le are despre propria gândire sau a altor persoane, despre o sarcină de învățare, despre strategii) și un aspect procedural, care implică abilități metacognitive de control, planificare, monitorizare, evaluare”.⁹⁰⁶

Cogniția și metacogniția sunt elementele ce caracterizează cunoașterea. „Cogniția se referă la rezolvarea de probleme, iar metacogniția – la felul cum are loc aceasta, drept autorefecție asupra cogniției și ca instrument pentru a atinge performanțele”.⁹⁰⁷ Cogniția creează perspectiva îndeplinirii sarcinilor de către elev, iar metacogniția dezvoltă autorefecții asupra condițiilor de realizare a lor. Cercetătorii W. Doolittle și W. Camp au constatat că „și metacogniția se construiește, pentru că ea constă în cunoașterea cogniției proprii: „ce știu”, „de ce sunt capabil să fac”, „ce mai am de făcut”, „ce-mi trebuie să știu” etc. și în reglarea cogniției sale: „cum să fac”, „cum să mă monitorizez și să mă evaluez”.⁹⁰⁸

După I. Radu, metacogniția este a ști să înveți, adică reprezintă cunoștințele elevilor despre funcționarea propriului sistem cognitiv.⁹⁰⁹ J. Piaget constată metacogniția ca o „cunoaștere despre propria cunoaștere, gândirea despre propria gândire, conștiința propriilor gânduri, cunoștințe despre funcționarea propriului sistem cognitiv”, „posibila luare de cunoștință a ceea ce știe”.⁹¹⁰

Prin dezvoltarea gândirii analitico-critice în cadrul comunicării despre evenimente, fapte, fenomene, procese, școala oferă tinerei generații nu doar cunoștințe și abilități, ci formează și caractere. În baza exemplilor studiate formăm experiențe de viață. Ele caracterizează aspectele rațional-afective ale istoriei, ca disciplină de studiu, în care cel care studiază devine parte a realității trecutului pe care îl descoperă. În acest context se încadrează aprecierea celebră făcută de filosoful și istoricul francez Etienne Gilson, care a fost preocupat de marile întrebări și provocări ale modernității: „Istoria este singurul laborator pe care îl avem pentru a testa consecințele gândirii”.

⁹⁰⁶ Dubineanschi T. *Aspecte teoretice și practice de valorificare a educației STEAM la nivelul primar de învățământ*. În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului: Materialele conferinței științifice internaționale, 8-9 octombrie, 2020, seria 22, vol. 2. Chișinău, 2020, p. 148.

⁹⁰⁷ Botgros I., Franțuzan L. *Metacogniția – componentă constructivă a competenței de cunoaștere științifică*. Recenzent: Ion Achiri, dr, conf. univ., Institutul de Științe ale Educației. În: *Univers pedagogic*, 2020, p. 20-26. Disponibil:

https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Metacognitia_componenta%20constructiva%20a%20competentei%20de%20cunoastere%20stiintifica.pdf, accesat la 19.09.2021, p. 239.

⁹⁰⁸ Joița E.W. *Instruirea constructivistă – o alternativă. Fundamente. Strategii*. București: Editura Aramis, 2006, p. 236.

⁹⁰⁹ Sălăvăstru D., *Psihologia educației*. Iași: Polirom, 2004, p. 213.

⁹¹⁰ Oprea C. L. *Strategii didactice interactive*. București: Editura Didactică și pedagogică, 2007, p. 4. Disponibil: <https://anyflip.com/cnazs/yupj/basic>.

Bibliografie

1. Boboc A. *Rațiune și cunoaștere transcendențială*. În: Actualitatea filosofiei lui Immanuel Kant, Biblioteca de filosofie românească, Editura Aius PrintEd, Craiova, 2007, p. 69.
2. Bodareu G. *Perspectivile formării personalității în contextul politicilor educaționale contemporane*. În: Probleme ale științelor socioumane și modernizării învățământului. Conferința științifică a profesorilor și cercetătorilor UPS „Ion Creangă”, Chișinău, 2016, p. 218-227.
3. Bodareu G. *Standardele unei noi calități a educației și formării prin prizma abordărilor contemporane*. În: Revista de științe socio-umane, UPS „Ion Creangă”, Chișinău, 2017, p. 76-82.
4. Bodareu G., Stratulat R. *Învățământul istoric din Republica Moldova în contextul politicilor și strategiilor educaționale contemporane*. În: Revista de științe socio-umane, UPS „Ion Creangă”, Chișinău, 2019, p. 78-88.
5. Bodareu-Cereteu G. *Cercetarea istorică ca instrument axiologic și metacognitiv la lecția de istorie*. În: Materialele conferinței științifice internaționale „Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului”, 8-9 octombrie 2020, Seria 22: coordonare științifică: Igor Racu, Silvia Chicu; colegiul de redacție: Vîrlan Maria [et al.]. Chișinău: Tipogr. UPS "Ion Creangă, 2020.
6. Dubineanschi T. *Aspecte teoretice și practici de valorificare a educației STEAM la nivelul primar de învățământ*. În: Probleme ale științelor socioumanistice și modernizării învățământului: Materialele conferinței științifice internaționale, 8-9 octombrie, 2020, seria 22, vol. 2, Chișinău, 2020.
7. Georgescu Șt. *Epistemologie*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 1978.
8. Joița E.W. *Instruirea constructivistă – o alternativă. Fundamente. Strategii*. București: Editura Aramis, 2006.
9. Sălăvăstru D. *Psihologia educației*. Iași: Polirom, 2004.

Resurse electronice

1. Aslam Constantin. *Programul filosofiei ca sistem metafizic și știință a logicii*, <https://www.crestinortodox.ro/religie-filosofie/filosofia-moderna/programul-filosofiei-sistem-metafizic-stiinta-logicii-71697.html>, accesat la 19.09.2021.
2. Botgros I., Franțuzan L. *Metacogniția – componentă constructivă a competenței de cunoaștere științifică*. Recenzent: Ion Achiri, dr, conf. univ., Institutul de Științe ale Educației. În: Univers pedagogic, 2020, p. 20-26. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Metacognitia_componenta%20constructiva%20a%20competentei%20de%20cunoastere%20stiintifica.pdf, accesat la 19.09.2021.
3. Cuznețov L. *Filosofia și axiologia educației*, 2017. Disponibil: <http://dir.upsc.md:8080/xmlui/handle/123456789/647>, accesat la 20.09.2021.
4. Lazări C. *Baza normativă a învățământului universitar european*. În: Relații Internaționale. Plus, Institutul de Relații Internaționale din Moldova, 2014. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/Baza%20normativa%20a%20invatamintului%20universitar%20european.pdf, accesat la 16.09.2021.
5. Oprea C. L. *Strategii didactice interactive*. București: Editura Didactică și Pedagogică, 2007. Disponibil: <https://anyflip.com/cnazs/yupj/basic>, accesat la 17.09.2021.
6. Paladi O. *Caracteristici ale conceptului de adaptare în contextul social și psihologic*. În: Curriculumul școlar: probleme intrapersonale și interpersonale în societatea modernă, 2019, p. 511-517. Disponibil: https://ibn.idsi.md/sites/default/files/imag_file/511-517.pdf, accesat la 18.09.2021.

SUBIECTIVISMUL DIDACTIC ÎN PREDAREA GEOGRAFIEI FIZICE A REPUBLICII MOLDOVA ÎN GIMNAZIILE NAȚIONALE

Gheorghe NICULIȚĂ,

dr., conf. univ.,

Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” din Chișinău

Summary

Physical Geography of the Republic of Moldova has developed as a science in geographical studies in the former USSR. As a separate subject, it has been studied in the schools of the Republic since the 80s of the last century. Several generations had as a source of information the geography textbooks, the content of which changes as information accumulates as a result of scientific research conducted by employees of the Section, then the Institute of Geography of the Academy of Sciences of the former Moldovan SSR. The list of illustrious researchers includes such names as of V. Proca, A. Levadniuc, V. Sofroni, D. Roșcovan, N. Râmbu and others.

The most important part of this subject represents the relief of the region in which our republic is located, owing to the fact that it substantially determines the formation of natural conditions, microclimate, hydrographic network, vegetation and soils. In the socio-economic activity, the man is permanently involved in the study of the relief from the point of view of the establishment of the place of residence, the formation of the localities and their infrastructure. Knowledge of orographic conditions is important for successful land use, crop rotation and irrigation, construction of hydrotechnical objects, transport routes and communication lines. The Physical Geography of the Republic of Moldova has a rich volume of information from the Geomorphology department, the scientific base of which was founded by famous scientists including A. Gherasimov, I. Mescereakov, N. Podobedov etc. The Romanian scientific sources and works of the scientists like I. Donisă, M. Ielenicz etc are also valuable geomorphological information.

Keywords: *the relief of the Republic of Moldova, plains, hills, plateaus*

„Amicus Plato, sed magis amica veritas”. (Aristotel)

Cercetare și discuții

Din discuțiile cu profesorii care predau geografia în școlile naționale (treapta gimnazială și liceală) am constatat că, după părerea lor, conținutul manualelor de *Geografie fizică* este de calitate joasă. Cea mai mare indignare stârnește manualul de *Geografie fizică a Republicii Moldova*. Atenția și interesul nostru în aceste discuții au fost atrase de informația care se referă la tema „Relieful”. În edițiile apărute după anul 2000 ale manualului sus-menționat, elevilor li se

cultivă cunoștințe precum că: „Formele de relief caracteristice sunt podișurile, câmpiile, dealurile și colinele”, „Spațiul dintre râurile Nistru și Prut se încadrează în Podișul Moldovei”.⁹¹¹

În calitate de profesor care predă geografia fizică regională la Universitatea Pedagogică de Stat „Ion Creangă” apreciez informația despre formele de relief, promovată și cultivată elevilor moldoveni în manualele editate între anii 2001-2019, ca eronată, desprinsă de baza științifică.⁹¹² A fost o copiere a materialului din edițiile apărute, începând cu cea din anul 2001, și o publicație fără recenzie din partea specialiștilor din domeniul geografiei fizice. Nu putem rămâne indiferenți la nivelul științific scăzut observat în manualele de geografie pentru diferite niveluri/clase. Aceeași situație se constată și în manualele la disciplina „Geografia continentelor și oceanelor”.

Una din sursele de informare despre relieful Republicii Moldova, pentru mai multe generații de studenți și profesori, a fost lucrarea profesorului N. L. Rîmbu „Geografia fizică a RSS Moldovenești”. În această lucrare autorul scrie: „Teritoriul RSS Moldovenești ocupă extremitatea de sud-vest a câmpiei Ruse (Est-Europene), suprafața căreia este o câmpie deluroasă, dezmembrată...”,⁹¹³ ca apoi, în manualul școlar⁹¹⁴, ca autor, să se contrazică și să introducă alte aprecieri: podișuri.

Pentru determinarea calității descrierii reliefului în „Geografia Republicii Moldova” am făcut cunoștință cu edițiile propuse elevilor școlii naționale, începând cu anii 1968-1981 – „Geografia RSS Moldovenești”, sub redacția lui D.A. Mirskii, coautori – I.A. Krupenikov, V.N. Verina ș.a. În acestea, precum și în următoarele ediții ale manualelor de geografie fizică, tema „Relieful” corespunde argumentărilor științifice expuse în mai multe lucrări ale savanților geomorfologi: A.P. Gherasimov, I.A. Meșcereakov, N. C. Podobedov, V. E. Proca, în lucrările lui I.N. Șrira ș.a.

Informația despre relieful Republicii Moldova este bine argumentată în lucrarea „Științe ale naturii. Universul, Pământul, Omul”, autori I.N. Șrira, D.M. Roșcovan, G.S. Plămădeală, N.N. Volontir⁹¹⁵. În compartimentul „Câmpiile și clasificarea lor” autorii definesc clar:

⁹¹¹ Rîmbu N. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Manual pentru casa a VIII-a. Chișinău: Ed. Litera Internațional, 2001. Sochircă V., Odoleanu N., Boboc N., Mihăilescu C. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Manual pentru clasa a VIII-a. Chișinău: Știința, 2008. Boboc N., Odoleanu N., Sochircă, V. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Chișinău: Ed. Știința, 2013. Boboc N., Mihăilescu C., Odoleanu N., Sochircă V. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Chișinău: Ed. Știința, 2019.

⁹¹² Șrira I., Roșcovan D., Plămădeală Gh., Volontir N. *Științe ale naturii. Universul, Pământul, Omul*. Chișinău: Ed. Lumina, 1992.

⁹¹³ Rîmbu N. *Geografia fizică a RSS Moldovenești*. Material didactic pentru studenții facultăților de geografie, Chișinău, 1980, p.14

⁹¹⁴ Ibidem

⁹¹⁵ Șrira I., Roșcovan D., Plămădeală Gh., Volontir N. *Științe ale naturii. Universul, Pământul, Omul*. Chișinău: Ed. Lumina, 1992, p.112

„Câmpiile sunt niște porțiuni aproape plate ale suprafeței uscatului, pe care oscilațiile altitudinilor nu depășesc în medie 200 m, iar trecerea de la ridicături la depresiuni e foarte lentă. Din punct de vedere geologic, ele au o structură omogenă”. În continuare autorii explică: „Se numesc șesuri câmpiile care au înălțimea absolută nu mai mare de 200 m (șesul Mării Caspice, șesul Mării Negre). Înălțimi li se spun la câmpiile care au altitudinea absolută de la 200 până la 500 m (înălțimea Moldovei Centrale, înălțimea Nistrului, înălțimea Tigheciului, înălțimea Podoliei, înălțimea Rusiei Centrale ș. a.). Podișuri sunt câmpiile ridicate ce au înălțimea absolută mai mare de 500 m (podșișurile Siberiei Centrale, Anadâr ș. a.)”.

Descrierea și interpretarea eronată a reliefului republicii începe cu ediția manualului „Geografia fizică a Republicii Moldova” pentru clasa a VIII-a, din anul 2001, autor N. Rîmbu⁹¹⁶. În acest manual, în capitolul IV „Relieful”, paragraful 1 „Particularități generale”, autorul nu respectă criteriile de clasificare expuse în lucrările savanților geomorfologi, nu respectă nici propriile concepții expuse în „Material didactic pentru studenții facultăților de geografie”. Autorul se abate de la propriile convingeri referitoare la relieful țării expuse în acest suport de curs⁹¹⁷, unde menționează: „Teritoriul Republicii Moldova reprezintă o câmpie cu înălțimea în descreștere de la N-V spre S-E cu altitudinea medie de 147 m deasupra nivelului mării. Ea ocupă extremitatea de sud-vest a Câmpiei Europei de Est...”. În manualul „Geografia fizică a Republicii Moldova”⁹¹⁸ autorul scrie: „Câmpia are altitudine maximă în partea centrală a Moldovei – podșișul Moldovei Centrale (dealul Bălănești, 429 m)”. Astfel, „podșișul” se amplasează la poalele, în umbra unui deal. În figura 21, autorul prezintă harta fizică cu următoarele elemente orografice: Podșișul Moldovei Centrale, Podșișul Central Moldovenesc, podșișul Bârladului, podșișul Nistrului, podșișul Podoliei. Toate aceste unități, de fapt, sunt înălțimi. În manualele școlare de geografie fizică destinate elevilor moldoveni găsim și podșișul Valdai, podșișul Rusiei Centrale, deși ele sunt înălțimi cu altitudinea între 270 - 340 m deasupra nivelului mării.

Manualul „Geografia fizică a Republicii Moldova” pentru elevii din clasa a VIII-a, editat în anul 2001, autor N. Rîmbu, este tradus în limba rusă și destinat elevilor din Republica Moldova care studiază în această limbă. Atât în textul manualului, cât și pe harta fizică (figura 22), nu se scrie despre podșișuri ca elemente orografice caracteristice Republicii Moldova. Aici sunt prezentate înălțimi – „vozvâșennosti”: Înălțimea Moldovei Centrale, Înălțimea Bârladului,

⁹¹⁶Rîmbu N. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Manual pentru clasa a VIII-a. Chișinău: Ed. Litera Internațional, 2001.

⁹¹⁷Rîmbu N. *Geografia fizică a RSS Moldovenești*. Material didactic pentru studenții facultăților de geografie, Chișinău, 1980.

⁹¹⁸Rîmbu N. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Manual pentru clasa a VIII-a. Chișinău: Ed. Litera Internațional, 2001.

Înălțimea Nistrului, Înălțimea Podoliei. Corect este prezentat Șesul Mării Negre, față de „Câmpia Mării Negre” din manualul editat pentru elevii care studiază în limba română. De aici tragem următoarea concluzie: elevii care studiază geografia fizică în limba maternă se conduc de informație falsă în compartimentul „Relieful”.

În unele raioane din republică este folosit cuvântul „podiș” în expresiile agricultorilor (țăranilor): „mă duc la prășit pe podiș”, adică la ogorul care se găsește pe locul cel mai ridicat, pe un loc de cumpănă. Mai răspândită este expresia „mă duc la deal”, deoarece majoritatea localităților, istoric, au apărut în văi și hârtoape înconjurată de dealuri. Loturile agricole au apărut în rezultatul valorificării naturii pe terenurile din preajmă, pe versanți și dealuri. Cuvântul „podiș” reprezintă un termen popular. El nu poate fi utilizat ca noțiune științifică și aplicat în delimitarea orografică a teritoriului Republicii Moldova.

Bibliografie

1. Boboc N., Mihăilescu C., Odoleanu N., Sochircă V. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Chișinău: Ed. Știința, 2019.
2. Boboc N., Odoleanu N., Sochircă, V. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Chișinău: Ed. Știința, 2013.
3. Mirskii D., Radul M. *Geografia RSS Moldovenești*. Supliment la Geografia fizică a URSS. Chișinău: Ed. Lumina, 1981.
4. Râmbu N. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Manual pentru casa a VIII-a. Chișinău: Ed. Litera Internațional, 2001.
5. Râmbu N. *Geografia fizică a RSS Moldovenești*. Material didactic pentru studenții facultăților de geografie, Chișinău, 1980.
6. Sochircă V., Odoleanu N., Boboc N., Mihăilescu C. *Geografia fizică a Republicii Moldova*. Manual pentru clasa a VIII-a. Chișinău: Știința, 2008.
7. Șrira I., Roșcovan D., Plămădeală Gh., Volontir N. *Științe ale naturii. Universul, Pământul, Omul*. Chișinău: Ed. Lumina, 1992.